HASAN İZZETTİN DİNAMO

KUTSAL İSYAN

MİLLİ KURTULUŞ SAVAŞININ GERÇEK HİKAYESİ

5

Kurucusu
KEMAL KARATEKİN

Hasan İzzettin Dinamo
KUTSAL İSYAN / Beşinci Kitap

Belgesel Roman

© Tekin Yayınevi
TÜRKÇE YAYIN HAKLARI

Editör
Ayşegül Çakan

Redaktör
Cemil Acar

Kapak Tasarımı
Erkal Yavi

Sayfa Tasarım
Gülizar Ç. Çetinkaya

Basım
Ocak 2015

Baskı ve Cilt
Yaylacık Matbaası
Litros Yolu, Fatih Sanayi Sitesi, No: 12/197-203
Topkapı / İstanbul
Tel: (0212) 567 80 03
Sertifika No: 11931

TEKİN YAYIN DAĞITIM SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
Ankara Cad. Konak Han, No: 15/A
Cağaloğlu - İstanbul
Tel: (0212) 527 69 69 - 512 59 84 Faks: (0212) 511 11 22
www.tekinyayinevi.com
info@tekinyayinevi.com
Sertifika No: 12336

ISBN: 978-975-478-050-5 (Tak. No.)
ISBN: 978-975-478-055-0 (5. Cilt)

Hasan İzzettin Dinamo

KUTSAL İSYAN

MİLLİ KURTULUŞ SAVAŞININ GERÇEK HİKÂYESİ

V

TEKİN

NOT:

*Yıllar önce basılan **Kutsal İsyan** 8 cilt olarak okurlara sunulmuştu. Yayınevimiz tarafından yeniden sayfa düzenlemesi yapılan Kutsal İsyan 5 ciltte toplanarak basılmıştır.*

*Yine, **Kutsal İsyan**'ın devamı olan, 7 ciltlik **Kutsal Barış** adlı kitap da aynı dönemde sayfa düzenlemesiyle **4 ciltte** toplanıp yayınevimizce basımı yapılarak okurlara sunulmuştur.*

Tekin Yayınevi

DENİZLİ'DE EŞRAF MEZBAHASI

Demirci Mehmet Efe de Goncalı'dan telgrafla Denizli halkını göç etmekten alıkoymaya çalıştı. Bunlar, halkın bir kulağından girip öbüründen çıkıyordu. Halk, Yunan'ın geleceğini alınyazısı olarak görmeye başladığından kendi sesinden başka hiçbir şeye kulak asmıyordu.

Şehirde yiyecek kıtlığı da baş göstermişti. Hele zeytinyağı gibi nesneler, hiç bulunmuyordu. Şehirden pek çok göç eden hemşehri olduğu halde yine de halk kalabalığı savaştan önceki nüfusu aşıyordu. Şundan ki Yunanlıların önünden kaçan Türk halkının kimisi Orta Anadolu'ya geçip gitmekle birlikte, kimisi de şehirde tutunmaya çalışıyordu. Sonra, Aydınlı, Umurlu, Köşk, Sultanhisar, Atça ve Nazilli'den getirilerek Rum mahallelerine, kiliselere yerleştirilen Rumlar şehrin kalabalığını iyice artırmıştı.

5 Temmuz 1920 günü, Heyeti Milliye'nin, şehrin güvenliğini koruyamayacağı bir gün oldu.

Bütün Denizli Rumları, hazırladıkları Yunan bayraklarını gizli yerlerden çıkarıp Türk hemşehrilerine gösteriyor, şöyle sözler söylüyorlardı:

— Korkmayın, biz sizi kurtarırız!

Yunanlıları karşılamak üzere hazırlıklarını bu kerte açığa vuran yerli Rumlar, Heyeti Milliye üyelerini öfkelendirmişlerdi. Başkan Müftü Ahmet Hulusi Efendi, hemen telgrafhaneye koştu. Goncalı'daki yeni ordugâhında bulunan Demirci Mehmet Efe'yi ivedi makine başına çağırdı, ona şöyle dert yandı:

— Efe oğlum, Denizli'de Rumlar önemli bir çoğunluk meydana getirdi. Bunlar, geçen yıl Türkler aleyhinde Yunanlılarla birlikte facialar işlemişlerdir. Şu halde Denizli'de kalan Müslümanlar ve cephe tehlikeye düşecektir. Hiç olmazsa, Rum erkeklerinin Denizli'den kaldırılarak içerilere gönderilmesini Müslüman ahali adına dilerim.

Denizli Türk halkının isteği üzerine yapılan bu dileği benimseyen Demirci Mehmet Efe, Denizli'ye bu işi yoluna koyma buyruğuyla en çok sevdiği kızanı Sökeli Ali Efe'yi gönderdi.

Müftü Ahmet Hulusi Efendi, şehirde çok düşmanı olduğundan bu sırada, Demirci Mehmet Efe'den göç etmek için müsaade istedi.

5 Temmuz 1920 günü çok civcivli bir gün oldu. Şehirdeki un fabrikalarının altına Yunanlılar gelirken patlatılmak üzere yıkım kalıpları yerleştirildi. Günde üç yüz çuval un öğüten Pandazoplu un fabrikasının aygıtları, makineleri sökülerek içerilere taşındı.

Efe'nin müsaadesi gelince Müftü Ahmet Hulusi Efendi, yanına çoluk çocuğuyla birlikte bir yığın da öksüz şehit çocuğunu alarak Tavas'a göç etti. Heyeti Milliye Derneği üyelerinden birçoğu da müftünün arkasından şehri bırakıp gitti. Yine o gün Mutasarrıf Vekili Müştak Bey, Muğla'ya, polisle jandarmalar, ağır ceza yargıcı, tahrirat müdürü, muhasebe müdürü yaya olarak Tavas'a kaçtılar. Bu sırada Çakır Mehmet adlı milis kumandanı birkaç arkadaşıyla çarşıda gezerken Denizli halkının aşağılamasına uğradı. Goncalı'ya sığındı. Şehirde bir Kuvayı Milliye düşmanlığı havası esmeye başlamıştı.

Artık, güzel Denizli şehri, Yunanlıların önünde açık bir şehir, bütün anlamıyla hükümetsiz bir şehir olarak yayılıyordu.

Ancak, kaçamayanlarla şehrin eşraf ve zenginleri, her yerde olduğu gibi mallarının, mülklerinin başından ayrılmamışlar, Rum eşrafla el ele vererek kaderlerini onların kaderine bağlamışlardı. Askerlik Şubesi Başkanı Albay Tevfik Bey de gizlice onları destekliyordu.

Şehrin güvenliğini elinde tutan Heyeti Milliye adındaki Kuvayı Milliye örgütü, dağılıp gidince geride kalan şehrin eşrafı, yönetimi ele almak için davrandı. Belediye Reisi eşraftan Hacı Tevfik Bey, şehrin Türk-Rum eşrafını belediyede toplantıya çağırdı.

Toplantıya halktan da katılanlar oldu. Toplantıda Rum askerlerinin göç ettirilmesi işi görüşüldü. Rum erkeklerinin Anadolu'nun içine doğru sürgün edilmesinin pek yakında şehre gelecek olan Yunanlıları kızdıracağı, bu kez Türklere zulüm, işkence yapılmasına yol açacağı, bundan dolayı bunun yersizliği ileri sürüldü. Sözcüler, konuyu biraz daha derinleştirerek şöyle konuşmalar yaptılar:

— Eğer Yunanlılar gelecek olursa hükümetimiz de Ankara'da yeni kurulduğundan bize hiçbir biçimde yardım edemez. Bu durumda şehir Yunanlıların zulmüne açık kalacağından başka bir çare bulmalıyız. En doğrusu içimizden elçiler göndererek Antalya'daki İtalyan İşgal Kumandanlığının korumasını isteyelim. Müderris Esat Efendi'yle Belediye Başkanı Hacı Tevfik Bey ve eşraftan Salih ve Gıyas efendileri bir kurul olarak gönderelim.

Ne var ki toplantıda bulunan Aydın savaşı kahramanlarından Komiser Hamdi Bey, bu son önerinin gereksizliği üzerinde konuşarak buna engel oldu.

Sonra, şehrin bundan böyle ne biçimde yönetileceği üzerinde görüşülüp tartışıldı. Tartışmanın sonunda "Göç Etmeyenlerin Haklarını Koruma Derneği" adlı bir derneğin kurulması kararlaştırıldı. Derneğin başkanlığıyla mutasarrıf vekilliğine işinden atılmış Yargıç Kahraman Seyfi Efendi atandı. Derneğin sekiz üyesi şunlardı:

Belediye Başkanı Hacı Tevfik, Karahacıoğlu Salih, Feyzullahoğlu Ahmet, Şirvanoğlu Nakip, Ahmet Ziya, Saraçoğlu Hacı Salih, Odabaşıoğlu Halil, Şirvanoğlu Gıyas efendilerle jandarma subayı emeklisi Namık.

Bu dernek, Denizli şehrinin yeni hükümeti demekti. Derneğin bütün amacı da her türlü olupbittiye karşı göç etmeyenlerin canını, malını mülkünü korumaktı.

Dernek kurulur kurulmaz hemen "Düyunu Umumiye" kasasındaki paraya el koydu. Memurlara ikişer maaş ödedi. Mal sandığından da emeklilere, dullara, öksüzlere, yine ikişer maaş tutarında para ödedi.

Belediyede bu toplantı yapıla, şehrin yeni hükümet düzeni kuruladursun Demirci Mehmet Efe, Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin isteğine

uyarak Denizli'ye Sökeli Ali Efe buyruğunda otuz zeybekle jandarma yüzbaşısı Rifat, Üsteğmen Fazıl beyleri gönderdi.

Denizli'ye varan Sökeli Ali Efe, doğru Maarif Hanı'na inerek karargâhını kurdu. Sonra, Rum Mahallesi'ni kuşatarak Rum erkeklerini toplamaya başladı. Bunu gören geçici hükümet, Müderris Esat Efendi'yle Gıyas Efendi'yi Sökeli Ali Efe'ye göndererek bu sürgün işinden vazgeçmesini istedi. Elçiler, eğer bu göç ettirme işi yapılacak olursa Denizli'yi ele geçirecek olan Yunanlıların Türk, Müslüman halka çok zulmedeceğinden söz ettiler.

Sökeli Ali Efe, onlara aldırış etmeyerek Rum erkeklerini topladı, trene doldurdu, Eğirdir Gölü üzerindeki adaya yerleştirilmek üzere 6-7 Temmuz'da Eğirdir'e yola çıkardı.

Göç ettirme günü Denizlili bir hemşehri Sökeli Ali Efe'ye giderek eşraftan birinin evinde birkaç Rum zenginini sakladığını bildirdi. Sökeli'yle kızanları bildiricinin kılavuzluğunda zengin adamın evini basarak saklanan Rum zenginlerini bulup çıkardılar. Zengin Denizliliyi iyice dövdüren Sökeli Ali Efe, ele geçirdiği Rum zenginlerini gidenlerin arkasından Eğirdir'e doğru yola çıkardı.

7 Temmuz 1920 günü, Askerlik Şubesi Başkanı Albay Tevfik Bey, Goncalı'daki Demirci Mehmet Efe'ye bir telgraf çekerek Denizli Rumlarının dışarı gönderilmemesini diledi.

7-8 Temmuz gecesi, Kilisli Murat Bey'in kızanları Hıristiyan Mahallesi'ne dalarak sarkıntılıkta bulundular. Sökeli Ali Efe'nin kızanlarından birkaçı da Çaybaşı Mahallesi'nde Külahçı Ahmet Ağa ile Değirmenci Sadık'ın evini soydular.

Sökeli Ali Efe'yle kızanları, Tavas-Denizli yolunun içinden geçtiği çamlığa gidip yerleştiler. Zeybekler, Tavas'a gitmekte olan zengin yolcuların önünü keserek para, pullarını soydular. Akşamdan kimi kızanlar, mahallelerde bu gece Çal yönünden Yunanlıların Denizli'ye geleceklerini bildirerek Tavas'a kaçırmışlardı. Sonra, bunları çamlıkta kıstırarak bütün paralarını mücevheratlarını ellerinden aldılar.

7 Temmuz gecesi sabaha karşı Askerlik Şubesi Başkanı Tevfik Bey, Goncalı'daki Demirci Mehmet Efe'ye bir telgraf daha çekerek:

— Burada bulunan zeybekler, halkın malına ve canına saldırıyorlar. Bir olayın çıkmasından korkuyorum, dedi.

Aradan yirmi dört saat geçmemişti ki Mutasarrıf Vekili Kahraman Seyfi ile sekiz arkadaşı, Demirci Mehmet Efe'ye toplu olarak bir telgraf çektiler:

— Buraya gönderdiğiniz zeybekler, halkın malına, canına, ırzına saldırmakta olduklarından doğacak üzüntü verici olayın sorumlusunun siz olacağınızı bildiriyoruz.

Bu, şimdiye dek Demirci Mehmet Efe'nin hiç alışmadığı, kimsenin de kullanmak yürekliliğini gösteremediği bir dildi. "Aydın ve Dolayları Genel Kuvayı Milli Kumandanı" bu telgrafa, bu düşünüşe korkunç bir mim koydu.

8 Temmuz 1920 sabahı hükümet bomboştu. Bir tek Telgraf Müdürü Süreyya Bey, görev başındaydı. Sonra, Mutasarrıf Vekili Kahraman Seyfi, Albay Tevfik beyler geldiler. Sarayköy telgrafhanesinden, Yunanlıların nerelere dek geldiğini sordular. Sarayköy'den buna:

— Yunan'ın Ahmetli köprüsünden geçtiği yalandır, halkın kaynaşmasını önleyiniz, diye yanıt geldi.

Ne var ki halk, telgrafhanenin çevresini sarmış, gerçeği öğrenmek için yırtınıyordu.

Telgrafhanenin içine sokulanlar bile vardı.

Bunlardan biri Kahraman Seyfi Bey'e:

— Memlekette jandarma, polis yok, ne yapacağız? diye sordu.

— Durum gelişinceye dek herkes mahallesini korusun. Hıristiyan Mahallesi'ne de komşu mahalle baksın.

Bunun üzerine emekli jandarma kumandanı, şehirde bir güvenlik örgütü kurdu. Bir süre sonra eli silah, sopa tutanlar mahallelerde devriye gezmeye başladılar.

Demirci Mehmet Efe, Denizlililerden aldığı telgraflardan orada işlerin yolunda gitmediğini anlayarak Sökeli Ali Efe'yi makine başına çağırdı. Telgraf Müdürü Efe'yi çağırmak üzere Maarif Hanı'na vardığında orada nöbetçi iki zeybekten başkasını bulamadı. Demirci

Efe'nin buyruğunu onlarla geceyi kızanlarıyla çamlıkta geçiren Sökeli Ali Efe'ye gönderdi.

Sökeli Ali Efe, buyruğu alınca hemen atına atlayarak şehre koştu. Kızanları da atlı, yaya arkasından koşarak geldiler. Hepsi de bütün gece içmişti, körkütük sarhoştu. Değirmen önüne vardıklarında gruplara ayrılarak mahallelere daldılar. Maarif Hanı'na böylece yollandılar. Denizli halkının silahlıları pusuya yatmış onları bekliyordu.

Çaybaşı'nda, Saltak'taki halk güvenlik ekipleri, buradan geçen zeybeklerin üstüne çullanarak ellerinden silahlarıyla cephanelerini, üstlerindeki bütün paralarını, ganimetlerini aldılar. Sonra hepsini götürüp belediye başkanının Çaybaşı'ndaki kiralık eviyle Saltak mescidine kapadılar. Denizli halkı, Kayalık'tan şehre giren zeybeklere de saldırıp silahlarını, paralarını yağmaladılar. Birçok kişi; bu yüzden zengin oldu.

Bundan başka büyük halk yığınları, şehrin ana caddesinde karınca gibi kaynıyordu. Meserret Oteli'nin önü iğne atsan yere düşmeyecek gibi kalabalıktı. Yunanlılara karşı olan kin, Kuvayı Milliyecilere karşı dönmüştü.

Üç atlı kızanıyla Çatalçeşme'den Delikçınar'a gitmek isteyen Sökeli Ali Efe, ilkin Meserret'in önünde halkın kurduğu barajdan öteye geçemedi. Halkın arasında güç bela yol açarak Delikçınar Hamamı hizasına varmıştı ki kızanlardan biri havaya bir silah atarak arkadaşlarına:

— Toplanın, tehlike var! diye işaret verdi.

Çaybaşı Camisi köşesinde pusu kurmuş olan birkaç yeni silahlanmış mahalle bekçisi, Kuvayı Milliyecilerin yaklaşmasını bekliyordu. Bu sırada oradan geçen Askerlik Şubesi Başkanı Albay Tevfik Bey, pusudaki silahlılardan Mehmet Maksut oğlu Saatçi Ali'ye:

— Korkmayın, tutun! diye seslendi.

Sökeli Ali Efe, bu sırada telgrafhaneye vararak makine başında dört gözle kendisini bekleyen Demirci Mehmet Efe'ye Denizli'deki durumu inceden inceye anlattı. Sökeliyle çok öfkeli konuşan Demirci Mehmet Efe, görüşmenin sonunda hemen bütün kızanlarını toplayıp Goncalı'ya dönmesini buyurdu.

Sökeli Ali Efe, telgrafhaneden çıkarken Jandarma Tabur Kumandanı Hamdi Bey, onun karşısına dikilerek:

— Efe, bu hal ne olacak? diye sordu.

Denizli halkı, sanki zeybekleri linç etmek üzere orada bekliyordu.

Bunu gören Sökeli Ali Efe:

— Silahlarımızı size teslim edelim, ta ki halk ürkmesin, bizi jandarmalar Maarif Hanı'na kadar götürsünler. Oradaki eşya ve arkadaşlarımızı alıp Goncalı'ya gideceğiz, dedi.

Sökeli Ali Efe'yle arkadaşları, silahlarını iki jandarmaya yükleyerek öne düştüler; Maarif Hanı'na yollandılar. Yalnız, yolun her iki yanından, geriden ağır ağır ilerleyen halk, ilginç bir olay bekliyor gibi görünüyordu.

Küçük kafile, eski Tabakhane hizasına gelmişti ki buradan atılan kurşunlarla Sökeli Ali Efe ile bir kızanı hemen oldukları yere yıkılarak can verdiler. Birisi yaralanan öbür iki kızan, tehlikeyi gören iki geyik gibi sık ağaçlıklar arasına dalarak ölümden kurtuldu. Goncalı'ya doğru kan ter içinde durmadan koştular.

Demirci Mehmet Efe'nin saat onda Denizli'den Askerlik Şubesi Başkanı Albay Tevfik Bey'den aldığı telgraf, önemli kötülükler habercisi gibi kafasında çınlayıp duruyordu.

Telgraf şöyle diyordu:

— Olabileceğini gece bildirdiğim üzücü olay, en sonra oldu.

Efe, bütünleyici haberler bekleyerek bir iki saattir bu yaşlı çınar altında bağdaş kurup bir ayağını altına almış oturuyor, durmadan kahve içiyor, sapı gümüş işlemeli tabancalarındaki kurşunları boşaltıp doldurarak zaman öldürmeye çalışıyordu. Yolda silahlı zeybekler devriye geziyor, uzaktan uzağa gürleyen topların sesi sürekli gök gürültüleri gibi yankılanıyordu.

Ne var ki o, bunların hiçbiriyle oyalanamıyor, bir önseziyle anlar gibi olduğu kötü haberi getirecek herhangi birini sabırsızlıkla bekliyordu.

Efe, biri yaralı olan iki tanıdığı zeybeğin Denizli yönünden koşarak

geldiklerini görünce heyecanlandı. Bir saattir durmadan koşan kızanlar, yorgunluktan köpek gibi soluyordu.

Genç adam, Denizli'de olup biten kanlı işi Efe'ye anlattı.

Tabancalarını kuşağının arasına sokarak yerinden fırlayan Demirci Mehmet Efe koruyucularından birine:

— Tez, Albay Şefik Bey'i çağır bana! diye buyurdu.

Albay Şefik Bey, iri gövdesiyle koşarak geldi, Mehmet Şefik Bey, olayı dinleyince Denizli'nin ayaklandığını hemen anladı.

Demirci Efe, hemen üç vagonluk bir tren hazırlattı. Albay Şefik Bey'i, bir gün önce Dinar'dan gelen Jandarma Üsteğmeni Şevki Bey'le on iki jandarmasını, kendi kızanlarını yanına alarak trene atladı.

Tren, biraz sonra Denizli istasyonunda durdu. Demirci Mehmet Efe'yle yanındakiler, trenden atlayarak istasyonun önünde dikilip durdular. Görünürlerde bir tek insan yoktu. Şehir, ölü gibi sessizdi. Demirci Efe, Jandarma Kumandanı Şevki Bey'in yanına bir iki kılavuz zeybek katarak jandarmalarıyla birlikte hükümet konağına gönderdi. Şevki Bey, Mutasarrıf Vekiliyle Jandarma Tabur Kumandanını alıp Efe'nin yanına götürmekle görevliydi. Daha önce saklanmış olan istasyon kahvecisiyle istasyon memuru da meydana çıkarak Demirci Efe'ye birtakım şeyler anlatmaya başladılar. Bu sırada hükümete giden zeybekler, Sökeli Ali Efe'yle Kara Mustafa Efe'nin ölüsünü bir arabaya koyarak istasyona getirdiler. Zeybekler, ölüleri arabadan alıp yere uzattılar. Erkek güzeli Sökeli Ali Efe'yi böyle süslü cepkeniyle kanlar içinde yerde yatar görünce Demirci Efe, kendini tutamayarak hıçkırıklarla ağlamaya başladı. Bütün zeybekler de ağlıyordu. Demirci Efe başta olarak Denizlililere ağıza alınmaz sövgüler savuruyor, bunların öcünü alacaklarını söylüyorlardı.

Demirci Mehmet Efe:

— Denizlilerden öç alacam! diye bağırdı.

Efe, durumu kavrar gibi olmuştu. Bu ufak bir olay değildi. Denizli eşrafı ile zenginler, Yunanlıların kendilerine bir şey yapmaması için bir gösteri olsun yapmayı denemiş, birkaç yiğit efenin kanına gir-

mekten çekinmemişti. Bütün bu gürültü, Türk eşrafın, Rum eşrafı korumaya kalkışmasından çıkmış, bu arada her şehirde olduğu gibi bu şehirdeki padişahçılar, Hürriyet ve İtilaf Partililer zamanın geldiğini sezinleyerek davranmışlardı. Bu, bütün Aydın ile dolayları Kuvayı Milliyesine karşı tasarlanmış bir ayaklanıştan başka bir şey değildi.

Evet, bu hain Denizlililere bir ceza vermeliydi ki kuşaklar boyunca söylenip durmalıydı. Gözyaşlarını elinin tersiyle silen Efe, hemen trene bindirdiği birkaç adamını Goncalı'ya saldı. Şu sırada Sarayköy'de bulunan bütün atlı zeybek arkadaşlarıyla Goncalı'daki depo eratını, bir topu, iki ağır makineli tüfeği hemen Denizli'ye göndermesi için ayrılırken yerine bıraktığı topçu binbaşısı İsmail Hakkı Bey'e bildirdi.

Sökeli Ali Efe'nin, Kara Mustafa Efe'nin ölülerini de bu trenle Goncalı'ya gönderdi. Arkadaşlarının ölülerini hırslarından ağlayıp tepinerek yolcu eden zeybeklerle Demirci Mehmet Efe, Jandarma Tabur Kumandanı Hamdi Bey'le şube başkanı Albay Tevfik Bey'in istasyona geldiğini gördüler. Tevfik Bey, yayan olarak birçok halkla birlikte Tavas'a doğru yola çıkmışken trenin düdüğünü işitince nizamiye askerleri geliyor sanarak dönüp geriye gelmişti.

İstasyona yaklaşan Tevfik Bey'i yaralı zeybek eliyle göstererek:

— Ahaliyi kışkırtan işte bunlar, dedi.

Demirci Efe, ona karşı ağzını açıp gözünü yumdu.

Tevfik Bey, ona askerce selam vererek:

— Evet, efe! diye söze başlarken Demirci Mehmet Efe, hemen kuşağının arasındaki gümüş işlemeli tabancasına el attı, el atmasıyla tabancadan üst üste boşalan kurşunlar, kalem reisinin göğsüne, kafasına saplanarak onu oraya yıkıverdi. Kızanlara buyurarak ölüyü çırılçıplak soydurup bir kenara attırdı.

Gözleri demiryolunda kalan Efe, ikindiüstü beklediği güçlerin geldiğini gördü. Goncalı'dan gelen depo erleri, ağır makineli tüfekler, top, hemen indirildi.

Demirci Efe, zeybekleri öne sürerek kendisi arkada şehre doğru ilerledi. Ağır ağır yürüyen kafile, hükümet konağına varınca durdu. Makineli tüfeklerden biri caddenin bir başına, öbürü de öbür başına

yerleştirildi. Top da kışlanın yanında namlusu şehre çevrilerek hazırlandı.

Demirci Efe, bütün şehri yakmayı göze almıştı. Belediye gazhanesindeki gaz dolu tenekeleri hükümet konağının avlusuna taşıttı. Kimi zeybekler, mahalle aralarına dalarak suçlu arıyorlardı. Çarşı pazardaki, caddelerdeki, kahvelerdeki halk, çoluk çocuk korkuya kapılarak kaçışmaya başladı.

Halk, Efe'nin düşüncesini sezmiş gibiydi. Tabakhane dolayında, arkadaşlarına ateş edenleri arayan zeybekler, denk geldikleri birkaç kişiyle medrese avlusunda oturan Esat Efendi'yi hemen öldürdüler.

Demirci Mehmet Efe, bütün bu işlerin eşrafla zenginlerin başı altından çıktığını inceleyerek anlamış, yakalanacakların listesini bile hazırlamıştı. Bütün muhtarları jandarmalarla arattı. Bulunup getirilenlerin yanlarına jandarma katarak eşrafı bir bir toplattı. Evlerden zorla toplanan bu adamlar, hapishaneye dolduruldu. Hapishane hükümet konağının bitişiğindeydi. 9 Temmuz 1920 günü öğleye dek şehirde toplanan altmışa yaklaşık eşraf, zengin topluluğu hapishaneye doldurulduktan sonra korkunç bir tehlikeyle karşı karşıya getirildi. Hükümet konağının karşısında, eczanenin bitişiğindeki evin yüksek duvarlarla çevrili avlusu insan mezbahası olarak hazırlandı. Demirci Efe, yakalanan suçlulara kurşunu, ipi çok gördüğünden onları bıçakla enselerinden kesmeye yemin etmişti. Avluya bir kütük uzatıldı; bunun başında sekiz-on zeybek ellerinde keskin bıçaklarla yer aldı. Kurbanlar birer birer dışarı çağrılıyor, Demirci Efe'nin önünde ufak bir sorgudan geçiriliyor, sonra Efe adamlarına:

— Haydi, alın şunun da ifadesini! diye buyuruyor, adamcağız "ifadesi" alınmak üzere biraz ötede kan içinde yüzen eşraf mezhabasına götürülüyordu.

Kurbanlar, burada hemen güçlü kolların yardımıyla yüzükoyun yere yatırılıyor, cellat hemen onları ensesinden lahana ya da ekmek keser gibi kesip bırakıyor, ölüyü duvarın dibine atan zeybekler, korkunç haykırışlar, ulumalarla insanın tüylerini diken diken eden kurbanları, kılları kıpırdamadan kesip odun gibi üst üste yığıyorlardı.

Hapishanede bulunanlar, dışarı çağrılanların gerçekten bir adalet mekanizmasınca sorguya çekilerek evlerine gönderildiklerini sanıyorlardı. Sonra ölüm çığlıklarını sürekli olarak işittiklerinde iş değişti. Artık, sırayla yüzde yüz ölüme gittiklerini anlamışlar, korkunç bir isteğe yakalanarak bir ayak önce götürülüp kesilmeyi beklemeye başlamışlardı. Biliyorlardı ki bu mezhabadan geçmek en korkunç bir kanun, Tanrı gereği gibi yakalarına yapışmıştı. Şu ölüm dakikaları uzadıkça birkaç kez ölmek talihsizliğiyle karşı karşıyaydılar.

Eksiksiz elli sekiz kişi, Eşraf mezbahasında bıçakla enselerinden kesildiği halde Demirci Efe'nin öç alma, cezalandırma hırsı hâlâ dinmemişti. Bütün şehri yakmaya hazırlanıyordu. Bu sırada göçmen olarak Denizli'de bulunan Sarayköy şeyhi, ak saçlı, aksakallı Tahir Efendi çıkageldi, bu zincirleme sürüp gidecek felaketin önüne dikildi. Ne var ki Efe, şehri yakmak için de and içmişti. Şeyhe bunu söyleyince, akıllı Şeyh Tahir Efendi buna da bir çözüm yolu buldu: Büyük mezarlığa tenekelerle gaz dökülerek ateşe verildi. Kuru otlar, kaplumbağalar, süsenler, zambaklar, kertenkeleler, bodur serviler cayır cayır yandı. Böylece Denizli şehri yakılmış oldu.

Demirci Mehmet Efe, şehrin güvenliğini korumak üzere tertibat almayı da unutmadı. Jandarma Tabur Kumandanı Hamdi Bey'i mutasarrıf vekili olarak atadı. Hamdi Bey de güvenilir kişilerden bir yönetim kurulu topladı. Bu kurulun ilk işi, kesilip "Eşraf Mezbahası"na yığılmış elli-sekiz kişinin gömülmesi için bunların akrabalarını hükümet konağına çağırmak oldu.

Ege yazının sıcağı, kesilmiş ölülerin üzerine bütün ağırlığıyla çökmüştü. Ölüler şişmeye başlamıştı. Yüz binlerce yeşil, karasinek, kesilmiş boyunlara üşüşmüş, habire ak yumurtalar dökmekteydi. Silahlı bir zeybek, köpekler parçalamasın diye mezbahada nöbet bekliyordu.

Bir aralık kesilip avluya uzatılmış ölülerden birinin kımıldayarak doğrulmak istediğini gördü. Kellesi ensesinden kesik adamcağız, dirsekleri üzerinde sürünerek biraz öteden şırıl şırıl geçen dereye dek güç bela gitti. Yarı yarıya kesik başını, öne düşmesin diye, iki eliyle tutarak ağzını suya dayadı, kana kana içti. Şaşkınlığından ayılan nöbetçi zeybek, onun yanına gitti. Ne var ki adamcağız, suyu

içtikten sonra yine kendinden geçmişti. Başucuna dikilen nöbetçi zeybek:

— Arkadaş, sağsan kımıldan da sana yardım edeyim. Ben onlardan değilim, dedi.

Bu ara yine ayılan adamcağız, bunları işittiyse de inanamadı. En sonra sönük bir inilti çıkararak sağ olduğunu anlatabildi.

Zeybek, onu su kıyısından alarak götürüp hükümet konağı duvarının dibine bıraktıktan sonra hükümet konağında oturan Demirci Efe'ye durumu bildirdi:

— Bunu ne yapacağız, şimdi efem? diye sordu.

Efe, biraz düşündükten sonra:

— Kurtulabilecekse hastaneye yatırın, değilse çektirmeyin, dedi.

Yaralının yaşayabileceği doktorlarca anlaşıldığından onu hastaneye yatırarak kurtlanmaya başlayan yaralarını temizleyip sardılar. Bu zavallı adam, kurunun yanında yanan yaşlardan biri, posta havale memuru İbrahim Bey'di.

Büsbütün iyileşerek yine yaşayanlar arasına karıştıktan sonra, küçük, korkunç serüvenini şöyle anlattı:

— Postanede işimle uğraştığım sırada gelen birkaç zeybek, "Seni Demirci Efe çağırıyor" diye beni önlerine katıp Efe'nin yanına götürdüler ve beni de daha önce herkesi kapadıkları yere soktular. Herkes dışarıda adaletle iş gördüğünü, suçluların cezalandırılıp suçsuzların bırakıldığını sanıyordu. Bunun olmadığı anlaşılınca herkes akıbetinin bir ayak önce gelmesi için sanki çırpınmaya başladı. En sonra sıra bana gelmişti. Beni de Efe'nin karşısına götürdüler. Kısa bir sorgu sualden geçirdikten sonra Efe:

—Bunun da ifadesini alın! diyerek beni de mezbahaya gönderdi. Çok korkmakla birlikte soğukkanlılığımı da koruyordum. Cellada teslim edildiğimi hatırlıyorum, gerisi koskoca bir karanlık. Bıçağın ensemi kestiğini bile hatırlamıyorum. Yalnız, neden sonra üzerimde korkunç, kara düş gibi bir ağırlık duydum. Çok susamıştım. Susuzluğumu gidermek için sürünerek oradan geçmekte olan bir dereye gittim. Kana kana su içtim. İşte, o günden beri doktorların çabasıyla iyileştim, ya-

şıyorum. Yalnız başım güçlükle dönüyor. Daha doğrusu dönmüyor, gövdemle birlikte dönüyor.

TEĞMEN HALİL NURİ MUCİZESİ

Bize gereken Bursa değildir. Vatandır.

Mustafa Kemal

Celal Nuri Bey'in çıkardığı *"İleri"* gazetesinin yazarlarından Samizade Süreyya Bey Reşit Hanı'ndaki idarehanenin yazı odasında oturmuş, yazı yazıyordu. İçeri uzun boylu, dal gibi, yakışıklı, sarışın, mavi gözlü, temiz yüzlü bir subay girdi. Bu, bir teğmendi.

Süreyya Bey'e bakarak:

— Efendim, Samizade Süreyya Bey'le görüşmek istiyorum, dedi. Süreyya Bey, kalkıp gitti:

— Görüşmek istediğiniz kişi benim. Bir şey mi söylemek istiyorsunuz?

— Sizinle biraz yalnız görüşmek isterdim.

Samizade Süreyya Bey, onu alıp başyazarın odasına götürdü. Orada yalnızdılar.

Sarışın Teğmen, şöyle konuştu:

— Anadolu'ya kaçmak kararında olduğunuzu, fakat henüz buna imkân bulamadığınızı öğrendim. Ben de benzer kararı vermiş bulunuyorum. İsterseniz birlikte kaçarız. Anadolu'nun bizim gibi gençlere çok ihtiyacı var. Ben, emrinize amadeyim.

Samizade Süreyya Bey şaşırmıştı. Hiç tanımadığı bu genç subaya ne söyleyebilirdi? Süreyya Bey'i en çok kuşkulandıran da kendisinin Anadolu'ya kaçmak düşüncesini nereden bildiğiydi. Yoksa Damat Ferit Paşa'nın polisi, onu da birçokları gibi tuzağa mı düşürmek istiyordu? Bütün bunlar, onu genç subayla açık konuşmaktan alıkoyuyordu. Şöyle bir yanıt vermeyi daha doğru buldu:

— Ben Anadolu'ya kaçmaya karar vermiş değilim. Aldığınız ha-

ber yanlış olacak. Bununla birlikte önerinize ve zahmetinize teşekkür ederim.

Sarışın Teğmen, üzgün bir sesle:

— Öyleyse bana yanlış söylemişler. Sizi tedirgin ettim! diyerek gazetecinin elini sıkıp çıktı.

Samizade Süreyya Bey, ertesi sabah Babıâli'de mebus çıkıp Ankara'ya gitmeden önce Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in işlettiği, şimdi de Tasviri Efkâr gazetesi mürettiplerinden Mehmet Mazhar'a kalan Ay-Yıldız kırtasiye mağazasına girdi. Mağazanın asıl sahibi Süreyya Bey'in akrabası, yeni sahibi de Tasviri Efkâr'da gazetecilik ettiği sıralarda arkadaşıydı. Ali Şükrü Bey'in olduğu günlerden kalma bir gelenekle caddeden her geçişte şimdi de buraya uğramadan edemiyordu.

İşte, genç, sarışın subayla konuştuğunun ertesi günü de Mehmet Mazhar'la ayaküstü bir iki laf etmek üzere yine Ay-Yıldız mağazasına uğradı.

Mehmet Mazhar, onu görünce:

— Dün, size Anadolu'ya geçecek bir teğmen gönderdim. Ret cevabı vermişsiniz. Anadolu'ya gitmek kararında olduğunuzu, fakat nasıl gidileceğini bana söyleyen siz değil misiniz? Sonra da "Benim böyle şeylerden haberim yok!" diyorsunuz. Bu işi bir türlü anlayamadım, dedi.

Bunun üzerine Süreyya Bey ayıktı:

— İlahi Mazhar, dedi. Hiç tanımadığım, görmediğim, ne biçim adam olduğunu bilmediğim bir subay geliyor:

"Anadolu'ya kaçacakmışsınız. Ben de benzer karardayım, birlikte kaçalım" diyor. Ben, bu öneriye nasıl olur da "Hay hay! Kaçalım!" derim? Senin aracılığınla geldiğini söyleseydi o vakit işin rengi değişirdi.

Süreyya Bey, o zaman bütün kuşkularından kurtuldu. Genç subayı kendisine gönderen, arkadaşı Mazhar'dan başkası değildi.

Mazhar:

— Teğmen Halil Nuri'ye çok güvenim vardır. O yurduna tapınan, özü sözü doğru, mert bir gençtir, dedi.

— Şimdi iş aydınlandı. Onu yine bana gönderirsen bu sefer kendisiyle başka türlü konuşurum.

Bir iki gün sonra Teğmen Halil Nuri Bey, yine *"İleri"* gazetesine uğradı. Süreyya Bey, kendisinden özür diledi. O da onun kuşkusunu haklı buldu. Baş başa vererek nasıl, nereden kaçacakları üzerinde konuşup bir karara vardılar.

Süreyya Bey'in planı şuydu:

— Biz, yalnız kendimiz kaçmakla yetinmeyip birliğimizde beş-on silahlı asker de kaçırmalıyız. Ta ki karşı yana geçer geçmez küçük bir güç olarak hemen işe başlayabilelim. Onlara yük değil, güç olalım.

Teğmen Halil Nuri Bey'in düşüncesi de buna yatkındı.

Genç subay, Süreyya Bey'i bir cuma günü Erenköy'deki evine çağırarak çıktı gitti. O gün orada kaçmayı sağlam bir plana bağlayacaklar, yolculuk için gerekli kimi örgüt ve kişilerle de görüşeceklerdi.

*

Cuma günü Erenköy'e giden Samizade Süreyya Bey, üç odalı küçük bir evin kapısında Teğmen Halil Nuri Bey'in güleç, mert yüzüyle karşılaştı. Bir odadan öbürüne geçerken bir köşedeki bir yatakta hasta olduğu anlaşılan yaşlıca bir kadının yattığını gördü. Oturma odasında karşılıklı otururlarken yataktaki kadıncağızın kim olduğunu sordu.

Genç subayın yüzünü hemen derin bir üzüntü kapladı:

— Yatakta gördüğünüz kadın annemdir, dedi. Zavallı, hasta ve sakat! Biz iki kardeştik. Ağabeyim Çanakkale'de şehit oldu. Ağabeyimin öcünü almak için Anadolu'ya geçerken onu yalnız başına bırakacağımdan dolayı yüreğim kan ağlıyor. Beni büyük çabalarla, büyük şefkat ve okşayışlarla bu yaşa getiren sevgili anneciğimi bırakıp gitmek ne denli acı bilmezsiniz! Fakat düşündüm ki anavatan da bizlere muhtaç! Bu en sıkışık zamanda onun yardımına koşmazsak görevlerimizi yerine getirmiş sayılabilir miyiz? Kusurum varsa Tanrı beni bağışlasın!

Süreyya Bey, bu sözler karşısında elinde olmayarak ağlamaya başladı. Gözlerinden yaşlar fışkırırken bir gösteri niteliği almasın diye öteye dönerek pencereden dışarı bakıyormuş gibi yaptı. Süreyya Bey'in gözündeki yaşlar, gözleri dolu dolu olan genç teğmeni de coşturup ağlattı. İkisi de karşılıklı burunlarını çekerek bir süre ağladı.

Halil Nuri Bey, gözyaşlarıyla ıslak bir sesle:

— Size bugün yazdığım bir şiiri okuyacağım. Bilmem beğenecek misiniz? dedi ve yüksek sesle "Sancağıma" adlı şiiri okumaya başladı.

"Sancağıma" şiirinin düzyazı biçimi şöyleydi:

Ah sevgili sancak! Niye karalara bürünmüş, boynun bükük, utanır gibisin? Bu acı ve yas günlerinin daha çok süreceğini mi sanıyorsun? Sakın üzülme. Büründüğün yas giyneğini üstünden atarak yine eskisi gibi Anadolu'nun o temiz gelinlerine yaraşan al renginle ışıktan ürken düşman gözlerine korkular saç! Bunu yap! Yalvarırım, sevgili sancak, bunu yap! Bunu yap ki seni göğsüne basıp düşman saflarına saldıracak, seni öyle boynunu bükmüş, üzgün üzgün dalgalanmana razı olmayacak Türkler vardır ve bunların sayısı kimsenin bilemeyeceği kadar çoktur. Nazlı sancak! Sevgili sancak! Hepimiz uğruna fedayız!

Halil Nuri Bey, İstanbul'da çok güzel bir kızla romantik bir sevginin şiirli yangınlı mutluluğu içinde sevişiyordu. Genç kız da bu tertemiz, lekesiz aşka bütün varlığıyla katılıyordu. Kızın ailesi, onun Kuvayı Milliyecilikle uğraştığını yakından biliyor, bu tehlikeli işleri bir yana bırakarak İstanbul'da güzel bir işe yerleşmesini, hemen kızlarıyla evlenmesini istiyordu. Genç subayın yurt aşkı genç kıza olan aşkından daha üstün geldiğinden bir türlü onların bu isteğine uyamadı.

Genç kızın ana-babası umutsuz düşerek onu eğitim için altı ay önce Almanya'ya gönderdi.

Şundan ki Halil Nuri Bey son sözünü şöylece söylemişti:

— Ben ancak vatan kurtulduktan sonra evlenebilirim. Benim vatanım, aşkımdan bin kat daha azizdir.

İdealist ruhunda, ulus ve yurt uğruna çok büyük işler yapmak

tutkusu kaynayan genç subay, feda etmek zorunda kaldığı aşkının kanayıp duran anısını yaşadığı sürece koruyacaktır.

Bor kasabasının Mazlumoğulları ailesinden Kolağası Halil Efendi'nin oğlu olan Halil Nuri Bey, ilkokulu Bor'da, geri kalan eğitimini Bursa, Kuleli Askerî okullarında bitirmişti.

Halil Nuri Bey, Süreyya Bey'i Bostancı'ya, İçerenköy'e, Merdivenköy'e götürerek gözü pek İstanbul Kuvayı Milliyeci örgütleriyle tanıştırdı. Genç gazeteci, bunlardan inancını güçlendiren pek çok güzel şeyler dinledi.

Halil Nuri Bey, şimdi Erenköy yedek subayları adayları kampında öğretmenlik yapıyordu. Annesi, pek uzakta, Bor'da hasta, yalnız kaldığından, son günlerde İstanbul'a getirmişti. Sonra, mütareke patlak verince Müslüman olmayan yurttaşların yapmaya başladığı zulüm Türk, Müslüman çetelerinin türemesine yol açmış, zamanla ulusal bir anlam alan bu çeteler, en içten yardımcılardan biri olarak Halil Nuri Bey'i yanlarında bulmuşlardı. Gerek onlara, gerekse Anadolu'ya silah, cephane bulabilmek için büyük bir yetenek göstermişti. İstanbul'da işe yaramadan bekleyen bütün canlı cansız güçleri Anadolu'ya göndermek uğruna gecesini gündüzüne katmıştı.

Samizade Süreyya'dan önce pek çok aydın kişiye kendilerini Anadolu'ya kaçırmak üzere başvurmuştu. Millî şair Mehmet Emin de bunlar arasındaydı. Ne yazık ki hasta olduğundan kaçamayacaktı. Yalnız Anadolu'da işler geliştikçe İstanbul'da çalışan Kuvayı Milliyecilerin görevleri de o oranda güçleşmeye başlamıştı. Halil Nuri Bey, elinin yetiştiği yerlerdeki subay, gazeteci, aydın, savaşçı, silah, cephane gibi şeyleri hemen ilk ağızda Anadolu'ya aktarıyordu. Ne var ki her türlü doludizgin çalışma, mıknatıs gibi büyük tehlikeleri de üzerine çektiğinden, İngilizler, Merdivenköy'ünde bir müfreze kurmaya çalışan genç subayın kokusunu da almakta gecikmemişti.

İşte, Teğmen Halil Nuri Bey, İngilizlerin kendisini yakalayıp Bekirağa Bölüğü hapishanesine tıkacaklarını anlayınca, Anadolu'ya kaçmaya karar vermiş, giderken beraberinde birkaç da aydın götür-

mek istemiş, yeşil gözlü, zeki bir gazeteci olan Trabzonlu Samizade Süreyya Bey'le de böylece tanışmıştı.

O cuma günü, ulusal örgütlerle anlaşan genç subayla Tasviri Efkâr gazetesi sahiplerinden Talha Bey, İleri gazetesi yazarlarından Samizade Süreyya Bey, daha birkaç kişi, Anadolu'da dağıtmak üzere bu gazetelerde basılan bir yığın bildiriyi de birlikte götürmeyi kararlaştırmıştı.

Ne yazık ki kaçacakları gün, bir ihanete uğrayarak yakalandılar. Teğmen Halil Nuri Bey'den başkası tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'ne tıkıldı. O, tek başına Anadolu'ya kaçtı. Kandıra'ya vardı. Oradaki Ulusal Güçlere katıldı. Hemen örgütçülüğünü göstererek ulusal güçleri bir elden yönetmek, yine bir elden yedirip içirmek için yararlı bir girişim yaptı. Yalnız, çete reisleri, bu yönetim biçimini beğenmediler. Halil Nuri Bey'e karşı geldiler. Onu öldürmek bile istediler.

Genç Teğmen için gerçek bir ölüm tehlikesinin belirdiği bu sırada İngilizlerin vaktiyle Eskişehir'de tutsak olarak Malta zindanlarına sürdüğü Yarbay Atıf Bey, (Kâzım Karabekir'in Erzurum'da tutsak ettiği Yarbay Lawrinson'la değiştirilerek salıverildi.) doğruca Kandıra'ya gelerek bütün oradaki güçlerin kumandasını eline aldı. Böylece Halil Nuri Bey, ölümden kurtulduğu gibi kendisini anlayan bir de koruyucu buldu.

Halil Nuri Bey, bundan sonra, Karadeniz, Ereğli, Kastamonu, Ankara, Adapazarı'nda durmadan, yılmadan çalıştı. En sonra 70. Alayda Halit Bey'in emir subaylığı sırasında Geyve'de rahmetli 24. Tümen Kumandanı Yarbay Mahmut Bey'in ayaklanıcılarca darmadağın edilen tümenin yeniden kurulması dolayısıyla toplanan ilk eratın eğitimine başladı. Sonra Halit Bey'le Bozüyük'e gitti.

İşte, Yunanlıların 22 Haziran 1920 gününden beri önüne hiçbir asker çıkmadığından dolayı yıldırım hızıyla ilerlediği en bunalımlı günlerin gelip çattığı sıralardı. 120.000 düşman askeri saldırıdaydı.

Yunanlılar, Bursa'yı alıp geçmişler. Bursa-Yenişehir arasındaki Dimboz sırtlarını tutmuş, İnegöl yönünde Aksu'ya dek ilerlemişlerdi. Yunan gücünün on beş gün içinde İzmir cephesinden kalkarak ta

buralara dek ulaşmış ve bunun gerisindeki bütün o büyük Anadolu parçasını düşürmüş olması gerçekten şaşılacak bir şeydi.

Yunanlılar, henüz Bursa'nın epeyce ötesindeyken Bursa'nın içinde yuvarlandığı panik havası, korkunç olmuştu. Sonra, Bursa-Yenişehir-Bilecik yolundaki panikle karışık bozgun dalgaları az görülebilen bir ulusal dram biçiminde ulusal ruha gözyaşlarıyla çarpmıştı. Türk, nasıl olur da topraklarını bu kerte kolaylıkla bir düşmana çiğnetirdi? Bursa Kumandanı Bekir Sami Bey'le Vali Hacim Muhittin Bey, 61. Tümen Kumandanı Kâzım Bey, hep bu üzgün göç, bozgun kalabalığı içinde yolculuk ederek dramın merkezinden Eskişehir'e doğru uzaklaşmışlardı. Artık kurtuluşa inanmayan asker kaçıyor. Yunan ordusu bu korkunun, inançsızlığın açtığı gedikten kolayca ilerliyordu.

Büyük Millet Meclisi'nde bu sırada büyük bir gürültü koptu:

Mebuslar, Bursa'yı savunmayarak bırakıp kaçan 56. Tümen Kumandanı Bekir Sami ile Vali Hacim Muhittin Bey'in en şiddetli cezalarla hemen cezalandırılmasını istediler. En sonra, boş yere kan isteyen Meclisi susturmak için Mustafa Kemal, kürsüye çıkarak Bursa'nın boşaltmasının askerce bir eylem olduğunu, boşaltma buyruğunu da kendisinin verdiğini söyleyerek gözü yaşlı hırçın mebusları susturabildi:

— Bize gereken Bursa değildir, vatandır! diye haykırdı.

Bu parola ile sert, gerekli bir çıkış yaparak milletin aklını başına getiren Mustafa Kemal, şimdi gerçekten bütün vatanı kurtarmak kaygısıyla Ankara'dan trene atlayarak Eskişehir'e, oradan da Bozüyük'e vardı. Onun şu sırada bütün düşündüğü, Yunanlıların daha ilerilere sarkmasını önlemekti. Bunun için de şimdiye dek ayaklanış bölgelerine yayılmış olan bütün Ulusal Güçleri bir araya getirip stratejik noktalara yerleştirerek direnme olanakları yaratmak gerekiyordu. 23 Haziran 1920'de Umum Kuvayı Milliye Kumandanı olarak atanan Ali Fuat Paşa, Bozüyük'te Mustafa Kemal'le buluştu. Her iki kumandan da durumu son kerte bunalımlı gördüklerini söyledi. Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal'e son durum üzerinde öğrenebildiği şeyleri kısaca anlattı: Yüz yirmi bin kişilik Yunan ordusu önünde bugün bir korkuluk

dahi yoktu. Bursa-Bozüyük arası, bomboş, ıssız bir caddeden başka şey değildi. Sonra, işin en kötü yanı, Bursa'ya girip orayı da geride bırakan Yunan ordusuyla Kuvayı Milliye'nin hiçbir değinek noktası yoktu. Bu yüzden Yunanlıların şu sırada ne yapacaklarını kestirmek için elde en küçük bir bilgi de yoktu. Bu ıssız bölgelerde hırsı artarak ilerleyen düşman ordusu elbette ilk büyük erek olarak Eskişehir'e, ondan sonra Ankara'ya el atacaktı. Tehlike, yuvarlanan bir dağ gibi gözle görülür, tehdit eder bir durum almıştı. 23, 56, 57, 61. tümenler rüzgârın önünde savrulan güz yaprakları gibi dağılıp gitmiş, birer ad ya da anı olarak kalmışlardı. Düşmanın ele geçirdiği şehirlerden, bölgelerden kaçan bozguna uğramış Kuvayı Milliye güçleri de çeteciliği eşkıyalığa değişecek bir eğilim göstermeye başlamışlardı.

Sonra, Bursa'nın daha ötelerinden, Bursa bölgesinden kopan göç çığları, Eskişehir'e, oradan da Ankara'ya doğru aralıksız yuvarlanıp gidiyordu. Bütün yollar bunlarla tıkanmış gibiydi. Umut, kurtuluş, inanç, her şey Temmuz güneşinin kızdırdığı tozlar gibi ayaklar altında çiğnenip savruluyor, uçuşup gidiyordu. Böyle mahşere dek kaçılacak olduktan sonra, bu ülkeyi, bu kaçanları kim kurtaracaktı?

İkirciksiz diyebiliriz ki meydana gelen bu umutsuz durum içinde Kurtuluş Savaşı, en çetin bir aşamasını yaşıyordu. Bursa'dan ülkenin kalbine doğru ağulu bir dev hançer gibi ilerlemeye başlayan düşmanı hangi güç, hangi asker, hangi dev, hangi mucize kurtaracaktı?

Evet, toplanacak olan güçlere gerekli zamanı kazandıracak olan mucize, hangi gücün çekirdeğinde, hangi insanın beyninde, hangi şimşeğin parıltısında, hangi yıldırımın uğultusunda gizliydi?

Mustafa Kemal, 70. Alay Kumandanı Albay Halit Bey'i trendeki özel kompartımanına çağırarak ondan birliklerinin bulunduğu yerler üstüne bilgi almak istedi. Halit Bey'in yanı sıra emir subayı tığ gibi, sarışın Teğmen Halil Nuri Bey de gelmişti.

Mustafa Kemal, Halit Bey'e:

"Halit Bey, durum çok tehlikelidir. Memleketimiz en tehlikeli anları yaşamaktadır. Bir ayak önce güçlerimizi Karaköy mevzilerine getiriniz ve burayı savununuz" buyruğunu verdi. Halit Bey, buyruğu alınca

Paşa'yı selamlayarak kompartımandan çıkıp gitti. Yalnız, onun emir subayı geride kaldı. Şimdi, kompartımanda ikisi yalnız kalmıştı.

Halil Nuri Bey, Mustafa Kemal'in önüne varıp selam verdikten sonra şöyle konuştu:

— Paşam, ben günlerden beri Bozüyük ve Pazarcık'ta uğraşmaktayım. Buralarda kuvvet toplamayı başarabileceğim. Bu güçlerle düşmanla değinişerek bir cephe tutmak mümkün olabilir, emir buyurunuz Paşam!

İlkin üzgün bir yüzle bu genç, sevimli subayı dinlemeye başlayan Mustafa Kemal ilgilendi:

— Oğlum, dedi, biraz önce dinlediniz. Size vereceğimiz hiçbir kuvvet yoktur. Tek başınıza ne yapabilirsiniz?

— Paşa hazretleri, ben düşmanı Nazif Paşa hattında durdurmak ve karış karış yurdu savunmak için hazırlık yaptım. Bütün durumu biliyorum. Teşrifleriniz dolayısıyla maruzatta bulunuyorum. Başka bir isteğim yoktur.

— Adınız?

— Halil Nuri.

Mustafa Kemal biraz durdu. Sonra tatlı, sıcak bir sesle sordu:

— Ali Fuat Paşa hazretlerine durumu anlattınız mı?

— Hayır.

— Öyleyse Ali Fuat Paşa hazretlerini de görünüz.

Ali Fuat Paşa, 7 Temmuz 1920'de Bozüyük'e vardığında hemen Pazarcık'la haberleşmiş, Bursa yönünün büsbütün boşalmış olduğunu öğrenmişti. Düşmanın bu bomboş yoldan kollarını sallayarak ilerlemesi, en büyük felaketlere kapı açabilirdi. Bundan dolayı da ilk tedbir olarak Halit Bey'in buyruğundaki 70. Alayı ele almıştı. Bu korkunç felaket sellerinin akıp geleceği gediği bununla kapamak istiyordu.

Mustafa Kemal de bunu doğrulamıştı. 70. Alayı Karaköy'e getirip bununla Karaköy Boğazı'nı savunmak şansını deneyecekti. Yalnız, düşman öyle hızlı ilerliyordu ki 70. Alay yetişinceye dek onun ilerleyişini cinler mi, şeytanlar mı durduracaktı? Paşa, 70. Alay yetişinceye

dek savunma mevzilerinin yerini tasarlamak üzere Kurmay Başkanı Halis Bey'i Karaköy Boğazı'na göndermişti.

İşte, bu savunma mevzileri ayarlanıncaya, 70. Alay gelinceye dek geçmesi gereken birkaç günlük tehlikeli boşluğu hangi güç dolduracaktı? Göründüğüne göre de bu boşluğu ancak bir mucize doldurabilirdi. 70. Alay Kumandanı, gerçi onun yanına gelmişse de bu sırada orada bulunan düşmana o da tek başına bir şey yapacak durumda değildi. Mutlaka bu sırada bir güç, bir mucize güç bulmalıydı. Yalnız, bu nasıl bulunacaktı? İşte, Ali Fuat Paşa, bu sıkışık durumda ne yapacağını düşünüp dururken gencecik, sarışın, sevimli Teğmen Halil Nuri Bey, Mustafa Kemal'den aldığı buyrukla Ali Fuat Paşa'nın kapısını çaldı.

Ali Fuat Paşa da Mustafa Kemal gibi onu ilgiyle dinledi:

— Paşam, ben düşmanı Bursa-Bozüyük yolunda durduracağım. Bozüyük'ten toplayacağım tüfeklilerle Pazarcık'a gideceğim. Oranın Müdafaayı Hukuk Derneği Başkanı Yetimoğlu'nun yardımını daha önceden sağlamış bulunuyorum. Sonra, hem düşmana değininceye dek İnegöl yönünde ilerleyeceğim, hem de düşmanı Nazif Paşa hattında oyalayabilecek bir güç toplayacağım.

Paşa, Halil Nuri Bey'in yapmayı tasarladığı kahramanca işi, babaca, paşaca doğruladı. Sonra, onun üstüne biraz bilgi edinmek isteyince şaşırdı. Bu ufak tefek subayı Bozüyüklüler de seviyordu. Çabucak halkın kalbine girecek "Açıl Susam Açıl" tılsımını buluvermişti. Ali Fuat Paşa, ilkin onu bir gençlik sıtmasına yakalanmış bir büyüklük hastası sandıysa da birkaç gün içinde onun özgün bir yiğitlik çekirdeği taşıyan gerçek bir kahraman adayı olduğunu anlamakta gecikmedi.

*

Halil Nuri Bey, büyüklerinin de üzerine dikilmiş olan şefkatli, değerlendirici bakışları altında son kerte yeni bir girişimle ileri atıldı. Silahlı insan yığınları toplamayı bir yana bırakarak inanan, coşkun savaşçı gruplar yaratmayı denedi. İnsan gücünün, granitten, çelikten daha sert, dayanıklı bir cevher olduğunu sezmek mutluluğuna erişmişti.

İlk iş olarak Bozüyük'te bir mehter takımı meydana getirmeye girişti. İstanbul'da henüz bir Kuleli Askerî Lisesi öğrencisiyken sık sık askerî müzeye gider, oradaki mehter takımını heyecanla seyreder, onun çaldığı coşturucu kahramanlık havalarını sonsuz bir hayranlıkla dinlerdi. Çalgıcıların kılık kıyafetlerini inceler, böyle bir mehter takımı kurmanın hülyasını kurardı. Bu cenk havalarını dinleyen en sünepe, en sümsük kişilerin bile yiğitlik damarlarını kamçılayacağını derinden derine sezer, silahın, topun, tüfeğin yanında en büyük yardımcı silahın, bu cenk türküleri olduğuna inanırdı.

İşte, aradan yıllar geçmiş, maneviyatı sıfıra inmiş, topun ağzındaki bir ülkeyi sel gibi ilerleyen düşmana karşı ayağa kaldırmak, onun üstüne yürütmek görevi başa düşmüştü. Küllenmiş kahramanlık ruhlarını kamçılayarak düşmana karşı yürütebilmek görevini talih işte askerî müzede o eski mehter havalarını dinleyen sarışın öğrenciye vermişti.

Evet, silahtan önce kahramanlık ruhları şahlandırılacaktı.

Bu düşünceyle davranan Halil Nuri Bey, Bozüyük halkının da büyük yardımıyla, bin türlü güçlükle İstanbul'dakini örnek tutarak o ideali olan mehter takımını kurdu.

Halil Nuri Bey'in kurduğu mehter takımı, Bozüyük'ün en büyük olayı oldu. Her gün şehrin mahallelerini dolaşarak cenk havaları vuran bu eski Osmanlı bandosu, az zamanda deliğe deşiğe sığınmış bütün kahramanlık duygularını gün ışığına çıkardı. Çoluk çocuk, yığın yığın onun arkasına takılıyor, porsumuş ruhlar, şişerek devleşiyor, göğüslere sığmaz oluyordu. Her Allah'ın günü yapılan bu egzersizler, mehter takımını artık bir savaş silahı değerine yükseltmişti. Halil Nuri Bey, işin kıvama geldiğini anladığı gün, yine mehteri arkasına takarak bütün Bozüyük şehrini dolaştırdı. Mızıkacılar, bu kez cenk havalarını daha ustaca, daha kahramanca, daha kıvrakça, daha coşturucu vuruyordu. Bütün şehir coşmuş, düşmanı bir avuç karasineği ezer gibi ezmek için sanki kükremişti. Her mahalleden geçtikçe arkadaki kalabalık, biraz daha artıyor, kadınlar, yufka yürekli erkekler, ağlıyorlardı.

Halil Nuri Bey, mehter takımıyla hükümet konağının önüne va-

rıp durdu. Meydanla caddeler cıvıl cıvıldı. Mehter takımı susunca, kalabalık da durdu, sustu. Teğmen Halil Nuri, hükümet konağından kocaman, kapkara bir yas bayrağı çıkarıp yapının önüne astı. Halk yığınları bu kara bayrağın, Türk ulusunun bugünlerde içinde bulunduğu kara günlerin, yaslı günlerin bildiricisi olduğunu hemen anladı.

Sonra, şehrin tanınmış hocalarıyla hükümet konağına giren genç subay, bir başka kara yas bayrağını yüksek sesle tekbir getirerek dışarı çıkardı. Bütün halk da bu tekbirlere katıldığından Bozüyük erkek seslerinden bir gök gürültüsüyle uğuldadı.

Bu kara bayrağın üzerinde ak yazılarla şöyle yazıyordu:

— Müslümanlar, beklediğiniz kıyamet bu günlerdir. Birleşelim, kurtuluruz. 1 Temmuz 1336 (1920).

Halil Nuri Bey, yas bayrağını duvara astıktan sonra güzel bir konuşma yaptı. Memleketin ölüm dirim savaşının en çetin günlerini yaşadığını anlattı. Kahramanlık, insanlık, yurtseverlik, hemşehrilik gününün bugün olduğunu söyledi. Bu sırada da tekbirler getirilmekte, minarelerden ezanlar okunmaktaydı.

Bozüyük halkı, ta gönülden coşmuştu. Hemen herkes ağlıyor, erkeklerse, ağlamanın bir erkeklik, bir şeref olduğu bir güne erişmenin mutluluğu içinde ağlıyorlardı.

Kadınlarsa çığlıklar atarak:

— Mehdi çıktı! diye bağırıyorlardı.

Genç yaşlı, kadın erkek, herkes düşmanla vuruşmak, onun getirdiği bu kara günleri cehenneme dek kovalamak için can atıyordu. Ulusal ruh, bütün anlamıyla ayaktaydı. Binlerce gönüllü cepheye koşmak istiyordu.

Ne yazık ki savaşmak isteyen gönüllülere verilecek silah, cephane yoktu. Ancak yüz kişiye silah bulunabildi. Kurulan milis müfrezesi, dinsel ve ulusal duyguların çocuğu olduğundan iki takıma ayrılarak birine "Azmi Millî," öbürüne de "Azmi Dinî" denildi. Demirci Hüseyin Remzi Hoca gönüllüleri birer birer Tanrı'ya emanet etti. Onlara yengi dileklerinde bulundu. Bütün gönüllülerin göğüslerinde şöyle bir yazılı şerit vardı:

— Müstakimimiz Hazreti Allah, utandırmaz bizi!

Halil Nuri Bey, tüfekli gönüllü müfrezesini hazırladıktan sonra Pazarcık, İnegöl kaymakamlarıyla belediye başkanlarına, Müdafaayı Hukuk başkanlarına şöyle birer propaganda telgrafı çekti:

— Yeşil Ordu'nun ilk bölümü Bozüyük'e çıktı. Beş yüz kişiyle geliyorum,

Genç Teğmen, telgrafların ardınca hemen 9 Temmuz 1920'de Pazarcık'a vardı. Halk, Yeşil Ordu'nun bu öncülerini gözyaşlarıyla bağrına bastı. Bozüyük'e doğru göç etmeye hazırlanan kasabalılar, köylüler, bunun üzerine bundan vazgeçtiler. Halil Nuri Bey'in bu kasabalara çektiği telgrafları, Bursa, İstanbul halkıyla birlikte işgal devletleri de öğrendiler. Gerçeği öğrenmek uğruna bütün haberleşme mekanizmalarını işletmeye koyuldular.

Mehter mızıkasının coşkun savaş naraları atan müziği, bura halkını da kahramanlık duygularının sınırlarına doğru hızla itmiş, ona yurt için vuruşmanın kutsal güzelliği üstüne yepyeni şeyler öğretmişti. Kocaman yeniçeri kavukları, eski zaferlerin dimdik tanıkları gibi yükseliyordu. İçeri çökmüş umutsuz tanıkları gibi yükseliyor, Yunanlıların, saldığı korku rüzgârı, bu kabarık göğüslere çarparak kırılıyordu.

Pazarcık'a giren mehter takımı, Geyveli Hafız Şevket'in davudi sesiyle okuduğu zafer ayetleri yanı sıra cenk türküleri çalarak ağır ağır caddede ilerliyor, halk yine coşuyor, halk yine ağlıyor, halk yine düşmana lanetler yağdırıyor, onu kahredeceğine ant içiyordu. Hükümet konağı önünde yapılan büyük toplantıda arslan gibi yurt çocukları, düşmanı tepelemek üzere meydana atıldı.

Halil Nuri Bey, buradan topladığı gönüllüleri de elden geldiğince gereçlendirerek Nazif Paşa hattına yerleşti. Halil Nuri Bey, ilk gönüllü milislerle bir savunma çizgisi üzerinde bir sıra umut çırası yaktıktan sonra Pazarcık'ta yeni bir müfreze kurarak düşmanın ha girdi, ha girecek diye beklendiği İnegöl'e doğru hızla ilerledi. Doğru hükümet konağına inerek korkudan gözleri büyümüş olan, her saat kaçmaya hazırlanan halkı toplayarak geride büyük sayıda ordu birliklerinin top-

lanmakta olduğunu, bugünlerde Yunanlılara karşı büyük bir saldırıya geçileceğini söyledi. Halkın yüzünde bıçak ağzı gibi gerilen sert kaygı çizgileri, yumuşayarak ılımlaştı.

Bursa'ya kaçmak üzere olan yığınlarla halkı, tehlike göçünü önledi. Hemen Bursa yönünde tedbirler aldı. Kasabada sıfıra inen güvenliği sağlayıp halkın kaygılarını yatıştırdıktan sonra elindeki gönüllülerle Bursa yönünde, korkuyu yolun tozları gibi çiğneyerek, hızla ilerledi. Henüz Yunan öncülerinin ulaşmaya vakit bulamadığı Aksu-Dimboz hattına vardı. Burada, savunma tertibatı alarak Kestel yönüne doğru yürüdü. Her yer bomboş, ıssızdı. Bütün yollarda cinler cirit oynuyordu.

Dağları bekleyen salt korkuydu. Genç, sarışın Teğmen, Bozüyük'ten beri aradığı halde onu bir türlü bulamıyordu. Yeşil Ordu'nun bu gerçek öncüsü nerdeyse yeşil Bursa'ya yaklaşıyordu ki, yüz yirmi bin kişilik Yunan ordusu öncülerine ilk kez denk geldi. Kollarını sallayarak bir turist kaygısızlığıyla ilerleyen düşman kollarına tepelerdeki ağaçlıklar, çok güzel maskelenmiş pusulardan ateş baskınları yaptı. Çevik davranışlarla türlü noktalara kayarak buradan ateş ediyor, düşmana bütün tepelerin askerle dolu olduğu izlenimini veriyordu.

Bursa'dan Bozüyük'e doğru bir turistik gezi yapacağı kanısıyla yola çıkan Yunan ordusu, bu yolun tekin olmadığını görerek ayıktı, durakladı.

Sarışın Teğmen, elindeki ufacık gücü öyle kullanıyordu ki, düşman askeri her kımıldayan çalıyı bir Kuvayı Milliyeci başı olarak görüyor, o yöne doğru takırdatmaya başladığı makineli tüfekler bomboş topraklara binlerce mermi harcıyordu. Sonra, yardıma gelmekte olan büyük Yeşil Ordu birlikleri palavrasını doğruya almış olan Yunanlılar, tongaya basmamak için son kerte hesaplı davranmaya başlamışlardı.

Düşman, hiç beklenmedik noktalardan yediği ateş baskınları, saldırılar karşısında şöyle bir duraklayıp düşünmek zorunluluğunu duydu.

Halil Nuri Bey, düşmanı duraklatıp şaşırttığını Ali Fuat Paşa'ya bil-

dirdi. Bu rapor, karanlıkta kalan Bursa-Bozüyük yolu üzerindeki düşman durumunu da aydınlatan sağlam bir istihbarat yüküyle yüklüydü.

Ali Fuat Paşa yüzünü güldüren bu raporu hemen özel treninin kompartımanında kaygı içinde bekleyen Mustafa Kemal'e gönderdi. Mustafa Kemal, gerçekten yaşayışının en kaygılı günlerini yaşıyordu. Ne var ki, bir asker dehasıyla soğukkanlılığına da sahip olduğundan, Bursa'nın düşüşünü Hamdullah Suphi ile kimi mebuslar gibi yas, öfke çığlıkları atarak karşılamamıştı. Acıları, kaygının çizgisinden dışarı taşmamıştı.

Halil Nuri'nin beş on kişiyle stratejik bir çığ gibi yolu üzerine kurmaya çalıştığı Bursa ipeği yumuşaklığındaki barikat tutar da Yunan ilerleyişi durdurulabilirse bu ancak askerce bir mucize olarak adlandırılabilirdi.

Mustafa Kemal, kaygılı düşünceleri arasında böyle şeyler de düşünüyor, Bursa'dan yıldırım hızıyla yola çıkan düşmanın hâlâ İnegöl'e bile girmemiş olması, ona oldukça garip geliyordu. Halil Nuri denen çocuk, oralarda bir şeyler beceriyorsa da, ne yaptığı henüz bilinmiyordu.

Ali Fuat Paşa'dan gelen raporu Yaver Muzaffer (Kılıç) Bey, kompartımanında oturmuş bunları düşünen Mustafa Kemal'e verdi. Paşa, bunu son kerte büyük bir ilgiyle okudu. Kimi yerlerini bir kez daha gözden geçirdi. Sonra, yüzü sevinçle, doygunlukla aydınlanarak orada dikilip duran Muzaffer Bey'e döndü:

— Çocuk bir sigara ver, bu çocuk durumu kurtardı, dedi.

*

Allı yeşilli hırkalar, potinler, yüksek külahlar, kavuklarla gözleri dolduran mehter çalgıcı ve türkücüleri, İnegöl mahallelerinde dolaşmaya başlayıp da ulusal ruhu şaha kaldırınca burada da Bozüyük, Pazarcık benzeri yurtseverlik, savaşçılık yarışı başlamıştı. Bütün kasaba Halil Nuri'nin buyruğundaydı. Her göğüs granitten bir sınır taşı gibi Yunan güçlerinin önüne dikilmiş, onları bir adım ileri attırmıyordu. Ateş yağmurları altında mehterciler cenk havalarını vuruyor, buna katılan kalın, gür erkek sesleri savaşı bir yiğitlik yarışı durumuna yükseltiyor, Yunan askerlerine korku salıyordu.

Hemen hepsi cahil Yunan köylüleri olan düşman askerleri, korku içindeydi. Bu allı yeşilli giynekler, yüksek kavuklar içinde bir savaş müziği haykıran yaratıkların giynekleri de, müzikleri de bu mitolojiler ülkesi çocuklarında kanı kurutan bir korku yaratıyordu. Geyveli Hafız Şevket, yine en önde makineli tüfeklerin takırtılarını bastıran davudi sesiyle ilahiler, savaş şiirleri okuyor, durmadan tekbir getiren savaş müziklerine önderlik ediyor, çevrelerinde vızıldayıp duran kurşunları, savaşçılara uçan leblebi taneleri gibi etkisiz gösterecek bir coşkunluk yaratıyordu. Evet, Yunan köylüleri olan Yunan askerleri, mehter takımında çalışan yiğitleri yeryüzüne inmiş öç melekleri sanmışlardı. Aradan uzun yıllar geçtikten sonra Yunan ordusunda sağ kalıp da Yunanistan'a dönenler bunu bir Türk tarihçisinden şöyle soracaklardı:

— O kırmızı, yeşil cüppeli, mest pabuçlu sarıklılar (kavuklular) kimlerdi, ne söylüyor ve ne çalıyorlardı?

Halil Nuri Bey, Yunanlıların gözlerine bir avuç yeşil, kırmızı ulusal afsun tozu atarak onları bu stratejik yürüyüşlerinde zınk diye durdurduktan sonra, bu cepheye başka güçler gelerek gerçek cepheyi kurdular.

11. Tümen, Yarbay Arif Bey'in buyruğunda, Ağustos'un on üçüncü günü gelip buraya temelli yerleşti, bir süre sonra yine ayaklanışları bastırmaya gidince yerini Ali Fuat Paşa'nın yeniden kurduğu rahmetli 24. Tümen Kumandanı Yarbay Mahmut Bey'in tümeni aldı.

Bu cephenin üstünde ateşten harflerle şu yazı yazılmıştı:

— Teğmen Halil Nuri (Yurdakul) mucizesi!

DEMİRCİ ZAFERİ VE ÖTESİ

Hiçbir zafer erek değildir. Zafer ancak kendisinden daha büyük bir ereği elde etmek için belli başlı araçtır.

Mustafa Kemal

Ethem Bey, Yozgat'tan Ankara'ya doğru yola çıkan ordusunu

beklemeden geceleyin trenle Eskişehir'e yollandı. Birlikleri, genelkurmay başkanlığı arkadan İnönü'ye gönderecekti.

Ethem Bey, İnönü'de bulunan genel Kuvayı Milliye Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın yanına gitti. Karşılıklı oturup cepheler üstüne görüştüler.

Ethem Bey, Ali Fuat Paşa'ya:

— Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncelerinden yararlanamıyoruz, neredeydir? diye sordu.

— O, oyunu bize bırakarak iki saat önce Afyonkarahisar'a gitti. Biz şimdi, durumu ve ne yapacağımızı inceleyelim. Düşman üstüne gelen bilgi çok tehlike gösteriyor. Ben, henüz Batı Cephesi'nin genel durumunu kavramaya vakit bulamadan düşman saldırıya geçmiş bulundu. Bastırma güçleriniz, Allah vere de çabuk yetişseler! Cephelerden gelen raporlara göre durum şöyledir:

"Yunan ordusu, bir kolu ile dün Bursa'yı işgal etti. İnegöl ve Yenişehir dolaylarında zayıf da olsa kimi kıtalarımız var. Güneybatı yönünden bir başka saldırı kolu da Elvanlar köprüsünü geçmek üzere. Ereği, Uşak-Afyonkarahisar olsa gerek. Karşısında Âşir Bey, nizami tümeniyle ve kimi milis müfrezeleri düşmana karşı zayıf bir direnç göstererek çekilmekte, daha doğrusu, Salihli cephesinden beri dağıla dağıla geri çekilmektedir. Bu iki koldan başka düşmanın bir tümen tutarında başka bir kolu da Borlu'dan Demirci yönüne doğru ilerlemektedir. Bu düşman gücü önünde zayıf bir halde bile düşman kıtalarını uğraştırabilecek gücümüz yok gibidir. Şu durum içinde burada Uşak'ta, Afyon'da ve Kütahya'da bulunan yedek güçlerimiz şunları içermektedir: Afyonkarahisar ve ilerisinde Albay Fahrettin Bey kolordusuna bağlı bir bölüm güç bulunsa da önemsizdir. Bildiğiniz gibi kıta kadroları eksik! İsmi var cismi yok gibi! Kütahya'da milis örgütünün düzenlenmesine Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey adında bir subayın çalıştığını haber aldım ki, bu sizin adamınızmış! Benim doğrudan doğruya buyruğumda burada yani İnönü'de bulunan güçlerim de Bursa'dan İnönü'ye doğru ilerlemek isteyecek düşman gücünü günlerce oyalayıp durdurmak gücünde değildir. İnönü'nün coğrafi duru-

mundan ve oldukça bulunan top ve makineli tüfeklerimizden çokça yararlanmaya ve bütün varlığımızla düşmanı ileri geçirmemeye çalışacağız.

Ethem Bey'in anladığına göre düşman, on tümenle saldırıya geçmişti. Her tümen on bin kişilik olduğuna göre bomboş Türk cephelerine yüklenen en son olanaklarla gereçlenmiş düşman gücünün tutarı altmış bin silahlıydı.

Genelkurmay Başkanı İsmet Bey'in, Yozgat'tayken kendisine çektiği telgrafta söyledikleri gerçeğin ta kendisiydi: "Düşman, Afyonkarahisar'ı, Kütahya'yı, Eskişehir'i ele geçirerek Kuvayı Milliye'nin belini kırmak, Anadolu demiryollarının bu en önemli merkezini elde bulundurmak istiyordu. Böylece de Anadolu'nun kalbine giden en yakın yola sahip olacaktı."

Bu sırada, Ethem Bey'in güçleri zorlama yürüyüşle iki günde Yozgat'tan Ankara'ya varmış, oradan da trenlere bindirilerek Eskişehir'e doğru yola çıkarılmıştı.

Bu güçler yetiştikten sonra İnönü'de Ali Fuat Paşa'nın başkanlığında bir savaş divanı kuruldu. Uzun görüşmelerden sonra verilen kararlar şöyleydi:

Ali Fuat Paşa buyruğundaki kıtalar, Bursa'dan Eskişehir'e ilerlemek isteyecek olan düşmana karşı İnönü'de kesin bir savunma savaşını benimseyecek. Güneyde, Afyon yönünde bulunan Albay Fahrettin (Altay) Bey'in yerine Mustafa Kemal Paşa, kendisi düşmanı oyalama ve savunma sorumluluğunu üzerine alacak. Âşir Bey güçlerini güçlendirecek.

Ethem Bey de ortadan, Demirci yönünden ileri yürüyüşünü sürdüren düşman kolu üzerine karşı saldırıya geçerek bu düşman koluna kesin bir vuruş indirmekle görevli olacaktı.

Ali Fuat Paşa, Afyonkarahisar'da bulunan Mustafa Kemal'e savaş meclisinin verdiği geçici görevini telgrafla bildirdi.

En ağır görevi yüklenen Ethem Bey, 8 Temmuz 1920 günü, kıtalarının başında trene binerek Kütahya yoluyla İnönü'den Demirci'ye yollandı. O akşam Kütahya'ya vardı. Orada, örgüt yapmak üzere

daha önceden gönderdiği Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey'in doludizgin çalıştığını, başarılı işler becerdiğini gördü.

Kütahya mutasarrıfıyla konuşurken konu ora hapishanesinde bulunan mahpuslara geldi. Pek çok mahpusun, dünya ateşler içinde kıvranırken, orada kadınlar gibi oturup köyünden gelecek ekmeği beklemesi yakışık alır mıydı? Bunlar, cephede kurşun da atamaz mıydı? Çoğu katil olan bu herifler zaten silah atmasını bilen eski askerlerden başka neydi ki?

Ethem Bey, mutasarrıf aracılığıyla mahpuslara haber göndererek kimi koşullara bağlı olmak üzere cepheye gitmek isteyip istemediklerini sordurdu. Gitmek isteyenlerden dört yüzünü serbest bıraktırıp Kütahya'da topladı. Onlara silah, cephane verdi. Dışarıdan toplanmış yüz elli kişilik bir müfrezeyi de bunlara katarak bir yeni tabur kurdu. Buna tecrübeli kumandanlarından eniştesi Tesalyalı Hafız Hüseyin Bey'i kumandan olarak atadı. Onun buyruğuna da birçok yedek subay verdi.

Ethem Bey, yıllardır içeride yatan bu uzun cezalı canilere herkesin içinde şöyle bir söz verdi:

— Eğer düşmanla fedakârca savaşacak olursanız en yakın ve en uygun zamanda geri kalan hükümlülük sürelerinizi affettireceğim. Namusluca hizmet edenleriniz tam yerinde yurda hizmet etmiş bulunacak, kuşkusuz, bütün günahlarını da Tanrı bağışlayacaktır. Sonra düşmanla savaşırken şehit olmak da herhalde mahpushanede tutsaklık ve yoksullukla ölmekten daha çok şerefli ve erdemlice bir sonuçtur. Bunu da her zaman anınız!

Hükümlüler taburunun hazırlıkları da bitince Ethem Bey cepheye yollanma buyruğunu verdi. Yalnız, yıllardır mahpushanede kalmış bu adamcağızların, egzersizi orduya ayak uyduramayacağını anladığından Kütahya'nın içinde, dolaylarında bulunan bütün Tatar arabalarının ivedi olarak Kütahya'da toplanmasını istedi. Yeterince araba toplanınca hükümlüleri bunlara yerleştirip tabanlarını patlamaktan ve yarı yolda kalmaktan kurtardı. Sonra ordu Kütahya'dan Demirci'ye doğru yola çıktı. 4.500 atlı, silahlı subay ve asker, 550 arabaya bindirilmiş

hükümlülerin piyade taburu, dört dağ topu, on dört ağır makineli tüfek, kıvrılan yollarda düşmana doğru uzaklaşırken Ali Fuat Paşa, gözleri doluksayarak arkalarından baktı. O, Ethem Bey'in burada da yurdun ve ulusun şu sırada isteği en büyük bir işi başaracağına, düşmanı tepetaklak edeceğine inanıyordu. Son Yunan saldırısıyla çamurlara bulanmış ulus için bundan daha büyük müjde mi olurdu?

Ethem Bey ordusu, yola çıkışının üçüncü günü, Simav kasabasının kuzeyinde ufak bir toplanma molası verdiyse de hemen ayağının tozuyla ileri yürümesi gerekiyordu. Geceleyin Gediz Irmağı'nı geçen ordu daha ilerdeki Yunan ordusuyla kendi arasında bir tehlikenin belirdiğini öğrenmişti. Kasabadan kaçarak Ethem Bey'e sığınan Simav Müdafaayı Hukuk üyeleri, Yunanlıların Demirci ile yöresini ele geçirdiğini söylediler. Yunan ordusunun kendi kasabalarına yaklaştığını gören Simavlılar, Yunanlılardan kötülük görmemek için Kuvayı Milliye'ye karşı silahlı ayaklanışa girişmişler, Binbaşı Aziz Bey'le Simavlı Müdafaayı Hukukçular bunların elinden canlarını zor kurtarmışlardı. İşin kötü yanı Şalgamoğulları denen eşraf, derebeyi bozması bir ailenin bütün Simav'ı, yöresini kendi egemenlikleri altına alarak bu bölgeyi bir ileri Yunan karakolu durumuna getirmiş olmalarıydı. Bu da Çapanoğulları ayaklanışına kumaşça tıpatıp benziyordu.

Şalgamoğulları, yaklaşan Yunan güçlerini karşılamaya hazırlanırken Yunanlılara karşı çıkacak Kuvayı Milliyecilere karşı savaşmayı da göze almıştı.

Ethem Bey, Simav kasabasına yaklaşıncaya dek buralarda böyle bir ayaklanış olduğunu bilmiyordu. Şalgamoğulları, Simav-Demirci yolu üzerinde Hisarköy'de oturan bir derebeyi ailesiydi. Akhisar - Salihli cephesinin eskiden beri halka yüklediği savaş giderlerinin ağırlığından yakınmaktaydılar. Yunan saldırısıyla buralardaki Kuvayı Milliye cephesi tarihe karışınca Şalgamoğulları da suyun yüzüne çıkarak bütün bu bölgede eli silah tutanları Kuvayı Milliye'ye karşı silahlandırmışlardı.

Şalgamoğulları, salt kendi köyleriyle kasabalarını ayaklandırmakla kalmayarak ta Kütahya'ya dek uzanan köylerle kasabaları da

Kuvayı Milliye'ye karşı ayaklandırmaya girişmişlerdi. İşi o kerte azıtmışlardı ki o bölgedeki memurları kendi hava ve heveslerine göre atamaya ya da işten atmaya başlamışlardı.

Bu bölgede en çok yüz-yüz ellişer kişilik gezgin Kuvayı Milliyeci milisler bulunmaktaydı. Şalgamoğulları, ilkin bunlara saldırıp bölgelerinden atmışlardı.

İşte, Yunanlıların ileri karakolu olarak Ethem Bey'in karşısına dikilen bu yeni ayaklanıcı kalabalığı, görünüşte epeyce tedirginlik vereceğe benziyordu. Ethem Bey, bunların yola gelmeyeceğini birçok denemeleriyle biliyordu. Hem Yunanlılarla iç içe bir durumda olan bu adamlar, kolay kolay silahlarını teslim eder miydi? Bunları silahla yol üstünden uzaklaştırmaya kalksa cayırtıyı Yunan ileri karakolları işitip geridekileri uyandıracak, böylece Demirci'deki düşmana yapmak istediği baskın suya düşecekti.

Böyle düşünerek bir öğüt kurulu kurup silahsız olarak ayaklanıcılara gönderdi. Kurul, ayaklanıcılara isterlerse Simav'a bile uğramadan Demirci'ye geçeceklerini söyleyecekti. Bunu benimseseler di Ethem Bey hem boşuna Türk kanı dökmeyecek, hem de Yunanlılara yapmayı düşündüğü baskın olanağını yerinde kullanmış olacaktı. Demirci'ye giden bir başka yol olsaydı hiç bu heriflere yüzsuyu mu dökerdi? Bir yanda geçit vermez dağlar, öbür yanda Simav Gölü doğal barikatlarını kurmuştu. Buraları dolaşmak, çok değerli olan zamanın yitmesine yol açacaktı.

Simavlılar, Ethem Bey'in beklediği gibi, öğüt kurulunu olumsuz bir yanıtla geri çevirdiler. Bunu daha önceden düşünen Ethem Bey, piyade olarak iki saldırı müfrezesi hazırlamış bekliyordu.

Olumsuz haber gelir gelmez mevziye girmiş olan saldırı müfrezeleri, karşı tepeler üzerinde boy gösteren ayaklanıcıların üstüne atıldı. Silah çatırtısı ancak bir saat sürdü. Silahlı başıbozuklar, Simav'a doğru kaçışmaya başladılar. Kasaba, her yandan kuşatıldı. Sokaklar, mahalleler birer birer ayaklanıcılardan temizlenirken Ethem Bey'in ağabeyi Binbaşı Tevfik Bey, böylece kasaba ile Simav Ovası'nın batısındaki tepeleri tutmuş olan Yunan ileri karakollarıyla savaşa tutuştu.

Ethem Bey, ateş kesildikten sonra, Simav'a girerek ivedi bir soruşturma kurulu kurdu. Simav'ın hükümet memurlarıyla iki üç saat bir toplantı yaparak ihanet edenleri meydana çıkardı. Bu ayaklanışı Yunanlıların buyruğuyla Şalgamoğulları yapmıştı. Bu ailenin başı olan Şalgamoğlu Mehmet Ağa, çarpışma sırasında Ethem Bey'in attırdığı bir tek uyarma top mermisiyle parçalanıp gitmişti. Mehmet Ağa'dan başka birkaç suçlu daha vardı. Ethem Bey, bunların içinden yalnız üç kişiye ölüm cezası verip sallandırdı. Ötekileri bağışladı. Simavlılar da ondan af dilediler. Kasabalılar, Ethem Bey'in başarısından sevinir görünüyorlardı.

Ethem Bey, Simav'daki işini bitirip de Tevfik Bey'in savaş yönetim yerine vardığında Yunan ileri karakollarının yarı yarıya yok edildiğini, geri kalanının da mevzilerinden çıkarılarak uzaklara sürüldüğünü öğrendi. Demirci üzerine hızlı, şiddetli bir saldırı başlamıştı. Demirci'ye bir saatlik bir yere dek çetin bir karşı koymaya rastlamadı. Bu çizgiden sonra Yunanlıların direnci arttı, önem kazandı. Ethem Bey, ateş çizgisindeki askerlerini güçlendirdi. Savaş, kanlı bir biçimde akşama dek sürdü. Akşama doğru Yunan ana güçlerinin bulunduğu Demirci'ye iki buçuk kilometre çeken yere egemen tepeler, Ethem Bey'in eline geçti. Bu sırada Faik Mehmet, Mehmet Ali adlı iki müfreze kumandanıyla birlikte on üç er şehit düştü. Otuz da yaralı verildi.

Ethem Bey'in, köylü kılığında Demirci'ye soktuğu casuslar, Kuvayı Seyyare'nin karşısında "Ayvalık" adlı on bin kişilik Bir piyade tümeni bulunduğu haberini getirdiler. Ertesi gün, demek, korkunç bir boğuşma olacaktı.

Ethem Bey, sabahleyin düşman üstüne saldırıya kaldırılacak ilk güç olarak mahpuslardan kurulan piyade taburunu seçti. Bunun için Tabur kumandanı Hafız Hüseyin Bey, gecenin karanlığından yararlanarak taburu düşman mevzilerine yanaştırdı.

Tanyeri atarken, bütün silahlar karşılıklı konuşmaya başladı. Yunanlılar, büyük bir direnç gösterdiler. Mahpuslar taburu, büyük bir yiğitlikle Yunanlıları terletmekte sanki öbür profesyonel milislerle yarış ediyordu. Savaşın dördüncü saatindeydi, Tabur Kumandanı Tesalya Yenişehirli ve Ethem Bey'in eniştesi Hüseyin Bey, ağır olarak yara-

landı. Bu değerli kumandan, hemen geriye götürüldü. İlk tedavisi yapıldıktan sonra Ankara'ya doğru yola çıkarıldı. (Orada göreceği sıkı bir tedaviye bakmayarak öldü).

Mahpuslar taburunun pek çoğu subaylarıyla birlikte şehit düştü. Savaş, aralıksız altı saat sürdü. Yunan direnci zayıflamaya başlamıştı ki arkadan yetişen iki piyade taburuyla canlanarak karşı saldırıya geçti. Yalnız Ethem Bey'in topçusu Yunan saldırı dalgalarını kırarak devirdi, birbiri üzerine katladı. Şöyle böyle paniğe benzer bir durumda siperlerine dönüp sindiler. Yunan subayları, ellerinde tabancaları, eratı durdurup siperlerine sokarak paniği önlediler. Ethem Bey, elindeki dürbünüyle bir tepenin üzerindeki savaş yönetim yerinden savaşı izliyordu.

Bundan sonra, savaş meydanı, saldırı, karşı saldırılar arasında toza dumana bulandı. Her iki yanın topçusu mermilerini hiç acımadan düşman dalgalarına doğru savurup durmaktaydı. Yalnız bu sırada Ethem Bey'in topçusu mermisizlikten yakınmaya başladı. Topçu yönetim yerinden düşman gerilerini dürbünle tarayan subaylar, Yunanlılara arkadan kalabalık yardım güçleri geldiğini bildirdiler. Bunun üzerine Binbaşı Tevfik Bey, başta olarak bütün kumandan arkadaşları, Ethem Bey'e geri çekilmek gerektiğini söylediler. İnatçı, kavgacı bir karaktere sahip olan Tevfik Bey'in de bu isteğe uymuş olması, Ethem Bey'i düşündürdü. Ethem Bey'e göre bu durumda geri çekilmek, büyük bir tehlike yaratacaktı. Alın yazısında yenilmek yazılı olmayan Kuvayı Seyyare'nin geri çekilmesi, tılsımı bozup her şeyi bir anda yok edebilirdi. Ethem Bey'e göre bu çekiliş buyruğunu vermek ölümle birdi. Yapılamayanı yapmanın zamanı geldiğini anlayan Ethem Bey, yüz kişilik bir atlı müfrezesini geride bırakarak bütün Kuvayı Seyyare'yi savaşa sürmeye karar verdi. Düşman siperlerine karşı görülmemiş bir kahramanlık saldırısı yapılması için bütün kumandanlara buyruk verdi. Arkadaki yedek güçler, ateş çizgisine doğru ilerlerken Ethem Bey topçu atış yerine çekilerek dürbününü eline aldı. Bu sırada Parti Pehlivan'ın atlıları, düşmanın ateş çizgilerini yandan, gerilerden ateş altına alabilecek egemen bir noktaya yetişinceye dek yıldırım gibi ilerledi.

— Allah, Allah, Allah, Allah!

haykırışlarıyla süngü takarak düşman siperlerine çullanan savaş dalgaları, şehitlerinin üzerinden atlayıp geçerek düşman cephesini yardılar. Düşman siperlerinden bir bölümü ele geçirildi. Ethem Bey'in çok yakın arkadaşı Şevket Bey'in Manyas müfrezesinin cephe merkezinden yaptığı saldırı öyle korkunç, önünde durulmaz bir şey oldu ki bütün önündeki siperleri sildi süpürdü.

Sabahtan beri, dokuz saattir aralıksız sürüp giden savaş, Yunanlıların panik içinde kaçmaya başlamalarıyla sona erdi. İlkin Yunanlıların merkezinde baş gösteren bozgun, çabucak sağ kanada geçmişti. Bu kanatta pek az Yunanlı sağ kalmıştı.

Ethem Bey, savaş meydanını gezerken düşman siperlerinin içini, önünü dolduran dost, düşman ölülerinin kucak kucağa yattığını gördü. Beş yüz Türk eri, subayı, düşman ölüleri arasına serpilmiş olarak yatıyordu. Yunan Tümen Kumandanı Otneos da yaralanarak gerilere götürülmüştü (Bu kumandan, Venizelos kabinesinin düşüşünden sonra kurulan kralcı kabinede Harbiye Nazırlığına yükselecekti). Biraz ötede kaçarken Yunan topçuları üç topu dereye atmıştı.

Bu savaşta Ethem Bey'in dikkatini bir şey çekti:

Yunan askerleri ölüyor da teslim olmuyordu. Ethem Bey'in savaşçıları, ellerinde kovboy kementleri, dağda taşta kovaladıkları seksen Yunan askeriyle subayını zorlukla avlayabildiler. Böyle kement atarak avlanan yaralı bir Yunan subayı, Ethem Bey'in karşısına getirildi. Onunla birlikte tutsak edilen Yunan erlerine neden tutsak olmaktan bu kerte korktukları sorulunca tutsak Yunan subayını göstererek şöyle dediler:

— Bu kumandanımız, bize "Ethemistlere tutsak olursanız ayaklarınıza at nalı çakacaklar ve sizi daha bin türlü işkence içinde öldürecekler" diyordu.

Ethem Bey, bundan başka, son kerte umutsuz bir durumda dahi dövüşmekten vazgeçmeyen bir Yunan subayını sorguya çekti. Subay yaralıydı.

Başından akan, gözlerini örten kanları elinin tersiyle silerek Ethem Bey'e:

— Sen Ethem misin? diye sordu.

— Evet, ben Ethem'im.

— Size tutsak olanın sonu aşağılanarak ölmek değil midir? diye sordu.

Ethem Bey, gerek savaş meydanında, gerekse Demirci kasabasının içinde toplattığı silahla cephaneyi otuz öküz arabasına yükleyerek Eskişehir'e doğru yola çıkardı.

Yunan propagandasının yersizliğini göstermek üzere tutsakların bir bölümünü serbest bırakarak Yunan tümenine yolladı. Geri kalanlara da iyi davranılması, yaralıların yaralarının sağlanması için buyruk verdi.

Ethem Bey'in güçleri, bunca yorgunluklarına bakmayarak kaçan Yunan tümeninin dökün tülerini Borlu'nun güney, Alaşehir Ovası'nın kuzey eteklerine dek kovaladı. Uşak-Afyon yönünde ilerleyerek öbür Yunan kolunun çekiliş çizgisini tehlikeye düşürdü.

14 Temmuz günü, Demirci ile çevresi üzerinde uçan birkaç Yunan uçağı bomba attıysa da kimseye değdiremedi.

O gün öğleden sonra, güneyden bir Yunan piyade alayının Demirci'ye doğru ilerlediği görüldü. Demirci'nin on beş kilometre güneyinde buna karşı bir savunma cephesi kuruldu. Bununla çarpışma sürerken Kula, Uşak yönünden bir başka Yunan gücü, Demirci'ye doğru ilerlemeye başladı. Savunma cephesinin gerisine, büyük gücün sol kanadına doğru ilerleyen bu düşman gücünün yarattığı tehlike yüzünden Ethem bey, savunma cephesini biraz geriye aldırdı. Doğudan ilerleyen düşmanla da değinilmiş, savaş başlamıştı. Bu sırada, Ethem Bey'in Mustafa Kemal'den istediği topçu cephanesi Demirci'ye yetişti.

İlk savunma çizgisinden Türklerin geri çekildiğini sanan Yunanlılar, karşılarında pusuya yatmış olan Kütahya Alayı Kumandanı, Ethem Bey'in teyzesinin oğlu Halit Bey'in tuzağına düştüler. Bir bölüklük Yunan gücü birçok yitik vererek tabanları kaldırıp ilk çıkış yerine doğru kaçtı. Eğerli dört subay atıyla birkaç otomatik silah bıraktılar. Öbür yanda egemen noktaları yitiren bölüklerin yardımına koşularak düşman buralardan iki kilometre geriye itildi. Yunan ordusunun

saldırgan hızı, Ethem Bey granitinde kırılmış, törpülenmişti. Afyon'a, Eskişehir'e doğru uzanmak hevesinde olan Megalo İdea ile süslü turistik yolculuk burada ister istemez duraklamıştı.

Bu sırada Afyonkarahisar'da bulunan Mustafa Kemal, Ethem Bey'in başarılı savaşlarını bütün dikkatiyle sevinçle izliyordu. Demirci'nin geri alınması üzerine Ethem Bey'e şu 14 Temmuz tarihli telgrafı çekti:

Demirci Bölgesinde Ethem Beyefendiye,

Demirci'yi geri alan kahraman müfrezelerinizin sürekli kahramanca saldırılarıyla bozulan, askerce durumlarını düzeltme derdine düşen Yunan ordusunun ileri yürüyüşünün durduğu, gevşediği, cephelerden gelen son raporlardan anlaşılmaktadır. Sol kanadınızı tehdit eden yeni düşman gücünün bu cephede geri alındığını ve Kula yoluyla üzerinize gönderildiğini haber aldık. Yardımınıza bir asker kıtasının gönderilmesini Uşak dolaylarındaki Tümen Kumandanına buyurdum. Benim Ankara'ya dönmekliğim zorunluluğu doğdu. Nedeninin açıklanması, şifreyle dahi doğru değildir. Bunun üstüne ağızdan bilgi vermek üzere Doktor Tevfik Rüştü Bey'le Hüsrev Sami Bey, şimdi yola çıktılar. Gözlerinizden öper, başarılarınızı kutlarım.

Mustafa Kemal

*

Ethem Bey güçleri, stratejik bir yer olan ovanın ucundaki Cevizlik'e çekildi. Buradaki düzlük, pek bol, yaşlı ceviz ağaçlarıyla kaplı, savunmaya da elverişliydi. Ethem Bey'in buraya çekilişini bir bozgun çekilişi sanan Yunanlılar, buraya tedbirsizce saldırdılar. Siperlerden mermi kusmaya başlayan piyade tüfekleriyle makineli tüfekler, bu hazırlıklı, etkili savunma karşısında ya ölmek ya da yere yatarak bir baş siperi arkasına gizlenmekten başka çıkar yol bulamadılar.

Bu sırada önceden hazırlanan tuzağa göre ormanlık, engebeli araziden yararlanarak Yunanlılara yandan, arkadan baskın ateşine başlayan Ethem Bey güçleri, onları beş saat süren bir çarpışmadan sonra paniğe uğrattılar. Ethem Bey, dudaklarında sevinçli bir gülümseyiş, elinde dürbünüyle Yunanlıların bir bozgun içinde Demirci'ye

doğru kaçtıklarını gördü. Düşmanın arkasını bırakmayan Ethem Bey güçleri, yine Demirci'ye egemen tepelere yerleştiler.

Bu savaşta pek büyük bir yararlık gösteren Kütahya Taburu Kumandanı, Ethem Bey'in teyzesi oğlu Halit Bey, şehit düşen kırk savaşçı arasında bulundu. Altmış da yaralı toplanarak tedavi altına alındı. Alaca müfrezesi subaylarından Mısırlı Yusuf Bey de öyle çılgınca kahramanlıklar yapmıştı ki Halit Bey'in yanı başında şehit düşmemesi milyonda bir insana yar olan bir talih sonucuydu.

Ethem Bey, kaçan düşmanın ardından boşalan savaş meydanını gezerken teyzezadesi Halit Bey'in ölüsüyle karşılaşınca çok üzüldü. O yakışıklı arslan gibi adam, kanlar içinde yerde yatıyordu. Gözlerine yaşlar saldırdı. Kocaman elinin tersiyle bunları silerek şöyle düşündü:

"Eğer Uşak'tan Yunanlıların Gediz yönüne yapacakları bir saldırı belkisi beni bu Cevizlik'e mıhlamasaydı, şu bozgunu nasıl zincirleme bozgunlara çevireceğimi ben bilirdim."

Gerçekten de Cevizlik'te, meydana gelecek bu Yunan azizliğini yıldırım gibi karşılamak üzere bulunuyordu.

Albay Fahrettin ve Aşir Beylerin Uşak'ı boşaltmaları onca çok büyük bir yanlışlıktı. O biliyordu ki şu sırada işler, eldeki silahlı güçlerden kahramanlık duygularının silah gibi keskinleşmesi, parlamasıyla yapılıyordu. Kutsal bilinen bir şey için dövüşen tek insan, bir orduya bedel olabilirdi. Demek ki Fahrettin ve Âşir beyler salt birer asker gibi davranmışlardı.

Bu yüzden öne doğru atılmak isteyen Ethem Bey'in gözleri bir düzeye geriye bakıyor, Uşak dağlarından sırıtacak tatsız azizlikleri bekliyordu. Cevizlik savaşı sona erdiğinde Tevfik Rüştü Bey'le Hüsrev Sami Bey, Ethem Bey'in karargâhına çıkageldi. Onlar, Mustafa Kemal'in telgrafında söyleyemediği gerçeği şöylece anlattılar:

— Büyük Millet Meclisi'nde cephelerde Yunan saldırısının durdurulamadığı üstüne zararlı ve bozguncu bir propaganda aldı yürüdü. Önüne geçilemiyor. Sonra sizin Demirci savaşında ağır yaralandığınıza inanılıyor.

İşte, Mustafa Kemal Paşa, bunlarla ilgili açıklamaları yapmak ve heyecanı yatıştırmak üzere Ankara'ya dönmek zorunda kaldı.

Ethem Bey bunları dinleyince: "Tuhaf şey, diye düşündü. Benim cepheden çektiğim telgrafları bütün mebuslar görüyor ve durumu biliyordu."

Sonra iki konuğuna ünleyerek:

— Gereksiz zahmete sokuldunuz. Mustafa Kemal Paşa eğer beni hoşnut etmek istiyorsa doktor ve sıhhiyeci göndermeli! dedi.

Tevfik Rüştü Bey:

— Mustafa Kemal Paşa, size son kerte teşekkür ve minnet borçlu olduğunu söyledi. Sizi övüp duruyor! dedi.

Ethem Bey, Mustafa Kemal'in Ankara'ya vardıktan sonra gazetelere verdiği savaş bildirisini okuyunca sevindi.

Bunun özeti şöyleydi:

"Savaş durumu her yanda lehimize döndü. Yunan saldırısı kırıldı. Bunda Ethem Bey güçlerinin çaba ve fedakârlığı gerçekten büyüktür. Ethem Bey, çok ustaca yaptığı bir plan ve manevrayla Demirci dolaylarına yığılan düşman alaylarına kahredici bir darbe daha indirmiştir. Hatta bugün güçlerimiz Demirci'nin güneyinde savaş durumunda ve saldırıdadırlar."

*

Temmuz sıcağı, Ege ikliminin egemen olduğu Demirci bölgesini yakıp kavuruyordu. Yaşlı bir ceviz ağacının gölgesindeki portatif karyolasında giynekleriyle uzanmış, iki elini başının altına koymuş şekerleme kestiren Ethem Bey, birdenbire irkildi. Hemen yanı başında ayak sesleri vardı. Gelen Tevfik Bey'di. Yatağın ucuna ilişerek cebinden çıkardığı iki mektubu kardeşine okumaya başladı. Bunlardan biri Dahiliye Vekili Refet Bey'e, öbürü de Genelkurmay Başkanı Albay İsmet Bey'e yazılmıştı. Her iki mektupta Kuvayı Seyyare'nin çalışmalarına engel olunduğundan söz ediliyor, bunun ne gibi bir amaç güttüğünü soruyordu. Mektupların yazılış ve ünleyiş biçimleri hır çıkarmak istercesine ağır, saygısızcaydı.

Ethem Bey:

— Bunları Ankara'ya göndermeyelim ağabey, dedi. Gerçi siz, bunları benim mührümle mühürlemişseniz de ben bunların gitmesine karşıyım. Ben Ankara'ya ilk gidişimde hakkımızda kaynayan kazanın anlamını kendim Mustafa Kemal Paşa'dan sorar anlarım. En doğrusu budur.

Sinirli, sert bir asker olan Tevfik Bey, bu düşüncelilik, soğukkanlılık karşısında parladı:

— Senin bu durumun hepimizin felaketine yol açacaktır, dedi. Reşit Bey ağabeyimden öyle haberler geliyor ki! Hakkımızda onların düşündüklerini bilmek istemiyorsun. Ama göreceksin ki senin bu durumun sonuçları değiştirmeyecektir. Onlar, ilk fırsatta bizi tepeleyeceklerdir.

Ethem Bey, bu anlamsız gibi görünen ataklığa, sinirliliğe şaşıyordu. Hiçbir makamla, kişiyle arasında bir düşmanlık yaratmak istemediği gibi bunun kendiliğinden olabileceğini de usu almıyordu. Tevfik Bey, kardeşinin düşüncesini çelemeyince yerinden fırladığı gibi kendi çadırına gidip Ankara'dan Reşit Bey'in sık sık, Ethem Bey'i de uyarması için gönderdiği karaya benzer haberler üzerinde bir kez daha acı acı düşünmeye başladı. Kahramanlığın ve şanın doruğuna doğru yükselmeye başlayan her güç sahibi kişinin alın yazısı bu değil miydi? Her hızlı yükseliş baş döndürücü tehlikeler yaratmaz mıydı? Her hızlı yükseliş, birer Zeus duygusuyla dorukta oturanları elbette tedirgin edecekti.

Ethem Bey'in en çok ürktüğü şey cephelerde en korkunç ölüm dirim savaşları verilirken politikanın tehlikeli pisliklerıyle uğraşmaktı. Bütün bunlar bir yana, gençliğinden beri akciğerlerine yapışmış olan veremle, midesindeki sancılarla da durmadan boğuşuyor, yurt için yaşamanın üstün bilinci, onu kahrolup gitmekten koruyordu.

Yalnız Cevizlik ordugâhında dinlendiği bu son günlerde gövdesinde kötü bir bitkinlik duymaya başlamıştı.

Yüzünün rengi de çok sararmıştı. Gövdesinin zayıflığı, artık herkesin gördüğü bir gerçekti. Cepheden birkaç gün ayrılıp kendine biraz bakabilse gövdesinin iki noktasında başkaldırmaya başlayan

canavarları kolayca zincire vurabileceğine inanıyordu. Ne var ki cepheden ayrılamıyordu.

Son günlerde gerek midesinden gelen sancılar, gerekse göğsünün kendisine ihanet etmeye başlaması, onu zorunlu bir tedbire başvurdurdu.

Reşit Bey'i Ankara'dan Demirci'ye çağırdı. Orduyu bir zaman onun buyruğuna bırakıp birkaç gün bir kenarda dinlenmek istiyordu. Reşit Bey, telgrafı alır almaz kardeşinin yanına koştu. Ethem Bey, bütün kulağına değen olumsuz haberlerin, aslını astarını ona sorarak öğrenmek istedi:

— Ağabey, nedir bu ortada dönenler? Bana hepsini açıkça anlatın, dedi.

Reşit Bey'in ilk sözü şu oldu:

— Bizi yok edecekler, karar bu. Bunun nedeni de sensin.

Ethem Bey'in, Reşit Bey'e karşı büyük saygısı vardı. Ağabeyinin sözünden çıkamamanın korkunç köleliğini ruhunun karanlıklarında acı acı duyuyor, onun kendisini kurtuluşu olmayan bir felaketin uçurumlarına doğru sürüklemek istediğini derinden derine seziyordu. Onun düşüncelerine bağlanmanın bir aile geleneğinin korkunç zorunluluğuna dayandığını da düşünmekten uzak kalamıyor, bu da ona bireysel özgürlüğünü köstekleyen gizli bir zulüm gibi geliyordu.

Ethem Bey, Reşit Bey'e sordu:

— Bizi derken beni ya da sizleri mi, yoksa Kuvayı Seyyare'yi mi kastediyorsunuz?

— Hepimizi! İlk önce elbette bizleri, sonra da müfrezelerimizi! Buna kesin olarak karar verdiler.

— Kim karar verdi?

— İsmet Bey, Fevzi Paşa, Refet Bey ve daha birkaç kişi. Sonra bunları Ali Fuat Paşa neden söylemiyor? O da hepsini biliyor.

— Siz yanılıyorsunuz. Mustafa Kemal Paşa'nın böyle bir kararı hiçbir vakit söz konusu olamaz. Belki Fevzi Paşa, Refet Bey bir şey düşünürler ve isterler ama o da şimdi olmasa gerek. Şu düşman kar-

şıda iken böyle şeyler nasıl anılabilir? Siz, yanlış düşünüyorsunuz.

Reşit Bey öfkelendi, ünlü kumandanı bir çocuk gibi paylamaktan çekinmedi:

— Sen, sersemlik ediyorsun, dedi. Meclisteki görüşmelerin içyüzünü bilmiyorsun. Bursa'nın ve başka yerlerin düşmanın eline geçmesinden kimi kumandanlar sorumlu tutulurken birçokları seni karşı düşüncede olanların örneği olarak gösterdiler. Hem Mustafa Kemal hem İsmet, senin yaptığın işleri "Bu işler çete savaşlarına benzemez" diye berbat etmek istediler. Şimdi, senin yapacağın bir şey var. O da hemen şimdi Meclise, bütün mebuslara ayrı ayrı başvurarak kuvvetlerine yapılmakta olanlardan yakınman ve Meclis araştırması istemendir. Mecliste bu işi beğenmeyenlerin sayısı senin düşündüklerinden çoktur. Ben, her fırsattan yararlanarak her şeyi anlatıyorum, ama senin başvurman başka olur. Adamlarına asker ve silah toplatmıyorlar, onları tutukluyorlar. Kaymakamlara, valilere "Bunlara değer vermeyin, kovun" diye buyruk veriyorlar da sen hâlâ susacak mısın? Bu topladığın erat ve silahla sen düşmanla savaşıyorsun. Onlar gibi düşmanın karşısında kaçmıyorsun. İşte ben sana mebuslara yazılacak mektubu da getirdim.

Reşit Bey, cebinden çıkardığı üç-dört sayfalık bir mektup müsveddesini Ethem Bey'in önüne koydu. Üzerinde biraz da oynanmıştı.

— Bak, okuyayım da dinle:

Reşit Bey bu mektupta, Kuvayı Seyyare'nin nasıl kurulduğundan, ilk örgütlenme günlerinin çetinliğinden söz ederek, "eğer ulusal güçler, düşmanın karşısına çıkmasaydı şimdiye dek Ankara bile düşer, Meclis toplanamaz" diyor, bu örgütün devletten yardım değil ancak güçlük gördüğünü, bütün yıkıcı ayaklanışların bu güçlerce bastırıldığını, sonuç olarak Meclis'in Kuvayı Seyyare'yi örgütlemeye ilişkin kanuna bakmayarak yüksek makamların bu kanunun uygulanmasında güçlükler çıkardığını anlatıyordu. Reşit Bey, en sonra bu mektupta şunu demek istiyordu:

Mecliste hemen bir araştırma komisyonu kurulmalı, araştırmanın sonucunda sorumları görülenler için kovuşturma yapılmalı, bu gibi düşünce sahiplerinin eline icra sorumlarını vermemeli, Kuvayı Sey-

yare'nin varlığını, yaşamasını ve gelişmesini güvenlik altına alacak tedbirleri bir ayak önce almalıdır.

Ethem Bey, mektubu dikkatle dinledikten sonra:

— Bu yazılanlardan anlıyorum ki cephede olup bitenleri Tevfik ağabeyim size düzgünce bildirmiş. Onun da bu tespit edilen maddelerde bilgi ve doğrulaması var. Benim, düşüncelerini öğrenmeden böyle bir iş yapmama imkân olmayan kişiler var. Bu öneriyi yapmak demek vekillerle doğrudan doğruya mücadeleye girmek demektir. Bunun ne gereği var?

Bunun üzerine Reşit Bey, bir zemberek gibi yerinden fırlayarak Ethem Bey'in üstüne yürüdü:

— Yahu, sen gerçeği görmüyor musun, anlamıyor musun? Bizi yok edecekler be! diye bağırdı.

Ortanca kardeş Tevfik Bey de hemen bu sırada içeri girdi. Üç kardeş, şimdi bir aradaydı.

Reşit Bey bu kez ona ünledi:

— Senin dediğin gibi, anlamıyor! Hâlâ kafası almıyor! Pişman olacak ama iş işten geçecek. Hepimizin başını ateşe yakacak.

Bu kez sözü Tevfik Bey aldı, Ethem Bey'e şöyle dedi:

— Biz, cephedeyiz. Olup bitenlerden haberimiz yok. Herhalde ağabeyim olayları daha iyi bilir. Meclisin içindedir. Son zamanlarda her davranışımızın nasıl engellendiğini bilmiyor musun? Bu işler biraz daha böyle sürerse zaten onların dediği kendi kendine olacak.

Ethem Bey, serinkanlıca şunu söyledi:

— Ben, bu öneriyi imzalayamam. Benim gizli amacım olmadığından hiç kimseden korkum yoktur. Sizin de öyle. Eğer Kuvayı Seyyare'den daha iyisini yapabileceklerse yapsınlar. Bana da görev versinler. Yok, bunu da istemezlerse ben tek başıma üç beş sadık adamımla birlikte yine düşmanla çarpışırım. Ben şimdi bütün bu mebuslara bu yakınma ve araştırma mektubunu göndersem kıyamet kopar. Zaten görüyorsunuz ki hastayım. Gerçekten tedavi olmam gerek. Ali Fuat Paşa'ya gideceğim. Ondan sonra bakalım Tanrı ne gösterir.

Bunun üzerine küplere binen Reşit Bey, Tevfik Bey'e dönerek şunları söyledi:

— Bak Tevfik, bu sersem bir daha buraya dönemeyecek. Kafası laf almıyor. Bunu iyice afyonlamışlar. Tanrı hepimizin encamını hayra tebdil etsin. Var ne istersen gör, ne istersen yap.

Ethem Bey, çok üzülmüştü. Onun elini öperek gönlünü almak istedi, öteki sinirlicene elini çekti.

Ethem Bey, Reşit Bey'e ünleyerek:

— Ağabey, sen mebus değil misin? Arkadaşlarınla beraber Kuvayı Seyyare kanununu hükümetin uygulamadığını bildir. Araştırmayı siz yaptırın. Ben cephede bir kumandan olarak hükümeti nasıl Meclise yakınayım?

Reşit Bey, masanın üstündeki mektubu alıp cebine attı:

— Öyle şey olmaz! Bu iş, toptan ve birden çözümlenir. Sen, Meclisi bilmediğinden böyle konuşuyorsun.

Reşit Bey, o akşam Ankara'ya dönecekti. Gitmeden önce kardeşinin düşüncesini bir daha yokladı. Ethem Bey'in direnci kırılır gibi oldu. Yalnız, bu işi bir kez de Ali Fuat Paşa ile görüşmek istiyordu. Bundan önce hiçbir karar veremeyeceğinde diretti. Bütün korkusu, bir yanlışlık yaparak yurda, ulusa zarar vermekti.

Reşit Bey giderayak Ethem Bey'e şunu sordu:

— Sen, "Mustafa Kemal Paşa'yı Meclis'in önünde asacağım" dedin mi?

Ethem Bey şaşırdı. "Hiçbir vakit düşünemeyeceğim böyle bir şeyi nasıl söylerim?" diyeceği sırada Reşit Bey:

— Ahmak! İşte, Mecliste senin Yozgat bastırmasından sonra Ankara Valisi Yahya Galip Bey'i divanıharbe istediğini, eğer göndermezlerse hem onu, hem de Mustafa Kemal Paşa'yı Meclisin önünde idam edeceğini bağıra bağıra söylediğini ilan ediyorlar. Hem de bunu Yozgat mebusları duymuş, doğru mu?

Ethem Bey, şaşkınlık içindeydi:

— Tevfik ağabeyim, Yozgat ayaklanışının bastırılmasından sonra mahkemece ifadesine başvurulmak üzere Yahya Galip Bey'in getiril-

mesinin gerekli olduğunu söyledi. Yozgat'tan kimi kişiler ayaklanışı vaktiyle haber verdiklerini ve bir liste ile kışkırtıcıların adlarını Yahya Galip Bey'e gönderdiklerini ileri sürmüşler. Oysa görünürde bu adamlar ayaklanışın içindeydiler ve cezalandırılmaları gerekiyordu. Ben de "araştırma için gerekli ne yapılacaksa yaparsınız" dedim. Başka hiçbir şeyden haberim yok.

Ethem Bey, sözünü bitirip biraz ikircikten sonra Reşit Bey'e:

— Sizden sonra ben de Ankara'ya geleceğim, dedi.

Cephede şöyle böyle bir denge kurulmuştu. Bu durgunluk sürerken birkaç gün buradan uzaklaşarak midesiyle akciğerlerini sağlamak üzere tertibat alacaktı. Bu arada Ali Fuat Paşa'yı da görerek bu siyasal dalaverelerin ne olduğunu soracak, ne yapmak gerektiğini anlayacaktı. Ağabeyi gider gitmez Ali Fuat Paşa'yı görmek istediğini bildirerek kendisinden izin aldı. Paşa, evet deyince hemen kalabalık koruyucuları arasında Paşa'nın geçici karargâhının bulunduğu Bozüyük'e gitti. Ali Fuat Paşa'yı, yanında Kurmay Başkanı Binbaşı Saffet (Arıkan), Albay Bekir Sami Bey, Ömer Lütfi Bey olarak çalışır gördü. Hepsi, yerlerinden kalkarak onu büyük bir sevgiyle karşıladı. Bu yeni savaş tanrısıyla kucaklaşıp öpüştüler. Onu nereye konduracaklarını bilemediler. Hepsi de biliyordu ki, şu sırada, şurada toplanıp görüşebilmelerini sağlayan biricik güç, bu çok uzun boylu, menekşe gözlü, yakışıklı, ağırbaşlı askerin ellerindeydi.

Paşa, ona yanı başında yer gösterirken dikkatle yüzüne baktı:

— Ethem Bey, ne kadar zayıflamışsınız. Siz hastasınız!

Ethem Bey, gerçekten kendini çok bitkin, hasta duyuyordu. Yolda gelirken çok terlemiş, üşütmüştü de.

— Kaç zamandır Paşam, vücudumda bir halsizlik duyuyorum. Sürekli savaşlar, kendimi dinlememe fırsat vermiyordu. Düşman, birkaç gündür ateşi kesince, ben kendi derdimi duyabildim, diyerek Paşa'ya cephedeki işler üstüne açıklama yaptı.

Ali Fuat Paşa, oradakilere şöyle dedi:

— Eğer bütün cephelerdeki kararlılık Ethem Bey'in cephesine benzemiş olsaydı yeni orduyu rahat rahat kurabilirdik.

Ötekiler kalkıp gittikten sonra Paşa, Ethem Bey'e şöyle dedi:

— Bakınız, Ethem Bey, ilk önce sağlık gerek. Sizin memlekete yapacağınız daha çok büyük hizmetler var. Kimi anlarda bireyler yurda yararlı olacaklarını duyarlarsa kendilerine daha iyi bakarlar. Sizi cephe baştabipliğine göndereceğim. Sağlık kurulunun toplanmasını ve sizi inceden inceye muayene etmesini buyurdum. Hiç itiraz etmeyeceksiniz.

Bu şefkatli davranış, Ethem Bey'e çok dokundu. Gözleri doluksadı. Bundan yüreklenerek Reşit Bey'le arasında geçen olayı olduğu gibi Paşa'ya anlattı.

Paşa, bunları büyük bir ilgiyle, üzüntüyle dinledi.

"Mustafa Kemal'i Meclis önünde asacağım" lafını işitince bir tuhaf oldu:

— Vay hayâsızlar, vay! diye bağırdı.

Ethem Bey'in bu mektubu imzalamamış olmasına çok sevindi:

— Keşke bu mektubu da yanınıza almış olsaydınız! dedi.

— Paşam, bunu hazırlayan ağabeyimdir. Bence sorun, onu buna zorlayan olayları bilmek ve onları düzeltmektir. Yoksa bu gibi kışkırtmalar sürüp durursa durum ne olur? Ben, Reşit Bey'in bana imzalatmak istediği mektup yanımda olsa dahi bunu ancak kişi olarak size verebilirim. Bunun Mustafa Kemal Paşa'ya dek gitmesi, benim ağabeyimden yakınmam ve onu gammazlamam gibi bir leke ile lekelenmeme yol açmaz mıydı?

Ali Fuat Paşa, kesin olarak şöyle konuştu:

— Ben, bu mektubu kendi elinizle Mustafa Kemal Paşa'ya vermenizi direterek salıklardım. Hatta siz bunu vermemekte ayak direseydiniz bile ben bu görevi yapardım. Şundan ki bu gibi olaylara karşı alınacak en köklü tedbir gerçekleri yetkili kişilerle daha baştan konuşarak çıbanın başını kangren olmadan koparıp atmaktır.

Ethem Bey:

— Peki, bunlar benden ne istiyorlar Paşam? diye sordu.

Paşa, bu soru üstüne doyurucu bir söz söyleyemedi. Türkçesi, Paşa'nın bu sorun üstüne söylediği nesneler, havadan, sudan ileri geçmedi. Ethem Bey, birdenbire yükseldiği bu şan, şeref doruğunda

yeni siyasal kuruluşun doruğundakilerle bir hizaya gelmiş, onları da geçmeye başlamıştı. Şimdi, bu halk ordusunun kumandanını, suların korkunç anaforlar yaptığı şan, şeref ırmağından atıyla karşıya geçerken, bin türlü tehlike bekliyordu. Bunu en iyi bilen de Ali Fuat Paşa'ydı, onun bu sulara kapılıp gideceğini bayağı biliyordu. Ne var ki bunu ona söyleyemezdi. Son kerte tehlikeli bir iktidar savaşı başlamıştı ki bunu hiçbir tedbirle yarı yolda durdurmak hiç kimsenin elinden gelmezdi. Şu menekşe rengi tatlı bakışlı gözlerinde veremli ciğerlerinin acı ateşi yanan halk ordusu kumandanı, bütün değerlerin altüst olduğu düzensiz bir dünyada yaşadığı günün koşullarına uyarak yarattığı ordunun ötesinde bir başka güç göremiyor, düşünemiyordu.

Ne var ki Osmanlı ordusunun en güçlü paşaları, Nizamı Cedit'le başlayan, Alman generalleriyle Enver Paşa'nın elinde gelişen militarist bir ordunun son temsilcileri olarak, bundan başka ordu olamayacağı düşüncesiyle onun karşısındaydı. Onlar, askerce bir örgüt gücü göstermemişlerse de siyasal bir güç yaratmışlar, Kuvayı Milliye'ye salt bir yardımcı olarak çalışıyorlardı. Bu siyasal güç, Ali Fuat Paşa'nın da halk ordusunun safları arasında başarıyla çalıştığını görerek onu bile fedaya hazırlanıyordu. Ankara'da Ethem Bey için söylenen tehlikeli şeyler, Ali Fuat Paşa için de söylenmiyor muydu sanki? Bu başarılı generalin, çetecileri şımarttığını, onlara yüz verdiğini söyleyenler Ethem Bey'e diş bileyenlerden az mıydı? Evet, memleketin en nazik bir zamanında çok tehlikeli bir iktidar mücadelesi Nizami Güçler-Kuvayı Seyyare tartışması biçiminde kendiliğinden sahneye çıkmış, tehlikeli sınırlara doğru gelişerek ilerliyordu.

Ali Fuat Paşa, bunu Ethem Bey'e nasıl açabilirdi?

*

Ali Fuat Paşa, Ethem Bey'i kendi makam arabasına bindirip yanına da yaverini katarak hastaneye gönderdi. Başhekim, sağlık kurulunu toplayarak Ethem Bey'i tepeden tırnağa muayeneden geçirtti. Kan aldılar, sonucu en kısa zamanda bildireceklerini söyleyerek ona kesin tedaviye dek dinlenme salıkladılar. Birkaç türlü ilaç verdiler.

Karargâha döndüğünde Ali Fuat Paşa:

— Raporlar gelinceye dek benim kendi konuğumsunuz, dedi.

Raporların kocaman bir zarf içinde gelmesi gecikmedi. Zarfın üzerinde Paşa'nın adresi vardı.

Paşa, raporları dikkatle gözden geçirdikten sonra:

— Ethem Bey, akciğerlerde zafiyet görmüşler. Şükür ki hastalık ilerlememiş, dedi.

Ethem Bey, Paşa'nın "zafiyet" sözcüğüne güldü:

— Paşam, sizin söylemek istemediğiniz teşhisi müsaadenizle ben söyleyeyim: Verem değil mi? Ben de bunu seziyordum. Ne çıkar, Paşam? Daha birkaç zaman cephede hizmet edebilirim. Öteki için de Allah kerim. Kader neyse o olur. Her gün gözümüzün önünde tüyü bitmedik yüzlerce delikanlı şehit oluyor. Belki bana da şehitlik nasip olur, dedi.

Ethem Bey'in bu konuşması, Ali Fuat Paşa'ya çok dokundu. Onu avutmaya çalışırken sesi titriyordu. Ethem Bey'i, Eskişehir'e gidip Mevki Hastanesi'nde tedavi olmaya zorluyor, o da durmadan bundan yan çiziyordu.

— Ben hemen Ankara'ya gitmek istiyorum Paşam!

— Fakat daha önce bir süre Eskişehir'de tedavi olup dinlenmek koşuluyla!

Ali Fuat Paşa, Eskişehir'deki Mevki Hastanesi'ne Ethem Bey'in sağlanması için buyruk verdi.

Paşa, giderayak sözü Reşit Bey'in söz konusu ettiği sorunlara getirdi, birden ona şu soruyu sordu:

— Ethem Bey, siz bir süre önce Damat Ferit Paşa'nın atılması için padişaha ve çekilmezse kendisinin öldürüleceğini sadrazama, en sonra bu adamların Türk ulusunu temsil etmediklerini İngilizlere bildirmeye karar vermiş ve mektupları Adapazarı'ndaki İngiliz siyasal temsilcisine vermiştiniz. Sonra, benim uyarmamla bunları geri aldırmıştınız. Sizden bir şey öğrenmek istiyorum. Size bu düşünceyi başkaları vermişti, değil mi?

Ethem Bey, durgun:

— Evet! demekle yetindi.

Paşa da bunların adlarını öğrenmek istemedi.

Ethem Bey, Ali Fuat Paşa'nın sıcak, dostça uğurlamasıyla trene binerek Eskişehir'e gitti.

Ali Fuat Paşa, Ethem Bey'in hasta olarak Eskişehir'e geldiğini Ankara'ya bildirdi. İki gün sonra, Ethem Bey'e Mustafa Kemal'den çok sıcak bir telgraf geldi. Paşa, hastalığından dolayı üzüntülerini bildirerek sağlık diliyordu. Sonra, Ethem Bey'in aldığı habere göre Mustafa Kemal, Reşit Bey'i çağırarak Ethem Bey'in Ankara'da tedavi edilmesi işini görüşmüştü. Bunu öğrenen Ethem Bey, kendisi üstüne dönüp duran dolapların bir dedikodudan başka bir şey olamayacağına inanmak istedi.

Ankara'ya yollanacağı günlerde Ethem Bey'e Büyük Millet Meclisi adına Mustafa Kemal'den şöyle bir telgraf geldi:

"Meclis'in 21 Ağustos 1920 Cumartesi günkü birleşiminde verilen karara göre Yüksek Meclis'in selam ve çabuk şifa dileklerini bildiririm."

Meclisin, kendisini böyle anmış, düşünmüş olması Ethem Bey'i çok duygulandırdı. İsmet Bey de bugünlerde Ethem Bey'e şifa dileyen bir telgraf gönderdi.

Ethem Bey, Ankara'ya yollanmadan önce ordusunun kumandan vekilliğine Tevfik Bey'i bıraktı.

Bunu ona Reşit Bey salıklamış:

— Hastalığın dolayısıyla güçlerinin başından ayrılmak zorunda kalırsan Tevfik'ten başkasının yerinde kalmasına sakın razı olma, demişti.

Ali Fuat Paşa da bunu benimsedi. Ethem Bey'i bütün ömrünce süründürecek olan felaketin tohumu da işte böylece atılmış oldu. Sinirli, dik kafalı bir asker olan kısa görüşlü Tevfik Bey rakiplerin yollarını onların isteğince düzleyecekti.

*

Ethem Bey, Ankara'ya giderken fırsat yaratarak bu dedikoduların içyüzünü sorup öğrenmek kararındaydı.

Ankara istasyonunda Ethem Bey'i Mustafa Kemal adına Hayati Bey, birçok mebusla birlikte Reşit Bey karşıladı.

Hayati Bey, Ethem Bey'e Mustafa Kemal'in selamıyla birlikte kendisine istasyondaki Direksiyon Konağı'nda bir oda ayrıldığını, Mustafa Kemal'in kişisel konuğu olduğunu bildirdi. Mustafa Kemal, o akşam Ethem Bey'i yemeğe çağırdı. Sofrada kendilerinden başka hiç kimse yoktu. Paşa, son kerte nazik, sevimli, içtendi. Ethem Bey'in sağlığını sorup bilgi aldı. Bu konuda Ali Fuat Paşa'dan gerekli bilgiyi aldığını söyledi.

Sonra:

— Yarın, sizi benim ihtisaslarına ve teşhislerine çok güvendiğim doktor arkadaşlar muayene edeceklerdir, dedi.

— Bunun ne gereği var Paşam? Zahmet etmesinler. Teşhis konulmuştur. Bir süre dinlenebilirsem sıhhatimin düzeleceğini umuyorum.

Mustafa Kemal dikkatle onun yüzüne baktı:

— Hayır, olmaz Ethem Bey, ben rica ediyorum.

Bu dostluk havasından yararlanan Ethem Bey, Reşit Bey'den dinlediği "iğrenç" dedikoduyu Paşa'ya açtı:

— Demek ki Paşam, ben sizin için böyle söz söylemişim. Ben, sizi "Meclisin önünde asacağım" demişim. Bunu kime söylemişim? Hangi namuslu insansa bunu duyan gelsin burada yinelesin. Duyanlar içinde Yozgat mebusları da varmış. Merak ettim, bunların adlarını öğrendim. Hiçbirisini tanımıyorum. Belki orada izleme sırasında görüşmüşümdür. İşte ben buradayım, gelsinler, yüzüme karşı söylesinler. Sizin için dediğim darağacına kendimi çektireyim.

Bu sözler, Mustafa Kemal'e dokunmuştu. Yüzü üzüntü içindeydi. Uzun uzun Ethem Bey'in yüzüne baktı:

— Evet, Ethem Bey, bunları sizin söylediğinizi bana anlattılar. Hatta direttiler. Ne var ki ben inanmadım. İnanmadığımın en büyük kanıtı da size ne o zaman, ne de ondan sonra sözünü ettim.

Sofradan kalkacakları sırada, Mustafa Kemal birdenbire usuna yeni gelmiş gibi en can alıcı soruyu sordu:

— Şimdi, yerinizde Tevfik Bey mi var?

— Evet Paşam.

Paşa salt düşündü, konuşmadı.

*

Ertesi gün Ethem Bey, Doktor Adnan (Adıvar), Doktor Refik (Saydam), Ertuğrul (Bilecik) Mebusu Doktor Fikret Beylerle bir paşa doktor, bir sivil doktorun meydana getirdiği bir sağlık kurulunca tepeden tırnağa muayeneden geçirildi. Doktorlar, muayeneden sonra Eskişehir hastanesi sağlık kurulunca verilen raporları da inceleyerek hastalığın adını koydular:

— Verem başlangıcı!

Ethem Bey Kuvayı Milliye'ye sapasağlam bir adam olarak girmişti. Bu hastalık, şu bir yılı aşkın cephe yaşayışının işiydi. Hiçbir gün rahat bir uyku uyumadan haftalarca at sırtından inmemiş, ne bulduysa onu yemiş, nerede gecelemişse orada kıvrılıp yatmıştı. Buna göre verem geç bile kalmıştı.

Ethem Bey, teşhis sonucunda böyle düşündü.

Dr. Adnan Bey:

— Oldukça havadar bir yerde oturmalısınız, dedi.

Ethem Bey, onu çok sıcak, sevimli buldu. Bu duygusunu sonuna dek korudu.

*

Ethem Bey Keçiören'de tek gözlü bir bağ evine yerleşti. Burası ıssız, sessiz bir yerdi. Çevrede içilecek tatlı kaynak suları da vardı. Cephe bir anı sessizliğiyle birdenbire çok uzaklarda kalmıştı. Bir gün kendisini görmeye gelen İzmir Mebusu Fuat Bey'le oturmuş, bir yandan terliyor, bir yandan da şuradan buradan konuşuyorlardı. Derken bağın kenarında bir yaylı araba durdu. İçinden çıka çıka Dahiliye Vekili Refet Bey çıkınca, Ethem Bey gerçekten şaşırdı. Şundan ki onunla araları uzaktan da olsa şekerrenkti. Yalnız Tevfik Bey ona, Ethem Bey'in mührüyle mühürlenmiş sertçe bir mektup göndererek

neden erat toplanmasına engel olunduğunu sormuştu. Yoksa Ethem Bey'le geçen yıldan beri de tanışıyorlardı. O zamanlar Refet Bey Ankara'nın temsilcisi, Demirci Mehmet Efe'nin yol göstericisi olarak Nazilli'de bulunuyordu. Yalnız, Demirci Efe'nin kişisel etkisi o kerte güçlüydü ki o da tıpkı Mahmut Celâl (Bayar), Albay Mehmet Şefik gibi onun buyruğu altına girmek zorunda kalmış, birçok işlerini ancak böylece yürütebilmişti. (Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Mustafa Kemal onun bu durumunu haksız olarak yerecekti. Nazilli'ye o zaman Mustafa Kemal de gitmiş olsaydı iş yapabilmek için Efe'nin buyruğuna girmek zorunda kalacaktı.)

İşte Refet Paşa'nın bu döneminde Ethem Bey'in Salihli cephesiyle Demirci Mehmet Efe'nin buyruğundaki Aydın cephesinin bağlantı yerlerinde bir anlaşmazlık çıkmış, her iki cephe kumandanı, kendisinin haklı olduğunu ileri sürerek karşısındakini suçlamaya başlamıştı. Kuvayı Milliye cephelerinin Yunanlıları bırakıp birbirleriyle boğuşmaya başlayacağını sanan Refet Bey, gerek Demirci Mehmet Efe'yle gerekse Ethem Bey'le ayrı ayrı görüşerek ortadaki sorunun incir çekirdeğini doldurmadığını görmüş, onları birbirleriyle tanıştırıp barıştırmaya, böylece bu işi de kapamaya karar vermiş, bir gün Ethem Bey'i alıp Efe'nin Nazilli'deki karargâhına götürmüş, parlak bir şölende onları barıştırmıştı. Efe'nin sofrasındaki kristal takımlar, Ethem Bey'in dikkatini çekmiş, Refet Bey'in gözlerine bakarak gülümsemiş, bunun tuhaflığı üstünde anlaşmışlardı.

İşte, Ethem Bey'in Refet Bey'le ilk tanışması böyle başlamış, sonra rastlaşarak üstünkörü görüşmüşlerdi. Hiçbir dostlukları yoktu. Birbirlerini tanıdıkları ise hiç söylenemezdi.

Refet Bey, güleç bir yüzle Ethem Bey'le mebus arkadaşı Fuat Bey'in yanına gitti. Kalkıp elini sıktılar, yer gösterdiler. Refet Bey'in ufak tefek gövdesini sıkı bir Albay giyneği, pırıl pırıl bir kalpak, ayna gibi parlak çizmeler süslüyordu. Elinde giydiği şeyler gibi pırıl pırıl, cici bici, süslü bir bisküvi kutusu vardı. Bunu Ethem Bey'e uzatarak:

— Buralarda böyle süslü kutular içinde nefis bisküviler pek bulunmaz. İstanbul hediyesidir, çok isteyeni vardı, ama size getirdim Ethem Bey, dedi.

Ethem Bey, teşekkür etti, utandı. Yüzünün ateş gibi yanışından kızardığını anladı.

Refet Bey üst üste, Ethem Bey'in sağlığını sordu. Sonra:

— Doktor Adnan, vekiller heyetinde sağlığınız üstüne kanı ve gözlemlerini anlattı. Doktorlar işitmesinler, ama benim için de birkaç yıl önce böyle epey şeyler söylediler, beni kaygılandırdılar. Fakat görüyorsunuz ya eski dinçliğimiz olmamakla birlikte işte, hâlâ ata binebiliyoruz. Siz, hele bize göre çok gençsiniz.

Refet Bey, bu sırada her zaman Ethem Bey'in yanında bulunan en yiğit koruyucusu, celladı Serezli İbrahim'i dikkatle süzerek:

— Benim bu delikanlıyı bir yerden gözüm ısırıyor, dedi. Ethem Bey gülerek:

— Belleğinizi kutlarım, dedi. Demirci Efe ile şu bilinen meselede Nazilli'ye gittiğimde de yanımdaydı ve sizin tanımlamanızla bir büryan kebabı yapmıştı.

Refet Bey, bir sevinç şarabı gibi köpürüp duruyor, tatlı tatlı konuşuyor, gülüyordu. Ethem Bey de karamsarlığından kurtulmuştu. Demek ki insanlar yan yana gelince, uzaklığın verdiği bütün kötü kuruntular silinip gidiyor, dostluk sabah güneşinin serin ışıkları gibi insanın karanlığına vurmaya başlıyordu.

Refet Bey, geldikten biraz sonra belki özel, gizli işler konuşulur düşüncesiyle Fuat Bey, müsaade alarak gitti.

Refet Bey, Ethem Bey'e cephe üstüne kanısını sordu. Sonra:

— Peki, Ethem Bey, dedi. Şimdi Yunanlılar Ankara üzerine bir ilerleme yapabilirler mi?

— Eğer ordumuzu çabuk örgütleyebilirsek bu ihtimal ortadan kalkar. Yoksa her zaman böyle bir felaketle karşılaşmak olağandır.

Refet Bey, bu sözü doğruladıktan sonra şöyle dedi:

— Doğru, yalnız Kuvayı Seyyare bu koşullar altında asker toplarken nizami ordunun gelişmesi düşünülebilir mi?

Ethem Bey, şaşkın şaşkın onun yüzüne baktı. Bunun üzerine Refet Bey, sorunu deşti:

— Sizinle bu koşullar içinde karşılaşıp bunları görüşmek istemezdim Ethem Bey. Fakat ben biliyorum ki siz kendi başınıza gerçeklerle karşılaşmaktan çekinmeyen bir insansınız. İçten kanım, demin size söylediğimdir. Siz, Kuvayı Seyyare'ye bugünkü koşullar altında erat toplarken ve onlara nizami güçlerin yanında bugünkü yaşayış ve eğitim koşullarını uygularken nizami ordu kurulabilir mi? Elbette kurulamaz.

— Sizinki bir görüş. Belki siz doğru düşünüyorsunuz. Ne var ki benim tecrübelerimle elde ettiğim kanı, bu düşüncenin tersinedir. Biz, bu denli uzun bir cephe üzerinde düzgün bir ordu kurabilmek için ne insana, ne malzemeye, ne de paraya sahibiz. Sonra Yunan güçleri gittikçe üssünden ayrılıyor, yabancı bir ülkede ilerliyor. Biz bunun uygulamasını İran'da da gördük. Çete savaşları bir istila ordusunu en çok yıpratacak olan sistemdir. Demirci'deki sonuçları gördünüz. Yok ettiğiniz düşman gücü, bizim hiç olmazsa üç katımızdı. Biz, çarpıştığımız gücün beşte biri bile değildik. Sonra, neden ayaklanış bölgelerinde bastırış işlerini salt milis güçlerimiz yönetti? Demek daha doyurucu oluyordu.

Bu açıklama, Refet Bey'i doyuracak durumda değildi.

Ethem Bey, ona şöyle bir soru sordu:

— Vekiller heyeti de tıpkı sizin kanınızda mıdır?

— Bak, Ethem Bey, ben hiçbir vakit siyasi olamam. Çok zaman doğru söylediğim için dokuz köyün de kötüsü oldum. Ne var ki ergeç vekiller heyeti de böyle düşünecektir. Belki hepsi böyle düşünüyorsa da şimdiden söyleyemiyorlar.

Refet Bey ayrılıp gittikten sonra Ethem Bey derin düşüncelere daldı. İşte, Ankara'nın en yetkili ağızlarından biri baklayı çıkarıp önüne atıvermişti. Demek ki okullarda yetişmiş, derece derece yükselmiş subay kadrosunun dışında hiç kimse düşmanı yenmek, zafer kazanmak hakkına sahip değildir. Kapkara düşünceler Ethem Bey'in içini kararttıkça kararttı. Böyle zamanlarda midesindeki, göğsündeki sancılar da azgınlaşıyordu.

*

Bir gün yine bağ evinde uzanmış, havanın sıcağıyla karasinek-

lerle, kara düşüncelerle savaşıp dururken Karahisar Mebusu Şükrü Bey ziyaretine geldi.

Onunla ilk kez görüşüyordu. Hâl hatır sorduktan sonra Şükrü Bey:

— Ethem Bey, ben Meclisten askerce durumu kaygı ile izleyen birçok arkadaş adına zatıalinizi ziyaret ediyorum. Bundan dolayı ziyaretimin gizli kalmasını diliyorum, dedi. Geçenlerde, günlerce ordu üstüne vekiller heyeti sigaya çekildi. Genelkurmay başkanından açıklama istedik. Yapılan açıklama bizi doyurmadı. Fakat neyleyelim ki bu konu üzerinde daha çok konuşabilecek ve istemde bulunacak güçte değildik. Bizim istediğimiz, düşman ilerleyişinin durdurulması ve düşmanın ülkeden dışarı konulmasıdır. Bunun uğruna ne fedakârlık yapılmak gerekirse ulustan isteyelim. Ne var ki artık bu bozgunlara bir son verilsin. Örneğin, işte sizin Kuvayı Seyyare'niz, her nereye gittiyse yendi. Bütün orduyu bu biçime koymak için siz ne düşüncedesiniz? Eğer bu öneriyi benimsiyorsanız lütfen bir gün bir yerde toplanalım. Bu düşüncede olan ya da bu düşünce açıklandığında katılacak olan sayın mebuslar karşısında lütfen açıklamada bulunmayı kabul eder misiniz?

Ethem Bey bu söz üzerine Meclisin içinde ordunun durumunun kaygıyla izlendiğini anladı:

— Genelkurmay başkanının verdiği açıklama sizi neden doyurmadı efendim?

Şükrü Bey uzun uzadıya konuştu. Gerek vekiller heyeti, gerekse Mustafa Kemal, ordusuz kalmıştı. Kuvayı Seyyare'yi de ordu olarak benimseyemediklerinden tehlike kendiliğinden büyüyordu.

Yalnız, Reşit Bey'in Meclisin içinde ve dışında Kuvayı Seyyare adına rastgele konuşup durması, kafaları büsbütün bulandırıyor, kuşkuları arttırıyor, tehlike duygusunu elle tutulur bir biçime getirerek devrimin liderlerini kışkırtıp uzak yakın tedbirler almaya zorluyordu.

Ethem Bey'i en çok üzen de buydu.

Şükrü Bey, Meclisteki gizli birleşimlerde tartışılan bütün konuları Ethem Bey'in önüne serdi. Onu şaşkınlıktan şaşkınlığa sürükledi. Yalnız,

sezinlediğine göre Şükrü Bey'in bugün kendisini görmeye gelişinde Reşit Bey'in de parmağı vardı.

Ethem Bey, karşısındakini, son kerte dikkatle dinledikten sonra şu yanıtı verdi:

— Efendim, ben kendimi bütün ordu konusunda bir çözümleme biçimi salık verecek güçte göremiyorum. Bu çok büyük bir iştir. Mebuslardan kurulmuş bir kurula böyle açıklama yapamam. Yanlış şeyler söylemiş ve salıklamış olmaktan korkarım. Bundan dolayı beni bağışlamanızı dilerim.

Şükrü Bey, bu sözlere çok üzüldü. Bütün umudu kırılmışa benziyordu.

— Peki, ama bu durum yıkıma doğru gidiyor. Yunan ordusu, birkaç atılım daha yaparsa Ankara'ya gelebilir. Hatta İsmet Bey'in, Ankara'nın merkez olmaktan çıkarak Meclisin ve hükümetin Sivas'a götürülmesini istediğini biliyor musunuz? Biz bunu gizli olarak haber aldık.

Ethem Bey'in şaşırdığını gören Şükrü Bey gülerek:

— Yaa, işte böyle olupbittiler çok oluyor, azizim. Oysa, eğer ordunun düşmanı durdurabileceği kanısı bulunsaydı böyle bir girişim olur muydu?

Şükrü Bey, giderayak Ethem Bey'e şunları söyledi:

— Ağabeyiniz Reşit Beyefendi, gerek zatıalinizin, gerek Tevfik Bey'in değerinde orduda kumandan bulunmadığını direterek söylüyordu. Eylem ve işler de bu gerçeği ispatlıyor, ama zatıaliniz bu düşüncede bulunmuyorsunuz. Doğrusu bu duygunuz alçak gönüllülüğün sınırını aşan bir duygudur. Oysa ülkenin daha çok beklemeye gücü yoktur.

*

Ethem Bey'in aylardır üst üste kazandığı zaferler, henüz siyasal bir güçten başka bir şey olmayan Mustafa Kemal'in prestijini düşürdükçe düşürmüş, Mecliste arkasından gidenlerin sayısını yarıdan aşağı indirmişti. Şimdi Mecliste başbuğ olarak Ethem Bey'i, ordu olarak onun Kuvayı Seyyare'sini tutanlar çoğunluktaydı. Mustafa

Kemal bu korkunç muhalefet karşısında çok çetin günler yaşıyordu. Eski Osmanlı ordusunun subaylarına halk, diş biliyor, ancak kendi içinden insanlara inanıyor, onların buyruğu altında silahlanıyordu. Birçok Osmanlı ordusu subayı, başta Ali Fuat Paşa, Kuvayı Milliyeci kılığına girmiş, ancak böyle çalışabiliyordu. Mustafa Kemal, çevresinin günden güne boşaldığını, kendi yarattığı Meclisi'nde bir avuç kum gibi parmaklarının arasından akıp gittiğini görüyordu. Keçiören bağlarına hasta olarak gelip yerleşen Ethem Bey'i her gün öbek öbek insan ziyaret ediyordu. Bunların çoğunluğu Ethemist olmakla birlikte aralarında epeyce de Mustafa Kemalci vardı. Bunlar da oraya görevli olarak gidiyor. Ethem Bey'in, Meclisteki partizanlarıyla arasındaki ilişkilerin derecesini öğrenmeye çalışıyorlardı. Meclisteki sosyalist mebusların başında Tokat Mebusu Nâzım Bey vardı. Bunun çevresindeki sıkı bir sosyalist inanmışlar grubu, Meclisteki mebus çoğunluğunu etkiliyor, onları hem Ethem Bey'in, hem de bir sosyalist kurtuluş çözümünün çevresinde topluyordu. Sosyalist grubun en güçlü, bilgili başı olan Nâzım Bey, Sivas Kongresi sıralarında uzaktan Mustafa Kemal'e gönderdiği uzun, ateşli mektuplarla Türkiye'de Bolşevikliğin ilanını istiyor, Mustafa Kemal de Şişli'deki evden beri, bunu Türkiye'nin kurtuluşu için bir umut dalı olarak elinde tuttuğundan bu mektupları hiç de düşmanca karşılamıyordu. Ne var ki, şu sırada kafasında hiçbir toplumsal idealin yer edemeyeceği kertede güç koşullar altında beli bükülen Mustafa Kemal, her şeyi salt bir asker gözüyle görüyor, her türlü güçlüğün çözümleme yolunu askerlik ilkelerine göre düşünüyordu. Bir yandan Bolşeviklik, sosyalistlik, komünistlik üstüne kitaplar makaleler okuyor, bilgiler almaya çalışıyorsa da bu hiç de toplumsal bir inancı güçlendirmek, beslemek için değildi. Belki, bu işi düşmanını daha iyi tanıyabilmek uğruna yapıyordu. Evet, Mecliste kendinden kopmuş, başını almış gitmekte olan bir sosyalist inanırlar topluluğu vardı. Kendisini hiç de hesaba katmıyorlardı. Amasya kararları sırasında Erzurum'da bulunan Kâzım Karabekir'e Bolşevizm üstüne bir mektup yazarak onun düşüncesini çelmek istediği zamandan ne kerte uzaktaydı. O zaman, Türkiye'yi Bolşevikleştirerek istila ordularından kurtarabilmeyi bir çözüm olarak

ne denli içten düşünüyordu. Zamanla bu düşünceden uzaklaşmış, yerine benzer tutumu, düşünceleri, yarattığı Meclisteki kendi adamları benimsemiş, kendisini de bir moren gibi bir yana atıvermişlerdi. Şimdi ellerinde Ethem Bey gibi "Kahramanı Vatan", "Başbuğ" dedikleri, üstüne marşlar besteledikleri bir de askerî kumandanları, halk orduları vardı. Asker bandoları Mustafa Kemal için bestelenmiş marşların yanı sıra Ethem Bey marşını da çalıyordu.

Mustafa Kemal, Mecliste sosyalizm kozu için büyük çalışmalar gösteren Tokat Mebusu Nâzım Bey'in yerli, yabancı bütün sosyalistlerle ilişkiler kurduğunu yakından biliyordu.

Eski bir komünist olan Hakkı Behiç Bey'le Aydın cephesi kahramanı Binbaşı Hacı Şükrü Bey, iki sosyalist militan olarak her zaman Ethem Bey'le beraberdi. Hacı Şükrü Bey, Ethem Bey'e ilk Ankara'ya gelişinde gerekli aşıyı yapmış, Kuvayı Milliye'nin, ancak sosyalizmin ordusu olduğunu ona benimsetmişti. Bu arada bu davaya inananlar, bu halktan gelme yenilmez askerin çevresinde sık sık toplanıp dünya, Türkiye sorunlarını ileri geri bir hayli konuşmuşlardı.

O günden bu yana daha çok Demirci'de Kuvayı Seyyare'nin Yunanlılara indirdiği yumruktan sonra işler daha da hızlanıp gelişmiş, sosyalistlerin eline geçen asker gücünden sonra Büyük Millet Meclisinin temsil ettiği siyasal güç için de bir gövde gösterisi başlamıştı. Büyük Millet Meclisinin Mustafa Kemal'in kişiliğinde temsil edilen siyasal gücü, bir önemli olayla sallanmaya, yer değiştirmeye doğru açık bir eğilim gösterdi. Gizli bir iktidar kavgası hızla gelişerek birdenbire Mustafa Kemal'in geleceğini tehlikeye düşürdü. Dahiliye Vekilliği için yapılan seçimde Mustafa Kemal'in aday olarak ileri sürdüğü Albay Refet Bey 89 oy, muhaliflerin adayı Tokat mebusu sosyalist Nâzım Bey'se 98 oy alarak rakibini nakavt etti. Nâzım Bey, hemen gidip Dahiliye Vekâleti makamına kuruluverdi. Mustafa Kemal için bu, bütün gelecek hülyalarının iflası demekti. Dahiliye Vekâleti gibi, Türkiye'nin bütün yönetici kadrosunu, jandarmasını, polisini elinde tutan bir güç, Ethem Bey'in halk ordusuyla el ele verince Türkiye'de hemen sosyalist devrimi gerçekleştirebilir, bir yandan emperyalizme

karşı korken bir yandan da kapitalizme karşı savaş açar, böylece Mustafa Kemal, bu güçlü kozlar karşısında yapayalnız kalabilirdi. Elinde ne asker, ne de doğru dürüst kumandan vardı.

Mustafa Kemal, bunun üzerine büyük bir heyecana kapıldı. Bu hızlı gelişmeyi iyi değerlendirememişti. Bu tehlikeli sonucu hiç de beklemiyordu. Şaşırmıştı.

Nâzım Bey, Dahiliye Vekili olarak seçilip de makamına yerleşince, ilk iş olarak icra kurulu başkanı olan Mustafa Kemal'i ziyarete gittiyse de Mustafa Kemal, onu odasına kabul edemeyeceğini söyleyerek geri çevirdi. Meclisin verdiği karara karşı gelmeyi göze almıştı. Meclisin güvenini kazanmış bir adamı hiçe saymak bu belalı günlerde, durumun güçlüğünü daha da artıracak bir işti. Mustafa Kemal, bunu göze almıştı. Nâzım Bey'in, Ankara'daki Sovyet kolonisiyle sarmaş dolaş olduğunu, memlekette Bolşevik devrimi yapmak düşüncesiyle geniş çalışmalara giriştiğini anlatarak Mecliste onun maskesini düşürecekti.

Sovyetler'in, kendisini bir yana bırakarak Ethem Bey'i tutmaya başladıklarını biliyordu. Ethem Bey'e aktarılan altınları da biliyordu. Anadolu'daki baskı makinelerinin en modernini satın alarak Kütahya'da gazeteci Arif Oruç'un buyruğuna verdiğini, böylece Yeni Dünya gazetesinin harıl harıl proleter devrimi için ateşli yazılar döşendiğini pek yakından yürek çarpıntısıyla izliyordu.

İplerin elinden kaçmaya başladığını, Nâzım Bey'in Dahiliye Vekili seçilmesiyle iyice anlamıştı. Onun gözünde yurdu her ne pahasına olursa olsun kurtarmaktan başka bir düşünce yoktu. Sosyalizmin getirdiği sınıf kavgasını anlayamıyordu. Şu sırada ortaya bir de sınıf kavgası çıkarsa kontrolü büsbütün elden kaçırabilirdi. Sovyet Rusya'da bütün okullu subaylar, işçi sınıfı devrimine karşı çıkmış; Vrangel'in, Kolçak'ın, Denikin'in ordularında işçi sınıfının yarattığı halk ordularına karşı çarpışmıyor muydu? İşçi sınıfının devriminden yana çıkan subay kadrosu da sürekli bir kuşku altında salt danışman olarak kullanılıyordu. İşte Sovyet Rusya'da şu sırada karşı devrimcilerle çarpışan halk ordusu kumandanları hep şu Demirci Mehmet Efe ile Ethem Bey gibilerdi.

Mustafa Kemal böyle düşünerek zamanın önüne çıkardığı bütün bu engelleri aşmaya karar verdi. Tanınmış Bolşevik eğilimli subaylardan Ethem Bey'in yakın arkadaşı Binbaşı Hacı Şükrü Bey'i çağırtarak karşılıklı görüştü. Zamanın nazikliğinden, Dahiliye Vekilliğini ele geçiren Nâzım Bey'in çok tehlikeli adımlar atacağından, bugün herhangi bir idealle düşünceye sahip olsa da namuslu bir kişinin ilkin bütün eldeki güçleri ortak düşmana karşı birleştirici bir rol oynamaya çalışması gerektiğinden söz etti. Muhalefeti tehlikeli olabilecek çıkışlara, bir iktidar hevesine sürükleyecek olursa Türkiye sonucu belirsiz bir olaylar zincirinin içine yuvarlanabilirdi. Hele bir kez şu düşmanı Türk topraklarının dışına atalım, ondan sonra düşün tartışmaları ve çekişmeleriyle uğraşmak herkesin hakkı olabilirdi.

Hacı Şükrü Bey ne diyeceğini şaşırmıştı. Nâzım Bey'i Dahiliye Vekilliğine getiren mebusların başında kendisi vardı. Onu oraya neden getirdiğini de biliyordu. Türkiye'yi sosyalist bir ülke yapmak isteyenlerden biri de oydu. Oyunu bunun için vermişti. Şimdi, nasıl Nâzım Bey'e gider de "Dahiliye Vekilliğinden çekil de Refet Bey olsun" diyebilirdi.

En sonra, bu işi yapsa yapsa ancak Ethem Bey'in yapabileceğinde karar kıldılar.

*

Ethem Bey, küçük bağ evinde rahat edemiyordu. Çok gelip gideni vardı. Baştan beri Keçiören'deki köşkünde kendisini konuk etmek isteyen tüccardan Arif Arslan Bey'in diretmesine dayanamayarak oraya yerleşti. Burada genişçe bir salon da bulunduğundan gelen konukları burada ağırlamak, oturup söyleşmek daha rahat oluyordu.

Nâzım Bey'in Dahiliye Vekilliğine seçildiği gün köşke kalabalıkça bir mebus grubu geldi. Bunların çoğunluğu Mustafa Kemalci, birkaçı da Ethemciydi. Karşılıklı olarak Nâzım Bey'den, Refet Bey'den yakındılar. Ethem Bey, Hacı Şükrü Bey'den sosyalist Nâzım Bey'i Dahiliye Vekilliğine getirmeye çalışacaklarını, bunu başarabileceklerini daha önce anlatmıştı. Ethem Bey, muhalif mebusların sayısını, bu yüzden Nâzım Bey'in seçileceğini de biliyordu.

Salonda bu konu üzerinde karşılıklı ateşli konuşmalar yapılırken

köşkün önünde bir otomobil homurtusu işitildi. Ankara'da bir tek otomobil vardı ki o da Mustafa Kemal'in altındaydı. Mustafa Kemal, bu otomobili Düzce dönüşü Ethem Bey'in altına vermişti. İşte, otomobil gürültüsünün kapının önünde kesildiğini işiten Ethem Bey'le mebuslar bu gelenin Mustafa Kemal olduğunu hemen anladılar. Hepsi kapıya çıktı. Mustafa Kemal'le Binbaşı Hacı Şükrü Bey otomobilden inerek onlara doğru yürüdüler. Hepsi, salondaki büyük masanın başında toplandı. Mustafa Kemal'de üzüntülü bir durgunluk göze çarpıyordu. Bir sigara yakıp gümüş tabakasından oradakilere de birer sigara tuttuktan sonra hemen Nâzım Bey'in sözünü açtı. Onun kırtasiyeciliğinden, içişlerinin çok nazik bir aşamada bulunduğundan, mebuslardan genel olarak yakındı. Bunları söylerken hep Ethem Bey'in yüzüne bakıyordu.

Nâzım Bey, Dahiliye Vekilliğinde bulundukça hiçbir iç karışıklığın sorumunu üstüne alamayacağını, Meclis başkanlığından da gerekirse çekilebileceğini söyledi.

Mustafa Kemal, bu başlangıcı yapıp konuşmayı bıraktı. Oradaki onu tutan mebuslar Ethem Bey'in işe karışmasını istediler:

— Eğer, Nâzım Bey'e bir selam gönderirseniz onun Dahiliye Vekilliğinden çekilmesi pek mümkündür, dediler.

Ethem Bey, bu öneriyi hiç de beğenmedi. Onun Nâzım Bey'e bir selam göndererek vekillikten çekilmesini istemesi, tehditle iş görmesi anlamına gelmez miydi? Nâzım Bey'e karşı bu nasıl yapılırdı? Sonra, düşündü, daha uygun bir çözüm bulur gibi olduğunu sanarak onlara şöyle dedi:

—Şu halde ben yarın kendisini makamında görür, uygun bir biçimde çekilmesini dilerim.

Mebuslara:

— Bir kez göreve başladıktan sonra olacak bir çekiliş, hem kamuoyuna, hem de kendisine kötü etki yapar. Buna meydan kalmamak üzere aynı zamanda Nâzım Bey'in kişisel dostlarından olan Hacı Şükrü Bey, selamınızı ve görüşünüzü bu geceden kendisine ulaştırırsa çok uygun olur kanısındayız, dediler.

Ötekiler çok diretince Hacı Şükrü Bey'i selamıyla, şu sözlerle Nâzım Bey'in evine gönderdi:

— Büsbütün ortadan kalkmayan olağanüstü durum dolayısıyla özellikle Dahiliye Vekilliği gibi bir görevde kimi zaman süratli emir ve icraata gitmek çok mümkündür. Birtakım zorunluluklar olacak. Kendisinin değer ve gücüne bütün arkadaşlar gibi benim de güvenim olmakla birlikte bugün bu durumu kabul etmemesini uygun bulanlardanım. Kendisini ilerde daha büyük makamlarda görmek dileğiyle şimdilik yeni görevinden çekilerek Meclis üyeleri arasında görevini sürdürmesini uygun buluyorum. Bununla beraber karar yine kendisinindir.

İş bu kerteye vardığında Mustafa Kemal, vaktin çok geç olduğunu söyleyerek ayağa kalktı:

— Hacı Şükrü Bey'i Ziraat Mektebi'ne bırakabilirim, diyerek onu da aldı götürdü.

Gecenin karanlığında otomobil gürültüsü uzaklaşıp işitilmez oldu. Öbür konuklar da gittikten sonra Ethem Bey yatağına girdi. Arap saçına dönmeye başlayan işleri kafasında evirip çevirirken aşağıda kapının güm güm çalındığını işitti. Ev sahibi Arif Bey'le merdivenleri hızla inerek gecelik kılığıyla kapıya vardığında Hacı Şükrü Bey'le karşılaştı. İçeri girdiler. Hacı Şükrü Bey'in cebinden çıkarıp verdiği bir kâğıdı Ethem Bey, gaz lambasının ışığında okudu.

Nâzım Bey, Meclis başkanına yazdığı kâğıtta Dahiliye Vekilliğinden çekildiğini bildiriyordu.

Ethem Bey, gözlerinin akını göstererek Binbaşı Hacı Şükrü Bey'e şöyle dedi:

— Arkadaş, bu çekilişin benim sözlerimle değil de bir tehdit sonucu olduğunu anlarsam seni şiddetle protesto ederim.

Hacı Şükrü Bey:

— Tersine, çok nazikçe bildirdim. Eğer böyle değilse, yarın Ankara'ya indiğinizde zaten kendisi de sizi görmek istediğini söyledi. Görüşü anlarsınız eksik ya da mübalağa var mı?

— Öyleyse, bu "istifa"yı hemen şimdi götürüp Mustafa Kemal Paşa'ya ver.

Hacı Şükrü Bey gitti. Ethem Bey de yine yatağına girerek uyumaya çalıştı.

Ethem Bey, ertesi gün şehre inerek Hacı Şükrü Bey'in Taşhan'daki odasına uğradı. Burası muhalif, sosyalist mebusların uğradığı, söyleşi yeri gibiydi. O burada dinlenirken Mustafa Kemal, elindeki istifa mektubuyla Meclise gelmiş Refet Paşa'yı Dahiliye Vekilliğine seçtirmek için konuşuyordu. En sonra istediği oldu. Sosyal devrimciler, böylece bir daha hiçbir vakit böyle sağlam bir çıkış noktasına erişmemek üzere ön plandan uzaklaşmış oldular.

Ethem Bey, Hacı Şükrü Bey'le oturup yeni gelişen sorunlar üzerinde konuşurken içeri aydın yüzlü bir adam girdi.

Hacı Şükrü Bey onu:

— Nâzım Bey! diye Ethem Bey'le tanıştırdı.

Nâzım Bey, Ethem Bey'in karşısında oturarak hayran bakışlarla bir süre onu süzdü. Sonra:

— Sizin çok saf ve temiz bir yüreğiniz var, Ethem Bey, dedi. Sizin isteğinize uyarak Dahiliye Vekilliğini Refet Paşa'ya bıraktım. Biz, Mustafa Kemal Paşa'yla onu tutmayan mebusların karşısında olanlar Kurtuluş Savaşı'nın ileride hepimizi "tasfiye" edecek bir burjuva devleti meydana getirmek uğruna kullanılacağına inanıyoruz. Mustafa Kemal Paşa bir kez olsun Ege'de bir yıldır çarpışan Aydın Cephesi Kumandanı Demirci Mehmet Efe'nin ve Salihli'de sizin cephenize uğradı mı? Uğrayamaz. Şundan ki bir hafta, on gün sizin bulunduğunuz cephelerde konuk kalsa tıpkı Mehmet Şefik Bey ve Albay Refet Bey gibi sizlerin yanınızda ancak bir asker danışman olarak görevlenebilir. Halk milislerince bu Osmanlı paşasının hiçbir anlamı yoktur. Ne var ki Mustafa Kemal Paşaca da bu cephelerde düşmanla çarpışanlar birer kuruntu varlık, birer sembolik kahramandır. Mustafa Kemal Paşa, Yunus Nadi Bey'e böyle söylemiş. Neden sizi ve güçlerinizi birer kuruntu güç olarak gördüklerini biz anlamıyoruz. Yeni orduyu neden, örneğin, sizin kişiliğiniz çevresinde kurmak istemiyorlar da yetenekleri ve güçleri üstüne hiç kimsenin bir şey bilmediği eski Osmanlı ordusunun general ve albayları çevresinde yaratmak istiyorlar? İç ve dış düşmanlara ilk doyurucu yumruğu in-

diren sizsiniz. Şimdiye dek yenilgi nedir bilmediniz. Elinizin altındaki güç artık bir çete değildir. Bunu bütün dünya anlamıştır. Bunun için de Meclisi sıkıştırarak sizin güçlerinize Kuvayı Seyyare denmesi için kanun çıkarttık. Sizin gezgin gücünüz, tam örgütlü bir ordunun çekirdeğinden başka nedir ki? Bunun kadrolarını genişleterek ve bu örgütü yaygın bir duruma getirip devletin tam kontrolü altına verirsek istediğimiz ordu meydana gelemez mi? Bugün ücretli asker kullanırsınız da yarın da işi yavaş yavaş ücretsize dökersiniz. Sovyet Rusya'da koskoca reaksiyoner Çar yanlısı, emperyalist devletler beslemesi orduları önüne katıp kovalayan kumandanlar, hep halkın içinden fışkırmış sizin gibi kumandanlardır. Hiçbir Çarlık generali halktan yana, devrimden yana çıkmamış, çıkamamıştır. Bizim Osmanlı ordusu paşalarımızın ve albaylarımızın tutulacak bir tek yanları, emperyalizme karşı çıkmış olmalarıdır. Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal, Ali Fuat paşalar üstün nitelikler taşıyan bu Osmanlı subaylarının başında bulunmaktadır. Ne yazık ki bunlar, bütün iyi niyetlerine karşın formasyonları gereği bizim istediğimiz sosyal devrime yabancıdırlar. Yarın Türkiye, düşmandan temizlendiğinde Osmanlı ordusunun paşaları burada ancak bir burjuva devleti kuracaklar, bütün ağalık, derebeylik gibi kuruluşları olduğu gibi bırakmak zorunda kalacaklardır. Oysa gördük ki Aydın'da, Manisa'da, Antep'te, Yozgat'ta, Demirci'de, Düzce'de, Adapazarı'nda, Bolu'da bütün Kuvayı Milliye'ye karşı gelerek korkunç ayaklanmalara önayak olanlar hep eşraf denen zenginler, eski çağların kalıntısı olan derebeyleri ve ağalarıdır. Siz kendiniz bunlara karşı çıkıp hepsini silip süpürdüğünüzden durumu bizden daha iyi bilirsiniz. Alaşehirli Mustafa Bey'le Salihli ağalarının size karşı kurduğu komplolar unutulur şeyler midir?

İşte Ethem Bey, bizim paşalarımız sınıf kavgası, sosyal devrim nedir bilmediklerinden, bilemeyeceklerinden yarın bunca kan pahasına kazanacağımız zaferin yemişlerini yine bu ağa, derebey ve eşraf denen ve halkın tepesinde oturan devlerin kucağına bırakacaklardır. Bizim istediğimiz, bir yandan dış düşmanları yurt sınırlarından dışarı atarken, yeni devletin iç düşmanları olarak her zaman pusuda kalacak burjuva, ağa ve derebey sınıf ve zümrelerini de zararsız

duruma getirmektir. Böylece, büyük sarsıntılara uğramadan sosyal devrimi de yapıp Türkiye'yi sınıfsız bir halk hükümeti durumuna getirmek istiyoruz. Biz, Mecliste bu akımın politik gücünü yaratmaya çalışmaktayız. Sosyalizmi meydana getirmekle Sovyetler de bize her türlü yardımı yapmaya her gün yeniden söz veriyorlar. Sizi, Mustafa Kemal'den üstün buluyorlar. Mustafa Kemal Paşa, salt bir siyasal güç, emperyalizme karşı savaşın bir sembolü olarak biliniyorsa da elinde asker gücü olmadığından sahip olması gereken gücün yarısını yitirmektedir. Yalnız, gördüğümüze göre Mustafa Kemal'in gittiği yol, tam anlamıyla bir diktatörlük yoludur. Bu güçte ve karakterde bir generalin çevresinde başka güçlü insanları barındırmayacağı kanısı bizde egemendir. Bugün bütün ipleri elinde toplamasına yardım etmek için Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın alın yazısı için kellesini koyan sizler ve bizler de düşünce ve planlarımızdan ister istemez fedakârlık ediyoruz. Sizin isteğinize uyarak Dahiliye Vekilliğinden vazgeçmiş bulunmam, yarın için bize çok büyük güçlükler çıkarabilir. Refet Bey, Mustafa Kemal'in dış düşmanlardan çok iç pürüzleri, daha çok politik anlamdakileri temizlemek için kullandığı tam anlamıyla militarist kafada bir adamdır. Mustafa Kemal, başını yiyeceği güne dek onu da ötekiler gibi kullanacaktır.

Nâzım Bey, siyasal durumun tablosunu o kerte sert çıkışlarla yapmıştı ki, Ethem Bey'in içi bulanmış, kafası kuşku ile karamsarlıkla dolmuştu. Büyük bir tedirginlik duydu. Geleceği bekleyen korkunç karanlık günler, sisli, yağmurlu ufuklar gibi gözlerinin önündeki iyimserlik aydınlığını bütünüyle örtmüştü.

"Veremli bir insanla böyle mi konuşulur, nasıl adamlar bunlar yahu?" diye düşündü.

Yüzü asılmış, somurtmuştu...

*

Ethem Bey, salt kendisine karşı değil, yiğit Kuvayı Seyyare'sine karşı da "Osmanlı Paşaları"nda uyanan tehlikeli tepkinin bu biricik vurucu gücü de moralden düşürdüğünü görerek üzülüyordu. Onlar da hükümet büyüklerinin artık kendilerini tutmadığını, kaldırmak istediğini öğrenmiş, homurdanarak oturup kalkmaktaydı. Ethem Bey'in özel

ulaklarıyla aldığı haberler bu merkezdeydi. Bu dinamik halk ordusu, bezgin gelecekten umutsuz oturuyor, hep kötü, bozguncu şeyler düşünüyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın, Refet, İsmet beylerin kendilerini istemediğini neredense öğrenmişler, bunu genel bir bilgi olarak benimseyip, bunun üzerinde türlü kuruntular kurar olmuşlardı. Gediz'deki yüz kilometre boyundaki cepheyi tutan Kuvayı Seyyare işte son günlerde bu duruma gelmişti. Yitiklerini eski yönteme göre doldurmak da engellendiğinden bu biricik ulusal gücünün yavaş yavaş sayısı azalarak ortadan silinmesi isteniyor demekti.

Nâzım Bey'in konuşmasıyla da morali iyice sarsılan Ethem Bey, bu gerçeği İsmet Bey'e götürmeye karar verdi.

Ziraat Mektebi'ndeki bürosunda onu ziyaret etti. Kuvayı Seyyare'nin çok yorgun olduğundan biraz geri plana alınarak dinlenmesini önerdikten sonra:

— Bu durumda Kuvayı Seyyare herhangi bir Yunan saldırısına karşı koyamayacaktır, dedi.

İsmet Bey:

— Kuvayı Seyyare'nin cepheden geri çekilmesini hiçbir vakit doğru bulmam, dedi. Kuvayı Seyyare, Eskişehir'de cepheye gönderilmek üzere hazırlanan iki milis kıtasından başka, bir başka nizami alayla da güçlendirilebilir.

İsmet Bey, bunları dedikten sonra işi bir kez de Ali Fuat Paşa ile görüşmesini söyledi.

YEŞİL ORDU

Ulusal savaşlara kişisel hırs değil, ulusal ideal, ulusal onur önayak olmuştur.

Mustafa Kemal

Konya'nın karşı devrimci ortamında *Öğüt* gibi yüzde yüz Kuvayı

Milliyeci bir gazeteyi salt gençliğinin, idealist ateşinin verdiği yürekli-likle çıkaran Feridun (Kandemir) şimdi Büyük Millet Meclisi basımevinin müdürlük odasında oturmuş harıl harıl çalışıyordu.

Mustafa Kemal, Öğüt'ün baskısını yapan basımevini satın alarak Ankara'ya getirmiş, genç, yiğit gazeteci Feridun'u da yaptığı yararlıklara karşılık şimdi, Büyük Millet Meclisi Basımevi adını alan kuruluşun müdürlüğüne atamıştı.

Kapı vuruldu, içeri tanımadığı üç kişi girdi. Genç gazeteciyi selamlayarak kendilerini şöyle tanıttılar:

— Mülkiye kaymakamlarından Vakkas, Veteriner Binbaşı Salih.

Feridun Bey, onlara yer gösterdiyse de oturmadılar.

— Sizi rahatsız ediyoruz. Fakat önemli bir iş için arkadaşlar adına geldik, Yeşil Ordu Derneği adına.

— Evet efendim, emriniz?

— Estağfurullah emir değil, arkadaşlar yani Yeşil Ordu Ankara merkez kurulu adına dileğimiz sizin de aramıza katılmanızdır.

— Yani?

— Derneğe üye olarak yazılmanızı...

— Beni bağışlayınız. Şimdiye dek Türkocağı'ndan başka hiçbir yere girmedim. Pek sevdiğim babamın vasiyet biçimindeki öğüdüne uyarak da hiçbir siyasal derneğe giremem. Sonra memur olmam dolayısıyla da böyle bir şey yapamam.

— Yeşil Ordu Derneği Avrupa emperyalizmiyle dövüşmek, yani yurt ve ulusu kurtarmak amacını güden bir kutsal dernektir. Memur olmanızın önemi yok. Şundan ki üyelerimizin hepsi mebuslarla memurlardır. Esasen sizi de Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin uygun görmesiyle çağırıyoruz.

— Anlamadım!

— Evet, Paşa Hazretleri derneğe yazılmanızı uygun bulmuşlardır.

— Ama bana bunu bildiren bir buyrukları olmadı.

— Öyledir, efendim.

Genç gazeteci, iyice kuşkulanmıştı:

— O halde bana yarına dek müsaade buyurun, bir kez sorup anlayayım.

Üç kişi selamlayarak çıkıp gitti. Feridun Bey de hemen kalkıp Meclise giderek Mustafa Kemal Paşa'yı aradıysa da bulamadı. Meclis Başkâtibi Yüzbaşı Recep (Peker) Bey'i aradı. Derken karşısına Adliye Vekili Doktor Adnan Bey çıktı. İşi ona açınca Adnan Bey çok ciddi:

— Elbette, elbette gireceksin. Paşa'nın haberi var, yeni hazırlanan beyannamesi onda bulunuyordu.

Derneğe girmelerini istediklerinin listesini bile birlikte yaptık. Seni de bu listeye koyan odur, dedi.

— Ama Adnan amca, matbaadaki işleri biliyorsunuz. Sabahlara dek çalıştığımızı Paşa da biliyor. Bir de bu dernek araya girerse korkarım ki asıl işler aksar. Beni bu işe sokmasalar daha iyi olurdu.

— Bu da görev, memleket hizmeti, zaten kaç kişiyiz? Ben girmeyeyim, sen girme, kim girecek? Hep girdik. Ocaklılar, memleket işlerinden yorulmazlar...

Doktor Adnan Bey, Feridun Bey'in babasının çok içten dostuydu. Bundan dolayı Feridun Bey, onu küçükten beri tanır, sayar, severdi. Adnan Bey, burada onun üstelik amiriydi de.

Ertesi gün, Vakkas, Salih beylerin yanlarında getirdikleri üye defterine kendi adını kuzu kuzu yazdırdı. Ona Yeşil Ordu Derneği üyesi olduğunu bildiren bir üye kartı doldurup verdiler. İki gün sonra yapılacak genel toplantıyı da bildirerek çıkıp gittiler.

Feridun Bey, bildirilen adresteki toplantıya gitti. Burası, Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendi'nin eviydi. Toplantıda Kaymakam Vakkas Bey, asker veteriner Binbaşı Salih Bey, Yeni Dünya gazetesi sahip ve başyazarı Arif Oruç Bey, öğretmen Nuri Bey, mebus Hüsrev Sami Bey'le sarıklı bir kişi de vardı.

Feridun Bey'e "usulen" giriş andı içirdiler. Sonra hemen görüşmeye geçildi. Görüşmeyi bir gözü özürlü, gözlüklü, zayıf gövdeli bir kişi olan Arif Oruç Bey, yönetiyordu. Feridun Bey'e Meclis basıme-

vi kişilerini olduğu gibi derneğe aktarma görevi verildi. Bu sırada gerekli olduğundan Yeşil Ordu Derneği Beyannamesini getirtmek üzere öğretmen Nuri Bey'i Taşhan'da bir bekâr odası tutmuş olan Binbaşı Hacı Şükrü Bey'e gönderdiler. Derneğin yeni hazırlanan beyannamesi onda bulunuyordu.

Hüsrev Sami Bey:

— Yoldaşlar, dedi, Ankara'dan başka Eskişehir'de de örgüte başlanmış bulunuluyor. Mustafa Kemal Paşa, özellikle buna çok önem veriyor. Bana bu alanda ilgilenmem için sıkı direktifler verdi. Eskişehir'den başka birkaç şehre daha giderek mutasarrıflara ant içirerek Yeşil Ordu örgütüne aldık.

Yeni üye olduğundan Feridun Bey'in biraz aydınlatılması gereği düşünülerek dernekteki ünlülerin adları sayılıp döküldü. Ankara genel merkez üyeleri arasında kimler yoktu ki! Adliye Vekili Doktor Adnan, Maliye Vekili Hakkı Behiç, eski Dahiliye Vekili Tokat mebusu Nâzım, Muğla mebusu Yunus Nadi, Saruhan mebusu İbrahim Süreyya, Eskişehir mebusu Eyüp Sabri, İzmit mebusu Hamdi Namık, Saruhan mebusu Reşit, İzmit mebusu Sırrı (Bellioğlu), Dersim mebusu Doktor Mustafa beylerle Bursa mebusu Şeyh Servet Efendi derneğin şeref köşesinde yer almışlardı. Derneğin en girgin, çalışkan üyeleri de görünüşe göre gazeteci Yunus Nadi, Maliye Vekili Hakkı Behiç, Eyüp Sabri, Reşit beylerdi.

Feridun Bey, Reşit Bey dernekte olduğundan Ethem Bey'in de olup olmadığını merak etti.

— Hayır, içimizde silahlı hiç kimse yok. Bugünkü durumda da böyle olması gerekir. Bu doğrudan doğruya ordu ile ulusal güçlerin dışında bir ulusal örgüttür, dediler.

Bu sırada öğretmen Nuri Bey, Yeşil Ordu Beyannamesinin müsveddesiyle çıkageldi. Arif Oruç Bey bunu alarak:

— Bu henüz müsveddedir. Genel merkezde son biçimini alacaktır. Arkadaşlarca bir fikir edinilip gerekirse genel merkeze duyurulması için okuyorum, diyerek okumaya başladı:

Yeşil Ordu Beyannamesi

Eski dünya, birkaç zenginin milyonlarca insanı köle gibi çalıştırarak bu milyonlarca insanın açlık ve yoksulluğuna karşı kendi rahatlıklarını sağlamasından başka bir şey değildir. Köylüler, çiftçiler, bağcılar, bahçeciler, kunduracılar, yemeniciler, duvarcılar, marangozlar, arabacılar, Türkçesi ayağı ile ve kolu ile çalışan bütün işçiler geceyi gündüze katarak çalışır, çabalarlar, pek zorlukla ancak karınlarını kuru ekmekle doyurabilirler. Hasta olurlar, aç, ilaçsız kalırlar, onlara ne ekmek veren olur, ne de ilaç veren ve ne de hekim getiren bulunur. Dünyada yenen, giyilen her şeyi yoksullar meydana getirir. Evleri, konakları, sarayları işçiler çalışarak yapar. Ne var ki kendi aç, çıplak, yoksul, evsiz, yurtsuzdur. Aşar diye alırlar, vergi diye alırlar, yardım diye alırlar. Zavallı köylü, her türlü vergiye katlanır, ne yolu yapılır, ne okulu yapılır, ne çocuğu okutulur. Yoksulların hayrına hiçbir iş görülmez. Ne davasına bakan olur, ne de kimse ona insan diye bakar. Sanki Tanrı köylüyü, işçileri, yoksulları, zenginlere kul köle olmak için yaratmıştır.

Ey köylüler, yoksullar, ey çalışan çiftçiler, namuslu ırgatlar, işçiler, gözlerinizi açınız. Çevrenize dikkatle bakınız. Çevrenizde bulunan beyler, ağalar, kimlerdir bilir misiniz? Onlar da sizin gibi insandır. Tanrı'nın katında aranızda hiçbir ayrılık yoktur. Tanrı insanları hep eşit yaratmıştır. Sizi yoksul yapan, cahil yapan bu zalim adamların kötülüğünden kurtulmak için başınızı biraz kaldırınız, sesinizi yükseltiniz, onlardan korkmayınız. Onlar kendi kendilerine hiçbir şey yapamazlar. Rusya'dan gelen haberlerden Rusya'da çiftçi ve askerin yaptığı işleri herkes yavaş yavaş öğreniyor. Onlar yeni bir dünya yapıyorlar. Eski yönetimleri, eski hükümetleri büsbütün değiştirmişler, yeni yönetim, yeni hükümetler yapıyorlar. Yeni dünya bambaşka oluyor. Yeni dünyada hükümet hep fakirlerin eline geçti. Hükümet adamlarını yoksullar seçiyor. Valiler, mutasarrıflar, kaymakamlar hep ortadan kalktı. Zengin, yoksul, küçük, büyük, bey, ağa hep eşit oldu. Rütbeler hep kalktı. Bütün insanlar, arkadaş ve kardeş gibi çalışıyor, geçiniyor. Dövmek, sövmek gibi şeyler ortadan kalktı. Hep kardeş, arkadaş oldu. Er, erliğini ve görevini biliyor. Subayından ne buyruk alırsa hemen yerine getiriyor. Çünkü o buyruğu erin yerine getirmesi görevdir. Subayın görevi söylemek, erin de yapmaktır. İşte

o kadar. Görevini yapmayan her kim olursa olsun mutlaka şiddetle cezalandırılıyor. Mal, mülk sahibi olmak da yasak olduğundan rüşvet, anafor, hırsızlık, yalancılık, dolandırıcılık, bütün ortadan kalkmıştır. Herkes insanlığı anlamış, herkes birbirine eşit olmuş. Biz de öyle olacağız, biz de bu yola gidiyoruz.

Feridun Bey, birkaç saat dinleyip durduğu bu ve buna benzer bir yığın gürültüden hiçbir şey anlamadan basımevindeki odasına döndü. Kafasının içi şimdi bile bu yepyeni gürültüyle uğulduyordu. Hele o beyannameyi Mustafa Kemal'in gördüğünü hiç sanmıyordu. Genç gazeteci, bunun içinde ne gibi oyunlar döndüğünü düşündüyse de içinden çıkamadı.

Toplantıdan iki gün sonra Yunus Nadi Bey'le İbrahim Süreyya Bey "iki eski ahbap" Meclis basımevinden içeri girdiler. Burası, bütün ünlülerin uğrak yeriydi. Meclisteki konuşmaları basılacağı sırada Mustafa Kemal, her zaman buraya gelir, provaları bir kez gözden geçirirdi. Trabzon mebusu Ali Şükrü, Afyonkarahisar mebusu Mehmet Şükrü, gazeteci Yunus Nadi beyler de basımevinin gedikli konuklarındandı. Bu üç kişi, yalnız bayağı birer konuk değil, basımevinin koruyucu, iyilik melekleriydi de. Basımevine en çok gerektiği halde pek az bulunabilen kâğıt, tutkal, mürekkep gibi çok değerli maddeleri, bu üç iyi insan, birbirleriyle yarış edercesine bulup buluşturur, Feridun Bey'in buyruğuna verirlerdi.

Yunus Nadi Bey, tombul denecek gibi gürbüz bir adamdı. Eski arkadaşı, eski İzmit mutasarrıfı İbrahim Süreyya Bey de zeki bakışlı, kupkuru, bir adamdı. İkisi de bıyıklı ve gözlüklüydü. Birer koltuğa yerleştiler. Bu sırada Yunus Nadi Bey'in getirdiği birkaç top kâğıdı işçiler içeri taşıyordu.

Feridun Bey, İbrahim Süreyya Bey'le içten dosttu. İlk günden beri kafasını kurcalayıp duran Yeşil Ordu sorununu sırasıyken bir de onlara danışmaya karar verdi.

İbrahim Süreyya Bey gülümseyerek:

— İyi ettin, iyi ettin, Feridun, dedi. Biz de zaten oradayız. Hatta genel merkez üyesiyiz. Demek, orada da beraber çalışacağız, çok iyi oldu. Amaç ve ereği, Avrupa emperyalizmiyle mücadeledir. Dernek bir

bakıma Büyük Millet Meclisinin yardımcısıdır. Çekinecek bir yanı yok. Reisimiz yine Mustafa Kemal Paşa'dır. Yalnız bu işte dışarıya karşı perde arkasındadır. Siyasal zorunlulukla böyle olması gerekiyor.

Yunus Nâdi Bey:

— Sen hele birer kahve ısmarla. Yorgunuz yahu. Canım efendim, Meclisin içinden çıktığı açıkça belli olan bir derneğin amaç ve ereği üzerinde uzun boylu durmaya ne hacet? Böyle bir dernek, ülkenin hayrından başka bir yol izleyemez. Hepimiz, elbirliğiyle çalışıyoruz. Sen de Tunalı gibi şu bu kaygısını bırak, üye yazmaya bak. Şimdi, bütün amaç ve erek, budur. Ondan sonrasını büyükler düşünür.

— Bir beyanname var da...

— Ne beyannamesi?

— Toplantıda okudular. Yeşil Ordu Beyannamesi taslağı diye...

— Ha! Olabilir... Biz daha görmedik. Belki de Hakkı Behiç Bey hazırlamıştır. Elbette, getirirler görürüz. Hakkı Behiç Bey pek çalışkandır. Gerçekten çok çalışıyor. Herkes öyle çalışsa daha ne istenir? Bu iş türlü kollardan gösterilecek çalışmayla yürür. Beyannameyle de iş bitmez. Daha "nizamname ve talimatname" yapılacak. Ama dedim ya, şimdiki durumda temel dava örgütü elden geldiğince hızlı geliştirmektir. Sen, ona bak ve dediğimi unutma. Lafla peynir gemisi yürümez. Buradaki çocuklardan başlayarak eş dost, kafadar kimi bulursan üye yaz.

Kahvelerin son yudumları höpürdetilirken Feridun Bey yine sordu:

— Demek Mustafa Kemal Paşa yine başımızda?

Yunus Nadi Bey, bastonuna dayanarak ayağa kalktı:

— A, efendim, şu avuç içi gibi Ankara'da başında onun bulunmayacağı hangi iş yapılabilir ki? Bunu düşünmek bile saçma! Kaldı ki şu sırada Yeşil Ordu Derneğini kuran kişilerin hepsi, evet ayırt edilmeksizin hepsi tıpkı Mecliste olduğu gibi Paşa'yı başkan bilip onun çevresinde ona sımsıkı bağlanarak toplanmış olan kişilerdir. Bu böyle olunca artık küçücük bir ikircik ve kaygıya yer kalır mı?

İbrahim Süreyya Bey bu konuşmayı gergin mimikleriyle sonuna dek doğruladığını gösterdi.

Feridun Bey'in kafa boşluğunda: "Reisimiz yine Mustafa Kemal Paşa'dır!" sözü çın çın ötüyordu.

O da işin üst yanını büyüklere bırakarak gerçek bir Yeşil Orducu gibi çalışmaya karar verdi.

*

Genç gazeteci Feridun Bey, Yeşil Ordu Derneğinin ikinci Ankara merkez kurulu toplantısına giderken yanına Büyük Millet Meclisi Basımevi işçilerinden beş de çömez katmıştı. Bu kez, toplantı daha kalabalıktı. Kaymakam Vakkas Ferit Bey'in başkanlık ettiği toplantıda Saruhan mebusu Reşit, İzmit mebusu Hamdi Namık beylerle Bursa mebusu Şeyh Servet Efendi de vardı. Ufak tefek işler görüşülüp bittikten sonra sıra Başkan Vakkas Ferit Bey'in yapacağı konuşmaya geldi. Üstüne daima bolca gelen kılığı kıyafeti, elinden düşmeyen şemsiyesi, halleri davranışlarıyla pek babacan, o oranda da girgin, konuşkan, cerbezeli ve cevval bir adam olan Vakkas Ferit Bey, kabına sığmaz bir telaş içinde, hoplaya sarsıla, yumrukları havada, tepeden tırnağa heyecan kesilmiş bir halde ah ve vahlarla konuşarak sanki bir açık hava nutku çeker, bir mitingte konuşur gibiydi.

— Yoldaşlarım, ben tam on yıldır bu yoldayım. Genç yaşımda İstanbul'da eğitimde bulunduğum sırada iktisat dersleri arasında ilgilenerek, yineleyerek okuduğum birçok kitaplar arasında Karl Marks'ın "Kapital"iyle de gözlerim açıldığı zamandan beri bizim zavallı, perişan ve harap memleketimizin kurtulup, rahatlık ve mutluluğa kavuşması için tek çıkar yolun hangisi olduğunu bulur gibi olmuştum. Bu yol sosyalizm yoludur. Özellikle bugün içine düştüğümüz felaketlerden, biz sosyalizmden başka bir yolla katiyen kurtulamayız. Düşmanları memleketimizden defedip atsak bile bu yolda bulunmazsak hiçbir biçimde yoksulluktan kurtulamayız. Zaten Mustafa Kemal Paşa da bütünüyle bu düşüncededir. Huzurlarına kabul olunmak şerefine eriştiğim Paşa Hazretleri; evet, bizimle bir düşüncede olduklarını açıkça bildirmiş oldukları gibi bize çalışmalarımız için başarılar dileyerek direktifler de vermişlerdir.

Yoldaşlarım, bu düşünce ve amaç çevresinde bu memleketin bü-

tün aydın çocuklarıyla köylüsü, çiftçisi, işçisi ve kadını erkeği birleşip el ele vermedikçe kurtuluş yolu yoktur. Ve bugün hamdolsun, bu yolda yalnız da değiliz. Komşumuz ve dünkü amansız düşmanımız Büyük Rusya da yaptığı Bolşevizm devriminden sonra, dost, hatta kardeş gözüyle baktığını açıkça söylediğini Türkiye'ye bu yolda her yardımı yapmaya hazırdır. Buna güvenin! Hayaller peşinde koşmuyoruz. Evet, Rus Bolşevik yoldaşlarımızla eylemle el ele verip bir amaç ve erek uğrunda zalim ve kahredici Avrupa emperyalizmine karşı dövüşeceğimiz gün yakındır.

Sonra sözü Şeyh Servet Efendi alarak şöyle konuştu:

— Bugün Yaradana sığınarak ulusça giriştiğimiz büyük dinsel savaşın ereği olan kurtuluş ancak ulu Tanrı'nın gösterdiği yolda yürümekle gerçekleşecektir. Yoksa herhangi bir savaşla ya da zaferle temel amaca varılamaz. Böyle de olsa savaş ve zafer yine Tanrı'nın gösterdiği yolda kazanılır.

Dindaşlarım, yoldaşlarım, bizim bütün eksiğimiz "dini mübinimizin" temellerini yüzüstü bırakmış, unutmuş olmamızdır. Bu ana dek başımıza gelen felaketlerin nedeni de salt budur.

Bundan dolayı bunca belalardan, felaketlerden ders alıp usumuzu başımıza toplayarak bu temellere dört elle sarılmamız zamanı gelmiştir. Şu kadar milyon nüfusu ile dünyanın en muazzam devleti olan komşumuz Rusya'nın da yaptığı büyük devrimlerle bu İslam dini temellerini benimsemiş olduğunu görmüyor musunuz? Bugün Ruslara Bolşevik diyorlar. Bolşevizm nedir? Bolşevizmin en kısa ve açık tanımlanması "Asrı Saadet"te yaşanmış olan "gıllıgışsız" ortak içten yaşayıştır. O sırada eğer Bolşevik deyimi bilinseydi. Hazreti Ebubekir Radıyallahüanhın yaptığına düpedüz bu ad verilirdi. O bütün servetini, develerini, koyunlarına kadar bütün varını yoğunu dağıttığı yoksul ve kimsesizlerle eşit bir duruma gelmişti. Bundan dolayı bir an ikirciğe yer yoktur. Biz de öyle yapacak, "Mutluluk Yüzyılı"nın ortaklaşa içtenliğini canlandıracak gerçek zaferi elde edip bütün belalardan, felaketlerden kurtulacağız.

Ondan sonra, Saruhan mebusu Reşit Bey oturduğu yerde biraz kendini arkaya vererek şöyle konuşmaya başladı:

— Arkadaşlar birkaç haftadır cephelerdeydim. Yeni dönmüş bulunuyorum. İlk önce kendim tanık olduğum genel durumun, benden önce konuşan değerli arkadaşlarımın ileri sürdükleri düşünceleri bütünüyle haklı gösterecek nitelikte olduğunu söylemek isterim. Bugün düşman karşısında yer yer silaha sarılarak "Allah! Allah!" haykırışlarıyla boğuşmaya koşanların hemen hepsi, pek muhterem arkadaşım Şeyh Servet Efendi Hazretlerinin buyurdukları gibi "Asrı Saadet = Mutluluk Yüzyılı" ortak içtenliğinin içinde bulunduklarını duyarak "ya şehit, ya gazi" diye canlarını feda edercesine dövüşüyorlar. Aralarında bey, efendi, ağa, zengin, fakir ayrılığı görmüyorlar. Ortada mal diye ne varsa hepsinin ortak malı ve bunun böyle olacağını, böyle gideceğini bilerek bu uğurda dövüşüyorlar. Nizamiye askeri dediklerimizse gözlerimle gördüm, siz de pekâlâ biliyorsunuz ki kaçak sürüleri olarak dağlarda, ormanlarda dolaşıyorlar. Gerçek budur, ne yazık ki bundan başka bir şey değildir. Bu da gösteriyor ki bugün ordu dediğimiz düzgün güçlerle iş görmek artık mümkün değildir. Zaman ve koşullar çok değişmiştir. Yıllarca süren bitmez tükenmez savaşlardan bezgin çıkmış olan insanlar artık şunun bunun buyruğu ile ateşe atılmıyorlar. Bundan dolayı yapmak istediğimiz devrimin anlamını anlayabilecek insanlarla el ele vererek yepyeni bir örgüt içinde çalışmazsak, inanın Yunanlılarla değil, yer yer patlak veren iç ayaklanışlarla bile başa çıkamayız. Nitekim Ankara kapılarına dek gelen ayaklanış dalgalarını durdurup yok edenlerin kimler olduğunu gördünüz.

Bütün toplantıdakilerin de yakından bildiği gibi Reşit Bey, bu sözlerle Ethem Bey'in yaratmış olduğu Kuvayı Seyyare'nin sosyalist bir düzene inanmış savaşçılardan meydana geldiğini bir kez daha yinelemiş oldu.

Reşit Bey, mebus arkadaşları arasında, memur topluluklarında, kahvelerde, Meclisin yanındaki "Millet Bahçesi"nde yüzlerce kez söyleyip durduğu bu düşünceleri, Yeşil Ordu Derneği toplantısında rahatça bir kez daha yinelemiş oldu.

KARS KAPISINDA SABIRSIZ BEKLEYİŞ

Askerce zaferlerimize kurumlanmayalım. Yeni bilim ve iktisat zaferlerine hazırlanalım.

Mustafa Kemal

Kâzım Karabekir'in geceli gündüzlü gördüğü kutlu bir düş vardı. Bu Kars düşüydü. Enver Paşa'nın 1914'te Kars fatihi olmak hırsıyla Allahuekber Dağları'nın korkunç karları arasına seksen beş bin Türk çocuğunu gömdüğü halde ele geçiremediği bu kutlu şehri, o Rus ordusu 1917 devrimi yüzünden çekilirken bir kez zapt ettiği gibi bir kez daha temelli ele geçirmeye ant içmişti.

Karşısında bir tek engel vardı: Mustafa Kemal.

Onun kanısına göre bu yemişi henüz ham, ekşi iken koparmak birçok kötülüğe yol açabilirdi. Oysa Kâzım Karabekir, bu yemişin olgunlaştığı, dalında bir elin gelip kendisini koparmasını bekleyerek parlayıp durduğu kanısındaydı. Kâzım Karabekir, koşu çizgisi üzerine çıkış işaretini bekleyen soy bir yarış atı duygululuğuyla ordusunun başında gözlerini dumanlı Kars, Ermenistan dağlarına dikmiş sabırsızlıkla bekliyordu.

5 Temmuz 1920 günü Mustafa Kemal'den aldığı şifre, bütün keyfini kaçırdı. Mustafa Kemal ondan Yunan cephesi, iç ayaklanışlar için bir tümen asker istiyordu. Hiç bu olacak iş miydi? Mustafa Kemal iç ayaklanışların, Ermeni, Kars sorunundan daha ivedi olduğunu yazıyordu. Kolordu karargâhının bahçesinde gözlerini parlak renkli yaz çiçeklerine dikerek şu kurşun gibi düşünceler altında eğiliyordu:

— İşte, bu berbat! Benden asker istemek, büyük bir yanlışlıktır. Bu konuda neler yazmak gerekse vaktiyle yazmıştım. Bunca hazırlıktan sonra batıya bir tümen göndermek için ne gibi bir neden gösterilebilir? Sonra artık Ermenilerle karşılıklı cephe kurmuş olduğumuzu her gün bildirirken bu ne biçim düşüncedir? Ermenilerin kollarını sallayarak doğu vilayetlerimizi ele geçirmelerine mi yol açacağız? Çiçerin'in mektubu gelmez olaydı! Bunun olamayacağını

Mustafa Kemal Paşa'ya yazdım. Ancak iki hafta içinde Azerbaycan'dan gelmekte olan süvari ve piyade alaylarını üç bin kişi olarak gönderebileceğimi yazdım. Ordumu perişan etmeden batıya bir tümen gönderemem. Bu da bence bir cinayettir. Ankara bunu düşünemiyor mu yoksa benim usumun ermediği başka nesneler mi var? Ne olursa olsun ben bu cinayeti yaptırmayacağım ve Ermeni işini bitirmeden gücümü dağıtmayacağım. Savaş bittikten sonra da üç tümeni hemen bütün silah, cephane ve malzemesiyle gönderebilirim. Yoksa doğudan gidecek tümen hem doğunun yok olmasına yol açacak, hem de onların çokça işine yaramayacak. Sonra, önemli bir nokta da şu: Tümenler Batı'ya gitmeden önce bir zafer havası da koklamalıdırlar. Yoksa bugünkü düşük durumda bütün erat silahlarıyla memleketlerine savuşabilir ki bu bile başlı başına bir facia, bir yara olur. İşte, bütün bu gerçekleri kaç kez Mustafa Kemal Paşa'ya yazdım. O, yine dediğim dedik, diyor. Elbette, ortada açık bir cinayet gördüğümden ben de diretiyorum.

*

Azerbaycan'dan yola çıkan Müsavatçı hükümetin ordusundan bir süvari alayı Nahçıvan'a sığınmıştı. Kızıl Ordu öncüleri de bu bölgeye doğru yola çıktığından Kâzım Karabekir, süvari alayını Hasankale'ye getirtti. "Kırmızı" (Kızıl) orduyla aralarında çatışma olabilirdi. Paşa, bunları denetleyerek eksiklerini bütünlemeye karar verdi. Bunları ya söz verdiği gibi Mustafa Kemal'in buyruğuna Batı'ya gönderecek ya da kendi ordusunda alıkoyacaktı. Paşa, bunu Mustafa Kemal'e yazdıysa da o, bunları istemedi. Böylece Azerbaycan atlı alayı Kâzım Karabekir'in ordu saflarında yer aldı.

Paşa, 7 Temmuz'da iki bin metre yüksekliğindeki Horum Dağı'nın tepesine çadırlı ordugâh kurdurdu. Korkunç bir dolu yağmaya başladı. Yarım saat süren fındık büyüklüğündeki dolu eratı da, Paşa'yı da çok tedirgin etti. Fırtına öyle korkunç bir güçle esiyordu ki birçok çadırı birer mendil yeğnikliğiyle aldı götürdü. Bütün erat fırtına süresinde çadırlarının direğine asılarak bunları uçup gitmekten kurtarmaya çalıştı. Paşanın çadırının başına da böyle bir iş geldi. Masalar,

sandalyeler, kâğıtlar, başlarını alıp gitti. Paşa, 7 Temmuz'da iki bin metre yüksekliğindeki dağdan ordusunu Hasankale'ye çekerek bir bekleyiş dönemine girdi. Erzurum'da yakınlarda çalışmaya başlayan telsizi de Hasankale'ye götürdü. Paşa'nın aldığı 5 Temmuz tarihli rapor, yedi bin kişilik bir Sovyet gücünün Keros'u ele geçirmek üzere yürüyüşe geçtiğini bildiriyordu. Paşanın Nahçıvan'a göndermiş olduğu müfrezenin Kızıl Ordu birlikleriyle bağlantı yapması, Paşa'yı büyük bir sıkıntıdan kurtaracaktı. Paşa'nın bütün isteği Kızıl Ordu birliğinin Şahtahtı bölgesine gelmesiydi. Türk müfrezesini de bunların yanına katarak Ermenilere ortak bir saldırı yaptırmak istiyordu. (Paşa, daha sonra bu düşüncesinde başarıya ulaşacaktı.)

*

11 Temmuz 1920 günü, sabahın saat beşinde iki bin kişilik bir Ermeni gücü Vadisaban cephesine saldırdı. Karalar, Çamkıran köylerine girdiler.

11-12 Temmuz gecesi, Paşa'yı çok tedirgin eden bir haber geldi. Otuz Beşinci Alaydan otuz altı er silahlarıyla birlikte kaçıp gitmişti. Paşa bunu Ermeni savaşının geriye atılması uğursuzluğuna yordu. Bu iş daha gecikirse bütün ordu böyle parça parça elinden çıkıp gidecek, böylece bütün umutlar duman olacaktı. Ermeniler, meydanı boş bulmuşlardı. Paşa, yakında saldırıya geçileceği üstüne sıkı bir propaganda yaparak hem eratı uyuşukluktan, moral düşüklüğünden kurtarmak, hem de Ermenileri rastgele saldırılar yapmaktan alıkoymak istiyordu. Eratın izinsiz bırakılmasının da kötü etki yaptığını, bunun çaresine bakılmasını da kumandanlara bildirdi.

Paşa'nın kulağına gelen yeni bir habere göre Bakü'de beş Taşnak Ermeni idam edilmişti. "Bizim tembelliğimize karşılık Bolşevik başarısı olsun herkesi sevindiriyor" diye düşündü.

13 Temmuz'da Ermenilerin Nahçıvan'da başarılı ilerleyişi sürdü. Gece yarısı, Beyazıt'tan Paşa'nın eline gelen telgrafta Tümen Kumandanı, Türk halkının Ermenilerle bırakışma yaparak Nahçıvan'ı felaketten kurtarmak istediğini yazıyordu. Milis güçleri dağılıp gitmişti. Ermenilerin Savrak'a girdikleri haberi de geldi. Karşılarında

Paşa'nın ordusundan zayıf müfrezelerle Azerbaycan'dan sığınan morali kırık Azeri ordusu döküntülerinden başka bir güç yoktu. Halk, Anadolu'dan gitme askerlerle Azerbaycan ordusu döküntülerinin gösterdiği dirence bayağı yadırgayarak bakıyor, kendisini savunmak için parmağını bile kımıldatmıyordu. O, bırakışmayla canının, malının kurtulacağına bel bağlamış, yalnız bekliyor, bu arada kendisini savunan fedakâr insanlara da iyi gözle bakmıyordu.

Paşa, oradaki güçlere kendilerini harcamayarak oyalama savaşları yapmalarını bildirdi. Ermeniler, Kâzım Karabekir ordusunun tuttuğu cephede de boş durmuyor, geceleri gökyüzüne aydınlatma fişekleri atıyor, Oltu cephesini top mermileriyle dövüyor, sonra, ufak çapta saldırıyor, Capardağı, Zakim bölgelerinde otuzar, kırkar kişilik müfrezelerle durmadan baskınlar yapıyorlardı. Bunların hepsi de yitiklerle püskürtülüyordu. 16 Temmuz'da kalabalık bir Kızıl Ordu müfrezesinin Karabağ'dan Nahçıvan üzerine yürüdüğü haberi geldi. Paşa'yı, sevinçle yerinden sıçrattı. Bu güç, Nahçıvan'a yetişince Nahçıvan halkının Ermeni baltalarıyla doğranmaktan kurtulacağı sevinci bütün Türk yüreklerini dolaştı.

Paşa, hiç kaçırmadan Moskova telsizinin verdiği haberleri dinliyor, Kızıl Ordu'nun her yanda attığı adımları büyük bir sevinçle, iyimserlikle izliyordu.

17 Temmuz'da, Birinci Dünya Savaşı'nda, İran'da Halil Paşa'ya bağlı olarak İslamları birleştirme propagandasıyla görevli Türk Binbaşısı Talipzade Yusuf Ziya Bey, Paşa'nın karargâhına çıkageldi. Paşa, Dünya Savaşı'nda ona İran'da rastlamış, görevine kimi sınırlar çizmişti. Yusuf Ziya Bey, birkaç ay önce Paşa'nın katında Azerbaycan Müsavat Hükümetinin adamı olarak görevliyken Kızıl Ordu, Azerbaycan'da Bolşevizmi kurduktan sonra o da Paşa'nın yanına bir Bolşevik olarak gelmişti. Oysa Paşa onu Bolşevik olsun diye değil Bakü'den haber getirsin diye göndermişti. Paşa yine de ondan istediğince bilgi aldı:

Bakü'de bir Türk Komünist Partisi kurulmuştu. Partinin lideri Mustafa Suphi Bey'di. Şimdilik üyeler de Asım Halim, Ahmet Yakup, Mehmet Emin, Salih Zeki, Nurettin ve Hilmi beylerdi. Yusuf Ziya Bey, Pa-

şa'ya Mustafa Suphi ile ilk üç üyenin imzalarıyla imzalanmış bir de mektup getirmişti. Bunda Ermenistan'da "harekete" başlandığından söz ediliyordu. Türk-komünist partisinden bir grup da Orduabad'a vararak oradan Nahçıvan'a yollanmıştı. Paşa, komünist partisinin kuruluşuyla çok ilgilendi. Kurucuların ne gibi adamlar olduğunu sordu. Gazeteci, öğretmen Mustafa Suphi, eski Zor mutasarrıfı Salih Zeki, tutsak edilmiş Türk subaylarından birkaç kişi, İstanbul tıbbiyesinden ayrılmış öğrenciler, kurucu kadroyu dolduruyordu. Paşa, bunların dışarıda Türk ordusu alanında bir çalışma temposu tutturmuş olmalarından hoşlanmadı. Yusuf Ziya Bey'e:

— Ankara'ya gidip, durumu yakından görsünler, hükümetle ve Meclisle temasa geçsinler, orduyla temas gibi zararlı bir yoldan vazgeçsinler, dedi. Mademki benimle de görüşmek istiyorlarmış gelsinler görüşelim.

Paşa, Mustafa Suphi Bey'le arkadaşlarına böyle haber gönderdi. Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa'nın yine Bakü'ye döndüğünü öğrenerek ona da Yusuf Ziya Bey'le gönderilmek üzere bir mektup yazarak, durumumuzun günden güne kötüleştiğini bildirdi. Sovyetler'in bize ivedi, sık sık yardımını sağlamasını istedi. Mektupta şöyle acıklı sözler de vardı:

Takdir buyurulur ki gün geçtikçe zavallı yurdumuzun durumu daima daha acıklıdır. Her köy, son fişeğini, son dişini, son tırnağını ve son akçesini kullanıyor. Elde avuçta ne varsa namus uğruna kullanılmıştır. Namussuz İngiliz emperyalizmi, Yunan'ı, ülkemizin başına sardı. Belki de erekleri, can evimiz olan Ankara'dır. Gözlerden yaş değil, bağırlardan kan akıyor (...) Bizde bir istila düşüncesi olmadığını ve Rus Sovyetlerine karşı sonsuz sevgimiz ve kardeşliğimiz olduğunu her yerde, her şeyde göstererek onların bize karşı ikirciğinin büsbütün yok edilmesini ve Ermeni Taşnaklarının başına bir yumruk indirilmesiyle doğu yolunun açılmasını ve Rus Sovyetleriyle doğrudan doğruya bağlantımızı sağlarsınız ve bizi durumdan sık sık haberdar edersiniz (...) Saygı ve içten selam kardeşim.

Kâzım Karabekir

Paşa, Türkiye sınırlarına doğru ilerlemekte olan Kızıl Ordu öncüleriyle bağlantı kurmak üzere 12. Tümen Piyade Kumandanı Yarbay Reşat Bey'in* buyruğunda bir subay kurulu göndermişti. Bunun verdiği bir dolu bilgi, Paşa'yı pek çok sevindirdi.

Birinci ve üçüncü Kızıl Kuban alayları, 23 Temmuz'da Keros'tan Nahçıvan'a doğru yürüyüşe geçti. Kızıl Ordu Kumandanı, Ermeni Kumandanlığına Nahçıvan bölgesinde savaş davranışlarında bulunmaması için bir ültimatom verdi. Paşa, bütünüyle Azeri Türk'ü olan Nahçıvan'a 11. Tümen Kurmay Başkanı Veysel Bey buyruğunda zayıf kadrolu üç tabur bir batarya gücünde bir müfreze göndermişti. Reşat Bey kurulu, Kızıl Ordu'nun bölgeye girişini uysal bir biçimde karşılaması için halka, Türk askerine öncülük edecekti.

Paşa, Nahçıvan'a gönderdiği bu subaylar kuruluna er kılığında subaylar da katmıştı. Kızıl Ordu'nun Türk subaylarıyla erlerine karşı ne biçim davranacaklarını böylece öğrenmek istiyordu.

Kızıl Ordu'nun gelişi haberi Nahçıvan milislerini de canlandırmıştı. Altı yüz kişi olarak Şahtahtı'ndaki müfrezemizin yanında yer aldılar. Ne var ki Ermeniler 24 Temmuz'da bir zırhlı trenle batarya korumasında bir saldırıya geçerek sağ kanattaki milis mevzilerini ele geçirdiler. Ermeniler, sağ cenahtaki nizami Türk bölüğünün gerisine de sarkmaya başladığından Veysel Bey, gece karanlığında bölüğü geri çekti. Böylece müfreze bütünüyle Aras Irmağı'nın batısına, İran toprağına geçti. Ermeniler, Nahçıvan'da bir öldürme kampanyası açmadan 28 Temmuz'da bir öncü Kızıl Ordu müfrezesi Nahçıvan'a girdi.

Sekiz yüz elli altı kişi, dört dağ topu, otuz levis makineli tüfeğini içeren bu birinci Kafkas Süvari Alayı, Tugay Kumandanı Parhof buyruğundaydı. İkinci Alay da Ankelaot'tan geliyordu.

Kâzım Karabekir'in bütün sevinci, Nahçıvan'daki Türk halkının toptan kesilmekten kurtulmuş, Kızıl Ordu'yla aylardır beklenen bağlantının en sonra kurulmuş olmasıydı.

---

* Yarbay Reşat Bey, 26 Ağustos büyük saldırısında alınması gereken Çiğiltepe'yi vaktinde ele geçiremediğinden bunu bir şeref sorunu yaparak kendini öldürecektir.

Kızıl Ordu kumandanı, Ermenilere 29 Temmuz'da Şahtahtı'nın boşaltılmasını, görüşmeci kurulunun Nahçıvan'a gönderilmesini bildirdi. Akşam saat on yedide kızıl bayrak asmış bir tren Şahtahtı'dan Nahçıvan'a vardı. Akşamüstü Halil Paşa da iki yüz kızıl atlı ile Nahçıvan'a geldi, Halil Paşa, Kâzım Karabekir'e Şahtahtı'daki Türk müfrezesinin hemen Nahçıvan'a aldırılmasını, çünkü 31 Temmuz öğle üstü Ermenilerle yapılan bırakışmanın biteceğini bildirdi.

Paşa, müfrezeyi hemen Nahçıvan'a doğru yürüttü. Artık Veysel Bey, Kızıl Ordu ile el ele Ermenilere saldırıya geçebilirdi. Kâzım Karabekir'den başka hemen herkes Türk askerleriyle Kızıl Ordu'nun yan yana gelişinden korkuyordu.

Beyazıt'tan Tümen Kumandanı Cavit Bey:

— Kendi elimizle ateşe atılıyoruz! diye yazıyordu.

Paşa, bu sırada Erzurumlu zenginlerin sonsuz bir korku, kaygı içinde yüzdüklerini görüyordu:

— Bolşevikler geliyor! diye söylenerek kaçmaya hazırlananlar bile görülüyordu. Bolşevikler üstüne o kerte kötü söylentiler yayılmıştı ki bunların geçtiği yerde her nesnenin yanıp kül olacağı kanısı kökleşiyordu. Türkiye'nin içinde bulunduğu çok tehlikeli durumun sonucu bile unutulmuştu.

Paşa kendi çevresinde dönen bu ağır söylentilerin anaforundan uzakta daha serinkanlı düşünüyor, durmadan dört bir yanı yatıştırmaya çalışıyordu. Biraz düşünebilme yeteneğine sahip olanları da şöylece inandırmaya çabalıyordu:

— İşte, Nahçıvan'a kızıllarla buluşmak üzere bir müfreze göndermedim. Göreceksiniz ki eratımız Bolşeviklerle buluştuktan sonra kendi din ve geleneklerine daha çok sarılacaklar ve subaylarına boyun eğmekten hiçbir vakit ayrılmayacaklardır. Ayrıca güçlü ve bilinçli bir kurulumuz da sürekli gözcülük ve incelemede bulunuyor. Durumdan günü gününe bilgi alıyorum. Bolşevik ordusuyla temasımız gereklidir. Para, cephane ve özellikle Batı Cephesi ordumuza her türlü silah ancak Rusya'dan alınabilecektir. Bolşeviklere karşı olan propagandalara kapılırsak birkaç ay sonra parasızlıktan ordular dağılabilecek ve Ermeni-Yunan ordusu bile Anadolu'da Türklüğü boğabilecektir.

Bolşevikliğe ne askerimiz, ne de halkımız yüz verecektir. Buna karşı en önemli silah da din duygularının halkımızdaki gücüdür.

Kâzım Karabekir, bu düşünceleri her fırsatta yazılar, söyleşiler, bildirilerle çevresine yayıp dururken, bir yanda Bakü'de kurulduğunu işittiği Türk Komünist Partisi'nin Erzurum halkı arasında ya da kendi ordu safları arasında kışkırtma, örgütlenme işleriyle uğraşıp uğraşmadığını büyük bir dikkatle kontrol ediyordu. Bunun hızı onu korkutuyor, şaşırtıyordu. Paşa, düşünüyordu da bütün yaşayışı boyunca bu kerte bunalımlı bir dönem içine düşmediğini anlıyordu. Salt beş duyusu değil, altıncısı, yedincisi bile ayaktaydı. Çevresine verdiği talkına kendisi bile inanmıyor, atlamaktan, atlatılmaktan ödü kopuyordu.

Ne var ki içini ferahlatan haberler gelmekte gecikmedi. Nahçıvan'da Bolşevik askerleriyle Türk askerlerinin buluşması çok ılımlı, doğal koşullar altında meydana gelmişti. Yalnız, Bolşevik askerlerin, subayların rütbelerine, apoletlerine düşman olduklarını işiten Türk subayları, bütün subaylık işaretlerini daha önce söküp saklamışlardı.

Bunun dışında her şey güzel gitmiş, her iki yanın askerleriyle subayları, birbirleriyle birlik iki devletin askerleri gibi içten davranmışlardı. Bu olay üzerine Paşa, omuzlardaki şatafatlı apoletleri kaldırarak kollara işleme işaretleri taktırdı. Bu işi de böyle çözümlediğine inanarak Ankara'ya da bildirdi.

31 Temmuz'da milliyetçi Azerbaycan hükümetinin dağılan ordusundan Tatarski Alayının bir bölüğü, dört subay, kırk beş atlı asker, Paşa'nın Hasankale'deki karargâhına gelerek teslim oldu. Paşa eratı da, atlarını da, silahlarını da iyi buldu. Bunlar, bir Azeri piyade bölüğünün de Horasan'a sığındığını bildirdiler.

Kafkasya'ya gönderilen iki açıkgöz Türk subayının sunduğu uzun bir rapor, Paşa'yı heyecana düşürdü. Hemen bunu Ankara'ya bildirdi. Mustafa Kemal de bu iki subayı yakından dinlemek üzere Ankara'ya çağırdı.

İki genç subayın verdiği raporun son paragrafı şöyle diyordu:

Bolşeviklerle gerek birlik olsun gerek olmasın, Bolşevik prensiplerinin Türkiye'ye gireceği muhakkaktır. Bolşevik prensiplerinin cahil uluslarda pek çok tahribat yaptığı denenmiştir. Özellikle Türkiye gibi

felaket içerisinde ve düşman karşısında bulunurken katkı olarak Bolşevik prensiplerinin yıkımına uğraması, yıkıma en çok bütün ülkenin ve subayların uğraması acıklı sonuçlar doğurur. Bundan dolayı Bolşevik prensiplerini iyice incelemek ve bu düşüncenin ne biçimde ve nelerden girmesi gerekeceğini belirlemek; Bolşeviklik prensiplerini ülkenin şimdiki dinsel ve toplumsal durumuna göre değiştirerek almak zorunludur. Bunun için en önemli merkez Trabzon'dur. Bolşevik çalışmalarını izleme ve inceleme işlerini yönetmek üzere çalışkan ve güçlü bir siyasal kurulun Trabzon'da bulundurulmasını kesin olarak gerekli sayıyoruz.

İsmail Hakkı Aziz

Paşa, bunu okuduktan sonra, kendi kendine şöyle söylendi:

—Şimdiye dek sürüp giden Bolşeviklerle değinişmek ya da değinişmemek yani dostluk ve düşmanlık akınlarına şimdi bir de Türkiye'de Bolşevik yönetim biçimi gerekliliği daha önemli ve tehlikeli olarak karışmış oluyor. Ben bu gibi işlerin cephede değil, Ankara merkezinde tartışılmasına önem veririm ve başka bir biçime meydan verilmeyeceğini Bakü'ye de bildirmiştim. Ne var ki bir yandan İtilaf Devletlerinin, bir yandan da komünizmin hemen bizi de altüst edeceğini sanan hiç eğitim görmemiş zenginlerin dedikoduları maiyet kumandanlarına, subaylara yalan yanlış yankılar yapıyor.

Kâzım Karabekir'in Hasankale'deki karargâhına 2 Ağustos 1920 günü iki aydın yüzlü konuk geldi. Bunlar, Bakü'de yakınlarda kurulan, Mustafa Suphi Bey'in başkanlığında kurulan Türkiye Komünist Partisi üyelerindendi. Biri eski Zor mutasarrıfı Salih Zeki Bey, öbürü de eski Rus ordusuna tutsak düşmüş subaylardan Nurettin Bey'di. Paşa'yla görüşmek istediklerini söylediler. Paşa, onları odasına alarak çay-kahveyle ağırladı. Sonra, konuşmaya başladılar.

Salih Zeki Bey söz aldı.

— Paşam, dedi. Varlığımızı korumak için Bolşevik yönetimini almak zorundayız. Büyük Millet Meclisinin işlerine dokunmamak koşuluyla yazılacak bir statü içinde ülkemizde komünist örgütü kurmalı ve böylece sesimizi ve biçimimizi dışarıya duyurmalı ve göstermeli, en

sonra uygun bir zamanda dahi Bolşevik yönetim biçimini almalıyız.

1 Eylül 1920 günü Bakü'de Doğu Ulusları Kongresi toplanacak, buna Türk Komünist Partisi de katılacaktır. Bundan dolayı, bu kongreye Anadolu'dan sekiz-on üyeyi delege olarak göndermeliyiz. Anadolu'nun kimi yerlerinde komünist partisine girmiş kişiler vardır. Bize müsaade ederseniz burada Erzurum'da Türk komünist partisinin bir dalını gizli ya da açık kuralım.

Paşa, bunları serinkanlıca dinledikten sonra:

— Ben, böyle bir partinin Büyük Millet Meclisinin haberi olmadan Türkiye toprakları üzerinde kurulmasını doğru bulmam. Siz en iyisi, daha önce de bildirdiğim gibi Ankara'ya gidip orayla anlaşmaya bakınız. Şimdi biz burada Ermenilerle karşı karşıyayız. Bundan dolayı Erzurum'da bir şube açmanız çok sakıncalıdır. Zaten Türk aydınları kurtuluşu hep Bolşevik yönetimi biçiminde buluyorlar. Gidip Albayrak gazetesi sahipleriyle görüşünüz. Onlar kongreye gidebilir, yalnız sizden dileğim, bunu da gizlice yapınız. Hiçbir yana sızmasın.

— Bizim güvenliğimiz ancak Bolşeviklerle birlik kurarak sağlanacaktır. Sonra, benzer yönetim biçimini de ülkemizin sindirim gücüne göre kurmayı da öngörmekteyiz. Yalnız, bunu yaparken ulusal hükümetimizi bir yana bırakmayacağız; onunla birlikte yapacağız. Böylece yönetim biçimimizdeki köhnemiş mülki ve adli örgütleri yepyeni kuramlarla ve yine hükümet eliyle yenileyeceğiz. Bu işlerin hükümet eliyle yapılması bir kolaylık da sağlayacaktır. Bugün topraklarımızı çiğneyen emperyalistlere karşı direnen Kuvayı Milliye'yi, İngilizler, Halife güçleriyle dağıtmak uğruna var güçleriyle çalışmaktadırlar. Bundan dolayı, Rusya'da olduğu gibi gizli örgüt yapmak, sonra da devrim planları hazırlamak İngilizlerin ekmeğine yağ sürer. Böylece İngilizler, hilafet güçlerinden daha kolayca yararlanır demek istiyorum.

Kâzım Karabekir, özeti verilen bu konuda uzun uzun konuştu. Onların birçok sorularını yanıtladı.

Salih Zeki Bey'le Nurettin Bey:

— Peki Paşam, biz de ulusal Ankara hükümetine ülkemizde komünist partisini gizli çalıştırmayacağımıza söz veririz.

Salih Zeki Bey'le Nurettin Bey'in elini içtenlikle sıkan Paşa, onları karargâhtan uğurladıktan sonra arkalarına adamlarını takarak sıkı bir kontrol altına aldırdı.

Sonra kendi kendine şöyle düşündü:

— Türk yoldaşların Ankara'ya gidip komünizm nedir, kendileri nasıl adamdır, güzelce hükümet ve Millet Meclisine anlatmaları ve kendilerini tanıtmaları, sonra da uygun görürlerse kimi örgüt ve kanunlarda değişiklik yapılmalıdır. Ankara'da bir komünist partisi niteliğinde görünmek, dış siyasetimizde İtilaf Devletlerini etkileyebilir. Sonra, ulusal davranışımızın başarı sağlaması durumunda İtilaf Devletleriyle anlaşmak gibi bir olanak doğarsa hükümetin bu renkte görünmesi ne gibi bir sorun yaratır? Bunları Ankara'dakiler günün sorunları olarak şimdiden ele alıp şöyle bir düşünsünler! Yoksa ne Ruslardan para ve silahça yardım görebiliriz, ne de bu gibi adamların bol para ve aldatıcı araçlarla hükümetin haberi olmadan tehlikeli girişimlerinden haber alabileceğiz. Mustafa Suphi ve arkadaşlarının güvenle ülkemize gelmek için Salih Zeki'nin ne biçimde karşılanacağını bilmediklerini sanıyorum. Asıl önemli sorun, eratın (kolordu askerlerinin) en sonra kışa değin sabredecekleri, kışın bütün kaçacakları sözleridir. Bunlar, eratın zararsız düşünce ve tartışmalarından başka bir şey değil. Kıştan önce mutlaka Doğu işini çözümlemek zorundayım. Şundan ki orduyu beslemek imkânsız! Şuna göre işin kışa değin beklemeye takati olmadığından ben de eratla bir düşüncedeyim.

Kâzım Karabekir, sonra Salih Zeki, Nurettin Beylerle yaptığı konuşmayı bir rapor olarak yazıp Ankara'ya Büyük Millet Meclisi Başkanlığına gönderdi.

Raporada şu parçalar vardı:

(...) Bendeniz istirham ederim ki Rus Sovyetleriyle çalışan bu zatlarla iyice anlaşılarak, bunlara gereken saygı gösterilsin. İnsanın tabiatında bulunan hırs ve intikam gibi kötü duygular uyandırılmasın. Ve bu kişiler ideallerini Rus Sovyetlerine dayayarak iş yapacağız diye zavallı yurda bir uğursuz darbe vurmalarına yer kalmasın.

Aynı zamanda bu kişilerin şimdilik güçsüzlüğümüzden yararlanarak uygun bir zamanda iş başına çıkmak gibi hırsları da unutulmasın. Bekir Sami ve Yusuf Kemal Beyler yanımda iken geleceğimiz üstüne yaptığımız tartışmalarda, ne Avrupa'nın temelde bir türlü anlaşamadığımız yönetim biçiminde ve ne de modası çoktan geçmiş İslam ve Türk birliğinde (Panturanizm) bizim için kurtuluş olmadığını ve elden geldiğince bize uygulanabilir bir Bolşevik yönetimini benimsemek zorunda olduğumuzu ve bunun da elden geldiğince gürültüsüzce kurulmasını hep birlikte uygun görmüş ve elbette, cephelerdeki görevler hafiflemedikçe eylem olarak bir girişimin tehlikeli olacağını da kabul etmiştik.

Kâzım Karabekir

Her gün Erzurum halkının nabzını yoklayan Paşa, bugünlerde onu garip kuşkular içinde bularak kaygılandı. Hasankale'deki karargâhında oturup çalışırken eline bir mektup verdiler. Bu karargâhtaki bir levazım çavuşunun Erzurum'daki ailesine gönderdiği bir mektuptu. Levazım çavuşu, bu mektubu Erzurum'a giden bir mızıka erine verip onunla göndermek istemişse de bundan kuşkulanan mızıka eri, Paşa'yı çok sevdiğinden:

— Bunu mutlaka Paşa görmelidir, pek önemli şeyler oluyor, diyerek subayına vermiş, o da götürüp Paşa'ya teslim etmişti.

Mektup şöyle diyordu:

— Ferit Paşa hükümeti Erzurum'u katiyen kurtarmıştı. Ermeni sınırı belki Erzurum yakınından geçecekti. Fakat şimdi, her şey mahvoldu. Erzurum yakında elimizden çıkacaktır. Bunun nedeni de kumandanımızın Ermeni savaşını yapmakta diretmesidir. Ben, en doğru ağızlardan duydum ki bizim ordu Ermenilerle bile baş edecek güçte değil. Oysa Gürcülerle Ermenilerin birleşmesi de düşünülürse felaketimizin ne olacağı kolayca anlaşılır. Her şeyi sayın ve göç etmeye hazır olun!..

Paşa, hemen levazım çavuşunu çağırtarak kurmay kuruluyla birlikte sorguya çekti. İş anlaşıldı. Bu, Paşa'nın kış gelmeden önce

mutlaka Ermenilere karşı savaş açacağı üstüne subaylarla erat arasındaki tartışmaların yarattığı söylentilerden başka bir şey değildi. Bunun yarattığı nedensiz bir ürküntüydü. Mustafa Kemal Paşa'nın, bu savaşa karşı olduğu söylentileri pek kötü bir yönde dallanıp budaklanmıştı. Halk arasında yapılan tartışmalardan birçoğunda Paşa'nın Ermenilere karşı savaş açarsa Erzurum'u tehlikeye atacağı uluorta söylenebiliyordu. Paşa bunu canice, alçakça buldu. Sözde Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'in sözünü dinlemeyerek Ermeni savaşına başlamıştı. Bunun sonunu başarıyla getirmek nasip olmayacaktı. Bu tehlikeyi önlemek üzere de Erzurum'da bağımsız bir sosyalist halk hükümeti kurmak düşünülmüştü.

Kâzım Karabekir'in daha çok üzüldüğü, Erzurum Müdafaayı Hukuku'ndan iyi tanıdığı gençlerin de bağımsız bir Erzurum sosyalist hükümeti kurma işinde daha ileri giderek orduya da el atmalarıydı. 8 Ağustos 1920 günü Albayrak gazetesi sahibi, yeni Maarif Müdürü Mithat, Kız Öğretmen Okulu Müdürü Cevat, Kolordu Kurmay Başkanı Mustafa beyler, Paşa'nın Hasankale'deki karargâhına gittiler. Mithat Bey, sözcü olarak ileri çıkıp durumu anlattı. Erzurum'da bağımsız bir hükümet kurmak bir zorunluluktu.

Paşa onlara:

— Orduma da gereken buyruğu verdim. Size de böyle bir girişim için kesin olarak müsaade edemem. Ankara'daki hükümetin kanunları dışında yapılacak her türlü girişimi ezeceğim, diyerek onları Erzurum'a döndürdü.

Paşa, daha Bakü'deki komünist partisi kuruluşunu öğrenir öğrenmez 3 Ağustos'ta ordusunun kumandanlarına şu uyarıyı yapmıştı:

— Bakü'deki Türk Komünist Partisi'nin ülkemiz içinde Millet Meclisinin haberi olmadan ufak rütbelilerle ya da halkla örgüt yaparak çalışmaya kalkışması felaket olur. Bütün gücümüzü kullanarak her şeyin Millet Meclisine yukarıdan aşağı yapılmasını sağlamak görevimizdir. Eğer komünizm kabul edilmek gerekirse bunu ancak Millet Meclisi kabul edebilir. Birtakım istemler ve devrimlerle olamaz. Bunu Bakü'ye de bildirdim ve başka türlü bir şey yapmalarına meydan

vermeyeceğimi anlattım. Onlar kabul ederek Ankara'ya adam gönderdiler. Mustafa Suphi de Ankara'ya gitmek için Millet Meclisi'nden müsaade istedi ve kabul olundu. Bununla birlikte kimi çıkarcı ya da ... kişilerin habersizce ülkemizde ve özellikle ordumuzda örgüte kalkışmaları mümkün olup bu da yurdumuz için felakete yol açacağından pek uyanık bulunmaklığımız gerekir.

*

Kâzım Karabekir Paşa, Halil Paşa'dan Ağustos başında uzun bir mektup aldı. Bunda şöyle bir paragraf da vardı:

(...) Ayrıca Bakü'de komünistlerce Türkiye için önce Azerbaycan'da bulunan Türklerle tutsakların bir bölümünden bir Türk Bolşevik alayı kurmaktadırlar. Sayıları bine yaklaşıktır. Örgüt ve buna ilişkin buyruk ve propagandalar Ruslarınkinin benzeridir. Rusya'nın türlü yerlerinden Bakü'ye gelecek Türk tutsak eratının hepsinin Türk Bolşevik alayına sokulmalarını başkanlığında Mustafa Suphi yoldaş bulunan Bakü'deki Türk Komünist Partisi istemiştir. Ben de buna karşı şu öneride bulundum:

Gelecek tutsaklardan Bolşevik olmak isteyenler Bakü'deki Bolşevik Alayına girerler. İstemeyenlerse mutlaka Türkiye'ye gönderilmelidir.

Mustafa Suphi Bey ve arkadaşları buna razı oldular.

Gönderileceğine söz verilen altının beş yüz kilosu önceki raporada da bildirdiğim gibi Sovyet elçilik kurulu başkâtibinin yanındadır. Gelecektir. Asıl büyük bölümünü de elçi kendisi getirecektir. Bu da Keros-Nahçıvan yolunun ya da demiryolunun güvenle açılmasına bağlıdır.

Kâzım Karabekir, 30 Ağustos 1920 günü Sovyet elçilik kurulunun ilk kademesini Hasankale'de karşıladı. Kurul, Enternasyonal Marşını söyleyerek Paşa'yı selamladı. Bunların arasında aydınlarla birçok telgrafçı vardı. Erzurum'a, Sivas'a, Trabzon'a ikişer telgrafçı bırakacaklarını söylediler.

BAKÜ KURULTAYINDA TÜRKİYE SORUNLARI

Bir insan, yurt ve ulusa yararlı bir iş yaparken gözden bir an uzak bulundurmamak zorunda olduğu düstur, ulusun gerçek eğilimidir.

Mustafa Kemal

1 Eylül 1920 günü petrol kuyularının garip bir orman gibi çevresini kapladığı Azeri Türklerinin güzel ünlü kenti Bakü'de çoktan beri hazırlığı yapılan Doğu Ulusları Kongresi, Büyük Tiyatro'da açıldı.

Delege sayısı iki bini aşkındı. Aralarında elli beş de kadın vardı. Bu iki bin delegenin yüz çizgileri, gövde yapıları, çoğunlukla Türk, Doğu uluslarının çekik gözlü, elmacık kemikleri çıkık soylarına özgüydü. Türkiye, İran, Hindistan, Belücistan, Afganistan, Çin, Gürcistan, Dağıstan, Ermenistan, Buhara, Türkistan, Taşkent, Fergana, Semerkant, Türkmenistan, Çeçenistan, Kuban, Kırgız, Kuzey Kafkasya, Terek, Ukrayna, Kırım, Doğu Yahudileri, Azerbaycan, Başkırdistan, Tataristan, Kazakistan, Kalmuk cumhuriyetlerinin birer ya da birkaçar delegesi Büyük Tiyatro'daki yerlerini almış birbirlerini süzüyorlardı. Baş locada Üçüncü Enternasyonal İcra Komitesi adına sarışın, yakışıklı, çok zeki bir adam olan Zinoviyef ile Pavloviç, Stasova oturuyor, onları Karl Radek, Macar devrimcisi Belakun, Kirof, Gürcistan delegesi Ordshonikidze ile Skoçkof izliyordu. Avrupa, Amerika, Japonya enternasyonalist delegeleri de bu sırada yer almıştı. Osmanlı Türklerinin türlü hizipleri adına bir yığın delege de birkaç locadaki yerlerini almıştı.

Batum'da bir komünist partisi kurmuş olan Enver Paşa, kongreye yeşil komünizmin delegesi olarak katılıyordu. Bir locanın başında çenesini dirseğine dayamış, yerdeki sıraları, karşı locaları dolduran delege yığınlarını gözden geçiriyor, ara sıra kendi komünist partisinin ileri gelenlerinden ünlü İttihatçı Polis Müdürü Azmi Bey'le dudağının ucuyla bir iki laf ediyor, sonra, yine bu kalabalıktaki tanıdık yüzlere dalıyordu. Enver Paşa, kongrede en aşağı Zinoviyef kertesinde popülerdi. Bütün

doğu ulusları delegelerinin gözleri onun üzerindeydi. Bu kerte tanınmışlık, aranırlık, bunca yitirdiklerinden sonra hoşuna gidiyordu. Henüz locasına gelip yerleşmeden yüzlerce doğulu gelip ellerine sarılmış, bunları sanki baygınlık geçirircesine öpmüştü. Şu sırada bile sarıklı, papaklı bir delege gelip onun ellerini avuçlarına alıyor, onları kutsal bir nesneymiş gibi kokluyor, yerine dönüyordu. "Halifeyi Müslümin'in damadı" şimdi bile sosyalizme yönelmiş bu yığınlar üzerinde korkunç bir etkiye sahipti. Enver Paşa, rütbesiz bir subay giyneği giyiyor, koyu bir gömlek üstüne kravat takıyordu. Bacağında bir külot pantolon, başında bir kalpak vardı. Yine yanakları pespembe, davranışları capcanlıydı.

Türk delegelerinin Enver Paşa'dan sonraki sırasında ince uzun boylu esmerimsi, çıkık alınlı, orta yaşlarda, gözlüklü, kalpaklı, Türkiye Komünist Partisi lideri Mustafa Suphi ile Tahsin Bey göze çarpıyordu.

Mustafa Suphi, İkinci Meşrutiyet devriminden sonra eğitim için Paris'e gitmiş, Science Politique'i bitirerek Türkiye'ye dönmüş, Öğretmen Okulunda öğretmenlik yaparken "İfham" adlı bir dergide yeni düşünceler ileri sürmüş, Türkiye kurtuluş problemlerine el atmış, İttihat ve Terakki hükümetini devirmek suçuyla, bütün Prens Sabahattinciler öbür muhaliflerle Sinop kalesine sürgün edilmişti. Oradan küçük bir deniz aracıyla Rusya'ya kaçmış, orada da savaş tutsağı olarak yakalanıp Sibirya tutsak kamplarına sürülmüş, Bolşevik devrimi patlak vermiş, o da hemen onun safları arasına katılıvermişti. Fransa'da sosyalist lider Jean Jaures'in nutuklarını dinleye dinleye Marksizme ısınmış, Fransız kaynaklarından incelediği birçok kitaptan edindiği bilgilerle Türkiye'ye dönmüştü.

Enver Paşa burada yeşil komünizmi, Mustafa Suphi de kızıl komünizmi temsil ediyordu. Mustafa Suphi Rusya'daki Türkler ve subay tutsaklarından kurduğu bir Kızıl Alay'ın üstünde Türkiye Komünist Partisi adlı bir de siyasal örgüt kurmuştu. Böylece kongrede Türkiye'nin aşırı sol akımını temsil ediyordu. Enver Paşa ise eski Panislamizm siyasetinden elinde kalan düşünce, örgüt döküntülerine bir de komünistlik katarak sosyal bir devrimin kanıyla aşılamaya çalışıyor; Sovyet sınırları içindeki Müslüman Türklerden başka,

Müslümanlardan kuracağı kızıl düşünceli Yeşil Ordusuyla eski hülyalarından biri olan Hindistan'daki İngiliz emperyalizminin üstüne yürüyecek, böylece Sovyetlerin istediği en güzel işlerden birini yapacak, sonra da bu Yeşil Ordu'yla Türkiye sınırlarından içeri dalacak, hem de Yunanlılara karşı kahredici bir cephe kuracaktı. Böylece, önceleri Kafkasya'dan aşağı doğru emperyalizmi süre süre denize dökmek, Türkiye'nin kurtuluşunu sağlamak üzere kurduğu düşler bir başka biçimde gerçekleşecekti.

Kardeşi Nuri Paşa'nın buyruğunda bıraktığı tonlarca altın, yüz binlerce seçme Türk askeri, Mondros Bırakışması'yla İzzet Paşa bunağının şerrine uğramasaydı şimdi Türkiye'de bir tek Yunan askeriyle öteki ulusların sembolik asker güçleri bulunmayacaktı. İşte Enver Paşa, yeni güçler elde etmek amacıyla elinde son kalan kozu, "Halifenin Damatlığı"nı kullanmaya çalışıyordu. Bunun için de kendi komünist partisini geri plana alıp yerini Lenin'in güvenini kazanmış olan Mustafa Suphi Bey'i komünist partisine bırakarak kendisi kongreye Tunus, Cezayir, Fas, Trablusgarp devrimcilerinin delegesi olarak katılmıştı.

Türk Kuvayı Milliye Hükümetiyse kongreye hiçbir delege göndermemişti. Yalnız, yakında Moskova'ya gitmiş olan Türk görüşmeci kurulu üyelerinden asker doktor ve Mustafa Kemal'in içten arkadaşı İbrahim Tali Bey, gözlemci olarak kongreye katılıyordu. Otonom bir vilayet durumunda görünen, bütünüyle Enver Paşa'nın etkisi altında bulunan Trabzon'dan mebus Hafız Mehmet, Mühendis Aziz Beylerle Erzurum vilayetinden Binbaşı Arif Bey katılmıştı. Bunlar da tıpkı Doktor İbrahim Tali Bey gibi gözlemci niteliği taşıyorlardı.

Kâzım Karabekir, Erzurum'dan geçen Türk delegelerine orada konuşurken pot kırmamak üzere şu formülleri konuşmalarına temel yapmaları direktifini vermişti:

— Yönetim devrimini yaptık. Sosyal devrim de gelenek ve dinimize uygundur. Ancak henüz vakti değildir. Şundan ki emperyalist Avrupalılarla ve İstanbul hükümetiyle savaş durumundayız. Aşağıdan yukarı gelebilecek bir devrim yıkımımıza yol açar, delegelerimiz görüşmeleri dinlemeli ve bize haber vermelidir. Kongrede Anadolu'nun gerçek devrimci olduğunu ve devrim ruhundan başka bir şey tanı-

madığını eylemle göstermek, kongreye katılacak olan Avrupalı delegelerin bu konuda güvenlerini kazanmak ve yardımlarından ülkemiz için en aşırı yararı sağlamak, ülkemizin yönetim biçimi üstüne en iyi yönetimin ne olabileceğini onlara anlatmak. Delegelerimiz, Türkiye üstüne her ne biçim ve nitelikte olursa olsun bir yargı ve karar almaya yetkili değildirler.

Kongre, Azerbaycan Cumhuriyeti Devrim Komitesi Başkanı Doktor Neriman Nerimanof'un başkanlığında özet olarak şu sözlerle açıldı:

— Dünyaya uygarlıklar bağışlayan koca Doğu bugün ilk kez gözyaşları dökerek kapitalist ve emperyalistlerden gördüğü zulümlere ve aşağılamalara değgin yakınışlarını söyleyecektir.

Sonra, kongre başkanı seçimini ileri sürdü:

— Yoldaşlar! diye bağırdı. Lenin, Zinoviyef ve Troçki yoldaşların onursal başkanlığa, Zinoviyef yoldaşın da eylemsel başkanlığa seçilmesini öneriyorum.

İki bine yaklaşık delege alkışlayarak bu öneriyi kabul etti. "Bundan sonra, Pavloviç'in başkanlığında dokuz kişilik bir Başkanlık Divanı, kırk yedi delegelik bir Doğu Şûrası, otuz bir delegelik bir Yönetim Kuruluyla kongre kâtipleri seçildi. Pavloviç, Kirof, Cercinski, Stasova, Elyava ile Skaçkof Doğu Şûrasına girdiler." Mustafa Suphi Bey'in liderliğindeki Türk komünist partisinden Üsteğmen Süleyman Nuri ile İsmail Hakkı Beyler, Enver Paşa'nın komünist partisinden eski gazeteci Bahaettin Şakir Bey de bu şûraya seçilenler arasındaydı. Bunların ikisi Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslara tutsak olarak 1917 devriminde komünist ideolojisini benimseyen iki Türk subayıydı. Bahaettin Şakir ise İttihat ve Terakki Partisi'nin eskiden beri en önde aydınlarından biriydi.

Seçimden sonra sahneye çıkan Zinoviyef şunları söyledi:

—Şûraya büyük görevler yükledik. Bizce örgütlenecek olan bu kuruluşun önünde büyük bir gelecek vardır. Onda her ne kadar bugün için gereği gibi bir "merkeziyet" yoksa da yarın bu şûra Doğu'da güç bulacak, devrime geniş yollar açacak ve zaman geçtikçe Doğu

için büyük bir devlet olacaktır.

Şûra, ikinci kongrenin toplanışına dek Bakü'de çalışacaktı. Şûranın yönetim kuruluna "Anadolu'dan" Trabzon delegesi Hafız Mehmet, "Türkiye'den" diye de Mustafa Suphi Bey'le komünist partisinden Tahsin Bey seçildi. Tahsin Bey de Ruslara tutsak düşen Türk subaylarındandı.

Kongre başkanı Zinoviyef, kongre üyelerine basılmış birer beyanname dağıttı.

Bunda özet olarak şunlar vardı:

Doğu ulusları, komünist enternasyonalince çağrıldı. Her köylü ve her işçi bilmelidir ki komünist enternasyonali kapitalist egemenliğini yok edip halkın birliğine çalışan bütün dünya komünist ve işçilerinin birliğidir. Bu komünist enternasyonali yalnız, kapitalistlerin egemenliğini değil, bir ulusun başka başka uluslar üzerindeki egemenliğini de yok etmek istiyor. Buna göre Avrupa ve Amerika işçileri Doğu uluslarının köylü ve işçi sınıflarıyla birleşmelidir (...) Dünya savaşı otuz beş milyon insanın canına mal oldu. Yüzlerce şehir ve binlerce köy yakılıp yıkıldı. Milyonlarca insan açlığa ve yoksulluğa mahkûm oldu. Savaşı İngiliz, Fransız ve Alman kapitalistleri Asya ve Afrika pazarlarını yağmalamak uğruna açtılar (...) Almanlar savaştan yenik, Fransızlar da ezik olarak çıktılar. İngiltere, böylece Avrupa'nın ve Asya'nın biricik güçlü ve egemen devleti oldu.

Beyanname, bu başlangıcı yaptıktan sonra o sırada dünyanın en ileri gelen sorunlarından biri olarak boy veren emperyalizme karşı ayaklanmış Türkiye'ye geçerek sözünü şöyle sürdürdü:

— Doğu ulusları! İngilizlerin Türkiye'ye neler yaptığını biliyorsunuz. İngilizler, Türklere önce bir barış önerdiler ki bir Türk ülkesi olan Anadolu'nun dörtte üçü İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan arasında bölüşüldü. Türklere bırakılan parçadaki halk da İngiliz kapitalistlerinin tutsağı kertesine düşürüldü. Türkler bu öneriyi benimsemediler. Bunun üzerine İngilizler, Türk dünyası için kutsal olan İstanbul'u işgal ettiler; Millet Meclisini dağıttılar; yurtseverleri tutuklayarak bunların bir bölümünü kurşuna dizdiler. Bir bölümünü de Malta Ada-

sı'nın karanlık ve yaş kalesine sürdüler. Şimdi İstanbul'da İngilizler var. Türklerin ellerinde ne varsa bankalarını, paralarını, imalathanelerini, fabrikalarını, demiryollarını ve vapurlarını ele geçirdiler. Anadolu'ya giden yolları tuttular. Türk köylüsünü gömleksiz gezmeye, tarlasını tahta sabanla sürmeye mahkûm ettiler. İngilizler, Yunan ordusuyla İzmir ve Bursa vilayetlerini, Fransız ordusuyla Adana vilayetini ele geçirdiler. Bu ordularla Türkiye'yi baştan başa işgale ve yıllarca bitmez tükenmez savaşlarla yorgun düşmüş Türk ulusunun yok edilmesine çabalıyorlar. İstanbul'da bütün okulları ve üniversiteyi kışla yaparak Türkleri eğitimden yoksun bıraktılar. Gazeteleri kapattılar. İşçi örgütlerini dağıttılar. (...) Biz, bizimle bir düşünmeyen yığınlara da sabırla yardım ediyoruz. Bunlar düşünceleriyle dahi bize karşıttırlar. Örneğin, Sovyet hükümetinin Türkiye'ye Mustafa Kemal'e yardımcı olduğunu biliyorsunuz. Biz, başında Mustafa Kemal bulunan davranışın komünist davranışı olmadığını bir dakika bile unutmuyoruz. Ankara'daki halk hükümetinin birinci birleşiminin stenografi kopyası gözümün önündedir. Mustafa Kemal, Halife'nin ve Sultan'ın "kişiliği kutsaldır, ona dokunulamaz" diyor. Mustafa Kemal'in, başında bulunduğu kımıldanış, Halife'nin kişiliğini düşmandan kurtarmak istiyor. İşte bu partinin görüşü budur. Bu, komünist prensibi midir? Hayır, asla! Toplumun duygularına saygı duyuyoruz. Bunu değiştirmek bizim elimizden gelmez. Şundan ki bu iş için çok çalışmak ister. Doğunun ve başka ülkelerin din inanışlarına biz çekinerek yaklaşıyoruz. Bununla birlikte Mustafa Kemal hükümetinin Türkiye'de yürüttüğü siyaset, komünist enternasyonalinin siyaseti, yani bizim siyasetimiz değildir. İngiliz hükümetine karşı yürüyen her devrim savaşına yardım etmeye hazırız. Bu saatte Türkiye'de terazinin gözü kim zenginse ondan yana eğilmektedir. Bunun başka türlü olacağı zaman da gelecektir.

Zinoviyef'ten sonra kürsüye çıkan zayıf gövdeli, büyük başlı, gözlüklü bir devrimci olan Pravda gazetesi başyazarı Karl Radek de Türkiye üstüne şunları söyledi:

— İngiltere, 1909 yılında "Genç Türklerin" sahneye çıkmalarını alkışladı. İngiliz gördü ki "Genç Türk" hükümeti ordusunu yeniliyor,

ilerici kanunlar çıkarmaya ve düzgün bir yönetim kurmaya çalışıyor. Güçlü bir Türkiye'nin meydana gelmesi, yeryüzünün her yanına yayılmış olan İngiliz emperyalizmi için büyük bir tehlike yaratacağından İngiltere, Türkiye'yi parçalamaya karar verdi. "Türkler barbar ve vahşidir, Doğunun uygar ulusları olan Arapları, Asurîleri Türklerin elinden kurtarmalıdır" demeye başladılar. Öbür yandan kendilerini Doğu uluslarının savunucu başısı gösteren Alman kapitalistleri, gerçi Türkiye ve İran'ı parçalamak istemiyorlardı. Onların siyasetleri de Türkiye'yle İran'ı iktisatça ele geçirmek ve Genç Türk yönetimi perdesi arkasında Doğu uluslarını sağlamak ve sömürmekti. Savaş, Almanya'nın yenilgisiyle ve İngiliz gücünün artmasıyla sonuçlandı. Bu sonuç üzerine İngiliz donanması, İstanbul'a el attı, Boğazları tuttu. İngiliz istila güçleri Arabistan ve Irak'ı, Fransız ordusu Suriye'yi işgal etti. Yunan ordusu İzmir'le Anadolu'nun önemli bir parçasını ele geçirdi. Bundan başka Fransızlar ve İtalyanlar, Güney Anadolu'yu ele geçirdiler. Suriye'de, Irak'ta ve Arabistan'da özgür ve bağımsız devletler yaratmak perdesi arkasında Türkiye'yi parçaladılar.

Karl Radek'ten sonra söz alan Pavloviç, Türkiye üstüne şöyle söz etti:

— Egemenlik, zenginlerin, mülk sahiplerinin ve vurguncuların elinde kalacaksa canlanmış yeni bir Türkiye'nin doğmasının ne yararı vardır? İşte, bundan az önce geçmişin örnekleri: Enver'in Türkiye'deki savaş siyaseti, Gürcistan gibi, Ermenistan gibi burjuvazi hükümetleri benim ortaya koyduğum kuralın doğruluğunu gösteren yeni bir kanıttır. (...) Enver Paşa Türkiye'si, Almanya'nın o Wilhelm'i ile ittifak yaptı ki bütün Batı devletlerinin Doğu ile savaşmak için birleşmeleri gerektiğini dünyaya anlattı. Osmanlı nazırlarının Brest-Litovsk konferansındaki davranışları tiksindiricidir. Ne var ki Türkiye milliyetçileri bu anlaşmayla da doymadılar. Türkiye Kars'ı, Ardahan'ı ve Aleksandropol'ü de aldılar. Gürcistan, Almanya'nın işe karışmasıyla kurtuldu. Ondan sonra Osmanlılar, Azerbaycan üzerine saldırdılar. Bakü'ye girdiler. Osmanlıların Bakü'deki iki buçuk aylık saltanatları çok felaketler görmüş olan bu şehrin tarihinde en karanlık sayfadır. Bu şehir ki Kafkas'ta proletaryanın tabyasıdır. (...)

İngiltere ve Fransa müttefiki Vrangel'e efendilik etmeyi niçin istiyor? Şundan ki Kırım Vrangel'in elinde oldukça devrimci Türkiye'nin arkası kesilmiştir ve artık Sovyet Rusya, Türk devrimcilerinin yardımına koşamaz. Öbür yandan Anadolu, İtilaf Devletlerinin elinde bulunduğu sürece ve oraya istila güçleri gönderildikçe bizim arkamız kesilmiş olacaktır. Yunanlıların Edirne'yi ve Trakya'yı ele geçirmeleri bu amaçladır. Sovyet hükümetine başvurarak Çanakkale sorununu Karadeniz kıyısında bulunan devletler arasında Vrangel'in ilgisi olmadan çözümlenmesini bildirdiler. Biz, bu düşünceyi hararetle alkışlıyoruz. Bu düşünce eyleme geçerse, toprakları Karadeniz kıyısında bulunan bütün uluslar ve ülkeler arasında birlik kurulmasına doğru ilk ve kesin adım olacaktır. Çanakkale sorununu çözümlemek için Karadeniz federasyonu yapmalıdır. Federasyon biçimi, yaşama yeteneği olduğunu ispatladı.

Pavloviç, kapitalizme karşı sert saldırılarda bulunduktan sonra kürsüden indi.

Zinoviyef kürsüye çıkarak şöyle konuştu:

— Yoldaşlar, Türkiye'de Mustafa Kemal Paşa, Sovyet Rusya'nın kahraman bir müttefiki olarak, yüksek bir milliyetçilikle, Türkiye'nin kapitalist ve emperyalist düşmanlarıyla ölüm dirim dövüşüne girişmiş bulunuyor. Bu en büyük milliyetçilik davranışına Sovyet Rusya, hiçbir yardımını esirgememektedir. Şimdi de Enver Paşa, emperyalist ve kapitalistlerin kölelik altında tuttukları Müslüman memleketleri uyandırıp ayaklandırmak için geniş bir örgüt ile girişime geçmek üzeredir. Bu yeni dövüş davranışını da desteklemek Sovyet Rusya'nın temel ödevidir.

Zinoviyef'in bu konuşmasını yanıtlamak üzere Türkiye Komünist Partisi'nin Batum dalı başkanı Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey söz aldı, şöyle dedi:

— Zinoviyef yoldaş, bu adam iki milyon Türk'ün kanına mal olan budalaca bir siyaset izlemiş ve sonunda, silahlarıyla birlikte memleketi düşmanlara bırakarak kaçmıştır. Böyle bir adama Sovyetler Birliği yardım elini uzatmamalıdır.

Ondan sonra Ahmet Cevat Bey de söz alarak İsmail Hakkı Bey'in dediklerini güçlendiren şu konuşmayı yaptı:

— Enver Paşa, Halife'nin damadı olarak cihat ilan etmiş, oysa İngilizlerle Fransızlar, Müslümanlardan ordular toplayarak Türk ordularını yenmişlerdir. Onun şimdi, ezilmekte olan Müslümanları uyandırıp ayaklandırmak davası, boş lâflardan başka bir şey değildir. Enver'in megaloman kafasında yeni doğan bir serüvenciliktir. Eylemci örgütleri yoktur.

Zinoviyef onu şöyle yanıtladı:

— Enver Paşa'nın, Türkiye'ye en büyük kötülüğü yaptığı kuşkusuzdur. Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu tehlikelerden Enver Paşa sorumludur. Ne var ki Halife damadı olarak Müslüman toplumları ayaklandırma girişiminde bir başarı göstermesi de düşünülemez mi?

Bu tartışma buracıkta kesildi. Enver Paşa, sahneye çıkmayarak yazılı nutkunu okuması için Doktor İbrahim Tali Bey'e verdi. İbrahim Tali Bey kürsüye çıkarak nutku okumaya başladı.

Enver Paşa, bu kongreyi hazırlayarak kendisine konuşma, dertlerini dökme olanağı verdiğinden dolayı Üçüncü Enternasyonal'le onun başkanına teşekkür etti.

Sonra Fas, Tunus, Cezayir ve Trablusgarp devrimcileri adına konuşacağını söyleyen Enver Paşa'nın yazısı şöyle sürüyordu:

— Yoldaşlar, Türkiye savaşa girdiğinde dünya iki gruba ayrılmış bulunuyordu. Birincisi kapitalistler ve emperyalist eski Çarlık Rusya'sıyla onun müttefikleriydi. İkincisinde Almanya ile müttefikleri vardı ki, bunlar hem emperyalist ve hem de kapitalisttiler. Biz, bu iki gruptan Çarlık Rusya'sıyla İngiltere ve bunların dostlarını kapsayanlara karşı savaştık. Şundan ki, bunların amaçları bizi büsbütün boğup varlığımızı yeryüzünden kaldırmaktı. Biz Almanya'dan yana geçtik. Şundan ki Almanya hiç olmazsa, varlığımızı bize bağışlamaya razı olmuştu. Almanlar, amaçlarının sınırına erişebilmek için bizden yararlandılar. Ne var ki biz bu türlü antlaşmalara ortaklık etmiyorduk. Bizim çaba ve direncimizin birinci ereği bağımsızlığı-

mızı korumaktı. Yoldaşlar! Beni Berlin'in rahat yaşayışından Trablus'un kızgın cehennemi çöllerine ve bedevilerin yoksul çadırlarına götürüp ömrümün en sıkıntılı günlerini geçirmeye zorlayan duygu, istilacılık duygusu değildi. Trablus'u; Trabluslular için kurtarmaya çalışıyorduk ve bunun için seviniyoruz ki, Trabluslular, dokuz yıllık savaşın sonucu olarak istilacıları kovmayı başardılar. Azerbaycan üstüne de başka amacımız yoktu. Azerbaycan'da Azerbaycanlıların düşüncelerini besliyorduk. Biz, yanlış yola düşüyor idiysek bu, bizim felaketimizden ileri geliyordu. (...) Şimdiki Rusya o zaman var olsa ve bugünkü amaçlar uğrunda savaşsaydı biz şimdi yaptığımız gibi o zaman da bütün gücümüzle onun safında bulunurduk. Buna, sizi inandırabilirim ve sözümün doğru olduğunu da ispatlayabilirim. (...) Biz, Sovyet Rusya ile birlikte iş görmeye karar verdiğimizde Yudeniç'in ordusu Petrograd dolaylarında bulunuyordu. Kolçak, Ural'ı tutmuştu. Denikin güneyde Moskova'ya yaklaşıyordu. Bu güçleri kımıldatan Antanta ise oyunu kendi hesabına bitmiş sanıyor ve yırtıcı dişlerini gösterip sevinçle ellerini ovuşturuyordu. Biz Rusya'ya dost olmaya çalıştığımızda durum işte böyleydi. Karadeniz'deki fırtınalar bindiğim geminin direklerini kırıp geri sürmeseydi ve Kovno ile Riga hapishanelerinin duvarları ve uçağın yere düşmesi, yoluma setler çekmeseydi ben size en çetin ve felaketli zamanımda gelirdim. Kimi arkadaşlara açıklama yapmak gereği beni burada böyle şeyleri söylemek zorunda bırakmazdı.

Yoldaşlar! Dünya Savaşı'nın ilk istila çarpışmalarında bizim yenildiğimizi siz biliyorsunuz. Ne var ki, yenilmiş saymıyorum. Şundan ki Türkiye, istilaya doymaz Çar Rusya'sının yıkılıp kavrulmasını hazırlayan etkenlerden biri olduysa, bu görevini ancak Boğazları kapayarak yaptı. İşte o nedenledir ki, o zalim kara hükümetin yerine zulüm görmüşlerin doğal müttefiki olan Sovyet Rusya kuruldu. Böylece, Türkiye dünyayı kurtarmak için yeni yolu açanların ortağı oldu. Gerçekten mazlum gözüyle bakarak ben bu durumu Türkiye için yengi ve zafer sayıyorum.

Yoldaşlar! Bugün emperyalistlere karşı kahramanca dövüşen Türk ordusu -ki güçlerini köylerden alıyor- söylediğim gibi yenilmemişti. An-

cak, bir zaman için tüfeklerini aşağıya indirmişti. Bu ordu aynı zamanda düşmanla on beş yıl savaştıktan sonra şimdi de iki yıldır sonsuz gereksinim ve sıkıntı içinde savaşı dirençle sürdürüyor. Şimdiki savaşı öncekine benzetmek olmaz. Türk ordusu bütün imanla yürüyor. Şundan ki, Doğu dünyasının Üçüncü Enternasyonal ile birlik olduğunu ve kendi haklı davalarına bütün dünya mazlum ve yoksullarının yardımcı çıktığını görüyor. (...) Bu kurultay, mazlumları savunmak için kanını döken Kızıl Ordu'ya ve Türk savaşçılarına yeni bir güç verecektir. Bu savaşın bizim yengimizle yani hakkın zaferiyle bitmesine çalışacaktır. Bizi Üçüncü Enternasyonal'e yaklaştıran neden, yaptığımız şimdiki savaşta kendimize yardım ve arka bulmak isteği değildir. Siyasal, toplumsal düşünüşlerimizin temelde birbirine yaklaşık bulunması da sanırım ki önemli bir nedendir. Biz, devrimci gücümüzü her zaman halktan, halkın da gadre uğramış yoksul bölümü olan köylüden alıyorduk. Eğer bizim çokça fabrikalarımız ve işçilerimiz olsaydı önce onları yad ederdim. Köylüler, bizim devrimcilerle birlikte idiler. Şimdi de böyledir.

Yoldaşlar! Biz, halkın isteğine boyun eğdiğimizden kaderlerinin kendi eline verilmesinden yanayız. Onlar ki bizimle yaşamak istemiyorlar, biz kendi kaderlerini kendilerine bırakmak istiyoruz. Milliyet sorunlarında bizim düşüncemiz budur. Biz, savaşa karşıyız. İktidar ve hırs için insanların birbirlerini boğmalarının karşısındayız. Her zaman barışı yaratmak uğruna Üçüncü Enternasyonal'le birlikte yürüyoruz. Ve ancak bundan dolayıdır ki bütün engelleri aşarak kanlı savaşı şimdiye dek sürdürdük ve sürdüreceğiz. Biz, çalışan sınıfın mutluluğunu istiyoruz. İster yerli ister yabancı olsun, başkalarının kazancından hileyle, zor ile yararlanmanın ve yararlananların karşısındayız. Onlara karşı korkusuz ve acımasız davranmalıdır. Biz halkımızın sanatını ve çiftliğini büyük hesap ile ileri götürüp işin yemişlerinden herkesin yararlanmasını istiyoruz.

Yoldaşlar! Özgürlük ve mutluluk denen nesneleri ancak bilinçli ve bilgili ulusun elde edeceği kanısındayız. Çalışmayla birlikte özgürlüğü sağlayacak temelli bilgi ve bilim ışığıyla ülkemizin aydınlanmasını istiyoruz. Bu amaçta erkek ile kadın arasında ayrılık koymuyoruz. Toplumsal siyasete değin düşüncemiz budur.

İbrahim Tali Bey, Enver Paşa'nın söylevini okuyup bitirerek kür-

süden indiğinde hiç kimse alkışlamadı. Enver Paşa'nın söylevinden sonra kongre, emperyalizme karşı canını dişine takarak savaşan Türkiye üstüne bir karar verdi. Kararın ruhu özet olarak şöyleydi:

"Türkiye, emperyalizmin istilacı çetelerine karşı savaşırken kurultay ona düşünce ve gönül birliği gösterecektir. Ne var ki kurultay bütün Doğu işçi ve köylülerine de bağımsız Türkiye'ye yardımcı olmalarını dilerken Türk işçi ve köylülerine de bağımsız örgüt ile düzenli olarak toplanmalarını salıklar. Onlar ancak böylece, kendilerini özgürlüğe kavuşturabilirler. Baskınlara ve hilelere kurban olmaktan kendilerini kurtarabilirler.

Böylece hükümet gücünü ellerinde tutan birkaç kişi, artık kendilerini istilacı yığınlardan birinin çıkarına sürükleyemez. Hem iç ve hem dış zalimlerin pençesinden kurtulmaktır ki, Türkiye'yi gerçek ve sağlam bağımsızlığa kavuşturabilir."

*

Enver Paşa'nın nutkunu okuduktan sonra sahneden inen Mustafa Kemal'in içten arkadaşı asker Doktor İbrahim Tali Bey Türkiye Büyük Millet Meclisinin gözlemcisi olarak yine kürsüye çıktı. Emperyalizme karşı dişe diş savaşan Türk ulusunun gözlemcisi olarak çok alkışlandı. İbrahim Tali Bey, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışının nedenlerini, yenilgiyi, Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'un dediklerine inanan Türklerin acı bir biçimde aldandıklarını ve bir şaşkınlık dönemi geçirdikten sonra nasıl kendine geldiklerini anlattı.

Sözünü şöyle sürdürdü:

— Ne var ki sonraları, üzerine silahla yürüdüklerini ve batı kapitalistleri çıkarına bütün haklarının ayaklar altına alındığını ve son lokma ekmeğini de elinden almak istediklerini görür görmez gazaba geldi, ayaklandı (...) Dış neden şudur:

Türk köylüsü, dört yılı aşkın on yerden çok cephede en güçlü burjuvazi devletleriyle dövüşmüştü. Şimdi alnının teriyle ağır emeklerle kazandığı bir parça ekmeğini rahatça yiyip köyünde rahat yaşamayı özlüyordu. Ne var ki bu olamadı. Elindeki silahını alan Batı kapitalistleri, sadık uşakları Venizelos, Rumları batıdan ve Taşnak Ermenileri doğudan saldırmaya karar verdiler. Türk köylüleri biliyordu ki istilacılar

ve onların kurnaz uşakları her nereye gelirlerse ateşle, kılıçla ve bombayla iş görüyorlar, hepsini alıyorlar. Biliyordu ki bunların içinde bir yığın soyucu zorla elindeki malın ve yiyeceğin hepsini alıyor.

Bunu bildiği halde Türk köylüsü belki bu zalim kararı yerine getirmezler umuduyla yuvasında rahat duruyordu. Ne var ki ulusların özgürlüğü için savaştığını ilan eden Fransa, Suriye'yi almakla kalmayarak yangınlar ve basıp kesmelerle Adana'yı, Maraş'ı ve Kilis'i ele geçirdi. Uygarlık adına iş gördüğünü söyleyen Fransız başbakanı istediklerinin hepsini aldıktan sonra yüzündeki maskeyi attı ve Bourbon Sarayı'ndan dünyanın kulağına şöyle bağırdı:

— Doğudaki iktisat çıkarlarını elde etmek için Musul'a dek olan yerlerde ne madenler varsa hepsini Fransa işletmektedir. Buna göre askerce yürüyüşümüzü Mardin'e dek uzatmalıyız. Buralarda doğal zenginliklerin ne kerte önemli olduğunu biz Fransa'nın çıkarına olarak göz önüne almalıyız.

En sonunda bizim Akdeniz'de biricik yolumuz olan İzmir'e de saldırıldı. Pek acıklı olan bu olayın sonucu doğuda ve batıda ulusal hakları savunanların haydutlara karşı birleşmesi oldu. İzmir işgal edildikten sonra doğuda istilacıların düşmanlarının yani Erzurum ve Trabzon halkının girişimiyle Erzurum'da ulusal kongre toplandı ve haklarımızın savunulmasına karar verildi. Sonraları Sivas ve Ankara'daki kongrelerde bu karar yine doğrulandı.

Malum Anadolu köylüsü yüzyıllardır burjuvazinin istediği gibi davranışı ve zorbalığı altında inliyordu. Zavallı köylüyü, İstanbul'dan gelme hastalık, memur suistimali, diktatörlük ölüm kertesine getirmişti. Diktatörlüğün kaynağı hem Padişah'ın iktidarı, hem memurlar, nazırlar ve bunların maiyetlerinin kötü nüfuzu ve yönetimleriydi. Türk köylüsünde haklı ve kutsal bir öfke uyanmıştı. Bu öfke bir gün bile kendileriyle yaşamayan ve temasa gelmeye tenezzül etmeyen paşalara ve büyük memurlara karşı idi. Köylü tarlasında bütün ömrünü verdiği ve buna karşın açlıktan öldüğü halde bu paşalar ve saray ruhlu beyler, efendiler, İstanbul'da muhteşem köşklerde, saraylarda bol bol israflarla ulusun zenginliğini çarçur ediyorlardı. Bu ayaklanışıyla Anadolu ispatladı ki bundan böyle İstanbul'a ve İstanbul'un

hazır yiyici paşa ve beylerine bir lokma ekmek bile vermeyecektir. İşte bundan biraz önce Anadolu'da meydana gelen devrimin doğuş nedenleri budur ve böyledir.

Anadolu kımıltısı, hiçbir vakit burjuvaziye dayanan bir kımıltı değildir. Avrupalıların bu yolda verdikleri bilgi yanlıştır. Kapitalizmin doğuda yardımcıları Taşnak Ermenileriyle batıda Venizelos Rumlarıdır. Buna katkı olarak, Padişah'ın saray uşaklarıyla yakınlarıdır. Bunlar, Padişah'ın nüfuzunu İngiliz sermayeciliğinin çıkarına kullanıyorlar. Bunların hepsi Antanta'ya sokulmuştur. Silah, mal, zenginlik ve itibarlarını ve bol bol altınlarını onlardan alıyorlar. Anadolu devrimcileriyse yüzlerini doğuda güneş gibi doğan devrime çevirmişlerdir. Anadolu devrimi zenginlerin ve hazır yiyicilerin çıkarına karşıt olduğundan karşı devrimciler, güçlerini bir yere topladılar. Şeyh Recep Sivas'ta, Şeyh Eşref Bayburt'ta, Çapanoğulları ailesi Yozgat'ta, İstanbul'la el ele verip Anadolu devrimine karşı devrim yaptılar. İstanbul'dan bunları güçlendiren Padişah ve saraylardır. Bunlar, İngiliz parasıyla kendilerine yalandan İslamiyet süsü verip ulusal ve toplumsal olan Anadolu köylü devrimini yenmek ve tepelemek istediler (...) Çevresinde hainler ve haydutlar dolu olduğu halde Anadolu devrimcileri ve köylüleri yeni devrimlerine sadakatle ve bunu canla, kanla genişletmede diretiyorlar. Onlar, artık şevkle ve içtenlikle yüzlerini Üçüncü Enternasyonal'e çevirmişler, talihlerinin, Üçüncü Enternasyonal'in talihine bağlı olduğuna inanıyorlar. Ulusal devrimciler, Türk parlamentosu dağıldıktan sonra Üçüncü Enternasyonal'e içten bağlılıklarını Moskova'ya delegeler göndermekle güçlendirdiler.

Anadolu devrimcileri şundan dolayı sevinç duymaktadırlar ki, Moskova Üçüncü Enternasyonali'ne uzattıkları yürekten dostluk eline, Moskova da benzeri duygu ile benimseyip benzeri içtenlikle yanıt verdi (...) Yoldaşlar! Bu açıklamalardan anlaşılıyor ki Anadolu, son soluğuna dek özgürlük ve devrimini savunmaya karar vermiştir. Kendisine Sovyet Rusya'nın uzattığı dostluk elini hoşnutluk ve doğrulukla benimser. Yaşasınlar, bu yolda birlikte yürüyen devrimci Rusya ile devrimci Anadolu ve onların dayandığı Doğu devrimi!

Bakü Doğu Ulusları Kurultayı dokuz gün sürdükten sonra kapandı.

KÂZIM KARABEKİR'İN KARS DÜŞÜ

Bir ulus çocuklarının önüne geçip onları ateşe sürmek hak ve yetkisine ancak direnmenin ve yiğitliğin cevherini ruhunda bulmuş olan subaylar sahiptir.

Mustafa Kemal

Kâzım Karabekir, 2 Eylül 1920'de ilk yağmurlarla birlikte karargâhını Hasankale'den Erzurum'a götürdü. Bolşevik Kurulu, bir süre Erzurum'da kalacağından onları yalnız bırakmak istemiyor, bu arada Erzurum'a gelen mebuslarla sıkı ilişkide bulunmak, bir yandan da Ermenilere artık saldırıdan vazgeçtiği kanısını vererek onları uykuda avlamak istiyordu.

Böylece daha kolaylıkla Kars Ovası'na inerek yılan hikâyesine dönen Kars düşünü en sonra gerçekleştirecekti.

Kâzım Karabekir'in karargâhında Türkiye Büyük Millet Meclisinin ikinci başkanı Celâlettin Arif Bey'in de bulunduğu görüşmede Sovyetler'in Ankara elçiliği başkâtibi Opmal'le elçilik asker ataşesi Türk soyundan Bakıroğlu, Kâzım Karabekir karşılıklı düşüncelerini şöylece bildirdiler.

Opmal:

— Sovyet hükümetinin prensibi yardım isteyen yoksul halka yardımdır. Bunun için Türk yoksul halkına da yardım etmek zorunludur. Özellikle Sovyet hükümeti, emperyalistlerle savaş durumunda olduğundan yengimizin sağlanması için Türkiye ve başka İslâm hükümetleriyle birlik olması gerekir. Eğer Türkiye'nin ileride yine Sultan hükümetinin boyunduruğuna düşmeyeceği ve bu köhne yönetimin kötülüğü halka açıkça anlatılsa ve özellikle iktisadi siyaseti ilan edilse hem emperyalist egemenliğinden kurtulursunuz, hem de karşılıklı güven daha temelli olur. Bugün hâlâ halka Padişahınızı tutsaklıktan kurtararak yine başınıza geçireceğinizi söylüyorsunuz. Biz dahi bu Sultan hükümetinin ne olacağını bilmiyoruz. Eğer Türkiye'nin bugünkü halk hükümeti halka propaganda yapmayı uygun bulmuyorsa bir

Türkiye Komünist Partisi'nin, açıktan çalışmasına müsaade etmelidir. Ta ki Rus Sovyet hükümeti de görsün ki Türkiye'de, emperyalist hükümeti karşısında çalışıyor. İktisadi soruna gelince: Faizciler, murabahacılar, arazi ve mülk sahipleri üstüne "icraat" gerekir. Sonra, Anadolu'nun her yanında komünist örgütüne girmiş kişiler vardır. Ne var ki gizli bulunuyorlar, açık çalışmaktan korkuyorlar. Bu durum, dışarıda Anadolu hükümetinin biçim ve rengini göstermiyor.

Paşa, onu şöylece yanıtladı:

— Sovyet hükümeti, Türk hükümetinin yardımıyla pek çok iş görebilir. Türkiye hükümetinin tutacağı siyasete bakan ve ona göre davranacak olan birçok İslâm hükümeti vardır. Bugün Anadolu hükümetine başvurmuşlar ve onun siyasetiyle yürüyeceklerini bildirmişlerdir. Hint, Suriye, Irak, Trablusgarp vb. bu başvurularda en çok ileri gidenlerdir. Bu konuyu Moskova'ya gönderdiğimiz mektupla da bildirmiştik. Büyük savaşta biraz aramız açık olan Araplar bile bugün bizden erek bekliyorlar. İnsanlığın kurtuluşu uğruna çarpışan Rus Sovyet hükümetine bütün İslâm dünyasının var gücüyle yardımını biz sağlayabiliriz. Rusya ve Türkiye el ele verirlerse bütün İslâm dünyası bu birliğe girer. Ülkemizde açıktan açığa Bolşevik propagandasına henüz başlanmaması ve Bolşevik prensiplerinin bilinmemesi suçu daha çok Moskova'nındır. İngiliz, Fransız, Yunan ve hilafet güçleriyle savaşıyoruz. Oysa daha iki ulus arasında imzalanmış bir nesnemiz olmadığı gibi doğu yolu da emperyalist Taşnaklar elinde kapalıdır. Bundan başka uygulanacak yöntemler o ülkeye göre olmalıdır. Rusya'da şirketler, bankalar vardı. Halkın toprağı yoktu. Bizdeyse büsbütün tersinedir. Kapital, bütün yabancılarındır ki biz de onlarla savaşmaktayız. Demiryollarına da el koyduk. Bankalarda para da yoktur. Toprağa gelince, önce topraksız köylü yoktur. İkinci olarak köylünün ortak çayırı, tarlası, ormanı vardır. Henüz her yanda çevrilmemiş bir durumdayken kendi çıkarlarına iktidarı ele almak için örgüt yapmak, devrim yapmak, ülkeyi yakıp yıkmak, İtilaf hükümetlerine teslim etmek demektir. Halk hükümeti yapılmak üzeredir. Mecliste görüşülecektir. Ne var ki ilk önce yol açılmak gerekmektedir. Ülkede bir karışıklık çıkarsa siz de Türkiye'den yararlanamazsınız. Böyle bir kargaşada

İslâm dünyasının yararlanması olanağı da kalmaz.

Faiz ve murabaha sorununa gelince: Temelde dünyada yasaklanmış olduğundan bunların kaldırılması kolaydır.

Özet olarak: Doğu yolu açılınca, bu sorunlar baştan başa kolaylıkla çözümlenir. Esasen hükümet, bugün bütünüyle halkın elindedir. Halk, İtilaf Devletleriyle birlik olan hilafet güçleriyle savaşmaktadır (...)

Kâzım Karabekir, bu konuşmayı bir rapor olarak Ankara'ya Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmekte ivedi davrandı.

Sovyet elçiliğinin başkâtibi Opmal'in sandıklar içinde getirdiği beş yüz kiloluk altın külçesi, hastanede Kâzım Karabekir'in önünde tartıldı. Paşa, iki yüz kiloyu biraz aşkın altını ordusunun giderlerinde harcamak üzere Erzurum'da bıraktı. Ordunun kasasında metelik kalmamıştı. Opmal, kalan altınları yine sandıklara yerleştirip elçilik kuruluyla Ankara'ya yollandı. Yalnız, kurulun Erzurum'da, Sivas'ta, Trabzon'da ikişer telgrafçı bırakmasına Ankara, şiddetli tepki gösterdi.

İsmet imzasıyla gelen şifre, Kâzım Karabekir'i azarlar gibi olduğundan Paşa buna çok üzüldü. (Sanki onlar, Bolşevik sızmasına karşı kendisinden daha uyanıkmışlar gibi!)

Paşa, Sovyet elçilik kurulunu yolcu edişinin ertesi günü 8 Eylül'de 2.500 kişilik bir Ermeni müfrezesinin Kulp bölgesine saldırarak ilerlemeye başladığını öğrendi, çok tedirgin oldu. Top, tüfek sesleri sınır boylarını yine haraca kesmişti.

Paşa'nın kafası artık kızmaya başlamıştı. Batı Cephesi'nde işler kötü giderken Doğu Cephesi'nde umutlar, beklemekten çürümeye başlamıştı. Bu korkunç bir bataklığa benzeyen durumdan silkinip kurtulmak için hazır Ermeniler saldırıya geçerek bir fırsat vermişken şöyle bir davranmak gerekmez miydi? Paşa bu hızla 9. Tümen Kumandanı Deli Halit Bey'e Ermenilerin Bardiz-Oltu cephesinde Olur'a karşı yaptıkları saldırının acısını almak üzere Yaradana sığınıp onlara bir ders vermesini buyurdu. Halit Bey 13 Ağustos günü Bardiz

(Gaziler) cephesinden 29. Alayla, 8. Alayı Oltu cephesinde Ermenilerin 1. Alayına saldırttı. Halit Bey güçleri Patmurt'tan düşmanın çekiliş yoluna indiler. Ermeniler cephedeki sekiz topun hepsini, iki makineli tüfek, bir kamyon, bir mutfak arabası, iki yüz de ölü bırakarak kaçtılar. Yalnız, Kireçligöl'e bir gösteri saldırısı yapmaya kalkan alaydan bir bölük boş yere sekiz şehit, biri subay on beş yaralı verdi.

*

Büyük Millet Meclisi başkan yardımcısı Celâlettin Arif Bey de Erzurumlu aydınların kurmaya çalıştığı "Sosyalist Erzurum Halk Cumhuriyeti" düşüncesini desteklemeye başlamıştı. Erzurum'daki hükümet adamları hep Erzurumlu olmalıydı. Avukat mebus Hüseyin Avni Bey'i Erzurum Valiliğine atadı. Bu arada iki türlü propaganda yürütüyordu. Bir yandan halk hükümeti düşüncesini Mustafa Kemal'in de istediğini söylerken öbür yandan onu rezil etmeye, küçük düşürmeye çalışıyordu.

Kâzım Karabekir, Celâlettin Arif Bey'le görüşerek ona şunları söyledi:

— Erzurum Erzurumlularındır, formülü vaktiyle "Mısır, Mısırlılarındır" diyerek oraya yerleşenlerin yaptığı işe benziyor. Bu propaganda ya onların ya da Bolşeviklerin çıkardığı bir şeydir.

Paşa, Celâlettin Arif Bey'in kendi başına tehlikeli işler peşinde koştuğunu anladı. Dizginlemek, kendi buyruğuna alabilmek için onu Erzurum Vali Vekilliğine atadı. Böylece, otoritesiyle bu kımıltıyı ezmek üzere davranmış oldu.

Doğu bölgesinin namlı dağları, tepeleri, insansız toprakları üzerinde güz bulutları, kalın, karanlık yığınlarıyla yuvarlanmaya, Kâzım Karabekir'in son umut yapraklarını dallarında sarsan soğuk rüzgârlarla güneye doğru inmeye başladığı 20 Eylül 1920 günü Ankara'dan Ermenilere saldırma buyruğu geldi. Kâzım Karabekir, 20 Eylül 1920 tarihli savaş buyruğunu aldığında, ordusu Çakırbaba - Tandarlıdağ - Korucukdağ - Zakim - Yenek çizgisini tutmuş bulunuyordu. Bu çizgi, 93 Savaşı çizgisinin on ile kırk kilometre harita mesafesi ötesindeydi. Soğanlı Dağları'nın bütün önemli geçitlerini de tutmuş durum-

daydı. Paşa, karargâhını da Bardiz'e iletmişti. Gizleme yeri Almezar Tepesi'ydi. Mustafa Kemal, Ermeni savaşının gelişim noktalarını da gösteriyor, Kağızman-Novoselim-Merdenik çizgisini erişilecek son çizgi olarak gösteriyordu.

24 Eylül'de, Ermeniler, Paşa'nın karargâhını kurduğu Bardiz üzerine bir uçakla beş bomba attılar. Sonra, uçaklar ikileşti, arkasından Ermeni kıtaları Bardiz'in doğusuna saldırıya kalktılarsa da püskürtüldüler. Paşa, bunun üzerine daha çok beklemenin yersiz olduğunda karar kıldı. 24 Eylül 1920 tarihli savaş buyruğunu en sonra kıtalarına verdi. 27 Eylül'de karargâhını gözetleme yeri olan Almezar Tepesi'ne götürdü.

Kâzım Karabekir, Almezar Tepesi'nde, üzerinde kalın yağmur bulutlarının hızlı hızlı geçtiği, kayalıklarında fırtına gücündeki rüzgârların ıslık çaldığı 28 Eylül 1920 sabahı, gözünde dürbünü, kül rengi uzak uçurumlara, bakır renkli kayalıklara, vadilerin dibinde ak birer yılan gibi kıvrılarak giden yollara dikilmiş gözetliyordu. Sabahın saat üçünde henüz tanyeri atmadan aylardır olmasını istediği şey olmuş, saldırı başlamıştı. Türk askeri, yamaçlardan aşağı su gibi akıyor, bayırlardan yukarı çağlayanları dikine tırmanan alabalık sürüleri gibi kayıyordu.

1914-1915 kışında Kars'ı ele geçirmek üzere Enver Paşa da Alman kurmay kuruluyla bir saldırı yapmış, şu görünen Allahuekber Dağları'nın, insan boyu karları arasına seksen beş bin Türk çocuğunu gömmüş, yine de Kars'ı ele geçirememiş, "Kars Fatihi" olamamıştı. Moskova savaşında Napoleon'un başına gelen korkunç felaket, onun başına da gelmiş, koskoca Türk ordusu Alagöz Dağları'nın karla yüklü uçurumlarında yitip gitmişti.

Şu saate dek Kâzım Karabekir'in korktuğu da buydu. Ermeni sorununu kış aylarında temizlemek zorunda kalmanın kara düşlü düşünceleri içinde bunalıp durmaktaydı. Onun korktuğu, kış kertesinde tehlikeli bir engel vardı ki o da aradan geçecek çok değerli günler, saatler için Ermenilerin Bolşevikliği benimseme belkisiydi. Bir kez bu oldu mu, artık Kars'la öteki kasabalar, Sovyetler'in eline geçeceğinden Kars hülyası da suya düşecekti. İşte, şu sırada kış engeli de tarihe

karışmıştı. Şimdi şu top, makineli tüfek, piyade tüfeği sesleri, bütün bu karamsar düşünceleri önüne katmış kovalıyordu. Dağların tepelerinde, vadilerin yamaçlarında patlayan düşman toplarının mermileri, havaya küçük bulut yığınları yükseltiyor, azalıyordu. Karargâha bağlı sahra telefonları tıkırdayıp duruyor, düşmanın her yanda mevzilerinden atılarak gerilediğini bildiriyordu.

Ermeniler, bütün gün süren savaşta sıkı bir direnç göstermeyerek gerilediler. 28 Eylül 1920 akşamı, topların, makineli tüfeklerin gürültüleri takırtıları kesildiğinde Türk ordusu, Surphaç Dağı-Handere sırtları-Hüseyin Ağa Yurdu Dağı-Kumru Dağı-Verişan-Başköy sırtları çizgisine ulaşmıştı.

Ermeniler, Sarıkamış-Laloğlu-Kamışlı çizgisine çekilmişti. Sarıkamış'ın ele geçirilmesi, bugün için hesaplandıysa da 29. Alayın, yolunu şaşırarak uzun uzadıya dolaşıp durması, en değerli saatleri yitirmesi, ayrıca 9. Tümenin karşısında Laloğlu'nda bulunan altı yüz kişilik Ermeni gücüne, alayın yetişmesinden önce saldırmakta ikirciklenmesi, buna engel olmuştu. İlk gün Ermenilerden beş top, makineli tüfek ele geçirildi.

12. Tümen, 29 Eylül sabahı, hiçbir çatışmaya tutuşmadan Sarıkamış'ı ele geçirdi. 9. Tümen de bugün Çanak -Deyubek'le Bezirgân Geçidi bölgesini aldı. Ermeni ordusu, Novoselim-Bayburt-Tuzluca çizgisine çekildi. 30 Eylül'de Merdenik ele geçirildi.

Kâzım Karabekir, sahra telefonunun başından bir dakika ayrılmadan umulmadık bir kolaylıkla gelişen saldırı üstüne haber alıyor, yeni buyruklar veriyor, bir yandan da geniş göğsü sevinçle dolup taşıyordu. Ne yazık ki 30 Eylül günü, Erzurum'da Kolordu Kumandan Vekili olarak bıraktığı Albay Kâzım (Dirik) Bey'den can sıkıcı bir haber aldı. Saldırı, böyle güzel gelişirken bunun yeri var mıydı? Can sıkıcı olay şu:

Ordunun Ermenilere karşı saldırıya geçtiği 28 Eylül günü, Erzurum'da halktan, memurlardan meydana gelen elli kişilik bir grup, "Halk Murahhasları" adıyla Ankara'ya, Mustafa Kemal Paşa'ya ayaklanış bildirisine benzeyen bir telgraf çekmişti. Mustafa Kemal Paşa da Kâ-

zım Bey'e bu elli kişinin hemen tutuklanarak Ankara'ya gönderilmesini buyurmuştu. Albay Kâzım Bey de içinden çıkılmaz gibi görünen bu durumu Kâzım Karabekir'e bildiriyor, ne yapacağını soruyordu. Kâzım Karabekir, daha önceden çıbanbaşı vermiş olan bu işin çözümlenmesini kendisine bırakmasını Mustafa Kemal'den dilemiş, cepheye bu gönül rahatlığıyla gitmişti. Şimdiyse Mustafa Kemal, kendi bölgesinden adam tutuklatmak isteyerek bütün işleri berbat edecek bir yol tutmuş bulunuyordu. Bu, gerçekten tehlikeli bir yöndü. Hırsızlık suçlamalarıyla lekelenmek istenen adam Albay Kâzım (Dirik)'ten başkası değildi. Tutuklama buyruğu da ona veriliyordu. Sonra, Erzurum'un yerlisi olan elli kişinin tutuklanması ne demekti? Bu, bütün doğu bölgesini altüst edebilir, karıştırabilirdi. Sonra, ulusal kımıltının ilk kutsal beşiği olan Erzurum gibi bir şehri böylece lekelemeye çalışmak yakışık alır mıydı? Kolordu kumandanlarının, subaylarının, eratının bir bölümü şu sırada Erzurum'un içindeydi. İmza sahipleri mutlaka bunlarla el ele, iç içe çalışmıştı. Paşa, bu bölgede kanun dışı hiçbir davranışa göz yummamıştı, yummayacaktı.

Kendisine hiçbir haber vermeden Mustafa Kemal'in zaten yeri hiç de sağlam olmayan Kâzım Bey'e buyruk yollamış olması, yerinde bir davranış değildi.

Kafası iyice kızan Kâzım Karabekir, saldırıyı yarıda bırakarak işi çözümlemek üzere Erzurum'a döneceğini Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi. İsmet Bey'den gelen telgrafta cepheyi bırakıp Erzurum'a dönüşün tehlikeli olabileceği, en iyisi savaşı sürdürmek olduğu bildiriliyordu.

Bu sırada Ermeniler, çok güçlü mevzilere yerleşmiş, çetin savunma savaşları vermeye hazırlanır görünüyordu.

Paşa, saldırıyı burada durdurup orduya bulaşmak tehlikesi taşıyan Erzurum işini bir çözüme bağlamaya karar verdi. Kumandanlarına birkaç gün için Erzurum'a gidip dönmek zorunda olduğunu bildirerek gerekli buyrukları da vererek bir de propaganda kurusıkısı patlattı:

— Türk ordularının saldırı gücü kalmamıştır. Korku içinde ne yapacaklarını şaşırdılar. Erzurum'da dahi halk hoşnutsuzluklarını gösteriyor.

Paşa bu haberi Ermenilerin kendi adamı olduğuna yüzde yüz inandığı casuslarıyla Ermeni ordusu saflarına ulaştırdı. Ermeni ordusunun Kumandanı Nazarbekef bu haberi alınca bir karşı saldırıya geçmeyi düşünecekti ki bunun hazırlığı da on beş gün sürerdi. Bu süre içinde de Paşa, Erzurum'daki işi çoktan bitirip geriye dönebilirdi.

Paşa, Erzurum'a gideceğini Mustafa Kemal'e bildirerek 1 Ekim 1920'de Sarıkamış'tan Erzurum'a yollandı. 2 Ekim'de Erzurum'a varan Paşa, telgrafın Albayrak gazetesi sahibi, Maarif Müdürü Mithat Bey'ce çekildiğini, kimsenin bundan haberi olmadığını öğrendi. Bunu Ankara'ya bildirdi. Sonra silah hırsızlığı işini aydınlatmak üzere Celâlettin Arif Bey'i de yanına alarak silah depolarını gezdi.

Elli bin silahın çalınmış olduğu yanlış haberini yayan Celâlettin Arif Bey, gerçeği öğrenince bundan çok sıkıldı: Silahları İngiliz kontrolcülerinin gözü önünden gizlice aşırtıp iç kaleye saklatan Paşa'nın ta kendisiydi.

Halk hükümeti kurmak isteyenler de bu silahları eski yerinde görmeyince "silahlar çalındı" diye vaveylayı basmışlar, tozu dumana katmışlardı. Hem de çalınan silahların Ermenilere satıldığı gibi korkunç bir söylenti de bütün zihinleri bulandırmıştı. Paşa, Celâlettin Arif Bey'le birlikte yanlış yolda olanları da yanına katarak iç kaleye götürdü, bütün silahları, defterlerdeki kayıtlarını gösterdi. Her şey sütliman oldu.

Paşa, Celâlettin Arif Bey'e, yaptığı yanlışlığı düzeltmesi için bunu gerekenlere anlatmasını, bir daha da görevinin dışındaki işlere karışmamasını sertçe buyurdu.

*

7 Ekim'de otomobille Erzurum'dan Sarıkamış'a yollanan Kâzım Karabekir, oradan Mustafa Kemal'e bir telgraf çekerek ordunun sarsılmaz saygılarını bildirdi.

Kendi telsiz telgraf makinesiyle Erivan, Moskova telsiz haberlerini sıkıca izleyen Kâzım Karabekir, Erivan telsizinin 9 Ekim'de şöyle bir haber yayınladığını öğrendi:

"Türklerin saldırı gücünün bittiği ve şaşkın bir duruma geldikleri inanılır kaynaklardan haber alındı. Sıra bize geldi. Yakında saldırıya geçerek gereken darbeyi Türklere vuracağız."

Bunu öğrenen Paşa güldü. Demek ki Nazarbekef onun kurduğu tuzağa düşmüştü. Yalnız Paşa'nın aldığı başka bir habere göre de Kars'a durmadan düzgün asker kıtalarıyla gönüllüler gelmekteydi. Paşanın 13 Ekim'de gördüğü kimi kımıltılardan 14 Ekim'de daha çok 9. Tümen cephesine Ermenilerin saldırıya geçeceği kanısını vermişti. Sabahleyin erkenden tümenlerden durumu sorarak herhangi güçlüce bir saldırıya karşı sıkı durmalarını buyurdu. Kurmay kuruluyla gözetleme yerine çıkan Paşa, kumandanlardan aldığı raporları çabucak gözden geçirdi. Hepsi de bir saldırı beklemediklerini bildiriyordu. Paşa, sabahın yedi buçuğunda Ermeni topçusunun 9. Tümen mevzilerini yoğun bir ateşle dövdüğünü görünce yanılmadığını anladı.

Ne yazık ki düşmanın burnu dibinde bulunan kumandanlar, bu saldırıyı sezememişlerdi.

Paşa, kurmay kurulu ile kumandanlarıyla Ermenilerin Kars'ın Türk siperlerine saldırışını seyrediyordu. İlk raporlar, Paşa'nın eline gelmeye başladı. 12. Tümeni Berna üzerinden Ermeni saldırı kıtalarının yan gerilerine sürdü. Biraz sonra Ermeniler yenilerek bütün cephe boyunca geri püskürtüldüler. Paşanın kıtaları Kars'ı koruyan Beşkaya tahkimli noktasıyla doğuya, batıya uzanan dış mevzileri, karşı saldırılarla 16 Ekim'de ele geçirdi.

Şimdi, artık sıra, Kars'a karşı büyük, geniş bir kuşatma manevrası yapmaya gelmişti. Paşa, kurmay kurulu ile kumandanlarıyla Kars'ın kilit noktası Beşkaya'da bir toplantı yaparak son buyruklarını verdi. Sağlam keşif bilgileriyle gözetlemelerden sonra arazi üzerinde de olacakları kumandanlarına gösteren Kâzım Karabekir, savaş buyruğunu yazılı olarak bildirdi.

Şimdi Enver Paşa'nın 85 bin cana mal ettiği halde ele geçiremediği ünlü Kars Kalesi'nin fethi başlıyordu. Paşa, gerçek bir heyecan içindeydi. 20 Ekim 1920 sabahı tanyeri atarken Türk ordusu saldırıya geçti. Paşa, karargâhını Berna'ya götürdü. Savaşın, yönetimini bütünüyle eline alarak Kars'ın ileri mevzilerindeki Ermeni kıtalarını süre süre Kars Kalesi'ne tıktı. Sonra, cephede çokça top, piyade alayı bırakarak iki tümeni gece yürüyüşleri yaptırarak "cüretli" bir kuşatma işine kaldırdı. 28 Ekim'de Yahniler tepeleriyle Vezirköy-Üçler tepesi çizgisini baskınla ele geçirdi.

Gözetleme yerini Üçler tepesine ileten Paşa, hemen oracıktan yönettiği çok şiddetli bir saldırı ile Ermeni ordusunu üç saatte darmadağın etti. Panikleyerek kaçışan düşman ordusunun arkasına takılan tümenler, Doğu Cephesi'ndeki tabyaları ele geçirdiler. Kale dışındaki Ermeni kıtaları, Kars'ın kuzey cephesine karşı saldırıya başladılarsa da iki yıl önce yine onun buyruğu altında Kars'ı ele geçirmiş olan kıtalarının hızlı, becerikli davranışlarıyla bu sarp, pek güçlü, modern cepheyi onlardan önce ele geçirdiler.

Karadağ-Arap tabyalarının ele geçmesiyle asker her yandan Kars'ın içine doğru inmeye başladı. Paşa, Kars'ı kumandanlık yaşayışında ikinci kezdir ki işgal ediyordu. Sabahın üç buçuğunda karargâhını Kars'ın göbeğinde kuran Kâzım Karabekir, elleri arkasında savaş meydanını dolaşıyor, toplanan tutsaklarla cephaneyi gözden geçiriyordu. Yalnız, Tahmasp Tabyasına sığınan Ermeni savaşçıları hâlâ inatla direniyordu. Onlar da ikindiüstü teslim oldular.

Dağdan taştan toplanan tutsaklarla ganimetler Paşa'nın demiryolu istasyonundaki karargâhına getiriliyordu. Tutsaklar arasında üç general, altı albay, on iki yarbay, on altı yüzbaşı, elli dokuz üsteğmen, teğmen, on altı sivil memur, on iki subay vekili, dört subay adayı vardı. Tutsak olarak bin yüz elli de er bulunuyordu. Bin yüz on Ermeni ölüsü sayılmıştı. Yararlanılabilecek üç yüz otuz yedi top, onarılması gerekli üç yüz otuz dokuz top, pek çok makineli tüfek, her türlü cephane, savaş aygıtları, projektörler ganimet olarak ele geçti.

Tutsaklar arasında Ermeni Harbiye Nazırı Araratof, Genelkurmay Başkanı Vekilof, Kars Grup Kumandanı Primo, bir de sivil nazır vardı.

Kâzım Karabekir bu saldırıyı "tek cephe" yöntemiyle yapmıştı. Birçok riskler de saklayan bu yöntem, Türk ordusuna koskoca bir zafer kazandırmakla kalmamış, Amerika'nın, İngiltere'nin, Fransa'nın besleyip durduğu koskoca "Büyük Ermenistan" hülyasını da birdenbire yere sermişti.

*

Bu sürprizli yıldırım savaşının kapanış bölümünde Türk ordusunun yitiği dokuz şehit, kırk yedi yaralıydı.

Kars'ta pek çok da Ermeni halkı Amerikan papazlarının elinde

altı bin kişilik bir Ermeni öksüzler yığını bulunuyordu. Paşa, kendisi de binlerce öksüz çocuk beslediğinden onlara karşı da çok şefkatli davrandı, şefkatli davranılmasını buyurdu. Kars'taki Amerikan kolonisi başları, 31 Ekim'de İstanbul'da Amiral Bristol'e bir telgraf çekerek Türk ordusunun Kars'ta Amerikalılarla Ermenilere hiçbir kötülük, katliam yapmadığını, Türk ordusunun çok disiplinli olduğunu yazdı.

Kâzım Karabekir Paşa, 31 Ekim'de Fevzi Paşa'yla makine başında konuştu:

— Kars'ta aldığımız ganimetler kurtuluş savaşımızı on yıl yönetmeye yeter! dedi.

Fevzi Paşa da ferikliğe yükseltildiğini müjdeledi. Kâzım Karabekir Tuğgenerallik rütbesini de iki yıl önce yine Kars'ı ele geçirdiği gün almıştı.

Kâzım Karabekir'in Kars düşü gerçekleşmişti. Mutluydu.

Bu, Türkiye'nin doğu sınırlarını oynak kum yığınları olmaktan kurtaracak, orduya granitten bir sınır çizgisi çekecekti.

BU KEZ DE DELİBAŞ

Yobazlar, devletten yüz bulamadıkları dakikada kendilerinin yağı tükenir. Çünkü ulusumuz hiçbir vakit kurnazlıktan hoşlanmaz.

Mustafa Kemal

Abdülhamit'le Vahidettin'in kız kardeşi Mediha Sultan'la evlenerek Baltalimanı'ndaki ünlü yalısına yerleşen Damat Ferit Paşa, şu sırada dünyanın en belalı bir işinin başında olduğuna yemin etse başı ağrımazdı. Bugün, Boğaziçi'nin mavi çırpıntılı sularına karşı açılan salonda bir aşağı, bir yukarı dolaşarak sarıklı konuklarını bekliyordu. Şu Kuvayı Milliyecilerin başına ne belalar açmıştı da herifçioğulları hepsinin de bir bir altından kalkmışlardı. O Anzavur devi yenilir kişi miydi? Onu da yenmişlerdi. O Düzce, o Bolu ayaklanışları bastırılır yangınlar mıydı? Hele Ankara'nın burnu dibinde körüklediği o Yozgat yangını söndürülür yangın mıydı? Usu almıyordu.

O Ethem hergelesi, son günlerde onun başına Mustafa Kemal'den daha azgın bir bela kesilmişti. Şimdi de kendisini öldürmek üzere yalının koruluklarında dolaşmıyorlar mıydı? O Bulgar Sadık gâvuru, az kalsın kendisini Rumelihisarı mezarlığının dibinde yaşamaktan alıkoyacaktı. Ya o Dramalı Rıza haini silah, bomba sergisi gibi yakalanmamış olsaydı kim bilir mezara koymak için kendisinin parçalarını bile bulamayacaklardı. Herif, Köprü'nün başında darağacında can verinceye dek İstanbul'a onu öldürmek için geldiğini söyleyip durmamış mıydı?

Dur hele, çıkmayan canda umut vardı. O Mustafa Kemal'in burnu dibinde yeni bir cehennem meşalesi daha tutuştursun da görsündü o.

Damat Ferit, böyle düşünerek yalının denize bakan bahçesine, rıhtıma baktı. Her yanda elleri tabancalarında atıcı Arnavut, Boşnak polisler vızır vızır dolaşıyordu.

En sonra, konuklar geldi. Zeynelabidin Hoca, Sait Molla, Mustafa Sabri Efendi, eski Dahiliye Nazırı Peyami, Sabah gazetesi başyazarı Ali Kemal, İtilaf Devletlerinin temsilcisi Ermeni Agopyan, salona girdikten sonra kapı anahtarla kitlendi. Zeynelabidin Hoca, Konya Nakşibendi tekkesi şeyhliğinden mebus seçilerek İstanbul'a yerleşmiş, eyleme yönelen bir gerici niteliği taşıdığından Vahidettin sarayının içten adamları arasında güçlü bir yer almış, Konya dolaylarında Bozkır'da ilk ayaklanış çırasını tutuşturmuşsa da Kuvayı Milliyecilerin acar söndürücüleri, bunu bir üfleyişte söndürmüşlerdi. Sait Molla ise Düzce, Bolu, Anzavur ayaklanışlarını İngiliz altınlarıyla körükleyen denenmiş bir zebaniydi.

Hocalara buzlu içecekler geldikten sonra, konuşma kapısı açıldı. Kuvayı Milliyecilerin ülkeyi soktukları çıkmaz üzerinde uzun uzadıya konuşulduktan sonra sıra yine ayaklanışlara elverişli bölgeler aramaya gelmişti. Damat Ferit, şu son iki yıl içinde iyice kırarmış saç, sakal ve bıyıklarında elini gezdirerek İtilaf Devletleri'nin temsilcisi Agopyan'a sordu:

— Siz, ne buyurursunuz?

— Düşüncenize ortak olurum Paşam. Bunları şu sırada ezemezsek yarın hiç üstlerine varamayız. Bundan dolayı türlü yönlerden yer yer ayaklanışlarımızı sürdürmeliyiz. Örneğin, Konya ve dolaylarını ben bu bakımdan elverişli görüyorum.

Konya sözü geçince Zeynelabidin Hoca, yılan sokmuş gibi yerinden sıçradı. Demek ki Bozkır ayaklanışından sonra kendisini bir kez daha ateşe atmak istiyorlardı.

Agopyan'a:

— Sizce Konya ile dolaylarının seçilmesinde ne gibi bir neden var? diye sordu.

— Pek çok. Örneğin, Konya coğrafi bakımdan buna elverişlidir. Anadolu'nun göbeğindedir. Buradaki bir ateş yanlara çabucak sıçrayabilir. Sonra azınlık, Konya'da iyi bir biçimde çalışmaktadır. Olayda büyük bir rol oynayabilirler. Üçüncü olarak zatıalilerinin de Konya ve dolaylarındaki nüfuzu...

Hoca, böyle korkunç bir işe gerçekten bu kez ortak olmak istemiyordu. Bunun da başarısızlığa uğrayacağını yediği ekmek gibi biliyordu.

Sonra, birkaç gün önce Konya'daki kardeşi Rıfat Hoca'dan aldığı mektupta şöyle insanı uslanmaya iten sözler vardı:

— Artık buralarda yapılacak kımıltılarda başarı sağlamak umudu kalmamıştır. Yapılacak her davranış, baştan başa aleyhimizedir. Siz serbest yerdesiniz, kaçıp kurtulabilirsiniz, ne var ki bizi çoluğumuzla, çocuğumuzla yok edebilirsiniz.

Zeynelabidin Hoca, kardeşinden gelen bu mektubun ürküntü veren etkisini yine yaşayarak şöyle dedi:

— Konya'da yapılacak bir davranış, Devlet-i Aliye'nin aleyhine olur kanısındayım. Ankara ile Konya iki komşu vilayettir. Kuvayı Milliye, Konya'daki bir kımıltıyı bastırmakta gecikmeyecektir.

Sait Molla söz aldı:

— Zatıaliniz, bu işten umutsuz görünüyorsunuz. Bizim için her kımıltı, yarardan hali değildir. Bari bırakınız da konu ile biz uğraşalım.

Zeynelabidin Hoca, fena bozum olmuştu. Damat Ferit'in iri, yorgun bakışlı gözleri kendisinden yardım dileniyordu. Bunu bir saattir, üzerinden bir an eksilmeyen bu bakışlarda okuyordu. Ne var ki olmayacak duaya amin demek de elinden gelmemişti. Damat Ferit'i biraz küskün, biraz öfkeli, biraz umutsuz görünce eski arslan yelesini yine şöyle bir göstermeye yeltenmekten kendini alamadı.

— Ben üzerime düşen ödevi yapmaya çalışacağım.

O zaman Damat Ferit Paşa göğsüne yığılan umutsuzluğu geniş bir solukla dışarı attı. İri gözlerinin minnet dolu bakışlarıyla Zeynelabidin'i okşayarak şöyle dedi:

— Çok müteşekkir ve memnunum hocam. Şimdiden girişimlerinize başlayabilirsiniz. İngiliz Muhipleri Derneği de sizinle beraberdir. Her hususta zatıalilerine yardım edeceğiz.

*

Çumra'nın Alibeyhöyüğü köyünden Delibaş Mehmet, eski yiğit bir soydan, savaşlarda Delibaş denen delice yiğitlikler yapmakla tanınmış Delibaşlar Teğmeni Mehmet Ağa'nın soyundan geliyordu. Dedesi Delibaş Mehmet'ten adını, soyadını alan Delibaş Mehmet, köyünde toprak işleriyle uğraşan rastgele bir köylü delikanlısıyken Birinci Dünya Savaşı patladı. O da birçokları gibi Çanakkale Savaşı'na katıldı. Yalnız ölüm saçan o korkunç savaştan birliğindeki tabur imamına çömezlik ederek kurtulabildi. Delibaş Mehmet, bu korkunç cepheden bir kolayını bulup köyüne gelmiş, geri dönmediğinden yakalanıp Dördüncü Ordu buyruğuna gönderilmek üzereyken Alibeyhöyüğü köyünün Muhtarı Hacı Şıh, bir kolayını bularak onu köyde bırakmıştı. Hacı Şıh, bir yıl sonra iflas edip malını mülkünü hacizde yitirmiş, onun yerine Delibaş Mehmet birdenbire köyde söz sahibi bir ağa olup çıkıvermişti. Köyde kendi adına bir cami yaptırdı, okulu onarttı; köyün her işi kendisinden sorulur oldu. Delibaş Mehmet de her cebbar köy ağası gibi az zamanda sözünü dinletebilmek üzere çevresinde silahlı adamlar beslemeye başladı. Bunların sayısı günden güne artıyordu.

Delibaş, sık sık Konya'ya da gidip geliyordu. Konya'nın eşrafından kimisiyle yakın dostluk kurmuştu. Sofuluk, ağalık, kumandanlık,

efelik gibi nitelikler taşıyan Delibaş Mehmet Ağa, her gün biraz daha aranan, sözü geçen bir adam oluyordu. Çevresinde barana denen silahlı kızanları, Kuvayı Milliye müfrezelerinden daha kolaylıkla çoğalıyordu. Müdafaayı Hukuk örgütü, kendiliğinden doğup büyüyen bu müfrezeyi sahiplenmek istedi. Delibaş Mehmet'le görüşülüp konuşuldu. O da Kuvayı Milliyeci olduğunu söyledi. Kuvayı Milliye adına iş görmeye başladı.

Delibaş Mehmet, gösterişe çok meraklı, safça yürekli bir adamdı. Hele Çumra'dan atlılarının başında Konya'ya gelirken birçok zafer kazanmış eski bir kumandan gibi kasılıyor, Kuvayı Milliyecilerle halkın kendisini alkışlayarak karşılamasına bayılıyordu. Artık Delibaş Mehmet, bütün anlamıyla Kuvayı Milliyeci olarak biliniyordu. Bu dolaylarda buna benzer bir başka milis gücü de yoktu. Yalnız Konya Kuvayı Milliye Kumandanı Yüzbaşı Hüsnü Bey'in arkasında ufak, çevik bir milis gücü geziyordu.

1920 Nisan ayı içinde yine kalabalık atlılarının başında Konya'nın uzun caddelerinden geçen Delibaş Mehmet, Kuvayı Milliye Kumandanı Yüzbaşı Hüsnü Bey'ce karşılanarak Sanayi Mektebi mutfağında pişirilen güzel yemeklerle ağırlandı. Böylece, bir kez daha Konya'da gövde gösterisi yapan, sevgi toplayan Delibaş Mehmet, dönüşte şehrin dışına dek mızıka ile uğurlandı.

*

Çok yaşlı bir yönetici olan eski Konya Valisi Suphi Bey ayrıldıktan sonra, yerine vekil olarak bir süre 12. Kolordu Kumandanı Albay Fahrettin Bey baktı. Sonra da Düzce'de halife ordusu Kumandanı Berzek Safer Bey'in evinde gözaltı edilen eski Van, sonra Bolu Valisi Haydar Bey kurtulur kurtulmaz Konya'ya vali atandı. Haydar Bey, Konya'ya gelir gelmez ilk iş olarak Delibaş Mehmet Ağa'yı karşısına çağırarak onunla bir ahbap gibi görüştü. Korkunç bir ayaklanış bölgesinde aylardır görmediği, çekmediği kalmamıştı. Bu yüzden sureti haktan görünen bu adamı, gemlemek, dizginlemek istiyordu:

— Bana bak Mehmet Ağa, dedi. Ben, mert adamları severim. Sen de mert ve yürekli bir adamsın. Eşraf da seni övüyor. dedikleri

gibi çıkarsan senden çok şeyler beklerim. Memleketin durumu meydanda, millet ya son soluğunu verecek ya da yaşayacak. Sizin gibi hatırı sayılır babayiğitlerin bizlere yardım edeceği zaman. Senden bu memleket yardım bekliyor.

— Vallahi, Vali Bey, ben erkekçe konuşurum. Millete hizmet, amire sadakat borcumuzdur. Güvenebilirsiniz.

— Güveniyorum. Çumra ve dolaylarındaki güvenliğin sağlanmasını sana bırakıyorum. Şimdilik bu kadar, seninle ayrıca görüşeceğiz.

Delibaş Mehmet, o geceyi Konya'da geçirdikten sonra, ertesi sabah atını sürerek köyüne vardı. Bu sırada bütün o yörenin köylülerini heyecana veren bir olay geçti. Hadım köylerinden dört kişi, Obruk köyünü basmış, eşraftan birinin kızını kaçırarak Çumra dolaylarında bir hana götürmüştü. Dört köylü, kızı paylaşamadığından bıçaklarla birbirine girmişler, öldürülen bir arkadaşlarını kuyuya atarak oradan da savuşup gitmişlerdi.

Kızın babasının yakınması üzerine hükümet hemen davrandı. Konya'dan bir jandarma müfrezesi eşkıyaların arkasına düştü. İzlemede kızın babasıyla Çumra bucak müdürü, Vali Haydar Bey'in buyruğuyla Delibaş'la atlıları da bulunuyordu. Kuyuya atılan ölü çabucak bulunarak katillerin Hadım yöresine doğru kaçtığı öğrenildi. Delibaş, bunu öğrenince asıl izleme gücünden ayrıldı. Başka bir yönden eşkıyaları araştırmaya koyuldu. Atlılarıyla dağlara çıkan Delibaş, düşündüğü gibi, eşkıyaları bir tepede kıstırdı. Üç katille kızcağızı götürüp hükümete teslim etti. Delibaş, gerçek ünün ilk basamaklarından sıçrayarak çıkmaya başlamıştı.

Delibaş Mehmet, artık Konya görevlilerinin gerekli adamı durumuna gelmişti. Vali Haydar Bey, Delibaş'ın bir vukuat çıkarmasından çekinerek onu hoş tutmaya çalışıyor, bu sırada ikisi arasındaki ilişkiler sıklaşır gibi görünüyordu. Temelde, Delibaş'ı "idare" eden Vali değil de Valiyi "idare" eden Delibaş'tı. Ayrıca, Konya Müdafaayı Hukuk örgütüne de onların adamıymış gibi davranıyorsa da derinlerde kimi karanlık, bulanık sularla karıştığı bir gerçekti.

Müdafaayı Hukuk Derneği'nin üyeleri, bu adamın şu sırada büsbütün yararsız olarak gövde gezdirdiğini biliyordu. Bunların kimisi henüz denemeden geçmemiş olan bu adama çokça yüz verilmemesini salıklıyor, kimisi de ondan birdenbire yüz çevirmenin tehlikeli olacağından söz ediyordu. İş, bu durumdayken Müdafaayı Hukukçular, atlarıyla şehre her gelişinde onu mızıka ile karşılıyor, mızıka ile uğurluyordu. Bunu bir zorunluluk olarak yapıyordu.

Bir gün Delibaş, Müdafaayı Hukukçulara şehre geleceğini bildirdi. Onlar da hemen Sanayi Mektebi mızıkasını hazırlayarak karşılamaya çıktılar. Yalnız, ufak bir yanlışlık oldu. Mızıka, onun geleceği yola gideceğine ters bir yola giderek bekledi. Delibaş, şehre girerken mızıkayla karşılanmadığını görünce küplere bindi. Müdafaayı Hukukçular, yanlışlığı ona anlatabilmek için akla karayı seçtiler:

— Bir yanlışlık oldu, ağa. Mızıka vallahi de billahi de karşılamaya çıktı. Siz, ters yoldan gelmişsiniz. Kusura bakmayın. Yine şehrin dışına çıkın. Biz, yeni baştan seni karşılayalım.

Bu çözüm Delibaş'ın usuna yattı. Atına binerek Sakalığın köprüye gidip orada mızıkayı bekledi. Sonra mızıka önde, o arkada atının üstünde kasılarak Konya'ya girdi.

Müfrezesi günden güne büyüyen, bununla birlikte henüz kime yar olacağı belli olmayan Delibaş Mehmet, bir soru işareti olarak halkın da, yönetim adamlarının da kafasında kıvrılıp duruyordu.

*

İşte, bu sıralarda Baltalimanı Toplantısı'nda Konya'yı bir kez daha karıştırmak görevini almış olan ünlü Nakşibendi Şeyhi, Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin sevgililerinden Zeynelabidin Hoca, Konya'daki eski piyonlarına yavaştan kirli parmaklarını dokundurmaya başladı. Erek, Delibaş Mehmet'ti. Zeynelabidin'in Konya'daki piyonları onu bir akşam yemeğine çağırdılar.

— Sen, Konya'nın da ağasısın gayri. Bizleri unuttun. Şimdi Vali ile düşüp kalkıyorsun.

— Ülen ağa Millîciler, İttihatçıların kalıntısıdır. İttihatçıların dünyada ve ahirette yeri yoktur. Nasıl oldu da sen bunların içlerine girdin? Senin gibi mert ve Müslüman adama doğrusu acıyoruz.

— Ağa biliyor musun? Halife ordusu geliyormuş. Etme, eyleme. Sen de Padişah efendimizin yanına geçiver.

Bütün bu kışkırtmaları dinleyen Delibaş:

— Ülen gidiler, dedi. İçinizde hiç akıllı uslu adam yok. İçten olduğunuzu da inanmıyorum ama kaygılanmayın, beni kendi halime koyun.

Ötekiler işi daha da üstelediler.

— Sen, paşa da olursun, bey de; sende bu yüreklilik olduktan sonra! Gel şu Konya'yı bas! Konya'yı alırsan dünyayı alırsın!

Müdafaayı Hukukçular, Delibaş'ın ayaklarının kimi kirli sulara değdiğini sezinliyor gibi oluyorsa da bir kanıt da bulamıyordu. Yalnız, onun ikiyüzlü davrandığını artık anlamış gibiydiler. Onun Konya'da koskoca bir tehlike gibi dolaşıp durmasını artık önlemeliydi.

Vali Haydar Bey'e:

— Emrinize amadeyim! diyen bu adamı bir ayak önce cepheye aktarmak en kesin, yararlı çözüm yoluydu.

Müdafaayı Hukukçular, bunu Mevki Kumandanı Avni Bey'e (mebus paşa) açtılar. O da:

— Böylelerine güven caiz değildir. Bakarsın yarın orada da başımıza bela açar, dedi.

Bunun da çözümü şöylece düşünüldü:

Delibaş, müfrezesiyle cepheye gönderilecek, sonra da arkasından açıklama yapılacaktı. Müdafaayı Hukuk'ta bu iş ileri geri konuşuldu.

Kimi üyeler:

— Delibaş'ın bu işe yanaşmayacağını biliyoruz. Yanaşsa da davranışlarını adım adım izlemek gerek. Bu adam iki yanı da "idare" etmek istiyor, diyorlardı.

Toplantıya Vali de katılmıştı:

— Ben, sizin düşüncenizde değilim. Delibaş bize çalışacaktır. Onunla aramızda "besa" yaptık. Kim sözünden ve andından dönerse; anasının donu başına olsun dedik. Mademki kuşkulanıyorsunuz bir kez sınayalım.

Haydar Bey, Delibaş'ı katına çağırdı. Çumra dolaylarında güvenliği sağladığından dolayı ona birçok güzel söz söyledi. Sonra ona milis binbaşı rütbesini vererek beline bir de gümüş kakmalı kılıç taktı.

Artık, Delibaş Kuvayı Milliye'nin bir milis subayıydı. Valiye bağlıydı. Vali, işin kıvama geldiğini anlayarak ona şöyle dedi:

—Şimdi, beni dinle Mehmet Ağa, hizmet ve doğruluğundan hoşnudum. Senin gibi yürekli ve yiğit kişiler geride değil cephede düşmanla çarpışıyorlar. Sen de bugünden tezi yok Çumra, Karaman, Sultaniye dolaylarından 1300-1315 doğumlu kişiler arasından işine yarayanları seçerek bir müfreze kuracaksın. Seni cepheye göndereceğim.

Delibaş şaşkın, sordu:

— Hemen şimdi mi?

— Evet, hemen şimdi!

— Peki, hazırlanayım Vali Bey. Yalnız bana bir müsaade buyurun. Hem daha çok erat toplayabilirim, hem de gereçlerimi eksik bırakmam.

— Göreyim seni Mehmet Ağa, yüzümü kara çıkarma.

— Evvelallah, bu işi de bitiririz Vali Bey, siz merak etmeyin. Yalnız bir dileğim var. Çumra Bucak Müdürü ile Karaman ve Sultaniye kazaları kaymakamlarına benim toplayacağım adamlara dokunmamaları için birer buyruk yazarsanız ben de işlerimi çabuk bitirmiş olurum.

— Peki, peki! Sen vakit geçirmeden hemen işe başla. İstediğin buyruklar yazılır. Yalnız, çabuk gelmeye bak ve Konya'ya geleceğin günü telle. Seni törenle karşılamak istiyorum.

— Sağ ol Vali Bey, haydi Allahaısmarladık.

Yalnız Müdafaayı Hukuk Derneği'nin en saygıdeğer adamı Sivaslı Ali Kemali Hoca ile vilayet mektupçusu Kâzım Bey, Vali Haydar Bey'in karşısına dikildiler:

— Aman beyefendi, bu adama çok güveniyorsunuz. Korkarız, bu fırsattan yararlanarak yarın başımıza bir iş açar.

— Siz, korkak adamlarsınız. Delibaş benimle besa yaptı. O, sözünden dönmez.

Vali, bir gün Delibaş'la görüşürken onun anaca Arnavut olduğunu öğrenmiş, kendisinin de Arnavut olduğunu söyleyerek "Ben de Arnavut'um, o halde besa yapalım. Sen bana karşı gelmeyeceksin. Ben de seni koruyacağım" diye bir Arnavut andı içmişlerdi.

Ancak, Müdafaayı Hukukçular, hiç de Vali'nin düşüncesinde değildiler, çok kuşkulu, uyanık bulunuyorlardı.

Bir kez, Delibaş ağzından Müdafaayı Hukukçuların tuhafına da giden şöyle bir söz kaçırdı:

— Şu Kulumillicilere (Kuvayı Milliyeciler anlamına) bir kez kandık ama ya onlar benim başıma bir çorap örer ya da ben onların!

Vali Haydar Bey bu sözü işitince:

— Yalan söylüyorlar, ağayla aramızı açmak istiyorlar, dedi.

Cepheden kaçıp gelerek Delibaş'ın müfrezesine sığınmış birkaç kişi Delibaş'a en tehlikeli fişeği koymayı başardılar:

— Ağa, bir haber duyduk. Bilmem yalan, bilmem doğru. Sen cepheye gidersen orada seni öldüreceklermiş.

— Kimmiş beni öldürecek olanlar?

— Ne bileyim ben? Senin o yüzüne gülen herifleri!

— Suçum neymiş?

— Bilmeyiz. Senden çekiniyorlar herhalde.

— Yaa! Aklını başına topla!

Karahöyüklü Kadıoğlu Ali:

— Gelen düşman ordusu deyip duruyorlar. Ben arkadaşlardan öğrendim. Gelen halife ordusuymuş. Mademki asker topluyorsun, bari şu Kulumillicilere bir ders ver.

İsteyerek istemeyerek Delibaş Mehmet'i etkilemek durumunda olan Zeynelabidin'in belli adamları, yavaştan, usuldan onu dürtmeye, okşamaya, nodullamaya başlamışlardı. Zeynelabidin'in kardeşi Rifat Hoca, Kadı Hilmi Efendi, kardeşi Mustafa Remzi, Taşbaşlı Nazif, Çıkrıkçının Mehmet Efendi, Keresteci Mehmet ile bu gibi Hürriyet

ve İtilaf Partisi'nin kara ideolojisini kişiliklerinde taşıyan kişiler, akıntıya kapılmış gidiyorlardı.

Delibaş, bunlardan Zeynelabidin'le birlikte belki Padişah'ın selamını da almıştı. Belki de kafasının ham ahlattan başka bir şey yetişmeyen kısır, kıraç topraklarında Padişah'ın paşalarından biri olmak vaadi, düşü de olarak Konya'dan Alibeyhöyüğü'ne döndüğünde hemen davrandı. Görünürde Kuvayı Milliye'ye asker toplamaya gitmişti. Köye varınca kardeşi Ömer'le dayısı Hacı Memiş'i, Kel Musa'yı yanına alarak Çumra bucağı köyleriyle Karapınar kazası köylerinden adam toplamaya başladı. Asker kaçakları, hapishane kaçkınları, işsiz güçsüzler, bir arı gibi Delibaş'ın çevresini aldı. Delibaş Mehmet, bunların, kimisine onbaşı, çavuş, kimisine de teğmen rütbesi dağıtarak örgütlüyordu. Kendisine kafa tutanları ölümle korkutuyordu. Jandarma örgütleri, aradıkları katilleri, kanun kaçaklarını, onun saflarında görünce el süremiyordu. Konya köylüleri, bunları yedirip içiriyor, onlara, at, silah, giynek sağlamaya çalışıyordu. Eski yarenlerinden "Çumralı Hacı Hasan, Üçhöyük köylü Mevlüt Çavuş, Karkınlı İbiş Hasan, Türkmen Karahöyüklü Kadıoğlu Ali, Dedemoğlu köylü Bekdik, Karapınar'dan Hacı Zihni" bu sırada onun buyruğuna girdiler.

Delibaş, asker toplayadursun, Konya Kuvayı Milliye Kumandanından bir mektup aldı. Bunda o dolayları haraca kesen Türkmen Halit çetesinin tutuklanması, elini çabuk tutarak toplayabildiği askerlerle hemen Konya'ya gitmesi buyruluyordu. Mektuptan işkillenen Delibaş, arkadaşı Yıkık Mahalleli Abdurrahman'a:

— Abdurrahman be, dedi. Ben bu mektubu hiç beğenmedim. Benim anladığıma göre bu adamlar önce bana bu mekruh gidileri temizletecekler, sonra da beni.

Bu mektupla birlikte Delibaş'ın ruhuna kuşku yılanı girmişti. Abdurrahman, bu dertleşmeden kötü anlamlar çıkararak Karapınarlı Hacı Zihni'ye şöyle dedi:

— Zihni, ben bizim Delibaş'ın düşüncelerini beğenmiyorum. Yarın başınıza iş açar. Sen, buradaki subaylar nereye giderse onlarla beraber ol.

Abdurrahman kendi köyü olan Karahöyük'e vararak burada Kadıoğlu Ali ile baş başa verdi, asker toplama işini bozmaya çalıştı.

Karahöyük'e gelen Delibaş, onlara şöyle dert yandı:

— Bu işin çıkarı yok gayri. Bizi cepheye gönderip işimizi bitirecekler. Onlar, bana bu oyunu oynamadan biz onlara bir oyun oynayalım.

Bunu işiten Abdurrahman, Delibaş'ın tehlikeli bir işin peşinde olduğunu anlayarak Hacı Zihni'ye:

— Arkadaşım, ben Konya'ya dönüyorum. Zaten polisle aram iyi değil. Bu işte ben olsam da olmasam da suçu bana yükleyecekler, diyerek ayrılıp Konya'ya yollandı.

Delibaş, yine asker toplarken yolu Dedemoğlu köyüne düştü. Bekdik Hüseyin'in odasına inen Delibaş, köyün imamıyla öğretmeni Şükrü Bey'i çağırttı. Öğretmene:

— Muallim efendi, Karkın'daki teğmene bir kâğıt yaz. Buralarda askeri yalnız ben toplarım. Emir de koynumda, topladığı askerleri hemen bana göndersin, dedi.

Öğretmen, mektubu yazarak Delibaş'a verdiği sırada boşboğaz bir köylü:

— Yahu ağa, sen cepheye asker toplayacağım diye didinip duruyorsun. Oysa bizim kulağımıza kötü haberler geliyor. Güya sen cepheye gidersen orada seni idam...

Delibaş, onun sözünü yarıda kodu:

— Kim söyledi bu lafı gene?

— Bilmem ağa, kulağımıza çalındı.

Delibaş, filintasıyla oynamaya, derin derin düşünmeye başladı.

Delibaş Mehmet, buradan Hayraoğlu köyüne geçti. Her gittiği köyde askeri biraz daha artıyordu. Hacı Fettah Ağa'nın odasına inen Delibaş, burada örgütünü bütünlemeye çalıştı. Teğmen, üsteğmen, yüzbaşı rütbelerini bol keseden dağıttı. Yarısından çoğunu Karahöyük, Hotamış, Camili, Üçhöyük, Atlıtürkmen köylerinden toplamıştı. Ova köylerinden seçtikleriyse yalnız arkadaşları, yârenleriydi. Son-

ra, birkaç yüz kişiyi bulan bu silahlı başıbozuk kalabalığını arkasına takarak kendi köyü olan Alibeyhöyüğü'ne yollandı. Kendi köyüne varır varmaz, öteden beri araları açık olan Emrullah ile Fettah adlı iki suçsuz köylüsünü oracıkta öldürttü. Sonra Çumra Bucağı Müdürü İbnürrefik Emin Bey'e bir kâğıt yazdırarak bu iki kişiyi eşkıyalık ettiklerinden dolayı öldürttüğünü bildirdi. Bunun korkusuyla Alibeyhöyüğü'nden elli kişilik bir grup ona katılmak zorunda kaldı.

Yardımcısı olarak bulundurduğu Kel Musa'ya:

— Bana bak Musa, bugünden sonra önemli bir adamım. Emirlerim kesindir. Biz, Konya'yı basacağız, dedi.

Öbürü şaşırmıştı.

Delibaş:

— Bana kalleşlik edersen vallahi seni öldürür, ibretiâlem için kelleni cami duvarlarına astırırım. Korkacak bir şey yok, gereği düşünüldü, diye ona gözdağı verdi.

Delibaş'ın Konya'ya baskın yapacağı söylentileri almış yürümüş, Çumra Bucak Müdürü Emin Bey'in kulağına da varmıştı. O da bunları bir rapor olarak Vali Haydar Bey'e bildirmekte gecikmedi.

Mektupçu Kâzım Bey, telgrafı alır almaz Vali'ye koştu:

— Gördünüz mü beyefendi? İşte durum karıştı. Çumra'dan telgraf var.

Vali telgrafı okuyarak şöyle dedi:

— Laf, müdürün kuruntusu. Mehmet Ağa cepheye gidecek.

— Ya gitmezse?

— Gidecek. Bir telgraf yaz müdüre. Mehmet Ağa'nın kesin yolculuk gününü bize bildirsin.

Emin bey, vilayetten çekilen telgrafı alınca Alibeyhöyüğü köyü muhtarı Kör Alioğlu Mehmet'i çağırttı:

— Hemen köyüne git. Delibaş'ı gör. Vali beyefendinin ivedi buyruğu var. Benimle mutlaka görüşsün.

Delibaş, Bucak Müdürünün buyruğunu öğrenince küçümsemeyle püfleyerek güldü:

— Bak hele şuna. Beni ayağına çağırıyor ha. Koskoca Delibaş Mehmet Ağa, bir bucak müdüründen buyruk da almaz, ayağına da gitmez. Git o herife söyle benimle görüşecekse buraya gelsin.

Bucak Müdürü kalktı onun ayağına gitti. Delibaş, ona ufak bir saygı bile göstermeyerek filintasındaki kurşunları havaya boşalttı, şöyle haykırdı:

— İşte ilk kurşun, müdür efendi. Ne o? Neye öyle afalladın? İşin ne olduğunu hâlâ anlayamadın mı? Şimdi esirimsin müdür efendi!

Sonra kardeşi Ömer'e şöyle buyurdu:

— Al ülen şunu içeri. Nöbetçi koyun başına. Arkadaşlara da söyleyin. Hazırlansınlar. Çumra'yı basacağız.Yalnız bu iş olmadan önce Vali Bey'e bir telgraf çekelim.Yaz kâtip efendi:

"Üç yüz atlı, dört yüz piyade ile Alibeyhöyüğü köyüne geldim. Çok yorgun düştük. Birkaç gün burada dinlendikten sonra cepheye gitmek üzere Konya'ya geleceğim. Arzı malumat ederim." Hemen çekin bu telgrafı.

Delibaş, hemen atına atlayarak adamlarının başına geçti. Bozkırın sarı tozlarından bulutlar kaldırarak Çumra'yı basmak üzere doludizgin gittiler. Vali Haydar Bey'in çektiği telgrafı Delibaş, Çumra postanesinden kendisi aldı.

Bunda şöyle yazıyordu:

— Pazartesiye dek izinlisiniz!

2 Ekim 1920 günü Çumra üzerine yürüyen Delibaş, Çumra Jandarma Karakolunda Hakkı Çavuş'un buyruğundaki beş jandarma erinin kurşunlarıyla karşılandı. Yüzlerce kişinin yağmur gibi yağan kurşunları altında en sonra teslim olmaktan başka çıkar yol bulamayan bu yürekli jandarmalar, dipçik, sille, tokat altında çökertilerek iplerle bağlandılar. Erlerden Hüseyin Cahit Hoca ağırca yaralanmıştı.

Delibaş, ilk iş olarak Konya'ya giden telgraf tellerini kestirdi. O gün Çumra'da görevli olarak bulunan Ziraat Başmüdürü Hamdi Bey, Meclis yönetim üyelerinden Karahafızzade Mustafa Bey yakalanarak jandarmaların yanına kapatıldı. Baskından biraz sonra, teller kesilmeden biraz önce Çumra tren istasyonunda bulunan Sulama

Müdürü Nadir Bey, vilayete bir telgraf çekerek Çumra'nın Delibaş'ça basıldığını bildirdi.

Delibaş, o gece Sulama Müdürü Nadir, Sevkiyat Memuru Hakkârili Ethem Fahri, Batı Cephesi buğday ulaştırma memuru Yüzbaşı Mehmet Nuri beylerle sulama işlerinden daha üç memuru tutuklayarak hapsetti.

Sonra silahlı kalabalığa şöyle ünledi:

— Arkadaşlar, bugünden tezi yok Konya'yı basacağız. Şehri ele geçirdikten sonra bir de vali seçer, hükümeti istediğimiz gibi kurarız. O beni öldürecek dokuz kişi de Delibaş'ın kim olduğunu öğrenmiş olur. Şimdi, her köyden iki kişi ayrılsın. Bunlar hemen köylerine giderek eli silah tutanları Konya'ya sürsün. Gelmeyen, karşı gelen olursa gözünün yaşına bakmayın. Sizden de kalleşlik eden olursa alimallah...

Vali Haydar Bey, Nadir Bey'in Çumra istasyonundan çektiği telgrafı aldığında Mektupçu ile tavla oynuyordu:

"Delibaş, Çumra'yı basmış bulunuyor. Şimdi de kalabalık adamlarıyla Konya üzerine yürüyor. Arzı malumat eylerim."

Haydar Bey'le birlikte telgrafı dinleyenler şöyle bir korku depremi geçirdiler. Vali:

— Yitirecek vaktimiz yok, durumu hemen Afyon'a, 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey'e telgrafla bildirelim, dedi.

Durumu öğrenen Albay Fahrettin Bey:

— Üsteğmen Rıza Bey buyruğunda bir bastırma müfrezesi gönderiyorum. Cephanelikleri, garnizonları, muhafaza altına alınız. 1. Konya Alayı'na adı karışanları ve kimi eşrafı toplayın, diye ivedi salıkta bulundu.

Polis Müdürü, hemen Abdülhalim, Bakır Çelebileri, Kadı Hilmi Efendi'yi, Mazlumzade Hacı Osman Efendi'yi, Taşbaşlı Hacı Hüseyin'i, Şehzade Rifat Hoca'yı, toplatarak vali konağında koruma altına aldı. Vali ve askerler, Alâettin Tepesi'ne çekilerek savunma kararı aldılar. Kent, olduğu gibi Delibaş'la onun cahil çapulcularının mürüvvetine bırakılıyordu.

Eldeki güçlerin çoğunluğu güçlendirilen Alâettin Tepesi'ne, geri kalanlar da parça parça saat kulesine, kiliseye, tiyatroya, İnceminare yönüne, hükümet konağına, garnizonlara, asker okullarına, öğretmen okuluna, depolara bölüştürüldü.

Bir yaylı arabaya binen Delibaş, kalabalığın önünde gidiyor, arkadan da atlı eşekli, yayan, silahlı silahsız bir kalabalık, tozlu yolları süpürerek Konya'ya doğru ilerliyordu.

Vali'nin dün gece aracı olarak Delibaş'a gönderdiği Derviş Bakıroğlu da Delibaş'ın yaylısında kurulmuş, bu belalı işin başında gittiğine üzgün, ona şöyle dedi:

— Vali Bey sana güvendi. Senin böyle yapman doğru mu?

— Senin aklın bu işlere ermez.

Kalabalıktan da konuşmalar işitilmeye başladı:

— Yahu, bu ne iş? Bizi cepheye gideceksiniz diye topladılar, şimdi de Konya'yı basacaksınız diyorlar. Bu Konya'nın hiç mi başı, paşası yok? Hem şehri neye basıyoruz? Oradakiler kâfir mi? Düşman mı? Bu işten hayır gelmez.

Delibaş'ın yârenleri hemen bu şom ağızları kapatıp:

— Vallahi, ağa hepimizi öldürür. Düşün yola, dediler.

Yine şöyle konuşmalar işitiliyordu:

— Konya'yı basıp da ne yapacağız?

— Şeriatı kurtaracağız.

— Şeriata ne olmuş?

— Hükümet kuracakmışız.

— Peki, Konya'da hükümet yok mu?

— Var.

— Varsa neye?

Bunlara kulak misafiri olan Delibaş, arabadan başını çıkarıp bağırdı:

— Karılar gibi çekişip durmayın. Sizin aklınız büyük işlere ermez. Korkuyor musunuz yoksa?

Birisi, elindeki birkaç yüzyıllık paslı bir kılıcı havada sallayarak şöyle bağırdı:

— Korkan kim be ağa? Haydi, çek, yürü...

Geceleyin Kadınhanı istasyonunda ufak bir çatışma geçti. Silahlar sustu. Ay ışığı alabildiğine Konya Ovası'nı aydınlatıyordu. Ay ışığında yorgun ayakların çıkardığı tatsız sesler işitiliyordu. Delibaş bir ara kimsenin yanlarında bulunmamasından yararlanarak Hacı Hasan'a şöyle dedi:

— Biz, bu işi pekiyi etmedik ama ne yapalım ki bir kez tükürdük, yalayamayız.

Tan yeri atmak üzereydi. Konya artık hayal meyal seçiliyordu. Kalabalık, verilen ufak molada toplanırken bir yandan da merakla biraz sonra basacakları şehre bakıyordu.

Delibaş'ın gür sesi işitildi:

— Yürü. Konya'yı basacağız. Benim haberim olmadan kimseye el sürmek yok. Buyruklarımı dinlemeyeni de öldürürüm.

Uluırmak yolunun ucundaki Sakalağın köprüye vardılar.

Polis Müdürü Necip Bey, yüzlerce ayaklanıcıyı şehre sokmamak üzere Sakalağın köprüye altı yiğit polis dikmişti.

Atlı polis memuru Baha, Vanlı Cemil, Sıtkı, Kadri, Ağzıkırık Mustafa ve Avni beylerdi. Bunlar sabaha karşı Çumra yönünden gelen kuşkulu bir kişiyi yakalayıp sorguya çektiler. Adam, Delibaş'ın henüz Karaaslanhöyüğü dolaylarında olduğunu söyledi. Biraz sonra Delibaş'ın öncülerinden biri köprüden geçmek isterken polisler:

— Dur! Kimsin? diye haykırdılar;

— Siz kimsiniz?

— Atlı devriyeyiz.

Polislerden biri bal gibi Delibaş'ın adamı olan bu yolcuyu ilk kurşunla selamladı. Arkadan Delibaş'ın kalabalığı yetişti. Karşılıklı silah atışı sıklaştı. Sabahın alacakaranlığıydı. On dakika süren çatışmadan sonra silah sesleri birdenbire kesildi. Bu sırada sessizliği Delibaş'ın haykırışı bozdu:

— Namussuz kerhaneciler! Hepiniz çil yavrusu gibi dağılıyorsunuz. Dayanın!

Delibaş'ın sürüsü köprüyü geçemeyince sağdan ve soldan dolaşarak Kumköprü ile Aymanas'tan şehre girmeyi yeğ buldu. Polisler, biraz sonra karşılarında tek insan kalmadığını görünce geri çekilerek bağlar arasından gizlice şehre girdiler. Yalnız Delibaş'ın adamları polislerden Cemil, Sıtkı, Kadri beyleri yakalayarak dipçikle vura vura götürüp hapishane olarak kullanmaya başladıkları Piri Mehmet Paşa Tekkesi'ne kapadılar.

Delibaş, 3 Ekim 1920 sabahı arkasındaki sürüyle Uluırmak yolundan Samanpazarı'na vardı. Burada Sarı Yakup Polis Karakolunu bastıktan sonra, sonradan karargâh yapacağı Kayıklıkahve'ye gitti. Buradan bir yelpaze gibi açılan sürü, Hükümet Meydanı'na doğruldu. Delibaş'ın sürüsü, hükümet konağını çepeçevre sarınca pencerelerden bunların üzerine bir yaylım ateş yapıldı. Onlar da kurşun atılan pencerelere dört bir yandan kurşun yağdırmaya başladılar. Hükümet konağında buyruğundaki yirmi polis ve jandarmayla Merkez Kumandanı Ziya Bey vardı.

Hükümet konağını kuşatanları arkada bırakan Delibaş, sürüsünü Alâettin Tepesi'ne, okullara, hapishane üzerine, asker bulunan yerlere, mahallelere yürüttü.

Mahallelerde tellallar bağırıyordu:

— Allah'ını, Peygamberini sevenler bizimle olsun!

Konyalılar, evlerinin kapılarını sürgülemiş, bu yemlemeye aldırış etmeksizin tevekkül içinde bekliyordu. Konya halkı rastgele serüvenlere pabuç bırakmayan eski uslu bir halktı. Bir doğa felaketi, bir deprem gibi bunun zararsızca gelip geçmesini bekliyordu. Bu sırada, Alâettin Tepesi'nin kale gibi güçlendirildiğini anlayan ayaklanıcılar, bu Konya'ya egemen yüksek tepeye kurşun düşürmek için Şerafeddin Camii'nin minaresine yerleştirdikleri nişancılarla orayı ateş altına aldılar. Bütün buraya sığınanlar, ayaklanıcıların çiğ çiğ yemeye ant içtikleri yöneticiler, subaylardı. Rehine olarak alınanlardan Zeynelabidin'in kardeşi Rifat Hoca da buradaydı.

Ötekilerin gösterdiği soğukkanlılığı göstermekten uzak:

— Eyvah, başımıza neler geldi. Konya gitti! diye ağlayıp dövünüyordu.

Vali Haydar Bey'in ünlü otomatik tüfeği ayaklanıcıların üzerine kurşun yağdırıyordu.

Piri Mehmet Paşa Camii ile Tekkesi tutuklanan subay, asker, memur, jandarmayla dolmaya başladı. Tutuklananların, giynekleri ile birlikte, üstlerinde başlarında ne varsa yağmalanıyor, don gömlek bırakılıyordu. Bu duruma gelen zavallıları, arkasından kesin olarak kırk katır ya da kırk satır bekliyordu.

"Delibaş, sırtında Ankara sofundan yapılmış bir avniye, belinde boyundan kırmızı kaytanla asılmış Vali Haydar Bey'in verdiği eğri gümüş kılıç olarak" caddelerde dolaşıyor, her yana buyruklar yağdırıyordu.

Öğleye doğru bir tellal bularak şöyle bağırttı:

— Ey ahali! Allah'ını, Peygamberini seven, Padişah'ın buyruğunu dinleyen müminler hemen şimdi silahlarını alsınlar, Alâettin Tepesi'nde hak yolunda cenk eden ehli İslâm'a katılsınlar. Şehirde tıs yoktu. Uslu Konyalılar susuyor, bekliyorlardı. Tellalın bağırmasından sonra şehirde çıt çıkmayınca Delibaş, kardeşi Ömer'in kulağına eğildi, şöyle dedi:

— Ömer, bu işten hayır yok.

— Bir çare aklıma geliyor, ağa. Hapishaneyi boşaltalım.

Gerçekten birkaç gardiyanla jandarmayı bir kenara iterek koca hapishaneyi boşalttılar. Mahkûmlar, sel gibi aydınlığa, güneşe çıkınca yel gibi köylerine doğru kaçmaya başladılar. Hapishaneden gökyüzüne kapkara dumanlarla alevler yükseliyordu.

Şehirde kalan mahkûmlar salt yağma, soygun için kaldı.

Yalnız, hükümet konağına kapanan savunucular, daha çok dayanamayarak teslim oldular. Bütün dükkânlar, evler kapalıydı. Subayların, zenginlerin, eşrafın evlerinin kapıları kırılarak birkaç kez yağmalandı.

Sekban Çavuş, atlı bir Rumeli göçmeni üç silahlı arkadaşıyla postaneyi bastı. Yukarıya çıkan ayaklanıcılar, bir müvezziyi yakaladılar:

— Müdür nerede?

— Burada değil efendim.

— Vekili kim ya?

— İşte bu!

Başmemur Hacı Kasım Efendi'yi göstermişti.

Sekbanbaşı ona dönerek:

—Şimdi, bu makineleri kır, aşağı at!

Kasım Efendi, bu güzelim makineleri kurtarmanın bir yolunu bulmak üzere kafasını şimşek gibi çalıştırdı:

— Ağa, dedi. Sonra İstanbul'la haberleşmek için bu makineler size de gerekecek, kırarsak çok yazık olur. Bir daha Avrupa'dan gelmesine de imkân yok. Şuradan bu düğmeleri söker size verirsek bu makine de işlemez.

— Bizi aldatmayın ha. Sonra, bizim de telgrafçımız var... Getirir gösteririm. Yalan çıkarsa kurşunu yersiniz.

Hacı Kasım Efendi, devreyi keserek düğmeleri dinamo odasına götürdü. Sonra derin bir soluk aldı. Telgrafhane güzel işlerde, ülkenin kurtuluşu için daha pek çok çalışmak üzere kurtulmuştu.

Ayaklanıcılar iyi örgütlü değilseler de aralarında Kuvayı Milliye düşmanlığı üfleyen korkunç bir iblis dolaşıyordu.

Saatçi Rıfat Efendi'yi arıyorlardı. Hele o, şimdi Kuvayı Milliye'nin sarıklı mebuslarındandı. Ele geçmek üzereydi. Ulemadan Fahrettin Efendi, onu kendi evinde saklayarak kurtardı. Ne var ki Delibaş'ın uğursuz hışmı Konya Kuvayı Milliyesinin, Konya'nın en aziz, saygıdeğer varlığı Sivaslı Ali Kemali Efendi'nin üstüne boşandı. Konya Müdafaayı Hukuk Derneği merkez kurucu başkanı Ali Kemali Hoca, Konya'nın basılacağı haberi yayıldığında Hamdizade Ragıp Efendi onu kendi bağına götürerek saklamak istemişse de ona şöyle demişti:

— Bırakınız. Ben şimdiye dek kimseye kötülük etmedim. Memleketim ve halkın kurtuluşu için çalıştım. Şimdiyse cehaletten kaçarsam ödevimi yapmamış olurum.

Ali Kemali Hoca, Sivas'tan pek küçükken ayrılmış, gezip dolaş-

madık yer koymamış, kendi kendini yetiştirmiş, iyiliksever, yenilik sever, ileri görüşlü, bütün anlamıyla az bulunur olgun insanlardan biri, Konya'nın da gözbebeğiydi.

Onun Ragıp Efendi'nin önerisini geri çevirerek ayaklanıcıların zulmüne göğüs germeye hazır olması herkesi üzmüştü.

3 Ekim sabahı silah sesleri kenar mahallelerde işitilirken Ali Kemali Efendi de abdestini alıp namazını kılmış, aksakallarını ak parmaklarıyla tarayarak olacakları soğukkanlılıkla düşünmeye başlamıştı. Gürültülerle silah sesleri şimdi şehrin göbeğine doğru yayılıyordu.

Karısı, hocaya:

— Aman efendim, seni saklayayım, diye yalvarmaya başlamıştı ki bir yığın silahlı başıbozuk evin kapısını kırarcasına çalmaya başladı.

Kadıncağız titreyerek kapıyı açtığında içeri dalan çapulcular, bir yandan ellerinde kalın sopalarla hocayı halı silker gibi döverlerken, bir yandan evi talan ediyorlardı. Böylece Ali Kemali Efendi'yi yaka paça sürükleyip götürdüler. Hasta adamcağız sırtına, kafasına, yüzüne acımadan inen kalın sopalar altında eski zaman mazlumları gibi gık demeden yürümeye çalışıyor, Vali'ye, şu Delibaş denen hergeleye *"yüz verme"* diye verdiği öğütleri anarak ağlamaklı oluyordu. Kendisi bu sırada ölmesine ölecekse de arkada kim bilir daha kimler yanacak, ne suçsuz insanların kanı akıtılacaktı.

— İşte, Kulu Millici hoca geliyor, diyen ayaklanıcı gruplar, onu görmek için koşuyor, yumruğunun, dipçiğinin kaviliğini onun kemikli sırtında denemekten kendini alamıyordu.

İlk önce, onu Kayıklıkahve'nin yanında hapishane olarak kullandıkları Abdurrahim'in hanına tıktılar. Sonra, ikindiüstü de çıkartıp Piri Mehmet Paşa Camisi'ne kapadılar.

— Bu benim son gecem ve son namazım, dedi.

Sabahleyin başka mahpuslarla itilip kakılarak Arslanlı Kışla'ya götürülmek üzere yola çıkarıldı. Ali Kemali Efendi, çok güçsüzdü. Kafilenin en arkasında ayaklarını sürüyerek gidebiliyordu. Muhafızlar, nerden bulmuşlarsa ellerindeki modern polis coplarıyla adamca-

ğızın sırtına, omuzlarına, kafasına, gözüne durmadan vurarak şöyle bağırıyorlardı:

— Sen nutuk verirsin ha! Sen Kulu Millicilere yardım edersin ha! Yürüüü!

Hoca'nın yüzü gözü kan içindeydi. Fesi, sarığı çamurlara, tozlara atılıp çiğnenmişti. Aksakalı şimdi kıpkırmızıydı. Güçlü bir ayaklanıcının indirdiği kalın bir sopa onu yere serdi. Bir daha da kalkamadı. Kalkıp arkadaşlarına yetişebilmek için dizüstü birkaç adım emeklediyse de başaramadı. Boylu boyunca tozların içine uzanıp kaldı.

Başına birikmiş gülüp duran adamlara çok zayıf bir sesle şunları diyebildi:

— Ben sizi affettim. Çünkü ne yaptığınızı bilmeyecek kerte cahilsiniz. Tanrı da sizi affetsin. Herhangi birinizden davacı değilim.

Ali Kemali Efendi'nin öldüğünü gören herifler, hemen üstüne atılarak onu don gömlek kalıncaya dek soydular, üstünde başında ne buldularsa kapıştılar. Sonra yarı çıplak şehidi bir arabaya koyarak götürüp hükümet meydanında kaldırım taşlarının üstüne attılar. Neden sonra, adamcağızın ölüsünü Belediye Meclisi üyelerinden Saatçi Sava ile Kıbrıslı Faik Bey, bir arabaya koyarak evine bıraktılar.

Şehirde Kuvayı Milliyeci, Müdafaayı Hukukçu avı bütün hızıyla sürüyordu. Yakalanan götürülüp Piri Mehmet Paşa Camisi'yle tekkesine kapatılıyordu. Jandarma Bölge Müfettişi Yarbay Osman Nuri Bey'in evi üç kez basıldı.

Kuvayı Milliye Kumandanı Binbaşı Abdi Bey, köşe bucak harıl harıl aranıyordu. Cepheden yeni gelmiş, Delibaş'ın Konya'yı basacağı haberini işitmemişse de o da ötekiler gibi Vali Haydar Bey'e dert anlatamamıştı.

Şehrin Delibaş'a karşı savunma yerleri arasında Öğretmen Okulu ile Askerî Rüştiye Okulu da vardı. Yüzbaşı Osman Nuri Bey'le Öğretmen Üsteğmen Celâlettin Ali Beyler İnceminare silah deposundan yüz mavzer alarak öğrencilere dağıtmış, okulu saran ayaklanıcılara karşı ateşe başlamışlardı. Yüz mavzerden ancak on sekizi işlediğinden bunlar nişancı öğrencilere verilerek okulun iki yanına yerleştirilmişti.

İlk gün Jandarma Okulu da ayaklanıcılara karşı sert bir savunma yaptı. Cephaneleri bitince de teslim oldular.

Alâeddin Tepesi'ndeki caminin taş odalarında yağmur gibi yağan ayaklanıcı kurşunlarının vızıltılarını, duvarlarına çarpışını dinleyerek korkudan titreyen bir yığın insan arasında Vali Haydar Bey de vardı. Bu korkunç sorum kendi omuzlarına bindiğinden acı acı düşünüyor, Fahrettin Bey'in göndereceği yardım gücünü bekliyordu. Beti benzi kül gibiydi...

En yüreklileri, soğukkanlıları Kumandan Avni Bey'di.

Avni Bey, bir aralık camiden dışarı kaşla göz arasında altı kişilik bir yoklama müfrezesi çıkardı.

Müfreze, hemen oracıkta birkaç ayaklanıcı yakalayarak döndü. Kumandanla Vali tutsakları sorguya çektiler:

— Konya'ya neye geldiniz?

— Cepheye gitmek için geldik.

— Cephe burası mı?

— Ne bileyim, Ağa: "Bunlara atın" dedi, biz de attık.

Ertesi gün öğleye doğru savunucular, Müftü Ali Rıza Efendi'nin kendilerine doğru bir kurulun başında geldiğini gördüler. Kurulun elinde bir de ak bayrak vardı.

Kurul geldi, Kumandan'la Vali'ye şunu bildirdi:

— Bizim Vali Bey'e karşı kötü bir amacımız yok. Dirimiyle memuriyeti korunacaktır. Yine gelsin valilik etsin. Biz cepheye geçip gideceğiz.

Bu Kayıklıkahve'de müftüye, Delibaş'ın dikte ettiği buyruktu. Müftü, bunu söyledikten sonra:

— Durum kötü, ortada söz sahibi kimse yok. Her kafadan bir ses çıkıyor. Ne yapmak gerekiyorsa siz söyleyin, dedi.

Vali şöyle yanıtladı:

— Ben, üç buçuk eşkıyaya teslim olamam. Eğer boş yere kan dökmek istemiyorlarsa şehri boşaltıp gitsinler. Ancak, böylece affa ulaşabilirler.

Müftü, kurulu alarak Kayıklıkahve'ye döndü.

Delibaş en sonra, kendinin şehre baş olamayacağını anladığından bir hükümet kurmaya karar verdi. Kâzım Hüsnü ile Keresteci Mehmet Efendi vali muavinliğine, Tahsildar Yakup Rüştü polis müdürlüğüne, Sadık Bey de jandarma kumandanlığına getirildi. Belediye başkanıyla bütün öbür memurlar eski görevlerinde bırakılıyordu.

Kâzım Hüsnü Bey, bu görevi kabul edemeyeceğini, Sadık Bey de bu işi tek başına yapamayacağını söyledi.

Bu atanmalar Delibaş'la kurmayının yaptığı bir listeye göre yapılmıştı. Yeni hükümet memurları şehirden zorla kandırılıp hükümet konağına götürülmüş, kapıya süngülüler dikilmişti. Memuriyeti kabul edenler çıkıp gidiyor, ötekiler imza edinceye dek orada kapalı tutuluyorlardı. Belediye başkanı da hasta olduğunu bahane ederek yerinden ayrılıp gitti. Hemen yerine başkasını oturttular. Bu, azınlıklardan Saatçi Sava'ydı.

Seçim yapılıp da herkesin yeri belli olduktan sonra hepsi vali vekili olan eski kuşkulu kişilerden Mustafa Remzi'nin çevresinde toplandı.

Kâzım Hüsnü Bey, orada toplanan elebaşılara:

— Delibaş ve maiyeti şehirden çıkıp gitsin. Vali Haydar Bey'i Alâeddin'den getirelim. Vali iyi adamdır. Ayaklanıcıların suçlarını bağışlar, dedi.

Eyüp Sabri Efendi:

— Yalnız memleketi bırakıp gitmekle bunlar affedilemezler. Çünkü birçok kötülük yaptılar. Eğer bunlar bağışlanmak istiyorlarsa: "Biz yanlış iş yaptık. Amacımız burası değildi. Cepheye gideceğiz" demeliler. Hiç olmazsa bunlar Uşak cephesine gidip Yunan'ı Manisa'ya dek olsun kovalasınlar, öyle af istesinler.

Delibaşçılar bu sözden hoşlanmayarak:

— Öyle laf olmaz! diye söylendiler.

Alâettin Tepesi'ne savunmanın ikinci günü tırmanan Delibaş'ın gönderdiği Yalvaçlı Ömer Efendi başkanlığındaki barış kurulu hiçbir sonuç alamadan döndü.

Üçüncü gün kuşluk vakti Alâeddin Camisi'ne yağdırılan kurşunlarla birlikte bütün şehirde silah sesleri birden kesilince Vali Haydar Bey'le Kumandan Albay Avni Bey, ne olacak diye kulakları kirişte beklediler. Baktılar, ellerinde bir ak bayrak, tepeye bir barış kurulu daha tırmanıyordu. İçlerinde bir de Arap görünüyordu. Bu, Enver Paşa'nın kutsal savaş ilan ettiği günlerde Trablusgarp'tan getirdiği ünlü Şeyh Ahmed Sünusi Efendi'ydi. Bursa'da otururken Yunanlılar orayı işgal edince İngilizlerin eline düşmemek için kaçıp Konya'ya gelmişti. Bütün İslâm ülkelerinde tanınan ünlü ve ulu sayılan bir kişiydi. Demek ki Delibaş, dara geldiğinden bu kez de onu bulmuştu. Şeyh Sünusi'nin yanında da Sertarık Adil Çelebi'yle kimi tanınmış kişiler vardı. Vali ile adamları, kurulu saat kulesi çukurlarında karşıladı.

Şeyh Sünusi, Delibaş'ın önerilerini Arapça söyledi:

— Vali Bey teslim olsun, yine makamına otursun.

— Ben, Konya valiliğini herhangi bir nedenle bırakmış değilim. Görüyorlar ki üç gündür dayanıyorum. Bugün olmazsa yarın ulusal güçler buraya gelecek. Eğer canlarını kurtarmak, affa uğramak istiyorlarsa koşulsuz şehri bırakıp gitsinler. Ya da biz çoluğumuz çocuğumuzla ve maiyetimizle şehirden çıkarak Afyonkarahisar'a gidelim. Evet ya da hayır!

Şeyh Sünusi:

— Siz buradan bir kurul gönderiniz. Onlarla görüşsün konuşsunlar ve kesin yanıtı göndersinler, diye önerdi.

Vali ile yanındakiler bunu benimsediler. Elde tutulan gericilerden Abdülhalim Çelebi ile Hoca Rifat Efendi'nin gönderilmesine karar verildi. Bunlar Kayıklıkahve'de Delibaş'la görüşüp akşama dek bir haber getirecekti. Camide yiyecek, cephane suyunu çekmişti. Vali ne yapacağını şaşırmıştı. Yardım gücü de görünürlerde yoktu. Giden kurul da hiç dönmemiş, hem de bir haber göndermemişti. Vali, Bekçi İsmail'e bir mektup vererek Abdülhalim Çelebi'ye gönderdi. İsmail gitti. Çelebi Efendi'yi hükümet konağında Delibaş'ın valisi Mustafa Remzi Efendi'nin yanında buldu.

Ona Delibaş'ın adamları şu yanıtı verdiler:

— Vali Haydar Bey Alâeddin'den gelsin, efeler de buradan gitsin.

Yalnız bekçi İsmail, güzel bir haber de getirdi:

— Bize yardım için Afyon'dan gönderilen güçlerin Kemre sırtlarında baskıncıları darmadağın edip kaçırdığı söylentileri şehirde çalkalanıyor. Vali, daha çok dayanamayacağı kanısındaydı. Albay Avni Bey'se:

— Sonuna dek dayanalım, diyordu.

Mektupçu Kâzım Bey:

— Ölü ve yaralılarımız da arttı. İçimizden bir kurul daha seçelim. İsterseniz bu kurula ben de girerim. Görüşüp kesin bir sonuç alalım, dedi.

Taşbaşlı Hacı Hüseyin Efendi:

— Aman Kâzım, sen aklını başına topla, buradan dışarıya çıkılır mı? Vallahi hepimizi öldürürler, diye diretti.

Haydar Bey de durmadan öteye beriye dolaşıyor, teslim olmaktan başka çıkar yol göremiyordu. En sonra Konya'nın yerlisi olan mektupçu Kâzım Bey'in sözüne geldiler. Taşbaşlı Hacı Hüseyin Efendi'yle iki rehine daha seçildi. Taşbaşlı hâlâ kendisini öldürürler korkusuyla gitmek istemiyordu. Albay Avni Bey, şöyle dedi:

— Mektupçu! Görüşmenizde askerlik şerefini lekeleyen hiçbir öneriyi kabul etmeyiniz. Yoksa ben kabul etmem, dedi.

Kurul, kapıya yaklaştığında kapının dışarıdan vurulduğunu işittiler. Birileri dışarıdan hem kapıyı güm güm çalıyor, hem de şöyle bağırıyordu:

— Açınız, biz sizdeniz. Üzerimize geliyorlar, çabuk açınız.

Kapı açıldığında içeri kurşun gibi dalan üç kişi, fotoğrafhaneye üç gün önce ileri karakol olarak yerleştirilen erlerdi. Aç, susuz orada dayanmışlar, cephaneleri tükenince de kaçıp gelmişlerdi. Bu sırada Vali Haydar, Albay Avni beylerin de katıldığı barış kurulu kapıdan çıkmak üzereydi. Kapı açıldı, çıktılar. Vali, rehine olarak alıkonulan iki tanınmış gericinin, Taşbaşlı Hacı Hüseyin Hoca'yla Mazlumzade Hacı Osman Efendi'nin arasına geçerek birer eliyle bunların yakala-

rına sıkı sıkı yapışmış şehre doğru iniyordu. Onların ardından mektupçu Kâzım Bey, Albay Avni Bey, Hoca Salih Efendi, Başmühendis Ethem İzzet Bey, Polis Müdürü Necip Bey, Kadı Hilmi Efendi, Komiser Şükrü Bey, kimi subaylar, polis eratı gidiyorlardı.

Kurul, su deposu yanına vardığında Taşbaşlı Hacı Hüseyin Efendi oradaki bir yığın ayaklanıcıya bağırdı:

— Ben, Taşbaşlı Hacı Hüseyin'im. Yanımda kurul var. Teslim olduk. Gayri silah atmayın.

Silahlı kalabalık bunun üzerine kurulun üzerine koşmaya başladı. Bir yandan da bağırarak soruyorlardı:

— Hanginiz vali, nerede kumandan?

Çapulcular, onları bırakıp doğru Alâettin Tepesi'ne yağmaya koştular. Orada bütün nişanlarını takmış olarak karşılarına çıkan Binbaşı Halit Bey'i Kumandan Avni Bey sanarak öldürdüler. Hâlâ savunmada bulunan Nuri Çavuş'u da yaşayanların listesinden sildiler. Alâettin Tepesi'nin teslim olduğunu işiten yığınlarca ayaklanıcı, yağma için oraya koşmaktaydı. Savunucular yakalanıyor, dipçiklenerek götürülüyorlardı. Öbür yandan çevreleri silahlı insan duvarıyla çevrilen Vali'nin kafilesi, ağır ağır tepeden iniyor, hükümet konağına doğru ilerliyordu.

Artık şehrin göbeğindeydiler. Dayızade Ahmet yumruklarını sıkarak Vali'nin üzerine saldırdı. Yalnız, bir yerden gelen bir dipçik darbesi Vali'yi inletti. Vali'yle adamları Ağazade Oteli'nin önüne vardığında Çelebi Efendi'yle eski Jandarma Kumandanı İsmail Hakkı Bey, Kâzım Hüsnü Bey, daha başkaları onlara karşıcı çıktılar. Birkaç azgın ayaklanıcı, burada da tüfek dipçikleriyle çökertmek, öldürmek üzere Vali'nin üzerine atıldı ise de Çelebi Efendi, Kâzım Hüsnü, İsmail Hakkı beyler, saldırıya göğüslerini gererek onu kurtardılar. Şerafettin Camisi önünde kalabalık bir ayaklanıcı grup daha kaba sövgülerle saldırdı. Bunda da Çelebi Efendi'nin oğlu Vali'yi kurtarmak için saldırıcıların dipçikleriyle süngülerine göğsünü gererek onu gerçek bir ölümden kurtardı. Hükümet konağının önüne gelindiğinde ayaklanıcılar süngüleriyle kafilenin içine daldılar. Belediye başmühendisini

yedi yerinden süngüleyerek yere serdiler. Öldü sanarak bıraktılar. Vali'nin polisini delik deşik ederek öldürdüler. Polis Müdürü Necip Bey'e de birkaç süngü daldırıp çıkarmaya vakit buldular. Kâzım Hüsnü Bey'e de benzer biçimde sövüp sayıp saldırıyorlardı. Onları korumasını istemiyorlardı.

Vali konağının önünde kafileyi Abdülhalim Çelebi, Müftü Ali Rıza, Eyüp Sabri efendiler karşılayarak:

— Biz de size geliyorduk. Ne çare ki konuşacak, bir karara varacak kimseyi bulamadık. Mademki siz de geliyorsunuz, hep birlikte hükümete gidelim, dediler.

Bir ara mektupçu Kâzım Bey kaçmaya kalkıştı, onu görenler:

— Mektupçu kaçıyor, yakalayın, diye bağırdı.

Arkasına düşen bir yığın silahlı biraz ötede adamcağızı çökerttiler. Nalbant Hacı Mehmet adamcağızı ellerinden güç kurtardı. Bu sırada İstasyon Kumandanı Yarbay Abidin Bey'i de yaraladılar.

Kafile, hükümet konağına girdiği sırada iblisin biri:

— Vali, Alâettin Tepesi'nde şehrin su deposuna zehir atmış diye söylenti çıkardı.

Bütün şehri umutsuz düşüren bir söylenti en sonra mektupçu Kâzım Bey'in kulağına geldi. Ayaklanıcılar köpürüyordu.

Bunun üzerine mektupçu:

— Yalan, şehrin suçu ne? Getirin suyu ilkin ben içeceğim diyerek musluktan doldurulan bir bardak suyu içti, herkesi ferahlattı.

Delibaşçılar, Vali ile yaveri Hüseyin'i, mektupçu Kâzım Bey'i Mevki Kumandanı Albay Avni Bey'i bir odaya kapayarak öteki tutuklulardan ayırdılar. Çelebi Abdülhalim Efendi'yle arkadaşları, Vali'nin odasına gelerek onu avutmaya çalıştılar. Çelebi, onları avutmaya çalışıyorsa da onların her an öldürüleceğini seziyordu. Dışarıdan aralıksız silah sesleri geliyordu. Meydanlarda, genel caddelerde ölüler, inleyip duran yaralılar yatıyor, bunlara kimse aldırış etmiyordu. Hemen hükümet konağının önündeki meydanda Haydar Bey'in pekiyi tanıdığı jandarma Kır Kâzım yaralarından kanlar akarak inleyip duruyor, yanından gelip geçenler ona aldırış bile etmiyordu. Hükümetin önünde mahşer gibi

silahlı, silahsız bir köylü kalabalığı dalgalanıyordu. Kan tutmuş gibi hep oldukları yerde dönüp duruyorlardı. Vali Haydar Bey'le arkadaşları bu görünüşün tekinsiz olduğunu biliyorlardı. Evet, her an öldürülebilirlerdi.

Çelebi Efendi de arada gürültüye gitmemek için mahpusların yanında çokça kalmak istemeyerek:

— Fakiriniz henüz ağzına bir lokma koymadı. Müsaade ederseniz gidip lokma edeyim, diyerek odadan çıkıp gitmek isteyince Vali yakasına yapıştı:

— Nereye gidiyorsun? Yoksa bizi hemen öldürürler.

Sonra işmar ederek mektupçuyu yanına çağırdı. Kulağına şöyle fısıldadı:

— Benim üzerimde bir bomba var. Eğer üzerimize saldıracak olurlarsa bunu kullanacağım.

— Aman beyefendi, böyle bir şey yaparsanız tehlike ve felaketi daha çok üstümüze çekersiniz. Bu düşüncenizden vazgeçiniz.

— Bizi öldürürlerse, ben Bakır Çelebi'ye (Çelebi'nin oğlu) üzerimdeki altınları verdim. Sen sağ kalırsan söyle onları kayınvalideme versin. O da çocukları alıp İşkodra'ya götürsün.

— Müsterih olunuz, hepimiz kurtulacağız.

İkindiüstü, hükümet meydanındaki büyük kalabalık şöyle bir dalgalandı:

— Delibaş geliyor! diye bağrışmalar işitildi.

Delibaş, atının üstünde filintası, gümüşlü kılıcıyla kasılarak göründü. Kalabalık, ikiye ayrılarak ona yol verdi. Bir alkış tufanıdır koptu. Yanında kardeşi Ömer'le arkadaşı Abdurrahman vardı. Kendisini alkışlayanlara ters ters bakan Delibaş, birden atının üstünde doğruldu.

Susan kalabalığa şöyle bağırdı:

— El şakırdatmayın! O, İttihatçıların işidir!

Hükümetin önünde atından inen Delibaş, merdivenlerden yukarı çıkarken birisinin şöyle yakındığını işitti:

— Bana neden bu kabahati yaptılar?

Dönüp baktı. Bu İstinaf Mahkemesi Savcısı Edip Bey'di. Onu tanıyordu. Hemen kardeşi Ömer'e:

— Edip Bey'e kimse dokunmasın. Al götür, dedi.

Onu alıp evine götürdüler.

Delibaş, mektupçu ile İsmail Hakkı Bey'in bulunduğu odaya girdi. Müftü Ali Rıza Efendi'yle Eyüp Sabri Efendi de oradaydı.

Kurşun gibi içeri giren Delibaş:

— Doğru cepheden geliyorum. "Afyon'dan Kuvayı Milliye geliyor" diye Hacı Tahsin beni aldattı. Bulursam onu öldüreceğim. Sivaslı Hoca'yı da zaten öldürdük. Şimdi Kuvayı Milliyecilerden dokuz kişi kaldı. Onların da birer birer kafasını ezeceğim, dedi.

Belediye Başkanı mahpuslara karpuz, peynir gibi yiyecekler getirmişti. Masa üzerinde ekmek vardı.

Delibaş, kocaman eliyle ekmeği alıp öptü, alnına götürdü, sözünü şöylece sürdürdü:

— Şu nimet beni çarpsın ki gelenler halife askeridir. Aldanmayın.

İsmail Hakkı Bey:

— Ağa, çok yorulmuşsun; otur şuraya, biraz dinlen. Karnın da acıkmıştır herhalde, yemek getirelim, dedi.

Delibaş'ın öldürmeyi kurduğu dokuz "Kulu Millici" arasında İsmail Hakkı Bey de vardı. Delibaş'a:

— Vali Bey de buradadır. Gel seni görüştüreyim, diyerek onu koridora çıkardı.

Orada Vali Haydar Bey'le karşılaştılar. Delibaş'la Vali Haydar Bey yüz yüze gelince bir an durakladılar. Sonra da kollarını açarak kucaklaştılar. Oradaki kalabalık, bunu görünce şaşırdı kaldı. Vali, onu şöyle azarladı:

— Nedir bu işler ağa? Seninle aramızda besa da vardı değil mi? Mertliğe yakışır mı bu durum, söyle bakayım bana?

Delibaş, bir tek söz söylemedi. Yalnız, Vali'yi kolundan çekerek boş odalardan birine soktu. Bu durum karşısında şaşıran şaşıranaydı. Biraz sonra da iki adamın girdikleri odadan gülerek çıkması, şaşkınlığı büsbütün arttırdı.

Delibaş, kapıda dikilen adamlarına şu buyruğu verdi:

— Vali ve Kumandan beyler, yaverleriyle birlikte benim konuğumdurlar. Taşbaşlı Hacı Hüseyin Efendi'nin konağında kalarak ağırlanacaklardır. Kendilerine yan bakanın canını çıkarırım.

Delibaş, hızlı hızlı encümen odasına gitti. Orada kapalı olan Polis Müdürü Necip Bey'e:

— Ulan Necip Bey, dedi. Birbirimize kurşun attık falan filan. Geçmiş olsun hele.

O da:

— Aşkolsun ağa, tepede ne ettikse ettik. Teslim olduktan sonra bize etmediklerini koymadılar. Bu mertliğe sığmaz, dedi.

Kuvayı Milliyeciler Kemrebeli sırtlarına dayanmıştı.

Delibaş'tan habersiz iki yüz siyasi tutuklu Piri Mehmet Paşa Camisi'nden alınmış Çayır'a götürülmüştü. Ayaklanıcılar, Kuvayı Milliyeciler şehre girmeden önce bunları kurşuna dizmek istiyorlardı.

Tutuklular, Çayır'da sıraya dizilerek karşılarındaki silahlılar tüfeklerini onlara çevirdikleri sırada Delibaş, doludizgin oraya gelmişti:

— Bırakın şu zavallıları, bunların suçu yok, diyerek hepsini gerçek bir ölümden kurtardı.

Kafile, don gömlekten başka her şeyleri soyulup alındığından, yalın ayak, başıkabak, sevinç içinde Horozluhan yönünde şehre döndü. Yolda karpuz yüklü bir arabaya denk gelen zavallılar bunları kapışarak kabuklarıyla birlikte yediler. Günlerdir açtılar.

Vali Haydar Bey'le Kumandan Albay Avni Bey, konuk olarak Taşbaşlı Hacı Hüseyin Efendi'nin evine götürüldüler. Konukları sıcak güzel yemeklerle dolu bir sofra bekliyordu.

Hüseyin Efendi:

— Kuvayı Milliyeciler, Kemrebeli sırtlarına dayandılar. Daha çok kan dökülmemesi için bir şeyler düşünelim, dedi.

Bu sırada Delibaş içeri girdi.

Vali, bir yandan kahvesini içerken Delibaş'a şöyle dedi:

— Ağa bir hatadır oldu. Zararın neresinden dönersen kârdır. Ku-

vayı Milliye geldi dayandı. Yarın Allah saklasın çok kan dökülecek, kardeş kardeşi öldürecek. Bunun da önüne ancak sen geçebilirsin. Gel inat etme. Yarın sabah birlikte gidelim. Gelen kuvvetlerle anlaşalım. Onların şehre girmesine engel olmadığımız gibi seni de affettiririz. Bu işi başaracağımıza güveniyorum. Sen de kolunu sallaya sallaya döner, adamlarını alır gidersin.

— Ya affetmezlerse?

— Bu işi bize bırak. Mutlaka dediğimiz olacak, dedi.

Hacı Hüseyin Efendi, Delibaş'a:

— Kabul et! diye göz kırptı. O:

— Vallahi bilmem ki, diye ikirciklendi.

En sonra, sabahleyin Vali'nin otomobiliyle birlikte Kuvayı Milliyecilere karşıcı çıkmaya karar verdiler.

Ertesi sabah, güneş doğuşuyla birlikte Vali Haydar Bey'in otomobili Pınarbaşı yolunda homurdanarak, tozu dumana katarak ilerlemeye başladı. Otomobilde Vali, Kumandan Avni Bey, Taşbaşlı Hacı Hüseyin Efendi, Delibaş Mehmet, kardeşi Ömer vardı.

Araba epeyce yol almıştı ki Delibaş, birdenbire gitmekten caydı:

— Haydi, siz gidin anlaşın. Bana da bir haber getirin, dedi.

Otomobili durdurarak kardeşi Ömer'le birlikte atladı, geriye döndü. Otomobil, bütün hızıyla bastırıcı güçlere doğru ilerledi.

Uzun boylu, çokça kumral, yiğit yapılı, koç burunlu 12. Kolordu Kumandanı Albay Fahrettin (Altay) Bey, Afyonkarahisar'daki karargâhında bir yandan Ankara'nın istediği yeni haberleri yetiştirmeye çalışırken bir yandan da Konya'ya gönderilecek bastırıcı güçlerin ikinci kafilesini hazırlamaya uğraşıyordu. Elmas Pehlivan, Kara Ahmet, Hadi Bey müfrezeleriyle Nuri Bey buyruğundaki Ertuğrul taburu bu kafileyi meydana getirecekti. Buna karışması düşünülen bir de Haydar Bey müfrezesi varsa da eratının şöyle böyle hepsi hapishane kaçaklarından, rastgele toplanmış kişilerden meydana gelmişti. Ayrıca en önemlisi, hepsinin de Konya dolaylarından olmasıydı. Kolayca ayaklanıcılardan yana geçmeleri tehlikesi vardı. Albay Fahrettin Bey, bu müfrezeyi bastırmaya göndermek istemediyse de Müfreze Kumandanı Haydar Bey:

— Kumandanım, dedi, bana da, erata da güvenebilirsiniz. Hiçbiri buyruğumdan ve müfrezemden ayrılmaz. Tek kalp gibi birbirine bağlıdır. Karşı yana geçecek kahpeliği yapan bilir ki cezası ölümdür. Kancıklık edecek tek bir kişinin çıkacağını sanmıyorum.

Fahrettin Bey bu söz üzerine bu Konyalılar müfrezesini de Konyalı ayaklanıcıları bastıracak müfrezeye katmaya karar verdi. İki makineli tüfek, bir dağ topuyla güçlendirilen bastırma gücü Veteriner Binbaşı Sadettin Bey'in (General) buyruğuna verildi.

Esmer, zayıf gövdeli, zeki yüzlü istihkâm Üsteğmeni Şevki Bey, heyecanla Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey'in karşısına dikilerek selam çaktı:

— Kumandanım, beni de Konya'daki ayaklanmayı bastırmaya gidecek müfrezelerden birine katmanızı dilerim, diye yalvardı.

Kumandan, hemen onun bastırıcı güçlere katılmasına müsaade etti. Genç Üsteğmen, çocuk gibi sevindi. Şundan ki Konya'da daha birkaç ay önce evlenmiş, körpecik karısını orada bırakarak Afyon'a gelmek zorunda kalmıştı. Şimdi, bu ayaklanma sırasında bütün düşüncesi Konya'daydı. Kumandan, onun da gitmesine müsaade ettikten sonra şöyle konuştu:

— Daha iki gün önce Konya'nın bütün eşrafını getirdik ve bütün cephede gezdirerek düşmanın ateşini üzerimize dahi çektik. Ta ki bu adamlar, karşımızdakilerin propaganda edildiği gibi halife ordusu olmayıp Yunan ordusu olduğunu görsünler, gidip halkı uyarsınlar. Oysa onlar döner dönmez Konya'nın ilk işi ayaklanma oldu.

Şevki Bey, Konyalıları çok iyi tanıdığını, ayaklananların onlar olmadığını söylerken Kumandan sözünü kesti:

— Onu da anlarız, dedi. Siz de gidip göreceksiniz, bu güç durumda bizim arkamızdan kılıç çekmişse elbette cezasını bulur. Biz, herhalde bunun altından kalkacağız.

Kumandanın yanından ayrılan genç Üsteğmen heybesinin gözlerini dayanıklı, yiyecekler, mermiyle doldurdu. Atını nallattı, filintasını sildirdi. Sonra, birkaç gönüllü subayla bastırıcı gücün Kumandanı Sadettin Bey'in buyruğuna girerek onun karargâhını meydana getirdiler.

Sadettin Bey, iç savaşlarda Nazım Bey'in buyruğunda savaşmış, Beyşehir'de halife ordusuna karşı başarılı bir biçimde dövüşmüştü.

Üç müfrezenin tutarı beş yüz, piyade taburundaki ise iki yüz kişiydi. Konya'ya gidecek müfrezeyi istasyonda denetleyen Fahrettin Bey, çok üzgündü.

Kısa birkaç söz söylemekten de kendini alamadı:

— Gidiniz... Suçluları acımaksızın cezalandırınız. Çünkü; cephe bu gibi karışıklıklara dayanamaz.

Müfreze, döşemesiz, elektriksiz tren vagonlarına bindirildi. Gecenin karanlığında daha çok kararan vagonların anıların, uzak düşüncelerin aydınlık bahçelerine sığınarak bilinmeyen tehlikelere doğru gidişin katran gibi yapışkan pisliğine meydan okumaya çalıştılar.

Alaşehir'e vardıklarında tren durdu. Aksakallı bir hocalar grubu onlara karşıcı çıktı. Gecenin karanlığı, onların öğrenmek istediği şeye engel oldu. Müfrezenin kumandanları, genç subayları, onların askerin gücünü yoklamaya geldiğini anlamıştı. Bu sarıklılar grubunda bu bölgede kımıldamaya başlayan ayaklanışın elebaşılarından birkaç kişinin olup olmadığını hiç kimse kestiremezdi. Askerlik ruhunun haklı kuşkularından biri, bütün sezgi güçlerini şöyle bir dolaşmıştı. Sonra, kalkan tren Ilgın'da durdu. Orada da sarıklı, sarıksız bir grup, kasaba adına müfrezeye karşıcı çıktı. Bunlar arasında birkaç ayaklanıcı elebaşı olduğu sonradan anlaşılacaktı. Kuşku askerliğin dini imanıydı.

Ilgın'da duran tren, bir türlü kalkmak bilmiyordu:

1. Üsteğmen M. Şevki Bey'le bir subay arkadaşı, filintalarını kaparak istasyon memuruna koştu:

— Tren neden bekliyor?

— Vallahi bilmem, efendim. Makinede bir bozukluk varmış galiba.

Bu kez, iki arkadaş makinenin yanına koştu:

— Hayrola, makineci başı, lokomotifte bozukluk mu var?

— Öyle efendim, borular gevşemiş de, makine istim tutmuyor.

— İyi ama şimdi sırası mı bunun? Biz, bir ayak önce yerimize varmak zorundayız.

— Ne yapalım efendim? Dünden beri çabalıyorum. Afyondan çıkarken söyledim. İşte, buraya dek geldi, ileri gitmiyor.

— Çare?

— Telgraf çekelim, Akşehir ya da Afyon'dan başka bir makine gelsin.

İki genç subay, dikkat etti. Makinist Hıristiyan azınlıklarından bir kişiydi. Sonra buradan ileri de gitmek istemiyordu. Bu açıkça görülüyordu.

Genç subaylar, kafa kafaya vererek trenin yürüyebileceğini anladılar; onu yürütmeye karar verdiler. M. Şevki Bey'in arkadaşı hemen lokomotife tırmanarak filintanın namlusunu gayrimüslim makinistin sırtına dayadı:

— Arkadaş bu tren, bu makine yürüyecek. Ben de senin yanında duracağım.

Makinist, mırın kırın ettiyse de genç subaylar da direttiler:

— Bir yana kıpırdayamazsın. Bu makineyi yürüteceksin.

— Eh bakalım. Bir çabalayalım.

Biraz sonra lokomotif doludizgin Konya'ya doğru koşmaya başladı. Müfreze, Afyon'dan ayrıldıktan on sekiz saat sonra olaysız Sarayönü istasyonuna vardı. Tren memurları, müfreze kumandanlarına ötesi üstüne epey bilgi verdiler.

Müfreze Kumandanı Binbaşı Sadettin Bey, bundan ötede her an bir çatışma olabileceğini düşünerek atlı olan millî müfrezeleri trenden indirdi. Makineli tüfeklerle topu açık bir vagona her an ateş edebilecek bir durumda yerleştirdiler. Atlı müfrezeler, demiryolunun sağında ve solunda ilerlemeye başladı. Atlılar, tren içinde bulunan piyade taburuyla müfreze karargâhını, makineli tüfekleri, topu koruyacaklardı.

Müfreze Kumandanı Veteriner Binbaşı Sadettin Bey de atına binerek atlıların başına geçti.

Karargâh subaylarını trende bıraktı. Atlıların önünde yürekli bir savaşçı gidiyordu. Bu, eski bir yedek subay olan Mühendis Necip

Bey'di. Birkaç silahlıyla bir otodrezine atlayan genç mühendis, kafilenin önünde uzayıp giden demiryoluna, köprülere sabotaj yapılıp yapılmadığını kontrol ediyor, böylece daha güvenle gidiliyordu.

Meydan istasyonuna yaklaşıldığı sırada ilkin bir tüfek patladı. Sonra bir yaylım ateşi açıldı. Bunun üzerine atlılar da, tren de durdu. Atlarından inip yere yapışan atlılar, istasyona doğru yaylım ateşe başladılar. Ne var ki, müfrezenin üzerine ateş edenler görünmüyordu. Çatışma çok sürmedi. İstasyon konağıyla tahıl hangarının dolaylarından on beş kişinin atlarına atlayarak kaçtığı görüldü. Müfreze atlıları, onların arkasına düştüler. Sağdaki ve soldaki atlılar istasyonun arkasındaki sırtlara doğru doludizgin ilerlediler. Ayaklanıcılar, sırtları Keskin çizgisi üzerine tırmandıkları sırada kovalayanlar buradan kalabalık bir ateş baskını yediler. Demek ki sırtların gerisinde ayaklanıcı yığınları pusuya dönerek örtüler arkasına çekildi.

Karargâh subayları meydan istasyonuna girerken arslan gibi bir Kuvayı Milliyecinin oracıkta uzanmış inlediğini gördüler. Karnından yediği tehlikeli bir kurşun, onu kımıldayamayacak gibi oraya yıkmıştı. Hemen dar, sıkı, kara giyneklerini yırtarak yarayı meydana çıkardılar. Doktor, kurşunun giriş, çıkışından yaranın öldürücü olmadığını anladı. Genç subaylar, yaralıyı sıhhiyeye bırakıp kendi atlarını da trenden indirerek Müfreze Kumandanı Sadettin Bey'in yanına gittiler. Buyruğa göre piyade taburuyla top, makineli tüfekleri istasyonda bekleyecekti.

Binbaşı Sadettin Bey, elinde dürbün tepedeki gözetleme yerinden düşmanı inceliyordu: Ayaklanıcılar oldukça kalabalıktı. Kuvayı Milliye müfrezesinin sayısınca idiler. Yalnız askerlikten uzak topluluklar meydana getirerek tehlikeli erekler yaratmışlardı.

Güneş, ufuktaki yayman bozkır dağları üzerinde güz ışıklarından pek güzel gurbet renkleriyle gökleri, ovaları boyadıktan sonra battı. Karanlık çöktü. Ancak müfreze için duracak zaman değildi. Atlılar, ayaklanıcıların sağından ve solundan sessizce ilerleyerek bir kuşatmaya giriştiler. Piyade topu uzakta kalmıştı. Onların gelişini bekleyecek zaman da yoktu.

Kuşatıldıklarını ayırt eden ayaklanıcılar, tutundukları yeri bıra-

karak darmadağın geriye kaçmaya başladılar. Kaçanların kimisi atlı, kimisi yayaydı. Karanlık, iş göremeyecek gibi yoğunlaştığında ayaklanıcıları kovalayan müfreze, yüz elli tutsakla piyadenin beklediği Meydan istasyonuna döndü. Kumandanlar, burada kazandıkları yengiyi sürdürmek üzere ilerlemek mi, yoksa sabahı beklemek mi konusu üzerinde tartışmaya giriştiler. En sonra, gece yarısına dek burada ayın doğuşunu beklemeye, ondan sonra yola çıkmaya karar verdiler.

Gece yarısından sonra müfreze, bozkırın ufkundan yükselen bakır renkli ayın ışığıyla birazcık ağaran demiryolunun sağından ve solundan ilerlemeye başladı. Yine piyade, top, makineli tüfekler trende, bunların ortasında gidiyordu.

Müfreze, sabah aydınlığında yürüyüş temposunu daha çok hızlandırdı. Yarmaları geçerek Bozdağ üzerindeki barakaya vardılar. Ayaklanıcılar, yine görünürlerde yoktu. Yalnız, ayaklanıcılar geri kaçarken birkaç rayı söküp bir yana atmışlardı. Bozdoğan Tepesi'nden sonra Konya Ovası alabildiğine genişliyor ve sürüyordu. Şehir, höyüklerin arkasına gizlenmişti. Elmas Pehlivan'ın müfrezesi, ilerideki köyü aramak üzere gönderildi. Konya'yla müfrezenin arasında yükselen höyükler üzerinde çevrilen dürbünlerin içinde yığınlarca insan kaynaşmaya başladı.

Aradan az bir zaman geçmişti ki höyükler karınca sürülerini andıran ayaklanıcı kalabalıklarıyla örtüldü.

Binbaşı Sadettin Bey, dağ topunun namlusunu bu başıbozuk yığınların üzerine ayarlattı. Yalnız talihsizliğe bakınız ki bu çok değerli aracın iş göreceği zamanda topçu subayı Hayri Bey, Meydan istasyonunda hastalanmıştı. Adamcağızın iki bacağı birden kütük gibi şişmişti. Topundan ayrılmamak için de bütün gece at üstünde gitmeye katlanmıştı. Sabahleyin, artık ata binemeyecek duruma gelmişti. Sedyeye yatırılarak dört sıhhiye erince taşındı.

Yine sevgili topunun arkasından gitti. Onu birçok kez geride bırakmak istedilerse de razı olmadı:

— Zararı yok, ben böyle de görevimi yapabilirim. Ne yapalım,

size bırakırsam topu kullanamazsınız. Başka topçu subayı da yok.

İşte Sadettin Bey'in, dağ topunu ayaklanıcılar üzerine ayarlamak üzere verdiği buyruk, çok zorlukla yerine getirildi. Erler, acemi katırların sürüklediği topu güçlükle tepeye çıkarırken sedyedeki topçu subayı Hayri Bey de inleye inleye dört sıhhiye erinin yardımıyla topçu kumanda yerine götürüldü. Hayri Bey, sedye üzerinde doğruldu, batarya dürbününün sehpasını alçaltarak önüne dikildi. Ayaklanıcıların bulunduğu tepenin mesafesini, açısını ölçtü, biçti, sonra:

— Ateş! buyruğunu verdi.

Mermi, höyüğün üzerinde, biraz önde patladı. Kurşun renkli bir duman bulutçuğu yükseldi. Bu bir tek mermi, ayaklanıcı kalabalığını allak bullak etti. Müfreze eratı, sevinç içinde zıp zıp zıplamaya, söylenmeye başladı.

— Ha topçu, göreyim seni, kaçıyorlar! Biraz daha uzak, biraz daha çabuk, kaçıyorlar!

Hayri Bey:

— Beni ve topu serbest bırakın, açılın! Bu durumda ne ben, ne de eratım iş görür. dediyse de başıbozuk erat bir kez coşmuştu. Hep benzer dilekleri yineleyip duruyorlardı.

Bu gürültü patırtı içinde şaşalayan topçu eratının yaptığı bir yanlışlık sonucunda hemen yanı başlarında bir gürültü koptu, göğe doğru bir toprak direği yükseldi, mermi parçaları hemen başlarının üzerinden ıslık çalarak geçti. Herkes şaşırdı. Topun başı bir anda boşaldı. Zavallı topçu eri, nişan alıp mesafe bildirilmeden tetiğe dokunarak büyük bir felaketle sonuçlanabilecek bu kazaya yol açmıştı. Mermi, topun başındakilerden yüz metre ötede toprağa saplanmıştı.

Hayri Bey, iyi ayarlanmış dört beş mermi gönderince höyük üzerindeki başıbozuk kalabalığı çil yavrusu gibi dağılarak yitiklere karıştı.

Müfreze, top mermilerinin dağıtıp kaçırdığı ayaklanıcı yığınlarının boşalttığı ıssız topraklar üzerinde toz bulutları kaldırarak Konya'dan önceki ilk istasyon olan Pınarbaşı'na doğru ilerliyordu. Acar, genç subaylar, köylerden buldukları birkaç Tatar arabasını top biçi-

mine soktular, yürüyüş kollarının boyunu pek çok uzatarak müfrezeyi kalabalık göstermeye çalıştılar. Gizli casus gözlerinin kendilerini gözetlediğini biliyorlardı.

Müfrezeyi bu durumda görenler iki alay sanabilirlerdi.

Bu sırada Konya'dan bir otomobilin bütün hızıyla toz bulutlarını kaldırarak kendilerine doğru geldiğini gördüler. Otomobil, biraz sonra önlerinde durdu. İçinden üç kişi indi. Birisi Konya Valisi Haydar Bey, öbürü Mevki Kumandanı Avni Bey, üçüncüsü de Taşbaşlı Hacı Hüseyin Efendi'ydi.

Taşbaşlı Hacı Hüseyin Efendi'nin ak sarığını görenler, bunun Taşbaşılı Hüseyin Hoca olduğunu öğrenince gericiler arasında adı anıldığından çetecilerden biri üzerine saldırmak istedi. Saldıranı zorla tuttular. Elçiye zeval yoktur.

Binbaşı Sadettin Bey'le karargâh subayları, hocayı bir yana bırakarak Vali ve Avni Bey'le görüştüler.

Sadettin Bey:

— Yüzündeki yara ve bereler ne?

— Dayaktan.

— Konya'da neler var?

— İlkin siz söyleyin bize, çok güçlü müsünüz?

— Oldukça.

— Kaç kişi?

— Beş yüz kişiyiz. Sonra bir topla iki de makineli tüfek.

— Vallahi, ben asker değilim. İşinize de karışmam ama bu güçle siz Konya'da pek iş göremezsiniz.

— Neden?

— Çünkü Konya'da Delibaş'ın elinde en az dört bin kişi var. Siz, beş yüz kişiyle bunların üstesinden nasıl gelebilirsiniz?

— Sizce ne yapmalıyız?

— Başka güçlerin gelmesini beklemelisiniz. Bozguna uğrarsanız ayaklanıcıların moralini artırır ve ikircikli olan halkı onların kucağına atmış olursunuz.

— İyi ama daha hiçbir temelli dirence uğramadan nasıl yürüyüşümüzü durdurabiliriz? Aldığımız buyruk bir ayak önce Konya'ya varmaktır.

— Vallahi, orasını siz bilirsiniz. Dedim ya, ben sizin işinize karışmam. Benimki bir düşünce, ötesi size özgüdür.

Vali'nin bu karamsarlığı müfrezenin başlarını bayağı çarpmış, hepsini sersemletmişti. Yürekli bir savunma yapmış olan bu adamın sözlerinde herhalde bir hikmet vardı.

Avni Bey, susuyordu. Yine Vali'ye sordular:

— Peki, Delibaş sizi ne diye gönderdi?

— Bunu biz de bilemiyoruz. Bize bir hayli palavra savurduktan sonra: "Gidin onlara söyleyin, gelirlerse şöyle asar, böyle keserim" dedi ve bizi gönderdi.

— Bu hoca neci?

— O da casusluk için gönderilmiş olacak. Ne var ki ona dokunulmayacağına ve yine otomobille geri gönderileceğine söz verdiğimizden ona sakın ilişmeyin.

Uzun bir tartışmadan sonra Delibaş'a şöyle bir mektup yazdılar:

"Konya'da Delibaş Mehmet Ağa'ya!

Bana söylediklerini, Konya'yı bastırmaya gelen gücün kumandanına olduğu gibi bildirdim. Sana belli bir süre veriyor ve yirmi dört saat içinde hükümete teslim olmanı bildiriyorlar. Kardeş kanı dökülmesine yol açmamak istersen böylece davran. O vakit hakkında af ile işlemde bulunulacaktır. Yoksa son pişmanlık yararlı olmaz. Selamlar.

Konya Valisi Haydar

Subaylar, sonra Taşbaşılı Hacı Hüseyin Hoca'nın yanına giderek ona gözdağı vermeye çalıştılar. Genç bir subay daha önce tasarlanan oyuna göre birkaç atlı ile dörtnal geldi. Binbaşı Sadettin Bey'e selam çakarak:

— Efendim, Üçüncü Alay geldi, dedi. Hangi yönü izleyecek?

Binbaşı Sadettin Bey:

— Şimdi genel buyruk yazılıyor. Ona göre davranırsın.

M. Şevki Bey, uzaktan geldiğini anlatmaya çalışarak:

— Efendim, bataryalar Yukarı Pınarbaşı yolunu izlemek istiyorlar. Çünkü bol su ancak orada varmış, ne emir buyurursunuz?

Kumandan:

— Emirde de zaten öyle kararlaştırmıştık. Yalnız yem almak için tren yolundan da uzaklaşmasınlar.

Tren de acı acı düdük çalarak geldi.

Bir başka subay, bu fırsattan yararlanarak Sadettin Bey'in yanına koştu:

— Efendim, trendeki taburları indirelim mi?

Trende yalnız erzak çuvalları vardı. Kumandan, subaya şöyle dedi:

— Hayır, hayır. Onlar, yine yollarını trenle sürdürsünler.

Bu düzenler bittikten sonra Vali'nin mektubunu Taşbaşlı Hacı Hüseyin Hoca'nın eline vererek otomobile bindirip Delibaş'a gönderdiler.

Otomobil, Konya'ya doğru uzaklaşırken Vali Haydar Bey, arkasından bakarak şöyle dedi:

— Halife-i Müslimin uğruna, peygamberler ve şeriat uğruna çalıştıklarını ilan eden ayaklanıcıların Konya'ya girer girmez ilk işleri Kırmızı Fener'deki kötü avratları kapışarak köylerine götürmek oldu. Bu uğurda kavga dövüş, silahlı çatışma bile oldu.

Müfreze Kumandanı Sadettin Bey, Konya Valisi Haydar Bey, Mevki Kumandanı Albay Avni Bey'i de beraberine alıp sahte top arabalarıyla, biricik dağ topuyla Konya'ya doğru ilerleyerek Yukarı Pınarbaşı köyüne girdi.

Köylüler, put gibi susuyordu. Bir teki bile on dakika ötede tepenin ardında pusuya yatan ayaklanıcı yığınlarının varlığından onlara bilgi vermedi. Müfreze, burada ufak bir mola verdikten sonra yola çıktı. Biraz sonra önden gidenler, birdenbire nereden geldiğini kestireme-

diği bir ateş baskını yedi. Hiçbir savaş düzeni almadan kollarını sallayarak ilerleyen müfreze, panik yaratarak geriye doğru darmadağın kaçmaya başladı.

Bütün müfreze, çukur bir ova parçası üzerinde bulunduğundan tehlikeliydi. Hemen Yukarı Pınarbaşı köyünün gerisindeki sırtlara tırmanarak ovaya egemen bir durum aldı. Bu sırada Haydar Bey müfrezeleri, koşar adım Pınarbaşı istasyonuna varmış, oradan ayaklanıcılara ateş ediyorlardı. Onlar, orada ayaklanıcıları mıhladığı sırada taburla öbür müfreze de sırtlara çekilmişti. Müfreze Kumandanı Sadettin Bey, sırtlara tırmanıldığı sırada bu sırtların sağındaki düzlükten kalabalık atlı yığınlarının müfrezesinin gerisine doğru sarktığını gördü. Bu atlı gücü, bütün Kuvayı Milliye sayısınca vardı.

Müfrezeye ateş açan ayaklanıcılarsa istasyonun karşısında, ovanın ortasında bir ada gibi yükselen tepenin arkasında bulunuyorlardı. Subayların hesabına göre burada şöyle böyle iki bin kişi kümeleniyordu. Müfrezenin gözü, arkalarına dolanan atlılarla tepenin arkasında karınca gibi kaynaşan ayaklanıcılar arasında gidip geliyordu. Herkesin umudu biricik dağ topundaydı.

Subaylar da, erat da bir ağızdan:

— Aman, topçu ateş! diye bağırdı.

Biraz ötede sedyesinde uzanmış, şişkin bacaklarını ovuşturarak bir yandan da inleyip duran topçu subayı Hayri Bey'i dört sıhhiye eri kaldırarak topun yerleştirileceği tepeye çıkardı. Yalnız, acemi katırlar, top arabasını çekmemekte direttiklerinden onu iplerle asılarak tepeye çıkarmak yine erata düştü.

Top mevziye sokulup ayarlanırken iki ağır makineli tüfek, müfrezenin gerilerine sarkmaya çalışan beş yüz kişilik ayaklanıcı atlı üzerine aralıksız takırtılarla mermi püskürtmeye başlamıştı bile. İki makineli tüfeğin öldürücü ateşine uğrayan atlılar, atlarının başlarını geriye çevirerek doludizgin kaçmaya başladı. Bu atlıların hiçbirine artık sonuna dek rastlanılmayacaktır.

Topçu subayı Hayri Bey, Adatepe'nin üzerinde kaynaşan ayaklanıcılara karşı topunu düzenlediği sırada bu tepenin hemen arkasında

uzayan demiryolu üzerinden dört trenin arka arkaya geldiği görüldü. Bunların ayaklanıcılara yardım getirdiği anlaşılıyordu. Kumandan, hemen Hayri Bey'e bu trenlere ateş etmesini buyurdu. Küçük dağ topu mermilerini trenlere doğru savurmaya başladı. Mermilerden biri, trenlerden birinin yanı başında patladı. Bu, trenleri ters yüz Konya'ya doğru kaçırmaya yetti. Trenler, dumanlar savurup puflayarak bütün hızıyla Konya'ya doğru kaçarken onların ovaya döktüğü ayaklanıcı yığınları da bunların her iki yanında, ardında alabildiklerine koşuyorlardı. Anlaşılan, yine trenlere binmek istiyorlardı. Dört beş top mermisinin dört beş bin kişilik ayaklanıcı yığınını kaçırması, Binbaşı Sadettin Bey'le genç subayları ve bütün müfrezeyi çelik gibi bir moralle güçlendirdi. Trenler, getirdikleri ayaklanıcı yığınlarıyla Konya'ya doğru uzaklaşadursun topçu subayı Hayri Bey, sedyenin üzerinde doğrulup batarya dürbününü düzenleyerek Adatepe'deki insan yığınları üzerine ilk mermileri savurmaya başladı. Bir araya toplanmış sık insan grupları, her merminin patlayışında yerinden kopup sağa sola kaçışıyordu.

Bu sırada, güneş de alçalmaya başlamıştı. Kuru otlarla örtülü ölü bozkır, sapsarı kesilmişti. Akşam karanlığı basmadan bir sonuç almayı düşünen Kumandan, Adatepe'nin sağından, solundan milis atlılarını ileri sürerek geniş bir çevirme işine girişti. Ancak bu sırada tepeye yerleşmiş olan ayaklanıcı yığını, ereğine erişmeyen mermilerini boş yere yakıp duruyor, geniş ovanın ıssızlığını, sessizliğini tüfek sesleri, kurşun cıvlamaları bozuyordu. Yalnız, milis atlıların her iki yandan iyice yaklaştığını gören ayaklanıcılar, yığın yığın geriye doğru kaçışmaya başladılar. Top, makineli tüfekler, piyade tüfekleri bu kalabalığın arkasından alabildiğine mermi, ölüm püskürüyordu. Bir süre sonra, kaçanlar kaçtı, kalanlar toplandı. Epeyce de tutsak alındı. Müfrezeden birkaç hafif yaralıdan başkaca zarar gören yoktu.

Sonra epeyce uzakta, bomboş ova ortasında küçük bir grup insanla ellerinde bir de ak teslim bayrağı gördüler. Teslim olmak isteyen ayaklanıcı grubu yaklaştı. En önde ak bayrağı tutan kara giynekli bir adam, onun arkasından ikişerli yürüyen bir mangalık başıbozuk geliyordu. Ellerinde çakaralmaz tüfekleri vardı. Birisinin elinde de kocaman bir meydan süpürgesi bulunmaktaydı.

Gelenleri dikkatle süzen Teğmen M. Şevki Bey, birdenbire çığlık attı:

— Ay, Ahmet Efendi, bu ne hal?

Genç subayı bir bakışta tanıyan Ahmet Efendi de şaşkın sordu:

— Aman beyim, sen burada mısın?

— Ben buradayım, fakat sen ne arıyorsun burada?

— Sorma başımıza gelenleri!

Bunlar, Konya Lisesi'nin hizmetlileri, Ahmet Efendi de baş hizmetliydi. Delibaş'ın buyruğuyla bütün eli silah tutanlara silah dağıtılarak cepheye gönderilirken lisenin hademelerini de alıp götürmüşlerdi. Göçmen olan bu zavallılar, öbürlerinden ayrılıp Kuvayı Milliye'ye teslim olmaya gelmişlerdi. Bunlar da gelen dört trenin ovaya döktüğü toplama askerlerdendi.

Kumandan, onlara güzel tüfekler, bol cephane verdi, hepsini Konya'yı ele geçirinceye dek müfrezeye kattı.

Akşama doğru bastırma müfrezesine birkaç kişi daha geldi. Teğmen M. Şevki Bey içlerinden Saraç Kemal Efendi'yi tanıyordu. Bunlar, yarın ayaklanıcıların kesin olarak Konya'yı bırakıp gideceklerini söylediler. Kumandan bunları, halka öğütler vermeleri için geri gönderdi.

Müfreze, geceleyin Pınarbaşı istasyonunda mola verdi. Yarın hayvanlarla insanlar dinlenmiş olarak şehre gireceklerdi. Subaylar M. Şevki başta, Konya'da kalan tazecik eşlerini düşünmekten bütün gece gözlerini kırpmayarak çene çaldılar. Acaba burada bozguna uğrayan bu herifler Konya'daki karılarına öç almak için saldırmayacaklar mıydı? Konya'dan gelenler böyle bir şey olamayacağını söyledilerse de onların gönülleri bir türlü inanmak istemiyordu.

Müfreze yola çıktığının üçüncü günü tanyeri atarken dinlenmiş, tok eratı, hayvanlarıyla yine eski düzen üzerine yola çıktı. Atlı müfrezeler iki yanda, tren ortada, piyade taburu trende gidiyordu. Şimdi, sayıca biraz daha artmışlardı.

Geceleyin, Ertuğrul grubunun kurnaz başkanı Derviş Bey (Paşa), buyruğundaki yeni bir müfrezesiyle yetişip onlara katılmıştı. Günün

ağarmasıyla tozlu, sisli bir hava içinde ovaya rastgele yayılmış Konya şehri eski, yeni minareleriyle uzaktan göründü. Müfreze, bir tek kurşun atmadan şehrin beş kilometre berisindeki Horozlu Han'a vardı. Burası şehri, dolaylarını gözetlemek için çok elverişliydi. Kumandanla subaylar, bomboş bulunan hanın arkasındaki sırta çıkarak batarya dürbünüyle Konya'yı gözetlemeye başladılar. Şehrin dışını çevreleyen uzun kerpiç duvarlarla birbirinden ayrılmış pas renkli bağlar arasında, Alâettin Tepesi'nde doğal olmayan insan kalabalıkları, gidiş gelişler vardı. Bunlar, elbette ayaklanıcı yığınlarından başkası değildi. Demek ki şehri bunlar savunacaktı. Kumandan Sadettin Bey, subaylarıyla yaptığı tartışmadan sonra şehri bir yarım kuşatma içine almaya karar verdi. Böylece şehirden güneye doğru kaçanlar görülürse müfrezenin atlıları da arkalarına düşecekti.

Atlıların bağlarla bahçelere yaklaşması üzerine her yandan tüfek ateşi başladı. Müfreze kumandanlarının bundan anladığına göre Delibaş, şehirde dövüşe hazırlanmış, şehri bir mezbahaya çevirmeye karar vermişti.

Burada da en önemli iş küçük kahraman topla, kahraman hasta topçu subayı Hayri Bey'e düştü. İleriye piyade sürülerek Horozlu Han gerisindeki küçük sırta yerleştirildi.

Topçunun, Alâettin Tepesi'nde şehri Kuvayı Milliye'ye karşı savunmaya hazırlanan Delibaş kalabalığına ateş etmesi gerekiyordu. Ne yazık ki müfreze subaylarından çoğunun evi de Alâettin Tepesi'nin en çok yüz, yüz elli metre aşağısındaydı. Mermilerin her an buralara düşmesi beklenirdi.

Top ateşinin bu sakıncası yanında çok büyük bir yararı vardı. Top mermilerinin çıkaracağı panik, şehri çabucak bu haşerattan kurtarabilir, hiçbir yitiksiz bastırıcı müfrezenin ellerine düşürebilirdi.

Bundan dolayı öbür yandaki duygusal sakıncayı bırakıp beri yanda savaş yasasının gerektirdiğini yapmak zorunluluğu vardı. Subaylar arasında yapılan tartışma en sonra açıklığa kavuştu. Alâettin Tepesi'ni topla dövmek düşüncesi üstün gelmişti. Hayri Bey, batarya dürbünüyle atış düzenlemesini yaparken genç subayların yüreği sızlıyordu. En

sonra Alâettin Tepesi'ne ilk mermi yollandı. Genç subayların heyecandan yürekleri ağızlarına gelmek üzereydi. Hepsi gözlerini dikmiş patlayan merminin çıkaracağı barut dumanının nerden yükseleceğine bakıyordu. İlk mermi, şehrin dışındaki bağlarda patladı. Bulut, bir patlama sesiyle buradan yükseldi. Mermiler hep tepenin bu yanında, tehlikesiz bölgede patlıyordu. Top, son yetiştirebildiği yere düzenlenen mermisini gönderince Teğmen M. Şevki Bey, bu merminin kendi yüreğinde patlayacağını sandı. O da Alâettin Tepesi'nin bu yanındaki eteğinde patladı. Her mermi düşüşünde Alâettin Tepesi'ni dolduran kalabalık, karmakarışık kaçışıyor, meydan boşaltılıyordu. On mermiden sonra, orası büsbütün ıssızlaşmıştı. Tepenin berisinde patlayan mermiler, hem düşmanı kaçırarak görevini yapmış, hem de yürekleri avuçlarında çırpınan genç subayların evlerinde kendilerini dört gözle bekleyen gencecik eşleri de kurtulmuştu.

Hayri Bey, Alâettin Tepesi'ni temizledikten sonra, bağlar arasındaki ayaklanıcı topluluklarına ateş etmeye başladı.

Bu sırada herkesin gözü Konya istasyonundan müfrezenin mevzilerine doğru gelen bir trene takıldı. Tren, hemen mevzilerin önünde durdu. Bu iki vagonlu bir trendi. Bir atlı haberci doludizgin gözetleme yerine geldi:

— Konyalılardan bir görüşmeci kurulu geliyor, ne yapalım?

Kumandan Sadettin Bey, biraz düşündükten sonra Teğmen Şevki Bey'e bakarak:

— Sen git ve kurulu al buraya getir, dedi.

Şevki Bey, demiryolu hendeği içinde gizlenerek ön mevzilere gitti. Bağlar, bahçelerden durmadan silah sesleri geliyordu. Şevki Bey'in gözü, trende tanıdığı bir yüze denk geldi. Bu Abdülhalim Çelebi'ydi.

O da genç Teğmeni görünce sevindi, güldü:

— Cephe ne âlemde? Siz buraya geldiğiniz için orası zayıfladı mı? Yunanlılar, bundan yararlanarak ileri yürüyüşe falan kalkmadılar ya inşallah? diye sordu.

— Hayır, hiç merak etmeyin, her şey yolunda. Biz, hem burasının, hem de orasının hakkından gelebilecek durumdayız.

— Oh, oh, çok şükür! Pek rahat ettim. Kaç gündür zihnim hep bunlarla uğraşıyordu.

Genç Teğmen, şöyle düşündü: "Birkaç gündür zihnin bunlarla uğraştığı gerçek. Fakat acaba olumlu mu, yoksa olumsuz yönden mi? Bunu Allah bilir."

Bu sözler, genç Teğmene hiç de doyurucu gelmemişti. Genç subay, atını atlılardan birine vererek trene atladı. Içeride birçok tanıdığa daha denk geldi. Hemen Kumandan'ın müsaadesi olduğunu söyleyerek treni Horozlu Han istasyonuna doğru yürüttü. Trendekilerin bildik yüzleri, genç subaya hiç de güven verici gelmiyordu.

Bu tanıdıklardan biri Şevki Bey'e sokularak şunları fısıldadı:

— Trende birçok silah ve cephane var. Delibaş: "Eğer size dokunurlarsa kendinizi koruyun, hatta zayıf görürseniz üstlerine çullanın" diye buyruk verdi.

Biraz sonra, trenden silah ve cephaneleri çıkardılar. Müfreze subaylarının anladığına göre; Delibaş'ın gönderdiği bu kurul, kendi başını bu belaya sokan düşüncesiz kişilerin salamurasından başka bir şey değildi. Herif, başına bu püsküllü belayı açanları topun ağzına kor gibi Kuvayı Milliyecilere göndermişti. Bunlar da, Çumra, Sultaniye'den gelen köylüler de Delibaş'ın her an Konya'yı boşaltıp kaçmak üzere olduğunu söylediler.

Bu sırada müfreze kumandanlarının kulağına kanlarını donduracak kötü bir haber geldi. Haberi, arkadaki tepede bırakılan bir atlı güvenlik müfrezesinin kumandanı göndermişti.

Haber şöyleydi:

— Pınarbaşı yönünden atlı ve piyade olarak bin kişilik bir ayaklanıcı müfrezesi bulunduğumuz yönde ilerlemektedir. Buyruklarınızı bekliyorum.

Haberin kötülüğü şuydu ki arkadan hiçbir şey gelmeyeceğini bilerek bütün eratı çatışmaya sürmüşler, düşman karşısında dağıtmışlardı. Gerideki düşman gelinceye dek bunların toparlanması düşünülemezdi. Elde kalan yalnız yüz kişilik bir piyade gücüydü. Sadettin Bey, hemen trendeki kurulun başına nöbetçiler dikip dışarıyla ilişkilerini kestikten sonra eldeki ufacık güçle bin kişilik düşman üzerine yürümek buyruğunu verdi. Eğer silahları ellerinde olsaydı trendeki

kırk beş kişilik kurul arkada çok tehlikeli olabilirdi. Piyade bölüğü henüz birkaç adım atmıştı ki gerideki atlı müfrezeyle bin kişilik ayaklanıcı yığını arasında ilk çatışma başladı.

Vagondakiler, işi anlayınca dışarı fırlayıp kaçmaya çalıştılarsa da süngülü nöbetçilerin yürekliliği karşısında geriledilər. Geriye gönderilen bölüğün dönüp kendilerine doğru geldiğini gören kumandanla subaylar umutsuzca birbirlerinin yüzüne baktılar. İşte, bu sırada o yandan bir atlı doludizgin gelerek bir rapor getirdi. Subaylar, daha uzaktan habercinin elindeki kâğıdı kaptılar.

Kumandan Binbaşı Sadettin Bey, yüzü sevinç içinde yüzerek küçük kâğıt parçasını hepsine okudu.

— Gelen güç, ayaklanıcılar değil, bizi güçlendirmeye gelen bir süvari alayıdır. Havanın o sıradaki karanlığından giynekleri kara görülmüştür. Bundan ayaklanıcı sanılmıştır.

Bunu okuyan Binbaşı Sadettin Bey tabura şu buyruğu verdi:

— Hemen Konya'ya girin!

Askerler, Konya'nın üzerine birer öç meleği gibi atıldılar. Yarım saat sonra da bir millî müfreze kumandanından şu rapor geldi.

— Hükümet konağını işgal ettim ve ayaklanıcıların önemli bir bölümünü yakaladım.

Müfreze, şehre girdiğinde caddeleri ıpıssız buldu. Yalnız, her yanda ak bayraklar asılmıştı.

Delibaş, bir bölüm atlılarıyla şehirden çıkıp güneye doğru savuşmuştu. Bir zaman sonra en içten silah arkadaşları Delibaş'ı vurup kellesini keserek hükümete teslim edeceklerdi.

KANLI HAÇIN TÜRKÜSÜ

Sonsuz bir özgürlük düşünülemez. Hakların en büyüğü olan yaşamak hakkı bile mutlak değildir.

Mustafa Kemal

Hukuku bu yaz bitirmiş, uzun boylu, zayıf, açık alınlı, ateşli iri gözlerinde yaşayışın çok sınavlarından geçmiş bir insanın türküleri

okunan genç bir adam, Harbiye Nezaretinin arkasındaki siyasi tutuklular hapishanesi Bekirağa Bölüğü'nün merdivenlerini ağır ağır, çekine çekine çıktı. Eski Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa'yı göreceğini söyleyince müdür, Paşa'yı kendi odasına çağırdı.

Biraz sonra, odadan içeri giren iri yarı, tombulca, çenesinin altında etler sarkmaya başlamış olan ve henüz kırk yaşındaki Paşa karşısındaki otuz yaşlarında görünen genç adamı görünce tanıdı ve gülümsedi. Bu, Kozanlı Saim Bey'di. Kozan askersel mutasarrıfı Yüzbaşı Tapavrat'ın çabalamasıyla Kozan sınırlarından dışarı atılmış, birkaç gün Adana şehrinde barındıktan sonra oradan da Bremond'un buyruğuyla Adana sınırları dışına sürülmüştü. Oradan İstanbul'a giden Saim Bey, Birinci Dünya Savaşı'na yedek subay olarak katılırken yarım bıraktığı son sınıf sınavlarını vererek hukuk diplomasını almıştı. Saim Bey, Birinci Dünya Savaşı'nda yıllarca yedek subay olarak cepheden cepheye sürüklenmiş, bu sırada Kolordu Kumandanı olan Mersinli Cemal Paşa'nın buyruğunda da bulunmuştu. Onun Harbiye Nazırlığı koltuğundan alınarak Kuvayı Milliyeci diye Bekirağa Bölüğü'ne hapsedildiğini ve Malta Adası'na sürüleceğini biliyordu. Hiç olmazsa, son kez onu görmek istedi.

Mersinli Cemal Paşa, Saim Bey'i görünce çok sevindi. Onun bırakışmada, Kozan'daki küçük hikâyesini dinledi:

— Anadolu'ya, Anadolu'ya. Güzel yurt sizleri bekliyor, dedi.

— Paşam, benim de her an gece gündüz düşündüğüm bu. Fakat İstanbul'da kapandım kaldım, dedi.

Kozan'ın her yanla haberleşme ve ulaşımı kesildiğinden Saim Bey'e para gelemiyor, pek çok para sıkıntısı çekiyordu. Bir yerden bir yere kımıldayacak durumda değildi.

Cemal Paşa, onun durumundan hemen bunu anladı. Cebinden çıkardığı dört yüz lirayı onun cebine soktu. Bu para Saim Bey'e yine kavgaya atılmak için kapıyı ardına dek açıyordu. Paşaya minnetlerini bildirdi. Elini öperek çabuk kurtulup yurda dönmesi dileğinde bulundu. Paşa da ona hayırlı yolculuklar ve yüksek başarılar dileyerek gözlerinden öptü.

Saim Bey, Bekirağa Bölüğü'nden ayrıldıktan sonra diplomasını koynuna sokarak Karadeniz'e kalkan vapurlardan birine bir ateşçi kılığı ve göreviyle bindi.

İnebolu yoluyla Ankara'ya vardı. Ankara ilgilileri ona Yıldızeli Savcılığını verdiler, gitmedi. Konya'nın Bozkır ilçesine kaymakam atamak istediler:

— Hayır, dedi. Doğduğum yurt işgal altında kan ağlıyor, kurtuluş saatlerini dört gözle bekliyor. Ben her şeyden önce Kozan'a gideceğim. Ya onların kurtuluşuna birazcık olsun yardım edeceğim ya da onlar gibi öleceğim. Memuriyet umurumda değil! İlk planda bir tek idealim var. O da Kozan'ın kurtuluşu. Teveccühünüze teşekkür ederim. Beni bağışlayınız.

Ankara'dan ayrılan Saim Bey, 1920 Nisanı içinde Kırşehir, Kayseri, Develi yoluyla Feke'ye vardı. Oraya vardığında Fekeli Ermeniler, henüz Haçın'a kaçmamıştı. Yerli Ermeniler, kasabayı boşaltıp gittikten sonra Belediye Başkanı Cezmi Bey; Tapavrat'ın yerli Ermenilere verilmek üzere kendisine gönderdiği silah ve cephaneyi kurduğu savaşçı gruplarına dağıtarak Haçın cephesine gönderdi. Bu güçler, bütünüyle bağımsız bir Ermeni kasabası durumuna getirilen Haçın'ın dışarıyla olan bağlantısını ve ulaşımını kesmek üzere sistemli bir çalışmaya koyuldu. Bunlarla birlikte Haçın'a giden Saim Bey, Haçın'ın Gürleşme bucağına yerleşti. Burada bir yandan Haçın kaymakam vekilliğini, bir yandan da Haçın'ı güneyden kuşatan Kuvayı Milliye'nin kumandanlığını üzerine aldı.

Haçın, altı yedi bin evlik kocaman bir kasabaydı. Burada otuz kırk bin Ermeni oturmaktaydı. Nüfusun kırkta biri Türk'tü. Birinci Dünya Savaşı'nda Talât Paşa hükümeti, buradaki Ermenileri de savaş güvenliği yüzünden Arabistan bölgesine sürmüştü. Savaş bitip de sağ kalan Ermeniler, eski yerlerine dönünce ateş ve ölüm püsküren birer canlı öç makinesi kesildiler. Vaktiyle Dünya Savaşı içinde jandarmanın vurarak Akkaya deresine gömdüğü Arşak'ın kemiklerini çıkarıp kasabaya getiren Ermeniler, bunu bir öç bayrağı olarak kullandılar:

— Bu kemikler ne istiyor?

Kalabalık şöyle yanıtladı:

— Öç istiyor!

Bir gün, Bucak Müdürü Süleyman Bey'in evine bir Ermeni jandarması gelerek kendisini kaymakamını çağırdığını söyledi. Süleyman Bey, Haçın hükümet konağına girerken meydanda büyük bir Ermeni kalabalığının toplandığını gördü. Ortada bir tören olsa gerekti. Onu da gördü. Bu sırada bayrak direğinde bulunan Türk bayrağı indirildi ve yerine Ermenice bir marş söylenerek Ermeni bayrağı çekildi. Bucak Müdürü Süleyman Bey, sonra jandarmanın kılavuzluğunda hükümet konağına girdi. Kaymakamın makamında Haçınlı Çavdaryan Avadis oturuyordu. Bu, geleceğin Kilikya Kralı ya da Cumhurbaşkanının adıydı. Kaymakam, Başkomiser, Jandarma Kumandanı Karabet ve daha birkaç kişi onun çevresinde oturuyordu. Kaymakam, içeri girerken Bucak Müdürü Süleyman Bey'e:

— Evinizi Avadis beyefendiye vereceksiniz, dedi.

— Evimin alt katını Terzi Serkis'e verdim. Üst katta da ben oturuyorum.

— Şimdi, emrimiz yerine getirilecektir. Size iki saat müsaade ediyorum. Evin üst katını kesin olarak boşaltmanızı istiyorum. Buyurunuz dışarı!

Haçın'da büyük ev sıkıntısı vardı. Şehirde çıkan büyük yangında beş bin ev yanmış, ancak yarısı şöyle böyle oturulabilir durumda kalmıştı. Kilikya'nın hemen bütün Ermenileri buraya sığınınca ev bunalımı başlamış, Türklerin evlerine hep el konmuştu. Bu, en sonra Süleyman Bey'in de başına geliyordu.

Ne var ki Süleyman Bey, hükümet konağından çıkarken evini boşaltmamaya karar verdi. Eve uğramayarak çarşıya gitti, bir kahvede oturup sonucu bekledi. Üç saat sonra iki Ermeni jandarması gelerek:

— Evi boşaltmak üzere emir aldık. Mahalle ihtiyar kurulu da sizi bekliyor, dediler ve onu birer kolundan yakalayarak eve götürdüler. Türk ihtiyar kurulu kendisini bekliyordu.

Orada epeyce Ermeni jandarması vardı. Süleyman Bey'e evi açmasını söylediler. O da anahtarı yitirdiğini söyledi. Bunun üzerine

jandarmalar, kapıyı baltalarla kırarak Bucak Müdürünün bütün eşyasını dışarı attılar.

Terzi Serkis, bir yandan eşyaları toplayarak kendi odalarından birine doldururken bir yandan da Süleyman Bey'e soğukkanlılık aşısı yapıyordu:

— Dostum, birlikte oturalım. Bir oda sana, bir oda bana yeter!

Süleyman Bey, bu hoyratça davranışın arkasından kötü şeyler geleceğini sezerek kasabadan çıkıp gitti.

Bu sıralarda ulusal savaş ruhunun ateşi yavaş yavaş her yanda olduğu gibi Haçın bölgesinde de köylüleri yalayıp geçmeye başlamıştı. Adaletin, barışın, yaşamanın ve insanlığın namlunun ucundan çıkacak çelik sözcüklere bağlı olduğunu ulus anlamıştı. Bunu öğreten de zulüm ve haksızlıklardı. Fransız ve Ermeni güçlerinin sık sık köyleri basarak silah araması, köylülerin gözünü açıyordu. Şundan ki her silah aramanın sonunda zulmün türlü örnekleri uygulanıyordu, ölüme bir duvarla bitişik zindanlar umulmadık zamanda umulmadık insanları alıp yutuyordu. Türk köylüsünün ufak tefek örgütlenmesine karşılık Ermeniler dev gibi örgütleniyordu. Develi, Feke, Kayseri, Göksün, Aziziye, Kozan ve Kars'ta kurulan Kuvayı Milliye örgütlerinin tatlı öyküleri, güney köylülerinde büyük umutlar uyandırıyor, onlar da bunlardan örnek alıyordu.

Bunları Ermeni azınlıkları işitiyor, kopacak kıyamet için onlar da açıktan açığa hazırlanıyorlardı. Kafkas bölgesinden yol bulup gelen Kamavor denen sert ve fedai Ermeni milisleri, Taşnak partisinin bütün vurucu, kırıcı ve komiteci ruhunu güneydeki Ermeni yuvalarına özellikle Haçın'a taşıyorlardı. Eski Antranik güçlerinden kaçıp buraya gelenler arasında Cebeciyan adlı bir Kurmay Binbaşı da vardı. O, Haçın'a gelir gelmez, burada öç kompleksi ve gelecek büyük tehlikelerin tedirgin ruhu içinde yaşayan Ermenileri askerce bir disiplin altına aldı. Rumlu (Doğanbeyli) ve Şarköy köylerini yeni Ermeni göçmenleriyle güçlendirdi. Bunlardan birincisi Haçın'a dört, ikincisi sekiz saat uzaktaydı.

*

1919-1920 kışının karlı, tipili günlerinde Mustafa Kemal'in Kilikya Kuvayı Milliyesinin kumandanlığına atadığı Binbaşı Mehmet Kemal Bey (Kozanoğlu Doğan Bey), güneyin karanlığına doğru karları gıcırdatarak ilerledi. Doğan Bey, ilkyaza dek çevreye örgütlenme ruhu yayarak ve kendisi de ufak bir müfreze toplayarak çalıştı. Kurduğu ufak güçle 5 Mart 1920 günü Rumlu (Doğanbeyli) köyüne bir gece baskını yaparak köyü ele geçirdi. Ondan sonra Teğmen Boğos buyruğunda seksen kişilik bir Ermeni jandarma bölüğüyle ve Haçın'dan getirilen iki yüz kişilik savaşçı gücüyle savunulan Şarköy'ü kuşattı. Ereği hemen Haçın'dı. Oralardan çok acı sesler geliyordu. Köylerden gelen eli silah tutabilecek bir yığın insan, Niğde'den bin türlü güçlükle getirilen tüfekleri ve makineli tüfekleri omuzlayarak Doğan Bey'in müfrezesinin saflarına katıldı. Müfreze on beş gün içinde sıkı bir eğitimden geçirildi.

Bir sabah kar, önceden yağmış olan karın üzerine buram buram yağarken Doğan Bey, atına bindi, kalın kürklü kaputuna sarınarak müfrezesinin başında Haçın Kalesi'ne doğru yola çıktı. Müfreze, karlara bata çıka ilerledi. Eleruk'un göl yanını geçti. Haçın'a dönüş yaptı. İşte, tam bu sırada karşıki yüksek dağda mevzilenmiş Ermeni gücünün mermileri müfrezenin üzerine yağmur gibi yağdı. Müfrezenin piyade bölümü öne atılarak mevzilendi. Ağır makineli tüfekler sonsuz takırtılarıyla piyade tüfeklerinin karşılıklı tan tunlarını bastırıyordu. Ermeni savaşçıları, makineli tüfeklerin öldürücü ateşine daha çok dayanamayarak mevzilerini bırakıp kaçtılar.

Doğan Bey arkada kuşatılmış Şarköy'e birçok askerini bağlayarak Haçın'ı ele geçirmeye gitmenin yersizliğini anladı. İlkin Şarköy'ün ele geçirilmesi gerekiyordu. Orada serbestleyecek güçlerini de alıp Haçın'a, ondan sonda yürümeye karar verdi. Haçın yolundan geri dönerek Şarköy'e saldıran Doğan Bey, burayı da ele geçirdi. Şarköy Jandarma Takım Kumandanı Kirkor yaralı olarak tutsak edildi. Öldürülmemesi için Kumandan'ın elini ayağını öptü. Kirkor, Haçın kuşatılmışları arasındaki karısıyla görüşmeyi o denli çok istedi ki onu karargâhta bırakarak Ermenilerle uzaktan uzağa görüştürdüler. Haçın'da kuşatılanlara boş yere kan dökmeyerek teslim olmaları için

yalvardıysa da içeridekiler tınmadılar. En sonra karısının sesini de işiten Kirkor baygınlıklar geçirdi. Onu çılgınca seviyordu. Karısı şöyle seslendi:

— Bizi neden istoorsun, Kirkor Efendi?

— Ben, senin için yaşıyorum. Sen, sağ mısın? Eğer ölmüş olsaydın gerçekten şu dakikada ben de ölmüş olurdum.

— Karşıdaki benim Kirkor'um değildir. Ben, Kirkor'umu ölü görmek isterdim. Ben de bugün bu haberi duymak için yaşıyordum. Şimdi, burada öyle Kirkorlar yetişti ki hiçbirisi sana benzemez. Yani Türk'e tutsak olmak küçüklüğünü benimsemez.

Bunları işiten Kirkor, ağlamaya başladı. Gözyaşları arasında yine kuşatılanlara bağırarak teslim olurlarsa akıllıca bir iş yapacaklarını, yoksa sonunun çok kötü olacağını boşuna yineledi durdu.

Şarköy'ün alınmasından sonra Haçın'ın çevresindeki kuşatma çemberi daha daraltıldı. Kötün Beleni yönünden gelen ünlü Gizik Duran müfrezesi, denk geldiği Ermeni savaşçılarını Haçın'a doğru sürerek Haçın'ı bin beş yüz iki bin metre kuzeyden sıkıca kuşattı. Güney cephesini kuşatacak güç, Feke ve Kozan köylerinden gelerek yavaş yavaş Saim Bey'in buyruğunda toplanıyor, örgütleniyordu.

Bir iki gün sonra Haçın'ın kuşatılması bütünlendi. Bütün savaşçı grupları, birbirleriyle bağlantı kurdular.

Haçın'ı kuşatan ulusal güçlerin sayısı beş yüzü aşıyordu. Yine de Doğan Bey'den gelecek saldırı buyruğunu bekliyorlardı. Doğan Bey, hâlâ Rumlu köyündeydi. İstemiş olduğu bir topun gelmesini bekliyordu. Bu gelmeden Haçın'a yapılacak saldırının başarıya ulaşamayacağına inanıyordu. Oysa topun gelmesine önemli bir engel vardı. Gebzeli, kar altındaydı.

Doğan Bey, topun gelmesini bekleyedursun bundan yararlanan Ermeni Kumandanlığı, Haçın'ı güçlendirerek bir kale durumuna getirdi. En sonra gelen top, Top Beleni adını alacak olan Haçın'dan iki kilometre uzaktaki tepeciğe konuldu.

En sonra Tufan Bey, cepheye geldi ve ulusal güçler saldırıya geçmek üzere kulakları kirişte beklediler.

Bir sabah tanyeri atarken dört bir yandan Haçın'a kurşunlar ve naralar atılarak saldırıya geçildi. Ermeni savaşçıları, ötesinin ölüm olduğunu bildiklerinden çok iyi dayanıyordu. Tufan Bey buyruğundaki kuzeydeki müfrezeler, şiddetle saldırarak Kağnı Pazarı'na dek sokuldu. En çok ilerleyen de onlar oldu. Kirkor ve Kaleeskisi güçlerinin gevşek davranması yüzünden oralardan ayrılan Ermeni savunucuları Haçın mevzilerine yirmi otuz metreye dek sokulan Tufan Bey müfrezesi üstüne oradan ayrılıp yardımcı güçler gönderdiler. Doğan Bey'in o kerte bel bağlayıp boşuna beklemesi yüzünden onca değerli zamanlar yitirdiği top, bir kale gibi güçlendirilen Haçın'a artık hiçbir temelli etki yapamıyordu.

Savunucular, çok iyi hazırlanmış siperlerde ve mazgallar arkasında sinerek boy ereği gösteren saldırıları hemen avlıyorlardı. Yere mıhlanıp kalan müfrezeler, dişlerini gıcırdatarak gecenin karanlığını bekliyordu.

Geceleyin şiddetli bir saldırıya geçerek gündüzün acısını çıkarmak isterlerken Doğan Bey'den beklenmeyen bir buyruk geldi. Saldırı belirsiz bir zamana dek geri bırakılarak savaşçılar geriye alındı.

Bu ilk saldırının sonucu, şehre girilmese de bir engel çıkmasaydı çok olumlu olacaktı. Şehir nüfusunun belki yarısı Türklere teslim olmak üzere bir eğilim göstermişti. Dışarıdan gelip de buraya kapananlarsa teslim olmaktansa ölümü üstün tutuyorlar ve ötekilere silahla egemen oluyorlardı. Teslim olmayı temelinden yok etmek üzere bir çözüm de buldular. Şehirde kuşatılanlarla birlikte kalan yüzlerce Türk'ü işkencelerle öldürmeye karar verdiler. Bütün Türkler evlerinden alınarak Katolik kilisesine, Ermeni kilisesine ve Ermeni evlerine hapsedildi. Aklı başındaki Ermenilerin öldürülmelerinin önüne geçmek üzere evlerine konuk ettikleri bütün Türkleri Kamavorlar zorla bu akıllı Ermenilerin elinden çekip aldılar. Hepsini yavaş yavaş, parça parça, kıymık kıymık ederek uzun ölüm çığlıkları attırarak öldürdüler. Bu çığlıkları uzak siperlerindeki milisler bile zaman zaman işittiler.

— Yetişin din kardeşlerim, hiç mi İslâm yok?

Bu işkencelerle öldürüş sırasında ut ve keman sesleri, kahkaha-

lar da işitilmekteydi. Kurşunla öldürülmek, bunların canlarına minnetti. Yalnız, kurşun çabuk öldürüp işkenceyi önlediğinden Kamavorlar buna başvurmaktan uzak duruyorlardı. Her yandan dürbünler Haçın'a çevrilmişti. Müfreze kumandanları her sabah "Çarmıha gerilmiş yiğitler, kilise önünde baş aşağı asılmış insanlar" görüyorlardı.

Bu sırada bir Kürt kadını, her nasılsa Haçın'dan kaçıp Kumandan'ın yanına geldi. Kim bilir, zavallıcığı belki de yapılan işkenceleri Kuvayı Milliyecilere anlatsın da şehri teslim almaya yanaşmasınlar diye göndermişlerdi.

Kürt kadını şunları anlattı:

— Küçük çocuklar ve bebekler pişirilerek annelerine yediriliyor, sonra bu kadınlar sıraya dizilerek demir tellerle boğuluyor, genç erkeklerin etleri çivili topuzlarla vurularak yolunuyordu.

Ermeni kaymakamın buyruğuyla evi boşaltılarak eşyaları sokağa atılan ve evine, geleceğin Kilikya Ermeni Krallığının kralı yerleştirilen Bucak Müdürü Süleyman Bey de bir müfrezede şimdi Haçın Ermenilerine karşı savaşıyor, bir ağır makineli tüfeğin başında gerekince oraya kurşun yağdırıp duruyordu. Süleyman Bey, yedek subay üniforması içindeki bu ince uzun boylu genç adam, bir gün yine elinde dürbünü ağır makineli tüfeğinin başında bir av beklerken çok acıklı bir görünüşe tanık oldu. İki Türk erkeği bir Türk ölüsünü sürükleyerek bir yardan aşağı atmış dönüyorlardı. Attıkları ölü mutlaka bin türlü işkenceyle öldürülmüş olanlardan biriydi. Bu iki Türk de işkencelerle öldürülmeye aday olan o kurbanlardandı. Belki onlar da bütün işkenceyle öldürülenler gibi kolay ve çabuk bir ölümün özlemini çekerek son saatlerini yaşıyorlardı. Süleyman Bey'in bunu düşünmesiyle makineli tüfeğin tetiğine dokunması bir oldu. İki kurban cellatlarının bulunduğu eve girmeye vakit kalmadan delik deşik olarak yere serildiler.

Şairliği de olan genç adam, bu cinayete pek benzeyen kurtarışın arkasından hemen cebinden kalemini kâğıdını çıkararak bu duyguları kapsayan bir şiir yazdı.

Kapının önünde iki Türk gezer,

Vermişler ellerine bir şehit yavru,
Sürünmek isterlerdi kayaya doğru.
Görünce bunları eyledim feryat,
Makineli tüfeği çevirdim imdat!..

Haçın kuşatılması aylarca sürdü. Türk milisleri bu uzun ve durgun siper yaşayışından bıkıp usandılar. Bu sıralarda Yüzbaşı Papavrat'ın boşaltıp gitmek zorunda kaldığı Kozan kurtulmuş, oraya nizamiye güçleri ve başka kumandanlar gelmişti. Yeni gelen kumandanlarla Osman Tufan Bey'in arası açıldı. O da kalkıp yine Haçın'a geldi. Düşman mevzilerine on metreye dek yanaşarak saldırdı, parmağından yaralandı.

Ermeni Kumandanlığının yaptığı güçlendirme aşılacak gibi değildi. Şehrin dört bir yanı, aylarca süren sabırlı bir çatışmayla aşılmaz duruma getirilmişti. İçeri sokulabilmek için en ufak bir gedik bile bırakılmamıştı. Sıra sıra ve üst üste yerleştirilen kum torbaları arasındaki mazgal deliklerine uzatılan silahların namluları Kuvayı Milliye üstüne sağlam atışlar yaparak şehre kimseyi yanaştırmıyordu. Ermeni Kumandanlığının elinde bin beş yüze yaklaşık savaşçı vardı ki bunların bir bölümü de kadındı. Şehrin susuz kalmaması için dereye inen üstü kapalı sıçan yolları yapılmıştı. Ermeniler, görülmeden bu yollardan güçlerini her yana kaydırabiliyor, her tehlikeli gördükleri noktaya yoğun bir ateş gücü sağlayabiliyorlardı. Şehrin yükseklerinde bulunan kâgir evler birer kale gibi güçlendirilmişti. Cebeciyan Boğos, kadınları da örgütlendirip silahlandırmayı düşünmüş, böylece savaşçı sayısını bir hayli arttırmıştı. Ermeniler, çevrelerindeki Kuvayı Milliye kuşağının gün geçtikçe yoğunlaştığını ve sıklaştığını görüyor, yiyecek sıkıntısı bunalımına ayak basmak üzere olduklarını anlıyorlardı. Bir tek umutları vardı. Dışarıdan büyük Hıristiyanlık güçleri gelip kendilerini ve Kilikya-Ermeni Krallığının geleceğini kurtaracaktı. Kral adayı Avadis'le Ermeni sorumlularının kesin kanısı buydu. Ermeniler, kendilerine birkaç ay yetesi bir yiyecek stoku ele geçirmek üzere bir ağustos gecesi, Rumlu bucağı yönünde şiddetli ve başarılı bir çıkış yaptılar. Tahılın ve yiyeceğin bol ve zengin olduğu Rumlu bucağında Doğan Bey'in

Kuvayı Milliye karargâhı bulunuyordu. Gece yarısı, Rumlu'ya yapılan baskın bir ana-baba günü oldu. Ermeniler, ellerine geçirdikleri bütün Türkleri, kılıçtan, süngüden ve kurşundan geçirerek ambarlardaki, eldeki avuçtaki bütün ürünü köyün hayvanlarına yükleyerek Haçın'a döndüler. Rumlu gibi uzak bir köyü erek seçmelerinin bir nedeni de burada oturan Kumandan Doğan Bey'i ele geçirip öldürmekti. Bunu başaramadılarsa da onun atıyla kürklü kaputunu alıp gittiler. Doğan Bey, yakalanıp öldürülmekten güç kurtuldu. Haçınlı Ermeni savaşçılar, ateşe verdikleri Rumlu'dan yükselen alevler gökyüzünü kızıla boyarken, sevinç içinde yerlerine döndüler. Şehirde bir zafer şenliğinin gürültüsü top gibi patladı. Ermeni savaşçıları mazgallardan Türk milislerine alay ederek şöyle seslenmeye başladılar:

— Doğan Bey nerede? Atı ve kürkü nerede?

Haçın savaşçılarının eylemce kumandanı olan Aram Çavuş, Rumlu baskınında kazandığı başarıdan sonra kendine daha çok güvenir olmuştu. "Mağara çıkışı" denen ve Rumlu başarısıyla taçlanan olay, buna benzer yeni olaylar zincirini neden hazırlamayacaktı? Aram Çavuş, bir gün kumandanlarını toplayarak yeni bir çıkış davranışı yapmanın ve bunu sürdürerek kuşatmayı yıpratıp çökertmenin gerektiğini anlattı ve savaşçıların yiğitlik damarlarını kabartmak için şöyle bağırdı:

— Ben, ölüme gidiyorum. Bana arkadaş var mı?

Hemen dört yüz kişiye yaklaşık savaşçı onun arkasına takıldı. Çıkışı inceden inceye planladılar, hesapladılar ve torbalarına silah ve cephanelerinden başka birer günlük de yiyecek alarak gecenin zifir gibi karanlığında Haçın'ın güneyinden sert şırıltılarla akan derenin içinde bu şırıltılarla ayak seslerini boğarak birer birer ilerlediler.

Türk nöbetçileri, derenin masumca şırıltılarının korkunç bir ihaneti saklayacağını düşünmediler ve bilemediler.

Böylece dört yüz kişilik gözü pek Ermeni silahlısı, Haçın'dan dışarı süzülerek gündüzün o dolaylardaki ıssız bir ormanda kırkar kişilik gruplarla Haçın'ı kuşatan Türk milislerine arkadan birdenbire saldırdılar. Büyük bir kalabalık, her gün aralıklarla Haçın'ı dövüp duran biricik dağ topunun bulunduğu tepeye saldırdı.

Kuvayı Milliye müfrezeleri gecenin sessizliğinde birdenbire gerek şehirden, gerekse arkalarından üzerlerine atılan hırçın Ermeni savaşçıları karşısında şaşırdılar. Bu hiç beklenmeyen bir şeydi. Bununla birlikte her iki yanda dişini tırnağına takarak dövüşüyordu. Hele küçük dağ topunun alın yazısı üzerine büyük bir kumar oynamaktaydı. Ermeniler, daha önceden bu topu ele geçirmeyi kurduklarından buraya haddinden aşırı silahlı göndermişlerdi. Savaş bir sürprizle, bir baskınla başladığından az zaman içinde baskın basanlara güler yüz gösterdi. Ermenilerin dışarıdaki güçleriyle içerideki güçleri birleşiverdi. Topçu subayı Ethem Bey, topunu düşmana vermemek için canını vermeyi daha üstün tuttu. Topun elden gideceğini anladığından ilkin kamasını ve nişangâhını yok etti. Tabancası elinde, üstüne gelenlere ateş etti. Sekiz on Ermeni savaşçısı kanlar içinde ayaklarının dibine düştü. Sonra kendisi de kurşunlarla delik deşik olarak topunun üstüne devrildi. Ermeni savaşçıları topu sürükleyip şehre götürdüler. Karargâhı da basan Ermeniler, bütün yiyeceği alıp götürdüler. Arkada ölüler ve inleyen yaralılar bırakarak çekilip gittiler.

Ertesi gün, becerikli Ermeni ustaları topa kama ve nişangâh yaparak bununla Kuvayı Milliye mevzilerine ateşe başladılar. Şehrin hemen burnunun dibindeki Türk mevzileri oldukça geri alınarak kuşatma çemberi aralıklandı, gevşetildi. Bu ilerlemiş güz aylarında kırmızı bir pas rengi alan meşelik ortasında dolaşıp duran Kuvayı Milliye savaşçılarının gönüllerinde de mevsimin üzgünlüğüne uygun bir umutsuzluk rüzgârı esmeye başladı.

*

Yeni Güney Cephesi Kumandanı Selahattin Adil Paşa, Haçın işinin bir çıkmaza girdiğini görünce davrandı. Osman Tufan Bey'i bu cephenin başına geçirerek bütün eldeki avuçtaki güçleri onun buyruğuna verdi. Bu çıbanbaşı artık koparılıp atılmalıydı. Osman Tufan Bey, buyruğuna verilen güçlerin kumandanlarını toplayarak birçok görüşme yaptı. Durumu iyice inceledikten, zafer kokularını koklar gibi olduktan sonra 16 Ekim 1920 günü Haçın'a saldırı buyruğunu verdi. Selahattin Adil Paşa, cepheye etkili bir iki obüs topu da göndermişti.

Saldırı üç koldan yapılacaktı. Güney bölgesinden Saim Bey saldıracaktı. Güney milislerinin bu genç kumandanının buyruğuna bir nizamiye taburu da verdi. Kuzeydoğu bölgesinden Osman Tufan Bey'in yardımcısı Şakir Bozdoğan Bey saldıracaktı. Maraş, Andıran, Aziziye, Göksun milis müfrezeleri onun buyruğundaydı. Kayserili yedek subay Coşkun Osman Bey de Kuzeybatı Cephesi Kumandanıydı. Kayseri, Develi, Mağara, Feke güçleri onun buyruğunda saldıracaktı.

Osman Tufan Bey, saldırıdan önce kumandanları toplayarak son buyruğu verdi:

— Bu üç kumandan, şehre saldırtacakları birlikleri buyruklarındaki kıtaların fedailerinden seçecekler, başlarında bulunacak subayları da yine kendileri seçeceklerdir. İleriye gidecek erlerin silahı mavzer olacak, en az yetmiş seksen mermileri bulunacaktır. Bu fedailer gecenin karanlığından yararlanarak şehre yaklaşabilecekleri kerte sokulacaklar, fırsat bulanlar buyruk beklemeden şehre gireceklerdir. Şehre girmeyenler de sabahı bekleyeceklerdir. Sabahleyin saat beşte on buçukluk top saldırıyı bildirecek, bunu on beşlik obüs selamlayacaktır. Bu saldırı, birbirlerinin arkasında başka birlikler bulunacak ve her biçimde ileri gidenlerle yardımcı olacaklardır. İleri gidenler, elde edecekleri herhangi bir fırsatı kaçırmayarak şehre girecek ve şehri yakacaklardır, buna yetkilidirler. Parola: Lâ ilahe illallah Muhammeden Resulullah'tır. Haydi, size başarılar dilerim.

*

Saim Bey akşam yemeğinden sonra bütün subayları karargâhında topladı. Tufan Bey'in saldırı buyruğunu bildirdi:

— İlk önce birliklerle gidecek subayları bulalım. Arkadaşlardan gönüllü gitmek isteyen var mı? diye sordu.

Öğretmen yedek subay Recep Bey:

— Haçın bizimdir. Kayserili arkadaşlardan önce gitmek bize düşer. Ben hazırım, dedi.

Haçınlı Rıfat Bey:

— Ben Haçınlıyım. En önde benim gitmem gerekir. Ben de varım, dedi.

Ceyhanlı Sarıkadızade Celâl Bey de:

— Ben, Recep Bey'den ayrılmam. Ben de giderim, dedi.

Yeğenzade Fikri Bey de onlara katılınca dört subay oldular, bunlar yeterli görüldü.

Bütün subaylar, eratın içine dağılarak onları ayrı ayrı başlarına topladılar, şöylece dertleştiler:

— Daha ne zamana dek bekleyeceğiz. Kış da geliyor. Ne olacaksa olsun. Şu Haçın işine son verelim. Eğer birkaç güne dek bu Ermenileri yok edip hesaplarını görmezsek yakında bir Amerikan Kurulu gelecek ve bunları alıp götürecek. Bunca emeklerimiz boşa gidecek, alacağımız öç suya düşecek. Savaşta insan ölmez, ölse de şehit olur. Ecel gelince her yerde ölünür. Ölüm, insanı her yerde bulur. Ölümden kaçılmaz. Ne var ki ecel gelmezse hiçbir yerde ölünmez. Bizim kitabımız böyle yazar. Şu üç buçuk Ermeniye boyun eğmek bizim gibi mert ulusa yakışmaz. Bunlar, vaktiyle bizim çırağımız, çobanımızken Fransızları görünce şımardılar. Ellerine silah geçince köylerimizi nasıl yakıp yıktıklarını, ne çok cana kıydıklarını gözlerinizle gördünüz. Onlara Türk'ün kim olduğunu öğretmek zamanı gelmiştir. Sizden dini bir uğruna çalışmak, düşman kurşununu sivrisinek vızıltısı sayacak kahramanlar istiyoruz. Bizimle birlikte gidecek olanlar ayrılsın.

Bu sözleri dinleyen bütün erat, birlikte gitmek üzere öne çıktılar. Nizamiye taburunun her bölüğünden seksener kişi ayırdılar. Milislerden de bir o kerte ayrılınca dört yüze yaklaşık bir fedailer topluluğu meydana geldi. Hepsine birer mavzer, seksener de mermi verildi. Bunlar en ileride bulunacak, bir sıra da bunların ardınca gidecek, gerektikçe ileridekilere yardım edeceklerdi. Bu ikinci sıradakilere bir ağır makineli tüfek veriliyordu. Yalnız, sıradakilerin tüfekleri tutarlı değildi, her birine ancak on altışar mermi verilebilmişti.

Yüze yakın eratı olan Yeğenzade Fikri Bey, birinci sıradakilerden yüz elli-iki yüz metre geride, yedekte kalacaktı. Birinci sıranın yaralıları buraya götürülüp tedavi altına alınacaktı. Fikri Bey güçlerinin bir görevi de ön sıralardan geriye kaçanları yakalamak, gerekirse ön sırayı güçlendirmekti.

Fedai gurupları, gece yarısını bekleyerek ünlü eşkıya Arap Ali ile Yavuz Ali'nin kılavuzluğunda dereye doğru inmeye başladılar. En önde Arap Ali, sonra Yavuz Ali, arkalarından da yedek subay Recep Bey iniyordu. Ötekiler de tek sıra olarak onların ardından geliyordu. Dereye inerek su çağıltılarının yanı sıra yürümeye başladılar.

Bir ara Arap Ali:

— Buraya Ahmet Çavuş Kayalığı derler, dedi. Buradan Haçın'a yüz metre bile yoktur.

Burada ayaküstü beş dakika mola verdiler. Arap Ali, Recep Bey'e şunu sordu:

— Aldığın emir nasıldır? Hemen Haçın'a girebilir misin?

— Evet, büyük Tanrı bize o fırsatı bağışlarsa hiç kimseye sormadan, hiçbir yerden emir beklemeden şehre gireceğiz ve yakacağız.

— Peki öyleyse. Buradan elli metre ileride hükümet konağı ile jandarma dairesi var. Belki yirmi beş metre ileride düşman nöbetçileri beklemektedir. Buradan ileride tutunacak elverişli hiçbir yer yok. Artık, bundan ötesini sen bilirsin.

Recep Bey şöyle düşündü: "Şehir, çepeçevre ustaca güçlendirilmiş. Şu sırada düşmanın nerede çok, nerede az olduğunu bilmiyoruz. Gece karanlığında birbirimizi öldürebilir ve üzücü olaylara yol açabiliriz. En iyisi sabahı beklemektir."

Recep Bey bu düşünceleri, Cemal beylere açtı. Onlar da bunu doğru bularak dere boyunca mevziye girerek sabahı beklemeye karar verdiler. Herkes, birer taş siperinin arkasına çekilerek beklemeye başladı. Dere, cıvıl cıvıl konuşuyordu, kimi kuytularda gecikmiş cırcır böcekleri ötüyor, yıldızlar üstlerinde pır pır titreşiyordu. Esat, öksürüğünü boğabilmek için boğulacak gibi oluyordu...

Şimdi, Rıfat Bey gücü sağda, Recep Bey'inki ortada, Cemal Bey'inki de solda mevziye girmişti. Gerilerinde yedek olarak bir mangalık bir güç kalmıştı. Erat, sabaha dek dişiyle, tırnağıyla çalışıp didinerek düşman kurşunlarından korunacak birer siper yapmaya çalıştı. Bu iş, tanyeri atıncaya dek sürdü. Dağların tepesinde çoğalan masmavi aydınlık, derenin çukur karanlığını aydınlatınca Haçın

mazgallarından ilk kurşun yağmuru çok elverişsiz durumda siperlenmiş olan eratın üzerine yağmaya başladı. Eratın birçoğu ilk anda yaralandı. Baş kaldırıp yağan kurşunlara karşılık verilemiyordu.

Bu aralıksız düşman ateşi sırasında Cemal Bey, sürünerek Recep Bey'in yanına vardı:

— Bu ateşin altında düşman ilerliyor mu? Yoksa bizi süngüden mi geçirecek? diye sordu.

Recep Bey:

— Korkma, bir şey yapamazlar, diye yanıtladığı sırada gerideki ikinci sıra savaşçıları bulundukları yüksek mevzilerden düşmana yoğun bir ateş açtılar. Ağır makineli tüfek, hiç kimsenin gözünün yaşına bakmamacasına sonsuz ta- ta- talarıyla düşman siperlerine ateş ediyordu. Başlarını yerden kaldıramayan birinci sıradaki eratın morali birdenbire yükseldi. Düşmanın ateşi zayıflamıştı. Makineli tüfeğin göz açtırmayan sürekli ateşine bir de kuzeybatıya yerleştirilen on buçukluk obüs topunun etkili atışları katılınca erat saldırının başladığını anladı. Dağın arkasından on beşli obüs topu da ötekinden sonra ilk mermisini Haçın'a savurdu. İlk mermi Tapanlı bucağı müfrezesinin bulunduğu hattaki dağın yamacına düştü. Neyse ki bir zarar vermedi. Bu müfrezeden Tapanlılı Abdullah Kahraman Çavuş gür bir sesiyle bağırdı:

— Ha topçu, bir bize, bir düşmana!

İşiten herkes güldü. Ermeniler, Kuvayı Milliyecilerden ele geçirdikleri nişangâhsız dağ topuyla etkisiz birkaç atış yaptılarsa da on beşlik obüsün gönderdiği ölçülü bir mermi onu da başlarındakilerle birlikte temelli susturdu. On beşlik obüs topu, öğleye dek doksan altı mermi atarak şehrin bütün büyük yapılarını yıktı. Obüs topunun şehirde kaldırdığı taş, toprak, toz bulutları, dere kıyısında mevzilenmiş olan fedai gruplarının üzerine yağıp duruyordu. Bu patırtı gürültü, bu patlamalar, cavlamalar savunucuların sinirlerini berbat etti. İlk kez moralleri, dolma toprak içinde açılan bir mağara gibi çöktü.

Kurmay Binbaşı Cebeciyan Boğos da yaralanmıştı. Sonucun ne olacağını soran savaşçılara şöyle dedi:

— Mademki on beşlik obüs burayı dövüyor, kurtuluş çaresi yoktur. Başınızın çaresine bakın!

Akşam karanlığı bastığında Haçın'ın içinde bir kımıltı, bir dalgalanma sezildi. Çok geçmeden dere kıyısında siperlenen fedai grupları üzerine çok yoğun bir tüfek ateşi yağmaya başladı. Kumandanlar, hemen Ermeni askerlerinin, Kuvayı Milliyecilerin her iki yanını tuttukları köprüden bir çıkış yapacaklarını ya da kaçıp gideceklerini anladılar. Köprünün her iki yanında tutunmuş Kuvayı Milliyecilerin üstüne göz açtırmamacasına açılan yoğun, öldürücü ateş, bir süre sürdü. Kumandanlar, anlaşarak kımıltı görülür görülmez bütün ateşin köprü ateşi üstüne çevrilmesini buyurdular. Dere içi karanlığı o kerte yoğundu ki birkaç adım ötesi zor görülüyordu. Yedekteki manganın da katılmasıyla köprü üstüne başlayan ateş, köprü üstünde yığınla Ermeni savaşçısının toplanmış olduğunu gösterdi. Vurulan, yaralanan Ermeniler:

— Aman, acıyın, öldüm, yetişin, vay anam! diye bağırdıkça Kuvayı Milliye'den Karabucaklı Deli Hacıdoğan'ın narası hepsini bastırırcasına işitiliyordu.

— Vurun! La ilahe illallah!

Bu sırada şehirden kaçabilen yüzlerce silahsız Ermeni çoluk çocuk, Kuvayı Milliye'ye teslim oluyor, uzakta gözaltı ediliyordu. Yine bu sırada kuzey, kuzeydoğu, batı güçleri şehre girerek evleri yakmaya başladılar. Kartal yuvasını andıran şehir, bu yangınların ışığında aydınlandı. Yangınların aydınlığında kaçan, kovalayan silahlı insan yığınları görülüyor, artık rastgele silah atılmıyordu. Herkes birbirine karışmıştı. Yukarıdan gelen Kuvayı Milliye baskısı Ermeni savaşçılarını biricik elverişli çıkış yeri olan dere üzerindeki köprüye doğru sürüyor, dere kıyısında yatan Türk savaşçıları da yangınların ışığında ellerindeki son mermileri bunların üzerine boşaltıyorlardı.

Haçın, cayır cayır yanıyor, çevredeki dağlar kızarıp bozarıyordu. Suçsuz Ermeni halkı, yığın yığın teslim oluyor, acıma diliyor, savaşçıların ayaklarına düşerek öldürülmemelerini diliyordu. Gün ağardığında Haçın'da yer yer dumanlar tütüyor, yıkılmış evlerin arasında

binlerce ölü yatıyordu. Hele şehir köprüsünün üzeri, üst üste yığılmış Ermeni savaşçılarının kanlar içindeki ölüleriyle örtülüydü. Kuvayı Milliye sıralarında da bir yığın ölü, yaralı vardı.

Recep Bey müfrezesinden biraz ötedeki köyün hükümet konağıyla jandarma dairesine ak teslim bayrakları asılmışsa da pencerelerinden yine de ateş ediliyordu.

Recep Bey, arkadakilere işittirmek üzere şöyle seslendi:

— Hey, hükümet konağında bulunanlar! Size söylüyorum! Hem ak bayrak açmışsınız, hem de ateş ediyorsunuz! Eğer, teslim olmak istiyorsanız silahlarınızı hükümet konağının kapısı önüne çatarak buraya gelin. Eğer, savaşı sürdürmek istiyorsanız ak bayrağı indiriniz. Bir erkek gibi karşımıza çıkınız!

Hükümet dairesindeki savaşçılardan biri sert bir sesle cevap verdi:

— Oraya bir top getirdiniz diye mi kuruluyorsunuz? Bu gece o topu elinizden alacağız!

İki konak da kale gibi güçlendirildiğinden piyade tüfekleriyle üzerlerine varılamazdı. Hele gündüzleyin oraya saldırmak aptallık olurdu. Recep Bey'le arkadaşları bunu Güney Cephesi Kumandanı Saim Bey'e bir raporla bildirdiler. O da Tufan Bey'e bildirerek obüsle bu iki konağa ateş ettirdiyse de etkisiz kaldı. Obüs mermileri bunlara değdirilemedi. Yine iş piyadeye düştü. İkindiüstü Karaduman Rıfat Bey, elli savaşçıyla oraya saldırdı. Konakların dibinde altı ölüyle on yaralı bırakarak geriye döndü. Akşam karanlığı basınca Abdüssamet elli savaşçıyla batıdan, Recep Bey'le arkadaşları da elli kişiyle güneyden birlikte saldırarak konakların kapılarına dayandılar:

— Teslim olun! diye bağırdılar.

İçeride, beş altı savaşçı vardı. Hepsinin gövdelerini mermilerle doldurarak içeri girdiler. Her iki konakta halktan beş yüz yığıntı bulundu. Bunlar, bayrakları pencerelere asanlardı. Bunların teslim olmasını önleyenler de birkaç kişiydi. Silahsız Ermeni halkını bir dizi yaparak Saim Bey'in karargâhına götürdüler. Bunlar tutsak alınan en son Ermeni kafilesiydi.

1920 yılı Ekim ayının on sekizinci günüydü. Kilikya Krallığı'nın

yeniden kurulması hülyalarını taşıyan başlar, Haçın denen bu kartal yuvasında gerçeğin granitlerine çarparak tuz buz oldu. Oysa burada yaşayan on binlerce masum insan, politikanın iğrenç manivelasıyla yerlerinden oynatılıp Türk topraklarının üzerinde küçük bir ada olarak bağımsız bir devlet kurmaya özenmeselerdi bu kartal yuvasında birer Türk yurttaşı olarak mutlu türküler söyleyebilirlerdi.

Tufan Bey, Haçın'ı bütünüyle ele geçirince savaş başladığında içeride kalan beş yüz Türk'ten sağ bir tek kişi bulunmadı. Şehirde kedi, köpek, fare gibi hiçbir canlı hayvana da rastlanmadı. Hepsi yenmişti. Tutsak alınan, teslim olan bütün Ermeniler, Develi'ye gönderildi.

Haçın savaşı başladığı günlerde kasabanın Ermeni kaymakamı Çaylan Karabet, masanın başında oturup resmî işlerle uğraşır görünerek anılarını yazıyor, hiç kimseye göstermeyerek bunları bir çömleğin içinde saklıyordu. Çaylan Karabet, genç aydın bir adamdı, Haçınlıydı. Kafkasya, İran, Irak'ta avukatlık yapmıştı. Onu kaymakam olarak Haçın'a çağırmışlar, başına son kerte belalı bir iş sarmışlardı. Bu görevi alırken çok düşünmüştü. Ermenilerin onu yenilmez güçlüklere doğru iteceğini pekiyi biliyordu. Anılarını şöylece yazıyordu:

"Bu işe başladığım günden beri bütün Ermenileri karşımda buldum. İlk zamanlarda polis komiseri Hayık Efendi biraz beni dinledi. Buyruklarıma boyun eğdi. Sonradan öbürlerinin kışkırtmasıyla o da vazgeçti. Ermeni Jandarma Kumandanı Üsteğmen Bedros, bayağı bir eşkıya olan Gizik Duran'ın evini yaktı. Duran da eşkıyalığı bırakarak milliyetçi bir Türk olarak karşımıza dikildi. Bu gerekir miydi? Yine bu Jandarma Kumandanı silah aramak bahanesiyle durmadan köylere gider, erkek ve kadınları toplayarak hapseder; kadınları abdestlerini yaptırıncaya dek döverdi. Kamavor Kumandanı Cebeciyan, bir gün güzel bir Türk kadınına tecavüz etmek istedi. Ne var ki kadının mertçe savunması karşısında isteğine ulaşamadı. Yine bir gün Ermeni Jandarma Kumandanı, yüz elli köylü erkek ve kadının ellerini bağlayarak şehre getirmiş ve hapsetmişti. Otuz dokuz derece ateşle hasta yatıyordum. Kalktım, bu zavallıları aldım. Gürleşen köyünün karşısına dek kendim götürdüm. Orada serbest bırakarak köylerine gönderdim. Bu çirkin işlere bir türlü engel olamadım. Verdiğim

buyruklar dinlenmiyordu. Tapavrat'a başvurdum. Burada güvenliği düzeltmek imkânsızdır. En azdan yüz Fransız askeri göndermesini dileyerek yalvardım. Hiç cevap alamadım. Bu çirkin durum bütün korkunçluğuyla hatta şehirdeki Müslümanların en iğrenç biçimlerde öldürülmeleriyle sonuna dek sürdü. Evet, Ermeniler, Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği toplara, tüfeklere kahramanca göğüs gerdiler. Ne var ki bu, adaletin yitmesini gerektirmez. Ben de milliyetçi bir Ermeni'yim. Yine de böyle cinayetlere, adaletsizliklere yüreğim sızlar, insanlığın yok olmasına hiçbir zaman gönlüm razı olamaz. Bu vahşet karşısında tüylerim ürperir ve kahrolurdum."

*

Haçın savaşında sağ kalan Kuvayı Milliye müfrezeleri Haçın-Kozan yolu üzerinde toplanarak Tufan Bey'in gelişini beklediler. Tufan Bey gelip eratı denetledi, yengilerini kutladı. Hep birlikte yola çıkarak Gürleşen bucağına vardılar. Karaduman Rifat Bey'in babası, amcası yengi onuruna subaylarla erata bir şölen verdi. Eratla subaylar, aylardan beri ilk kez, kuşkusuz, güven dolu ve rahat bir uyku çektiler. Artık, buralar düşmansız bir ülkeydi.

Oradan yola çıkarak Feke'ye vardılar. Feke Kaymakamı Feyyaz Bey'le çok çile çekmiş olan Feke halkı, onları zaferlerinin parlaklığı oranında, ellerinden geldiğince iyi karşılayarak ağırlamaya çalıştı. Geceyi orada geçirerek Kozan'a yollandılar. Çok sert, uzun bir dövüş yapmış olan Kozan halkı, onları daha yarı yoldan davul zurnayla karşıladı. Haçın gibi son kerte tehlikeli bir çıbanbaşının ortadan kaldırılmış olması, Kozan halkını çocuk gibi sevindiriyordu. Her yüzde kurtuluşun, serbestliğin ışıkları parlıyordu. Bu tadına doyum olmaz bir sevinçti. Kuvayı Milliyeci Tufan Bey'le, Kozan şehrinin yıldızı Saim Bey, atları üzerinde Kuvayı Milliye giynekleri içinde şehre girerken çılgınca alkışlandılar. Analar, bu yiğitleri işte bugün için doğurmuştu.

Haçın'dan Kozan'a dönen Tufan ve Saim Bey güçleri burada bir hafta kalıp dinlendiler. Buraya artık Yarbay Talat Bey egemendi. Tufan Bey'in de, Saim Bey'in de böyle şanlı şerefli alayları, zaferleri arkalarında sürükleyerek buraya gelmeleri onu tedirgin etmişti. Bu

sırada Maraş'ta oturan Güney Cephesi Kumandanı Salahattin Adil Paşa da Tufan Bey'in ününü çekemiyordu. Onu Demirci Mehmet Efe tipinde bir halk kahramanı sanıyordu. Kozan'ın yeni mutasarrıfı Abdülaziz Bey, Saim Bey'e Kozan'ın Tahrirat Müdürlüğünü vermek istediyse de o kabul etmedi; ona şunları söyledi:

— Yurdumun türlü yerlerinde düşman bulunur, onların pis çizmeleri buraları kirletirken ben burada bir kalem efendisi olarak pasif bir durumda kalamam. Bu beni çok üzer. Yurdumun taşı, toprağı, canlı cansız her şeyi bütünüyle özgürlüğüne, bağımsızlığına kavuşmadan yeşil masada oturup keyfime bakarsam bu yurdun ekmeği, aşı bana haram olur. Böyle kara günde ulus kan ağlarken ben kadife koltukta oturamam. Af buyurunuz, efendim. Öneriniz benimsemeyeceğim bir iştir. Bu can bu tende iken, bu göz görür, bu kulak işitir, bu kafa anlarken ben düşmanla savaşacağım.

Bir hafta sonra Maraş'ta oturup Güney Cephesi Kumandanlığını yapan Salahattin Adil Paşa, Tufan Bey'i Gezgin Güçler Kumandanlığına, Saim Bey'i de Kadirli Merkez Kumandanlığına atadığını bildirdi.

Tufan Bey'le Saim Bey, savaşçılarının önüne düşerek Kadirli'ye vardılar. Saim Bey istemediği halde orada bir hafta Merkez Kumandanlığı yapmak zorunda kaldı. Bu arada durmadan müfrezelerden kaçanları kovalamak, bunları yakalamak üzere ağa ile eşrafın da yardımcı olmasına çalıştı. Sonra, Salahattin Adil Paşa'nın buyruğu ile Kars güçleriyle Ceyhan Grup Kumandanlığına atandı. Mansurlu müfrezesinin başında bulunan Abdüssamet Bey de üsteğmen rütbesindeki Saim Bey'in buyruğuna verildi.

Elli kişilik Tapanlı Bucağı müfrezesiyle yüz kişilik Karabucak Bölüğü öğretmen yedek subay Recep Bey'in buyruğunda Saim Bey güçlerine katıldı. Tapanlılı Abdullah Kâhya ile Karabucaklı Hacı Ali Ağa gibi Recep Bey de Kozan'ın bu bölge köylerindendi. Her iki müfreze bu iki adamın sözünü dinleyecek durumdaydı. Kumandan Recep Bey de çoğunca biliniyor, tanınıyordu. Recep Bey, yüz elli kişilik gücüyle Kozan'dan yola çıkarak daha önce yola çıkan Saim Bey'le buluşmak

üzere güneydoğu yönünde ilerledi. Ceyhan Irmağı'nın doğusunda bulunan Hemite Kalesi'ne vardığında Saim Bey'i orada kendisini bekler buldu. Saim Bey bu gücün, Ceyhan Irmağı'nın geçit yeri olan Hemite köyüne yerleşmesini buyurdu. Mansurlu Bölüğü de onların solunda buraya bir saat çeken Harnip Burnu'na yerleşmişti. Orası, yaya olarak buraya iki buçuk saat çekiyordu. Saim Bey, yapılacak işleri şöyle anlattı:

— Tufan Bey, Andırın bölükleri ve Çokak güçleriyle dün akşam Haruniye'ye döndü. Bizimle bağlantı kurup Mamure, Osmaniye ve Ceyhan şehrinden Fransızları atma buyruğunu aldı. Savaş birliğini kararlaştırmak üzere yarın kendisiyle buluşacağım. Bu yüzden, kararlaştırılmış olan Mamure baskınından şimdilik bir iki gün için vazgeçildi. Çerkez Nuri Çavuş güçleri bu geceyi Mustafabeyli ve Tatarlı köylerinde geçirecekler. Bunlardan bulacakları malzemeyle demiryolunu birkaç yerinden patlatacaklar. İnşallah Osmaniye topraklarından gâvuru kovan ilk önemli etken biz olacağız. Şehirlerde, güzel noktalarda Türk bayrağını çekecek ve sonuna dek yaşatacak biz olacağız.

Recep Bey, Kesmeburnu'ndaki Saim Bey'den iki gün sonra Mamure kasabasına yapılacak baskın buyruğunu alarak Ceyhan Irmağı'nın geçit yerine on silahlı bırakıp müfrezenin başında oraya yollandı. Harnip Burnu'ndaki Abdüssamet Bey'in Mansurlu Bölüğünü de alarak Ceyhan Irmağı'nın sol kıyısında bulanık suların çağıltısını dinleyerek Kesmeburnu'na vardı. Saim Bey orada Yeğenzade Fikri Bey'le kendilerini bekler buldu. Erat, bir saat mola verdi. Yemek yenildi. Öğle üzeri hep birlikte doğu yönünden yürüyüşe geçildi.

Mamure kasabasını doğu yanından kuşatan Gâvur Dağları'nı dolaşarak Domuz Dağı'nın eteklerinden Ceyhan'ı geçtiler; sonra yine dağa tırmandılar. Domuz Dağı'nın doruğu sık ormanlarla kaplıydı. Doruğa yaklaşıldığında bir düzlükte ordugâh kurarak mola vermek üzere durdular. Tufan Bey'in daha önce Andırın, Çokak güçleriyle oraya gelmiş olduğunu gördüler. Bu güçlerin bulunduğu sık ağaçlıklarla kaplı yer, Mamure'nin tepesinde bir kartal yuvasına benzi-

yordu. Kasaba, bütünüyle onların ayaklarının altındaydı. Buradan kuşbakışı görünüyordu. Düşman askerlerinin düzlüklerde eğitimle uğraştıkları görülüyorsa da bu ancak dürbünle olabiliyordu. Garnizon oldukça uzaktı.

Kozanlı ilk militan Kuvayı Milliyeciler Kurtoğlu Hulusi ile Topaloğlu Halil beyler de orada, Tufan Bey'in yanındaydılar. Recep Bey'le Halil Kurtoğlu hemşehrisi Saim Bey'le şöyle ıssızca bir kıyıda biraz konuşmak gereğini duydular. Şöyle sordular:

— Ovada kurulu Mamure'nin ele geçirilmesinden ne gibi bir yarar umabilir? Bizce Mamure'nin hiçbir askerce değeri yok. Biz, Osmaniye ve Toprakkale'yi ele geçirirsek Mamure kendiliğinden düşer. Bizce buraya yapılacak emeğe değmez.

Saim Bey, Selahattin Adil Paşa'dan gelen, Tufan Bey'in de gereksiz bulduğu bu buyruğu sonuna dek savunur görünerek hemşehrilerine şöyle dedi:

— Sizin Recep ve Halil beyler olduğunuzu bilmeseydim şimdi şurada sizi vururdum.

Selahattin Adil Paşa'nın gönderdiği tek dağ topunu ovaya iyice egemen bir tepeye kurdular. Yalnız bu topcağızın ancak altı mermisi vardı. Saldırı işi inceden inceye düşünüldü. Kurtoğlu Hulusi ile Topaloğlu Halil, Uç Tutlu Şükrü beyler, atlılarıyla ovaya inecekler, Osmaniye ile Mamure arasındaki düz araziyi kapayacaklar, Osmaniye'den Mamure'ye yapılacak herhangi düşman yardımına engel olacaklardı. Kuzeyle kuzeydoğudan Andırın güçleri, kuzey-kuzeybatıdan Recep Bey, Kars güçleri Mamure'ye saldıracaktı.

Bütün müfrezeler kendilerine verilen ereklere ulaşmak üzere yürüyüşe geçti. Saim Bey'in ardınca dağınık olarak, kırmızı gövdeli, çelik gibi sert kocayemişi, çam, meşe, pırnal ağaçları arasından zorlukla kendilerine yol bulup ilerlemeye çalışan savaşçılar, kimi alanlardan Mamure Ovası'na bakıyor, orada Fransız askerlerinin hâlâ eğitimle uğraştığını görüyordu.

Saim Bey'in, bir ayak önce ateş edilecek mesafeye varılması için içi gidiyordu:

— Ateş menziline girelim, eğitimdelerken ateş açalım, deyip duruyordu.

Ne yazık ki Domuz Dağı onlara bu olanağı vermedi. Son kerte sarp, ayrıca balta girmemiş ormanlarla kaplı olan engebeli topraklar, saatleri şeker gibi kutu kutu yedi. Güneş, tozlu ufukları kızartarak hızla alçaldı. En değerli saatler yalçın kayalıklarda, dikenli sık çalılıklarda eriyip gitti. Fransızlar, eğitimi bitirerek kışlalarına girdiler. En güzel bir fırsat kaçmıştı. Bu fırsat yakalanmış olsaydı bütün düşman askerleri bir ateş baskınıyla saf dışı edilebilecekti.

Müfreze, akşamüstü vadiye inebildi. Ova buradan başlıyordu. Erat, büklerin arkasına gizlenerek yarım saat mola verdi. Arkadan gelmekte olanları beklediler. Gök bitimi üzerindeki zengin kızıl renkler, yavaş yavaş pembeleşti, morardı. Ova nefti, sonra eflatun bir renk aldı. Karanlık, sık ormanlardan ovaya doğru bir kurt sürüsü sessizliğiyle indi. Son güz kuşlarının çığlıkları kesildi. Dağdan ovaya doğru karanlıkla birlikte bir serinlik de akmaya başladı. Müfreze, yerinden doğrularak tilki adımlarıyla Mamure yönünde ilerledi. Kasabanın bir kilometre berisinde kullanılmayan bir hangara vardılar. Burası karargâh olacak, yaralılar buraya taşınacaktı. Vakit yatsıydı. Saim Bey, Teğmen Abdüssamet Bey'e:

— Müfrezenle demiryolu üzerindeki bütün telgraf ve telefon tellerini kesecek, demiryolunu geçecek ve bunun sağından Mamure'ye doğru ilerleyerek demiryolunun solundan ilerleyen Kars bölükleriyle bağlantı kuracaksın, buyruğunu verdi.

Kars bölüklerinin kumandanları Mahmut Ağa ile Hasan Hüseyin Çığşar'a:

— Siz de demiryolunun solundan Mamure'ye doğru ilerleyeceksiniz. Denk geleceğiniz devriye ve çift nöbetçilere ateş açmayarak bunları sessizce ortadan kaldıracaksınız. Düşmana kışlada silah başı yaptırmamak için elinizden gelen her şeyi yapacaksınız. Böylece baskının ruhunu bozmamaya çalışacaksınız. Şimdi size davul zurna vereceğiz. Bunları demiryolu akıntı köprüsünün altında bulunduracak, düşmanla savaşa tutuşacak olursanız bunları çalarak

bize bildireceksiniz. Biz de hemen size yardım göndereceğiz. Recep Bey, bütün gücüyle burada yedekte kalacak.

Saim Bey, emir subayı Fikri Bey'le yedek güçle birlikte kaldı.

Heyecanlı bir sessizlik sürüyordu. On beş dakika geçmemişti ki ovadan silah tan tunları gelmeye başladı.

Saim Bey, buna son kerte üzüldü. Baskın güme gitmişti. Düşmanın bu kerte çabuk uyanması her şeyi altüst etmişti. Tilki adımlarıyla ovaya gidenler, soluk soluğa koşarak dönüyorlardı. Bölük Kumandanı Mahmut Ağa da aralarındaydı.

Saim Bey:

— Ne oldu? diye sordu.

— Bilmiyoruz, kimse kalmadı. Herkes dağıldı.

Kafası kızan Saim Bey, Recep Bey'e:

— Bütün gücünle ilerle. Ben de geleceğim, diye buyurdu.

Recep Bey, askerlerini silah başı edip ovada avcı hattına kaldırdığında Fransızların attığı parlak aydınlatma fişekleri başlarının üzerinde açılıyor, hepsinin gözlerini kamaştırıyordu. Bu askerlik değil, rezaletti. Düşmanın topları, yeğnik, ağır makineli tüfekleri, piyade tüfekleri, tüfek bombaları ovayı hallaç pamuğu gibi atıyor, her yandan şimşekler çakıyordu. Birer adım aralıkla ilerleyen yedek güç, bu cehennem kusuntusuna bakmadan ereğe yaklaşıyordu. Köprü altındaki davul zurnayı geride bıraktılar. Demiryolu doldurmasına gelince bunun küçük yamacına yapışarak siperlendiler. Biraz sonra Saim Bey'le Fikri Bey de tabancalarını çekmiş olarak onların yanına geldiler. Bu sırada Mamure'deki Fransız toplarına ta Osmaniye'deki Fransız topları da katılıyor, gecenin sessizliğini gök gürültüleriyle dolduruyor, sarsıyorlardı.

Demiryolu dolmasının yamacına sığınan Recep Bey gücünün, Saim Bey'in başı üzerinden elli altmış metre ötedeki Fransız karakolundan yağdırılan ağır makineli tüfek kurşunları çelik bir tarağın dişleri gibi geliyordu. Recep Bey müfrezesi de o yana boşuna kurşun atıyordu.

Bir ara Saim Bey, ateşi kestirdi, yüksek sesle Fransız karakoluna bağırdı:

— Ülek ente Müslim? (Sen Müslüman mısın?)

Karşıdan yanıt geldi:

— Elhamdülillah!

Saim Bey yine Arapça:

— Ya ahi, ene Müslim. Taal, ya ahi! (Kardeş, ben de Müslümanım, gel kardeş!) diye seslendi.

Bu sırada karakolda Arapça, Türkçe, Fransızca, Ermenice yüksek sesle tartışıldığı işitildi. Orada Arap askerlerinin bir kenara itildiğini gösteren değişikliğin izleri hemen görüldü. Makineli tüfekleri daha büyük bir gevezelikle işlemeye başladı. Makineli tüfekler böyle korkunç bir öfkeyle ta- ta- talarını sürdüredursun karakoldaki karışık uluslardan askerler arasında bir kavga gürültüdür gidiyordu.

Cezayirli Araplar, Saim Bey'le konuşmak istedikçe ötekiler bunları önlüyorlardı. Bu sırada Mevlüt Çavuş, elindeki bombayı bismillah deyip, düşmana savurdu. Mevlüt Çavuş'un ikinci bombayı da fırlatması üzerine düşman uyandı. Ağır makineli tüfekten daha iyi iş görecek silahı anmış olacak ki bir Fransız bombası hemen demiryolunun üzerinde, müfrezenin burnunun dibinde şimşek çakarak patladı. İkinci düşman bombası demiryolunu aştı, müfrezenin ayakları dibinde patladı. "Sanki cehennem kazanı patlamış gibi her yan ateş içinde kaldı." Avcı hattının bir başından öbür başına dek müfreze sarsıldı. Taşlar, topraklar, demir, ateş parçaları, yoğun birer bulut gibi göğe fırlayarak sonra müfrezenin üzerine yağdı.

— Ben vuruldum!

— Ben de vuruldum!

Sesleri zincirleme avcı hattını dolaştı. Sonra üçüncü bombayı yemek istemeyen bütün savaşçılar, buyruksuz yerlerini bırakarak darmadağın geriye kaçmaya başladılar.

Recep Bey, yerinden fırlayarak bir bölümünün önünü çevirip onları elli metre geride yine mevziye sokabildi. Recep Bey, biraz düşünmeye fırsat bulunca Saim Bey'i andı. Ortalarda yoktu. Sesi de gelmiyordu. Hemen Fikri Bey'le onu aramaya koyuldular. Bu sırada jandarma Hurşit Onbaşı yanlarına geldi:

— Efendim, Saim Bey vurulmuş, baygın yatıyor, dedi.

— Nerede? Haydi, çabuk beni oraya götür.

Bu haber, Recep Bey'i deli gibi etmişti. Hemen Fikri Bey'le fırladılar. Biraz ötede üç dört şehidin ortasında Saim Bey de sessiz, kımıltısız uzanmış yatıyordu. Yanı başında da Bölük Emini Ahmet Efendi oturmuş, kendi yarasını sarıyordu. Recep Bey, hemen Saim Bey'in üstüne kapandı, nabzını tuttu, kalbini dinledi, nabzı da, kalbi de hafiften atıyordu. Demek ki sağdı. Ne var ki giynekleri parçalanmıştı. Recep Bey'in ellerine, neresini tutsa, sıcak kan bulaşıyordu.

— Saim, Saim! diye kulağına seslendi.

— Hıh, sen kimsin? Defol, alçak düşman. Yaralı olmakla beni teslim mi olacak sandın?

Saim Bey'in kendinde olmayarak verdiği bu yanıt, Recep Bey'i daha çok üzdü.

— Ben düşman değilim. Recep'im. Şimdi seni geriye alacağız, iyi olacaksın, dedi.

Saim Bey, bunun üzerine kendine geldi. Kanlı gövdesiyle yarı doğrularak Recep Bey'i kucaklamaya çalıştı.

— Gel kardeşim, seni bir daha kucaklayayım!

Hüngür hüngür ağlıyordu. Recep Bey de kendini tutamayarak ona sarılmış durumda ağlamaya başladı. Şimdi kanlar, sıcacık gözyaşları birbirine karışıyordu.

Dört kişi, Saim Bey'i tutarak otuz metre geriye götürdü. Davul zurnanın bulunduğu demiryolu köprüsü altına sığınarak onu oraya yatırdılar.

Recep Bey, Saim Bey'in yaraları sarıladursun, hemen geriye döndü, yarım saat düşmana kurşun attırdı. Saim Bey'in ölüm kertesinde yaralandığını işiten milisler, başını alıp kimseye danışmadan savuşmaya başladı. Çevredeki ulusal güçlerden de hiçbir bilgi yoktu. Herkes yitiklere karışmıştı. Yalnız, Musa Bey'in bölüğü uzaktan bir kez ateş etmiş, o da susmuştu. Artık düşman karşısında bulunmanın bir yararı kalmamıştı. Baskın, baskınlıktan çıkmış, basanlar tehlikeye düşmüştü.

Yarım saat sonra bir silahlı ile köprü altındaki yaralı Saim Bey'in yanına dönen Recep Bey, Teğmen Abdüssamet Bey'i de onun başında buldu. Belki yirmi-yirmi beş yerinden kanlar fışkıran genç adamın yaraları sarılmışsa da yırtılan gömleklerden yapılan sargıların üzerinden bile kan sızıyordu.

Bu köprü altı da şu sırada tehlikeliydi. Milislerin dağılıp gittiğini anlayan düşman her an çıkagelebilir, yaralı, yarasız hepsini canından edebilirdi.

Hemen silahlardan bir sedye yaptılar. Üzerine bir keçe gererek Saim Bey'i buna yatırdılar. Kaputunu üstüne örttüler. Sarsarak alıp götürmeye başladılar. Kim bilir belki yaralının görünürde olmayan yaraları da vardı. Daha ilk sarsıntıda:

— Kardeş! Kardeş! diye yüksek sesle inlemeye başladı.

Bu ağır durumda silah arkadaşları onu gündüz gözüyle son kerte güçlükle indikleri Domuz Dağı'na gecenin karanlığında çıkarıp karargâha ulaştırdılar. Oraya ancak tanyeri atarken varabildiler. Dağ serindi. Hemen bir ateş yakarak genç adamı onun başına yatırdılar. Köylerden içi yataklı bir araba bulup getirmeleri için atlılar gönderildiyse de baygın bulunan Saim Bey, son kez yüzünü çoban ateşinin aydınlığına çevirdi, kımıltısız kaldı. Onun öldüğünü gören karargâhtaki silah arkadaşları, hüngür hüngür ağlamaya başladılar. "Çukurova'nın en parlak yıldızı sönmüştü."

*

Tufan Bey, o gece Saim Bey'in ağır yaralandığı haberini alınca deli gibi olmuştu. Bunu işitince olayın başlangıçlarını bir daha yaşadı. Onu, "Haçın cephesinin bir köşesinde alçak gönüllü, fedakâr, bir er gibi ülküye bağlı" bulmuştu. " İşte, yerime geçecek adam" demişti. En sonra Mamure'yi ele geçirmek üzere Maraş'tan buyruk gelmişti. Buranın topsuz alınamayacağı belliyse de Kumandan Salahattin Adil, bunu bilemezdi. Saim ve arkadaşları Doğudan, kuzeyden keşfederek Domuz Dağı'ndan istasyona yaklaşmanın daha kolay olacağını anlamışlardı. Domuz Dağı'na vardıklarında kâgir yapıya gündüzün saldırmanın tehlikesini hesaplamış, bu işi geceye bırakmışlardı. Fransızlar

istasyonu savunak olarak güçlendirmişlerdi. Gündüzün gönderilen keşif güçleri, Fransızların bir tabur tutarında olduğunu raporlamışlardı. Osmaniye ile dolaylarındaysa burada ellerini çabuk tutmalarını gerektirecek sayıda düşman gücü vardı.

Gündüzden baskın planını güzelce hazırlamışlar, geceleyin de burayı sarmışlarsa da kâgir olan istasyon konağının pencereleri mazgallı tuğlalarla örülmüştü. Burası topsuz yıkılamaz, içine sızılmadıkça da sonuç alınamazdı. Konağa salt kapıdan giriliyordu. O da güçlendirilmişti.

Saim Bey, Tufan Bey'e:

— Kapıdan ben ve arkadaşlarım gireceğiz, demişti.

Saim Bey'in bu önerisi, yapılacak en doğru işi Tufan Bey'e anlatmıştı. Bunu kendisi öneremezdi. Görev belli olduktan sonra Saim Bey yola çıkmaya hazırlanmıştı. Tufan Bey onun sırtını sıvazlayarak:

— Haydi, Allah başarı sağlasın kardeşim, diyerek onunla helalleşmişti.

Uzun boylu, iri yarı Saim Bey, akşamın karanlığı içinde koyu bir gölge gibi alın yazısına doğru uzaklaşmıştı. O gittikten sonra Tufan Bey kendi kendine:

"Mamure'yi alırsak ne kazanacağız, hiç!" diye düşünmüştü.

Sonra ovada kıyametin koptuğunu işitti, hem de gördü. Yüreği kuşkularla çarparak bir haber bekledi. Baskın suya düşmüştü. Arkasından bir milis Tufan Bey'in kulağına şu gözyaşlı haberi fısıldamıştı:

— Efendim, Saim Bey vuruldu!

Tufan Bey, birdenbire çöker gibi olmuştu. Vurulan sanki Saim Bey değil de kendisiydi. Beyninden vurulmuş gibiydi. O geniş alınlı, ateş bakışlı, dalgın yüzlü, dolgun gövdeli arslan gibi genç adam, kanlarla bulanmış varlığıyla gözlerinin önünde kıvranıyor, debeleniyordu. Ortada yok olan yalnız Saim Bey değil de bir baskın görevi vardı. O da güme gitmişti. "Bundan sonra ne yapacağız?" diye düşünerek ovada döndü durdu. Uzun zaman haber getirenler, Saim Bey'in "beni bırakınız" dediğini anlatmışlar, o da son buyruğunu şöyle vermişti:

— Hayır, o geri gelmeden bir can buradan gerilemeyecek.

Tufan Bey, o gece yitik milislerin arkasında çılgın gibi öteye beriye koşadursun en sonra Recep Bey'in milisleri onu bularak uğursuz haberi ona ilettiler. Tufan Bey, milislerin kümelendiği çoban ateşinin başına vardığında ona yol açtılar. Kaputuyla başı, gövdesi örtülmüş olan Saim Bey, orada yatıyor, herkes hüngür hüngür ağlıyordu. O da kendisini tutamayarak ellerini yüzüne kapadı, hüngür hüngür ağlamaya başladı.

Birkaç gözyaşı dökülüp hıçkırdıktan sonra Tufan Bey kendine egemen olmaya çalışarak:

— Ağlamanın yararı yok, dedi. Olan oldu. Saim, acı alınyazısının sonucunu çekti. Ölüsünü almaya çalışalım. Yaveri Fikri Efendi, Saim'i Kozan'a götürmeye memurdur. Çok sevdiği Tapanlılar da birlikte gitsin.

Savaşçılar, ağaçlardan bir sedye yaptılar. Saim Bey'i buna yatırdılar. Onu çok seven Tapanlılar sedyeyi omuzlarına alarak Kozan'a doğru yola çıktılar. Kars üzerinden Kozan'a doğru ilerleyen cenaze alayına yollarda gözyaşı dökmeyen kalmadı. Köylü kadınlar, dizlerini döverek, yaşlı erkekler başlarını döverek ofladılar, düşmana beddua ettiler. Hele aziz hemşehrileri Kozanlılar bu büyük ruhlu kahraman evlatlarının cenazesini gerçek, yakıcı, acı gözyaşlarıyla karşıladılar.

Kozan'a Bölge Kumandanı olarak gelen çabucak bağ-bahçe, mülk edinen Yarbay Talat Bey, Osman Tufan Bey'i, rütbesi yüzbaşı olduğundan başındaki altın kahramanlık çemberini hiçe sayarak ezmek, hırpalamak istiyor, ikide bir buyruklarına boyun eğilmediğini bahane ederek Maraş'taki Salahattin Adil Paşa'ya yakınıp duruyordu. Kozan bölgesi bu duruma gelinceye dek onun neler çektiğini, nelere katlandığını bütün bu dolaylar halkı biliyor, ona davanın gerçek kahramanı diye bütün gönülleriyle bağlı bulunuyorlardı.

Ne yazık ki Salahattin Adil Paşa da rütbelerinin çok üstüne çıkan kahramanlara dayanacak soydan bir asker değildi. O da rütbenin gerçek kahramanlıktan üstün olduğu kuruntusu içinde yaşayanlardan biriydi. Yarbay Talât Bey'in yazıp çiziştirmelerini göz önüne alarak Tufan Bey'i, rütbesinin ağırlığı altında ezmek üzere Maraş'a çağırdı.

Tufan Bey, olacakları sezinleyerek durumu doğrudan doğruya Mustafa Kemal'e yazdı, acı acı yakındı:

— Beni Maraş'a çağırıyorlar. Maraş'a ancak suçlular ve cezalılar gider. Ben, buraya sizin buyruğunuzla geldim. Başka yere de ancak sizin buyruğunuzla giderim. Eğer bu feryatlarıma kulak asmazsanız Kafkasya'ya kaçarım.

Bunun üzerine Mustafa Kemal, hemen Maraş'ta Salahattin Adil Paşa'ya çektiği uyarıcı ve sevindirici telgrafın bir kopyasını da Osman Tufan Bey'e gönderdi:

"Güney Cephesi Kumandanı Salahattin Adil Paşa'ya, sureti Kozan Kuvayı Milliye Kumandanı Yüzbaşı Osman Nuri Bey'e: Tufan takma adı ve Doğu Kilikya Kuvayı Milliye Kumandanı unvanıyla Kozan bölgesine gönderilen Yüzbaşı Osman Nuri Bey, umudun çok üstünde başarı göstermiştir. İstediği adla ve istediği görevle orada kalması ya da Ankara'ya gelmesi kendi isteğine bırakılmıştır."

Bunun üzerine Salahattin Adil Paşa, Osman Tufan, Bey'e şunu yazdı:

"Zatıalilerini buraya çağırmakla size mevki ve şerefinize uygun bir görev vermeyi düşünmedim değil."

Tufan Bey, Mustafa Kemal'e Ankara'ya gitmek istediğini bildirdi. Osman Tufan Bey'in Ankara'ya doğru yola çıkacağı gün Kozan, büyük bir heyecanla yerinden oynadı. Şehirlilerin yürekleri onun karşısında bir tek yürek gibi çarptı. Kozan Müdafaayı Hukuk Demeği, Haçınlı İzzet Efendi'nin güzel atını beş yüz liraya satın alarak küçük bir armağan olmak üzere ona verdi. Osman Bey, bunu almamak için çok direttiyse de ötekiler baskın çıktılar. Osman Tufan Bey, halkın sevgisi karşısında ata binmeden önce doluksayan gözlerle onları bir kez daha kucakladı, sonra hayvanı okşayarak sürdü...

Ankara'ya varan Tufan Bey'e hemen Binbaşı rütbesi verildi. Mustafa Kemal'in yakın karargâh subaylarından biri oldu. Sakarya Savaşı'nda da 127. Alay Kumandanı olarak kahramanlığının altın zincirine yeni halkalar ekleyecekti.

KARA ELMAS SAVAŞI

Bir ulus, varlık ve bağımsızlığını sağlamak uğruna düşünülebilecek olan girişimleri ve fedakârlıkları yaptıktan sonra başarıya ulaşır.

Mustafa Kemal

İnebolu önünde duran yolcu vapurundan ince uzun boylu, asker bakışlı, düzgün, güzel yüzlü, büyükçe ağızlı, iri, sağlam çeneli sivil bir genç adam dalgaların üzerinde fındıkkabuğu gibi oynayan kayığa atladı, İnebolulu yiğit kayıkçı, kocaman poyraz dalgalarının tepelerinde bir keçi yavrusu gibi oynayıp duran kayığını iskeleye yanaştırmakta gecikmedi. Dalgalar, kıyıda köpükler saçarak şaklıyordu.

Genç adam, hemen kumandanlığa giderek Yüzbaşı Cevat Rifat olduğunu, Ulusal Kurtuluş Savaşı'na katılmaya geldiğini söyledi. Bunun üzerine Kastamonu'ya, Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya Cevat Bey'in buraya geldiğini bildiren bir telgraf çekildi.

Orada Ali Fuat Paşa'dan şu telgraf geldi:

"Hoş geldiniz. Sizinle Batı Cephesi'nde buluşmak ve sizden yararlanmak isterdim. Ne yazık ki buraya gelinceye dek zaman geçecek ve bu süre içinde kişiliğinizden yararlanamayacağım. Bundan dolayı son kerte nazik günler geçirmekte olan Kastamonu Batı Bölgesinin denenmiş olan zekâ ve gücünüzden yararlanmasını uygun buldum ve bunu ayrıca Kastamonu Bölge Kumandanlığına bildirdim. Gözlerinden öperim."

Yüzbaşı Cevat Rifat Bey, Birinci Dünya Savaşı'nda Ali Fuat Paşa'nın Arabistan Cephesindeki Kolordu Kumandanlığı sırasında ataklığı, zekâsı, girişim yeteneği, yiğitliğiyle tanıdığı bir genç subaydı. Paşa, Sina Cephesi'nde onun ün salan yararlıklarını yakından biliyordu. Cevat Rifat Bey'in telgrafını alınca hemen Ankara'da Mustafa Kemal'e bildirdi. Mustafa Kemal de, Ali Fuat Paşa da tehlikeli bir boşluk olarak buldukları Kastamonu'nun batısını koruyacak adamı bulduklarına inandılar.

Mustafa Kemal, Ali Fuat Paşa'nın verdiği gerekli bilgi üzerine Kastamonu Bölge Kumandanı Albay Osman beye 21 Nisan 1920'de şu telgrafı çekti:

"Yüzbaşı Cevat Rifat Bey'in İnebolu'dan bugün Kastamonu'ya vardığı öğrenilmiştir. Yüzbaşı Cevat Rifat Bey'i son kerte nezaket ve önem kazanan bölgenizin önemli noktalarında görevlendirerek kullanmanızı ve şimdiye dek cephelerde denenmiş gücünden yararlanılmasını salıklarım. Durum, ayrıca Kastamonu Valisi Cemal Bey'e de bildirilmiştir."

*

Cevat Rifat Bey, ufak bir dinlenmeden sonra yeni görevine Bartın'la dolayları, Kuvayı Milliye Kumandanı olarak başladı. Kuracağı gücün ilk çekirdeğini Kastamonu'nun içinde buldu. Buradaki kışlada piyade taburlarından işe yarar eratı seçip bir de hapishaneyi dolduran kader kurbanlarına başvurdu. Bölge hapishanesinden de aldığı eratla yüz kişilik bir müfreze meydana getirdi. Örgütünü büyütmek için geniş yetki istedi, verdiler. Şimdi, yüz kişiye bir biçimde giynek giydirmek gerekiyordu. Bunun da çözümünü buldu. PTT başmüdürlüğü deposunda müvezzilere giynek yaptırmak üzere bekletilen top top kumaşlara el koydu. Sonra, Kuvayı Milliye Kumandanlığının Vali Cemal Bey'in yardımıyla bütün şehir terzileri bir araya getirilerek bu kumaşlardan yüz kat giynek diktirildi.

1920 Mayısının son günlerinde müfreze, Cevat Rifat Bey'in buyruğunda Bartın bölgesine doğru yola çıktı. Cevat Rifat Bey, sivil görevlerde kullanmak üzere yanına eski Tavşanlı Bucağı Müdürü Hüsnü Bey'i de almıştı. Bartın sınırına varıncaya dek hepsi atlı oldu. Genç kumandan, her geçtiği köyden, bucaktan hem bir yığın gönüllü, hem de aralarındaki zenginlerinden karşılığı sonra ödenmek üzere at alıyor, yaya eratın ayağını yerden kesiyordu. Bartın sınırına varan Cevat Rifat Bey, oralarda oyalanır gibi yaparak, Fransızların Zonguldak bölgesinde bulunuşundan yüreklenerek Bartın kasabasını Padişah'a özgü bir lokma olarak ellerinde tutmaya çalışan Hürriyet ve İtilaf partililere bir ders vermeyi tasarladı.

1 Haziran 1920 gecesi, son kerte gizli bir yürüyüşle Bartın'a sokulan müfreze, sessizliği döven nal seslerinin yarattığı baskın rüzgârı içinde şehrin ana caddelerine daldı. Cevat Rifat Bey, doğruca hükümet konağına gitti. Şehre güvenlik güçleri saldı. Baskın düşünülen bütün karşı koyma belkilerini çiğneyip geçmişti. Kasabada hiçbir memur bulamadı. Kaza kaymakamı Ahmet Durmuş Bey, Bartın şube reisi Binbaşı Memduh Bey ile kimi mülkiye memurları Amasra'ya kaçmıştı.

Cevat Rifat Bey, beraberinde getirdiği Bucak Müdürü Hüsnü Bey'i Bartın'a kaymakam atadı. Şehrin müftüsü Rifat Efendi'yle ileri gelenleri, ertesi gün Yüzbaşının çevresinde kenetlenerek Bartın'ın Kuvayı Milliyeciliğini perçinlediler.

Cevat Rifat Bey, buraya yerleşerek müfrezesinin eratını hızla arttırmaya başladı. Gerek kasabanın içinden, gerekse dolaylarından durmadan gönüllü geliyordu. Bir yandan da müfreze, sıkı bir asker eğitimi ve disiplini altına alınıyordu. Bu sırada yapılan girişim sonucunda Sürmene'den on bir taka dolusu Karadeniz uşağı geldi. Bunlar yüz kişiyi aşkındı. Bunları da müfrezesine katarak güzelce gereçlendiren Cevat Rifat Bey, askerce girişim gücünün en son inceliklerini göstererek güçlerini büyük bir hızla arttırdı. Atlılarını kılıçla, mızrakla gereçlendirdi. Şimdi, elinde bir alay piyade ile bu mızrakla gereçlenmiş atlı gücü vardı. Bunlar, bölgede güvensizlik yaratan her türlü yerli kımıltının tepesine şahin gibi iniyordu. Az zaman içinde bölgede ideal bir güven egemen olmaya başladı. Böylece, güveni bozucu bütün kuşkulu unsurları sindiren Cevat Rifat Bey, bölgenin sınırlarında boy gösteren Fransız emperyalistlerine şöyle bir görünmenin zamanı geldiğini anladı. Zonguldak'ın kara elması üzerine lök gibi oturan Fransızlar; bununla da doymayarak daha büyük tasarıların peşindeydiler. Ankara'ya giden en yakın yol, bu bölgeden geçiyordu. Buradaki Fransız gücünün palazlanması, ayaklanışların kasıp kavurduğu bölgeden tereyağından kıl çeker gibi geçip Ankara'ya gidebilirdi. İşte genç Yüzbaşı şimdi o korkutucu gücü denize dökmek üzere mızraklı atlılarıyla bir alay piyadesini alarak savaş karargâhını kurduğu Çaycuma'ya doğru atının üzerinde yola çıktı. Müfrezesinin karşısında eski özgürlük şampiyonu Fransızlar vardı.

Fransızlar, Zonguldak'ı 8 Mart 1919 günü bir tabur Fransız askeriyle ele geçirmişlerdi. Bu işgalin geçici olduğunu İstanbul Hükümeti'ne bildirmeyi de unutmamışlardı. Fransızlar, zengin kara elmas yataklarının üzerine ayak bastıklarını biliyorlardı. Bu yüzden 9 Haziran 1920 günü Ereğli'nin Bababurnu bölgesine iki gambot yanaştırarak karaya bir piyade bölüğüyle üç ağır makineli tüfek çıkardılar. Üç kilometrekarelik bir toprak parçasını tel örgüyle çevirerek buraya Fransız bayrağını diktiler. 10 Haziran 1920'de Ereğli'nin açığında demirleyen Fransız savaş gemileri, Ereğli kasabasıyla limanını topa tuttular, ufak çapta bir karşı koymadan sonra kasabanın resmî yöneticileri, karaya dökülen kalabalık Fransız deniz askerleri önünde geriye kaçmaktan başka çözüm bulamadılar. Fransız denizcileri, Ereğli'ye kendi şereflerine yakışmayacak biçimde girerek evlere daldılar, yükte yeğnik, pahada ağır ne buldularsa yağmaladılar.

Ereğli'yi ele geçiren Fransızlar, orada rahat kalamadılar. Kasabaya girdiklerinin dördüncü günü yetmiş kişilik yerli bir müfreze, sağlam konaklarda, bu arada memleket hastanesinde siperlenen üç yüz modern gereçli Fransız askerine göz açtırmamacasına saldırıya girişti. Bu savaşta otuz Fransız eriyle bir Fransız subayı öldürüldü. Fransızlar, Ereğli deniz fenerini de söndürdüklerinden birçok eski gemilerin batık bulunduğu tehlikeli liman, zifirimsi bir karanlığa gömülmüştü.

Kuvayı Milliye müfrezesiyle savaşan Fransızlar, memleket hastanesinin iki odasına birer ağır makineli tüfek yerleştirerek, buradan durmadan ateş etmişler, boş kovanlar odada tepeler gibi yığılmıştı. Fransızlar, bu hastanede Fransız insanlık düzeyine taban tabana karşıt işler de gördüler. Hastanenin bütün kapılarını, pencerelerini, camlarını kırıp parçaladılar. Bütün ilaçları, ilaç şişelerini, tedavi, sağlık araçlarını yerlere atarak kırıp döktüler, sonra da hepsini ağır asker postalları altında tepinerek ezip tuz buz ettiler. Yalnız bu kötü öfke, Kuvayı Milliye'nin yenilmezliğine karşı duyulan kızgınlığın zavallıca bir gösterisinden başka bir şey değildi.

Cevat Rifat Bey'in çığ gibi büyüyen mızraklı atlıları, yiğit piyade-

leri, bu bölgede tutunmaya çalışan Fransızların alın yazısını çoktan belirlemişti. Nitekim otuz atlı erle bir subaylarını gübre olarak geride bırakıp Ramazan Bayramı sabahı çekilip gittiler.

Çerkezlerle Abazaların oturduğu bölgelerde ayaklanışlar birbirini kovalarken Cevat Rifat Bey Zonguldak bölgesinde Fransızlarla ayaklanıcılar arasında geçilmez bir Kuvayı Milliye duvarı meydana getirmeye başladı. Onun olağanüstü örgütçülük gücü, alçakgönüllü bir örtü altında koskoca bir varlık yarattı. İkinci Bolu ayaklanışı sırasında bu bölgede Cevat Rifat Bey'in, elindeki süvari kamçısıyla her dokunduğu canlı varlık, bir asker olup çıktı. Bedri Emin Bey buyruğunda üç yüz mızraklı bir atlı müfrezesi, Bahriye Binbaşısı Murat Bey buyruğunda bin kişilik bir mavi tabur, Sürmeneli Rifat Kaptan buyruğunda bir Karadeniz ulusal taburu, Sabri Bey buyruğunda beş yüz kişilik bir güç, Mahir Bey buyruğunda bir dağ bataryası ile üç yüz kişilik bir karargâh bölüğü gibi vurucu örgütler meydana geldi.

Sakarya ağzında İpsiz Recep buyruğundaki hızla büyüyen Karadeniz Uşakları çetesiyle bir anlam aldı. Daha önceden Ereğli'de bulunan Fransızların kasabaya girmesine engel olan ulusal çete, Cevat Rifat Bey'in etkisiyle daha çok büyüdü.

Kızılcahamam yoluyla Ankara'ya giderek güney illerimizde Maraş'ta, Urfa'da yedikleri sopanın acısını çıkarmak, kara elmas yatakları üzerine Fransız bayrağını sonuna dek dalgalandırmak isteyen Fransızlar, Cevat Rifat Bey'in gözlerine doğru sivriltip uzattığı Türk mızrakları karşısında ileri doğru bir adım atamaz oldular. Bu yerden mantar biter gibi birden bitiveren ulusal örgütler karşısında şaşırıp kaldılar.

Ankara Cevat Rifat Bey'in, Fransızlara Ankara yolunu sonuna dek kapayan, göz dolduran çalışmasını çabucak gördü. Nisanda ulusal örgüte başlayan Yüzbaşı Cevat Rifat Bey ağustos ayı içinde milis generalliğine yükseldi.

15 Ekim 1920 günü onun kurduğu canlı barikatı yıkmak, Ankara'yı korkutmak isteyen Fransızlar, Montesquieu'nun, Diderot'un, Voltaire'in özgürlük bayrakları Türk mızraklarıyla delik deşik edilmiş olarak geri çekildiler.

Sonra bu kalabalık güçlerin bir bölümü Muhittin Paşa'nın buyruğuna verildi.

Fransızlar, 12 Ocak 1921 günü Cevat Rifat Bey'le Muhittin Paşa'nın güçlerine bir saldırı daha yapacak, bunu da kıran ulusal güçler, saldırı girişimini ellerine alarak karşı saldırıya geçecek, onları Karadeniz kıyı şeridi üzerinde daracık kayalıklara dek kovalayacaktı.

YERYÜZÜNDE CEHENNEM CEZASI

Dünya vatandaşları haset, aç gözlülük ve kinden uzaklaşacak biçimde eğitilmelidir.

Mustafa Kemal

Rum soyundan bir Amerikalı papaz olan Klematyos ilk kez Türkiye'ye gelip İnebolu'nun yalçın bir tepesindeki kilisede eski Pontos düşünün ağılı tohumlarını ektiği günden beri Karadeniz kıyısının zümrüt yeşili şeridi üzerinde mutlu günler geçiren Rumların başları belaya girdi.

Bırakışma döneminde yeryüzünün birçok yerlerinden getirilip bu yemyeşil dağlara dökülen Pontos düşleriyle, Türk düşmanlığı ile beslenmiş çetecilerin sayısı yirmi beş bini geçti. Papaz Yermanos, Samsun Reji Müdürü Tokomanidis, Yunan soyundan İngiliz subayı Yüzbaşı Solter bu korkunç, öldürücü, vurucu, kırıcı, yıkıcı gücün gözle görülür örgütçüsü oldular.

Bunların arkasında devletler vardı. Batum'dan Sinop'a dek uzayan yemyeşil dağ zinciri üzerinde yuvalanan bu yirmi beş bini aşkın Pontos çetecisi, bırakışmadan Türk Kafkas ordularından alınıp Batum'da toplanan Osmanlı ordusunun silahlarıyla silahlandırılmıştı. Batum'da 18 Aralık 1919'da kurulan Pontos Rum hükümeti, Trabzon'u merkez yaparak ta Zonguldak'a dek uzanmak düşüncesindeydi. Bu hükümet, komünistler Batum'a gelinceye dek orada kaldı. 1920 yılı içinde bir bastırma alayı kuran Topal Osman, bu kan, ateş, ölüm saçan yirmi beş bin çeteciye karşı kıyasıya bir savaş açtı. Bun-

ları küçük topluluklar olarak yakaladığı her yerde ezdi. Son kerte acımadan sürüp giden savaş, bütün insanlık kurallarının dışında bir gidiş aldı. Her iki yandan yakalananın en yeğnik cezası, ölümdü. Pontosçular, Türk toprakları üzerinde bağımsız bir devlet kurmak üzere savaşırken Türkler salt üzerinde yaşadıkları yurdu savunmak, kurtarmak uğrunda savaşıyorlardı. Son zamanlarda her iki yanın öldürme yöntemleri, alabildiğine sertleşmiş, vahşileşmişti. Savaşçılar, artık korkunç işkencelere başvurarak hem karşılarındakileri yıldırmaya çalışıyorlar, hem de dökülen kanların öcünü alarak ferahlamak istiyorlardı.

Son zamanlarda Topal Osman'la Pontosçular arasındaki en kanlı, kıyasıya savaşlar Samsun dağlarında geçmekteydi.

Osman Ağa, alayını Samsun'a getirmiş, hükümet konağına yerleştirmişti. Samsun sokaklarında ateş eğitimi yapan Pontosçular, dağların en kuytu mağaralarına çekilmek zorunda kaldılar. Osman Ağa, Samsun bölgesinin hem asker, hem sivil biricik gücüydü. Bütün bölgeyi kontrol ediyordu. Dağlarda, bayırlarda saklandığı öğrenilen Pontosçu çete grupları üzerine atılan Karadeniz uşakları, acımadan vuruyor, öldürüyor, Türk toprağını temizlediklerinin inancı içinde içleri rahat dönüyorlardı.

Son çete savaşında Osman Ağa'nın savaşçıları birkaç da Giresunlu Rum yakaladılar. Hemen yakaladıkları yerde öldürülmeleri, çeteci yasasına göre gereken bu birkaç Pontosçu, salt Giresunlu olduklarından dolayı, öldürülmeyerek Topal Osman Ağa'ya getirildi. Osman Ağa, yırtık üst başlarına, birbirine karışmış saç, sakallarına, aradan epeyce zaman geçmesine bakmadan, bunları tanımakta gecikmedi. Bunlar mahalle arkadaşları denecek kerte yakından tanıdığı eski Giresunlu Rum çocuklarından azma kanlı çetecilerdi. Silahları ellerinden alınmışsa da ağırlıkları kendileri taşısınlar diye fişeklikleri üstlerinde bırakılmıştı. Fişekliklerin önemli bir bölümü boştu. Demek ki sonuna dek çarpışmışlardı. Karargâhta yaralı sağ bacağını öne doğru uzatarak oturan Osman Ağa, vaktiyle her gün birlikte oyun oynadığı bu çocukluk arkadaşlarını feleğin bu biçimde karşısına çı-

karışına çokça şaşmadı. Şundan ki bunların beşikten beri bu gibi düşüncelere alıştırıldığını, o da o yaşlardan beri biliyordu. Çocukluk günlerinin o insancıl, barışçıl dönemi arkada bıraktıktan sonra, kemikleşen korkunç düşünceler, birer granit duvar gibi araya giriyor, bu duvarların arkasında alabildiğine korkunç oyunlar oynanıyordu. Şimdi, şu Osman Ağa'nın karşısında süklüm püklüm duran üç gürbüz, orta yaşlı adam, bir Venizelos'tan, bir Yermonos'tan, bir Tokomanidis'ten başka neydi ki?

Topal Osman Ağa, onları küçümsemeyle birer birer süzdükten sonra, şöyle konuştu:

— Ulan Yanko, Hristo, İstrati, benim karşımda dövüşen domuzlar siz miydiniz? Vay nankörler, vay! Söyleyin, şimdi size ne ceza vereyim ben?

Çok güzel Türkçe konuşan Pontosçular, Topal Osman'ın ayağına düştüler, yalvarıp yakardılar. Onların bu yalvarışları, Osman Ağa'yı daha çok iğrendirdi. Bunca zulüm yapan insanlar, sessizce ölmesini bilmeli değil miydi?

— Alın ha bunları, kapayın kenefe! diye buyurdu.

Topal Osman, Giresun'a gitmek için Trabzon'a kalkmak üzere limanda bekleyen Gülnihal vapuruna bindi. Silahlı adamları, üç Giresunlu Pontos çetesini de elleri, kolları bağlı olarak getirip geminin ambarına boş birer çuval gibi attılar. Topal Osman, görünüşte bunları Giresun'a götürüp yerli nankörler olarak halka gösterecek, sonra da, örnek olsun diye yine halkın karşısında kurşuna dizdirecekti. Bu, ağalarıyla Gülnihal'e binen on beş silahlı koruyucusunun düşüncesiydi. Yoksa o, düşüncelerini salt kendisine saklıyordu. Topal Osman, Pontosçuları birer vatan haini olarak düşünüyordu. Üzerinde yaşadıkları toprağın halkına ve hükümetine, yabancı uluslarla birleşerek silah çekmişler, durmadan adam öldürüyorlardı. Öldürdükleri salt silahlı savaşçılar olsa yine neyse neydi. Onlar, kundaktaki çocuktan başlayıp kadınları, erkekleri, yaşlıları, gençleri kesiyor, biçiyor, öldürüyorlardı. Bunlar, kan içinde canavarlardı. Kanları helaldi.

Topal Osman Ağa, silahlı adamlarıyla doğru birinci mevki salona

girdi. Herkes kalkarak yerini onlara verdi. Karadeniz giynekleri, zıpkalar, karabaşlıkları içinde yakışıklı, şahin bakışlı Karadeniz uşakları, yumuşak koltuklara, kanepelere yan gelip oturdular. Gülnihal kalktı. Çaltı Burnu feneri dönüp duruyor, sonsuz karanlık içinde şimşek çakıyordu. Gemide görevlilerden, bir de Osman Ağa'dan başka uyanık hiç kimse yoktu. (Elbette koruyucuları da uyanıktılar. Ancak hafiften şekerleme kestiriyorlardı.)

Osman Ağa, kafasındaki düşünceyi haklı çıkaracak güçlü kanıtlar bulmuştu. Bu herifler, şu birkaç yıl içinde Karadeniz sıradağlarının cennete benzer yemyeşil vadilerinde kurulmuş dört yüz Türk köyünü yakmışlar, buralarda oturanların çoğunu da gözyaşlarına bakmadan türlü işkencelerle öldürmüşler, birçoğunu da evleriyle birlikte yakmışlardı. Evet, yakmışlardı. Önemli olan yakmaktı. Diri diri bir insanın ateşe atılarak yakılması ne korkunç bir canavarlıktı. Evet, bu Pontosçular, Türkleri kuzu gibi, koyun gibi, dana gibi böğürte böğürte, melete melete kızartmışlardı. Kendisi şimdiye dek bunu hiç denememişti. Dişe diş, bıçağa bıçak, kurşuna kurşun, ateşe ateş gerekti. Karadeniz dağlarının ıssız gecelerini kızartan dört yüz yakılmış köyün alevleri, dumanları içinde diri diri, cayır cayır yanmakta olan Türk kadınlarının, Türk çocuklarının, Türk yaşlılarının çığlıklarını işitir gibi oluyordu.

Topal Osman kalkıp yavaş yavaş güverteye çıktı. Kapkaranlık Türk kıyıları, insansız ormanlık bir bölge gibi uzuyordu. O karanlıklardaki ağaç kütüklerinden çatma evlerde, erkekleri savaşlarda eriyip gitmiş yığınlarla sahipsiz Türk kadını bu vahşi Pontos canavarlarının günlük avları durumundaydı. O yana bakarken dişlerini gıcırdattı. Bir yandan da gözleri denizin uzaklarında fıldır fıldır dönüyordu. Umulmadık bir düşman gemisi Gülnihal'i durdurup içini araştıracak olursa ölünceye dek çarpışması gerekiyordu. Nemrut Mustafa Paşa divanıharbi daha geçen yıl onu ölüme mahkûm etmişti. Şu sırada, yakalanacak olursa gönderileceği yer darağacıydı. Osman Ağa, elinden hiçbir vakit eksik etmediği gümüşlü kamçısıyla çizmelerini hızlı hızlı döverken adamlarına:

— Haydi, inelim aşağı, dedi.

İndiler. Kazan dairesinin yanından geçerlerken Topal Osman, durdu. Aşağıdan tatlı bir sıcaklık esiyordu. Kıpkızıl alevlerin aydınlığında gövdelerinin üst yanı terden parlayan sırım gibi ateşçilerin ocaklara durmadan kömür atışlarını seyretti. Kapkara ellerinin tersiyle, mendile benzer kapkara paçavralarla durmadan yüzlerini, göğüslerini, sırtlarını silen, sonra yanı başlarındaki su dolu testiyi durmadan başlarına dikip serinlemeye çalışan ateşçilerin çektiği zahmeti baştan başa bir daha yaşadı. Ocaklara atılan kömür, ilkin kapkara bir duman çıkarıyor, sonra kızgın ateş, onları hemen kavrayıp kıpkızıl bir ateşe çeviriyordu. İşte cehennem ateşi de mutlaka böyleydi. Yalnız anlaşıldığına göre bu ateş onun yanında çocuk oyuncağı gibi kalıyordu. Bütün günahlılar, Tanrı katında suçlu olanlar, bunun yüz kat daha korkuncunda yanacak, kavrulacak, ama ölmeyecekti. İşte cehennemin temel anlamı, büyüklüğü, korkunçluğu da buradaydı. İnsan, yanacak, bu cehennem ateşinin korkunçluğunu etlerinin, ruhunun içinde duyacak, ama ölmeyecekti.

Bu Pontos gâvurcuklarının yeri acaba neresiydi? Cenneti bir yol geç, oraya adım atamazlardı. Araf'a pek yüzleri yoktu. Onları paklayacak en güzel yer, cehennemdi. O da şu gâvurcuklara yarın cehenneme atıldıklarında yabancılık çekmesinler, bu olay çok uzun yıllar dillerde dolaşsın diye ufak bir ateş cezası verecekti. Onlar gerçi evleriyle birlikte on binlerce Türk'ü yakmışlarsa da öğrenerek cehenneme gidecek olurlarsa Tanrı'nın vereceği cezanın korkunçluğunu daha gerçeğe yaklaşık bir biçimde duyup değerlendirebileceklerdi.

Onun şimdi şu gâvurcuğa vereceği ceza, ta Batum'dan Yunanistan'ın en küçük köylerine dek onun adını bir korku bayrağı gibi gezdirecek, hele şu güzelim Karadeniz dağlarında dolaşanlar, korkudan tir tir titreyerek onun adının işitildiği her yerden şeytan görmüş gibi kaçacaklardı. Topal Osman, böyle düşünerek yanındaki adamlarına:

— Getirin şu gâvurları, yakacağım onları! dedi.

Adamları ilkin bir irkildiler. Kulaklarına inanmadılar.

— Ne duruyorsunuz be? Getirin şunları dedim ya!

Adamları, elleri ayakları sımsıkı bağlı dört Giresunlu Pontosçu Rum'u getirmeye giderlerken Osman Ağa da demir merdivenlerden

kazan dairesine indi. Ateşçiler, Osman Ağa'yı tanıyarak korkudan bir yana çekildiler. Biraz sonra, dört Pontosçu Rum, merdivenlerden aşağı indirilip birer mumya gibi kömürlerin üzerine yatırıldı.

Osman Ağa ateşçilere:

— Açın ha şu ocakların kapaklarını, diye buyurdu.

Ateşçiler, kapakları açtılar. Dışarı cehennem gibi bir sıcaklık vurdu. Topal Osman, sonra, adamlarına döndü, yerde gözleri korkudan yusyuvarlak kesilmiş tutsakları gösterdi:

— Atın ha şu bokları ayaklarından ocaklara, buyruğunu verir vermez dört kişi kurbanlarından birini yakalayarak bir kütük gibi ocağa soktu.

Kulakları tırmalayan çığlıklar arasında Osman Ağa'nın yedi silsilesine rahmet okuyan sövgü dizileri yükseldi. Birinci kurban henüz ayaklarından tutuşurken ikinciyi de onun yanına sürdüler. Yürek tırmalayıcı korkunç bağırtılar, oradakilerin tüylerini diken diken etti. İkinci ocağa üçüncü kurbanı soktular. O da ateşe karşı babayiğitlik olamayacağını göstererek en yakası yırtılmamış sövgüleriyle Osman Ağa'yı kalaylayadursun, bu sırada onu çok yakından tanıyan dördüncü tutsak bu korkunç cezayı daha kolay bir ölüm biçimine çevirtmek umuduyla yalvardı:

— Ağa, fışkını yiyeyim, bana işkence etme. Ne olur çek tabancanı vur beni!

Osman Ağa:

— Atın ha bu gâvuru da içeri, demeye kalmadan dördüncü Pontosçu Yanko çok kaba sövgüler savurarak balıklama ocağın içine atıldı.

Bacakları yağlı çıralar gibi yanarak ölümü daha geç tadan Pontosçular, tavaya konmuş canlı balıklar gibi ateşlerin içinde sıçrayıp duruyor, bağırıp çağırıyor, sövüp sayıyor, boğazlanan domuzlar gibi tiz korkunç çığlıklar atıyorlardı.

En sonra, ocakların ateşleri dört Pontosçuyu da cızırdatarak eritmeye başladı.

Topal Osman oradakilere dönerek:

— Bunlar da insandır, diyeceksiniz, ama değil. Daha düne dek

bu memlekette kimden ne kötülük gördüler? Öyle iken şimdi hepsi kanımıza susamıştır. Her biri kim bilir kaç masum dindaşımızın katilidir. Yok, uşaklar yok. Bunlara acımak olmaz. Arkada kalanlarına da ibret olsun. Bilsinler ki bize nankörlük etmeye kalkacak olan gâvurun cezası işte budur.

GEDİZ SAVAŞI

Fakat varlığımızı ve bağımsızlığımızı korumak için, güven içinde çalışarak müreffeh ve mutlu olmasını sağlamak için her vakit yurt ve ulusumuzu savunmaya gücü yeter bir orduya sahip olmak da amacımızdır.

Mustafa Kemal

Ethem Bey, Keçiören'de dinlendiği günlerde Ankara'nın bütün sollarıyla tanıştı. Onlar, onun çevresinde pervane gibi dönüyorlardı. Biricik umutları oydu. Ethem Bey'le ağabeyleri de Hakkı Behiç Bey'in kurduğu Yeşil Ordu Derneği'ne girmiş, böylece bu dernek birden büyük bir anlam kazanmıştı. Şu sırada Ethem Bey, biricik zaferler kazanmış kumandandı. Bir halk ordusunun kumandanıydı. Yeşil Ordu'yu onun güçlerinden ötede mi arayacaklardı?

Ethem Bey'le kardeşleri Yeşil Ordu'ya girip de söz söylemek hakkını ele geçirince durum, gerçekten çok önemli bir renk aldı. Türkiye'ye son kerte önem veren Sovyetler de birdenbire gözlerini Ethem Bey'e, onun asker gücüne çevirdiler. Onu tuttular, onun Türkiye halk hükümetini kurması için gereken koşulları hazırlamak üzere kollarını sıvadılar. Ankara'nın solcu çevrelerinde artık Ethem Bey, "Başbuğ" olarak çağrılıyordu. Meclisin çoğunluğu onun asker dehasına hayrandı. Mustafa Kemal'e karşı onu tutuyordu. Eskişehir'de Ethem Bey'in parasıyla Anadolu'nun en modern basımevi kurulmuş, burada Mustafa Suphi Bey'in Bakü'de çıkardığı gazetenin adıyla "Yeni Dünya" gazetesi çıkmaya başlamıştı. Gazete Osmanlı ordusuna, bunun artıklarına karşı küçümseyici yazılarla dolup taşıyor, subaylara "Sarıbacak" diyordu. İstanbul'dan kaçıp gelmiş, Ethem Bey'in

ordu saflarına katılmış genç komünist bir gazeteci Arif Oruç Bey, bunun başyazarlığını yapıyordu. Ethem Bey de o dönemde Troçki'nin düşündüğü gibi düşünüyor, az zamanda bütün dünyanın komünizmi benimseyeceğine inanıyordu. Ankara'nın bir yığın aydın Bolşevik'i gibi o da bunu Türkiye'de bir gün sorunu olarak görüyor, bütün duygularıyla, düşünceleriyle buna göre hazırlanarak yaklaşan "iktidar" günlerinin mutlu düşleriyle yaşıyordu.

Yalnız o, ordusunun dışında bayağı bir sinekten başka bir nesne değildi. Şundan ki ordusu yüz kilometrelik bir sınır çizgisi üzerinde bütünüyle Yunan ordusunun karşısında bağlı bulunuyordu. Bu ordu, yeni erat katkıları olmadıkça orada eriyip sıfıra inebilirdi. Mustafa Kemal de, İsmet Bey de, Refet Bey de onun yeni erat edinmesi biçiminin karşısındaydılar. Onun ücretle asker toplaması yüzünden düzenli ordunun kurulamadığından, kurulamayacağından yakınıyorlardı. Anlaşmazlık, böylece bütün kötü sonuçlarını kucaklayarak patlak vermişti bile.

Ethem Bey'e göre böyle Türkiye'nin sosyal bir devrime geçirilmesi düşünülen bir zamanda onun ordusunun yüz kilometrelik bir bölgeye serpiştirilmiş olması çok büyük talihsizlikti! Ethem Bey, Türkiye'de sarsıntısız bir sosyalist devrimin olmasını artık her toplumcu gibi candan istiyordu. Osmanlı ordusu saflarında yetişmiş yüksek rütbeli subayların, sosyal devrime hiçbir vakit yanaşmayacaklarını, bunlara eğilimli herkesi, her örgütü temizleyeceklerini artık yakından biliyordu. İlk iş olarak büyük yorgunluk içinde bulunan, türlü yakınmalarını dinleyip durduğu ordusunu geriye alıp biraz dinlendirmek, ondan sonra Osmanlı ordusunun hırslarını bir kenara itmek gerektiğini düşünüyordu.

Ethem Bey, bunları düşünerek bir sabah elinde filintası, on beş silahlı atlısıyla Ziraat Mektebi'ndeki Genelkurmay Başkanlığına gitti. Adamlarını dış kapının önünde, koridorada nöbete dikerek Genelkurmay Başkanı Albay İsmet Bey'in odasına girdi. Karşılıklı koltuklara oturdular. Kahvelerini içerlerken Ethem Bey, gelişinin nedenini şöyle açıkladı:

— Beyefendi, Gediz'de yüz kilometre uzunluğundaki geniş bir cepheyi korumak zorunluluğuyla karşı karşıya bulunan Kuvayı Seyyare'nin subay ve eratı, bezgin ve yorgun bulunuyor. Bu güç, hızla güçlendirilmelidir. Yoksa düşmanın ağır bir saldırısı karşısında görevini hakkıyla yapamaz. Bu düşünce, durmadan kafamı kurcalamaktadır. Yeni kurulmuş nizami tümenlerin varlığından yararlanılarak güçlerimizin biraz geri alınıp dinlendirilmesi gerekir.

İsmet Bey, elinde kurmay pergeliyle oynayarak şöyle dedi:

— Ethem Bey, Kuvayı Seyyare'nin bu biçimde geri çekilmesini ben uygun bulmuyorum. Eskişehir'den cepheye gönderilmek üzere hazırlanan iki milis birliği var. Bundan başka bir nizami alay da vererek Kuvayı Seyyare'yi güçlendirebiliriz. Bu sorunu siz en iyisi Ali Fuat Paşa'yla görüşünüz.

Ethem Bey, bu kısa görüşmeden sonra, kalkıp Keçiören'e döndü. Kafasını kurcalayıp duran bir başka tehlikeli sorun daha vardı ki bunu hiç kimseye danışamazdı.

Mebus Mehmet Şükrü Bey'in, hükümet merkezinin Sivas'a kalkacağı üstüne kendisine fısıldadığı giz, bütün düşüncelerini altüst etmişti. Hükümet merkezi Ankara'dan nasıl kalkabilirdi? Acı acı düşünüp duruyor, bir cephe kumandanı olduğu halde kendisine bile açıklamadıkları bu tasarıyı hiç kimseyle tartışmayacağını anlıyordu.

"Genelkurmay Başkanlığı'nın bu tasarısının, cepheyi daraltmak ve düşman ilerleyişini demiryolsuz bir bölgeye götürerek güçleştirmek, zaman kazanarak ulusal orduyu hazırlamak isteğinden ileri geldiği gerekli nedenler olarak düşünülüyor. Mustafa Kemal Paşa'nın kişi olarak bu planı doğruladığını sanmıyorum. Nitekim hazırlandığı ve Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın düşüncesinin sorulduğunu kesin olarak öğrendiğim Ankara'nın bırakılması konusu, ayrıntılarına dek tasarlanmış olduğu halde Meclise getirilemedi. Bu tehlikeli karardan vazgeçilmesinin temel nedenlerini ben bilmiyorum. Ne var ki İsmet Bey'le Refik Bey'in hazırladıkları söylenen bu plan, uygulanacak olursa Kurtuluş Savaşı'nın büyük bir tehlikeye gireceğinden hiç kuşkulanılamaz. Bunun ne pahasına olursa olsun

önüne geçilmesini Ali Fuat Paşa hazretlerine yazmalıyım. Bu da olmaz. Şundan ki haberin kaynağını açığa vurmak gerekir. Eğer Genelkurmay Başkanlığının tasarladığı plan uygulanacak olursa bizim cephelerdeki durumumuz kökünden değişecektir."

Ethem Bey, bozulan üzüm bağlarının paslı yapraklarına bakarak tatlı güz güneşine sırtını vermiş, böyle düşünürken eline Ali Fuat Paşa'dan bir telgraf getirdiler. Paşa, onun sağlığını, sağlık durumu engel olmazsa birliğinin başına dönüp dönmeyeceğini soruyordu.

Ethem Bey'in sağlık durumu temelli düzelmemişti. Gerek ciğerlerindeki, gerekse midesindeki sürekli ağrılar, ancak onun kalbini, kafasını dolduran sıcak, renkli gelecek hülyalarıyla biraz olsun uyuşuyor, diner gibi oluyordu. Yaptığı, yapacağı büyük, ulusal, övülesi işler onu bir çocuk gibi avutuyordu.

Paşa'nın sağlığını soruşunda bir önemli düşüncesi olduğunu anladı. Ethem Bey'i, Ankara'ya bu gelişinde daha çok çarpan Ankara'nın "manevi" havası olmuştu. Ağabeylerinden birinin cephede, öbürünün Ankara'da kendi adına har vurup harman savurması, gelecek için onu çok kaygılandırıyordu. Hükümetle Meclis kedi köpek gibi dalaşıp duruyordu. Meclis, gün geçtikçe Mustafa Kemal'in elinden çıkıp kendisine doğru geliyorsa da bu bile onu üzüyor, gelecek için korkuyor, kaygılanıyordu. İki önemli hastalık onu cephelerde asıp kesen o sert asker olmaktan uzaklaştırıp korkunç kuruntulara doğru sürüklüyordu. Bu duygu yanını boğup herkesin istediği o güçlü, büyük asker olarak görünmek uğruna insanüstü bir savaş içinde bunalıyordu.

Reşit Bey'in Ankara'da çevirdiği işlerin, söylediği aşırı sözlerin hiçbirini doğrulamıyor, benimsemiyordu. Reşit Bey, her konuştuğu kalabalık, bu küçük kardeşine ilerde taşıyamayacağı büyüklükte yükler hazırlıyordu. Bunlar kulağına geldikçe Ethem Bey deli oluyordu. Ne yazık ki ağabey, onca Tanrı yarısı gibi bir anlam taşıyordu. Bu kara düş çukurundan kurtulup silkinebilmek için en iyisi cepheye gitmeliydi. Ali Fuat Paşa'ya hemen olumlu bir yanıt vererek yolculuğa hazırlandı. Ankara'dan sanki kaçar gibi Mustafa Kemal Paşa'nın

yaveri Hayati Bey'e "kişisel işlerimle uğraşmak ve yine kısa zamanda dönmek üzere" gittiğini bildiren bir mektup bırakarak Eskişehir'e yollandı. Ali Fuat Paşa, Bozüyük'teydi. Oraya gitmesi gerekiyordu. Onunla baştan beri alın yazısı birliği etmiş gibiydi. Paşa'nın düşünceleri her ne kadar sosyalizme, Bolşevikliğe yatkın değilse de bir halk ordusunun çarkları arasında kolayca çalışabilecek bir davranış, düşünce esnekliğine sahipti. Ethem Bey, onun dediği şeyleri seve seve yapabilirdi.

Ethem Bey, Eskişehir'e inince 1920 Eylülünde kurduğu kendi gazetesi "Yeni Dünya"nın idarehanesine uğradı.

Ticaret basımevini satın alarak Arif Oruç Bey'in başyazarlığında Yeni Dünya gazetesini buyruğuna vermişti. Yeni Dünya, sırtını Ethem Bey'in asker gücüne, ününe dayayarak komünizmi savunuyordu. Ethem Bey'i bütün Türkiye'de siyasal asker tek lider, başbuğ olarak bildiriyordu. Yeni Dünya başlığının altında, "Dünyanın fukarayı kasibesi birleşiniz!" diye yazıyordu.

Gazetenin imtiyaz sahibi başyazarı Arif Oruç Bey, başlangıçta gazetesinin başlığını "Türk Bolşevik", sonra da "İslâm Bolşevik" olarak kullanmak istemişse de sonradan bunlardan vazgeçmişti. Arif Oruç Bey, hemen Ethem Bey'le bir röportaj yaptırarak gazetesine koydurdu. Ertesi sabah çıkan Yeni Dünya'da "Millî Kahramanlarımızla Mülakat" başlığı altında yayımlanan bu röportajda kendisine sorular soran gazeteciye Ethem Bey şu yanıtı veriyordu.

— İyi uygulanmak koşuluyla bu memleket ve bu milletin ancak Bolşevikliği kabul etmekten başka çaresi kalmadı.

Bir başka gazetecinin:

— Bolşevikliğin dünyayı kaplayacağına zatıaliniz inanıyor musunuz? Sorusuna Ethem Bey şu yanıtı veriyordu:

— Evet, Bolşevizm dünyayı kaplayacaktır. Biz onu layık olduğu hisle karşılayıp kabul edersek memleket herhalde mutlu olacaktır.

Ethem Bey, Eskişehir'den ayrılıp Ali Fuat Paşa'nın Bozüyük'teki karargâhına vardığında onu büyük bir savaş hazırlığı içinde buldu. Paşa, onu hemen kabul etti. İlk olarak sağlığını sordu. O da kendi-

sinde henüz bütün bir iyilik duymadığını söyledi. Sonra Paşa baklayı ağzından çıkarmakta gecikmedi:

— Ethem Bey, düşmanın ayrı bir tümeninin bulunduğu Gediz'e karşı bir saldırı yapmayı düşünüyorum. Bu saldırıdan amacım, ordumuzun istediğinde hareket yapabileceği konusunda yurda güven aşılayabilmek ve düşmanın belki yapmayı düşündüğü saldırılarını geciktirmek, vakit kazanmaktır. Siz, ne düşünüyorsunuz?

Ethem Bey, Paşa'ya Ankara'daki ruh durumunu anlattı. Hükümet merkezinin Ankara'dan Sivas'a götürülmesi için yapılan plandan söz etti. Paşa, bunları hiç renk vermeden, şaşkınlık izi göstermeden dinleyince Ethem Bey, onun da bunu bildiğini anladı. Ethem Bey'e öyle geldi ki Ali Fuat Paşa, Yunanlılara karşı yapacağı bu saldırıyla Ankara'dan Sivas'a kaçmaya hazırlananların korkaklığına da birkaç yumruk indirmek istiyordu.

Ali Fuat Paşa, Ethem Bey'e:

— Saldırı inşallah başarıya ulaştıktan sonra yine dinlenmeye gidersiniz, dedi.

— Paşam, iş benim dinlenmemde, hatta yaşamamda değil; yeter ki girişeceğimiz saldırıda benden beklediklerinizi yerine getirmiş olayım.

Gediz'de tek başına, üslerinden çok uzaklaşmış bulunan tümenin Kumandanı Albay Kondilis'ti (sonraki yıllarda başbakan olacaktır). Albay Kondilis'in tümeni Gediz'i ele geçirdikten sonra daha ilerilere de sarkmak istemişse de Ethem Bey'in Gediz'in kuzeyine çekilmiş olan Kuvayı Seyyare'si buna baskın üstüne baskın yaparak göz açtırmamış, Yunan ordusunun bu atak kumandanını Gediz sırtlarına çekilmek, tahkimat yapmak, orada yerleşmek zorunda bırakmıştı. Bu, Kuvayı Milliye'ye ve Kütahya'ya karşı sürekli bir tehlike meydana getiriyordu.

Saldırı 24 Ekim 1920 günü sabahı başlayacaktı. Ethem Bey, Gediz'deki Albay Kondilis tümenine yapılacak saldırıyı Ali Fuat Paşa'yla görüştükten sonra kurmay başkanı Yüzbaşı Halil Bey'den bu tümenin durumunu inceleyerek kendisine bildirmesini buyurdu. Yüzba-

şı Halil Bey, birkaç gün sonra Kütahya'daki karargâhında bulunan Ethem Bey'e gidip raporunu verdi. Ethem Bey, o zaman, Kuvayı Seyyare'ye katılacak iki nizami alayla, arkası kesilerek yapılacak bir saldırı sonucunda bu tümenin yok edilebileceğini anladı.

Bu keşif sonucunu kalkıp Eskişehir'e giderek Ali Fuat Paşa'ya bildirdi. Sonunda şöyle dedi:

— Ordu buyruğunda ve yedeğinde kuruluşu bütünlenmiş bulunan nizami birlikler de böylece savaşa alıştırılmış, denenmiş olur.

Paşa:

— Güvene değer gördüğüm Sekizinci ve On Birinci Piyade Tümenleri ihtiyaç olarak bugün ordu buyruğunda hazırdır. Gerçekte Gediz'de ayrı bir durumda bulunan bir tümenlik Yunan gücüne yapacağımız kesin bir baskın saldırısıyla iyi bir sonuç alınacağına ben de inanıyorum. Genelkurmay Başkanlığı bu isteğimize karşı durduysa da kimi mütalaalarımla diretmem üzerine uygun görüldü. Bu hareketin ne biçim yapılacağı üstüne Alayunt istasyonunda tümen kumandanlarımın katılmasıyla bir savaş kurulu toplar ve saldırı gününü kararlaştırırız. Öbür gün yani çarşamba günü siz de bulunursunuz, konuşuruz.

Ethem Bey, saldırı kararı alındıktan sonra Ali Fuat Paşa'dan ayrılarak Kütahya'ya gitti. Göğsündeki öldürücü hastalığı şimdilik unutmuş gibiydi. İlle de midesindeki sancılar onu bitiriyordu. Bir yaylıya atlayarak cepheye gitti. Kuvayı Seyyare, Reşit Bey'in sorumu altındaydı. Hükümetin Kuvayı Seyyare'ye karşı duymakta olduğu hoşnutsuzluğun savaşçı safları arasında bir yaprak dökümü görünüşü meydana getirdiğini gördü. Kendi hükümetince desteklenmediklerini, kendilerine düşmanlık bile beslendiğini öğrenen milis ordusu, perişan bir ruh durumu içinde gevşemiş gitmişti. Sanki bunlar daha bir ay önce Demirci'de düşmanı önüne katıp kovalayan savaşçılar değildi. Ordunun çelikten disiplin ruhu tuz buz olmuş gibiydi. Nizami orduyla kendi aralarında baş gösteren ayrılık onları Yüksek Kumandanlık gözünde üvey evlat durumuna düşürmüştü. Başlarındaki subaylarla birlikte bütün bu savaşçı yığınları, bir yıldan beridir yaptıkları paha biçilmez kahramanlıkların hiçe sayıldığını görüyor, için için başlayan

bir öfkenin, acı bir kızgınlığın, gücenikliğin yarattığı genel bir kaygı içinde yüzüyordu. Ethem Bey, bunu açıkça gördü, anladı. O zaman, "Hastalığım ne kerte ağır olursa olsun keşke ordumu ağabeylerime bırakıp Ankara'ya gitmemiş olsaydım!" diye söylendi. Reşit Bey, orduyu kaygılandırıcı, yıpratıcı, bezdirici bir ruhla ağırlamıştı. Hükümet büyüklerince ve ulusça desteklenmediğini gören küçük savaşçı tipi, kendisini boşlukta sallanır görüyor, kahramanlıkların bomboş davul seslerinden başka bir nesne olmadığına inanmaya başlıyordu. Onların başları üzerinde altın ışıklar saçan ortaklaşa kahramanlık ruhu, bir havai fişek gibi en zengin parlaklığını gösterdikten sonra sönerek mor çiçeklerle karanlıklara dökülmeye başlamıştı.

Ethem Bey, bu çökmekte olan kahramanlık ruhunun bir daha nasıl yükselebileceğini boşuna düşündü. Artık bu ağır leşi kaldırabilecek altın manivela onun ellerinde değildi. Artık, iş işten geçmişti. İçinden gözyaşları gidiyordu. Tevfik Bey, bu sonucu doğal bulduğunu söyleyerek şu yanıtı verdi:

— Böyle olduğu yerde kımıltısız duran bu adamlar, işleri güçleri kalmadığını anlarlarsa elbette başka nesnelerle uğraşırlar.

Tevfik Bey, askerî eğitim işleriyle oyalamayı da doğru bulmuyordu.

— Ne öğrenecekler? Bütün öğrendikleri savaşın içinde oluyor. Kolordu kumandanlarının bilmediklerini biliyorlar. Kuramlara gelince: Bundan böyle hiç kimse onlara bir eğitim düşüncesi aşılayamaz.

Ethem Bey, yüz kilometre uzunluğundaki bütün cepheyi gezip dolaştı. Siperler içinde başıboş bırakılmış, olumsuz duygular, düşünceler arasında bunalmış savaşçı yığınlarını sonsuz bir acıyla gözden geçirdi.

Hükümetin, sevilir ordusunu bütünüyle yüzüstü bırakmış olduğunu gördü. Onlar, umutsuzluğun bataklığında çürümek üzere bırakılmışa benziyor, Ankara'da bütün duyduğu, işittikleri burada güzelce uygulanıyordu.

Ethem Bey, bu yürekler acısı durumu gördükten sonra, bir de düşmanın bu cephedeki durumu üstüne bilgi edinmek istedi. Düş-

man bir ay önce Demirci'de yediği sopayı şimdi bile unutamamış olacaktı ki cepheye durmadan taze güçler yığıyordu. Ethem Bey, cepheye mıhlanıp kalmış bu atak güçlerde gördüğü olumsuz ruh durumunu Ali Fuat Paşa'ya anlatmayı düşünürken ondan kendisini Alayunt'ta toplanacak savaş meclisine katılmak için bir çağrı aldı. Hemen Tevfik Bey'e yakında Yunanlılara karşı girişilecek bir saldırıya orduyu hazırlamasını söyleyerek Alayunt'a yollandı. Alayunt'a varır varmaz savaş meclisi toplandı. Mecliste Ali Fuat Paşa, Grup Kumandanı Kâzım Bey, 8. Tümen Kumandanı İzzettin Bey. 15. Tümen Kumandanı Arif Bey, sonra Ethem Bey'le onun kurmay başkanı Halil Bey vardı. Ali Fuat Paşa, savaş kurulu toplantısının amacını anlattıktan sonra hemen biraz önce Ethem Bey'i ilgilendiren bir telgrafın geldiğini söyleyerek bunu okudu. Bu telgrafta yeni bir ayaklanışın meydana geldiğini, bunu bastırmak üzere Ethem Bey'in güçleriyle hemen olay yerine gönderilmesi bildiriliyordu. Ali Fuat Paşa, Ethem Bey'e düşüncesini sordu. O düşüncesini şöyle açıkladı:

— Konya'da önemli bir ayaklanma bulunmadığına kaniyim. Bayağı bir olay için düşman karşısında bulunan gerek Kuvayı Seyyare'nin ve gerekse cephe yedek güçlerinin ufak bir parçasının Konya'ya gönderilmesi düşmana fırsat vereceğinden doğru değildir. Ankara'da, Afyonkarahisar'da bulunan geri birlikler bu görev yerine getirilmek üzere Ankara hükümeti başka birisini görevlendirmelidir. Örneğin Refet Bey'i Dahiliye Vekâletine getirmekten amacımız bu gibi iç işlerde eylem olarak bir hizmetinin geçmesi değil miydi? Sonra, böyle bir seferde sağlığımın elverişli olmadığını da görüyorsunuz.

Albay Kâzım Bey, Ethem Bey'in konuşmasını doğrulayınca bu yeterli görüldü.

Toplantıda bulunan bütün tümen ve grup kumandanları saldırıyı doğruladılar. Yalnız İzzettin Bey kimi araç ve gereç eksikliklerinden söz ederek saldırının şu sırada yapılmasını doğru bulmadığını söyledi.

Ali Fuat Paşa şöyle konuştu:

— Genelkurmaylıktan bütün eksiklerimizi istedim. Hepsinin yolda olduğu cevabı verildi. Şu ana dek gelmediyse de mutlaka gelecektir.

Savaş meclisinde saldırının en ağır sorumluluğu ve görevi Kuvayı Seyyare'ye verildi. Gerek Ali Fuat Paşa, gerekse öbür kumandanlar Demirci saldırısında kazanılan başarının etkisi altındaydılar.

Yalnız bu sırada Ethem Bey, cepheden ayrıldıktan sonra askerlerinin ne biçim zararlı bir ruh durumu içine düştüklerini Paşa'ya anlatmak fırsatını bulamadığından üzülüyordu. Belki de anlatacaktı. Ne var ki bunun bir uydurma hastalık sayılabileceği düşüncesi buna engel oldu. Kendini şöylece avutmaya çalışıyordu: "Bu savaşta pişmiş insanlar, ateş başlayınca eski yiğitlik ve savaşçılıklarını yine kazanırlar ve ben utançtan kurtulurum."

Ethem Bey, Demirci saldırısının hiç de azımsanamayacak sonuçlarını son günlerde eline geçen bir Atina gazetesinden çevirtip dinlemişti. Gazete şöyle diyordu:

"Küçük Asya'da bulunan ordumuzun son saldırı hareketine değgin hükümetin verdiği bilgiye dayanarak kimi meslektaşlarımız, ordumuzun her yerde başarılarından söz ediyorlar. Bizim özel ve inanılır istihbaratımız ise ordumuzun son günlerde korkunç direnmelere rastladığı ve birçok ölü verdiği merkezindedir. Hatta Ayvalık Tümenimizin bozuluşundan sonra zavallı soylu Yunan asker evlatlarının ölüleri Demirci Dağları'ndaki kuşları ve vahşi hayvanları doyuracak ve havayı bozacak kadar çok olmuştur. Herhalde yeni bir mebus seçimine gitmek gerek. Siyasal ve askersel durumumuz tehlike ve sorumluluk gösteriyor."

*

Ali Fuat Paşa, Konya ayaklanışını bastırmak üzere Refet Bey buyruğuna gönderilen birliklerin dönmesini beklemeden 24 Ekim 1920 günü Gediz'de tek başına duran Kondilis tümenine karşı saldırıya geçti. Sağda 61. Tümen, ortada bir depo alayı, solda 11. Tümen, en solda da Kuvayı Seyyare, en sağda Ayvalıklı Doktor Fazıl Bey müfrezesi bulunuyordu. Gecenin karanlığından yararlanarak gerekli yerlere yerleştirilen toplar sabahleyin gün ışırken düşman mevzilerine sürekli bir baskın ateşi açtı. İlk mermiler uyuyan düşmanın boy siperlerine giderken yarı geceden beri durmadan yağan inatçı bir güz yağmuru altında iliklerine dek ıslanmış olan piyade tümenleri,

bataklığa dönen ovada bata çıka ilerlemeye başladı.

Ethem Bey birlikleriyse daha geceden davranarak temel Yunan mevzilerinin sekiz kilometre güney yönünde Yunan tümeninin dönüşünü kesecek ve Uşak yönünden gelecek olan yardım güçlerini dahi durduracak bir durum almıştı. Bütün telgraf telleri gecenin karanlığından yararlanılarak kesilmişti. İlerleyen Kuvayı Seyyare, Köprühan'daki güçlüce bir bağlantı kolunu temizleyerek aldığı ilk Yunan tutsaklarını belki onlardan işe yarar bilgiler sızdırabilir düşüncesiyle Ali Fuat Paşa'nın karargâhına gönderdi. Çekiliş yolunun kesildiğini ve çevrilmiş bir duruma girdiğini gören Albay Kondilis, Gediz'den Köprühan'a keşif yapmak üzere bir atlı kolu gönderdi. Bunların geldiğini gören Ethem Bey güçleri, pusudan yaptıkları bir çıkış sonucunda bunları ağır yitiklere uğratarak geriye doğru kovaladılar.

Albay Kondilis, askerlerini boy siperlerine kapayarak şiddetli bir savunma yapmayı başarırken mevzilerin ilerisinde araziden yararlanarak kurduğu başarılı pusulara ilk avların kolayca düşmesini sağladı. Yarbay Arif Bey'in 11. Tümeninden iki bölük bu pusulara düşmekte gecikmedi. Çok koyu bir sis, ormanları, toprağı sararak gidiyordu. İnsan on adım ötesini göremiyordu. Bu bölüklerin pusuya düşmesine ve tutsak olmasına daha çok bu yağmurdan sonra ortalığı kaplayan ve yerde sürünen sis yol açmıştı.

Nizamiye tümenleriyle Kuvayı Seyyare mevzilerinin arası pek o denli uzak olmamakla birlikte arazinin ormanlık oluşu bağlantıya engel oluyordu. Haberleşmeyi Ethem Bey'in atlı habercileri sağlamaya çalışıyordu. Piyade tümenleriyle Kuvayı Seyyare, Kondilis'in tümenini kuşattığı halde ormanlık arazi, bu kuşatmanın değerini azaltıcı bir rol oynuyordu. Kuvayı Seyyare, bu yüzden bağımsız bir durumda kalmıştı. Gerçi, Kuvayı Seyyare'nin görevi belliydi: "Düşman tümeninin çekiliş yolunu tıkayacak, Uşak yönünden geleceği belli olan yardım gücünü Köprühan'ın güney sırtlarında karşılayarak, durduracak ya da geriye püskürtecekti. Savaş, sekiz saattir sürüyordu. Ethem Bey, savaşın gidişatı üstüne bütün bir karanlık içindeydi.

Bu sırada piyade tümenlerinden kaçan birkaç eri Ethem Bey'e

getirdiler. Bunların anlattığına göre kimi nizami birlikler, düşman ateşi karşısında kar gibi erimiş, dağınık olarak geri çekilmişti. Kuvayı Seyyare Kumandanı Tevfik Bey, bu sırada 11. Tümen Kumandanı'na şöyle bir haber gönderdi:

— Neye saldırmıyorsunuz? Neye duruyorsunuz?

Kurmay Yarbay Arif Bey, öfkeden küplere bindi ve şöyle bağırdı:

— Bu heriflerin amaçları kötü, bizi kırdırıp kendilerini sağlam kalmak, böylece bu iki nizami tümeni yok ettirerek durumu ellerine almak istiyorlar.

Kafası kızan ve Ethem Bey'in durumundan kuşkulanan Arif Bey, tümeni yeniden saldırıya kaldırmadı.

Savaş durumunun bir karanlığa doğru gittiğini gören Ethem Bey, bir atlı haberciyle Ali Fuat Paşa'ya şöyle bir rapor gönderdi:

"Uşak'tan beklenen düşman yardım güçlerinden henüz meydanda bir iz yok. Şimdiye dek istenen sonucu alamadığınız görülüyor. Savaş durumumuza değgin de ne bilgi ne buyruk aldım. Son durumunuzu olumsuz olarak tahmin ediyorum. Birliklerimiz savunma durumu alır, düşmanı cepheden oyalarsa ve bize hızlı buyruklar gönderirseniz yedek güçlerimle düşman mevzilerine karşı arkadan saldırıya geçmeye hazırım, bekliyorum."

Ethem Bey, yapılacak böyle bir saldırının etkili ve yararlı olacağını düşünerek yedek güçlerini de hazırlamıştı.

Gece karanlığı bastırmış, Kuzeyde silah sesleri kesilmişti. Karanlık içinde çadırında sabırsızca bekleyen Ethem Bey, en sonra atlı habercinin Ali Fuat Paşa'dan getirdiği raporu iki hastalığın etkisiyle ateş gibi yanan kocaman eliyle kaptı, fırtına fenerinin aydınlığında yer gibi okudu:

"Piyade birliklerimiz, durumu gereğince Kuzeydoğu yönüne doğru olan çekilişleri üzerine Kuvayı Seyyare'nin dahi yerlerini bırakarak geri çekilmesi zorunu bildirilir."

Ali Fuat

Ethem Bey, bu buyruğu alınca kendi olanaklarına göre bir karar vermek zorunda kalarak güçlerini kuzeydoğuya çekeceğine bir umutla Köprühan'ın doğusundaki yakın bir vadiye çekti. Son kerte yorgun olan eratı yorucu bir gece yürüyüşüyle perişan etmekten korumak istedi.

Ortalık, sabahın ilk aydınlığıyla ışımaya başlarken Köprühan yönünde bırakılan keşif kolundan Ethem Bey'e şu rapor geldi:

"Gediz gece boşaltılmıştır. Köprühan'ın güneyine çekilen Kondilis tümeniyle Uşak'tan gelen iki piyade alayı tutarındaki Yunan güçleri birleşmiştir. Köprühan mevkiini yine gönderdikleri güçlü bir piyade birliğiyle şimdi ele geçirmek üzeredirler."

Ethem Bey hemen bu raporu Ali Fuat Paşa'ya bildirdi. Raporun yanına şunları da kattı:

"Yunan güçleri, yine Gediz'i ele geçirmek isteyeceklerdir. Kuvayı Seyyare'miz kesin olarak Gediz'i savunmaya ve Köprühan kuzeyinde savaşı kabule karar vermiştir. Maneviyatı yerinde olan nizami tümenlerinizden bir yardım birliğinin hemen buyruğuma gönderilmesini dilerim."

Ethem Bey, Ali Fuat Paşa yerine Köprülülü Albay Kâzım Bey'den bir rapor aldı. Bunda Ali Fuat Paşa'nın, tümenlerden birinin başına geçerek merkezî bir durum almak üzere geceleyin Kütahya'ya çekildiğini, nedeninin de Yunanlıların Bursa üzerinden İnönü'ye doğru yapacakları tehlikeli bir saldırıyı önleyebilme kaygısı olduğunu bildiriyordu.

Albay Kâzım Bey, bunu bildirdikten sonra elinde kalan güçlerle Gediz'in kuzeyine vararak Ethem Bey'in yedek gücü oldu. İki dağ topuyla gereçlenmiş bir birliğini de doğrudan doğruya ateş çizgisine, Ethem Bey'in buyruğuna gönderdi.

Kuşluk vakti, Yunanlıların beklenen saldırısı başladı! Kanlı bir boğuşma biçimini alan savaş, güneş batıncaya dek sürdü. Güneş batacağı sırada Uşak'tan gelen bir Yunan birliği, yorgun düşen Yunan savaşçılarının yanında mevziye girdi.

Karanlık, dostla düşmanın birbirine karışacağı bir koyulukla sa-

vaş meydanını kapladı. Bir ara tüfek sesleri kesilerek kuşkulu bir cephe sessizliği başladı. Güçlendirme birliğini alan Yunanlılar, koyu, nemli güç karanlığına bakmadan hırçın bir saldırıya geçtiler. Ethem Bey güçlerini ite ite üç kilometre geri attılar. Ethem Bey güçlerinin bu savunakları daha elverişliydi. Bu kez de Albay Plastiras'ın Efzun Alayı üst üste yılgınlık verecek kerte çetin saldırılar yaptı. Her iki yan da korkunç bir dirençle savaşıyor, ölüyor, öldürüyordu. O kerte yakın savaşıyorlardı ki Efzunların savurdukları el bombaları milisler daha patlamaya vakit kalmadan yakalayıp Efzunların üstüne savuruyordu. Kimi zaman savaş çılgınlığına yakalanan her iki yan askerleri, fırlayıp birbirinin boğazına sarılıyor, mahalle kavgası yapan çocuklar gibi çamurların içinde yuvarlanıyorlardı. Türkçe-Yunanca sövgüler, vurulan, yaralananların kulak yırtan çığlıkları, savaşa tüyler ürpertici bir vahşilik veriyordu.

Yunanlıların bütün topları aralıksız Ethem Bey'in savunaklarını dövüp duruyordu. Boşuna da atmıyorlardı. Top ateşi öyle yoğundu ki mermilerin biri ereğe değmese biri değiyordu. Ethem Bey de savaşçılarının yüreklilik gücünü arttırmak üzere elden geldiğince düşmana top ateşi açtırıyordu. Yunanlılar, karanlık geceyi gündüz gibi aydınlatan aydınlatma tabancalarıyla Türklerin saflarına saldırma olanağını kazanırken Türkler de bu aydınlatmadan onlar gibi yararlanıyorlardı. Boğuşma sabaha dek şiddetinden bir şey eksiltmeden sürdü.

Efzun alayı, tanyeri atarken çılgınca bir hızla ateş içinde püskürtüldü. Ethem Bey, bu Efzun saldırısından sonra yeni bir saldırı dalgasına dayanıp dayanamayacağını düşünmeye başladı. Savaşın gece sürmesi yüzünden ölü, yitik sayısı bilinemiyordu. Sağ kalan erat da çok yorgun, uykusuzdu. Yalnız, yaraları sarılıp geriye gönderilen yaralıların çokluğu Ethem Bey'i adamakıllı ürkütüyor, üzüyordu.

Sabaha dek süren bu kanlı savaşın henüz hangi yana güleceği de belli değildi. Şimdilik bir denge göze çarpıyordu.

Sabaha karşı Ethem Bey güçlerinin merkez savunaklarının karşısına düşen düşman mevzilerinde bir durgunluk başlamışsa da sağ, sol kanatlarda kimi zaman hafif, kimi zaman "sağanak biçiminde" çarpışmalar oluyordu.

"Savaş meydanlarında çoğu zaman hükmünü gösteren bilinmezlik ve sesliliktir ki sonuç üzerinde önemli rol oynar. Düşman, düşmanın durumunu bilmez, derler. İşte bu bilinmezlik, bu gece savaşının son evrelerinde egemen oluyordu."

Ethem Bey, ancak güneş doğup da savaş meydanı aydınlandıktan sonra Yunan birliklerinin bozulup çekilmekte olduklarını gördü. Oysa sabahleyin birlikte Yunanlıların yeni bir saldırıya geçeceğini sanan Ethem Bey de, birliklerinin yeni bir saldırıya dayanamayacağını anlayarak orta, sağ kanattaki savunaklarda az bir örtü gücü bırakarak geri kalan güçlerinin çoğunu Gediz'in güneydoğu yönündeki ormanlık, engebeli bölgeye çekip yerleştirmişti. Düşman, saldırılarını sürdürecek olursa örtü güçleri, yavaş yavaş geri çekilecek, topçu da şimdi yerleştiği Gediz önündeki yeni mevziinden çekilen örtü güçlerine koruma ateşleri açarken bir yandan da büyük milis gücünün o yana çekildiği sanısını vererek düşmanı yanıltacaktı. Düşman yanılarak topçu mevzileri yönünde ilerleyip de tuzağa yaklaşınca Ethem Bey'in büyük güçleri ona yandan, gerilerden sürpriz saldırıları yapmaya başlayacaktı.

Bu da Ethem Bey güçlerinin gösterebileceği son güç denemesi, son fedakârlığı olacaktı.

Ethem Bey bu son askerce durum üzerinde düzenlemelerle uğraşırken Grup Kumandanı Köprülülü Albay Kâzım Bey'den bir rapor aldı. Özetle şöyle diyordu:

"Batı Ordusu Kumandanı Ali Fuat Paşa'dan aldığım ivedi bir buyruk üzerine birliklerimle birlikte hemen Kütahya yönüne gidiyorum. Nedenine gelince: Yunan Genelkurmayının Gediz dolayları savaşındaki üstünlüğümüzü gidermek ve küçültmek için Bursa cephesinden İnönü'ne doğru saldırı gösterisine başlamalarından ileri geldiği anlaşılıyor."

Ethem Bey düşündü. Ali Fuat Paşa'nın kafasında bir saplantı düşüncesi olarak hep bu vardı. Demek ki bu düşünce eyleme doğru yol almıştı. Ethem Bey, Gediz savunmasını salt kendi güçleriyle yapmayı göze aldığından Kâzım Bey'in çekilip gitmesi bir şey değiştirmeyecekti.

Bu kanlı, öfkeli gece savaşında talih Kuvayı Seyyare'ye bir kez daha güler yüz göstermişti.

Düşmanın bozguna benzeyen 26 Ekim 1920 günkü çekilişini Ethem Bey'in atlıları tedirgin bir çekiliş durumuna sokarak onları Uşak'ın beş kilometre kuzeyindeki temel mevzilerine dek kovaladılar. Yunanlılardan yalnız Gediz'le dolayları geri alınmakla kalmayarak sonraları Simav, Demirci şehirlerini de içeren askerlik bakımından önemli geniş bir bölge ele geçirildi. Ethem Bey, savaş meydanından iki yüz şehit toplatarak gömdürdü. Şehitler arasında Eskişehir Milis Atlı Alayı'ndan Yüzbaşı Necip Bey, Ethem Bey'in arkadaşlarından müfreze kumandanı İbrahim Bey'in arkadaşı bir müfreze kumandanı da vardı. Az ve ağır yaralılar beş yüzü buluyordu.

Gediz savaşından birkaç gün sonra Tevfik Bey, ufak bir çarpışma sonucunda Gördes kasabasını da ele geçirdi.

Yalnız bu yorgunluk sonucunda Ethem Bey'in hastalıkları depreşmişti. Midesindeki ağrı ile sancılar, onu sürekli olarak kıvrandırıyordu. Kuvayı Seyyare'nin yönetimini ortanca kardeşi Tevfik Bey'e bırakarak dinlenmek üzere Kütahya'ya çekildi. Bundan sonra ancak özel olarak çağrılırsa Eskişehir'e ya da Ankara'ya gidip gelecekti. Bir gün Eskişehir'deki karargâhında Ali Fuat Paşa'yı görmeye gitti. Paşayı, saldırının sonucundan hoşnut buldu. Yalnız, kendisi hem hastalıkları, hem de son durumlar yüzünden çok üzgün, durgun görünüyordu. Çok sevip saydığı bu büyük, sevimli adamın karşısında bile üzgün bir yüz, sarkmış dudaklar, derinleşmiş alın çizgileriyle oturmaktan kendini alamıyordu.

Paşa, onun türlü nedenlerden ileri geldiğini sezdiği üzüntülerini elden geldiğince gözle görünür nedenlere yükleyerek:

— Ethem Bey, dedi. Herhalde Demirci'deki gibi bir sonuç alamadığınız için üzülüyorsunuz? Bu sonuç, sizin saldırı günü baskın biçiminde düşman saflarına girememiş olmanızdan doğan bir sonuç değildir. Havanın berbatlığını gördünüz. Bizi yirmi dört saat içinde düşman saflarında daha doyurucu sonuçlar almaktan alıkoyan asıl olumsuz etken havalar oldu. Sonra askerin çoğunun ayağı yalındı. Bunları Genelkurmaydan istedimse de hiçbir şey göndermediler.

Ethem Bey, Paşa'nın ruh durumunda olağanüstü bir şeyler seziyordu. Sanki kimi gizli haberler verecekmiş gibi görünüyordu. Böyle bir şey söylemeyerek yine sözü başka bir konuya getirdi.

— Ethem Bey, şimdi hemen Eskişehir'e git, oradan da yine istersen Ankara'ya gider tedavini sürdürürsün.

Ethem Bey, Eskişehir'e vardığında Gediz saldırısı üstüne kendisini şaşkına çeviren, hepsi de Ankara'dan gelen konular, söylentiler dinledi.

Eskişehir'e varır varmaz İzmit Mebusu Fuat Bey, pek içten dostu onu görmeye geldi ve ona bir sürü can sıkıcı haber getirdi.

— Ali Fuat Paşa, Batı Cephesi Kumandanlığı'ndan ayrılıyor.

— Peki, Paşa bu değişikliğe razı oldu mu?

— Paşa'nın henüz bilgisi yok. Ben, dün Ankara'da çok sağlam bir yerden haber aldım. Nedeni de şu imiş: İstanbul hükümeti adına İzzet ve Salih paşalarla Mustafa Kemal arasında Bilecik'te meydana gelen ve daha sonra İzzet ve Salih paşaları Ankara'ya götürerek orada süren görüşmelerde, İstanbul ve daha çok İngiliz makamları, Ali Fuat Paşa'nın Batı Cephesi Kumandanlığı'ndan ayrılmasını koşul olarak ileri sürmüştür. Ancak bu koşulun yerine getirilmesinden sonradır ki Misakı Millî üzerinde bir görüşme söz konusu olabileceğini söylemişler. Bence, nedenlerin hepsi bu değildir. Bu nedenler arasında İsmet Bey'in, Mustafa Kemal üzerinde yaptığı diretim ve sürekli telkinler de etkili olmuştur. Şundan ki bütün meclis çevreleri, İsmet Bey'in Ali Fuat Paşa'yı Batı Cephesi Kumandanlığı'nda istemediğini biliyor. Batı Cephesi'ne kimin getirileceği de kararlaşmış sanıyorum. Söylentilere göre İsmet Bey, kendisi geliyormuş.

Bu haberi alan Ethem Bey, bir zemberek gibi yerinden fırlayarak doğruca Batı Cephesi karargâhına gitti. Ortada dönen, kendi alın yazısını da ilgilendirmesi gereken son kerte önemli işler vardı. Ali Fuat Paşa'yı yerinden oynatan manivelanın ereği doğrudan doğruya Kuvayı Seyyare'yle kendisi olmak gerekirdi. Ali Fuat Paşa'nın odasına hiç kimseye haber vermeden bir ok gibi girdi. Paşa, onu böyle birdenbire karşısında görünce şaşırdı. Ethem Bey kendisine sağlığının

nasıl olduğunu soran Paşa'ya Fuat Bey'den işittiklerini, kaynağını bildirmeden bir çırpıda anlatıverdi. Paşa, onu çok dikkatle, üzüntüyle dinledi, sonra durgun bir sesle:

— Duyduklarınız doğrudur. Yalnız ileri sürülen nedenler üzerinde bir şey söyleyecek durumda değildim. Moskova elçiliğini isteyip istemediğim soruldu. Ben de bana yapılan açıklamayı yurdun yüksek çıkarları için zorlayıcı nedenler olarak düşündüm, bu görevi aldım. Yalnız, ayrıntıları görüşmek üzere Ankara'ya gideceğim, dedikten sonra konuşmaya biraz ara veren Paşa, birden damdan düşer gibi Ethem Bey'e şu öneride bulundu:

— Ethem Bey, benimle birlikte Moskova'ya gelir misiniz?

Ethem Bey, böyle bir öneriyi usunun kıyıcığından geçirmiş değildi. Bu önerinin nedenlerini birdenbire kavrayamadı... Yalnız sorulanları, olaylar felaket zincirleri gibi sıralandığında, verilmiş korkunç bir kararın pençesinden kendisini kurtarmak üzere Paşa'nın bu öneriyi ne insancıl anlayışta yaptığını anlayacak, gözleri yaşaracaktı.

— Sizinle her yere giderim paşam. Fakat bilmem ben orada size nasıl hizmet edebilirim? Çünkü biliyorsunuz ki ben hiç resmî memurluk görevinde bulunmadım.

Paşa, onun yüzüne, geleceğini okur gibi derin, şefkatli, tertemiz, masmavi bakışlarla baktı. Sanki dilinin ucuna gelmiş sözler vardı. Her saniye onları söylemek ister gibi ikircikler geçiriyor gibiydi.

En sonra karara varmış gibi sonuna dek sustu.

Ethem Bey, Ali Fuat Paşa'nın karargâhından ikircikli, üzgün, sürekli kaygılarla ayrılarak trene bindi. Trende durmadan orduda başlayan değişiklikleri, bunların sonuçlarını düşündü.

"Batı Cephesi Kumandanlığı'na, Fuat Bey'in verdiği haber çıkar da İsmet ya da Refet beylerden birisi gelecek olursa cephede var olan dayanışma yok olacaktır." Bu düşünce, kafasında kırık bir plaktaki bir şarkı parçası gibi dönüp dururken Kütahya istasyonunda trenden indi. Eve vardığında Reşit Bey'i sigarasını tüttürerek kendisini bekler buldu. Reşit Bey de hemen Fuat Bey'in daha önce vermiş olduğu haberi vermekte gecikmedi. Reşit Bey'i hiçbir vakit bu kerte kaygı içinde görmemişti:

—İsmet Paşa, Kuvayı Seyyare'nin tasfiyesi ve senin uzaklaştırılman için Mustafa Kemal Paşa'yla anlaşmış! dedi.

Reşit Bey'in hiçbir vakit yalan söylemediğini biliyordu. Demek ki kaygı verici haberlerin en kötüleriyle yüklü gelmişti.

Reşit Bey, biraz durakladıktan sonra sözlerine şunları kattı:

— Hükümet, Ruslarla tam bir birlik ve bağlantı kurulmasında zorluk görüyor. Bunun için meclis, Moskova büyükelçiliğine Ali Fuat Paşa'yı gönderiyor. Bunu Mustafa Kemal Paşa istedi. Yanına da üç mebus arkadaşımızı katıyoruz. Buraya ya İsmet Bey gelecek ya Refet Bey. Demek ki işittiklerim doğru imiş!

Bu kez şaşırmak sırası Ethem Bey'e gelmişti. Reşit Bey, ne gibi şeyler işitmiş olabilirdi? Belki, o bir şeyler işitmiş olabilirdi. Yalnız, kendisi bilmiyordu. Ethem Bey'in sürekli susuşu Reşit Bey'e kardeşinin bir şey bilmediğini anlattı.

Ethem Bey, o zaman geçmişin sayfalarını ateşli elleriyle şöyle bir çevirerek Yozgat ayaklanışını bastırdığı günlere gitti. O zaman, Yozgat'a onu görmeye gelen bir mebus grubu içinden birisini kendisine tanıtan Reşit Bey, bu mebus için şöyle etiketler kullanmıştı:

— Eski Dahiliye Vekili Hakkı Behiç Bey, kendisi Yeşil Ordu örgütü genel kâtibidir. Seninle özel olarak görüşmek istiyor.

Ethem Bey, o güne dek herkesin ağzında bir Yeşil Ordu dolaştığını biliyorsa da bunun Türkiye'ye nereden ve nasıl geleceğini bir türlü düşünemiyordu. Kimisinin dediğine göre sanki bu ordu Türkistan'da Turan'daydı. Başında da Enver Paşa vardı. Çoğuna göre örgütün başında kimin olduğu belli değildi. Tutsak durumundaki Türk, Müslüman ülkelerinden böyle bağımsızlıklar kurtarmaya gelecek bir ordu nasıl çıkabilirdi? Sözde Turan illerinden çıkacak bu ordu, eski Cengiz orduları gibi her geçtiği yerden katılan ordularla çığ gibi büyüyerek Anadolu'ya gelecek, Yunan gâvuruyla İngiliz melununu yok edecekti. Yeşil sözcüğü, bu orduyu baştan başa yeşile boyuyor, içine yeşil sarıklı, yeşil cüppeli evliyalar, şehitler de katarak bütün anlamıyla dinsel bir efsane ordusu yaratıyordu. Müslüman Türk halkının bu efsaneden güç aldığı açıktı. Birçoğunun umudunun önünde bu Yeşil Ordu dalgaları yürüyordu.

İşte, Enver Paşa'nın kızıl-yeşil karışığı bir Müslüman ordusu kurarak gerek Hindistan'daki İngiliz İmparatorluğu'na, gerekse Türkiye'ye saldıran bacaksız Yunan emperyalistine saldırıp yok etme düşüncesinden doğan bu Yeşil Ordu efsanesini Mustafa Kemal'le onun içten adamları ele alarak ordunun boşluğunu doldurmak istemişlerdi. Salt bir propaganda aracı olarak ele alınan bu dernek, az zamanda programının modern Marksçı düşüncelere tıpatıp uygun oluşu yüzünden çabucak kızıla boyanmıştı.

Bu yeşilin sırtına binerek Ankara'ya doludizgin gelmeye hazırlanan Enver Paşa, bu küheylanı çabucak Mustafa Kemal'e kaptırıvermişti. Hakkı Behiç Bey, o zaman yakılıp yıkılan Yozgat'tan genzi yakan acı dumanlar yükselirken, hükümet konağında Ethem Bey'le karşı karşıya konuşmuştu:

Hakkı Behiç Bey, her ikisinin yalnız bulunduğu sırada:

— Beyefendi, demişti, zatıalileri bu örgütün eylemce kumandanısınız.

— Bana gösterilen güvene çok teşekkür ederim. Mademki beni ve Kuvayı Seyyare'yi siyasal örgütünüzün kumandanı ve asker gücü olarak benimsiyorsunuz, Yeşil Ordu örgütüne yazınız ve bildiriniz de Kuvayı Seyyare'ye yardım etsinler. En küçük ihtiyaçlarınızı karşılamak üzere yalnız bizler boğuşur gibi uğraşmak zorunda kalmayalım.

Ethem Bey, Yozgat'tan Ankara'ya döndüğünde Hakkı Behiç Bey'le yaptığı konuşmayı, Yeşil Ordu sorununu yemekten sonra baş başa kaldıklarında Mustafa Kemal'e açmak zorunda kalmış, Paşa ona şöyle demişti:

— Hakkı Behiç Bey, güvenilir, yurtsever bir arkadaştır. Çalışmasından haberim vardır.

Ne var ki sonraları Ethem Bey için kimi güçlükler baş göstermeye başlamıştı. Yeşil Ordu'ya gönüllü asker olarak gelenlerle para ve mal yardımında bulunanlar Yeşil Ordu'yu arıyorlardı. Bu yüzden üzücü anlaşmazlıklar da olmuştu. Bunları Reşit Bey'e anlatan Ethem Bey, Hakkı Behiç Bey'in bu sorunu paylaşmasını istemişti.

Ethem Bey, Yeşil Ordu işini Ali Fuat Paşa'ya da açmıştı. Ethem

Bey'in işittiğine göre Erzurum'da Erzurumlu komünist eğilimli, Yeşil Orducu eski Müdafaayı Hukukçularla eski Meclisi Mebusan başkanı Celâlettin Arif Bey, bağımsız bir sosyalist hükümet kurarak Erzurum'u bunun merkezi yapmak istemişler, hemen de Ermenistan savaşı başladığı günlere denk gelen bu iş Kâzım Karabekir'ce barışçıl bir biçimde bastırılmıştı.

Bu olaydan sonra Ethem Bey'i bulan Reşit Bey şöyle demişti:

— Mustafa Kemal Paşa, Yeşil Ordu örgütünü kaldırmak istiyor. Yalnız Hakkı Behiç Bey, bunun olamayacağını söylüyor. Senin, bu örgütün kumandanı olduğunu söylemişler. Paşa'ya durumu anlatıver.

Ethem Bey bunun üzerine, Demirci savaşını açmaya gideceği günlerde Mustafa Kemal Paşa'yı görmeye gitmişti:

— Paşam, demişti. Zatıaliniz bana Hakkı Behiç Bey'in güvenilir adamınız olduğunu ve Yeşil Ordu'nun bilginiz içinde çalışmaya başladığını buyurmuştunuz. Ben de ortada hiçbir eyleme benzer kımıltı bulunmadığından bana önerilen kumandanlığı almakta bir sakınca görmemiştim. Oysa şimdi duyduğuma göre, zatıaliniz bu örgütün kaldırılmasını emir buyurmuşsunuz. Ne var ki Hakkı Behiç Bey bunun olamayacağını söylemiş. Bu arada benim adım da söz konusu olmuş. Size sorunun bundan ibaret olduğunu bildirmek isterim.

— Bu bilgiyi nerden aldınız?

— Reşit Bey söyledi.

— Ağabeyiniz de bu örgütün militan üyelerindendir. O da bana başlangıçta bu konu üzerinde ne düşündüğümü sormuştu. İlk zamanlar Yeşil Ordu, halkın yürekliliğini yükseltmek bakımından yararlı olmuştur. Ne var ki sonraları birçok işler, hükümetin kendi işlerine karşıt düşen ve bunlarla karışan durumlar meydana gelmiştir. Bundan dolayı örgütün kaldırılmasını doğru bularak emrettim. Hakkı Behiç Bey'in söylemek istediği örgütün bir genelgeyle kaldırılmayacak kerte güçlü bulunmasıdır. Ne var ki bu onun kanısıdır. Görüyorsunuz ki bana kendisi sizden ve sizin bu kaldırmaya evet demeyeceğinizden söz ettiği halde siz, sorunun içyüzünü benden öğrenmek istiyorsunuz. Bilirsiniz ki kimi örgütlerin belli hizmet dönemleri vardır. Bu

dönemlerden sonra çalışmalarını durdururlar. Yeşil Ordu da daha çok halkın yürekliliğini yükseltmek uğruna başvurulan kuruntu örgütlerden birisiydi. Ulusal ordu eylem olarak hamdolsun, meydana gelince böyle kuruntu orduların gereği kalmadı.

Ethem Bey bunun üzerine Hakkı Behiç Bey'i çağırarak kendisiyle bir kez daha görüştü:

— Sizden dileğim, adımın böyle anlaşmazlıklara karıştırılmamasıdır, deyince Hakkı Behiç Bey, davasına inanmış eski bir komünist olarak:

— Yeşil Ordu Derneği'nin kapatılmaması uğruna bütün güçlüklere göğüs gereceğiz. Kurulmuş örgütler kolay kolay bir buyrukla kapatılamaz, dedi.

Ethem Bey, kendi adının olur olmaz işlerde bayrak yapılmasına çok üzülüyordu. Onun bu üzüntüsüne tatlı bir gülümsemeyle karşılık veren Hakkı Behiç Bey, şunları söyledi:

— Ethem Bey, bütün bunlar, özel olarak düzenlenmiş işlerdir. Örneğin şimdi ben, Yeşil Ordu'yu kapayacağım, fakat bunun arkasından bir de komünist partisi kuracağım. Bunun müsaadesini bile almış bulunuyorum.

Hakkı Behiç Bey'in bu son sözleri bardağı taşırmıştı. Ethem Bey, karşısındaki kendisi gibi Çerkez olan adamın yüzüne şaşkınca, biraz da iğrentiyle baktı. "Bu adam nasıl oldu da Dahiliye Vekâleti gibi ülkenin güvenliği ve kurtuluşu için en önemli bir sandalyeyi işgal etmişti?" diye düşündü.

Gerçekte idealist, zeki bir sosyalist olan Hakkı Behiç Bey, onun bakışlarından bu tiksintiyi okumakta gecikmedi. Ağırbaşlılığını ele alarak şunları dedi:

— Ethem Bey, siz, mert ve erkek ruhlu bir adamsınız. Bana namusunuz üzerine söz verir misiniz ki açığa vuracağım gerçeği hiçbir yerde açmayacaksınız.

— Söz veriyorum.

— Öyleyse anlatayım. Ben, bu komünist partisini Mustafa Kemal Paşa'nın buyruğuyla ve diretmesiyle kurmaktayım. Bunu kurmak

zorundayız, hatta buna mahkûmuz. Şundan ki biz, eğer böyle yapmacık bir tedbir almazsak gerçek komünistlik memleketin içini yer. Duyduğumuza göre Yunan ordusunda komünistlik eğilimleri başlamış. Askerlerin arasına böyle duyguların girmesi, Tanrı saklasın başımıza ne felaketler açar, bilirsiniz. Onun için bizler şimdiden nasıl olsa gittikçe gelişecek olan gerçek Bolşevik eğilimlerini bir yana itmek ve biçimsel de olsa kendisiyle güzel ilişkiler sürdürmek zorunda olduğumuz Rusya'yı kandırmak için biçimsel ve göstermelik komünist partisini kurmak zorunluluğunu duyuyoruz. Bundan dolayı da Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'le Sıhhiye Vekili Doktor Rıza Nur Bey'i Moskova'ya göndermiş bulunuyoruz. İşin içyüzü budur. Bu partiye kimlerin girebileceğini Mustafa Kemal Paşa'yla birlikte tespit ettik. Asker kumandanlarımızdan Ali Fuat Paşa, Fevzi Paşa, Köprülü Kâzım Bey, Kâzım Karabekir Paşa, İsmet Bey, Refet Bey ve sizin gibi tanınmış kişiler partiye girmektedirler. Ayrıca meclisten Mustafa Kemal Paşa'nın özellikle güvendiği mebuslardan bir grup da partiye gireceklerdir. Böylelikle kaleyi içinden fethetmeyi düşünüyoruz. Ben, bu görevi almadan önce çok düşündüm. Ne var ki en sonra yurt kaygısıyla almak zorunda kaldım. Yalnız, Mustafa Kemal Paşa'ya Yeşil Ordu olayından esinlenerek ve onu örnek göstererek örgütü bir kerte genişletmemiz, sonra onu tasfiye etmenin, Yeşil Ordu'da olduğu gibi, güçlükle mümkün olabileceğini anlattım. Paşa hazretleri de bu düşüncemi benimsediler. Şimdi siz bugün yarın komünist partisine girmeniz önerildiğinde bunu olağan, hatta gerekli karşılamalısınız. Yalnız, şimdilik bunu benden duymuş olmayınız. Şundan ki Kuvayı Seyyare gibi doğrudan doğruya milis sistemine bağlı bir örgütün, bu parti işine girmesi nasıl sonuçlar verir onu bendeniz bilmem.

Bu görüşmeden birkaç gün sonra Hakkı Behiç Bey'in liderliğinde göstermelik komünist partisi kurulmuş. Ethem Bey'e de bir üyelik bildirisi gelmişti.

Mektup, doğruca Mustafa Kemal imzasıyla geliyordu:

"Muhterem Ethem Beyefendi,

Doğu sınırlarımızdaki Ermeni sorunu lehimize kesin yengi ile

sona ermiştir. Bize pek elverişli bir biçimde aramızda anlaşma yapılmak üzeredir. Bundan başka geçende bildirdiğim gibi öbür yanlardaki dış durumumuz dahi olağanüstü hoşnutluk verecek kertededir. Bunu özellikle müjdelerim."

Eskişehir'de çıkan "Yeni Dünya" gazetesinin bundan sonra Ankara'da çıkarılmasını biz arkadaşlar pek uygun bulmaktayız. Hakkı Behiç Bey'in mektubunda gerekli bol bilgi verildiğinden buna değinen konuyu yazmayacağım. Yalnız şurasını bildirmek gerekir ki Üçüncü Enternasyonal'e bağlı Ankara'da bir genel merkez kuruldu. Bu merkez derneğe ben, sen ve Refet Bey dahi alındık. Yeni Dünya gazetesi işte bu derneğin düşüncelerini yayacaktır. Hakkı Behiç Bey, derneğin genel kâtibi olmuştur. Buna ciddi olarak çalışma, bilimsel ve eylemsel çaba gereklidir. Şundan ki genel çıkarımız bunu gerektiriyor. Hazırlanmakta olan program bittiği anda size de gönderilecektir. O zaman okur ve hemen gereken merkez ve yerlerde şubeler açılmasına lütfen çalışır ve kılavuzluk edersiniz. Matbaanın hemen Ankara'ya ulaştırılmasına müsaade buyurunuz. Hacı Şükrü Bey, matbaanın getirilmesiyle görevlidir. Hakkı Behiç Bey biraderimiz yurtseverliğine de değer derecesine benim gibi sizin de inandığınıza kaniyim.

Sağlık ve afiyet dilerim, muhterem yoldaş.

Mustafa Kemal

Ethem Bey, Mustafa Kemal'in bu mektubunu okuyunca dudaklarına bir gülümseme gelmişti. Sovyetler, Mustafa Kemal'den çok kendisine güveniyorlardı. Bunu açıkça ortaya da koymuşlardı. Üçüncü Enternasyonal, Mustafa Kemal'in kurmaya çalıştığı göstermelik komünist partisinin içyüzünü daha ilk günden anlayacaktı. Ethem Bey'le kardeşlerinin girişleriydi ki komünist partisinin yaşayışı, Üçüncü Enternasyonal'ce benimsenmesi şansı artacaktı.

Mustafa Kemal'in böylece bir taşla birkaç kuş vurmak istediğini Ethem Bey pek iyi anlıyordu. Türkiye sosyalistlerinin umut bağladığı bir asker gücü durumuna ulaşan Kuvayı Seyyare içindeki, onun

çevresindeki zincirleme çalışmaları böylece kontrol altına almak istiyordu.

Sovyetler Birliği'nin Ethem Bey'e vermeye başladığı önemin Mustafa Kemal'i son kerte kuşkulandırdığı anlaşılıyordu. Ethem Bey, elindeki bu güçle her an bir hükümet değişikliği yapabilir, Mustafa Kemal'le birkaç kendine yarı bağlı arkadaşını tutuklayıp sahneden silebilir, siyasal devrimle sosyal devrimi uyumlu bir biçimde uygulamak için davranabilir, her şey bir anda değişebilirdi. Gizli gizli konuşulup düşünülen bu gibi şeyleri önlemek için Mustafa Kemal'in son kerte zorunlu, kurnazca bir adım attığı meydandaydı. Yeşil Ordu'yu kaldırarak, Ethem Bey'le güçlerinin çevresinde biriken yeni, etkili devrimci gücün büyüsünü nasıl azaltmaya çalışmışsa bu kez de Ethem Bey'i komünist partisine alıp onursal başkanlığına kendisi geçerek Kuvayı Seyyare'nin komünizme yönelen gizli gidişini legalize edip sırasında onunla oynayabilmek gücünü kazanacaktı.

Bu komünist partisi işinin kendisine karşı yöneltilmiş bir taktik olduğunu anlayan Ethem Bey, bu partiye girmenin bir maskaralık olduğunu düşünüyordu. Bundan dolayı da gerek Mustafa Kemal'e, gerekse Hakkı Behiç Bey'e hiçbir yanıt vermedi. Yalnız, sosyalist arkadaşı Binbaşı Hacı Şükrü Bey'le derin derin dertleşti. Bu yeni göstermelik partinin kendisine düşündürdüklerini açıkça anlatarak bu öneriyi olumlu ya da olumsuz bir yanıt vermek üzere düşüneceğini Hakkı Behiç Bey'e bildirmesini diledi.

Eskişehir'de çıkan Yeni Dünya gazetesinin basımeviyle birlikte Ankara'ya gönderilmesine ister istemez müsaade etti. Komünist partisinin kurulması nedenlerinden biri de bu gazeteyle basımevini kontrol altına almak düşüncesi değil miydi?

Ethem Bey, ortada direnç gücünün engelleyemeyeceği kendi alın yazısıyla ilgili çok önemli işlerin döndüğünü anlıyorsa da hastalığı yüzünden kendinde kıpırdayacak takat bulamıyordu. Arif Oruç Bey'le birlikte Yeni Dünya'nın basımevinin Eskişehir'den Ankara'ya gitmesi yeni çiçeklenmekte olan sosyalist düşüncelerin boyunduruk altına girmesinden başka ne anlama gelebilirdi?

Salt siyasal bir kurtuluş, siyasal bir güç peşinde olan Mustafa Kemal, Osmanlı nizami ordularının, subaylarının prestijiyle oynayıp duran bu gazeteye daha ne kadar süre dayanabilirdi?

Bütün bunlar, Ethem Bey'in kişiliğine, Kuvayı Seyyare'ye karşı kurulmuş yumuşak görünüşlü tuzaklar değil miydi? Kuvayı Seyyare ortadan kalktığı gün, Mustafa Kemal, Türkiye'de tek başına astığı astık, kestiği kestik bir bağımsız güç durumuna gelmeyecek miydi? Evet, gidiş bu gidişti.

Ethem Bey, o Arif Oruç Bey'i cephede Kuvayı Seyyare safları arasında bir savaşçı olarak bulmuş, bu genç aydın gazeteciye savaşçı saflarının dışında yararlı olabilmesi için ticaret basımevini alıp vermiş, buna bütün gerekli para yardımını yapmaktan çekinmemişti.

Komünist eğilimli olan Arif Oruç Bey, kurduğu Yeni Dünya gazetesinde kendi inandığı düşünceleri, Ethem Bey'le Kuvayı Seyyare'nin ideolojisi olarak savunacaktı.

Türkiye'nin salt siyasal devrimle kurtulamayacağını, bunun sosyal bir devrimle kucak kucağa gitmesini isteyen Ethem Bey ve meclisteki mebus arkadaşları Yeni Dünya gazetesinde her gün düşüncelerinin gerçek yankılarını bulmaya başlamışlar, bu da Mustafa Kemal'i kara kara düşüncelere daldırmıştı.

Arif Oruç Bey, bir gün Ethem Bey'e:

— Bizim baskı makinelerimiz Anadolu'nun en modern makineleri; deyince o da ona:

— İnşallah zafer sonunda bu matbaa size armağanım olacaktır. Bu ulusu düşünce özgürlüğüne sahip olarak yetiştirmek uğrunda, azminde ve sebatında devam edeceksin, demişti.

Arif Oruç Bey de ona şöyle demişti:

— Yurt ve ulus bir kez düşürüldüğü kötü durumdan kurtarılsın. Ulusun o mutlu günleri arifesinde yurdun son kurbanları arasında ben de kurban olsam ne çıkar! Eğer sağ kalırsam bu ulusa hükümet nedir, ulus nedir, işte bunları anlatmak uğruna hayatımı koyacağım.

Gazetenin görevi, devrim içinde ve istila tehlikesi içinde bulunan Türkiye'yi Büyük Millet Meclisi çevresinde toplamaya çalışmak, ulu-

sal birliği sağlamak, devrimci hükümete de adalet ve özgürlük ilkeleri içinde davranmak gerekliliğini anlatmaktı.

*

Bir gün Doktor Tevfik Rüştü Bey'le Mahmut Celâl (Bayar) Bey, Eskişehir'e gelerek Yeni Dünya gazetesinin sahibi, başyazarı Arif Oruç Bey'i buldular. Yemekli içmeye gittiler. Akşam karanlığına dek içtiler. Ankara'da Hakan'ın şiddetle yasak ettiği içkiyi burada doya doya içtikten sonra Tevfik Rüştü Bey'le Celâl (Bayar) Bey, hep birden:

— Şu matbaayı bir görelim, diyerek kalktılar.

Yavaş yavaş, Yeni Dünya gazetesi idarehanesine doğru gittiler. Neşeliydiler. Yanlarında Arif Oruç Bey'in henüz pek genç, esmer, yakışıklı, zeki gazeteci yeğeni Nizamettin Nazif de vardı. Neşe içinde yalpalayarak, konuşarak matbaaya vardıklarında Arif Oruç Bey, bir ok gibi ileri atıldı:

— Ne oluyor, nereye gidiyor bunlar? diye bağırdı.

Onlar yiyip içtiği sırada asker polisin gözcülüğü altında sökülmüş olan basımevinin yepyeni makineleri sandıklara konmakta ve çakılmaktaydı.

Arif Oruç Bey, Tevfik Rüştü Bey'le Celâl Bey'in içki masası düzenini o zaman anladı. Yapacak bir şey de yoktu. Tek başınaydı. Orada bir yığın asker vardı. Ethem Bey de Ankara'daydı. Bu sırada Celâl Bey, Arif Oruç Bey'i bir yana çekerek ona içinde yüklüce bir para bulunan bir zarfı uzattı:

— Yeni Dünya'yı Ankara'da çıkarmaya devam edeceksin, dedi.

Bunun üzerine parayı alıp cebine atan Arif Oruç Bey, yeni bir umutla orada dikilerek makinelerin trene yüklenmesini gerçek bir dram serüveninin gözyaşlı kahramanı gibi seyretti.

Sonra üç yarı sarhoş adam da trene binerek sandıkların üzerine çöktüler. Yeni Dünya gazetesi sahibi ile iki Ankaralı konuk, bambaşka düşünceler içinde vagonun karanlığına gömülerek Ankara'ya yollandılar.

Ethem Bey, Ankara'da ağabeyi Reşit Bey'in bekâr odasında bir sandalyeye çökmüş, ondan şunları dinliyordu:

— İsmet Paşa, Batı Cephesi'ne kumandan oluyor. Bizim Kuvayı Seyyare'yi de onun buyruğuna veriyorlar. Ali Fuat Paşa'yı salt bu amaçla Batı Cephesi Kumandanlığı'ndan geri aldılar. İsmet Bey, geçenlerde meclisin gizli birleşiminde konuşurken Gediz saldırısının Kuvayı Seyyare'nin tembelliğinden ve düşmana saldırmamasından yitirildiğini ileri sürdü ve nizami güçlerin yanında milis güçlerinin bulunmasının orduda düzenin sağlanmasına imkân bırakmadığını söyledi. Ben bunu protesto ettim. Bunun üzerine İsmet Bey:

— Bu olay, ordunun kumanda sorunudur. Genelkurmay Başkanlığı Kuvayı Seyyare'nin çalışmasından düzgünce haberdar edilmektedir. Bunda cephe kumandanının da düşüncesi etkili olmaktadır, dedi. Anlaşılıyor ki bize karşı tedbir almak için ilk önce cephe kumandanını değiştirmek gereksinimini duymaktadırlar. Bunu bilmelisin. Ali Fuat Paşa Moskova'ya yollandıktan sonra, artık senin orada rahat etmene imkân kalmıyor.

Ethem Bey, şiddetle duymaya başladığı gereksinimi ona açtı:

— Ben de Ali Fuat Paşa'yla birlikte Moskova'ya giderim. Hatta gerekirse siz de gelirsiniz. Mademki meclis üç mebusun Moskova'ya gitmesine karar vermiştir. Pekâlâ bunlardan birisi siz olabilirsiniz. Gerekirse ben bunu Mustafa Kemal Paşa'dan rica ederim.

Reşit Bey, bunun üzerine yılan ısırmış gibi yerinden fırladı:

— Sen ne söylüyorsun? Sen ne söylüyorsun? Tevfik ne olacak? Ben ne olacağım? Bizim yanımızdaki binlerce kişi ne olacak? Böyle bir şeyi bir daha ağzından işitmeyeyim.

Ethem Bey, birkaç gün önce Nazım Bey'in Kütahya'da kendisini bularak uzun uzun dertleşmesinden, Mustafa Kemal'in diktatörlüğe doğru gitmek istediğini anlattığından, Ali Fuat Paşa'yla görüştüklerinden söz etti.

Reşit Bey:

— Nazım Bey'in duyduklarını meclisten birçok kimse de duydu. Ama böyle bir şey olmayacak, diye diretti.

Ethem Bey, meclis içinde türlü düşünce akımlarının çarpışmakta olduğunu, değindiği birçok mebusun konuşmalarından, davranışla-

rından anlıyordu. Reşit Bey'in bu akımlara karışmasını da hiç istemiyordu.

Moskova'ya gitmek üzere duyduğu şiddetli isteğe Reşit Bey'in şiddetle karşı koyması, Ethem Bey'in sinirlerini dal dal oynatmaya başlamıştı. Şu sırada kafasında gürültüsüz uzak şimşekler gibi çakıp duran en önemli düşünceler şunlardı:

"Ben gittikten sonra Kuvayı Seyyare'nin o güne dek yaptığı bütün işler birer kusur, belki de suç sayılabilir. Oysa bunlar yapıldığı sırada değerlendirilmiş, örnek olarak gösterilmişti. Buna bakmayarak bir kez Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmeliyim." Ethem Bey, böyle düşünerek Mustafa Kemal'i yorgunluğundan dolayı hemen o gün görmeye gidemedi. Yalnız bir mektup yazıp Hayati Bey'le göndererek Ankara'da olduğunu, "Reis Paşa"yı ziyaret etmek istediğini bildirdi. Mektubun karşılığını öldürücü bir sabırsızlıkla bekledi. Ancak ertesi akşam, Hayati Bey'den yanıt gelebildi. Hemen kalkıp istasyondaki Direksiyon Konağı'na gitti. Kendisini Hayati Bey karşıladı:

— Mektubunuzu ancak bu sabah Paşa hazretlerine verebildim. Ali Fuat Paşa'nın Moskova yolculuğu ile çok meşgullerdi, dedi.

Ethem Bey'in içine bir yıldırım düşmüş gibi oldu. Yaşlı bir çınar gibi şöyle bir sallandı. "Hayati Bey, olanı biteni bilseydi belki geldiğini daha önce haber verirdi." diye düşünerek:

— Ali Fuat Paşa hazretleri ne zaman yola çıktılar? diye sordu.

— Bu sabah. Bu sabah, beraberinde dokuz kişilik bir kurulla yola çıktı. Üç de mebus bey vardı.

Ethem Bey, kapkara düşünce bulutlarıyla kararan kocaman sarışın başını kocaman avuçları arasına alarak bir ara öyle kaldı. Bu çıkmaz çemberden çıkabilmek için talihinin araladığı biricik gedik de hemen kapanıvermişti.

Ethem Bey, böyle içindeki karanlığa gömülerek düşünürken belli ayak sesleri, Mustafa Kemal'in meclisten döndüğünü gösteriyordu. Mustafa Kemal, yüzünde sıcak bir gülümsemeyle Hayati Bey'in odasına girdi.

Ethem Bey, ayağa kalkıp kendisine elini uzatan Mustafa Kemal'le bir hizaya gelebilmek üzere biraz eğilmek zorunda kalarak elini uzattı:

— Sıhhatiniz nasıl, Ethem Bey?

— Hastalığım sürüyor paşam...

Koca adamın elinin ateş gibi yandığını duyan Mustafa Kemal, onu alıp kendi çalışma odasına götürdü. Öteden beriden konuşuldu. Sonra Mustafa Kemal, Ethem Bey'e:

— Yerinize kim bakıyor? diye sordu.

— Ali Fuat Paşa hazretlerinin buyruğuyla kardeşim Tevfik Bey vekâlet ediyor.

— Ali Fuat Paşa'yı Moskova'ya büyükelçi olarak gönderdik. Rusya'yla durum önemli bir döneme girdi. Oraya gönderilmesi gereksinmişti. Hariciye Vekilinin yaptığı yolculuk umduğumuz olumlu sonucu vermeyince bu biçimi doğru buldum.

Ethem Bey, Fuat Bey'den işittiklerini açtı:

— Ali Fuat Paşa hazretlerinin Batı Cephesi Kumandanlığı'ndan ayrılmasını İstanbul hükümetinin direterek istediği söyleniyor, Paşa hazretleri!

Mustafa Kemal, dikkatle onun gözlerine baktı:

— Size bunu kim söyledi?

— Eskişehir'de bir dosttan duydum.

Mustafa Kemal, konuyu değiştirdi:

— İsmet Paşa'yı da Batı Cephesi'ne kumandan yaptık. Cenup Cephesini Refet Bey'e verdik. Genelkurmay Başkanlığı vekâletini de millî müdafaa vekili Fevzi Paşa hazretleri vekil olarak yönetecek.

— Hepsine başarılar dilerim.

Ethem Bey'in derin üzüntüsü Mustafa Kemal'in gözünden kaçmadı. Yalnız, susmayı üstün tuttuğu anlaşılıyordu.

Ethem Bey sessizliği şu sözlerle yırttı:

— Paşa Hazretleri, yeni Batı Cephesi Kumandanı İsmet Bey'in Kuvayı Seyyare'nin örgütlenme niteliğini ve hizmetlerini değerlendireceğine inanıyorum. Şundan ki Kuvayı Seyyare'nin hizmet dönemi aşağı yukarı kapanmış gibidir. Zaman zaman bu güçlerin yanında nizami güçlerin kolaylıkla kurulamayacağı konusundaki karşı çıkma-

ların bundan sonra özellikle sürüp gitmesi beklenebilir. Bendeniz de hastayım, sürekli tedaviyi gereksemekteyim. Bundan dolayı uygun görürseniz Kuvayı Seyyare'nin başına güvendiğiniz bir kişi atansın.

— Yeni cephe kumandanı benim kanımca bu sorunu en iyi biçimde çözümleyecektir. İsmet Bey, ulusal ordunun hemen ve hızla kurulması düşüncesindedir. Ben de bu düşüncedeyim. Ne var ki bu, Kuvayı Seyyare'nin gereksinmediği anlamına gelmez. Yalnız siz kardeşinize yazınız, cephe kumandanlığıyla sürekli bağlantı sağlasın. Bakınız Ethem Bey, sizin erata verdiğiniz maaş, onları eğitimden uzak tutmanız, elbette ki Kuvayı Seyyare'yi üstün tutturuyor. Böylece nizami orduyu kurmak ve örgütlemek güçleşiyor. Kumandanlar, bundan yakınıyorlar. Amaç yurdu düşmandan kurtarmak olduğuna göre bu amaca hangi yolda daha hızlı ve güvenle varabilirsek onu ortaklaşa arayıp bulacağız.

Bu sırada Hayati Bey içeri girerek:

— Efendim, Fevzi Paşa hazretleri geldiler, dedi.

Fevzi Paşa da iri gövdesi, babacan davranışı, iri kara gözlerinin parladığı yüzünde içten bir insanın aydınlığıyla içeri girdi. Yalnız, Paşa boğazından hasta olduğundan boynu ak bir sargı beziyle sarılıydı. Mustafa Kemal, hemen yerinden fırlayarak onu elinden tuttu, köşedeki koltuğa oturttu.

Ethem Bey de ayakta onun elini sıkarak, yerine oturdu. Onu bu ikinci kez görüşüydü. Fevzi Paşa, dikkatle onun yüzüne baktı:

— Ethem Bey, hastaydınız, nasıl oldunuz? diye sordu.

Ethem Bey teşekkür etti. Fevzi Paşa, Mustafa Kemal'e danışır gibi:

— Paşam, Kuvayı Seyyare Kumandanı'na soracak bir iki sorum var, dedi. İyi bir rastlayış oldu, müsaade eder misiniz?

Mustafa Kemal, gülerek yanıtladı:

— Aman, üzücü sorular olmasın. Ethem Bey hasta. Onu yormayalım.

Fevzi Paşa, sevimli, babacan havasıyla Ethem Bey'e döndü:

— Şu Karakeçili müfrezesi nedir, anlatır mısınız Ethem Bey?

Ethem Bey, bu bilgiyi ona aktarıverdi.

Bunun üzerine Fevzi Paşa, sorucu bakışlarla Mustafa Kemal'e baktı:

— 61. Tümen Kumandanı Albay Kâzım Bey, bu müfrezenin, kendi kadrosundan eratı kandırarak kaçmaya kışkırttığını ve kendisine katmaya çalıştığını yazıyor, yakınıyor. Bu yakınışlar son zamanlarda çok arttı. Bunun için ne düşünüyorsunuz?

Ethem Bey, hemen Mustafa Kemal'in nizami ordunun kuruluşunun Kuvayı Seyyare'nin varlığınca engellenmesi üstüne söylediklerıyle Fevzi Paşa'nın anlattıkları arasındaki ilişkiyi sezmekte gecikmedi.

Fevzi Paşa'ya şöyle dedi:

— Paşam görüyorum ki Kuvayı Seyyare'nin varlığı ordunun kurulması için tehlikeli görülüyor. Doğru bulursanız bu güçleri kaldıralım, dağıtalım, isteyen nizami güçlere katılsın.

— Hayır, hayır, ben bu düşüncede değilim. Yurtta henüz güvenlik bütünüyle kurulmuş durumda değildir. Sizin güçlerinizin Demirci'de kazandığı başarıyı başka bir güç elde edemezdi. Yalnız sizin bu erat toplanması, yevgi* bedeli alınması ve para toplanması gibi işleri düzen altına almalıdır, bu kanıdayım.

— Ben de bu düşüncedeyim, Paşam.

— Buna sevindim, diyen Fevzi Paşa, bir iki önemli konuyu Ethem Bey'den çekinmeksizin Mustafa Kemal'le konuştuktan sonra müsaade alıp çıktı.

Fevzi Paşa gittikten sonra Ethem Bey, Mustafa Kemal'e şöyle sordu:

— Paşam, Ali Fuat Paşa Moskova'da salt belli konular mı çözümleyecek, yoksa sürekli olarak mı kalacak?

— Rusya'yla aramızda çözümlenmesi gereken birçok önemli sorun var. Ali Fuat Paşa, bizim Rusya katında büyükelçimizdir. Ne za-

* Yevgi: Hayvan yiyeceği.

man yurda döneceğini olaylar belirler. Niçin sordunuz, Ethem Bey?

— Paşam, size müsaadenizle arz etmek istediğim ve sizi tedirgin etmenin nedeni olan konu şudur: Ben, Ali Fuat Paşa ile birlikte Moskova'ya gitmek istiyordum.

— Evet, bundan bilgim var. Ali Fuat Paşa bana sözünü etti ve ben de gerek sizi, ister ve uygun görürlerse biraderinizi de beraberinizde götürebileceğini söyledim. Biliyorum, Paşa sonra sizinle görüştü mü?

— Hayır, ben Eskişehir'de tedaviye gittikten sonra Paşa'nın Batı Cephesi Kumandanlığından ayrılacağını haber aldım ve kendisini bu konuda gidip gördüm. "Malumu âlileridir ki" Batı Cephesi, Kuvayı Seyyare'yi yakından ilgilendiren bir konudur. Ben, Ali Fuat Paşa hazretlerine her zaman saygılı ve minnettarım. Kendisinin de bana özel sevgisi olduğuna kaniyim. Paşa, Moskova elçiliğinin kendisine önerildiğini söyledi ve benim beraberinde gidip gitmeyeceğimi sordu. Kendisine ikirciksiz, olumlu yanıt verdim. Şimdi görüyorum ki Paşa, ya düşüncesinden vazgeçmiştir ya da bu olanağı bulamamıştır.

— Ali Fuat Paşa bana, sizinle görüştüğünü anlattı. Ali Fuat Paşa'nın özellikle Gediz saldırısı ve sonucundan sonra kanısı Kuvayı Seyyare'nin bağımsız olarak kendi taktiği içinde görev görmesidir. Sizler ayrıldıktan sonra bu biçimin gerçekleşmesi ve uygulanmasının mümkün olması da incelenmeye değerli sorundur. Ne var ki Ali Fuat Paşa bana, sizin sağlığınızın hâlâ düzelmediğinden ve tedavi zorunluluğunuzdan da söz etti. Sanıyorum ki bugünkü sağlık durumunuz içinde sizin Moskova'ya dek gidebilmeniz, özellikle yaklaşan kış mevsiminde kolaylıkla mümkün değildir. Paşa, bunu düşünmüş olsa gerektir. Bana kalırsa siz, sağlığınız büsbütün düzelinceye dek Ankara'dan bir yana ayrılmamalısınız.

Ethem Bey, kalktığında Mustafa Kemal onu en içten gülümseme, şefkat ve davranışıyla uğurladı.

*

Ethem Bey, birkaç gündür Ankara'da bulunuyordu. Ne var ki her Allah'ın günü bir yandan gelen acı bir haber, onun hasta varlığı üs-

tüne acemi bir cerrah neşteri gibi iniyor, içinde patlamaya hazır bir ortam yaratıyordu.

İsmet Bey, Batı Cephesi'nde kumandan oldu olalı cepheden her gün tedirgin edici bir haber gelmeye başlamıştı. Tümenden bölüğe dek bütün birliklerin kumandanları değiştiriliyordu. Bugünlerde İsmet Bey'in Ankara'ya gelip Mustafa Kemal'le çok önemli bir görüşme yaptıktan sonra yine özel bir trenle cepheye döndüğü söylentileri meclise dek gelmiş, Reşit Bey de bunu Ethem Bey'e iletmişti. Bir gün Reşit Bey, elinde Tevfik Bey'den gelen bir mektubu kardeşine uzattı. Bunda İsmet Bey'in ona göndermiş olduğu bir buyruğun kopyası vardı. Ethem Bey, buyruğu görünce şaşırdı.

Bir kez Kuvayı Seyyare, Batı Cephesi Kumandanlığı'na bağlı olmayan bağımsız bir orduydu. Sonra İsmet Bey, buyruğunda üç kardeşin oldum olası hiç görmedikleri, alışamadıkları sert, kavgacı bir üslup kullanarak Karakeçili Müfrezesinin örgütlenmesi işini soruyor, göndereceği subaylara bunu denetleteceğini, gerekirse dağıtacağını bildiriyordu.

Ethem Bey, buyruğu okuduktan sonra:

— Bu ruh durumu, doğrudan doğruya Kuvayı Seyyare'nin varlığını istememekten başka bir şey değil, şundan ki öbür müfrezeler nasıl kurulmuşsa Karakeçili Müfrezesi de benzeri koşullar altında kurulmuştur. Bunu İsmet Bey de çok iyi biliyor. Kuvayı Seyyare'nin hiçbir müfrezesi Batı Cephesi kumandanlarına resmî olarak denetim vermiş değildir. Bu çok garip bir istek, ben şöyle düşünüyorum. Orada, düşmanın Demirci ve Gediz saldırısından sonra Yunanlıların bütün bir kolordu yığdıkları Kütahya'yı tutacak güçte değildi. Nitekim Gediz saldırısından sonra bile benim cephem düşmanın kurduğu hattın içerisine girmiş durumdadır. Bu hat, askerce bakımdan tehlike yaratıyor. Bu sırada ise cephenin yürek gücünü korumak her şeyden önemlidir. Kuvayı Seyyare'nin dağılmasıyla birlikte cepheye bu hattı tutacak nizami güçlerin bulunması nasıl mümkün olacaktır?

Reşit Bey, ona şöyle dedi:

— Artık bu gibi olaylar, birbirini kovalayacaktır. Ben, durumu Mustafa Kemal Paşa'yla konuşacağım.

— Siz mebussanız, Meclisteki ruh durumunu ve olayları yakından biliyorsunuz. Bundan dolayı cephe işlerine karışmanızı Paşa belki istemez. Fevzi Paşa'yla görüşseniz daha iyi edersiniz.

— Hayır, bütün bunlar, Mustafa Kemal Paşa'nın uygun görmesiyle yapılıyorsa ancak o önüne geçebilir. Fevzi Paşa'nın, İsmet üzerinde etkisi yoktur.

Ethem Bey, son kerte üzülüyordu. Artık Mustafa Kemal'in durumunda da kendisine karşı bir değişikliğin varlığını sezmeye başlamıştı. Gerçi kendisine karşı her zaman olduğu gibi şefkatli, içten, dostça davranış görünüyorsa da bu nezaket perdesi altında gözlerine hançer gibi batan bir şeyin her gün biraz daha renk, biçim alarak meydana çıkmaya hazırlandığını anlıyordu. Artık onun kendi sağlığıyla bir ağabey gibi içten ilgilenmesini bile yakın bir tehlikenin çalmaya başlayan çanları olarak görmeye başlamıştı. Ethem Bey'in bütün kaygısı, Mustafa Kemal'in altında kaldığı telkin konularının, kendisince düzeltilemeyeceğini, bunların, olayların kendi varlığında bulunduğunu anlamış olmasıydı.

"Eğer bana, her zaman için, her halükârda Kuvayı Seyyare'yi dağıtmamı buyurmuş olsaydı bunu kendi gücüm içinde bulunan bölümüyle yapmaya hazırdım" diye düşünüyor; bu düşünce onun kafasından birçok kez gelip geçiyordu.

Ethem Bey böyle düşünceler içinde bir bunalıma yönelmişken bir de Çerkez Yusuf İzzet Paşa'ya başvurmaya karar verdi. Babası Ali Bey'in eski ahbaplarından olan, kendisini de iyi tanıyan bu bilgili adam, şimdi yeni meclisin mebuslarındandı. Yusuf İzzet Paşa'ya giderken de Reşit Bey'e haber vermedi. Onun korkunç ağabeylik büyüsünün çemberinden kurtulmak üzere son çabalarını harcıyordu. Evine vardığında Paşa'yı her zamanki kitaplarıyla baş başa buldu. Yalnız biraz hastaydı.

Ethem Bey, bütün kendini, kardeşlerini bu korkunç bunalım uçurumuna doğru sürükleyen zincirleme nedenleri, olayları kendisini büyük bir sempati ile dikkatle dinleyen Paşa'ya anlattı.

Sözlerini bitirip de soluk almaya başlarken Paşa şöyle konuştu:

— Hangi kumandan Kuvayı Seyyare'nin bugün yaptığı hizme-

ti nizami güçlere yaptırmayı düşünüyorsa yanılır. Daha cephelerin durumu, çete savaşları yapmakta ihtisas sahibi güçleri uzun zaman için gerekseyecektir. Sorun salt Kuvayı Seyyare'yle nizami güçlerin birbirleriyle olan bağlantı konusu ise bunu çözümlemek için tedbirler alınabilir. Ne var ki mecliste ordu üstüne kimi ikircikler var ki İsmet Bey'in Kuvayı Seyyare'ye karşı aldığı tedbirlerde bu kanılar önemli etkiler yapmaktadır, sanıyorum.

— Bu etkiler nelerdir, Paşam?

— Son olarak cephede meydana gelen çekiliş, mecliste kimi kumandanların yanılgısı düşünüldü. Bu düşüncede olanlar, sizin savaşlarınızı ve elde ettiğiniz sonuçları kendi görüşlerine dayanak olarak gösterdiler. Ben, Ali Fuat Paşa ile konuyu gitmeden önce görüştüm. Paşa da bu durumu ile de daha bir süre elde kalmasının zorunluluk olduğunu, sonra nizami güçler içine alınmasının yararlı olacağını, yalnız sessizlik ve iç güvenlik kuruluncaya dek varlığının kesin olarak gerekli olduğunu söyledi. Sizin Demirci'de kazandığınız başarıyı o günkü koşullar içinde hiçbir kolordunun bile sağlayamayacağını söyledi. Anlaşılıyor ki İsmet Bey, bu düşüncede değildir.

— Bana ne gibi salıkta bulunabilirsin Paşam?

— Olayların gelişmesine biraz daha olanak veriniz. Belki Kuvayı Seyyare'nin görmekte olduğu hizmetleri, ancak onun yapabileceğini anlarlar ve anlaşmazlık kendiliğinden ortadan kalkar. Ben de bunu dilerim.

Ethem Bey, Yusuf İzzet Paşa'dan derin yarasına şifa verecek bir ilaç almadan eskisinden daha karamsar düşüncelerle geri döndü. Şöyle düşünüyordu:

"Yusuf İzzet Paşa'nın dediği olayların gelişmesini beklemek zorundayım. Başka hiçbir çıkar yol yok. Sağlığım, cepheye dönüp kumandanlık almaya elverişli değil. Sonra eğer İsmet Bey, hakkımızda bir karar vermişse bunu ben de değiştiremem. Bu zamana dek Kurtuluş Savaşı'nın askerce dönemler üzerinde olumlu çalışmaları görülmemiş bir kişinin, salt kuramca ve duyguca davranmasına da göz yumulamaz. Bunu da kendi benliğime karşı bir hesaplaşma konusu olarak ele alıyorum."

Ethem Bey'i üzen olaylar, zincirleme sıralanıp gidiyordu. En yeni olay şuydu: İsmet Bey, Kuvayı Seyyare'nin düşmanı kovduğu topraklarda "Simav Bölgesi Kumandanlığı" diye bir jandarma yüzbaşısının buyruğunda bir örgüt kurmaya başlamıştı. Kuvayı Seyyare'nin tuttuğu cephenin ön bölümü olan böyle bir yere bu zıpçıktı örgütü sokuşturuvermenin ne anlamı vardı? Ethem Bey, haberi alınca: "Bunun nedenleri hiçbir tartışmaya meydan bırakmayacak kerte meydanda" diye düşündü.

Kuvayı Seyyare'nin başında bulunan Tevfik Bey, kendi önünde böyle bir kumandanlık kurulmasına birdenbire köpürdü. Gerek İsmet Bey'e, gerekse Ethem Bey'e bu düşüncesini yazıp bildirdi. Böyle uydurma bir kumandanlığa müsaade etmeyecekti.

İsmet Bey'in, Kuvayı Seyyare'nin halka zulüm yaptığını yazıp Simav Kumandanlığı'nın kurulmasıyla bu zulmün önleneceğine değinen bir de bildiri yayımlaması bardağı taşırdı. Tevfik Bey, Kuvayı Seyyare'yi tedirgin eden olaylar üstüne durmadan Reşit Bey'e mektupla yakındıysa da hiçbir doyurucu yanıt alamamıştı. Bu kez, durumu uzun uzadıya anlatan bir mektupla Ethem Bey'e başvurdu:

— Sağlığın elverişliyse gel, kumandayı eline al, ben artık bu gibi kışkırtmalara daha çok dayanamayacağım, diye yakındı.

Ethem Bey, Mustafa Kemal'e giderek durumu açıklamak istediyse de bunun bir yakınış sayılacağını düşünerek vazgeçti. İş, bir kez bu biçime dökülecek olursa düzeltilemez bir biçimde karışabilirdi. Mustafa Kemal'in, İsmet Paşa'nın düşüncelerinin paralelinde düşünmediğini kim ileri sürebilirdi?

İşin daha kestirmesi doğrudan doğruya İsmet Bey'le görüşmeliydi. Ondan ne demek istediğini soracaktı.

Ethem Bey, ertesi gün Tevfik Bey'den şiddetli bir mektup aldı. Mektubu, güvenilir bir adamıyla göndermişti.

Tevfik Bey, mektubunda şöyle diyordu:

"Simav Bölge Kumandanlığı eğer üç gün içinde Batı Cephesi Kumandanlığı'nca iptal ve bu göreve atananlar geri alınmazsa bu işi kendim yapacağım. İsmet Bey, bana ahiret soruları soruyor. Günde

ne kerte malzeme gerekiyor, ne yiyor, ne içiyoruz, bunları nereden buluyoruz, her bölükbaşına bir bölük emini koymuş muyuz, günde kaç saat eğitim yapıyoruz? Bizim aylardan beri kazanımızın kaynamadığını bu zat bilmiyor mu? İnsan bir cephenin kumandasını ele aldığında gelir görür, öğrenir sonra buyruk vermeye kalkar. Geçenlerde düşman, cepheyi zorladı. Hem de iki piyade alayı ve bir topçu ve atlı taburuyla. Bir de baktık ki cephenin güneyini tutan 12. Kolordu kıtaları Kibar Efendi köprüsüne dek çekilmiş, gitmiş. Eğer ihtiyatlı ve soğukkanlı davranmasaydım cephe olduğu gibi çöküyordu. Cephe kumandanlığına şifreyle ve ivedi yazarak başvurdum, ses yok. Bir daha başvurdum yine cevap yok. Üçüncüsünde denetime çıktı diye, bizi baştan savmakla vatan çocuklarını kırdırmanın anlamı yok. "Bırakın, bu işi biz yapalım" desinler vesselam."

Ethem Bey, Tevfik Bey'in patlamak üzere olduğunu görerek adamakıllı korktu. Onu ılımlı olmaya çağırarak kendisinin İsmet Bey'le, gerekirse Reis Paşa'yla görüşüp işleri bir hale yola koymaya çalışacağını bildiren bir mektup yazdı.

Tevfik Bey, yazdığı mektubu yine Tevfik Bey'in gönderdiği haberciye vererek gönderdikten sonra, oturup İsmet Bey'e de uzun bir mektup yazdı. Bu mektup özet olarak şöyle diyordu:

"Kuvayı Seyyare, türlü müfrezelerden meydana gelmiştir. Bu müfrezelere bağlı olan birlikler, ancak kendi kumandanlarını tanırlar, onlara bağlı olarak savaşa girerler, öyle ki bu müfrezelerin içine başka bölgenin eratını sokamayız. Bölük eminleri de vardır, teşkilatları da, hesapları kitapları da, ancak kendilerinin gücünü ilgilendirecek biçim ve niteliktedir. Hatta son aylarda Müdafaayı Milliye vekâletinden bir levazım müfettişi istedik. Zatıalileri de takdir buyurursunuz ki bir bölgenin savunma sorumluluğu kendisine verilmiş ve bunu şu ana dek üstün düşman güçleri karşısında dolu bir yüreklilik ve başarıyla yerine getirmiş bir cephe kumandanı, savunacağı bölge içinde kendisi sanki adaleti sağlayamıyormuş da bir başkasına verilmesi gerekmişçesine bir başka örgütün kurulmasını doğal bulamaz. Kaldı ki böyle bir kumandanlığın dayandığı güç de söz konusu olamaya-

cağına göre bu tedbirinizden bendenizin de bir anlam çıkaramadığımı bildirmeye müsaadenizi rica edeceğiz.

Zatıalilerinden dileğim şudur ki, böylece Kuvayı Seyyare'nin geleceği üstüne verilmiş kimi kararlarınız varsa bunu lütfen açıkça bildiriniz. Hastalığımın sürmesine bakmadan bu kararların uygulanması için kendim cepheye gitmeye hazırım efendim.

Kuvayı Seyyare Kumandanı
Ethem"

İsmet Bey bu mektubun yanıtını vermekte gecikmedi. Bu mektubu okumaya başlayan Ethem Bey, Tevfik Bey'den üçüncü, çok şiddetli bir mektup daha aldı.

İsmet Bey'se Ethem Bey'e yanıtında şöyle diyordu:

"Yeniden ele geçirilmiş bölgelerde iki ay sürece eratın toplanmaması, vekiller kurulu kararları arasındadır. Tevfik beyefendinin bu noktaya dikkat etmemesi ve uymaması gibi birçok yakınmalar karşısında Kuvayı Seyyare'nin daha "salim" bir biçimde görev yapması için Simav Kumandanlığı kurulmasını uygun gördüm. Kuvayı Seyyare komşu birliklerde atlı güçleri yeterli bulunmadığından bağımsız olarak davranmasını uygun gördüğümü biraderinize bildirdim. Bu biçimi, Tevfik Bey, Kuvayı Seyyare'nin güvenliği bakımından uygun görmedi sanıyorum. Kuvayı Seyyare'nin güneyinin açık bırakıldığı doğru değildir. Bu cephenin, en sonra kırk kilometre ilerisinde bir tümenimiz vardır. Cephe kumandanlığının, kendi bölgesi içindeki bütün güçlerin mevzi ve gücünü yakından bilmesi zorunluluğunu doğrulayacağınızı sanıyorum."

Ethem Bey, İsmet Bey'in bu mektubunu okudu, doğru buldu. Bunu Tevfik Bey'e de yazıp bildirecek, daha ılımlı, daha soğukkanlı olmasını salıklayacaktı.

Bu sırada İsmet Bey'den gelen ivedi bir şifre yine kafasını karıştırıverdi.

İsmet Bey şöyle diyordu:

"Kuvayı Seyyare iki günden beri rapor vermemekte ve durumu

bildirmemektedir. Vekilinizi uyarmanızı dilerim. Cephenin güney kolunu denetlemek için yarınki 28 Kasım günü Bilecik'e gideceğim. Dönüşte Tevfik beyefendiyle görüşmek istiyorum. Bütün sorunları çözümleyebileceğinizi umduğum ve dilediğim bu görüşme için aracılığınızı dilemekteyim. Bu isteğimi kendisine de bildireceğim efendim."

Bu şifre telgraf, Ethem Bey'e 28 Kasım 1920 salı gecesi gelmişti. Ethem Bey, bu şifreyi aldığı saatte İsmet Bey'in Tevfik Bey'le yapmayı düşündüğü görüşmeyi çoktan yapmış olması gerekiyordu. Ethem Bey şaşırmıştı. Bu, neyin nesiydi? Bunu hemen Batı Cephesi cephe karargâhına aldığı tarihi, günü, saati, dakikasını bildirerek şifreledi. Ayrıca Tevfik Bey'e de durumu bildirerek Bilecik'e gitmiş olan İsmet Bey'i eğer bulabilirse bunu anlatmasını diledi.

İki gün sonra, Tevfik beyden şu yanıt geldi:

"İsmet Bey'in görüşme şifresini, verilen tarihten bir gün sonra alabildim ve elbette görüşmek mümkün olamadı."

Tevfik Bey'in de görüşme isteğini bildiren şifreyi bir gün sonra alması ne garipti. Ethem Bey'in sağduyusuna küt kuyruklarıyla engerekler çarpmaya başlamıştı. Öbür yanda Tevfik Bey, yavaş yavaş ağzından, burnundan ateşle duman püsküren bir mitoloji yaratığına benziyordu.

Ethem Bey, soğuk Kasım gecesinde kara kara düşüncelerle bocalayarak, kesik kesik öksürerek sabahladı. Düşündü, taşındı, bu gittikçe dolaşan yumağı kiminle, hangi sorumlu ile çözeceğini bir türlü kestiremedi.

Derinden derine seziyordu ki suyun gözü Mustafa Kemal'den başkası değildi. İsmet Bey, en küçük adımını dahi onun buyruğuyla atmaktaydı. Sonra bu başlayan yarı kapalı savaşın, bir "iktidar" boğuşmasından başka bir şey olmadığını da görüyordu. Yalnız salt siyasal bir güç olan yeni hükümetin yüksek sorumluları, biricik asker gücü durumuna gelmiş olan Kuvayı Seyyare'yle onun şanlı kumandanını boyunduruk altına almaya, en sonra saf dışı etmeye çabalıyorlardı. Yalnız Mustafa Kemal'in yönettiği bu savaş, son kerte yumuşak, çekingen, hesaplı, esnek bir nitelik taşıyordu. Bu yüzden

de Ethem Bey'le kardeşleri, bunun derinliklerini adamakıllı sezdikleri halde yine bir umutla İsmet Bey'i "Reis Paşa"dan ayırıp hep ona çullanarak işi çözümlemek gibi kendi kendilerini de aldatıcı bir yol seçmiş bulunuyorlardı. Bu da zorunluydu.

İşte Ethem Bey, kalın asker kaputunun altında durmadan sağa sola dönerek uyanık geçirdiği bu bunalımlı, yıpratıcı gecenin sabahında yatağından doğrulduğunda bir kez daha "Reis Paşa"ya uğramak, ondan bir çözüm aramak kararını vermiş bulunuyordu. Pencereden baktı. Dışarıdaki kurumuş otlar, kısa çimenler, kalın, ak bir kırağı örtüsü altındaydı.

"Reis Paşa"yı görmeye gitmek üzere hazırlanırken içi sönük bir umut ışığının aydınlığıyla ağarıyordu. Bu işlerin hep İsmet Bey'in başının altından çıktığı, "Reis Paşa"ya da yanlış yansıtıldığı düşüncesidir ki bu umudu besliyordu.

Bir arabaya atlayarak erkenden, muhafız atlılarının ortasında istasyona doğru yollandı. Biraz sonra Direksiyon Konağı'nda "Reis Paşa" ile görüşmeye geldiğini Hayati Bey'e bildiriyordu. Hayati Bey, hemen meclise gitmek üzere hazırlanan "Reis Paşa"ya onun geldiğini bildirdi. Mustafa Kemal onu, odasında karşılayıp elini sıkarken masasının üzerinde yeni geldiği anlaşılan birkaç çözülmemiş şifreyi göstererek şöyle dedi:

— Hoş geldiniz, Ethem Bey. Sizin geleceğinizi tahmin ediyordum.

Konuğuna masasının karşısındaki koltuğu gösterdi:

— Kuzum, nedir bu sorun?

Ethem Bey hemen, "Reis Paşa"nın İsmet Bey'ce doldurulduğunu anladı. Hemen Tevfik Bey'le İsmet Bey'den gelen şifre telgrafları çıkarıp ona verdi. Sonra bütün gece konuşmayı tasarladığı şeyleri anlattı. Reis Paşa, onu sonsuz gibi görünen bir ilgiyle dinliyordu. Tevfik Bey'in kullandığı kimi terimler üzerinde açıklama yapılmasını istedi. Cephenin kararlılığının sağlanmasıyla ilgili noktalar üstünde Ethem Bey'in düşüncesini sordu.

O da bunları anlattıktan sonra, şöyle dedi:

— Paşa hazretleri, İsmet beyefendinin Tevfik Bey'den öğrenmek

istedikleri, Kuvayı Seyyare'nin kurulmasının kendisinde olan sorunlardır. Bunların eksikleri ya da yanlışları varsa düzeltilemez. Şundan ki bunlar örgütün gövdesinde vardır. Tevfik Bey ya da bir başkası bunları nasıl düzeltebilir? Ben, Tevfik Bey'e durumu ılımlı ve soğukkanlılıkla yönetmesini bildirdim. Bundan sonraki anlaşmalar, vereceğiniz buyruk ve kararlara bağlıdır.

"Reis Paşa", Ethem Bey'in verdiği belgeleri dikkatle gözden geçirdi. Bu işin bittiğini gören Ethem Bey:

— Paşam, eğer gerekli ve uygun görürseniz Tevfik Bey'in yerine istediğiniz nitelikte bir kumandan gönderelim. Bu sorunların, beni hastalığımdan daha çok tedirgin ettiğine inanınız, dedi.

Reis Paşa, ikircikliydi. Ethem Bey'e sordu:

— Acaba bu salt kumandan sorunu mudur?

Ethem Bey, Kuvayı Seyyare'nin niteliklerini yineledi:

— Takdir ve karar sizindir, diyerek müsaade alıp çıktı.

Yolda giderken düşünceleri hâlâ dün geceki kara düşe benzeyen korkunç bunalım uçurumunun kıyılarında dolaşıp duruyordu.

Ethem Bey'in Mustafa Kemal'le görüştüğünün gecesi, Reşit Bey geç vakit ona uğradı:

— Bugün Mecliste Mustafa Kemal Paşa beni başkanlık odasına çağırdı ve Fevzi Paşa'nın yanında yarım saat konuştu. Bana, olan bitenleri sordu. Ben de her şeyi olduğu gibi anlattım. İsmet Bey'in Kuvayı Seyyare'yi yok etmek istediğini, Kuvayı Seyyare'nin başarılarını çekemediğini, buna ilk günden beri karar vermiş bulunduğunu ve bu kanısının bizce belli olduğunu bildirdim. Paşa, bana şu soruyu sordu:

— Biraderiniz Ethem Bey de sizin düşüncenizde midir?

Ben de kendisine:

— Evet, dedim.

"Reis Paşa", bana teminat verdi ki İsmet Bey'in böyle bir düşüncesi asla yoktur. Ben de yine ortada dönenleri anlattım. Simav Kumandanlığı'nın ne demek olduğunu sordum. Bunun üzerine Fevzi Paşa karıştı:

— Onu ben salıkladım ve buyurdum. Kurtarılmış bölgelerde millî yönetimin kurulması zorunluluğu vardır. Karışıklıkların ve tecavüzlerin başka türlü önüne geçemeyiz, dedi.

Bu tedbiri neden şimdiye dek düşünmediklerini, bunların bahaneler olduğu cevabını verdim. Görüyor musun? İşte, her şeye boyun eğmenin sonu budur. Haydi, gel bakalım, çık şimdi işin içinden.

Reşit Bey, son sözünü söylerken elini cebine attı. Tevfik Bey'den yeni gelen mektubu kardeşine uzattı. Tevfik Bey, bunda İsmet Bey'in atadığı Simav Bölgesi Kumandanı'nı karargâhıyla birlikte toparlayıp geriye gönderdiğini, eğer buna bir kez daha girişirlerse daha köklü tedbirler alacağını yazıyor, bu son durumun Ethem Bey'e bildirilmesini de ekliyordu. Ethem Bey, Reşit Bey'e sabahleyin "Reis Paşa"yı gidip gördüğünü söyledi:

— Ben de bu sabah, "Reis Paşa"yı ziyaret etmiş ve kendisiyle bu konuları görüşmüştüm. Kendisi size, benim de sizin gibi düşünüp düşünmediğimi sormuş. Siz de "evet" demişsiniz. Oysa doğrusu böyle değildir. Ben sizin gibi düşünmüyorum. Bu biçimde davranmakla işlerin sarpa sarmasından başka bir şey elde edilmez. Ben, size kararımı söyleyeyim mi? Ben bu anlaşmazlıklar çözümleninceye dek Kütahya'ya dönmek niyetinde değilim. Şundan ki, eğer benim düşünmediklerimi ve yapmak istemediklerimi bana yüklemek ve olupbittiler yaratmak arzusunda olanlar varsa onlara bu fırsatı vermeyeceğim. Benim hiçbir gizli amacım, hırsım, olumsuz ereğim yoktur. Ortadaki anlaşmazlıklar, gezgin güçler, düzgün güçler anlaşmazlığından ve ayrılığından çıkıyorsa, işte Kuvayı Seyyare. Alsınlar istediklerini yapsınlar. Bir işin içyüzünü bilmeden o işe el atmanın cezası da uluorta iş görmek isteyenlere ait olur. Yunan güçleri fırsat bekliyor. Bizimle uğraşanlar, haritaya da mı bakmıyorlar? Kütahya Cephesi, Yunan Cephesi içine yerleşmiş hançer gibidir. Bu uç yitip giderse, Eskişehir de, hatta Ankara da tehlikeye girer. Benim Kuvayı Seyyare denen bu başıbozuk alayı kolaylıkla mı tuttuğumu sanıyor İsmet Bey?

Reşit Bey, bu son sözlerde kendine bir dayanak bularak sözü aldı:

— Buna hiç kuşkun olmasın. Biz böyle baş eğdikçe, bunlar üstümüze yürüyecekler. Sen Mecliste olup bitenleri bilmiyorsun. Meclis, kimi kumandanları istemiyor. Seni ve Tevfik'i örnek göstererek, sizin hiç yenilgiye uğramadığınızı ve ayaklanışları senin bastırdığını, Demirci'de koskoca Yunan tümenini senin yok ettiğini söyleyerek bu işin içyüzünü öğrenmek istiyor. Sen, asıl ereği anlamıyorsun. Sorun, ne Simav Kumandanlığı hatta ne de Kuvayı Seyyare. Asıl sorun, sen, senin kişiliğin.

Reşit Bey bundan sonra, kardeşine Yunanlıların Bursa'yı ele geçirmelerine değinen tartışmalardan birkaç sahne anlattı. Bu tartışmalarda hep Kuvayı Seyyare, düzgün güçler karşısında başarı örnekleri olarak gösterilmekteydi.

Ethem Bey, artık bu aldatıcı görünüş üzerinde durmuyordu. Bir uğursuz alın yazısının çarklarına takılmış sürüklenen, kendisini de sürükleyip götüren zincirlenmiş olaylar, artık onun direnci dışında bağımsız bir gidiş almışa benziyordu. Sırayla bu uğursuz gidişi durdurmak üzere yaptığı çabalar, bu korkunç akıntıya sivrisinek vızıltısı gibi geliyordu.

Reşit Bey:

— Kuvayı Seyyare'yi siyaset konusu yapan ben değilim, dedi. Karşı yan yapıyor. Sen bunu anlamak istemiyorsun. Ali Fuat Paşa, cephe kumandanı iken neden bu anlaşmazlıkların hiçbiri olmuyordu? Bunu araştırsan hepimizin hayrına olur.

Ethem Bey, ağabeyinin bu son sözüne parmak bastı. O, bu sözünde yerden göğe dek haklıydı.

Ethem Bey, ağabeyi gittikten sonra, bu geceyi de feda ederek oturup Tevfik Bey'e uzun bir mektup yazdı. Özel adamıyla gönderdi. Bunda durumu bütün çıplak tehlikeleriyle açıklayarak ona "soğukkanlılık, ılımlılık ve Batı Cephesi'nin bütün buyruklarına ve isteklerine boyun eğmesini" salıkladı. Ethem Bey, ona bunları yazarken Reis Paşa'nın kendisine verdiği söze güveniyor, ona dayanıyordu. Onun, aradaki anlaşmazlıkla geçimsizliği çözümlemek üzere elinden geleni yapacağını umuyordu. İsmet Bey'e, yaptığı yapacağı kimi haksız davranışlarda herhalde arka olmayacaktı.

Bu avunuşla gece yarısından sonra birkaç saat daldı.

*

Ertesi gün, eski Aydın Cephesi Kuvayı Milliye yıldızlarından, kendisinin güvenilir, içten arkadaşı Diyarbakır mebusu Binbaşı Hacı Şükrü Bey çıkageldi. Hacı Şükrü Bey, Mahmut Celâl (Bayar) Bey'in içten adamı görünüyordu. Mustafa Kemal'in de görünürde güvendiği Kuvayı Milliyeciler arasındaydı. Hacı Şükrü Bey'le Reşit Bey de içten dosttu. Hacı Şükrü Bey'in, sempatik varlığı, her yana kolayca sokulur, neşe dağıtan tatlı, içten konuşmalarıyla herkesin kolayca dostluğunu kazanırdı. Kuvayı Milliye'nin Ege'de Yunanlılarla çarpışan ilk kahramanlarından, Aydın bölgesinin ilk Kuvayı Milliye Kumandanı oluşundan çevresinde şöyle böyle ışıktan bir kahramanlık çemberi de ışıyordu. Bu yaz, Ethem Bey'le çok sıkı fıkı olmuşlardı. Hacı Şükrü Bey de birçok Düzenli ordu düşmanları gibi Ethem Bey'in başarılarına bel bağlayan sosyalist eğilimli Kuvayı Milliyecilerden biriydi. Onunla birkaç arkadaşı, Taşhan'daki bekâr odasında iktidarı temelli ele almanın umutları, olanakları üzerinde bile konuşmuşlardı. Mustafa Kemal'in yürüdüğü "iktidar, diktatörlük" yolunda iki üç kişiden başka bütün bağımsız düşüncelere sahip olanların süpürüleceği üstüne çok uzun konuşmalar yapmışlar, Mustafa Kemal'i ortadan kaldırmanın son kurtuluş çözümü olduğunda karar kılmışlar, girişime geçmek üzere davrandıkları bile olmuştu. Taşhan'daki odasının dili olsaydı, neler, neler söyler, bunlar "Reis Paşa"yı tir tir titretirdi.

Şimdi de baş başa verip derin bir konuşmaya daldılar.

Ethem Bey'in kişiliğini bekleyen, iyi niyetle durdurulamayacak olan büyük tehlikeden söz etti. Mustafa Kemal'in, Ethem Bey'i iktidar yolunda en yakın tehlike, rakip olarak gördüğünü, bu yüzden onu ortadan kaldırarak hem büyük, tehlikeli bir iktidar rakibini, hem de onun Kuvayı Seyyare'nin kişiliğinde Türkiye'ye yerleşmek üzere olan sosyalizmi, Bolşevizmi günün konusu olmaktan uzaklaştırmak istediğini söyledi.

Son olarak sözlerini şöyle perçinledi:

— Ethem Bey, sağlığının tam düzelmesini hiç bekleme. Ben se-

nin yerinde olsam ne yapar yapar güçlerimin başına kendim geçerim. Müfrezeler, böyle vekâletle yönetilemez.

— Niçin?

— Şundan ki Mehmet Tevfik Bey, sinirli bir adamdır. Bilirsin, son söyleyeceği sözü ilk kez söyler. Bu da birçoklarının işine geliyor. Yalnız bütün olup bitenler, dönüp dolaşıp senin üzerinde kalacak. Oysa senin hiç de kusurun yok. Tevfik üzerinde Reşit'in nasıl etkisi var bilirsin. Ağabeyinizin, ne sen, ne o, bir dediğini iki etmezsiniz. Bu özel yaşayışınızda olsa neyse ne, ama ordu işlerinde, savaşta böyle davranmak doğru değil. Şundan ki Reşit Bey biliyor musun ki ne olmak istiyor? Bundan haberin var mı? Ağabeyin Müdafaayı Milliye Vekili olmak istiyor.

Ethem Bey, buna gerçekten şaştı. Onun böyle bir düşünce taşıdığını şimdiye dek hiç sezmemişti. Demek ki gerçekten her yürekte bir arslan yatıyordu. Reşit Bey, az günün adamı değildi. Harbiye'den çıktıktan sonra her subay gibi, Makedonya dağlarında Mustafa Kemal'le Trablusgarp - İtalyan Savaşı'nda, Teşkilatı Mahsusa'nın birçok yerdeki en tehlikeli işlerinde çalışmış çok tecrübeli, sözü sohbeti dinlenir bir eski askerdi. Böyle bir görevi herkes gibi yapamaz mıydı?

Bu bir yana, Hacı Şükrü Bey'in verdiği ikinci haber Ethem Bey'i büsbütün şaşırttı:

— Bak, Ethem Bey, sana güç inanacağın bir haber daha vereceğim. Eğer Reşit Bey, Müdafaayı Milliye Vekilliği kendisine verilmezse Genelkurmay Başkanı olmak istiyor.

Ethem Bey, ağabeyinin bu yüksek görevleri isteyişine hiç de şaşmadı. Asıl şaştığı Reşit Bey'in bu isteklerini şimdiye dek kendisinden dikkatle saklayışıydı.

Hacı Şükrü Bey:

— Bunlardan sakın Reşit Bey'e söz etme. Özellikle benim söylediğimden bilgisi olmasın. Yalnız, olup bitenleri öğrenmiş oldun, dedi.

*

Ethem Bey, son günlerde dozu gittikçe yükselen ağılı bir propagandanın gerek kendisine, gerekse Kuvayı Seyyare'ye karşı sistem-

li olarak yürütüldüğünü biliyor, son kerte üzülüyordu. Onun kulağına gelen haberlere göre bu yıkıcı propagandayı yürütenlerin başında Batı Cephesi Başveterineri Albay Galip Bey vardı.

Ordu safları, subayları arasında durmadan yinelediği şu sözler bir taş yağmuru gibi Ethem Bey'in başına yağmaktaydı:

— Kuvayı Seyyare Kumandanı Ethem Bey'in, hastalığını bahane ederek cephenin işlerini kardeşi Tevfik Bey'e bırakıp gerilerde başka şeylerle uğraştığı anlaşılıyor. Evet, hiçbir vakit rahat duruyor sanmayınız. Ethem Bey, sözde tedavide oysa hiç durmadan merkez ve şehirlerde belirsiz birtakım özel örgütlerle gizli ve açık çalışmaktadır. Ulus ve Meclis katında her istediğini yaptırabilecek güce sahip! Ali Fuat Paşa'nın hoşgörülü yanlılığı onu gereğinden çok şımarttı. Evet, zaman ve olaylar da bunun sivrilmesine yardım etti. Ethem Bey'in hizmetleri inkâr edilemez. Ne var ki acaba amacı yurtseverce ve doğru mudur? Son davranışları düşünmeye değer. Albay İsmet Bey'in kumandanlığına karşı koyuyor. Refet Bey'i hiç istemiyor. Şundan ki, bunlar, Ali Fuat Paşa gibi Ethem Bey'in etkisi altına girmeyecek, istediği gibi oynamasına meydan vermeyecekler. Kardeşi Tevfik Bey'se küstah, geçen gün telefonda cepheden buyruk vermiş. Kütahya Merkez Kumandanı aracılığıyla Kütahya mutasarrıf vekilini evinden küçümsemeyle aldırıp şehirden kovdurmuştur. Güya bunun suçu, asker kaçaklarını korumakmış. İzlenmeleri işinde de hoşgörülü davranıyormuş. Ankara hükümeti, bu mutasarrıf vekilini görevine geri göndermek isteyince Tevfik Bey telgrafla Ankara'ya şu yanıtı vermiş:

"Bu bozguncuyu geri gönderirseniz asarım." Kuvayı Seyyare subaylarıyla eratı, düzgün birlikler kumandan ve askerlerininkiyle ölçülemeyecek kerte çok aylık alıyorlar. Bütün Müdafaayı Hukuk dernekleri Ethem'in gücü altında istediği parayı hemen gönderiyorlar. Kuvayı Seyyare'de Çerkezler çoğalıyor. Çerkez subay ve eratına daha çok "imtiyaz" veriyor, bunların gözünde başkaları sıfır. Oysa Kuvayı Seyyare adı altında şimdiye dek Ethem Bey'in buyruğunda ölen, kanı akanlar çoğunlukla Türkler değil mi? Böyle olduğu halde nam, ün ve onur başkalarının.

Bu propagandayı Ethem Bey'in kulağına aracı olarak yüksek rütbeli iki kumandan iletmişti.

Ethem Bey'in kulağına şimdiye dek buna benzer ufak tefek dedikodular çalınmışsa da böyle önceden düşünülmüş, sistemli bir propagandaya erek olmamıştı. Bunu dinledikten sonra, "iktidar" kavgasının yumuşak temposunu bırakıp hızlandığını, acımasız, sert bir alana yöneldiğini, bunu yitirenin Türkiye topraklarında yaşamak hakkı kalmayacağını anladı. Yenilirse, eskiden olduğu gibi bir kenarda ortalama bir yurttaş olarak yaşayabilmesi artık düşünülemezdi. Düşerse doruktan düşecekti ki buradan yere ininceye dek bin parça olacak, belki de masallarda olduğu gibi en büyük parçası kulağı kalacaktı.

Zafersizler, zaferlilere karşı bir ölüm dirim savaşı açmıştı. Osmanlı ordusunun son paşaları, halk ordusunun başlarına karşı, kumandanlık, zafer kazanmak hakkı salt kendilerine özgü ölümsüz bir "imtiyaz"mış gibi davranıyor, bununla da yetinmeyerek bu yenme, zafer kazanma hakkından onları yoksun bırakmak istiyorlardı. Evet, Mustafa Kemal'le arkadaşları, hiç kimsenin gözyaşlarına bakmamaya kararlı bir "iktidara" yürüyüş politikasının çetin yolunda kan ter içinde ilerliyorlardı. Ethem Bey, sosyalist bir Yeşil Ordu'nun, bir Osmanlı ordusunun safları arasına alınmayacağını, bunun ancak dağıtılarak yok edileceğini düşünüyordu.

"Reis Paşa"nın, bunun kumandanının değiştirilerek yaşamasına hiçbir türlü yanaşmak istemediğini onunla konuşurken anlamıştı. İşlerin düzelmeyecek kerte bozulduğunu görüyordu. Şu Batı Cephesi Başveterineri Albay Galip'in yaptığı propagandanın İsmet Bey'le Reis Paşa'nın buyruğuyla yapıldığını kim inkâr edebilirdi? Demek ki "Reis Paşa" sonsuz nezaketi, ılımlılığı, şefkatli davranışı altında Kuvayı Seyyare'yle birlikte onun kumandanları için de uzlaşmaz bir öç alma kaygısı taşıyordu. Moskova'ya gitmek istemiş, son dakikada ne düşünmüşlerse hastalığını bahane ederek onunla kardeşlerini yalnız başlarına büyük tehlikenin açılmış ağzı önünde bırakıp çekilmişlerdi. Evet, Mustafa Kemal, Kuvayı Seyyare'yle birlikte Ethem Bey'in kişi-

liğinde kendisi için en büyük tehlikeyi görüyordu. Ethem Bey, bunu çok iyi seziyordu. Kendi zaferlerinin arkasından Türkiye'nin sosyalist geleceğini sürüklediğini Mustafa Kemal çok iyi incelemişti. Bolşeviklik, Türkiye'ye gelir gelmez bütün Osmanlı ordusu kalıntılarıyla birlikte kendisini de sürükleyip götürecekti. O da bunun için bayağı bir post, iktidar kavgası gibi görünen bu gidişata tek başına egemen olmanın zorunluluğu içinde çırpınıp duruyordu. Ethem Bey, bu toz duman arasında kavganın salt Mustafa Kemal'in kişiliğiyle kendi kişiliği arasında geçmekte olduğunu artık pek iyi biliyordu. Mustafa Kemal çapında bir kişi onu frenlemeseydi Meclis çoktan bütünüyle kendi yanına geçer, bu kavga da biterdi. İsmet Bey'le Refet Bey'in, son günlerde sahneye çıkan Fevzi Paşa'nın bu kavgada söyleyecek hiçbir sözü yoktu. Onlar salt emir kuluydu.

Ethem Bey, böyle düşünerek gittikçe bir karara doğru yöneliyor, zaferlerini, askerce gücünü kıskanan bu adamları tuz buz etmek istiyordu. Hele Mustafa Kemal'in, siyasal gücünü bir ordu gibi beceriklice kullanıp kendisini dört yandan sıkıştırarak kıskıvrak bağlamaya çalışması, gözle görünür bir renk almıştı. Ethem Bey, kendi güçlerinin Yunan cephesinde bağlı olmasını talihin kötü bir oyunu olarak alıyordu. Kendisi, Ankara'da ancak on beş adamıyla kalmıştı. Bu yüzden de kendini on dört atlısıyla Akhisar'a giderken olduğu günkü gibi cılız, yalnız buluyordu. Gece uykuları artık yitip gitmişti. Gözlerinin önünde hızla oynayan yaşayışının acıklı dramı, beliriyor, kanı daha hızlı dolaşıyor, şakakları zonkluyor, en yüksek şeref merdivenlerinde bile dönmeyen başı, dönüyordu. "Ethem şımardı" ne demekti? Bir yıl gibi kısa bir zaman içinde bunca zaferi bir başkası kazansa dâhi olduğunu, savaş tanrısı olduğunu sanır, deli bile olurdu. "Ethem şımardı" lâfına iyice içerliyordu. "Kimin karşısında şımarmışım? Benden önce büyük işler görmüş büyük adamlar var da ben çocukluğumla ufak tefek işler görüp kendimi bu büyük adamların yanında büyük mü görmeye başladım da bana bu lafı yakıştırıyorlar? Ben, Osmanlı ordusu paşalarının toplanıp salt çene çalarak yurdu kurtaracaklarını sandıkları bir dönemde koca bir Salihli Cephesi'ni kurup Yunanlıları Binbir Tepeler'in dibinde olduğu yere mıhladım.

Ben, Osmanlı paşalarının hışmından tir tir titredikleri Anzavur'un başına cellat kesildim ve onu ordusuyla kovalayıp Biga'da denize döktüm. Ben Adapazarı, Düzce ve Bolu ayaklanıcılarının çanına ot tıkayarak Türkiye'nin kaderini bir kere daha kurtardım. Ben, Yozgat'taki korkunç ve azgın Çapanoğullarını atlılarımla çiğneyip yere sererek Türkiye'yi en umutsuz bir durumdan kurtardım. İç düşmanların burnunu böylece yere sürttükten sonra, yine Yunanlılara döndüm ve Demirci'de en modern ve dolgun bir tümenlerini bir kanat çarpışta darmadağın ettim. Bu hangi Düzenli ordu paşasının düşüydü? Daha sonra, yine Yunanlıların Gediz'deki tümenine saldırıp hırpaladım ve gerilere doğru kaçırttım. Bu saydığım işleri bugün benim karşımda yer alan Düzenli ordu kumandanlarından birisi başarsaydı "hâşâ" kendini Tanrı sanır ve kendine destanlar yazdırırdı. Bana "şımardı" diyorlar. Şımarmak, usunda yokken herhangi göze çarpan bir başarı kazanan ufacık tefecik bayağı kişilerin şişinmesine denir. Ben, yengilerim ve zaferlerime denk bir davranışa ve söz söylemek hakkına sahipsem buna şımarmak mı derler? Ben, kazandığım zaferlerden sonra, bunlara denk söz söylemek hakkına elbette sahip olacağım. Benden ve herkesten önce Ankara'ya geçip iç ve dış düşmanlara karşı yiğitçe çarpışmaya başlayan Ali Fuat Paşa'ya karşı neden şimdiye dek en küçük bir saygısızlıkta bulunmadım. O, bizlerin öncüsüydü. Bundan dolayı, her zaman saygıdeğerdi. O da beni hiçbir vakit şımarık bulmadı. Onun karşısında boynum her zaman eğikti. O, alçakgönüllü, büyük ruhlu bir kahramandı. O, Düzenli orduyla Kuvayı Seyyare'nin el ele çalışabileceği bir düzen yaratmaya çalıştı. Paşa, yerinden alınıp uzaklaştırılmasaydı elbette çetecilik bu olduğu durumda kalmayarak bir orduya dönüşecekti. Aylıklı askerler, aylıksız askerleri örgütleyerek büyük halk ordusunu kuracak ve büyük Yunan güçlerine karşı elbette bu beş altı bin kişilik Kuvayı Seyyare'yle çıkmayacaktı. Bol aylıklı yüz bin kişilik bir Türk ordusunun örgütlenmesi hiç düşünülebilir miydi? Paşalar işte, yarınki bu büyük orduyu kurma şansını elimizden almak ve bizi haritadan silmek üzere bütün güçleriyle ayağa kalktılar."

Ethem Bey, soğuk bir Kasım gecesi sabaha dek böyle düşünerek

korkunç bir karara vardı. İleride kurulacak Türk ordusunun liderliğini rakiplerinin elinden alacaktı. Bu da ancak onları ortadan kaldırmakla olacaktı.

Kendisini ulusal başbuğluktan bayağı bir komiteci düzeyine indiren kararını uygulamaya davrandı. Diyarbakır mebusu Hacı Şükrü Bey'in Taşhan'daki bekâr odasında bu kararını ona açtı:

— Arkadaş, ya herru ya merru! Bu iş böyle gitmez! diyerek bütün gece birkaç kez kafasını yakarak geçen düşünceleri ona da yineledi.

Hacı Şükrü Bey:

— Ne yaparsan yap! dedi.

— Gidip Mustafa Kemal Paşa'ya bir daha söyleyeyim, bu işten vazgeçsinler. "Yine eskisi gibi çalışalım. Kurtuluş bu yoldadır. Nizamiye askeri varsın kendi usulüyle hareket etsin. Bizim işimize karışmasın. Bize ayrı bir cephe verin. Amaç, düşmanı tepelemek değil mi?" diye anlatayım. Dinlerse ne âlâ, mesele kalmaz. Kabul etmezse söz silahındır. Başka çare kalmadı.

Hacı Şükrü Bey de düşünceleri dolayısıyla ileride Mustafa Kemal'in, başına iş açacağını düşünenlerdendi:

— Git, dedi. Git, son kozunu oyna. Nasıl olsa gidiyorsun.

Ethem Bey, uzun boyu ile doğruldu. Gözlerinin soluk menekşesinde sıtmalı bir parıltı yanıyordu. Hacı Şükrü Bey on beş adamıyla Taşhan'dan çıkarak Karaoğlan'dan istasyon yoluna sapan Ethem Bey'in arkasından uzun uzun baktı. Şu sırada Türkiye'nin alın yazısı üzerinde söz sahibi olan bu iki adamdan biri, bugünden sonra ister istemez bu sözcülükten ayrılacak, yarınki Türkiye, söz sahibi olan tek adamın düşüncelerine göre kurulacaktı. "Ya asker diktatörlüğü, ya sosyalist halk hükümeti" diye düşündü.

Ethem Bey, on beş silahlı adamının ortasında istasyona doğru giderken kendisini gören halk, asker selamlıyordu. Nereye gittiğini bilen de yoktu. Direksiyon Konağı'na vardığında nöbetçileri iteleyerek adamlarıyla hızlı hızlı merdivenleri tırmandı. Adamlarından birkaçını aşağıda bırakmıştı. Birkaçını da merdiven başına dikerek birdenbire tek başına Mustafa Kemal'in odasına girdi.

Reis Paşa, hasta yatıyordu. Gözlerinin mavisi ateşli bir hastalığın sıtmasıyla parlıyordu. Sırtında geceleri giydiği ketenden bir gecelik entari vardı. Karşısındaki koltukta Doktor Tevfik Rüştü Bey oturuyordu. Ethem Bey'le silahlı adamlarının böyle apansızın gelişi, eski komiteciler ülkesi Balkanların zengin öyküleri, sınavlarıyla beslenerek gelen Mustafa Kemal'i birdenbire uyardı. Her zaman yastığının altında bulundurduğu tabancasına ulaşabilmek üzere sağ elini belli belirsiz uzattı. Bu, Ethem Bey'in gözünden kaçmadı. Tevfik Rüştü Bey, yakın bir felaketin korkunç önsezisiyle ne yapacağını bilmeden çırpınıp duruyordu. Dışarı çıkıp haber vermeye davransa birkaç kurşunun birden gövdesini delip geçeceğini biliyordu.

Ethem Bey, durgun görünerek:

— Geçmiş olsun paşam, dedi.

Dereden tepeden biraz konuştular. Ethem Bey sonra Hacı Şükrü Bey'le konuştuğu şiddetli konuları biraz daha ılımlı bir dille bir daha Reis Paşa'ya yineledi. Reis Paşa, bunları anlamazlıktan gelerek yumuşak, politik, diplomatik bir konuşma biçimiyle zaman kazanmaya çalışıyordu. Reis Paşa'nın eli, yastığın altındaki tabancasının kabzasını kavramış, ölmeden önce öldürmeye kararlı, kuşkulu bir durumda konuşuyor, Ethem Bey'in bütün kımıltılarını göz ucuyla izliyordu. Ethem Bey işleyeceği cinayetin, ölünceye dek vicdanını tedirgin edecek soydan bir cinayet olmaması için demin söylediğini bir daha yineliyordu:

— Paşam, İsmet Bey'le geçinemeyeceğiz. Bu, kesin olarak anlaşıldı artık. Onun yerine daha yumuşak bir kumandan getirin, bize daha yumuşak davransın, işler mutlaka yoluna girer.

"Reis Paşa", kararlı boğuk sesiyle:

— Olmaz Ethem Bey, dedi. Artık çetecilik dönemi geçti. Düzenli ordu kuruluyor. Siz de orduya bağlı olarak çalışmak zorundasınız. Başka türlü olamaz.

Ethem Bey'in kafasında karar anının şimşeği çaktı. Tabancasının kabzasını kavramak hırsıyla göbeğinde bağladığı kocaman elinin titrediğini Paşa'ya göstermemek üzere çabalıyor, yüzünün sarı, ak deri-

si seğiriyordu. Mustafa Kemal, Ethem Bey'in davranışlarını kollarken ara sıra Doktor Tevfik Rüştü Bey'le de göz göze geliyor, Direksiyon'un çevresinde alınan kendi tertibatlarının neden işlemediğini sormaya çalışıyordu. Bu sırada dışarıda gürültüler oldu. Ethem Bey'in silahlı adamlarından biri kapıdan kafasını uzatarak Ethem Bey'e Çerkezce:

— Sarıldık, dedi.

Onu bir yana iten Mustafa Kemal'in bir yığın silahlı adamı odaya dalıverdi. Hepsi elleri tabancalarında gözlerini kurt gibi Ethem Bey'e dikti. En küçük kımıltı, birçok tabancanın birden patlamasına yol açacaktı.

Bunu gören Ethem Bey, yerinden doğrularak gitmeye davrandı:

— Öyle olsun, peki paşam, buyurduğunuz üzere davranırız. Yalnız, İsmet Bey de biraz uysal davransın. Bizimkileri düzene alıştırıncaya dek biraz göz yumsunlar, dedi.

Sonra, Reis Paşa'ya şifalar dileyerek odadan çıktı. Bütün Direksiyon Konağı'nın alarma geçtiğini görerek şaşırdı. Nereden haber almış olacaklardı? Yaverlerinden uşağına dek herkes, eli tabancasında merdiven başından dış kapıya dek her yanı tutmuştu. Ethem Bey, bunu hesaplayan Mustafa Kemal'in her zaman hazırlıklı olduğunu nerden bilecekti?

Ethem Bey, Direksiyon'dan ayrılıp silahlı adamlarıyla Ankara'ya yollandığında onlardan şunları dinledi:

— Siz, daha Paşa'nın yanına girer girmez kuşkulanarak davrandılar. Biz, size haber vermek isteyince odaya bırakmadılar.

Ethem Bey, eve döndüğünde bütün gövdesi ateş gibi yanıyordu. Dananın kuyruğu kopmaya yaklaşmıştı. Bundan sonra artık, Reis Paşa'nın yüzüne de bakamayacaktı. Aşağı doğru tekerleniş, bundan böyle daha hızlanacaktı. Artık bıçak kemiğe dayanmıştı. Bu son davranışıyla kendisi nasıl olsa ölüm hükmünü giymişti. Reis Paşa, bir kazaya kurban gitmez de iktidarı tek başına sahiplenirse artık kendisi için Türkiye'de yaşayabilmek olanağı kalmayacaktı. Reis Paşa, iktidar gücünü hiçbir kişiyle paylaşmak istemeyen bir karakte-

re sahipti. Kendisi de ne yazık ki böyle bir adamla iktidarı bölüşmek zorunda kalmıştı. Birisinden birinin başı mutlaka yenecekti. Evet, ok yaydan çıkmıştı. Mustafa Kemal, biraz güçlenir güçlenmez kendisini de kardeşlerini de en küçük bir bahaneyle astıracaktı. Bundan dolayı Reis Paşa'yı yaşayanların listesinden silmek farz olmuş görünüyordu. Artık bundan böyle silah konuşacaktı. Artık ağzıyla kuş tutsa kimseyi inandıramazdı. Yine de bir yandan İsmet Bey'i dinler gibi yaparak elini silahının tetiği üzerinde hazır bulundurmaya karar verdi. Reşit Bey de onun bu en son çözümleme koşulunu benimsemek zorunda kaldı. Reis Paşa, kendilerini nasıl olsa yarın öldürtecekti. Onlar da onu bugün öldürmeye çalışacaklardı.

Ethem Bey, bununla birlikte son kez yarattığı bütün kuşkuları ortadan silmek üzere bir taktiğe başvurdu. Çok uysal görünüp eski düşüncesinden büsbütün caymış olduğuna gerek, "Reis Paşa"yı, gerekse İsmet Bey'le Fevzi Paşa'yı, Refet Bey'i uyutmak isteyecekti.

Ondan sonra ne dedilerse benimsemiş göründü. Hiç karşı koymadı. Kendi arkadaş çevresini de bu taktiğin etki alanına alarak aldatmacayı daha da etkili olarak yürütmeye çalıştı. Yine bir gün Taşhan'da Hacı Şükrü Bey'le bu konu üstüne konuşurlarken onun bu taktiğini bilmeyen öbürü:

— Korkak! diye bağırdı. Bunlara neden bu kerte uysallık gösteriyorsun? Bu korkaklığının ve miskinliğinin nedenini anlamıyorum.

Ethem Bey, bu söze kızıp köpürür görünerek kalkıp Hacı Şükrü Bey'in üzerine yürüdü:

— Korkak sensin! diye bağırdı. Ben yurdun çıkarı için doğru bulduğum yolda gidiyorum. Her işin başı ordudur. Ordu buyruğunda çalışmak ödevimdir. Eski kafayı bırak! Orduyla el ele yurdu kurtarmak zamanı gelmiştir.

Ethem Bey'in amacı, bu sözlerin "Reis Paşa"ya işittirilmesiydi. Hacı Şükrü Bey'in ağzından çevreye yayılan bu tartışma, "Reis Paşa"nın kulağına gitmekte gecikmedi. Aradan biraz zaman geçince her şey unutuldu, yatışır gibi oldu. Kuşkuların, öfkelerin tavsadığını

gören Ethem Bey, "Reis Paşa"ya yapacağı yeni komployu tasarlamaya başladı. Taşhan'daki Hacı Şükrü Bey'in bekâr odasını karargâh gibi kullanarak yeni suikastı bu odalarda hazırlayacaktı. Artık iyice anlamıştı ki "Reis Paşa"nın çevresi boş değildi. İktidar kavgası başladığı günden beri hazırlıklı bulunuyordu. Bu yüzden eskiden olduğu gibi halkın arasında halktan biri gibi görünmüyor, hele geceleri otomobiline binmeden hiçbir yere ayak atmıyordu. Gerek Direksiyon Konağı'nda, gerekse Büyük Millet Meclisi'nin çevresinde artık bir grup koruyucu belirmeye başlamıştı. Bu iki yerde artık ona kötü niyetle yanaşılmazdı. Onu mutlaka bu belli yerlerden başka bir yanda, daha doğrusu kendi uygun göreceği ıssız bir yerde ele geçirmesi gerekiyordu.

Bunu da son kerte kurnazca yapmalıydı. Bundan dolayı: "Herhangi bir nedenle kendisine bir şölen çeksem nasıl olur, acaba gelir mi? Kim bilir belki kuşkulanıp gelmez ya da gelse bile tertibatlı gelir, başkalarını da çağırmak gerekir, yine iş bozulur. Acaba onu, yanında ancak bir iki kişi bulunduğu zaman kıstırabilme fırsatlarını nasıl elde edebilirim?" diye uzun uzadıya düşündüyse de bir çıkar yol bulamadı.

En sonra Reşit Bey'e başvurarak onun da düşüncesini almak istedi. Reşit Bey, ona şöyle bir çözüm buldu: "Paşa'yı ani bir durumda tedbir almasını düşünmeye vakit bırakmadan, örneğin yolda denk gelinmiş ve buluşulmuş bir biçimde, içtenlik göstererek tasarlayacağı bir yere çağırmak."

Bunun için de en uygun yer Taşhan'dı. Burası, şehrin göbeğinde, ayakaltı bir yerdi. Kalabalıktı. Rastlayış düzene getirme olanakları zengin bir yerdi. Herkes, böyle kalabalık bir yerde kimsenin kimseye bir şey yapamayacağını sanabilirdi. İşte, bu psikolojik aldanıştan yararlanılarak birçok fırsatlar ele geçirilebilirdi. "Reis Paşa" da burada taşıdığı sürekli kuşkuyu bir ara boşlayabilirdi. Yalnız, bu işi punduna getirmek için geceli gündüzlü "Reis Paşa"nın kollanması gerekiyordu. Düşündü: "Reis Paşa" meclise giderken sık sık Karaoğlan'dan ve Taşhan'ın önünden geçiyordu. Ben de geçeceğini kestireceğim bir zamanda sokağa çıkmış gibi yapar, rastlamış olurum. "Buyurmaz mısınız, bir acı kahvemizi içmeye Paşam?" filan diye içeri çağırırım. Ne var ki bu da güpegündüz olmaz. Sonrasını düşünmek gerek.

Mutlaka havanın kararmış olması gerekir. Hava karardıktan sonra da Paşa yaya gitmez. O halde ne yapmalı? Planım güzel ama kuşkulandırmadan uygulanması kolay değil.

Günlerce böyle düşündü. Bu ikircikli günler sürüp gitmekteyken Reşit Bey yine işe el attı:

— Vakit geçiyor. Artık bir karara varmak gerek, dedi.

Ethem Bey, hemen son bir plan tasarlayarak davrandı. Yaptığı çok önemli bir yanlışlık, "Reis Paşa"nın canını ikinci kez kurtarmış oldu: Tasarladığı ilk plana göre Karaoğlan'dan geçerken Mustafa Kemal'e kendisi rastlamış gibi yaparak onu Taşhan'da bir acı kahve içmeye çağıracağına bu görevi kendisi gibi önemli, becerikli olmayan bir arkadaşına verdi. O gün sinirleri gergin, akşama dek Paşa'nın geçmesini beklediler. Gözcüler en sonra daha uzaktan Paşa'nın, otomobiline binmiş olarak geldiğinin haberini uçurdular.

Ethem Bey, kısa, yassı burnunu cama yapıştırarak Hacı Şükrü Bey'le heyecan içinde bekliyordu.

Görevli arkadaş, yanındaki ikinci derecede görevlilerle akşam karanlığı içinde yavaş yavaş ilerleyen otomobilin önüne fırlayarak durdurmak istedi. Bunu gören şoför, bir suikastla karşı karşıya olduklarını anlayarak gaza bastı, istasyona doğru hızla uzaklaştı.

Taşhan'daki odadan olayı seyreden Ethem Bey, Hacı Şükrü Bey'e şöyle dedi:

— Gördün mü? Bir çuval incir berbat oldu! Şimdi, eskisinden daha kötü duruma düştük. Oysa ben, ona ne buyruk vermiştim. Paşa'nın otomobili yaklaşınca ya sokaktan geçen birini ya da yanındaki arkadaşlarından birini arabanın altına iterek arabayı durmak zorunda bırakacak, ondan sonra buraya kahve içmeye çağıracaktık. Tüh! Bütün umutlar suya düştü!

SİLAH BAŞINDAN ZORAKİ DİPLOMATLIĞA

Böyle bir dönemde en büyük makam çalışkanlara özgü olacaktır.

Mustafa Kemal

Ali Fuat Paşa, ilkin Mustafa Kemal'in küçük çevresinden yayılmaya başlayan kişiliğini küçük düşürücü, bilinçli söylentileri bir süre filozofça dinledi. Onu Ethem Bey'in erişilmez başarılarının en önemli desteği olarak görüyor, ona yüz verip şımartmakta, bir çeteciyi büyük adamlar arasına yükseltmekte rol oynamış olarak küçümsüyor ve bayağı ayıplıyorlardı. Sorun, en çalışkan Düzenli ordu paşasının gerilla güçlerinin yanı başında görev alması, bununla birlikte Albay Refet Bey'in Demirci Mehmet Efe'nin karargâhında düştüğü küçük duruma düşmeden yine de kumandan olarak Ethem Bey'e karşı egemen bulunmasıydı. Bu ikisi el ele vermiş aylardır bir yandan iç düşmanlara, bir yandan da Yunan tümenlerine duman attırıyorlardı. Doğuda Kâzım Karabekir'in son Kars zaferi bir yana bırakılırsa öbür iri kıyım askerler, salt iktidar için sonu gelmez hazırlıklar yapmaktaydılar.

Küçük Mustafa Kemal grubunun, Ziraat Mektebi'nden, meclisten yavaş yavaş yaydıkları bu bilinçli propaganda, etkili olmaya başlarken buna bir de Gediz saldırısı başarısızlığı katıldı. Bu kez Ali Fuat Paşa'yı da Ethem Bey'in yanı sıra çürütme işine el attılar. Mustafa Kemal, Ali Fuat paşayı Ethem Bey'e destek olmaktan alıkoyabilmek için uzun boylu düşünmek zorunda kaldı. Şundan ki bu ilk Kuvayı Milliyeci paşayı hiç kimse rastgele kolundan tutup atacak durumda değildi.

Mustafa Kemal, olayların çok büyümeye başladığı bu dönemde inisiyatifi, gerçek kumandanlığı, egemenliği kendi ellerinde toplamayı şiddetle istemeye başlamıştı. Ali Fuat Paşa ile Ethem Bey güçleri, son Gediz saldırısını onun isteğine karşı koyarak yapmışlardı. Gediz'de bir yenilgi söz konusu olmadığı halde, Mustafa Kemal'le

kliği, bunu bir yenilgi olarak yaydı. Ali Fuat Paşa'yla Ethem Bey'i suçlayıcı, küçümseyici bir kampanya açan Mustafa Kemal, kendisinden buyruk almadan kendi kendilerine savaş açan Batı Cephesi Kumandanı'nı yürütmek üzere sihirli bir koltuk değneği bulmakta gecikmedi. Onu, ilk Moskova büyükelçisi olarak Sovyetler Birliği'nin sonsuzluğuna doğru sürgün etmeye karar verdi. İşte, bu tehlikeli koalisyonu yıkmanın en güzel çözümü buydu.

Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal'in ağzından bu öneriyi işitip de kabul etmek durumunda kaldıktan sonra sokağa çıkınca, yıkılan dünyasının başının çevresinde fır fır döndüğünü gördü. İçten içe ağlamaklı oldu. En güvendiği ideal arkadaşının kendisini bu kış kıyamette tutup karlı buzlu Rusya steplerine fırlatmasında herhalde çok zorlayıcı nedenler vardı. Düşününce, bunları da buldu. Mustafa Kemal, yalnız kalmak istiyordu. Şanı şerefi hiç kimseyle paylaşmak niyetinde olmadığı anlaşılıyordu. İşte en sonra kendisini de harcamıştı.

Ali Fuat Paşa, hiç kimseye derdini açmamaya karar vererek birkaç gün kurşun gibi ağır düşüncelerini salt kendisine sakladı. Top tüfek seslerine, kışlaların özel havasına, asker giyneği, terli postal kokularına o kerte alışmıştı ki bütün bunlardan, her şeyden çok sevimli, sevgili cephe arkadaşlarından ayrılmak, ona ölüm geliyordu.

En eski, en içten okul, ideal arkadaşı Mustafa Kemal'in kendisine bu oyunu oynamasını usu bir türlü almıyordu.

— Benim için artık cepheden, silah seslerinden ve top gürültülerinden uzakta ve siyasal bir yaşayış başlıyor. İster istemez bu yaşayışa uyacak, yüklendiğim ağır ve sorumlu görevi başarmaya çalışacağım. "Mademki bu da bir yurt görevidir. Hiçbir fedakârlıktan kaçınmayacağım."

Tırnak içindeki son sözü Mustafa Kemal'e söylemişti.

Ali Fuat Paşa, 21 Kasım 1920'de Moskova Büyükelçisi olarak atanmıştı. Artık, Batı Cephesi Kumandanlığıyla askerlik işlerine belki de sonrasız olarak veda edecekti. İçinden yine de yaşlar giderek hazırlığa başladı.

Ali Fuat Paşa'nın elçilik kafilesine Büyük Millet Meclisinde Mustafa Kemal'in kurduğu komünist partisinden dört mebus katılıyordu. Bunlar Sovyet Rusya'da komünizmi incelemek göreviyle yükümlüydüler. Görevli dört mebus, Doktor Tevfik Rüştü, Fuat, İsmail Suphi ve Besim Atalay beylerdi.

Ali Fuat Paşa, son kabine toplantılarında bulunarak dış siyaset üstüne yapılan uzun konuşmalarda gerekli görüşleri kavramaya çalıştı. Ankara'nın soğukları başlamıştı. Aralık ayının başında toplanacak olan elçilik kafilesi, buradan yola çıkacaktı.

Yalnız, Ali Fuat Paşa'yı son kerte üzen bir başka olay da, babası İsmail Fazıl Paşa'nın damar sertliği hastalığından yatmasıydı. Ağır günler geçiriyordu. Doktorlar bu rahatsızlığın, Ankara'nın sert iklimiyle bağdaşmayacağını, mutlaka yumuşak iklimli bir deniz kıyısına gitmesi gerektiğini salıklıyorlardı. Ne var ki İsmail Fazıl Paşa, Ankara'dan ayrılmamakta diretip duruyordu. Son olarak Antalya'da birkaç gün dinlenmesi salığını da kabul etmemişti. Mustafa Kemal, bir kabine toplantısından sonra Ali Fuat Paşa'yı bir yana çekerek şöyle dedi:

— İsmail Fazıl Paşa'nın sağlık durumunu iyi görmüyorum. Dinlenmeye çok ihtiyacı var. Ankara'dan da ayrılmak istemiyor. Bu kez de siz diretiniz.

Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal'in bu dileğini üç kez babasına açtıysa da hasta Paşa, Nuh deyip peygamber demedi. Ona son bir kez daha öneride bulundu. Babası:

— Hayır, dedi. Ankara'dan ayrılmayacağım.

— Neden babacığım?

— Ankara'da oturmaktan büyük zevk duyuyorum. Hastalığımı ben de biliyorum. Çok diretme ve bir şey sorma.

Ali Fuat Paşa Ankara'dan ayrılacağı gün, yine babasını yoklamaya gitti. İsmail Fazıl Paşa:

— Bu kutsal havanın zaferle sonuçlanmasını görmek istiyorum. Eğer görmezsem beni bu ulusal yönetimin merkezinde bir yere gömersiniz. Bu arzumu Mustafa Kemal'e söyle. Bir oğlum sen isen, bir oğlum da odur, dedi.

(İsmail Fazıl Paşa, ne yazık ki zaferi görmeden 1921 Nisanında ölecek ve Ankara bozkırlarına gömülecekti.)

Ali Fuat Paşa, kalın bir giynek içinde trenle Eskişehir'e gitmek üzere istasyona indiğinde Mustafa Kemal'i uğurlamada hazır buldu. Bütün bir mutluluğu olan askerliğini sonrasız elinden alan bu eski arkadaşına karşı duyduğu öfke, şimdi acı bir güceniklik biçiminde yüreğinde dolaşıyordu.

Yurdunu gerçekten seven her insan, onun hapishanesinde bile ona büyük yararlıklar yapabilirdi. Gidecekti. Evet, bu da bir yurt göreviydi. Bunu da askerlik görevi olarak benimseyecek, burada da bir general gücüyle savaşacaktı. Bu yüzden ayrılıp trene binerken arkadaşı Mustafa Kemal'in elini bütün yüreğiyle sıktı. Onu bağışlamıştı bile.

Paşa, Eskişehir'de yeni Batı Cephesi Kumandanı İsmet Bey'le, eski silah arkadaşlarıyla helalleştikten sonra, kalabalık elçilik kafilesiyle trene binerek Ulukışla'ya doğru yola çıktı.

Konya'dan geçerken burada yeni ordunun örgütlenmesiyle uğraşan Albay Refet Bey'le görüştü. Onunla da helalleşerek odun dumanları savura savura sonsuz tuzlu Konya çölünü geçen trenle 4 Aralık 1920'de Ulukışla'ya vardı. Artık bundan öteye başka araçla gidecekti. Kafilenin bir tek üstü açık otomobili vardı. Buna üç kişi binecek, ötekiler yaylı arabalarla gidecekti. Paşa kendisi, elçilik başkâtibi Aziz Bey, Ataşemiliter Kurmay Binbaşı Saffet (Arıkan) bindiler. Hemen o gün, Niğde üzerinden Kayseri'ye yollandılar. Kafilenin öbür kişileri ise geceyi Ulukışla'da geçirecek, sabahleyin erkenden yaylılarla Kayseri'ye yollanacak, dört günlük programlı bir yolculukla Sivas'a varacaklardı.

Üstü açık otomobilde Anadolu bozkırlarının sert, karlı kışını ikiye ayırarak donmuş, kaygan yollar üstünde iliklerine dek kaskatı kesilerek ilerlemeye çalışan Paşa ile arkadaşları, güç bela ilk konak yeri olan Niğde'ye vardılar. Kalabalık bir Niğdeli topluluğu, onları şehrin kapılarında karşılayarak alıp götürdü.

Bu mosmor kesilmiş yolcuları bağırlarına basarak:

— Artık, bu gece sizi bırakmayız, bizim konuğumuzsunuz, de-

dilerse de yolculuk bir kesin program içinde geçeceğinden onların bu sıcak istekleri yerine getirilemedi. Niğdelilere, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın gidişi üstüne umut dolu bilgiler verip sıcak yemeklerle karınlarını doyurduktan sonra, yine, karlı doğanın sağır sessizliğini küçük otomobilin homurtularıyla doldurarak yola düştüler. Yola çıkarken akşam karanlığı, ovanın apak kar örtüsünü kirli bir duman rengiyle örtmeye başlamıştı. Epeyce yol aldılar. Yüzlerini bıçak gibi kesen bir poyraz, gözlerini yaşartıyor, çevreyi görmelerini önlüyordu. Gecenin saat onunda ıssız bir yerde lastiklerden biri, büyük bir gürültüyle patladı. Tersliğe bakınız ki yedek lastikleri de yoktu. Gecenin bu vaktinde bozukluk da onarılamazdı. Paşa, Saffet Bey'e:

— Niğde'de kalsaymışız daha iyi olacakmış, dedi.

Geceyi ister istemez kalın kaputlarına sarınarak otomobilde geçireceklerdi. Öyle de yaptılar. Paşa, Rusya'nın korkunç kışına dayanabilmek için bunun bir gerekli egzersiz olacağını söyledi, gülüştüler. Kurtların saldırısına uğramamak için sık sık gözlerini açıp çevreyi kollamaktan da kendilerini alamadılar. Gün ışırken, lastiği onararak yola koyuldular. Yine yolda kalmak tehlikesini düşünerek otomobili çok yavaş sürdüler. "Acaba Kayseri'ye ulaşabilecek miyiz?" diye düşünerek tedirgin gitmektelerken birdenbire karşılarına bir Amerikan kamyonetiyle Kayseri'den bir yığın karşıcı çıktı. Çok sevindiler. Bu kamyonet onları Sivas'a götürecekti.

Ali Fuat Paşa, Kayseri'den geçerken bir yığın anının saldırısına uğradı. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın en civcivli günlerinde burada ne kararlar vermiş, ne güzel umutlar, acı düş kırıklıkları içinde davayı yürütmeye çalışmıştı. Şimdi hepsi uzak birer anı olarak geride kalıyordu.

Kamyonet, hiçbir bozukluk yapmadan onları Sivas'a götürdü. İşte, onun gözlerini doluksatan bir koca şehir daha! Sultanî Mektebi'ni bir kez daha gezip gördü. Kongre zamanından kalma insan hayalleri, konuşulmuş sözler, kafasının içinden hızlı hızlı geçip ölümsüzlüğe doğru uzaklaştı. Bir daha dönülemeyen bu yaşayış panoraması, bütün askerlik yaşayışı gibi artık arkada kalacak, meydana çıkarsa salt gözlerini yaşartmak için çıkacaktı.

Paşa, 8 Aralık'ta Erzincan'a yollandığında elçilik kafilesinin öbür bölümü hâlâ Sivas'a varmamıştı. Kamyonet, açık bir havada Zara kasabasını geçti. Refahiye'yi sağında bırakarak Erzincan'ın kuzeybatısında bulunan Çardaklı Boğazı'na doğru yöneldi. İkindiüstü, Boğaz'ın boyun noktasında iki bin metre yükseklikte yolu tıkayan bir metre boyunda karla göğüs göğüse geldiler. Kamyonet, karı söktürüp geçemedi. Paşa ile ötekiler, burada arpacı kumrusu gibi düşünürken tepenin ardından birdenbire iki yüz kişiye yakın bir delikanlı kalabalığı, güle eğlene sökün etti. Bunlar Doğu Cephesi'nde Ermeni ordusunu yenerek terhis edilen 15. Kolordu erlerindendi. Bunlar da kamyoneti boyun noktasından aşırtmak uğruna çok uğraştılarsa da başaramadılar. Paşa'yla arkadaşları bunun üzerine kamyoneti olduğu yerde bırakarak geceyi geçirmek üzere boyun noktasındaki jandarma karakoluna sığındılar. Ertesi sabah jandarma çavuşu dolaylardaki köylerden iki eşek bulup getirdi. Eşyalarını bunlara yüklediler. Kendileri de hayvancağızları dehleyerek yayan Erzincan'a doğru yola düştüler. İki saatlik yürüyüşten sonra atlı arabalarla bir kafilenin kendilerine doğru geldiğini gördüler. Bunlar, onları karşılamak için geliyordu. Arabalara binerek Erzincan'a vardılar.

Ali Fuat Paşa Erzincan'a varır varmaz çocukluğu koşarak geldi. Öpmek için ellerine sarıldı. Burası çocukluğunun sevgili şehriydi. Şimdi ölüm döşeğinde Ankara'da bıraktığı babası İsmail Fazıl Paşa, İstibdat Dönemi'nde Abdülhamit'in yaverlerindendi. Sonra özgürlükçü düşünceyle davranışlarından dolayı saraydan uzaklaştırılarak ilkin Erzurum'a, oradan da Erzincan'a sürülmüştü. O zaman yarbaydı. Çoluk çocuğunu da sürgün yerine getiren Paşa, küçük Ali Fuat'ı burada Asker Rüştiyesi'nde okutmuş, sonra İstanbul'da Moda'daki Saint-Joseph Fransız Lisesi'ne vermişti. Ali Fuat, yaz tatillerinde Erzincan'a babasının yanına gelirdi. Şehir, o zaman ordu merkezi olduğundan burada, kum gibi asker kaynardı. Ali Fuat, ilk asker ruhunu, eğitimini baştan başa asker olan aile ortamından almıştı. Bura garnizonunun onun üzerinde yaptığı etkilerin izleri, bütün yaşayışı boyunca çok derin olarak süregelmişti.

O zaman Asker Rüştiyesi, askerlerin eğitim meydanlarının önünde

bulunuyordu. Eğitim yapan Mehmetçikler onu sanki büyüler, gözlerini oradan başka yana çevirmeye vakit bulamazdı. On yaşına bastığında mahalle çocuklarına tahta tüfekle eğitim yaptırmaya başlamıştı. Kimi zaman iki takıma ayrılır, karşılıklı savaş oyunu oynarlardı. Bu savaş oyunlarının sonunda çokça kızışır, işi gerçek savaşa dökerlerdi.

Paşa, çocukluğunun bu sevgili anılarına sahne olan yerleri görmeye gittiğinde buralarını, üzerinden korkunç bir doğa felaketi geçmiş gibi gördü. Bütün evler yakılıp yıkılmış, koca şehir bir yangın yerine dönmüştü. Ermeni ordusu çekilirken güzelim şehri olduğu gibi yakmıştı. O zamanın halkı da savaş kasırgasıyla savrulup gitmişti. Şehrin tepesinde karşılıklı yükselen Mercan Dağları'yla Spikor Dağı bu yakılıp yıkılmış şehrin üzerinde bir çift mezar taşı gibi duruyordu. Bu gördükleri karşısında içi sızladı, gözleri doluksadı. Umutsuz düşmemek için yine eski güzel, canlı anılarına sığındı.

Ali Fuat Paşa, Erzincan'a varır varmaz, Erzurum'da bulunan sevgili arkadaşı Kâzım Karabekir'in dostluklarının izlerini görmeye başladı. Şehrin onları elden geldiğince iyi ağırlayıp konuk etmesi için gereken her yere buyruklar salmıştı. Arkadan yaylılarla gelen elçilik kafilesi de burada Paşa'ya yetişti.

Burada birkaç gün dinlenip ağır yolculuğun tedirginliğini yitirdikten sonra Erzurum'a yollandılar. Eski Samsun mutasarrıfı, sonra Trabzon Valisi, Kuvayı Milliyeci yeni Erzurum Valisi Hamit Bey diz boyunu aşan Erzurum'un karlarını hiçe sayarak Ali Fuat Paşa'yı ta Ilıca'da karşıladı. Erzurum canlı, neşeliydi. Kâzım Karabekir'in on beş gün önce kazandığı parlak zaferin sevinci bütün Erzurumluların yüzünden okunuyordu. Eski korkunun, umutsuzluğun izleri silinmiş, Dadaşlara bir güven gelmişti. Artık kıyamete dek üzerinde yaşadıkları toprağın sahibi olduklarına inanıyorlardı.

Nene Hatun'un şehri Erzurum'da da birkaç gün geçiren Paşa ile adamları, dekovillere binerek 16 Aralık'ta Kars'a vardılar. Kars'ta bulunan Kâzım Karabekir Paşa, onları büyük bir sevgiyle karşıladı. Gerçek Kars fatihi, Kars müstahkem mevki karargâhında dayanıp döşenmiş bir daire hazırlatarak dinlenmelerini sağladı.

Ali Fuat Paşa, Kars'ta umduğundan çok kaldı. Bakü'ye yollanmaya hazırlanırken Sovyetler'de bir antlaşma yapmaya gitmiş olan Yusuf Kemal Bey'le Rıza Nur Bey'i beklemeleri için Ankara'dan buyruk gelmişti.

Ali Fuat Paşa, Kars'ta bir ay kaldı. Bu zaman içinde ilginç kişilerle karşılaşıp onlarla görüşmeler yaptı.

Sovyetler'in ilk Türkiye büyükelçisi olarak Türkiye'ye gelmesi beklenen birinci sınıf Bolşeviklerden Elyava'nın yerine ince, uzun boylu, kasketli bir Gürcü aydını olan Medivani, arkasındaki çok kalabalık elçilik personeliyle Karsa çıkageldi. Bu kalabalık Sovyet memurlarının yanı sıra Bakü'de kurulan Türk Komünist Partisi'nin lideri Mustafa Suphi Bey'le kurucu üyeler de vardı. Bunların çoğunluğu Dünya Savaşı'nda Ruslara tutsak düşen Türk ordusu subaylarındandı. 28 Aralık 1920'de Medivani yoldaş, Kars'a gelir gelmez Kâzım Karabekir Paşa'nın ziyaretine gitti. Daha önce Menşevik Gürcü Hükümetinin elçisi olarak Ankara'ya gitmiş bulunuyordu.

Medivani yoldaş, sonra Ali Fuat Paşa'nın ziyaretine geldi. Ali Fuat Paşa, Medivani yoldaştan birçok şeyler öğrenmek istediğinden hemen resmî çerçeveyi parçalayarak ona birçok sorular yöneltti. Elçi, bunlara topluca şöyle yanıt verdi:

— İlk delegemizin Moskova'da bulunduğu zamanki durum şimdi değişti. Bundan sonra ilişkilerinizin düzenlenmesi salt Hariciye Komiserliğine bırakılmayacaktır. Türkiye sorunlarına şimdi eskisinden daha çok önem verilmektedir. Bundan sonra, Türkiye ile Sovyetler arasında kurulması gerekli dostluk bağlarının düzenlenmesine Uluslar Komiseri Stalin yoldaş karışacaktır. Türk elçilik kurulu Moskova'da önemle beklenmektedir.

Bunları anlatan Medivani yoldaş, sözlerini kesinlikle mühürlemek üzere şunları ekledi:

— Sözlerimi resmî bir mektupla da güçlendirebilir ve belgeleyebilirim.

Medivani yoldaş, sözünde durarak gerçekten Ali Fuat Paşa'ya belge sayılacak bir mektup gönderdi.

Bunda şöyle güvenlik verici sözler vardı:

— (...) Kendi adıma da şunu söylemek isterim ki Kâzım Karabekir Paşa'ya daha önce bildirmiş olduğum gibi Türkiye'ye yollanmadan önce ne bana verilmiş olan direktiflerde ve ne de Stalin yoldaşla yapmış olduğum görüşmede Ermenistan'a Türk topraklarından herhangi bir parçanın bırakılacağı üstüne bir sözcük bile yoktur.

Sovyetlerin Ankara elçisi Medivani'nin beraberindeki elçilik personeli arasında Bakü'de kurulmuş olan Türk Komünist Partisi lideri Mustafa Suphi Bey'in genç, güzel karısı ile on beş de arkadaşı vardı. Bunlar, Kars'a Ankara'nın (Mustafa Kemal'in) müsaadesini alarak gelmişlerdi.

Kâzım Karabekir'i görmeye giden Mustafa Suphi Bey'le en yakın arkadaşı Ethem Nejat Bey, ondan çokça yüz bulmamıştı. Yalnız, şu sıralarda pek çok nesneyi Sovyetler'den beklemek zorunluluğunda bulunuşumuz, Kâzım Karabekir'i onlara karşı tatlı, nazik davranmaya zorlamıştı.

2 Ocak 1921 günü Ali Fuat Paşa, müstahkem mevkide konuk olduğu dairede oturup dağı taşı örten kalın kar örtüsünü üzgün bakışlarla seyrederken Mustafa Suphi Bey'le bir arkadaşının kendisini görmek istediğini öğrendi.

Ankara'dan ayrılmadan önce Mustafa Kemal'le teknik bir iki kişiyle baş başa verip Türk Komünist Partisi, Mustafa Suphi sorunu üstüne uzun uzadıya görüşmüş, gerekli bilgiyi edinmişti. Mustafa Kemal'in Ethem Bey komünizmiyle onun asker gücünü ortadan kaldırmak uğruna ter döküp durduğu bir sırada bir olupbittiyle Sovyet elçilik personeline katılarak Türkiye sınırlarından içeri giren bu adamlar, yepyeni bir sorun yaratmışlardı. Bunların Sovyet elçilik grubuyla Ankara'ya dek gitmesi, Mustafa Kemal için çözümlenmesi güç bir sorun yaratacaktı. Ali Fuat Paşa, böyle düşünmemekle birlikte Mustafa Suphi Bey'le görüşmenin yine de yararlı olacağına karar verdi, onu kabul etti. İnce, uzun boylu, orta yaşlarda, aydın yüzlü, altın gözlüklü, buğday benizli, geniş çıkık alınlı, kahverengi gözlü bir adam olan Mustafa Suphi Bey'le arkadaşı Ethem Nejat Bey, halıyı karlı çizmeleriyle çiğneyerek

Paşa'ya doğru ilerlediler. Ali Fuat Paşa onları kapıdan karşılayarak ellerini sıktı, yer gösterdi. Karşılıklı hal hatır sordular. Yolların güvensizliğinden, şu sırada Rusya steplerini kaplayan kışın şiddetinden söz edildi. Paşa'nın getirttiği çaylar içilirken Mustafa Suphi Bey söz aldı:

— Paşam, Üçüncü Enternasyonal Türkiye içinde mutlaka komünizmin uygulanmasını benimsemiştir. Türkiye'nin toplumsal alın yazısı kendisine bırakılmıştır. Anadolu hareketinin, toplumsal bir devrim olmaktan çok Türk ulusunun emperyalist düşmanlara karşı bağımsızlık ve özgürlüğünü kurtarmasından başka bir şey olmadığına kanık bulunuyoruz. Türkiye'deki bey ve paşaları, burjuva sınıfından saymıyoruz. Tersine, halk yığınlarının en yakın yardımcıları olarak biliyoruz. Anadolu hareketini yönetenlerin ve özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın prensiplerini anlamaya çalışıyoruz. Anlayabildiklerimizi genel siyaset bakımından uygun görüyoruz.

Biz, hilafet ve saltanat makamının bir gün kaldırılması gerekliliğine kaniyiz.

Mustafa Suphi Bey'le arkadaşı Nejat Bey, daha bir süre konuşarak müsaade alıp ayrıldıktan sonra Ali Fuat Paşa, edindiği izlenimleri bir daha kafasından şöyle geçirdi:

"Mustafa Suphi, ün ve hırs peşinde koşan zeki, kurnaz ve azim sahibi bir kişi gibi görünmüyor. Rusya'daki Bolşevik liderlerinin başarılarını yakından incelemek fırsatını bulan bu zatın, bir gün gelip Türkiye'nin Lenin ya da Stalin'i olması belkisini usundan geçirdiği belli. Komünizme inanıyor, düşünce ve prensiplerini kendi siyasetine bir araç yapmak istiyor. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının dış düşmana karşı davranışını doğruluyor ve bunsuz olamıyor. Dışarıdaki İttihatçıların ülkeye girmemeleri ve içeride İttihat ve Terakki Partisi'nin her ne biçimde olursa olsun cezalandırılmaması üstüne Mustafa Kemal Paşa'nın görüşüne bütünüyle ortak oluyor. Belki de daha ileri giderek ya Mustafa Kemal Paşa'yla ya da arkadaşlarıyla komünizmin uygulamasına başlamayı bile usundan geçiriyor. Mustafa Suphi, her devrimci gibi sakin, kurnaz ve güçlü bir kişi gibi görünmeye çalışıyor.

Ülkemizde, Üçüncü Enternasyonal'in gerçek bir komünist elçisi gibi girmek istediği ilk bakışta anlaşılıyor. Rusların resmî elçisi Medivani yoldaşla birlikte Kars'a dek gelmesi de bunun bir kanıtı sayılabilir.

Ankara'da bütün Bolşevik akımlarına Büyük Millet Meclisi hükümetinin istediği yönü vermek üzere resmî bir komünist partisi kuruldu. Mustafa Suphi ve onun arkasında bulunan Üçüncü Enternasyonal ve Rus Sovyet hükümetinin de hiç kuşkusuz, bizim resmî komünist partisinin yönünü gerçek Üçüncü Enternasyonal'in yoluna kurnazca çevirmek isteyeceklerine hiç ikirciklenmemeli. Mustafa Suphi, olanak bulunca Ankara'daki komünist partisine Rusların istediği aşıyı uygulamakta ikircik göstermeyecektir."

Ali Fuat Paşa, bunları kafasında toparladıktan sonra bir rapor biçiminde Mustafa Kemal'e bildirdi.

Ali Fuat Paşa'nın yanı sıra Moskova'ya gitmekte olan Doktor Tevfik Rüştü (Aras) ile arkadaşları, Mustafa Kemal'in kurduğu resmî komünist partisinin üyelerinden olan mebuslardandı. Moskova'da Mustafa Kemal'in komünist partisini Üçüncü Enternasyonal'e sokmak isteyeceklerse de bunu başaramayacaklardı. Şundan ki ötekiler, salt Mustafa Suphi'nin partisini tanıdıklarını söyleyecekti.

İKTİDAR ÇEKİŞMESİNDEN İKTİDAR SAVAŞINA DOĞRU

Zafer, "zafer benimdir" diyebilenin, başarı, "başaracağım" diye başlayanın ve "başardım" diyebilenindir.

Mustafa Kemal

Ethem Bey'in Kütahya'daki karargâhına uğrayan bir mebus arkadaşı, ona meclisteki öbür arkadaşlarının şu önemli salığını bildirdi:

— Ethem Bey, meclis aracılığıyla tehlikelerin önüne geçmekte ihmalkâr davranmasın.

Bu salık üzerine Ethem Bey hemen Kütahya telgrafhanesine

koştu. Ağabeyi Reşit Bey'i makine başına çağırarak onunla şöyle konuştu:

— Ordu arasında özel görevliler aracılığıyla bize karşı bozguncu propagandalar, tevil kabul etmez bir halde vefasızca sürüp gidiyor. Gün geçtikçe müzminleşen bu durumu onarılmayacak bir kerteye gelmeden, Büyük Millet Meclisinin açık görüşmesine götürünüz. Bu işi size daha önce de söylemiştim. Anlamadım ki siz, hâlâ kandırılabiliyorsunuz. İyi niyete dayanan bu ihmalinizin acı sonuçları yüzünden sonraları siz de pişmanlık duyacaksınız. Bilmeyerek alet oluyor, onlara fırsat kazandırıyorsunuz. Ben her şeyden çok şuna üzülürüm ki Kuvayı Milliyemiz arasında çıkacak bir uygunsuzluk, karşımızda bulunan Yunan ordusuna yeniden yüreklilik, umut ve can verecektir.

Reşit Bey:

— Bu sorunun, Meclisin açık görüşmesine getirilmesinde siyasal sakınca bulunduğunu öne süren içten dostlar var. Bu, yabancılara yansır, içerideki bozguncular bundan yararlanır, diyorlar. Artık ben de kaniyim: Mustafa Kemal Paşa'dan direterek iş isteyeceğim. Eğer yine vaatte diretirse gizli birleşim isteyeceğim. Siz sabırlı olunuz. Sonucu bildiririm.

Ethem Bey'in haber aldığına göre Mustafa Kemal, eski arkadaşı Reşit Bey'i bir kez daha uyutmuştu. Gizli birleşim de bir kez daha suya düşmüştü.

Eski rakip Refet Bey, şu sırada Ethem Bey'in üstüne üstüne varır gibi görünüyordu. Ona göre Refet Bey, iki buçuk aydan beridir Konya'da kendisine karşı asker devşiriyordu.

Uşak cephesinde Kuvayı Seyyare'ye bitişik mevzilerde yer almış olan Albay Fahrettin Bey, Refet Bey'in buyruğunda bulunuyor, Kuvayı Seyyare birlikleri arasına özel adamlar göndererek Türklük-Çerkezlik akımını yaratmaya çalışıyordu.

Ethem Bey, yazın Nâzım Bey'i bir sözüyle yerinden ederek onun yerine Dahiliye Vekilliğine getirdiği Refet Bey çok tutuluyordu.

Refet Bey'le Ethem Bey arasında, Yozgat bastırmasından sonra çok önemli bir olay geçmişti:

Ethem Bey, Yozgat ayaklanışını bastırarak Ankara'ya döndükten sonra, ayaklanış süresinde ufak müfrezesiyle Çorum'da beklemiş olan Refet Bey de Alaca, Yozgat üzerinden Ankara'ya dönmüştü. Yalnız, buralardan geçerken Ethem Bey'in affedip ellerine belgeler verdiği kimi kişileri katına çağırtıp onlara gözdağı vermiş:

— Bunlar, Ethem Bey'in yetkisi dışındadır, ama sizinle sonra görüşeceğiz, demişti.

Bu dolaylardaki Alevilerin dince başkanı olan Dede Galip'le bütün Aleviler, bundan dolayı can kaygısına düşmüşlerdi. Şundan ki, bura Alevileri ikinci derecede de olsa Yozgat ayaklanışında rol oynamışlardı. Yalnız, sonradan pişmanlık duyan bu adamlar, beş yüz kişilik bir Kuvayı Milliye atlı müfrezesi kurarak silahlandırıp gereçlendirmişlerdi. Müfrezenin kumandanlığını da Dede Galip'in oğlu Gazi almış, cepheye giden bu müfrezenin büyük yararlıkları da görülmüştü.

Yalnız, Yunan ordusu, Gediz'i aldığı sırada Refet Bey'in Yozgat'ta söylediği korkutucu sözler Alaca müfrezesi erlerinin kulağına gitmiş, yüz elli kişilik bir Alevi erat topluluğu, anlaşarak bir gece kaçıp gitmişti.

Kalan arkadaşlarına şöyle demişlerdi:

— Mademki geçmişe değinen bir ayaklanış dolayısıyla affedilmeyeceğiz, mademki evlerimizde çoluk çocuğumuz, dedemiz küçümsemeye uğruyor, neden Yunan karşısında şu kerte zahmet ve güçlük arasında ölelim?

Silahlı olarak Alaca'ya dönen bu erat, orada yine güvenliği bozucu işlere girişmişlerdi. Bu yüzden bir köyle birlikte Gediz'i de düşman kolayca ele geçirmişti.

Ethem Bey, bilerek işlediği bu suç yüzünden cephenin zarar gördüğünü ileri sürerek Dahiliye Vekili Refet Bey'i Eskişehir İstiklal Mahkemesi'ne bildirmiş. Büyük Millet Meclisine de usulden olarak haber vermişti.

Eskişehir mahkemesi, Refet Bey'in yaptığı işte suç bularak yargılanması için davranmış, Millet Meclisi Başkanlığına bildirerek onun Eskişehir'e gönderilmesini istemişti.

Bunun üzerine Mustafa Kemal'le İsmet Bey'in etekleri tutuşmuş, araya girerek ya işin mahkemeye götürülmemesi, ya da götürülse bile yargılamanın geriye bırakılmasını dilemişlerdi. Ethem Bey de yargılamanın geriye bırakılmasına karar vermiş, iş böylece küllenmişti.

Refet Bey, bu sırada araya birçok adam sokarak Ethem Bey'den gizlice af istemişti. Şimdi bu Refet Bey, hem Dahiliye Vekili, hem de Güney Cephesi Kumandanı bulunuyor, katmerli bir güç taşıyordu.

Ankara'dan Kütahya'ya üst üste mebuslardan seçilmiş anlaşma kurulları gelip gidiyor, bunların arasında Reşit Bey de bulunuyordu. Reşit Bey, şu sırada Mustafa Kemal'in en içten adamı gibi düşünüp konuşuyor, onun bütün düşüncelerini bilinçli olarak Ethem Bey'e karşı savunmaya çalışıyordu. Sanki yer değiştirmiş gibiydiler. Oysa daha önceleri iş büsbütün tersineydi.

Durmadan Ethem Bey'in kulağına fısıldanan sözler şunlardı:

— Mustafa Kemal Paşa'yla İsmet Bey, yanlışlıkları düzeltmeye çalışıyorlar.

Bu haberleri direterek ona taşıyanların başında ağabeyi Reşit Bey'le Eskişehir mebusu Eyüp Sabri Bey vardı.

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Bey, bugünlerde Ethem Bey'e Eskişehir'den bir otomobil gönderdi. Çektiği telgrafta cepheyi bu otomobille gezmesini bildiriyordu. Ethem Bey, öte yandan İsmet Bey'in durmadan kendi kuyusunu kazmakta olduğunu işitiyor, bütün duyguları bir kirpi gibi ayaklanmış bulunuyordu. Ne doğru dürüst yatıp uyuyabiliyor, ne de yemek yiyebiliyordu. Bütün varlığı yıpratıcı, öldürücü bir ayaklanışla, alarmla yüklüydü. Yeni kumandanların yürüttüğü bu korkunç aleyhtarlık kampanyasını bir noktada bıçakla keser gibi kesmek hevesine kapılarak bir gün on beş silahlı adamıyla, özel doktoruyla trene atladığı gibi Eskişehir'e indi.

İsmet Bey'in karargâhına varıp bütün bu ömür törpüsü sorunları onunla yüz yüze, baş başa çözümlemek istiyordu. Ondan sonra yine trene atlayıp Ankara'ya varacak, bu pürüzlü, dikenli işleri Mustafa Kemal'le başka gerekenlerle de görüşüp çözümlemeye çalışacaktı. İş büyük bir hızla bir çıkmaza sürüklenip gidiyordu. Bunu yarı yolda

yakalayıp olumlu bir sonuca bağlamanın olanağını aramak üzere sonuna dek çalışmaya, atılmaya karar vermişti.

İkindiüstü trenden inen Ethem Bey, doğru buradaki eski karargâhına giderek dinlenmeye, düşünmeye başladı. Bu sırada, Kütahya'da güçlü bir Kuvayı Milliye taburu yaratmış olan (Bolşevik Taburu) Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey çıkageldi.

İsmail Hakkı Bey, komünist düşünceli olduğundan (Bakü'de kurulan Fuat Sabri'nin Komünist Partisi'nden) Onun Karakeçili aşiret erkeklerinden devşirdiği taburun adına da Bolşevik taburu denmeye başlanmıştı.

İsmail Hakkı Bey, salt bu adla yetinmeyerek eratı da sosyalistçe düşüncelerle beslemeye çalışıyordu. Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey, Ethem Bey'in en gözde subaylarındandı. Şimdi, burada izinli bulunuyordu. Ethem Bey, ona şu buyruğu verdi:

— Git bak, Ordu Kumandanı İsmet Bey makamındaysa anla, kendisini gör, ziyaretine gideceğimi haber ver.

İsmail Hakkı Bey gitti. Bir saat sonra döndü. Güneş batmış, akşam karanlığı çökmeye başlamıştı.

Yüzbaşı şöyle dedi:

— Karargâh Kumandanı'nı gördüm. Ordu Kumandanı meşgulmüş. "Bu akşam kimseyi kabul etmeyiniz." diye buyurmuş. "Yarın gelirlerse İsmet Bey'i görürler." dedi.

Ethem Bey şaşırmıştı. Dili tutulmuş gibiydi. Ne söyleyeceğini, ne yapacağını kestiremiyordu. Böyle şaşkın, dalgın, kendi içine gömüldüğünü gören Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey onu şu sözlerle uyardı:

— Efendim, orduda Kuvayı Seyyare'nin bağlantı subayı ile dün konuşmuştum. Onun söylediğine göre İsmet Bey, bugünlerde hastaneden çıkmış Kuvayı Seyyare subaylarına rastladığında onları azarlamak ve küçümsemek üzere bahane arıyormuş. Ben de karargâh subayından usul dışı nezaketsizce bir davranış gördüm.

Bunu işiten Ethem Bey'in baştan başa hastalığın egemenliği altında inleyen gövdesi, üstün bir enerjiyle gerildi. Sinirleri üzerinde sihirli bir kamçı saklamış gibiydi.

"Hiçbir yanında içtenlik ve ciddilik izi görünmeyen bu ortaklaşa

yaşayışa kesin olacak bir son vermeliyim. Bu artık kaçırılmaması gerekli bir fırsattır. Yeter ki İsmet Bey'le karşılaşayım. Hele bana karşı da ufak bir küçümseme göreyim!" diye düşünerek böyle bir durum karşısında nasıl davranacağı üstüne de kesin bir karar verdi. Saatlerdir sırtını kamburlaştırarak oturduğu yatağından bir zemberek gibi fırlayarak odanın ortasında dikildi, adamlarına:

— Arkamdan gelin! diye bağırdı.

Hep birlikte sokağa dökülerek İsmet Bey'in karargâhına doğru hızlı hızlı yürüdüler. Batı Cephesi Karargâhı, Ethem Bey'in evinden biraz ötedeydi. Ethem Bey, yolda yürürken adamlarından en güvendiklerine kimi buyruklar verdi. Karargâh kapısına yaklaştıklarında orada dikilen çifte nöbetçiler, bir ağızdan:

— Yasaktır efendim, nöbetçi subayına haber verelim, dediler.

Zili çekmek isteyen bir nöbetçinin elini Ethem Bey'in adamları hemen yakaladılar. Ethem Bey, dört silahlı adamıyla iki nöbetçiyi göz hapsine aldıktan sonra öteki adamlarıyla nizamiye kapısından içeri daldı. Hızlı hızlı yukarı kata tırmanan Ethem Bey, kurmaylara, yaverlere özgü odanın kapısına bakan merdivenlerin başına da iki nöbetçi dikerek İsmet Bey'in odasına yöneldi. Kapıyı vurarak yanıt gelmesini beklemeden içeri daldı. Öteki kalabalık arkadaş grubu koridorada bekliyordu.

İçeri girerken Ethem Bey'in gözüne çarpan ilk görünüş şöyleydi: İsmet Bey koltukta oturuyor, karşısında dikilen levazım başkanı ona bir şeyler anlatıyordu. Ethem Bey'in kulağına son olarak "Kuvayı Seyyare" sözü ilişti.

Odaya giren Ethem Bey'i ilk önce Levazım Başkanı gördü. Konuşma bıçakla kesilir gibi kesildi. İsmet Bey, Ethem Bey'i upuzun boyuyla karşısında dikili görünce gerçekten şaşırdı. Hemen ayağa kalkarak ikircikli bir durum aldı. Sonra, eski tecrübeli asker kişiliğine bürünerek geniş adımlarla ona doğru ilerledi. Yüzünü bir gülümseyiş aydınlatıyordu.

Gitti, Ethem Bey'in ellerini tutarak sıktı, nabzını tutarak bir süre dinledi, kollarını okşadı:

— Ne zaman teşrif buyurdunuz? Sizi ateşli ve sıkıntılı buldum, diyerek onu masanın başına doğru çekti.

Her ikisi karşılıklı birer koltuğa çöktü. Hâlâ ayakta dikilen levazım başkanı, ağzı şaşkınlıktan bir karış açık onlara bakıyordu.

Ethem Bey, İsmet Bey'e:

— Beyefendi, müsaade ediniz de Levazım Başkanı bey bizi yalnız bıraksınlar, dedi.

Levazım Başkanı, elindeki kâğıtları masaya bırakıp dışarı çıkınca Ethem Bey, İsmet Bey'e hiçbir girişsiz şunları söyledi:

— İçtenlikten iz kalmayan ve sizinle ortak olan yaşayışıma son vermeye geldim. Şu günlerde geçmekte olan maskeli ve maskesiz aleyhtarlıklardan amaç nedir? Eğer bana ve Kuvayı Seyyare'ye artık gereksinim kalmamışsa bunu açıkça söyleyiniz. Hemen bu fedakâr gücü dağıtmaya hazırım.

Görüyorsunuz ki hastayım. Kafamla ve gövdemle dinlenmek zorundayım. Beyefendi, ben sizinle açık ve ciddi görüşüyorum. Ve öyle yanıt istiyorum.

İsmet Bey, bu sözleri şunlarla yanıtladı:

— Allah şu bozguncuların belasını versin. Can ve gönülden söylüyorum ki sizi Ali Fuat Paşa'dan çok seviyorum; takdir ediyorum. İnanınız, güveniniz, yurt savunmasında size ve güçlerinize gereksinim kalmadığı kanısında değilim. Yalnız, görüyorum ki bire bin katan bozguncular, sizi benim hakkımda ikirciklendirmişler. Bütün bu anlaşmazlıkların giderilmesini, eskisi gibi içtenlik ve dostluğun geri gelmesini istiyorum. Bundan sonra da sizden başka biçimde yararlıklar bekliyorum. Ben sizin gibi arkadaşların fedakârlığına güvenerek ordu kumandanlığını kabul edip geldim. Sizinle baş başa verip anlaşmak için fırsat aradığım halde işlerin çokluğu yüzünden ve dedikodulardan fırsat bulamadım. İlkin şunu söyleyeyim ki yararlılığınızla orantılı bir asker üniforması içinde sizi görmek isterim. Rütbenin derecesini belirleme size özgü, karar ve buyruğu almak benim ödevimdir. Albay Refet Bey işine gelince, İstiklal Mahkemesi'ne verdiğiniz evrakı geri aldırınız ve bu yargılamanın kaldırılmasına

çalışınız. Bunu dilerim. İnanınız, Refet Bey, size her zaman değer verenlerdendir. Size istediğiniz yerde "tarziye" verecektir. İsterseniz elinizi bile öptürürüm. Refet Bey, gelecekte çok işimize yarayacak, her ikimizin de içten ve gizli bir arkadaşımız olacaktır. Bu candan sözlerime karşı vereceğiniz yanıtı bekliyorum.

İsmet Bey, kulaklarını avuçlarının içine alarak gözlerini Ethem Bey'in gözlerine dikerek bekledi.

Ethem Bey, onun sözlerini şöyle yanıtladı:

— Bana gösterdiğiniz teveccühe çok teşekkür ederim. İlkin şunu söyleyeyim ki ben rütbe meraklısı değilim. Ben, bırakışma sonlarındaki olağanüstü durum içinde savunmasız kaldığını gördüğüm yurdun savunması uğruna ortaya atıldım. Sırası düştü ki zararlı gördüğüm kimi yurttaşların, hatta diyebilirim ki kimi akrabamın adli kovuşturmalar sırasında hoşgörüsüzce ölüm kararlarını imza ettim. Rütbe alsam halkın gözünde küçülürüm. Halk, haklı olarak diyebilir ki, Ethem, bu insafsız ve zalimce işlerini yurdun kurtuluşundan çok rütbe ve koltuk kapmak uğruna yapmıştır. Güçlerin arasında terfiye ve okşanmaya değer birçok subay var. Ben, bu lütfu onlara değer görürüm. Refet Bey'in yargılanmasına gelince, o zatla hiçbir kişisel alışverişim yoktur. Bu bir adli sorundur ki genel hukuku ilgilendirir. Olağanüstü durum gereği, bu gibi soruları da kovuşturma ve araştırmayla İstiklâl Mahkemesi yükümlüdür. Bu yargılamanın gereksizliğini öne sürmek ve Refet Bey'e değinen evrakın geri alınmasına girişmekse dışarıdan karışma niteliği taşır. Böyle olunca da İstiklal Mahkemesi'nin anlamı kalmaz. Hem nasıl olur anlayamadım. Mahkemede beraat etmesine imkân görülemeyen bir sanığa Dahiliye Vekâleti yeterli bir yanlışlıkken ona bir de Güney Cephesi Kumandanlığı verilmesi! Yarın Ankara'ya geçeceğim. Dönüşte yine görüşmek isterim. Karargâh kumandanınızı da uyarmanızı dilerim. Beni, bu akşam size karşı biraz nezaketsiz davranmaya zorlayan onlar olmuştur.

Ethem Bey, bunları söyleyerek ayağa kalktı. Usundan şöyle bir düşünce şimşekleri çakarak geçti: "İsmet Bey'in konuşması tasarılarımı değiştirmeme yol açacak. Sözleri arasında kişiliğime değinenleri

içinde içtenlik yok değil, ne yazık ki bunlar entrika gereği."

Ethem Bey, ayrılırken onun elini güçlüce sıkan İsmet Bey'in son sözü şu oldu:

— Ankara dönüşü, her halde yine görüşelim. Ordu içinde propaganda yapıldığını söylediğiniz kişilerin de cezalandırılmaları işini o zaman konuşuruz.

*

Ethem Bey, Batı Cephesi Karargâhından ayrıldıktan sonra trenle Ankara'ya gitti. Bütün Ankara'da Nizami ordu ile Kuvayı Seyyare arasında gittikçe alevlenen bir çatışmaya döneceğe benzeyen geçimsizlikten, açık-kapalı kavgadan söz ediliyordu. Ethem Bey hemen mecliste Mustafa Kemal'i aradı. Meclisteki odasında görüştü. Mustafa Kemal, herkesin dediği gibi bu tehlikeli anlaşmazlığın çözümlenmesine çalışmakta olduğunu, çalışacağını anlatarak:

— Siz, Kütahya'dan ayrıldıktan sonra Batı Cephesi Kumandanı İsmet Bey'le Kuvayı Seyyare Kumandanı Tevfik Bey arasında anlaşmazlık artmıştır. Bundan dolayı sizin ivedi Kütahya'ya dönmenizi dilerim, dedi.

Sonra çabuk dönmesinin zorunlu olduğunu göstermek için de ona ağabeyi Tevfik Bey'in İsmet Bey'e gönderdiği 20 Aralık 1920 tarihli telgrafı gösterdi. Bunda özetle kurtarılmış topraklara Batı Cephesi Kumandanlığı'nın Kuvayı Seyyare aleyhinde kötü bildiriler astırdığını, bunları toplattığını söyleyerek özetle şöyle diyordu:

(...) Bozgun yaratan bildirileri toplattım. Kuvayı Seyyare ve bize şerefsizlik yükleyen sizin gibi bir kumandanı bundan sonra merci olarak tanımakta mazurum ve sizinle ilişkilerimi kestiğimi bildiririm.

Ethem Bey, hemen o gün cepheden, ağabeyi Tevfik Bey'den şu telgrafı aldı:

"Ankara'da Kuvayı Seyyare Kumandanı Ethem Bey'e!

Aylardan beri cephemiz gerisinde ve kanatlarında geçmekte olan ve gittikçe müzminleşen densiz duruma bir son vermek üzere Ankara'da ciddi ve resmî girişimlerde bulunmanızı dilerim. Biz karşımızdaki düşmanları arkamızda ve yanlarımızdaki kumanda yerlerine getirilenlerle mi uğraşacağız? Ben, bu koşullar altında "vekâleten"

üzerime aldığım bu görevi daha çok sürdüremeyeceğim. Ya durumu düzeltiniz, ya da cepheye gelip görevi üzerinize alınız. Bir yandan Güney Cephesi Kumandanlığınca kıtalarımız arasına gönderilen propagandacılar, subay ve eratımızı bozmaya çalışıyor, sonra savuşuyorlar. Yalnız bundan sonra gelecek ve ele geçecek olan bu gibi bozguncuların yakalanarak karargâhıma gönderilmesini kumandanlarıma bildirdim. Yargılamasız ve kayıtsız koşulsuz kendilerini idam ettireceğim."

Kuvayı Seyyare Kumandan
Vekili Mehmet Tevfik

Ethem Bey, hemen o gece Denizli'den Demirci Mehmet Efe'ce makine başına çağrıldı. Efe şöyle diyordu:

"Kardeşim Ethem Bey, bildiğiniz gibi bundan iki buçuk ay önce Konya ayaklanışı üzerine biraz askerimle ayaklanış bölgesine gönderilmiştim. Albay Refet Bey'le görev yaptıktan sonra Denizli'ye döndüm. Gövdece dinlenmek istiyordum. Kendi köyümde kaldım. Maiyetim eratını cepheye göndermiştim. Yanımda kalan birkaç arkadaşımla hiçbir şeye karışmıyordum. Yalnız Konya'dan dönüşümden beri apaçık görüyorum ve anlıyorum ki ben erek tutan birtakım entrikalarla çevrilmiş bulunmaktayım. Hatta çok yakınım bulunanlar birer biçimde aleyhimde kışkırtılmaktadır. Canıma suikast için ihanete sürüklenmektedirler. Refet Bey'den dün bir telgraf aldım. 'Örgütlediğim kıtalardan birine kumanda etmek üzere Konya'ya geliniz, bekliyorum.' diyordu. Bu, pek tuhaf değil mi?

Bir kez, benim bulunduğum yer, cepheye Konya'dan daha yakın, sonra nizami birliği yönetmek için çağrılmaklığım ne münasebet? Biz, yurdun savunmasıyla silaha sarılmış ve bugünkü fırsatı hazırlamış kişileriz. Ben, bunda içtenlik görmüyorum. Bilmem siz nasıl buluyorsunuz? Kuşkusuz durumu daha yakından biliyorsunuz."

Ethem Bey şu yanıtı verdi:

"Kardeşim Mehmet Efe, Refet Bey'in çağrısına gidip gitmemekte serbestsin. O zatı, benden daha iyi tanıman gerek. Şundan ki, yakın

zamana dek sizinle birlikte bulunmuştur. Yakındığın durumla ben de karşı karşıyayım. İhtiyatlı bulunmak gerekliliğini hatırlatmakla birlikte hançerini yurdun bağrına sokmakta direnen Yunanlılara fırsat verebilecek her davranıştan sakınmanızı salıklarım. Ben de Ankara'ya bu üzücü işi meclis aracılığı ile çözümlemeye gelmiştim. Yalnız mecliste bir boşluk ve şaşkınlık var. Böyle de olsa meclis üyeleri arasında bu durumlardan üzülenler yok değil. Ben, bu uygunsuzluklara yine bütünüyle bir son vermeden yarınki postayla Kütahya'ya dönmek zorundayım. Şundan ki yeni Batı Cephesi Kumandanı İsmet Bey'le Uşak cephesindeki ağabeyim Tevfik Bey'in arasının pek çok gerginleştiği Ankara'ya son gelen telgraflardan anlaşılıyor. Çabucak dönüşüm bir kötülüğe meydan vermemek içindir. Refet Bey'i geri aldırıp kumandanlıktan attırarak işi barış yoluyla çözümlemeye uğraşan mebuslar var.

Refet Bey, eski bir suçu dolayısıyla İstiklal Mahkemesi'nde sanıktır. Yakın günler, işin ne olacağını ortaya koyacaktır. Yörük Ali ile aranız nasıldır? Birkaç gün önce özel bir adamı aracılığıyla bir mektup almıştım. Henüz cevap veremedim. Yazacağım cevapta size sadık kalmasını salıklayacağım. Yurdun çetin zamanları geçti. Her neyse, yine görüşürüz. Gözlerinden öperim."

*

Ethem Bey, Ankara'da işlerin düzeleceğine değgin birçok söz aldıktan sonra Kütahya'ya döndü. Üç gün sonra Mustafa Kemal'den aldığı şifreli telgrafla gönderilecek özel trenle hemen Ankara'ya dönmesi dileniyordu. İstanbul hükümeti yeni bir anlaşma tabanı bulmak üzere Ahmet İzzet Paşa kurulunu Bilecik'e göndermişti. Mustafa Kemal, içinde Ethem Bey'in de bulunması gereken bir mebuslar kurulunun başında onları karşılamaya gidecekti.

Ethem Bey, on beş kişilik silahlı adamıyla trene binerek Ankara'ya yollandı.

Trende hararet yükselen Ethem Bey Ankara'ya bayağı hasta olarak indi. Hemen Binbaşı Hacı Şükrü Bey'in meclis dolaylarındaki bir otelde oturduğu bekâr odasına sığındı. Boylu boyunca karyolaya uzandı.

Ethem Bey'in Ankara'ya geldiği hemen işitilmişti. Biraz sonra kabine üyelerinden, mebuslardan birkaçı odanın sıcak havasına karlı üst başlarıyla doldu. Pencereden karın yağdığı görülüyordu. Daha çok Ethem Bey'in sağlığı üzerinde konuşuldu. Aradan çok geçmeden Mustafa Kemal'le Doktor Adnan Bey de paltolarının omuzları karla ağarmış olarak odaya girdiler. Adnan Bey, hemen Ethem Bey'i muayene etti. Hararetini çok yüksek bularak dinlenmesini salıkladı.

İçeri girdiğinden beri ayakta dikilerek gözlerini hiç Ethem Bey'den ayırmayan Mustafa Kemal, sözlerini bitiren Adnan Bey'e şöyle dedi:

— Üç dört saat sonra yani akşamüzeri trenle karşılama kurulu ile bizim de gitmemiz gerekli ve zorunludur. O zamana dek harareti düşürecek çareler bulunuz. Trende yataklı ve özel bir yerin Ethem Bey için hazırlanmasını sağlayın. Bilecik'e dek uzanacak bu tren yolculuğu Ethem Bey'in üzerinde iyi etki yapar. Gelen kurul, herhalde Ethem Bey'i de aramızda görmelidir.

Ethem Bey bütün ayaklanmış sezgi gücüyle Paşa'nın yüzünde gelip geçen gizli anlam tonlarını, gölgelerini şavulluyordu. Pek yakından tanıdığı bu yüzün zengin anlamı üzerinde hiç de olağan olmayan yabancı sinyaller oynuyordu. Yediği ekmek gibi biliyordu ki onun yüzündeki bu yabancı karaltılar, Paşa'da kendisine karşı beslemekte olduğu yepyeni, tehlikeli olması gereken duygularla düşüncelerin yansımalarından başka bir şey değildi. Bunları pek derin düşünemeyecek kerte hasta olmakla birlikte önsezisinin ışıklı perdesine çarpan görüntüler, onun içini acıyla burdu. Adnan Bey, üzerine aldığı harareti düşürme görevini güzelce yaparak onun gözlerini açmasına yardım etti.

Yalnız, harareti geçip de kendine gelince Hacı Şükrü Bey'le Reşit Bey, sonra gerçek birkaç dostu, Bilecik yolculuğu üzerine uzun uzun düşündüler. Bu bir tuzak olabilirdi. Şundan ki çekişme çok uzun sürmüş, her iki yan için de en tehlikeli saatler gelip çatmıştı. Hiç kimse, bu kerte yaklaşmış "iktidar"ın güzel, renkli düşlerinden vazgeçmek filozofluğunu, aptallığını göstermezdi. Her iki yan da bu anlaşma çabalarının boşuna olduğunu biliyordu. Bir yan sahneden çekilmedik-

çe bütün bir anlaşma yapılamazdı. Şimdi, her iki yan da bir punduna getirip yaşamak, egemen olmak hakkını sonuna dek rakipsiz olarak sağlamak düşüncesi peşindeydi. Her iki yan da gülümseyen birer mazlum dost maskesi takmış, meydanda bununla dolaşıyor, kuytuda, partizanlar arasında bu maskeler çıkarılıp bir yana bırakılarak gerçeğin somurtkan, kaygılı yüzüyle karşı yanı en kolay, en çabuk nakavt etmenin yollarını arıyordu.

Ethem Bey, ateşin bulandırdığı sisli bakışları arasından Mustafa Kemal'in taktığı maskeyi açık seçik görmüşse de derin nedenlerini, halsizliğinden dolayı kavrayamamıştı. Ne var ki ateşi düşürülüp de gözleri açılınca içten dostları başucunda toplanıp durumu inceledi. Bilecik yolculuğunun tehlikeli bir tuzak olduğu kararına vardı. Tek başına gecenin karanlığında ilerleyen bir özel trende Ethem Bey için tehlikelerin en büyüğü çöreklenebilirdi. Bunlar, Mustafa Kemal'le yakın adamlarında tuhaf bir kararlılık görmüşlerdi. Ethem Bey'e güven vermek için kurula ağabeyi Reşit Bey, en içten ideal arkadaşı Binbaşı Hacı Şükrü Bey, Eskişehir mebusu Eyüp Sabri Bey de alınmıştı. Ethem Bey'le birlikte on beş silahlı atıcı adamı da gidecekti. Bütün bunlar, Ethem Bey'i de, bunların canlarını da ölümün pençesinden kurtaramazdı.

Bilecik'e gidiş, salt İzzet Paşa kurulunu karşılamak uğruna olmayacaktı. Bundan yararlanarak Eskişehir'deki karargâhından Batı Cephesi Kumandanı İsmet Bey de çağrılarak bu çok uzamış olan anlaşmazlıkla geçimsizliğe toptan bir çözüm bulunacaktı.

Ethem Bey, bu konuşmalar sırasında salt kardeşi ile dostlarının sağduyularına kendisini bırakarak Bilecik'e gitmemeye karar verdi. Bu karar, hastalığın şiddeti bahane edilerek Mustafa Kemal'e bildirildi.

Bu kez o yanda bir heyecanla kaygılanma baş gösterdi. Mustafa Kemal, Ethem Bey'in üstüne düşerek trene rahat bir yatak da koyduracağını, Ahmet İzzet Paşa kurulunun Ethem Bey'i de aralarında görmesinin çok iyi olacağını bildirdi.

Mustafa Kemal, yaverini göndererek Ethem Bey'i istasyonda beklediğini de bildirdi.

Ethem Bey, kürklü uzun, kurşun renkli kaputuna sarınarak istasyona vardığında özel tren hazırdı. Lokomotif yağan kara karşı kirli dumanlar savurup puflayarak istim üzerinde bekliyordu. Ethem Bey, kuşkulu gözlerle çevreyi gözden geçirince sivil giydirilmiş silahlı olduğuna kuşku olmayan elli kişilik bir ekibin trene yerleştirilmiş olduğunu gördü.

Mustafa Kemal, onun gelişine çok sevinir göründü. Elini sıkıp şifalar dileyerek onu özel vagondaki yatağına bıraktı. Arkasını hiç bırakmayan Kılıç Ali, Celâl (Bayar) beylerle kendi vagonuna geçip oturdu. Tren, apak kesilmiş bozkırı ikiye bölerek batıya doğru yollandı.

Ethem Bey, yatağına uzanıp da gündüz geçenleri bir kez daha kafasından geçirince, bu gidişin gerçekten ölümle komşu tehlikeler taşıyabileceğini anladı. Hepsi de keskin nişancı olan adamlarını her türlü olumsuz davranışa karşı hazırlıklı bulunmak üzere uyardı.

Hacı Şükrü Bey'in oteldeki odasında Mustafa Kemal ayrıldıktan sonra gelip kendisini uyaran bir yığın dostunun anlattığı tehlikeyi hiç de yabana atmış değildi. İş, o kerteye varmıştı ki artık ya Mustafa Kemal, ya kendisi sağ kalacaktı. Mustafa Kemal'in de bu koşula göre hazırlandığı su götürmezdi. Uzun çetecilik yaşayışının bütün kuşkulu karanlık dönemlerini, günlerini, saatlerini, dakikalarını bir kez daha usundan geçiriyor, en yakın tehlikelerin çemberinden nasıl kurtulabileceği üzerine planlar tasarlıyordu.

Mustafa Kemal, ayrıldıktan sonra Hacı Şükrü Bey'in odasına dolan dostlar, bu Bilecik yolculuğunun, Ethem Bey'e bir suikast hazırlamak üzere çok güzel bir fırsat vermiş olduğu kanısındaydılar. Bunu da Ethem Bey'e açıkça söylemişlerdi. Mustafa Kemal, Hacı Şükrü, Reşit, Eyüp Sabri beyleri ancak Ethem Bey'i yemlemek üzere görüşmeci kurula aldığı kanısındaydılar. "Türk Bolşevizminin serdarı, başbuğu" Ethem Bey'le birlikte Reşit Bey'in, dinamik bir sosyalist kafası taşıyan Binbaşı Hacı Şükrü Bey'in de ortadan kalkması elbette ki Mustafa Kemal'le arkadaşları için tadına doyum olmaz bir şölen olacaktı.

Ne var ki Ethem Bey hâlâ hastaydı. "Bu iş kopacaksa en ince ye-

rinden kopsun" diye düşünerek gelip trene binmekten çekinmemişti.

Yalnız hiç kimse, Mustafa Kemal'in vermiş olduğu şiddetli kararı bilmiyordu. O trene binmemekte diretseydi Ethem Bey'le Reşit, Hacı Şükrü beyleri, kurduğu tertipte zorla gecenin karanlığında batıya doğru götürecekti.

Onun "iktidar" düşlerinin önünde vaktiyle Enver Paşa'nın yükseltiği olumsuzluk duvarını şimdi de Ethem Bey yükseltiyordu. Kendisini vurmak üzere yatak odasına dek girmek yürekliliğini gösteren bu adamı, o da benzeri kaygısızlık, tasasızlıkla harcamaya karar vermişti. Elli kişilik silahlı sivil koruyucusu olduğu gibi tertibin içindeydi.

Son günlerde eski Dahiliye Vekili Nâzım Bey, kurduğu "Halk İştirakiyun Fırkası" adlı komünist partisinin Eskişehir'de bir dalını açarak Ethem Bey'i burada "Komünizm Serdarı" olarak ilan edip kutlamış, Ethem Bey de partinin genel sekreterliğini seve seve üzerine almış, böylece Mustafa Kemal'le arasında geçmekte olan askerce çekişmeye bir de siyasal yön katmıştı. Mustafa Kemal, bunun üzerine salt iktidar düşlerinin değil böylece canının da tehlikeye girdiğini anlayarak Ethem Bey'e karşı gizli, affetmez bir savaş açmıştı. Türkiye'ye Ethem Bey aracılığıyla gelecek komünizmin kendi dirimini tehlikeye atacağını çok yakından biliyordu. Kendi kurduğu Komünist Partisi de tutmamıştı. Gerçek sosyalistle komünistlerden hiçbiri buna yanaşmamıştı. Ayrıca, bunun göstermelik bir partiden, bir aldatmacadan başka bir şey olmadığını da yayıp durmaktaydılar.

*

Güneş, karlı, ıssız Anadolu dağlarının üzerinde doğarken tren Eskişehir'e girdi. Tren, buradan su alacaktı. Bundan dolayı, biraz durması gerekiyordu. Mustafa Kemal'le arkadaşları uykudaydı. Ethem Bey, yaveri Yüzbaşı Sami Bey'i trenden indirerek ne var ne yok anlaması için şehre gönderdi.

Sami Bey'in dönmesi, uzun sürmedi.

— Efendim, tren burada iki üç saat kalacak. Bu sürede iyi dinlenebilmeniz için şehirdeki makamınıza gitmeniz uygun olmaz mı? Sonra sizi iki subay özel olarak görmek istiyor. Böylece sizi görmek

isteyen subayların da ne demek istediklerini öğrenirsiniz.

Ethem Bey, bunun üzerine on beş kişilik adamıyla trenden inerek şehre yollandı. Karargâhına varınca karargâh subayını çağırdı:

— Ne var ne yok? dedi.

Subay, kendisini arayan iki subayın kıtalarını, adlarını söyledi.

— Beni neden görmek istiyorlar?

— Efendim, Ankara'ya geçtiğiniz günden beri ordu kıtaları arasında göze çarpan bir olağanüstülük, değişiklik, tertibat var. Dün gece özel bir trenle İnönü'den saldırı taburunu Eskişehir'e getirdiler. Sonra, başka bir piyade alayı da Kütahya yolu üzerindeki Porsuk Çayı köprüsüne yaklaşık bir yere yerleştirildi. Batı Cephesi Kumandanı İsmet Bey, iki günden beri Bilecik dolaylarında bulunuyor. Pek gizli tutulmak istenen bir çabalama var. Şimdilik ve nedenleri bilinmeyen bu durumu gören Eskişehir halkında bir telaş, bir heyecan var. Hatta acaba, "Cephe mi bozuldu, Kuvayı Seyyare ne oldu?" gibilerden merakla benden haber isteyenler de çok oluyor. Ben de doğal olarak "Cephelerde durgunluk var" diyorum. Kimi vefalı nizamiye subaylarından sızan bilgilere göre, bu olağanüstü tertibatın hepsi sizin içindir. Bu iki subay da işte bu amaçla sizi görmeye ve uyarmaya gelmiş. Bana biraz açıldılar. Sözleri, bildirdiğim konuları güçlendiriyor. Buyurursanız kendilerini getireyim de siz kendiniz de görünüz, dedi.

Koşarak onları çağırmaya gitti. Subaylar, biraz, sonra geldi. Bunların anlattığına göre durum şöyleydi:

Bu tren yolculuğu, beceriklice tertiplenmiş bir suikast tuzağıydı. Bunda çalımına getirip Ethem Bey'le silahlı koruyucularını bir kazaya kurban gitmiş gibi yok edeceklerdi. Bunu yol boyunca yapmazlarsa Bilecik istasyonuna varıldığı sırada Ethem Bey'le adamları seçme bir müfrezeyle çevrilecek, diri olarak ele geçirilemezlerse öldürüleceklerdi. Eskişehir'e getirilen saldırı taburunun görevi, Eskişehir'de herhangi bir ayaklanışa karşı koymak içindi. Porsuk Çayı köprüsü dolaylarına yerleştirilen piyade alayı, yardıma koşması düşünülen Kuvayı Seyyare'ye karşı koyacaktı.

Ethem Bey, genç subaylardan bunları dinleyince Ankara'da ken-

dini uyaran mebus dostlarının dedikleriyle birleştirdi, bütün durumu bir anda kavradı. Ateş olmayan yerden, elbette duman çıkmazdı. Evet, bu Bilecik yolculuğu, hiç de dostça bir nedene dayanmıyordu.

Hemen adamlarından en güvendiğini yanına çağırarak şu buyruğu verdi:

— Dikkati çekmemek üzere aranızdan açıkgöz bir arkadaşı silahsız olarak şimdi istasyona gönder. Görevi bizi getirmiş olan treni gözaltında bulundurmak, Mustafa Kemal Paşa'yla dışarıdan gelip kimlerin görüştüğünü sıkı bir biçimde gözetlemek! Göze çarpacak ufak bir durum oldu mu, ilk işiniz hemen bana bilgi yetiştirmek olacaktır. İkinci bir arkadaşı da (...) nın yanına gönder ve şu buyruğumu bildirerek izlesin. Kuvayı Seyyare'den izinli olarak ya da tedavi amacıyla gelip iyileşmiş ve cepheye dönmek üzere bulunan güvenilir erattan beş altı kişiyi bulup silahlandırarak buraya getirecek ve bunlar size katılacaktır. Her an toplu ve buyruğa hazır bir durumda bulunmalısınız.

Ethem Bey'in şimşek gibi verdiği karar şuydu:

Hızla istasyona dönecek, Paşa'yla kozunu son kez paylaşacak, onu kapana kıstıracak, onun kendisine kurduğu tuzağı tersine çevirerek bu kapana onu kıstıracaktı.

Bu karşı tuzağın heyecanlı ayrıntılarını hesaplamaktayken trende bıraktığı karşılama kurulundaki mebus arkadaşlarından Eyüp Sabri, Hakkı Behiç, Celâl (Bayar), Hacı Şükrü beyler, toplu olarak içeri girdiler.

İkisi, üst üste şöyle dedi:

— Rahatsızlığınız arttığından trenden çıktığınızı merak ederek geldik. Mustafa Kemal Paşa da meraktadır.

— Ben iyiyim. Tren iki üç saate dek ancak hazırlanabileceğinden evde daha iyi dinlenebileceğimi düşünerek trenden indim.

Mebuslar bu sözleri kaygılı kaygılı başlarını sallayarak dinlediler.

Hakkı Behiç Bey:

— Biraz şehre uğradık. Ayaküstü kimi dostlarla görüştük. Halkta az çok bir heyecan görülüyor. Hakları da yok değil. Nedir bu kimliği anlaşılmaz, bilinmez davranışlar?

Ethem Bey, bunu işitmezlikten gelerek konuyu değiştirmek istedi. Bu mebuslardan biri biraz sonra Ethem Bey'in yanına sokularak, bulundukları yapıya giren iki silahlı milisi işaret etti, onun kulağına şöyle fısıldadı:

— Maiyetinizde bir olağanüstülük sezinliyorum. Arkadaşlarımıza katılan şu kerataların gözleri velfecri okuyor. Hem de aksıyorlar. Galiba yaraları da iyi olmamış.

Bunu söyleyen, Ethem Bey'in meclisteki baş destekleyicilerinden Eskişehir Mebusu Eyüp Sabri Bey'di. Ethem Bey'in bu güvendiği sırdaşlardan biriydi ve sosyalistti. Şu sırada istese hemen kendisine katılabilirdi. Yalnız bu fiskos, salondaki öbür mebuslarda kuşku uyandırmışa benziyordu. Bu da Ethem Bey'in hoşuna gitmedi.

Eyüp Sabri Bey de bunu sezerek sustu.

Biraz sonra iri yarı gövdesiyle Kılıç Ali Bey içeri girip Ethem Bey'i askerce selamlayarak:

— Efendim, paşa hazretlerinin selamı var, tren hazırdır, buyursunlar diyor, dedi.

Ethem Bey, birer koltuğa yerleşmiş arkadaşlara:

— Şu halde siz buyurunuz, ben de arkanızdan hemen geliyorum, dedi.

Bu sırada Kılıç Ali Bey, ayakta dineliyor, bir yandan Ethem Bey'i, bir yandan da öbür mebusları gözden geçiriyordu. Kuşkulandırıcı bir durumu vardı. Ethem Bey, onun bakışlarındaki soğuk ışıkları yakalayarak ona menekşe gözlerinden üst üste buz gibi bakışlar fırlattı. Kılıç Ali Bey, bu bakışlar karşısında irkildi. Bu bakışların soğukluğundan tedirgin olarak:

— Mağazanın birinde paşa hazretlerinin bir siparişi var. Onu alıp doğruca istasyona geçerim. Çok geç kalmaz, siz de yavaş yavaş teşrif edersiniz, diyerek Ethem Bey'i yine selamladı, çıkıp gitti. Biraz sonra da öbür mebuslar çıkıp istasyona gittiler.

Ethem Bey, hemen adamlarının yanına gitti:

— Kaç kişisiniz?

— Burada silahlı olarak on yedi kişiyiz.

— Haydi, düşelim yola.

Karargâhtan çıkıp hızlı adımlarla istasyona doğru ilerlemeye başladılar. Bu sırada istasyondan bir kişinin koşarak kendilerine doğru geldiğini gördüler.

Adam, soluk soluğa gelerek:

— Mustafa Kemal Paşa ile adamlarını taşıyan tren ivedi olarak Bilecik'e yollandı, dedi.

— Şimdi istasyona gidenler trene yetişti mi?

— Hayır, efendim. Eyüp Sabri Bey'le arkadaşları tren kalkarken istasyona yetiştilerse de binemediler. İleri doğru koşarak elleriyle işaret ettilerse de treni durdurmayı başaramadılar.

Bunu gören Ethem Bey, arkadaşlarıyla geri döndü. Biraz sonra da Eyüp Sabri Bey'le arkadaşları onun yanına geldiler. Şaşkınlık içindeydiler:

— Paşa, herhalde bir şey sezmiş olacak ki çabucak uzaklaşıp gitti, dediler.

Bunun gerçek nedenini yalnız Ethem Bey biliyordu. Kılıç Ali Bey'e her karşılaştığında olduğu gibi dostça gülümseyerek bakmamış, kuşkulu soğuk, ürkütücü bir biçimde bakmıştı. Şundan ki kendisine karşı hazırlanan suikastın içinde Kılıç Ali Bey'in de yer alabileceğini düşünmüştü.

Kılıç Ali Bey, Ethem Bey'in çelik mavisi bakışlarındaki olumsuz, korkutucu, saldırgan anlamı kavrayarak Mustafa Kemal'e anlatmış, bunun üzerine bir karşı tuzak karşısında kalabileceklerini hesaplayan Mustafa Kemal, kurul üyelerini bile beklemeden çabucak istasyondan uzaklaşmak buyruğunu vermişti.

*

Ethem Bey, bunun üzerine şöyle düşünmek zorunda kaldı: "Anlaşılıyor ki artık, Eskişehir'de bizim durumumuz hiç de güven altında sayılmaz. Şundan ki gereçlenmiş mükemmel bir orduyu İsmet Bey'in eline verdik. Bizse içtenlikten doğan geçmişe özgü yanılgıla-

rımızın zararlı yemişleriyle karşılaşıyoruz. Kuvayı Seyyare'miz Eskişehir'den iki yüz kilometre güneyde ve Uşak'ın kuzey yanlarında düşman karşısında bulunuyor."

Evet, bu yüzden bu tehlikeli şehirden bir ayak önce ayrılması gerekiyordu. Artık bütün ipler kopmuştu. Yalnız, gündüz gözüyle Eskişehir'den ayrılmak, büyük tehlike yaratabilirdi.

Akşam karanlığı bastıktan sonra Kütahya'ya yollanmak üzere dört yaylı araba hazırlattı. Binbaşı Hacı Şükrü Bey, Ethem Bey'in bu hazırlığını sezince Mustafa Kemal'den gelecek tehlikenin kendisini de erek tutacağını anlayarak onlara katılmak için diretti. Akşam yemeğinden sonra karlı, soğuk bir havada yaylılara yerleşen Ethem Bey'le arkadaşları, karanlığın içinde son kerte tedirgin, üzgün düşünceleriyle yalpalayarak Kütahya'ya yollandılar.

*

Mustafa Kemal, Bilecik'e giderek İzzet Paşa kurulunu kompartımanına buyur etti. Onları tutsak ederek Ankara'ya doğru yola çıktı.

Daha Eskişehir'e varmadan Bilecik'ten yaptığı haberleşmelerle, Ethem Bey'in Kütahya'ya doğru uzaklaştığını öğrenerek yanındakilerle İsmet Bey'in karargâhına gitti.

İsmet Bey, ona Tevfik Bey'in kendisine karşı aldığı dik başlı durumu anlattı. Arada geçen haberleşmeleri gösterdi. İsmet Bey, Tevfik Bey'in takındığı anlaşmak bilmez durumun belgelerini meydana koydukça odada bulunan Reşit Bey heyecanla sinirlilikle dikiliyor, kardeşlerini onlara karşı savunmaya çalışıyor ve şöyle diyordu:

— Bir asker disiplini kuracağım diye neden kardeşlerimi küçümseme anlamına alabilecekleri işlemler yaptınız? Hangi disiplin? Hangi ordu gücü meydana getirecektiniz? Bu Düzenli ordu gücü düşüncesinin iflas ettiğini hâlâ mı anlamıyorsunuz? Geçirdiğiniz son olaylardan sonra artık disiplinli ordular yerine insanlık, kardeşlik ve sevgi prensiplerinin egemen olması gerektiği açık bir gerçek değil midir? Neyinize güveniyorsunuz? Osmanlı Devleti'nin en azametli zamanında ne yapabildiniz? Sonunda felce uğramış haldeyken sizi o durumlardan kurtaranlar kimlerdir? Velev ki yaşamınız süresince okuduğunuz askerlik

kanunları içinde olsun bu ulusal güçlere dil ve el uzatmanız büyük cüret değil midir? Eğer Düzenli ordu düşüncesiyle iş görmek istiyorsanız şaşarım aklınıza! Benim kardeşlerim birer kahramandırlar, hiç kimsenin buyruğu altına giremezler. Bunu da herkes böylece benimsemek zorundadır.

Bunun üzerine Mustafa Kemal:

— Bu dakikaya kadar sizinle eski bir arkadaş sıfatıyla ve sizin lehinizde bir sonuca ulaşmak üzere içten duyguyla görüşüyordum. Bu dakikadan sonra arkadaşlık ve içtenliğe değgin durumum son bulmuştur. Şimdi karşınızda Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükümetinin reisi bulunmaktadır. Devlet reisi sıfatıyla Batı Cephesi Kumandanı'na durumun gerektirdiğini uygulamak yeteneğini kullanmasını buyuruyorum, dedi.

İsmet Bey de:

— Maiyetimdeki kumandanlardan herhangi biri bana itaatsizlik etmiş olabilir. Benim onu terbiye ve tedibe gücüm yeter. Bu hususta henüz kimseye aczimi söylemiş ve hiç kimsenin bana özgü olan bu görevin kolaylaştırılmasında aracılığını dilemiş değilim. Ben, görevin gereğini yaparım, dedi.

Deminden beri çok yüksek perdeden konuşan Reşit Bey, iki askerin bu biçim cephe alışı karşısında durulur gibi oldu. Belki de epeyce şaşırdı. Bütün iplerin koparılmamasını, işlerin hâlâ düzelme şansı taşıdığını, belki kardeşlerinin üzerinde etkili olabileceğini söyleyerek Kütahya'ya gidip bir kez daha onlarla görüşmek istediğini söyledi.

Mustafa Kemal, kendisi gibi onların da zaman kazanmak istediğini bilerek onun kardeşlerinin yanına gitmesini hoş karşıladı. Yalnız Köprülülü Albay Kâzım Bey'in de onunla gitmesini uygun buldu. Hemen özel trenle Kâzım Bey'le Reşit Bey'i Kütahya'ya gönderdi.

Ethem Bey'le arkadaşları Kütahya'ya vardıklarında onları kendilerini bekler buldular. Konuştular. Ethem Bey'in anladığına göre kendisinin yüz kilometre güneyde düşmanla değiniş durumunda bulunan ordusunun bir bölümünü düşman karşısından çekerek Eskişehir üzerine yürüyeceğini sanan Mustafa Kemal, bu belkiyi önlemek üzere Kâzım Bey'i göndermişti.

Kâzım Bey, bununla ilgili olarak şöyle konuştu:

— Kimi nankör ve hasetçi insanlar kolaylıkla başarı sağlayacaklarını sanarak aleyhinizde kimi girişimlerde bulunuyorlar. Ne var ki beni buraya gönderen Mustafa Kemal Paşa'nın sözlerinden anlıyorum ve öyle sanıyorum ki düşüncelerinden vazgeçti. Bununla birlikte eğer kanımda yanıldığım meydana çıkarsa ve size karşı eylemce girişimlerde bulunurlarsa, namusumla söz veriyorum, yönetimimdeki iki piyade tümenimle ben de onlara karşı giderim. Tarih ve kamuoyu önünde maddi ve manevi sorumluluğu onlara düşer. Fakat siz takdir edersiniz ki öyle bir durum karşısında Kuvayı Seyyare'ye katılacak iki piyade tümenimiz öyle bir saldırıyı başarısızlığa uğratır. Bundan dolayı düşman karşısında bulunan birliklerinizi geri almak ve o cepheyi açmak Yunanlılara fırsat verir ki öyle bir duruma yol açmak sizin yurtsever duygularınıza sığmaz.

— Düşman karşısında gücünü çekip düşmana fırsat vermek, benim tenezzül edeceğim bir iş değildir. Şunu söyleyeyim ki böyle bir davranışa gereklilik ve gerekseme var ya da yok. O başka! Yalnız açık olan şu ki bundan sonra Mustafa Kemal Paşa'ya yakın ve gizli, arkadaşların "dört başı mamur" içten dost sıfatıyla bakmayacağım. Yalnız, eylemle düşman önünde arkadan vurulacağımız son anı beklemeye karar verdim. Çünkü gafil avlandım. Şimdiki durumum da böyle buyuruyor. Eylemle saldırıya kalkarlarsa siz ve sizin gibi amaç arkadaşlarımız üzerine düşen görevi ister yapar, ister yapmazlar. Benim böyle bir durum karşısında yapacağım, hastalığıma aldırış etmeden cephedeki güçlerime katılmak, özümü korumak, fırsat düşünce de Yunanlılara karşı saldırıya geçmek olacaktır.

Kâzım Bey, ona şu yanıtı verdi:

— Olması düşünülebilen ve bence beklenmeyen böyle bir davranış karşısında karşı koymak, doğal bir haktır. Ben de sözümde duracağımı tekrarlarım.

Bu sırada Reşit Bey, şu telgrafı Ethem Bey'e uzattı:

"Eskişehir'de Saruhan Mebusu Reşit Beyefendiye!

Tevfik Bey'le konuşmanızın iyi sonucunu bekliyorum. Ethem Bey'i

gece yolculuğunda üşüttüğünden dolayı Hacı (Şükrü) arkadaşlarca cezalandırılacaktır. Cümlenizin gözlerinizden öperim, kardeşim."

Türkiye Büyük Millet Meclisi
Reisi Mustafa Kemal

Kâzım Bey'le Reşit Bey, bu konuşmadan sonra yine özel trenle Ankara'ya döndüler. Yalnız, hiçbir anlaşmazlık çözümlenmemişti.

*

Ethem Bey, işin artık olumsuz karanlıklarına doğru hızla sürüklenmeye başladığını görerek kendini koruma kaygısına düşmüştü. Son günlerde epeyce palazlanan Refet Bey ve İsmet Bey ordularıyla Yunan ordusu arasında sıkışıp kalan Kuvayı Seyyare'nin talih yıldızı ufukta pek parlak görünmüyordu. Bunu gören Ethem Bey, duvara sıkıştırılmış bir insanın yapmak zorunda kaldığı davranışlara atılmaya hazırlanıyordu. İlkin bir telgraf yağmuruyla eyleme ve politikaya yönelen iki erek üzerinde işlemeye başladı.

1920 yılı on ikinci ayının sekizinci günü Seyyar Güçler Kurmay Başkanı Yüzbaşı Halil Bey'e şu telgrafı çekti:

"Düşmanın üstün güçlerle saldırısı durumunda ciddi bir karşı koyma yapılmadan değiniş; koruyarak çekilmek üzere gereken tertibatın şimdiden düzenlenmesiyle büyük birliklerden uzak bulunan müfreze kumandanlarının gizli olarak uyarılmasını rica ederim efendim."

Ethem

1920 yılı on ikinci ayının dokuzuncu günü Mustafa Kemal'e özel şifreyle şöyle bir telgraf çekti:

"Son, İsmet beyefendinin kasten denecek kertede pek mevsimsiz işlemi sonucu meydana gelen leke, bendenizce zaten düşünüldüğü için, önemli olmayan durumdan yararlanmakla, ahlaksızlıklarını neye mal olursa olsun yürütmekte ikirciklenmeyecek kerte düzeyce düşkün ve her yerde bol bulunan kimselerin dedikodusuyla, özellikle zatı devletlerinin de "evham getirecek" kerteye düşürüldüğünü dolayısıyla

haber alıyorum. (...) Paşam, hayatınız ve mevkiiniz bendenizce son kerte kutsallıklardan sayılır. Benim yurt amacına varmak için bu kerte bağlılığım üstüne gereken kişileri uyarınız. Bütün beceriklilik ve gücümüzü amacın elde edilmesi için harcayalım. Güçlük çıkarmasınlar, insan yanılgısız olmaz, uyarsınlar. Ben, yurdun kurtuluşu için amir kabul ettiğimin değil, en âciz mensupların bile düşüncelerine danışıyorum."

Ethem

Ethem Bey, Demirci Mehmet Efe'ye ittifakını kazanmak üzere 1920 yılı on ikinci ayının dokuzuncu günü şu telgrafı çekti:

"Kardeşim Demirci Mehmet Efe,

Bizim çalışmamızın sonucu olarak dışarıya ve içeriye karşı devrimin ve yurt savunmasının gereken düzeninde geçmesi için örgütlendirilen Ankara hükümeti, birkaç muhteris kişinin aleti olmaktan kurtulamamakta ve günden güne keyif, kişisel hırslar ve çıkar egemen olmaktadır. Yurdun bu gidişle kurtulması ne yazık ki olanak dışındadır. Dış durum, Anadolu harekâtına elverişli bulunmamakla birlikte yararlanmak şöyle dursun kıskançlık ve fesatlıkla kalınmayarak yakışıksız davranışlarına engel olacağını bildikleri seni, Yörük Ali'yi, beni ve kimilerini her ne biçimde olursa olsun yok etmeye karar vermişlerdir. Daha önce Yörük Ali ve sizin yok edilmenizin yurt hesabına gerekliliğini sezdirmek gafletinde bulundular. Ben, elimde olmayarak bu vicdansızca düşünceden üzüldüğümü, yurt adına ortak amacımızın elde edilmesi uğrunda her gün hizmet ve fedakârlık eden ve edecek olanların, neden yok edilmeye değer görüldüklerini söz konusu ettiğimde; "seni biz kendimizden biliyoruz, onlar, ne vakit olsa başımıza beladır" diyecek kadar makul olmayan cevap ve düşüncelerle işi kapadılar. Ailesini Söke'ye götürmek üzere olan Eşref Bey'i daha o zaman sizi uyarmak üzere göndermiştim. Oysa bu kez benzeri işlerin gerçekleştirilmek üzere olduğu büsbütün meydana çıktı, dolayısıyla anlaşılmış oldu. Size memur Refet Bey'dir. Bana memur da Batı Cephesi'ne atanan İsmet Bey'dir ki bu namussuzlar hazıra konmuş ve İsmet, dün İstanbul'dan gelmiştir. Refet'in, senin yanında son zamanlarda emir subayı gibi bulunduğunu bilir-

siniz. Özel olarak kurtuluşumuz ve yurdun kurtuluşu, el ele vermek ve birbirimizle sıkı bir bağlantı sağlayarak davranış birliğinde ve güçlenmededir. Güçlerimiz arasına katiyen ordunun vereceği kişiyi almayınız. Mazlum halkın haklarını koruyunuz. Uyanık bulununuz. Allah doğrunun yardımcısıdır kardeşim. Birer rezil olmamak ve yurt emeklerimizin boşa gitmemesi için birbirimize sarılmalıyız. Yanıtınızı bekliyorum. Gözlerinizden öperim"

Ethem

Mustafa Kemal de Ethem Bey'in oyalayıcı mektubuna şöyle oyalayıcı, taktikli bir yanıt verdi:

"12'de aldım. Kişiliğim ve amaçla ilişkim üstüne göstermiş olduğunuz duygular beni çok duygulandırmıştır. Son günlerin eylemce görünüşlerinin beni kuruntuya değil, fakat ikirciğe düşürdüklerini itiraf ederim. Ne var ki bütün bu ikircikler içinde yurdun yaşamasına, özgürlük ve bağımsızlığına çalışmış ve çabalamış senin gibi bir kardeşim üstüne kişisel sevgim sarsılmamıştır.

İsmet beyefendinin yersiz ve mevsimsiz bir tedbir almış olduğunun delillerini görmüyorum. (...) sana ve bana lehte ve aleyhte söz yetiştirenlerin ahlâk niteliklerinin incelenmesinin gerekli olduğunu hatırlatırım.

İçinde bulunduğumuz büyük işlerde o oranda küçük duygulu ve aşağı ahlaklı insanların dahi varlığını göz önüne alırsak, anlaşmazlıklardan kendimizi kurtarmak için çok vakit harcanmasının gerekmediğini takdir edebilecek zekâ ve anlayışta olduğuna kaniyim. Bu nedenle benim sözlerimi ve teminatımı bütün içtenlik ve ciddiliğimle benimseyerek her türlü güçlüğü, başka makamlarla çözümlemekte zorluğa uğradıkça, doğrudan doğruya özel ve gizli olarak bana bildirmekle çözümlenebileceğine kanık olmalısın.

(...) İçten bir kardeşlik duygusuyla gözlerinden öperek her türlü kuşku, ikircik ve dertlerini doğrudan benimle haberleşerek çözümlemeni ve fakat genel durumumuzun uyum ve düzenin bozulmasında da kimseyi hoş görmemenizi rica ederim.

Mustafa Kemal

Mustafa Kemal'in özel şifreyle Ethem Bey'e çekilen bu telgrafından sonra Reşit Bey, makine başında Kütahya'da Ethem Bey'i aradı. Hal hatır sorulduktan sonra Ethem Bey, önemli işlere geçti:

— Hacı Şükrü Bey'in özel şifresini yanınıza aldırınız.

— Hacı Şükrü Bey'in elinden şifre anahtarını almışlardır. Buna rağmen açık ve serbest konuşacağız.

— Cepheye değgin iki rapor şifreyle gönderilmişti, alınıp alınmadığının bildirilmesi.

— Gelmedi ve gelemez. Buradaki bağlantı subayına özgü şifreleri de saklıyorlar.

— Mustafa Kemal Paşa'ya özel şifre vermiştim. Onu da vermediler mi acaba?

— Kemal Paşa'nın şimdi size pek uzun bir şifresi makine başındadır. Herhalde şifrenize cevap olacaktır. Elbette Paşa'yla olan haberleşmeniz kontrolde değildir. Güçlerimiz nerelerdedir? Buradaki bağlantı subayının şifrelerini gizlice alıkoyduklarını şimdi anlıyorum. Meclis, bu durumlardan üzgündür. Bakalım ne yapacak? Herhalde sizin ve sizin gibilerin orduya üstün tutulacağı biçimindedir.

— Edip'e (Sarı Efe) meseleden haber ver. Memuriyetinden çekilerek kendisine bağlı güç ve araçlarla Gökbayrak Taburu Cephesine gitmesi için özel adam göndererek haber ver. Geri hizmetleri bıraksın. Yurdun bize ilişkin mukadderatını yapalım. Tek başına bulunmasın.

— Peki, haber göndereceğim. Daha bir diyeceğiniz var mı? Ya da Düzce'de Edip'i telgraf başına kendin iste.

— Telgrafla ya buluruz ya da bulamayız. Adam gönderiniz.

— Telgrafla şifre yazınız. Yirmi dört saatte Edip'ten cevap alamazsın. "Sizinle yine ilişkimi kesiyorum." diyerek İsmet Bey'e bildiriniz. Gördes'e düşman girmiş midir? Burada başka entrikalarla karşılaşıyorum. Tartışmalarımız sürüp gidiyor. Henüz sonuca varamadık.

— Düşman Gördes'i ne yazık ki yine almıştır. Yine kendilerinden haber veren var. Güneyde Alibey'de şiddetle eylem ve sevkiyat vardır. Burada da gizli biçimde sürüp gittiği anlaşılıyor. Yurdun zararına

çıkacak bu karışıklığa çabuk bir sonuç vermelidir. Meclisçe ne yapılıyor? Kara Müdür (Baytar Binbaşı Salih Bey), Komünist Partisi'nden olduğundan olacak Konya'ya sürülmüş.

— Kara Müdür zaten Konya'ya gidecekti. Nereden gönderilmiştir? Neredeydi?

— Afyon'da aranarak tutuklanmış ve gönderilmiştir. Gördes'in düşmanca yine işgaline, layık olmayan bu durumun büyük etkileri vardır. Çünkü açıkça tutulan namussuzluğa karşı da ayrıca tertip almak zorunluluğu vardır.

— Katiyen karışmamalısınız. Geri çekiliniz. Kahraman tümenlerin savunmasına bırakınız.

— Meclis'te gizli birleşimi de mi engelliyorlar?

— Evet. Gizli birleşime girmeden çözümlemek istiyorlar. Muhalif-muvafık yirmi beş arkadaş işe girişti. Hükümet katında özet olarak yarına dek çözümlenmezse birleşim yaptıracaklar.

— Bu, akıl kârı değildir ve yurt hesabına yanlış düşünülüyor. Sonra yara, kangren olacak ve öyle yapmak isteyenler pişman olacaklardır. Garezkârca isteklerine evreni kurban edecek Refet, iş başındadır. Meclistekiler, işi ulustan saklamak isterken patlayacak bombaları İngiltere bile ne yazık, işitecektir. Hem pek çabuk işitecektir. İlk önce Refet Bey'in cepheden ilgisini "resmen" kestirmelidir. Memlekete hiç olmazsa doğruyu anlatarak vebalden kurtul ve bizi de kurtar. Ben karşıma gelecek bozulmuş ve temelde şu karanlık bıkkın güçlerden çekinmiyorum. Yurdu, çektiğimiz zahmetleri -kendi hesabıma- kurban ettiğim, cepheden yine kendi sığınmalarıyla ayrıldığım zamandan beri iç ayaklanış ve dış düşman karşısında şehit verdiğim beş yüz küsur İslam çocuğunu ve iş anlaşılana dek gafletle yönetecekleri yurt çocuklarından savaş dışı olacakları düşünüyorum. Ne var ki bu son kerteye dek düşünülebilir. Çokçası hem yurt, hem namus için haramdır. Şundan ki Tanrı'nın yardımıyla, gerçi namussuzluktan düşman bir derece yaralansa da kötülüğü büsbütün başıboş bırakmanın, onlara boyun eğmenin getireceği felaketten daha ucuz olarak giderilmesi mümkündür kanısındayım. Gördes'in düşmanca yine işgaline, müstahak ol-

mayan bu durumun pek büyük etkisi vardır. Şundan ki pek belli olan kötü niyete, namussuzluğa karşı da ayrıca tertibat almak zorunluluğu ortadan kalkmamış, tersine, artmıştır.

— Peki. Bu haberleşmenin hepsini Meclise vereceğim. İnşallah şifa buluruz. Ara sıra telgraf başında, o da senin bildirmenle görüşebiliriz.

— Kuvvetli otur. Bunlar, hem turşu yiyorlar, hem de papazdan korkuyorlar.

Ethem Bey'in bu telgraf konuşmasını Mustafa Kemal, Dr. Adnan Bey, Celâl (Bayar) Bey, Kâzım (Özalp), Reşit beyler şöylece yanıtladılar:

"Ethem Beyefendiye,

Reşit Bey'le makine başındaki haberleşmenizi birlikte okuduk. Durumun gerektirdiği davranış ve güvenliği sağlamak üzere yapılacak işlerin eylemce sonuçlarını iki güne dek göreceksiniz. Sorunun Mecliste resmî olarak ortaya atılıp konuşulmasını hep birlikte uygun görmekteyiz, isterseniz bunun gerekli nedenlerini bildirebiliriz. Edip'in (Sarı Efe) yerinden oynatılması amaca uygun değildir. Kendisine ona göre buyruk veriniz. Ortaklaşa amacın ortaklaşa elde edilebilmesi uğruna adalet ve içtenlik içersinde çalışmakta olduğunun ve çalışacağının bu nedenle de yinelenmesini gerekli görür, inan ve güven salıklarız, kardeşimiz."

*

Düzgün güçlerin yöneticileriyle gezgin güçlerin yöneticileri arasında hemen her gün tehlikeli uçlara doğru yönelmiş sürtüşmeler sürüp gidedursun, Ankara'da Mustafa Kemal'in başkanlığında kabine üyeleriyle mebuslardan meydana gelen otuz kişilik bir anlaşmazlığı çözümleme kurulu, icra vekilleri kurulunun toplandığı hükümet konağının salonunda toplandı. Toplantıda Reşit Bey de vardı.

Mustafa Kemal şöyle konuştu:

— Hepimizin bildiği ve son kerte üzücü bu anlaşmazlığı çözümlemek için yurda değgin hizmetlerinizdeki azim ve içtenliğiniz bize yeter bir kılavuz olabilir.

Bir kez Ethem Bey ve kardeşlerinin, ordu tedbirlerine ilişkin herhangi bir sorundan dolayı kendilerini küçümseme görmüş ya da gönülleri kırılmış saymalarına neden yoktur. Önümüzdeki sorun, sen-ben kavgasından hangi yanın üstün tutulması gerekeceği gibi bayağı bir benlik sorunu değildir.

Doğrusu şudur ki önümüzde yenilip mutlaka denize dökülmesi gereken bir Yunan ordusu vardır. Bu büyük sonucu alabilmek için ise büyük, ciddi ve kesin tedbirler gereksinmektedir. Benim askerliğime güvenirseniz -ki arkadaşlarımın bu güveni sakınmayacaklarını sanırım- bu büyük iş ancak düzgün, bir ucundan öbür ucuna ve en büyük kütlesinden son erine dek disiplinli, mükemmel bir ordu ile başarılabilir. Batı ordusunda bir süreden beri başlanılan çalışma, işte bizi amaca götürmeyi erek tutarak çabalamalardan meydana gelmiş ve biçimlenmiş bulunuyor. Amaç bu olduğuna göre gezgin güçler başında bulunan arkadaşlarımın da bu doğruyu anlamaları, onu değerlendirip benimsemeleri gerekir. Bu değerlendirme ve benimseme olup bittikten sonra ortada çözümlenmeyecek sorun kalmaz.

Mustafa Kemal'den sonra birçok kişi söz aldı. En sonra Reşit Bey konuştu. Çok sert, saldırgan bir konuşma yaptı.

Özetle şöyle dedi:

— Hâlâ Düzenli ordular yapmak gibi boş hülyalar peşinde misiniz? Hâlâ bu kurmay beylerle mi gâvuru kovacağınızı sanıyorsunuz?

Mustafa Kemal:

— Reşit Bey, dedi. Ordu sorunu üstüne şimdiye dek sürüp gittiği bilinen "fuzuli" sözlerinize de böylece bir son vermek gerektiğini söylemek isterim. Kardeşlerinizin hizmetlerini yadsıyan yok. Yalnız, o demek değildir ki insan iki buçuk hizmetiyle her doğruyu çiğneyerek yurdun başına bela olmaya hak kazanır. Herkes, hakkında ve haddinde kalmak zorundadır. Askerlik sorununun bu kerte uluorta tartışılması yalnız bilime değil, karşınızda bulunan arkadaşlara da saygısızlık olur.

Reşit Bey:

— Bu Anadolu savaşlarına katıldığımıza hata etmişiz, dedi. Bu

yüzden bizim yüz binlerce liralık çiftliklerimiz, servet ve samanımız düşman yanında kaldı. Benim ne zorum vardı da geleyim, buralarda sonunda bu duruma getirilecek işler için uğraşıp durayım? Zaten vatan ne kelimedir ki! Vatan adına bana İran da birdir, Turan da. Ben, nerede olsa pekâlâ oturabilir ve yaşayabilirim. Paşa, Paşa! Daha açık söyleyeyim! Ben, Venizelos'la da pekâlâ diz dize oturabilir adamım.

Mustafa Kemal'in kaşları çatıldı ve şöyle dedi:

— Reşit Bey, bu sözlerinizi özgürlüğünüzün aşırılığından ileri gelmiş saymak bile onların ağırlığını ve çirkinliğini hafifletmez. Biz karşımızda Venizelos'la diz dize oturabilecek yetenekte kişi varsaymak ve görmek istemiyoruz. Seninle Bingazi'de de beraberdik. Bu, günün birinde bu kerte vatansızca sözlerle tanık ve muhatap olmak için değildi. Böyle amansız ve saçma sözleri bırakalım da asıl soruna gelelim.

Reşit Bey, yüz binlerce liralık çiftliklerinden söz ederken Yunus Nadi Bey'in yanında oturan Yusuf İzzet Paşa, kalpağını başından çıkarıp masaya vurarak şöyle dedi:

— Bak birader, herif nelerden söz ediyor! Benimse bu dünyada dikili ağacım bile yok!

Bir sonuca bağlanamayan bu uzun, sert, kırıcı konuşmalar sonunda bir kez daha buradaki mebuslardan bir öğüt kurulunun seçilerek Ethem Bey'e gönderilmesine karar verildi. Eskişehir Mebusu Eyüp Sabri, Saruhan Mebusu Celâl (Bayar), Antep Mebusu Kılıç Ali, Karesi Mebusu Vehbi beylerle Sivas Mebusu Emir Paşa'ya bir de Reşit Bey katılarak kurulan kurul hemen Kütahya'ya yollanmak üzere kalkarken Mustafa Kemal, son sözünü söyledi:

— Bu arkadaşlar, şimdiye dek hizmet ettiler ve çalıştılar. Bu hizmetlerin değerlerini mahfuz tutmak isterim. Ordunun içinde candan çalışarak görevlerini sürdürebilirler. Her şey caiz ve her şey mümkündür. Yalnız, anlaşmazlık ve düşmanlık asla! İşte, bunu kabul edemeyiz! Haydi, göreyim sizi, bu kardeşlik ve kurtuluş temelini sağlayın!

Toplantı dağılmadan Mustafa Kemal hemen Ethem Bey'e bir telgraf çekerek durumu görüşmek üzere yarın 23.12.1920 günü özel trenle yukarıda adları bildirilen mebusları içeren bir görüşmeci kurulunun yola çıkarılacağını bildirdi. Reşit Bey de yola çıkmak üzere olduklarını bildiren ayrı bir telgraf çekti.

Kurul, Kütahya'ya varır varmaz Düzenli ordudan kendisini seven bir subay, karanlıkta Ethem Bey'i bularak son kerte kaygılandırıcı, alarma geçirici bir haber verdi:

— Efendim, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Bey, 8. ve 11. Tümenler temel olmak üzere Eskişehir'in güneybatı ve Kütahya'nın kuzeydoğusunda birliklerini toplamaya başladı. Bu gücün ilk ereği Kütahya'yı ansızın kuşatmak ve sizi diri ya da ölü olarak yakalamaktır.

Müsaade ederseniz ben de sizinle birlikte kalayım.

Ethem Bey, bu yeni tertip karşısında hemen savunma tedbirleri almaya davrandı. Kendi birliklerinde kalmak isteyen subayı yanında alıkoymayarak yine eski birliğe gönderdi.

Yalnız, Ethem Bey, bu haberden bir gün önce salt kişisel güvenliğini korumak, sürekli keşiflerde bulunmak üzere Parti Pehlivan'la birlikte yüz elli kişilik atlısını Kütahya'ya getirmişti. Bu atlılar, geceleri Kütahya dolaylarında devriye geziyor, İsmet Bey'in asker yığmaya çalıştığı Alayunt yönlerinde keşiflerde bulunuyordu. Ethem Bey, kendisini son kez görmeye gelen bu mebuslara da artık inanmıyordu. Ağabeyinden gayrısına bütün uyutulmuş, aldatılmış yüzüyle bakıyor, Kılıç Ali Bey gibileri de Mustafa Kemal'in espiyonu olarak görüyordu.

Parti Pehlivan'ın getirdiği keşif raporu, Ethem Bey'e gizli haberi getiren subayın dediklerini doğrular biçimdeydi. Yeni bilgiye göre de İsmet Bey'in kendi kumandasındaki 11. ve 8. Tümenler Kütahya'nın on beş kilometre kuzeyinde, Alayunt istasyonu dolaylarında yığınağını bitirmiş, Kütahya üstüne yürümekteydi. Ethem Bey:

"Demek ki İsmet Bey, sabahleyin erkenden birlikleriyle Kütahya'yı kuşatmak üzere geceden yürüyüşe geçecek." diye düşündü. "Bundan dolayı yapılacak ilk iş mebuslar kurulunu tutsak alarak Gediz'e doğru yola çıkarmaktı." Sonra bu düşüncesinden caydı. Elçiye zeval

olmazdı. Bunlar arasında bu işlere gerçekten kendisi gibi üzülenler de vardı. Reşit Bey'i karargâhta alıkoyarak ötekilerin Ankara'ya dönmesini söyledi. Reşit Bey de gitmek istediyse de bırakmadı. Kurul ayrılırken onlara şöyle dedi:

— Gediz Cephesinde Kuvayı Seyyare'yle düşman arasında savaş sürmektedir. Düşman, son aylar içindeki göreneğinin dışında garip bir ruhla bizden yani cepheden kimi mevziler işgal etmek istiyormuş. İşte, durum bu. Gidiniz Ankara'da candan arkadaşlarınızı uyarınız. Teşriî görevinizi ona göre yapınız.

Ethem Bey, kurul Ankara'ya yola çıkmak üzereyken Büyük Millet Meclisine şöyle bir telgraf çekti:

"Bu israfat içinde ulusun savaş sürdürmeye gücü kalmıyor. Bir yıldan beri düzgünce toplanıp durduğunuz halde bu sürede en büyük icraatınız kendi maaşlarınızı üç dört yüz liraya çıkarmak olmuştur. Yurdun yüksek çıkarlarını siyasetle çözümlemeye yetkili Ankara'ya dek gelen İstanbul kurulunun tutuklanması tarihte görülmemiş bir olaydır. Memleketin lehine olarak yenen devletler arasında meydana gelen ayrılığın (böyle şeyler) birliğe ve beraberliğe dönmesine yarayabilir. Herhalde aylardan beri ordu arasına sokulan fitneden haberdar edildiğiniz halde bir gizli birleşimle bunları gidermeye ve önlemeye cüret yeteneği göstermediniz. Her birerleriniz başka başka kaygılar peşinde, ereği unutmuş, amacı yüzüstü bırakmış bulunuyorsunuz. Tıpkı elbirliğiyle hükümeti denetim altında bulunduracakları yerde teşriî görevlerini kötüye kullanma dolayısıyla genel savaşın acı akıbetine düşen eski Meclisi Mebusan gibi sizler de kabine üyelerinin her birerine dalkavukluk ederek kutsal görevinizi kişi çıkarlarına feda etmiş görünüyorsunuz. Bundan dolayı sizlere Mondros Bırakışması dönemlerinin acı ve üzücü günlerini, Sevr Anlaşmasının zincire bağlayan yargılarını hatırlatarak yalvarırım ki İstanbul hükümeti erkânından olup yurtsever duygularından en ufak bir kuşku bile caiz olmayan Ankara'daki kurulla bugünkü durum üstüne görüşerek serbest olarak İstanbul'a dönmelerine müsaade edilmesini ve herhangi bir kötü işleme uğratılmamalarını dilerim.

Ethem

Ethem Bey'in öfkenin ateşler püsküren krateri üzerinden yazdığı bu yazı, Mustafa Kemal başta olarak bütün rakiplerini sonsuz sevindirdi. O, bu telgrafla Büyük Millet Meclisine karşı ayaklanmış ve "ihanet" denen, rakiplerinin kazdığı pislik dolu çukura yuvarlanmıştı.

Ethem Bey, Kütahya Merkez Kumandanı'yla Parti Pehlivan'a İsmet Bey güçleriyle çatışmaktan sakınmaları için buyruk vererek, Reşit Bey'le birlikte birkaç gün önce İsmet Bey'in kendisine armağan ettiği otomobile bindi. Gediz'e doğru uzaklaştı.

İsmet Bey, Ethem Bey'in düşündüğü gibi birliklerini Alayunt istasyonundan Kütahya üzerine yürütmüş, kimi yerleri de tutturmuştu.

Ethem Bey, Parti Pehlivan'a saldırıya geçen tümenlerle salt göz değinişini koruyarak yavaş yavaş Gediz yönünde çekilip raporlarını Gediz Kuvayı Seyyare karargâhına gönderilmesini bildirmişti.

*

"Gediz'de Birinci Seyyar Kuvvetler Kumandanlığına

13.12.1920

Kütahya

Ankara'ya ve Batı Cephesi Kumandanlığı'na yazdığı açık telgraf, Büyük Millet Meclisinin meşruluğuna karşı ayaklanış ve bu nedenle vatan hıyaneti olduğundan Ethem Bey'e işten el çektirilmesiyle hakkında kanuni kovuşturma yapılması Büyük Millet Meclisi Genelkurmay Başkanlığından buyrulmuştur. Birinci Seyyar Kuvvetler Kumandanlığını, sizden ve kardeşiniz Tevfik Bey'den sonra en kıdemli müfreze kumandanına teslim edip bırakınız.

Batı Cephesi Kumandanı

İsmet

Ethem Bey, 1 Ocak 1921 günü Batı Cephesi Kumandanı İsmet Bey'e şöyle bir yanıt verdi:

"Çektiğim telgraf ve telgraflar bütünüyle bir gerçektir. Ben de kendi hesabıma her türlü ihtiyata başvurdum. Şimdiki meşguliyetim, olayları lehime uydurmak üzere saldırınızı beklemektir. Meşruluğunu öne sürdüğünüz son durumunuz darmadağın olacaktır. Bana sal-

dıracağınız askerin nankör olacağına kanık olmakla beraber karşıt durum da düşünülmüştür. Büyük kavgalara girişmiş kişilerde can kaygısı söz konusu olmaz, diyorsunuz. Bu salığı bana vermeye layık olduğunuzu ispatlamak üzere Uşak Cephesine buyurmalısınız.

A, gözünü sevdiğimin biçareleri! Eğitimle 93'ten beri kazandığınız en ufak savaşı gösterebilecek durumda olsanız bu iddianıza o kerte şaşmayacağım. Bana karşı önem verici bir durum alınız. Yoksa hak ve gerçek başarı kazanacaktır. Tarih beni az ve sizi çok lanetleyecektir.

Baki, ilh* selam..."

Ethem Bey, Kütahya'nın altmış kilometre güneyindeki Gediz'e yaklaştığında ilk cephe kokuları, ilk top sesleri gelmeye başladı. Yeni şarapnellerin, yeni kurşunların açtığı taze yaralarından kanlar akan ilk yaralı kafilelerini görünce savaşın uyumadığını anladı.

Kuvayı Seyyare'nin temel güçleri Gediz'den otuz kilometre öteden Yunanlılarla çarpışmaktaydı.

Ethem Bey, Gediz'e vardığında Kurmay Başkanı Halil Bey'le Tevfik Bey'in cephede olduğunu gördü. Telefonla onları buldu. Gerideki olayların önemini anlatarak Tevfik Bey'i Gediz'e çağırdı.

— Düşmanın, manevi gücü nasıl? diye sordu.

— Aylardan beri çatışmadan çekindikleri görüldü. Yalnız karşımızdaki Yunan birlikleri, iki günden beri gittikçe artan savaşçı davranışlarıyla sanki bizimle çatışmaya istekli görünüyorlar. Ben öyle sanıyorum ki Kuvayı Seyyare'nin öbür yandan uğradığı durumdan Yunanlılar gafil ve bilgisiz değillerdir. Subaylarımız arasında da düşünceleri çelinenlerin bulunduğunu sanıyorum. Bundan başka 8. Tümenden buyruğumuzdaki piyade taburlarını da şu durum karşısında güvenilmeye değer bulamıyorum. Düşman üzerine gider gibi Kütahya'ya birlikleriyle birlikte gelmiş bulunan İsmet Bey, elbette bugün değilse yarın yetişecek. Sonra arkadan bize saldıracak. Böyle bir hal karşısında bir de içimizden kimilerinin ve birliklerin ihaneti baş

* ilh: ila ahir sözcüklerinin kısaltılmış halidir.

gösterirse aşırı içtenlikle düştüğümüz gafletin sonu ve büyüğü olur.

Ethem Bey, derin düşüncelere daldı.

Sonra Tevfik Bey'e:

— Evet, artık ihtiyat tedbirlerinde kusur etmemeliyiz. Yalnız kötü düşüncelere de yenilmemeliyiz. Gerçekten temiz yürekliliğin yeri yürek değil dimağmış, dedi.

Sonra atına atlayarak Gediz önlerinde ateş hattı gerisindeki bir köyde yedek güçler arasında bulunan Piyade Alay Kumandanını kerpiç karargâhında buldu. Bu bir Binbaşı idi. Ona:

— Binbaşı bey, 8. Tümen Kumandanı İzzettin Bey'le son günlerde aranızda hiçbir haberleşme geçti mi? diye sordu.

— Evet. Birkaç gün önce alayın kimi eksiklerinin gönderilmesini kendisinden istemiştim. Tümen kumandanım, Kurmay Yarbay İzzettin Bey, şu cevabı vermişti:

"Birkaç gün daha sabrediniz. Ya biz, ya da siz, bize katılacaksınız."

— Binbaşı bey, bugün artık gerçekleşen acı bir durumda kaldığımızı size üzülerek ve açıkça söylemek zorundayım. Durum bu merkezdedir. Buna ne diyeceksin?

— Pek çok üzüldüm. Yan yana ve el ele verip birlikte yurdu düşman ayağından temizlemeye sıra geldiği bir zamanda Kuvayı Seyyare gibi bir gücü düşmanla savaşırken arkadan vurmak ya da vurdurmak. Of, of! Bu ne mutsuzluktur!

— Evet, bu böyle acı bir sonuçtur ki işte gelip çattı. Durumun gidişine göre, yarın güçlerimiz eylem olarak iki ateş arasında bulunacak. Bundan dolayı subaylarınızı toplayınız, kendileriyle konuşacağım.

Toplanan bir bölüm alay subayına Ethem Bey şunları söyledi:

— Arkadaşlar, ne uzun araştırmalara, ne de geniş açıklamalara durum elverişli değil. Yalnız, beklenmeyen durum üstüne size şu bilgiyi vermekle yetineceğim. Görüyorsunuz ki Kuvayı Seyyare düşmanla savaş durumundadır. Sizler de onun yedek gücünü meydana getiriyorsunuz. Batı Ordusu Kumandanı İsmet Bey, dünden beri eylem olarak saldırı durumuna geçmiştir. Güçleri, şimdi Kütahya'dan beri karşı koymaya uğramadan Gediz'e doğru yürüyüşlerini sürdürüyor. Yarın

sabah ya da geceleyin Gediz sırtlarına yetişeceklerine göre silahla durdurularak kendilerinden önce insaf ve anlaşma isteyeceğiz. Sonra savunmaya geçeceğiz.

Arkadaşlar, karşınızdaki düşman parti tartışmalarına girişmiş, sanki bir enkaz durumuna gelmiş bulunuyor. Onların artık yurdumuzu barış yaparak boşaltmaya hazır bulunduklarını kanıtlayan durumlar çoktur. Ne var ki Yunanlıların döktükleri kanlara karşın başlarını eğdiren bizim toplanmakta gösterdiğimiz yetenek ve dayanıklılıktı. Yurdu boşaltmaya değgin yenen devletlerle bugünkü Yunan hükümetinin Ankara'ya gönderdikleri İstanbul kurulunun açık konuşmaları ile de Yunanlıların aczi meydana çıkmıştı. Ne var ki bu kurulun Ankara'da teması önlenmiştir.

Efendiler, alayınızın bütününe eski koşullar içinde güvenemem. Kuvayı Seyyare'yi bu acıklı duruma benim temiz yürekliliğim ve içten düşüncelerimle ben düşürdüm. Olağanüstü durumlar içinde herkesi göründüğü gibi benimsemek hiç de doğru değilmiş. Ne var ki ben bunu pek acı olarak çok geç anladım. Eğer aranızda Kuvayı Seyyare'nin yanı başında bize saldıracaklara karşı silah kullanmak istemeyenler varsa düşünmek için kendilerine bir saat mühlet veriyorum. Zor yok. Bizimle kalmak istemeyenleri tehlikeli bölgemiz dışına serbest bırakacağım, şu kadar ki silahlarını alarak.

Subayları kendi aralarında tartışmak, bir karara varmak üzere serbest bıraktı. Sonra önünde konuştuğu kerpiç kulübeye girdi. Biraz sonra subaylar, kararlarını bildirmek üzere geldiler. Ona yaklaşık küçük büyük rütbeli subay, Ethem Bey'le kalıyor, Alay Kumandanı'yla dört beş subay da gidip gitmemekte ikircikli görünüyordu. Verdiği sözü tutarak onları, gitmek isteyen bütün eratı, silahlarını alıkoyarak bölgeden uzaklaştırıp serbest bıraktı. Öbür subaylarla eratı alarak Gediz'deki karargâhına döndü. Akşam olmak üzereydi. Kış bulutlarının arasından güneş, karla örtülü dağların, tepelerin doruklarını soğuk bir pembelikle, ateş gibi turuncu alevlerle yakıyordu.

Kuvayı Seyyare, hâlâ Yunan cephesinde vuruşuyor, top sesleri uzak gök gürültüleri gibi uğuldayıp duruyordu.

Parti Pehlivan'ın sık sık gönderdiği raporlardan da İsmet Bey güçlerinin, gittikçe Gediz'e yaklaştıkları anlaşılıyordu.

Ethem Bey, akşam karanlığı basarken, Gediz'in sırtlarındaki kimi

gedikleri gözaltında bulundurmak üzere yedek müfrezeyi buralara yerleştirdi. Akşam karanlığıyla cephe durgunlaşınca Kurmay Başkanı Halil Bey'i telefonla çağırttı. Çabucak gelen Halil Bey'den cephe durumunu dinledikten sonra şöyle dedi:

— Halil Bey, cephemiz ikileşti demektedir. Kuzey savunma çizgimiz önünde İsmet Bey, eğer durmaz da saldırıyı sürdürürse bizim için silah kullanmak zorunlu değil midir?

— Evet, mademki biz belli ve ortaklaşa düşmanla dövüşürken bizi arkadan vuracak olurlarsa kendimizi savunmak elbette zorunludur, meşrudur. Ben, bir olupbittiden çoktan beri korkuyordum. En sonra, bu arkadaşlar, sizin aşırı içtenlik ve hastalığınızdan yararlandılar.

— Halil Bey, birliklerimiz düşmanla süreklice temastaydı. Cepheyi bırakıp kuruntuya düşmüş arkadaşlara uymak doğru olmazdı.

— Yunanlıların cephemizde iki günden beri savaşmaya atılışlarını çoktan beri çarpışmadan çekinir durumlarıyla denkleştiremiyorum. Öyle sanıyorum ki Yunanlıların casus örgütleri bizim bildiğimizin üstünde, yani bugün içimizde baş gösteren durumdan bilgileri var. İki gün öncesine dek tek tük bize sığınmaya başlayan Yunan eratının söylediklerine göre Yunan ordusunda söz ayağa düşmüştür. Yunanistan'da parti tartışmaları da en kızgın kerteye ulaşmıştır. Ordularında disiplin kalmamıştır. Yunan askerleri cepheden kaçmaktadır. İşte bu durumdayken içimizdeki durum, düşman ordusunun moralini yeniden yükseltecektir.

Ethem Bey, gece yarısına dek kurmay başkanıyla oturup dertleşti. Bir insanın yaşayışı sırasında rastlayan en acı, en bunalımlı, en üzücü an gelip kapıya dayanmıştı. Ethem Bey, birkaç saat şekerleme kestirmek üzere birer kerevete uzanırlarken kurmay başkanına:

— Halil Bey, yarın sabah şafakla beraber siz eski Yunan savaş hattına, ben de yeni iç cepheye yollanmalıyız, dedi.

"Bunu söylerken dili sanki dönmüyor, gözlerinden yaşlar boşanıyordu. Halil Bey de ağlıyordu."

Ethem Bey, sözlerini kesik kesik şöyle sürdürdü:

— Cephelerde karşımızdakiler yol açmadıkça çarpışmadan çekinmeliyiz. Yunan cephesindeki toplardan ikisini bana gönderiniz. Her iki yandan olacaklardan birbirimize süreklice bilgi vermeliyiz.

Ethem Bey, gözünü kırpmadan sabahı etmeye çalıştı. Midesinden yükselen dayanılmaz sancılara şimdi daha dayanılmaz acılar katılmış, onun iskelete dönmüş eski gürbüz gövdesini cehennemin daha yakıcı, kahredici hatlarına doğru çekip götürmeye başlamıştı. Durmadan sağdan sola, soldan sağa dönüyor, inleyip de Halil Bey'i tedirgin etmemek için kendini zor tutuyordu, salt hızlı, öfkeli bir biçimde soluyordu. Gecenin soğuğu da artmıştı. Buz gibi umutsuzluk, buz gibi düşünceler, buz gibi bir gece ortasında bir insan olarak dayanabilmenin bütün evreleri Ethem Bey'in önünden birer birer geçiyordu.

Onun bu acıklı durumunu gören Halil Bey, kalktı, kendi kaputunu da Ethem Bey'in üstüne örterek ocağa biraz daha odun attı. Ocağın alevleri odanın duvarlarında gün ışıyıncaya dek oynadı durdu. Ethem Bey, gözleri açık bu alev oyunlarında baş aşağı düşüşünün bütün korkunç dramını yaşadı. Bir ara, dalar gibi oldu, bu arada bir de düş gördü. Uyandı. Bu, etkili bir düştü. Bu düş onu uyandırmıştı.

Halil Bey'in hazırlandığını gördü:

— Gidiyor musun, Halil Bey? Hayırlı bir düş görmediniz mi?

Halil Bey acı acı gülerek:

— Bugün düş değil, bakalım ne acı olayları göreceğiz, diye yanıtladı. Sonra kumandanını selamlayarak hızla odadan çıktı.

Güneş doğmuştu. Ethem Bey, kanepede oturmuş, karşı karlı sırtları gözden geçiriyordu. Bu sırada Parti Pehlivan'ın adamlarından üç yaralı atlı geldi.

Bunların getirdiği rapor şöyle yazıyordu:

"Bu sabah şafakla beraber Hisar köyünden bize baskın yapan bir piyade birliğiyle aramızda meydana gelen çatışma sonunda köyü bırakarak sırtlardan çekilmekteyim. Bende üç yaralı, üç ölü var. Baskın yapan piyade birliğinin yitiklerini bilmiyorum. Geride bıraktığımız Çavdarhisar köyüne haylice piyade birlikleri girmektedir."

*

İsmet Bey, Gediz'in kuzey sırtlarındaki Ethem Bey savunakları üzerine saldırmakla kalmamış, top ateşi de açtırmıştı. "Bursa'da bu-

lunan Yunan güçlerine karşı yalnız bir piyade tümeni bırakılarak iki piyade tümeni ve süvari tugayı, Eskişehir'in güneybatısında ve Kütahya yönünde toplanmıştı. Uşak'ta bulunan Yunan güçlerine karşı da yalnız bir tabur bırakılarak iki piyade tümeni ve yedi süvari alayı Dumlupınar dolaylarında ve yine Kütahya yönünde toplanmıştı."

Ethem Bey, gerek Yunan cephesinden, gerekse Gediz sırtlarından gelen top seslerine kulak vererek bütün anlamıyla iki ateş arasında kaldıklarını anladı.

Biraz sonra birkaç Yunan uçağı Gediz üzerinde uçarak keşiflerde bulundu.

Bu sırada Türk uçakları da Ethem Bey'in kuzey savunaklarına bombalarla karışık bildiriler atıyordu.

Bu bildirilerde şöyle diyordu:

— Ey Kuvayı Seyyare'nin kahraman ve fedakâr eratı, size ordumuzun başkumandanından erine dek hepsinin saygı ve sevgileri var. Ordumuzun ereği sizin itaatinizi kötüye kullanan ve kendi özel amaçlarına alet etmek isteyen Çerkez Ethem -ilk kez Çerkez deniyordu- ve kardeşleridir. Bunlar, zararlı insan olmak üzeredirler. Bu hainlerin buyruğuyla kardeş ordumuza silah atmayınız. Biz silah arkadaşlarınıza karşı kan dökmeyiniz. Sizin için sorum yoktur.

-Düzenli ordu-

Ethem Bey, İsmet Bey'le ara bulmak üzere son bir kez başvurdu. Gediz'de bulunan Saruhan mebuslarından Reşat Bey'le Deniz Binbaşısı Aziz Bey'i ulak seçerek şu haberi gönderdi:

"Kardeş güçler arasında dökülecek olan kanlar, iki yan için ihanet olacağı gibi karşımızda durumu çok sarsılmış düşmanlarımıza fırsat ve yeniden can vereceğini, Çavdarköy'de bulunan İsmet Bey'e gidip söyleyiniz. Her iki cepheden gelen silah seslerini işitiyor ve yine her iki cepheden gelen yaralıları görüyorsunuz. İsmet Bey'e son selamımı söyleyiniz. İnsafa çağırınız. Evet, onlar kuruntudadırlar. Bundan dolayı yüz yüze gelmek istemezler. Lakin amaç, yurdu kurtarmak olduğuna göre böyle şeyler ikinci hatta üçüncü derecede düşünülür."

İki ulak, atlarına binerek Gediz'den çıktı. Savunaklarındaki gö-

zetleme yerinden ulakların iki ateş arasından geçerek İsmet Bey'in karargâhına vardığı izlenerek Ethem Bey'e rapor edildi.

Bunun üzerine Ethem Bey'in savunma çizgisine, İsmet Bey güçleri daha şiddetle yüklendiler. İsmet Bey, iki ulağı Ethem partizanı olmakla suçlayarak gözaltında Ankara'ya gönderdi.

Ethem Bey, durumun ağırlığını görerek kardeşlerini çağırıp görüştü. Kısıldıkları bu kapandan bir kurtuluş çözümü aradılar. Ethem Bey, Yunanlılarla birkaç günlük bırakışma yapmanın sorumunu üzerine alarak yaveri Yüzbaşı Sami Bey'le birlikte cephe bölgesinde Yunan casusu oldukları kuşkusuyla yakalanan biri Ermeni iki kişiyi otomobiline bindirerek Uşak'taki Yunan kumandanına gönderdi.

İsmet Bey güçleri durmadan saldırıyor, Ethem Bey'se güçleri Yunanlıların karşısında bağlı olduğundan buna karşılık veremiyor, durum her saat biraz daha bunalımlı noktaya doğru yaklaşıyordu.

Yunanlılar, saldırıya geçerek önemli kimi mevzileri ele geçirmişlerdi.

Ethem Bey, Refet Bey'in de bu sırada doğudan atlarıyla meydana çıkarak bir kuşatmaya başlayabileceğini düşünüyordu. Böylece üç yandan çevrilmek tehlikesi baş gösterecek, son kerte bunalımlı, içinden çıkılmaz bir durum doğacaktı.

Şimdi, bu son duruma göre yurt kaygısı da bitip o aşağılık can kaygısı başlıyordu.

Ethem Bey, Refet Bey'in bu düşünülen kuşatmasını engellemek üzere Doğu Cephesi yönüne güçlükle bir keşif müfrezesi gönderdi. İkindiüstü İsmet Bey'in yaptığı şiddetli bir saldırı, Ethem Bey'in Gediz sırtlarındaki savunaklarını çiğneyerek geri attı, Ethem Bey eldeki bu örtü gücünü alarak Gediz'den Şaphane yönüne doğru çekildi.

İsmet Bey güçleri, soluk aldırmaksızın bu zayıf gücü adım adım kovalıyor, sanki ateşten bir çember içine almaya çalışıyordu.

Bu sırada Yüzbaşı Sami Bey, Uşak'taki Yunan kumandanından Ethem Bey'e şu haberi gönderdi:

"Yunan ordusu kumandanı General Menata ile konuştum. Bugün dahil dört günlük bir bırakışma önerimizi kabul etti. Cephemizde

bulunan birliklerin kumandanlarına şimdi buyruklar verdi. Yalnız bırakışma koşullarının dondurulması için yetenekli bir memur istiyor. Benim şimdilik dönüşüm uygun görülmedi."

Ethem Bey, bu haberi alır almaz Yunan cephesinde de top, tüfek seslerinin kesildiğini gördü. Şimdi, İsmet Bey'e bir vuruş vurmanın zamanı geldi diye düşündü.

Hemen Yunan cephesinden getirttiği iki güçlü top ve büyük gücüyle Gediz'e girmiş olan İsmet Bey güçlerine karşı savaşa girdi. Boğuşma çok çetin oldu. İki saat sürdü. İsmet Bey güçlerinde bozgun başladı. Bir tümen dağıldı. Öbürü bozuldu. Gece bastırdı. Top, tüfek sesleri kesildi.

Ethem Bey güçleri geceyi Gediz'de ve kuzeyinde geçirerek sabahleyin gün ışırken İsmet Bey güçlerini Kütahya'ya doğru izlemeye başladı. Ethem Bey, geride, Gediz ve Yunan cephesi karşısında Bolşevik Taburu denilen Karakeçili aşiretinden devşirme Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey'in sekiz yüz kişilik taburunu, bunun yanı sıra bir de atlı müfrezesini bırakmıştı.

Ethem Bey, atının sırtında Kütahya'ya doğru ilerlerken şöyle düşünüyordu: "Acaba bu vuruş yetecek mi? Ama ben sanmam. Ben bunu sanmamakla birlikte şu durum üzerine Millet Meclisinin yapacağı bir işe el koymanın etkiden uzak kalmayacağını umarım."

Yunanlılar, cephede dek durmayı sürdürüyordu. Yalnız, bu sırada Yunan uçakları Kütahya'ya çekilen 8. ve 11. Tümenler üzerinde keşif uçuşu yaparak birkaç bomba da attı. Bu olay, Ethem Bey'in usunu başına getirdiyse de artık elinde yapacak bir şey yoktu. Yunanlıların bu bombaları atması, Kuvayı Seyyare'yle el ele çalıştıkları duygusunu yaratmak içindi.

Ethem Bey, bunun üzerine atından inerek Yunan cephesine bıraktığı Bolşevik Taburu Kumandanı Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey'e şu buyruğu yazıp bir atlı haberciyle gönderdi:

"Bozulan İsmet Bey tümenlerini izleyerek Kütahya'ya doğru ilerliyoruz. Fakat Yunanlıların aramızdaki bu çekişmeyi fırsat sayarak yararlanmaları belkisi çoktur. Her zamandan çok gözetlemeye ve

haber almaya önem veriniz. Eskisi gibi Yunan işgal bölgesine ve karargâhına güvenilir ve tecrübeli casuslarımızı gönder. İlk önce Yunanlıların askerce hazırlıklarını öğrenin. Eğer herhangi bir yandan ye özellikle Gediz'e doğru bırakışma hükümlerini bozan bir saldırı karşısında kalırsanız, hemen bize haber vermekle beraber ikirciksiz silahla karşı koymak ile görevlisiniz."

Dereköyü'nden Ethem

İsmet Bey güçlerini izleyen Ethem Bey güçleri, ertesi günü öğleden sonra Alayunt, Kütahya dolaylarında yeni savunaklarla karşılaştı. İsmet Bey burada elverişli bir savunak meydana getirmişti. Sırtını demiryoluna dayayan İsmet Bey, Afyonkarahisar, Eskişehir, İnönü gibi merkezlerden getirdiği taze güçlerle Ethem Bey yetişinceye dek yeni bir güçlü savunma hattı yaratmıştı. Akşama dek burada karşılıklı silah patlatıldı. İsmet Bey'in savunma hattı biraz sarsıldıysa da yıkılmadı.

Akşam karanlığıyla birlikte silahlar sustu.

Her iki yan da dinlenmeye çekildi.

*

Ertesi sabah başlayan savaş daha şiddetli oldu. İsmet Bey demiryolundan sonuna dek yararlanmıştı.

Ethem Bey, bugün bütün gücüyle Alayunt'a saldırıyordu. Dün yaptığı askerce yanlışlık ciğerini yakıyordu. Dün İsmet Bey'i Kütahya'da sanarak orayla çokça oyalanmış, güçlerini ikiye ayırmıştı. Şimdi bütün güçleriyle Alayunt'a çullanacağını boşuna düşünüyordu.

İsmet Bey'in elindeki bütün toplar, kimsenin gözyaşlarına bakmadan ateş püskürüyordu.

Ethem Bey, yüz elli kişilik bir atlı müfrezesini de geceleyin karşıya, İsmet Bey savunaklarının gerisine geçirmişti. Öğleden sonra İsmet Bey'in birliklerinden beri yana sığınanlar, tutsak olanlar artmaya başladı.

Bu savunma hattının da sarsıldığı anlaşılıyordu.

Öğleden sonra İsmet Bey'in askerce talihi bir yarım ay gibi karanlığa gömülmek üzereyken Refet Bey'in her iki yanca da beklenip duran atlıları Ethem Bey'in sağ, geri yanlarından sökün etti. Onları beklemek üzere Ethem Bey'in geride bıraktığı müfreze çarpışmaya başladı.

Ethem Bey, İsmet Bey'in savunakları önünde bir örtü gücü bırakarak bütün güçleriyle Refet Bey güçlerine çullanmayı düşündü. Refet Bey, Ethem Bey güçlerini arkadan kuşatmaya girişmişti. Ethem Bey düşündüğü gibi yaptı. Refet Bey güçlerine saldırarak püskürttü, bunların bir bölümünü de dağıttı. Refet Bey, savaş meydanından ilk uzaklaşanlar arasındaydı. Savaş meydanında bıraktığı evrak çantası Ethem Bey'in eline geçti.

İşte, bu sırada Ethem Bey'in Yunan cephesinde bıraktığı Bolşevik Taburu Kumandanı Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey'den şöyle bir rapor geldi:

"Yunanlılar Kuvayı Seyyare cephemizi göstermelik olarak bırakışma hükümlerine şimdilik uyar görünüyorlarsa da bize gelen doğru haberlere ve keşiflerimize göre saldırı amacıyla hazırlıklarda bulunmaktadırlar. Bu gerçekleşmiş gibidir. Hatta şimdi Uşak'tan haber getiren bir casusumuzun anlattığına göre Yunan birliklerinin Uşak'ın doğu yönünden Dumlupınar ve Afyon genel yönüne doğru saldırıya geçmiş ilerlemekte olduğu, yine Bursa'dan İnönü'ye doğru da bir başka Yunan kolunun benzer davranışa katıldığı sızan haberlerdendir. Karşımızdaki Yunan kıtalarında henüz ileri yürüyüş yoksa da kimi noktalara asker gönderilmektedir."

Ethem Bey, bu haber üzerine kurmay başkanı Halil Bey'le ağabeylerini çağırarak bir toplantı yapmak zorunda kaldı.

İsmet Bey'den tutsak düşen askerlerden de Yunan süvari güçlerinin İnönü'den ileri Eskişehir'in batı yanlarındaki ovalarda göründüklerini öğrenmişti.

Yapılan toplantı sonunda bu yeni gelişme karşısında İsmet Bey güçlerinin yakasını bırakıp Kuvayı Seyyare'yi yine Gediz'e çekmeye karar vererek hemen geceleyin bunu uygulamaya başladı.

Sabahleyin İsmet Bey'in dün epeyce hırpalanan savunma çizgi-

si önünde salt Ethem Bey birliklerinin yaktığı mermilerin hartuçları* karlar üzerinde parlıyor, şurada burada kimi ölüler yatıyor, çamurlara karışmış kar tümseklerinin arkasında bomboş siperler görünüyordu. Top mermilerinin karla örtülü toprak üzerinde açtığı çukurlar kapkara kraterler gibi sırıtıyordu.

*

Ethem Bey güçlerini Gediz'e doğru izleyen İsmet Bey güçleri, savaş vermeden ilerleyedursun Gediz dolaylarındaki Efendi Köprüsü'nde bulunan İsmet Bey, Eskişehir kuzeyindeki 24. Tümenle Dumlupınar'daki 12. Kolordu kumandanlarından şu raporu aldı:

"Düşman Yenişehir'den Bilecik yönünde ve Uşak'tan Dumlupınar yönünde yürüyüşe geçmiştir."

İsmet Bey, başını avuçlarına gömerek düşündü: Batı Cephesi'nin bütün tümenleri Ethem Bey'in izlenmesi yüzünden Gediz önüne yığılmış durumdaydı. Eğer Yunanlılar hızlı bir yürüyüş temposu tutturabilirlerse, kendi tümenleri yetişinceye dek İnönü'nü tutabilirler, Eskişehir'i ele geçirebilirlerdi. Şundan ki Yunanlıların önünde bırakılan güçler çok zayıf bir örtü görevi yaparak çekilmekten başka bir şey yapamazlardı. Birdenbire korkunç bir önem kazanmış olan Yunan ilerleyişini durdurmak uğruna Ethem Bey'in önündeki bütün güçleri çekip götürmek de ona meydanı büsbütün boş bırakmak olacaktı. İsmet Bey, Ethem Bey güçlerinin önünde bir örtü gücü bırakarak tümenlerini hızla geri çekmeye başladı.

Düşmanın üzerine kestirmeden inmek zorunda olan İsmet Bey güçleri, topları, başka ağırlıkları Kütahya üzerinden dolaştırarak getirmek üzere Murat Dağı'nın yamaçlarından sıyrılarak geçen en kestirme, en kısa yoldan yürüyüşe geçti.

Yazın bile üzeri karlarla örtülü olan Murat Dağı, bu alaca karanlıkta ak örtüsüyle daha heybetli görünüyor, çam ağaçlarının arasından ıslık çalarak esen rüzgârın, birliklerin çevrelerini saran haşin doğanın verdiği ürperti de içlerindeki üzgünlüğe katılıyordu. Gündüz çok açık başladı. Güneş, eratın ve subayların sırtını ısıttı, yollarını aydınlattı.

* Kovan.

Bütün bu yarım gecelik ve bir günlük yürüyüşte hep Murat Dağı'nın çevresini dolaştılar, boyuna ilerledilerse de onu yine yanı başlarında gördüler. Saat üçe doğru Dumlupınar mevzimizin sağ açığında bulunan Karakeçili köyüne vardılar. Buralarda hepsinin de kulağı kirişteydi. Top ve tüfek sesi bekliyorlardı. Bereket versin hiçbir şey yoktu ve onlar düşmandan daha önce mevziye ulaşmışlardı.

Düşman tümenleri, dolgun silah, erat sayılarıyla önlerindeki örtü Türk güçlerini ite ite ilerliyordu. 24. Tümen düşmanı istenildiğinde daha iyi oyalıyor, onu geciktirmek uğruna türlü fedakârlıklar yapıyordu.

8 Ocak 1921 günü İnönü mevzilerinde 4. Tümenden bir alay, bir saldırı bölüğü, bir batarya top vardı. 11. Tümenin bir alayı da 9 Ocak'ta yetişecekti. Savaşa savaşa, yıprana yıprana bir alayı büsbütün dağılıp giden 24. Tümenin de bu savunağa çekilebileceği umuluyordu. Düşman, ayın dokuzunda saldırıya geçerse karşısında ancak dört alay bulunabilirdi.

Gerek Yunanlılar, gerekse Türk ordusu birlikleri, Ankara yolunu açmak ya da kapamak kaygısıyla kilit noktası olarak bilinen İnönü istasyonu ile köyüne doğru bir yürüyüşe geçmişlerdi. Türk ordusu, beraberinde sekiz bin beş yüz er, dört yüz on yedi subay, altı bin tüfek, on sekiz hafif makineli tüfek, kırk sekiz ağır makineli tüfek, yirmi sekiz top götürüyordu. Bundan başka arkadan yetiştirmeye çalışılan birkaç piyade taburuyla atlılar da katılınca ordunun tutarı biraz daha yükseliyordu. Yunan güçleriyse dört yüz yirmi yedi subay, on beş bin sekiz yüz on altı er, on iki bin tüfek, iki yüz yetmiş hafif makineli tüfek, seksen ağır makineli tüfek, yetmiş iki topu içeriyordu.

Türk ordusunun savunakları İnönü demiryolu istasyonunun biraz kuzeyinden geçiyor, sağ ve sol kanatlarda yüksek tepelere sırt veriyordu. İsmet Bey güçlerinin ağırlık merkezi sol kanattaydı. Sağ kanattaki Söğüt yolunu ise çok hırpalanmış, ezilmiş, askerlerinin önemli bir bölümünü yollarda vuruşarak harcamış olan 24. Tümen tutuyordu. Demiryolunun geçtiği ortadaki vadi ise ancak bir süvari bölüğüyle bir piyade taburunca tutulmuştu.

Yunanlılar, sabahın saat altısında dağı taşı örten ince sis arasında hayaletler gibi belirerek sol kanada baskın biçiminde saldırılarda bulundular. Birkaç önemli tepeyi de ele geçirmekte gecikmediler. İsmet Bey güçlerinin yaptığı ufak karşı saldırılar etkisiz kaldı. İsmet Bey, saldırıdan bir saat sonra otomobilinden inerek istasyona girdi. O geldiğinde üç dört günlük yol yorgunluğundan, açlıktan, çıplaklıktan perişan sol kanattaki savunucular, düşmanı ele geçirdiği tepelere mıhlamış, cephede bir durgunluk yaratmışlardı.

Bu sırada Ankara'da, Mustafa Kemal'le arkadaşları da dokuz doğuruyordu. İsmet Bey, cephede durgunluk olduğunu Mustafa Kemal'e bildirdi. Mustafa Kemal, hemen Ankara'dan verdiği buyruklarla cepheyi belli bölgelere ayırttı. Çok zayıf bulduğu orta cephenin savunmasına 24. Tümenden bir alay daha verdi. Saat ona dek karşılıklı tüfek atışlarıyla geçen savaş, sisin kalkmasıyla şiddetlendi.

Yoğun topçu ateşinin koruyucu çelik perdesi altında Yunan piyadesi dalga dalga yine sol kanada yüklendi. Donmuş topraklar içinde kazılmış boş siperlerinde yırtık çarıklarından mosmor parmakları dışarı fırlamış Mehmetçikler, hilafetçi, padişahçı ayaklanıcılara bir türlü göstermedikleri direnci bu düşman dalgalarına karşı göstererek onları hemen oracıkta kırıyor, sapır sapır döküyordu.

Ethem Bey'in umacı gibi görünen güçleri meydandan çekilip gittikten sonra kollarını sallayarak Eskişehir'e, oradan da tereyağından kıl çeker gibi Ankara'ya gideceklerini sanan öylece hazırlanan Yunan askerleriyle subayları, bu toprağa gömülmüş, açlıktan, yorgunluktan, uykusuzluktan avurtları çökmüş, kuru yüzlü insanların nereden çıktığına şaşıyorlardı. Onların birkaç katı silah, insan üstünlüğüyle saldırışları işe yaramıyordu. Düşman, haklı olarak şaşırmıştı.

Bu sırada İsmet Bey güçlerinin sayılı topları, Bozüyük önlerine kurulmuş düşman bataryaları üzerine savurdukları isabetli mermilerle onların da ağzını kapadığından düşman cephesinde gerçek bir şaşkınlık başladı.

Bu şaşkınlık durgunluğundan yararlanan kumandanlık, 4. ve 11 Tümenleri kimi noktalarda saldırıya kaldırdı.

Yalnız, bu sırada orta cepheyi kapayan zayıf güçler, sisin yardımıyla ileri sokulan, iki savunma kanadının arasından süzülen düşman güçlerini ayırt edemediğinden her iki kanattaki Türk savunaklarının bağlantı olanakları elden çıkıverdi.

Bu da ancak koyu sis kalktığında görülebildi. İsmet Bey, bu durum karşısında soğukkanlılığını yitirmeyerek bu tehlikeli durumda merkezden sürülmüş olan düşmanın karşısına yedek güçlerden bir bölümünü sürdü. İstasyon kuzeyinde savunaklar meydana getirerek kendisi İnönü istasyonundan ayrıldı, karargâhı ile birlikte İnönü köyüne yerleşti. Sol kanada yüklenen bütün düşman saldırıları kırılıyordu. Ne var ki sağ kanattaki 24. Tümenin varlığından artık haber de alınamaz olmuştu. İsmet Bey, bunu görünce öğleden sonra cepheyi İnönü istasyonunun gerisine aldırmak üzere buyruk verdi.

İkindiüstü cephe geriye doğru kaymaya başladı. Düşman da bırakılmış siperlere girmekte ivedi davrandı. Yunanlılar, yeni Türk savunaklarına saldırmadılar. Onlar da hırpalanmıştı. Geriden, İsmet Bey'in bu çekilen birlikleri besleyeceğini de sezmişe benziyorlardı. Ancak yeni güçlendirme birlikleri alınca bunu yapabileceğe benziyorlardı. Yalnız, İsmet Bey güçleri de açlıktan, üst baş yokluğundan, cephane eksikliğinden bunalımlı bir noktaya gelmişlerdi.

Daha üstün, dinlenmiş Yunan güçlendirme birlikleri yetiştiğinde durum son kerte tehlikeli olabilirdi. İsmet Bey, çekilme buyruğu verip vermemek için kıl üstünde bulunuyordu.

11 Ocak 1921 sabahı başlaması beklenen düşman saldırısı için birlikler gözlerini kapamadan bütün gece siper kazıp savunma hazırlığı yaptılar.

Gün ışıdı. Güneş doğdu. Hiçbir kıpırdama görülmedi. Biraz sonra ileriden çok şaşırtıcı, çok güzel bir haber geldi. 11 Ocak 1921 sabahının donuk güneşi, batıya doğru çekilen Yunan tümenlerinin sırtlarını aydınlatıyordu.

Savaş meydanında yalınayak Türk şehitleri iyi giyimli kuşamlı, iyi silahlanmış düşman ölüleri, makineli tüfekler, yığınlarla savaş malzemesi yan yana yatıyordu. Her yengi ile yenilgi arasında kıldan ince

bir fark vardı. Türk ordusu, acıya biraz daha dayanma gücü taşıdığından kıl gibi ince sınırın berisindeki zafer bölgesinde kaldı. Yunan Megalo İdea'sı ilk anlamlı yumruğu bu karlı kış günü İnönü'nde yedi.

Bir mermi çukurundan savaşı yöneten ufak tefek bir kumandan Albay İsmet Bey, birdenbire dev gibi boy atarak gözleri doldurdu.

UNUTULUŞUN CENNETİNE DOĞRU BİR YOLCU DAHA

— Ulan kancıklar!
Demirci Mehmet Efe

Eski Muhafız Bölüğü Kumandanı Üsteğmen Şerif Bey, Refet Bey'in buyruğuyla Akşehir'deki eğitim alanından kalkıp atlı bölüğü ile ağır makineli tüfek takımını trene attığı gibi akşamüstü Afyonkarahisar'a vardı. Eratını, hayvanlarını doyurup dinlenmeye geçirerek kendisi de yatıp uyudu.

Sabahın alaca karanlığında bir er onu tatlı uykusundan uyandırdı:

— Albay Refet Bey, Konya'dan trenle istasyona geldi.

Bu haberi alınca hemen giyindi. İstasyona vardı. Emir Subayı Teğmen Hikmet Bey (General), onu kumandanın yanına götürdü. Refet Bey, tren lambasının ölü gözü gibi yanan ışığı altında jiletle tıraş oluyordu.

Şerif Bey'i görünce sevindiğini gösterdi:

— Ooo, hoş geldin Şerif! Gel şöyle otur bakalım, seninle görüşeceklerim var.

Kompartımanda tahta sıraya oturan Albay Refet Bey şöyle dedi:

— Şerif, Demirci Efe'nin üzerine gidiyoruz.

Şerif Bey, kendinde olmayarak bir kez yerinden sıçradı ve sertçe:

— Neee? diye bağırdı.

Refet Bey, buna şaşacağına neşeli bir kahkaha attı.

— Ne o, korktun mu?

— Hayır, korkmadım. İyi kararınız karşısında kendimi tutamadım. Bu davranış neden gerekli efendim?

— Çerkez Ethem, Düzenli ordunun kurulmasını önlemeye çalışıyor. Demirci Efe'yi de kandırmaya çalışıyor. Oysa bu işlerin efelerle, çetelerle düzeleceği yok. Buyruklarındaki güçlerin nizamiye örgütüne dönüşmesine de razı olmuyorlar. Artık onlar bizim için yararlı olmaktan çıktılar. Zararlarını önlemek için onları ortadan kaldıracağız. İş, gizli kalsın. Yalnız, senin Sarı Efe de oynuyor.

— Sarı Efe'nin böyle bir davranışa yürekleneceğini hiç sanmam.

— Demirci ile Çerkez Ethem'le haberleşiyor.

— Belki onlardan öneri almıştır. Ama bu işe yanaşmaz. Bununla birlikte onların şifreli haberleşmelerini yakalamak kolaydır. Öğleye kalmaz şifreyi buradaki kâtibinden çalarak getiririm.

Şerif Bey, bunu söylerken dün Afyon'a indiğinde sokakta rastladığı Sarı Efe Edip Bey'in kâtibini düşünüyordu. Sözünü bitirir bitirmez müsaade alarak ayrıldı. Handaki odasına vardığında bütün harfleri içeren bir telgraf yazdı. Bunda, Sarı Efe'den onarılması gerekli eğer takımları için Gerede'den kösele, deri bulundurularak Afyon'a gönderilmesini diliyordu.

Bunu yazar yazmaz kalkıp Sarı Efe'nin kâtibinin kaldığı hana koştu:

— Kardeşim şu telgrafımı lütfen şifre ediniz. Efe ile iyi arkadaşlığımız var. Elbette beni kırmaz. Gereksediğim malzemeyi bana gönderir.

Kâtip telgrafı şifreledi. Şifrelenmiş kâğıdı da ona uzattı, yazılı kâğıdı buruşturup yanan sobaya attı.

Şerif Bey, hemen kendi odasına giderek yazılı ikinci kâğıdı çıkardı. Şifreyi açtı, harfleri sayılarla dizerek şifreyi düzenledi. Sonra söylendi:

—Zavallılar! Cin olmadan şeytan çarpmaya çalışıyorlar. Çete kafası da işte bu kadar işler.

Şifreyi Refet Bey'e ulaştırdı. Hemen davranan Refet Bey, kırk sekiz saat sonra Sarı Efe Edip Bey'in Ethem Bey'le birlik olmadığını meydana çıkardı.

Afyonkarahisar'da toplanan bastırma güçleri, Yarbay Nazmi (Korgeneral) Bey'in buyruğunda Sandıklı'ya doğru yürüyüşe geçtiler. Güçlerin Kurmay Başkanlığında Yüzbaşı İsmail Hakkı Kurtcebe (Orgeneral Noyan) bulunuyordu.

Afyon çevresindeki dağlar, karla örtülmüştü. Erken bastırmış olan kış ortalığı kasıp kavuruyordu. Üç atlı alayı, bir piyade taburu, bir batarya ile Şerif Bey'in atlı müfrezesi Aralık ayının soğuğunu, gecenin karanlığını ikiye yararak ertesi gün ikindiüstü, Sandıklı'ya vardılar. Refet Bey, Şerif Bey'in atlı bölüğünü üçüncü atlı alayının yanına çağırdı.

Alayın yanında duran Refet Bey, Şerif Bey'e:

— Şerif, bu alayın kumandanısın. Alay Kumandanı Ramiz, senin Dördüncü Alayın örgütlenmesini bitirmek üzere Akşehir'e gidecek. Bu alaydaki makineli tüfek takımını da götürecek. Senin müfrezendeki makineli tüfek takımı da Üçüncü Alaya katılacak. Senin bölük şimdilik benim buyruğumda kalacak.

Şerif Bey, bu buyruğu alınca yaşamının en sevinçli dakikalarını yaşamaya başladı. Üsteğmen Şerif, albay görevi yapacak. Ama yüzbaşılığı hak edeli iki yıl olduğu halde ancak on beş gün önce inhamız Ankara'ya gitti, diye düşündü.

Alaydaki sınıf arkadaşlarının da hâlâ üsteğmen olduklarını gören Şerif Bey kumandana:

— Eğer bu alayın iyi iş görmesini istiyorsanız ben Akşehir'e geldiğimde "inha" ettiğiniz gibi şimdi Sandıklı'daki Birinci ve Üçüncü Bölük kumandanlarının da yazılarak yüzbaşılığa yükseltilmelerinin sağlanmasını diliyorum, şundan ki onlar benim sınıf arkadaşlarımdır, dedi.

— Peki, kimliklerini yazarak bana gönder.

*

O geceyi Sandıklı'da geçiren bastırma birlikleri, 15 Aralık sabahı Dinar'a doğru yürüyüşe geçtiler. Akşamleyin birbirinden ayrılarak köylere dağılan birlikler, oralarda gece yarısına dek dinlendiler. Sonra belli bir saatte buluşma yerine gelerek şiddetli kuru soğuğa as-

kerce meydan okumaya çalışarak yıldızların altında güneye doğru elden geldiğince sessiz yürüyüşe geçtiler. Tepelerden ağaçları, kuru bükleri, otları hışıldatarak geçen soğuk, kuru bir rüzgâr, atların nallarından çıkan tıkırtıları bastırıyordu. Uzun yol kolları, Dinar kasabasını sağda bırakarak Isparta'ya yaklaşıyordu.

Bitlisli Yüzbaşı Kâmil Bey'in taburu öncü olarak gidiyordu. Onun arkasından Harputlu Avni Bey'in atlı alayı, Şumnulu Yüzbaşı Galip Bey'in atlı alayını izliyor, en sondan da Şerif Bey'in yeni atlı alayı geliyordu.

Yüzbaşı Kâmil Bey'in Jandarma taburu, sabahın alaca karanlığında birdenbire Baladız istasyonunu bastı. Gerek istasyonda, gerekse dolaylarında bulunan Demirci Mehmet Efe'nin ilk zeybeklerini yakaladı. Sonra, kolbaşı sola döndü. Demirci Mehmet Efe'nin şu sırada oturduğu İğdecik bucağına doğru gürültüsüzce sokulmaya başladı.

Refet Bey'den aldıkları ayrı ayrı buyruklara göre İğdecik'i sarmak üzere bir birlik bir yandan ilerliyordu. Artçı olarak dönüş yerine varan Üsteğmen Şerif Bey'le alayı, birdenbire Refet Bey'le yüz yüze geldi; yanında da Kurmay Yüzbaşı İzzet Bey (Orgeneral) vardı. Üsteğmen Ferruh Bey de hemen oracıkta bataryasını mevziye sokmuş, İğdecik bucağına karşı ateşe hazır bulunuyordu.

Gün ışımıştı. Kargalar, ağaçlardan kalkarak tarlalara doğru uçarken kalın sesleriyle bağırıyorlardı. İğdecik'i sarmak üzere giden birliklerden bir tek kişi görünüyordu. İğdecik, yeşil ovada serilmiş, sırtını kuzeyindeki ormanlık yüksek dağa dayamıştı. Batısındaki sırtlarla arkasındaki dağlık bölgenin, daha önce giden birliklerce sarılmış olması gerekiyordu.

Demirci Efe, kaçarsa ancak buralardan kaçacaktı.

Refet Bey, İğdecik'i, onu çevreleyen araziyi bir süre gözündeki dürbünle taradıktan sonra birdenbire Üsteğmen Şerif Bey'e döndü:

— Şerif, alayınla İğdecik'e saldır! diye buyurdu.

Şerif Bey, hemen alayı süratle takım koluna soktu.

Yön vererek bölük kollarına geçtikten sonra, dörtnalla köye doğru saldırıya geçirdi.

Şerif Bey, bir baskın havası içinde köye girmek, Demirci Mehmet Efe'yle kızanlarını ele geçirmek hevesiyle doludizgin giderken birdenbire bataryanın arkadan ateşe başladığını, üç dört merminin başının üstünden kalın ıslıklar çalarak geçtiğini işitince şaşaladı.

Yapılacak baskının etkisini sıfıra indirecek böyle bir yanlışlığı Refet Bey nasıl yaptırabilirdi?

Top atışı buyruğunu onun verdiği yüzde yüzdü.

Köyün üzerinden aşan mermiler, karşısındaki tepelerde patlayarak dünyayı ayağa kaldırdı. Şerif Bey'in alayı köye bir kilometreye dek yaklaşınca bunun kuzeybatısındaki dere içinden tüfek sesleri gelmeye başladı.

Şerif Bey bunun üzerine yürüyüşü açtı. Üçüncü bölükle makineli tüfek takımını yedekte bırakarak birinci, ikinci bölüklerle İğdecik'in sokaklarına daldı.

Köyün kuzeyini çevirip arkadaki dağlık, ormanlık bölgeyi bir atlı barajıyla kapayan Şerif Bey'in karşısına birçok İğdecikli köylü dikildi:

— Efe ile karısı ve beş on atlı dağdan yukarı kaçıp gittiler, dediler.

O zaman genç subayın kafasında bir şimşek çaktı:

Bataryanın, Efe'yi uyarmak ister gibi durup dururken köyün üzerinden atış yapmasının gerçek anlamı neydi? Acaba Refet Bey, Demirci Mehmet Efe'yi bilerek mi kaçırmıştı? Şundan ki baskın yapılan bir yere, ereğe varılmadan top atışıyla gelindiğini bildirmek büsbütün askerce gerçeğe karşıttı. "Evet, bu olaydan otuz yedi yıl sonra Refet Bey, top atışını Demirci Mehmet Efe'nin kaçıp kurtulması için yaptırdığını Hilton Oteli'nin bir odasında Şerif Bey'e söyleyecekti."

Demirci'nin kaçtığını öğrenen Şerif Bey yine de çekingen, sessiz onun evine doğru ilerledi. Evden içeri girince bir gürültü patırtı, bir çekişme gitti. Gürültünün geldiği odaya girince gördüğü olay karşısında tüyleri diken diken oldu:

Menderes boyunda efeleri örgütleyerek Yunan'a karşı yıllarca bir direnme cephesi kuran 57. Tümen Kumandanı Albay Mehmet Şefik Bey'le Şerif Bey'in alayından bir yedek Üsteğmen, güzel bir av tüfeğinin birer ucundan tutmuş çekiştiriyorlardı. Görünüşe göre Teğmen, av tüfeğini yağmalamak istiyor. Şefik Bey de buna karşı koyuyordu.

(Bu güzel av tüfeği, Eskişehir savunmasında kahramanca şehit düşen ünlü Nazım Bey'indi.)

Albay Mehmet Şefik Bey, Aydın Cephesi bozulduktan sonra Ankara'ca İtalyanlardan silah, cephane almak üzere Antalya'ya gönderilmişti. Çine kasabasında İtalyan işgal güçleri karargâhındaki generallerle ahbaplık kurduğundan onlarla bu silah işi için görevlendirilmişti. Ne var ki Ankara, Kuvayı Milliye'yi ortadan kaldırma kapsamına başlayınca Ethem Bey'le Demirci Mehmet Efe arasında zorunlu bir dayanışma meydana gelmiş, İstanbul Hükümetiyle Hürriyet ve İtilaf Partisi elemanları, Demirci Mehmet Efe'ye el atmaya başlamışlardı. Bunu gören Ankara, hemen Albay Mehmet Şefik Bey'e haber salarak Efe'nin yanına gitmesini buyurmuştu. İşte bu buyruk sonucunda henüz dün akşam Efe'nin evine konuk gelen Mehmet Şefik Bey, sabahleyin bastırma işiyle karşılaşmıştı.

Albay Şefik Bey, bütün gece Demirci Mehmet Efe'yle görüşmüş, onu büyük kaygı, kuşku içinde bulmuşsa da hükümete karşı ayaklandığını gösteren hiçbir ize rastlamamıştı.

Refet Bey'in attırdığı ilk topun patlayışı, Demirci Mehmet Efe'ye tehlikenin kapıya dayandığını anlatmış, çabucak giyinerek birkaç kızanıyla atına atlamış, köyün sokaklarından geçerken top sesleriyle uyanıp dışarı dökülen köylülerin işiteceği bir sesle geriye doğru:

— Ulan kancıklar! diye bağırarak atını dağlara doğru sürmüştü.

Sonra araştırma yapılan evde sekiz teneke dolusu altın para bulunmuştu. Demirci Mehmet Efe bunun hesabını hiçbir vakit veremeyecekti.

Bastırma güçleri, Demirci Mehmet Efe'nin buyruğundaki güçleri, dağınık olarak Isparta'dan, köylerden topladılar.

Menderes Kuvayı Milliyeciliğinin en değerli militanlarından olan, Aydın Bölgesi kanunsuzlarınca eskiden kendisine Arap Yüzbaşı denen Aydın Jandarma Kumandanı Nuri Bey, birkaç gün sonra Efe'nin saklandığı köye gönderilerek onun aracılığı ile etliye sütlüye karışmamak koşuluyla karısı, birkaç kızanını yanına alıp bir köşede oturup dinlenmesi kendisine bildirildi.

Demirci Mehmet Efe, unutuluşun cennetine sığınarak canını kurtardı. Yaşayışını bu yumuşak karanlık içinde sürdürmeye başladı.

BİR MASALIN ÖLÜŞÜ

Yaşamanın en acı yanı, insanların çektikleri acılar değil, yaşayışta kaçırdıkları fırsatlardır.

Thomas Carlyle

Ethem Bey: "Yunan Kumandanı'nı kandırmak, birinci derecede durumumuzun gereğidir." diye düşünerek büyük ağabeyi Reşit Bey'i Uşak'taki Yunan Generali Maneta'ya gönderdi. Reşit Bey, Yunan Kumandanı'nın: "Neden çekildiniz?" sorusuna "Cephane azlığından." yanıtını verecekti.

Reşit Bey, ister istemez düşman karargâhında kalarak fırsat buldukça Kuvayı Seyyare'yle haberleşecekti. Bu arada düşmanın gizlerini de bildirmekte gecikmeyecekti.

İşte, Reşit Bey, Yunan karargâhında kaldığı bugünlerde çok bayağı kimi bildiriler, propaganda yazıları hazırlatarak Türk ordusu safları üzerine attırdı ya da attırmak zorunda kaldı. Bunlarda da Ethem Bey'in adını kullandı. General Maneta ile Albay Plastiras'ın Ethem Bey'e Manisa Türk cephaneliğinden cephane vermeye söz verdiğini bildirdi.

Yalnız, buna fırsat kalmadan Refet Bey'in atlıları, karla örtülü ak ovalar, tepeler üzerinde yılankavi karaltılar biçiminde göründü; Gediz'e çekilişlerinin ikinci günü seyyar güçlere arkadan yüklendi. Ethem Bey, savaşı kabul ederek, eratını öldürmeyi hesaplayarak ordusunu Gediz'in kuzeyindeki sırtlarda savunmaya geçirmekle yetindi. Savaş hemen hemen aralıksız iki gün sürdü. İkinci günü akşam karanlığıyla birlikte Kuvayı Seyyare, bu kez Yunan cephesinde bırakılan örtü gücünü de çekip götürerek düşmanın karşısını büsbütün boşalttı.

Ethem Bey'in bundan amacı, o bölgeye gelmiş olan Refet Bey ordusunu düşmanla karşı karşıya bırakmaktı. Yalnız, bu taktik sök-

medi. Her nedense Refet Bey, Yunanlılara yaklaşamadığı gibi Yunanlılar da onlara dokunmadılar. Yunanlılar, hem iki hasım Türk ordusunun birbirini kırması için fırsat hazırlıyor, hem de Ethem Bey'e Seyyar Kuvvetlerin, Yunan işgal bölgesinde dostça karşılanacakları haberini gönderiyorlardı.

Gerek Ethem Bey ordusu, gerekse Refet Bey ordusu karlı, tipili havaların korkunç zulmü altında birbirleriyle uğraşıp duruyordu. Ethem Bey, Gediz'den beri inatla kendisini izleyen Refet Bey güçleriyle salt çekilişi sağlamak üzere küçük küçük çatışmalar yaparak Simav'ı geçip Demirci'ye vardı. Hepsi ak birer hayalet gibi kasabaya sığındı. Bir savaş meclisi kurdular. Kimi kumandanlar, Demirci önünde bir savunma çizgisi kurarak Refet Bey güçleriyle savaşılmasını önerdiler.

Ethem Bey, henüz hiç kimsenin bilmediği vicdanıyla ilgili kararı çoktan vermişti. Onları avutarak dedi ki:

— Eğer yapacağımız bir karşı saldırıyla başlarını yakalamak mümkün olacağına inansaydım, bunda hiç ikirciklenmezdim. Eğer böyle bir saldırıya karar verecek olursak, Gördes dolayları buna daha elverişlidir. Hem de bizi izleyenleri hareket üslerinden biraz daha uzaklaştırmış oluruz.

Ethem Bey, Simav'a varınca Uşak'taki Reşit Bey'e bir adam salarak Yunan ordusu ile bir sığınma protokolü düzenlenmesi üzerinde çalışmasını, sonucu da hemen kendisine iletmesini bildirdi. Ertesi sabah ordusunu Gördes'e doğru yürüttü.

Seyyar kuvvetler, Demirci'den Gördes'e doğru çekilirken atının üstünde kardan apak kesilen Ethem Bey, şöyle düşünüyordu: "Yunan işgal bölgesine geçmek isteyecek olan arkadaşlarımın hiçbir nedenle geçmişle ilgili davranışlarından dolayı suçlu tutulmamaları, kendilerine resmî ya da resmî olmayan hiçbir hizmet önerilmemesi.

Yunanlılar, bu koşulu kabul ederlerse, isteyen subayla eratı Yunan işgal bölgesine, düşmana sığınmayı, kabul etmeyenleri de istedikleri yana serbest bırakmak, böylece Kuvayı Seyyare'yi dağıtmak! Bana gelince elli altmış kişilik seçkin adamımla yine dağlara tırmanmak.

Sağlığım elverişli olunca da cepheler bölgesinden uzaklaşıp Anadolu içerlerine, doğu vilayetlerine geçmek olacak!"

Ethem Bey, artçı müfrezesini Refet Bey öncülerini oyalamaya bırakarak geri kalan eratını Gördes'te dinlenmeye geçirdi. Reşit Bey'den beklediği haber de geldi. Yunan Kumandanı, sığınma protokolünü düzenlemeye karar vermişti.

Ethem Bey, ertesi sabah, Gördes önünde savunma durumunu aldırarak kuzeyde ak bir külah gibi yükselen karlı bir tepeye iki güçlü topun yerleştirilmesini buyurdu.

Karşıda saldırı için toparlanmakta olan Refet Bey güçlerinin kalabalığı görünmeye başlamıştı.

Ethem Bey, Egemen Tepe'deki çifte topun başında dürbününü gözlerine dayamış, Refet Bey yığınağını inceliyordu. Topçu kumandanı, erata buyruk veriyor, topları bu yığınak üstüne ayarlıyordu. Bu sırada atının nallarından karlar savrulan genç süvari subaylarından Yusuf Bey, Ethem Bey'in karşısında atından inerek selam verdi:

— Kumandanım, dedi. Refet Bey'le son kez bir anlaşma olanağı üzerinde bir yoklama yapsak çok iyi olur.

Bu, Ethem Bey'in vicdanına uygun bir davranış olarak göründü:

— Git, Refet Bey'le ve Süvari Tümeni Kumandanı Derviş Bey'le görüş ve konuş, dedi.

Genç subay, atını sürerek sevinçle Refet Bey yığınağına doğru uzaklaştı.

O giderken Ethem Bey, daha dün Derviş Bey'in Demirci dolaylarında bir atlı haberciye kendisine ulaştırdığı şu mektubu cebinden çıkarıp bir kez daha okudu:

"Durum size elverişli değildir. Şerefli bir geçmişe ve yaşayışa sahipsiniz. Sizin için tutulacak yol şu olmalıdır: Top ve ağırlıklarınızı bize vererek yine Yunanlılarla savaşmayı başka biçimde sürdürmek üzere Yunan işgal bölgesine geçmek. Sizin hasmınız Refet Bey değildir. Millet Meclisi ve hükümetidir. Askerlik gereği aldığımız buyruğu yapmak zorundayız."

Bu sırada, Gördes şehrinin yarım saat batısındaki bir köyde he-

sap memuru Hikmet Bey, olağanüstü durum dolayısıyla eratın, subayların dağıtılmayan aylıklarını dağıtıyordu. Aylıklarını almak üzere bu köye giden birlikler, Ethem Bey'in çevresini iyice ıssızlaştırmışlardı.

Ethem Bey, birkaç topçu eri, topçu subayıyla tepede yalnız kalmıştı. Yüreğinde, midesinden gelen ağrıları gölgede bırakan bir acı uyanıyordu. Artık bir adım ilerisini düşünebilecek güçte değildi. Gelecek ona artık kalın demir kapılarını kapamış gibiydi. O altın gibi insanlık, yükselme düşleri, dipsiz, korkunç karanlığın içinde bütün yaldızlarını yitirerek sönüp gitmişti. Yalnız geçmiş hızlı bir sinema şeridi gibi durmadan gözlerinin önünden geçiyordu. Geri dönülmez, ölüme gitmek gibi kesin bir yolculuğun eşiğinde gözleri yaşlarla buğulanmış olarak dikiliyordu.

Artık, karşısında sayısız gibi göstermeye çalıştığı atlılarıyla Refet Bey'in, canını almak için gelişi bile onu ilgilendirmiyordu. Her türlü güçlüğü kendisine ayrı bir zevk veren o ulus yolunda, o gelecek yolunda yürümenin güzel, sürekli destanı şuracıkta, şu tepenin eteklerinde bitmişti bile.

Evet, siyasal hasımları, bu kötü başlayan iktidar kavgasını kazanmış, onu ihanetten başka bir şey olmayan bu uçuruma dek itmişlerdi. Her iktidar kavgasında yitiren, hain damgasını yemek zorunda değil miydi? İşte o da şimdi bu sınırdaydı. Haindi, vatan hainiydi. İktidar savaşını yitirmişti. Eğer bu savaşı hasımları yitirmiş olsaydı kim bilir belki onlar da buna benzer acıklı bir duruma düşmeyecek miydi? Onlar da böyle bir yana sığınmayacak mıydı? Şimdi, siyasal hasımları, bütün ulusu arkalarına alarak kendisini en korkunç damgalarla damgalamaya bile başlamışlardı. Artık bundan ötesini düşünemeyerek elinde olmadan bir: "Ah!" çekti.

Bu sırada topçu çavuşunun, Refet Bey atlıları üzerine ateş etmeye hazırlandığını gören Ethem Bey, elindeki kamçıyı onun elleri üzerinde şaklattı:

— Bırak ateş etme!

Yanı başında dikilip duran topçu subayı:

— Mademki topları kullanmayacaksınız, bari yükleyelim, dedi.

— Peki, yükleyiniz!

Refet Bey güçlerinde bir durgunluk vardı. Onlar da artık bu işlerin son kurşunlar harcanmadan biteceğini anlamış gibiydiler. Refet Bey'e başvurmaya giden süvari subayı Yusuf Bey, dönmemişti. Artık beklemenin de bir yararı yoktu.

Ethem Bey, artçı müfrezeye yön vererek:

— Yavaş yavaş büyük güce katılınız, diye buyurdu.

Ethem Bey, para dağıtılan toplantı yerine vardığında muhasip Hikmet Bey'in hâlâ harıl harıl para dağıttığını gördü. Bunlar, gezgin güçler eratıyla subaylarının aldığı son aylıklardı.

Ethem Bey, oraya varınca beyninden vurulmuşa döndü. Ağabeyi Tevfik Bey'le Kurmay Başkanı Halil Bey'in yanlarına üç yüz er, birkaç subay alarak kendisini beklemeden Yunan işgal bölgesine geçtiklerini öğrendi. Bu ona öyle acı geldi ki midesinden yükselen korkunç sızıları bir kez daha unuttu.

Bu sırada arkasındaki yiğit atlılarıyla kendisini bekleyip duran iri yarı gövdesi, açık renkli gözleriyle Parti Pehlivan, ağlamaklı ağlamaklı Ethem Bey'in yanına sokuldu:

— Efendi Ağa, dedi. Biz senin maiyetine düşmanla savaşmak üzere girdik, şimdi ne oluyoruz? Ben gâvur tarafına geçemem. Ne hükümet tarafına, ne düşman tarafına! Ben artık dağlar kralıyım. Bir kurşun bu yana, bir kurşun öbür yana ata ata bu uğurda öleceğim.

Ethem Bey, kocaman elinin tersiyle gözyaşlarını silerek:

— Haklısın, dedi. Bu duruma sebep kardeşlerimdir. Bana hakkınızı helal ediniz.

Parti Pehlivan, Ethem Bey'le sarılıp öpüşerek hepsi de ağlayacak gibi görünen atlılarının başında, Yunan karakollarını basıp nakliye kollarını vurmak üzere atını işgal bölgesindeki karlı dağlara doğru sürdü.

Ethem Bey, gözyaşlarını kimseye göstermemeye çalışarak onların arkasından bir süre baktı.

Yunan kumandanlığıyla Reşit Bey'in düzenlediği sığınma protokolünü aldığında bunu uygulayabilme direncine birdenbire sahip olamamış, bu süre içinde Tevfik Bey'le Halil Bey, onunla helalleşme-

yi bile beklemeden doğruca Yunanlıların kucağına atılmıştı.

Hayır, Ethem Bey bu "bedbahtların" yaptığını yapmayacaktı. İşgal bölgesine geçmek isteyenlere hiçbir şey demeye hakkı yoksa da bu korkunç günde helalleşmenin unutulmaz, ağılı acısını tatmak da mı kendisine haram olacaktı?

Kendisi, şimdiye dek boğazlaştığı bu düşmana gidip teslim olmayacaktı. Bunu yapmak elinden gelmiyordu.

Daracık bir alanda toplanan binlerce üzgün insan gözlerini ona dikmiş bekliyordu. Hepsinin başları eğikti. Sanki dokunsan ağlayacaklardı. Bu korkunç alın yazısına hiçbiri alışacağa benzemiyordu. Tevfik Bey'le Halil Bey bu binlerce insanı başıboş, yüzüstü bırakıp gitmenin günahını da yüklenmişlerdi. Ethem Bey, bu suçu Halil Bey'den çok Tevfik Bey'de buluyordu.

Bu umutsuz insan yığınının içine girince birçok propagandacının bunlar üzerinde harıl harıl işlemekte olduğunu gördü. Bunların bir bölümü Yunanlıların, öbürleri de Refet Bey'in adamlarıydı. Hepsi onları kendi bölgelerine çağırıyordu.

Refet Bey'in adamları, Ethem Bey'i öldüreceklere paralar, rütbeler de adıyorlardı.

Ethem Bey'in yanına bu sırada içten adamlarından biri yanaşarak kulağına şöyle fısıldadı:

— Bu son saatlerde aramızda çok kalmayınız. Zira insanoğlu çiğ süt emmiştir. Fesatçılara kapılanlar, adananlara inananlar olabilir.

— Uyarmanıza teşekkür ederim. Öyle fesada kapılan bir arkadaşımı biliyorsanız getiriniz, şu durumda ona yapacağım şey elini sıkıp, öpüp istediği yana serbest bırakmak olacaktır. Bence zillet kertesine düşürülen bu yaşamanın artık hiçbir değeri yoktur. Bundan sonra yaşamak istiyorsam vatanıma ve vatandaşlarıma sıkıntılı ve felaketli bir gününde hizmet edebilmek ve yardımına yetişebilmek amacıyladır.

Ethem Bey, bir kez daha yineledi. Çok konuşmaktan da sakınıyordu. Gerek Yunan işgal bölgesine, gerekse Refet Bey'in yanına geçeceklerin, bu işi bütün bir serbestlik içinde yapmalarını, bunda kendi direncinin hiçbir rol oynamadığını göstermek istiyordu. Adam-

cağızların bu yüzden her iki yanda da kovuşturmaya uğramasını istemiyordu.

Eratla subaylar, hâlâ bir karara varamıyor, grup grup Ethem Bey'in yanına gelerek ya Yunan bölgesine ya da hep birlikte Refet Bey'in yanına gitmelerini istiyorlar, kimi gruplar da:

— Tutacağınız yolu söyleyiniz, biz de ona göre karar vermek isteriz, kabul ederseniz ayrılmayız, diyorlardı.

Ethem Bey, tutacağı yolu kardeşlerinden bile saklamıştı. Bunu ancak elli Manyaslı ile Bandırmalı Çerkez arkadaşına çıtlatmıştı.

Ethem Bey'in bütün korktuğu: "Ethem Bey'in buyruğuyla gelmişler," dedirtip herhangi bir yanda arkadaşlarının başını nara yakmaktı.

Her iki yana geçmek istemeyenlere de beşer onar kişilik topluluklar olarak dağlara çekilmeyi salıkladı. Artık herkes bir karara varmıştı. Bütün gruplar ayrı ayrı geliyor, onunla el sıkışıp hakkını helal etmesini yineleyerek uzaklaşıyordu. Ters yönlerde kafile kafile uzaklaşan bu insanların bu gidişi Ethem Bey'in yüreğini ustura gibi doğruyordu. Yaşayışın bundan daha korkunç bir sahnesi olamayacağını bu dakikada anlıyordu.

Alanı dolduran yığınlar, yavaş yavaş eriyor azalıyordu. Hemen herkes bu korkunç ayrılışın üzüntüsünü ayrı ayrı yaşar görünüyordu. Ethem Bey, son kafileleri uğurlamak üzereydi ki adamları kendisine suikast hazırlayan Halil Efe adlı birini yakaladılar.

Bu, Ethem Bey'in ikinci derecede arkadaşlarındandı. Kendisine bunu haber veren arkadaşlarına:

— İlişmeyiniz, bana haber verdiğinizi de kendisine sezdirmeyiniz, dedi.

Bu sırada Yunan işgal bölgesine geçen Kuvayı Seyyarecilerin sayısı yedi yüze varmıştı. İçlerinde yalnız yirmi beş subay vardı. Ethem Bey, Yunan işgal bölgesine en son geçmekte olan üç arkadaşına Akhisar'a geçen ağabeyleri Reşit ve Tevfik Beylere verilmek üzere şöyle bir mektup verdi:

"Gördes'in batısında,
Son ayrılış bölgesinden
20.01.1921

Akhisar'da Reşit ve Tevfik beylere,

Yunanlılarla yaptığımız sığınma protokolü nefsime çok ağır geldiğinden dolayı sizin arkanızdan gelemeyeceğim. Beni bağışlayınız. Kuvayı Seyyare erat ve subaylarını bıraktım. Hepsini dağıttıktan sonra ben de karargâhımla bilinmeyen bir yana doğru Tanrı'ya sığınarak gidiyorum. Tanrı cümlenizin yardımcısı olsun. Hastalığım için merak etmeyiniz. Kendimi iyice buluyorum."

Kardeşiniz Ethem

Bu sırada güneş, karlı dağlar üstünde dorukları bir gül şurubu pembeliğine bulayarak batıyordu.

Yunan işgal bölgesine yollanan son kafiledeki iki üç arkadaşıyla da sarılıp öpüşen Ethem Bey atına atlayarak elli kişilik atlısıyla Sındırgı Dağları'nın göz karartan aklığına doğru atını sürdü. Biraz sonra durmadan tipi biçiminde yağan kar altında ağararak birbirini göremeyecek duruma düştüler. Dağlara doğru yükseldikçe poyrazın çamlarda, meşelerde, yüksek kayalıklarda çaldığı uğursuz ıslıkları dinlemeye başladılar.

Fırtına, ak postlu kalabalık, aç bir kurt sürüsü gibi uluyarak dört yanlarında koşuşup duruyordu.

TÜRKİYE ÜZERİNDE SOSYALİZM RÜZGÂRLARI

Zenginlik ve erdem, bir terazinin iki kefesine konmuş birer ağırlık gibidir. Biri inmeden öteki çıkmaz.

Eflâtun

Otomobil homurtusunu işiten Fikriye Hanım, Paşa'nın meclisten

döndüğünü anladı. Hemen merdiven başına koşarak onu bekledi. Direksiyon Konağı'nın, Paşa'nın en emektar adamı olan Bekir Çavuş da Fikriye Hanım'ın bir adım gerisinde bekliyordu. Fikriye Hanım, İstanbul'dan mutlu bir serüven havasının sıcaklığına bürünerek Ankara'ya gelip Direksiyon'un yönetimini eline alıncaya dek Paşa'nın çamaşırlarını bile Bekir Çavuş yıkıyordu.

Paşa, çabucak merdivenleri çıkarak taze karla ağarmış kürklü kurşun rengi kaputuyla boz kalpağını onlara verdi:

— Nasılsın Fikriye Hanım?

— İyiyim paşam, teşekkür ederim.

İyiyim ne demek, son kerte mutluydu. On beş yaşından beri sevdiği bu sarışın, güzel erkeğin aralarından, su sızmayacak kerte yakınına gelmiş, şimdilik göründüğüne göre ona sahip biricik kadın durumuna yükselmişti.

Mustafa Kemal, İstanbul'dan ayrılırken ona:

"Anadolu'da yerleşeyim, ben seni aldırırım." diye verdiği sözü tutmuş, araya giren bir erkek akraba Fikriye Hanım'ı İstanbul'dan aldırıp Paşa'nın konağındaki odasının hemen yanı başındaki bitişik odaya dek getirip bırakmıştı. Bu, Fikriye Hanım için çok tatlı bir serüvendi. Şimdi bile bu eskimeye başlayan serüvenin verdiği tatlı mutluluk içinde yüzüyordu. On beş yaşından beri bütün benliğiyle sevdiği bu ideal erkek artık onundu. Onu her akşam meclis dönüşü böyle görünce yeniden heyecanlanıyor, bir manolya çiçeği yaprağı gibi biraz soluk, ak yüzünde gittikçe artan bir mutluluk, her an elinden alabileceklerini sandığı bir garip mutluluk içinde yüzüyordu.

Masasının başına geçip çenesini sol avucuna dayayarak bir şeyler düşünmeye başlayan Paşa'ya kapıdan:

— Limonlu bir çay ister misiniz paşam? diye sordu.

Paşa, başını öne eğerek istediğini bildirdi. Sonra ayakta buyruk bekleyen Hayati Bey'e:

— Çocuk, bana Mustafa Suphi'nin dosyasını çıkarsana, dedi.

Biraz sonra ak bir fincandaki limonlu çayla Mustafa Suphi Bey'in dosyası masanın üzerine geldi. Mustafa Kemal, çayını yudumlarken dosyayı karıştırmaya başladı:

"Başımızda bir Ethem Bey sorunu varken şimdi bir de Mustafa Suphi işi çıktı, diye düşündü. Rus elçisi Medivani'nin açtığı gedikten hemen Kars'a girivermiş. Kendilerini içeri bırakmayacağımızı bildiklerinden bu olupbittiye başvurmuşlar. Ama dur hele Türkiye'de iki tane Mustafa'ya yer olmadığını pek yakında anlayacak. Türkiye Komünist Partisi'ni ben kurduktan sonra bir ikinci komünist partisinin kurularak benim direncim dışında çalışamayacağını onlara çok yakında göstereceğim. Onlar hem beni, hem de bütün ulusal davayı bir ağızda yutmak kararıyla geliyorlarsa onlara verecek başka lokmalarım da vardır."

Bunları düşündükten sonra daldı. Şişli'deki evden beri kendisinin bu yeni düşünce biçimi üzerinde geçirdiği evreleri bir daha yaşadı. Yurdu iç, dış düşmanlardan kurtarmak için en gerçekçi bir kafayla ne gibi çözüm yolları bulabileceğini düşündüğünden başlıca çözümün, Türkiye'de Bolşevikliği ilan etmek, bu şaşırtıcı fırtına içinde bir şeyler yapmak olduğunda karar kılmıştı. O zamanlar bu düşüncesini Şişli'deki evde en içten arkadaşlarıyla durmadan tartışmış, bunun karşıtını şiddetle savunan kimseye de rastlamamıştı.

Dokuzuncu (Üçüncü) Ordu Müfettişi olarak Anadolu'ya geçip Amasya'da karargâh kurarak yeni devrimci kararlarını tasarlarken de bu düşünce kafasında henüz biricik çözüm olmaktaki büyüsünü koruyordu.

Amasya'dan Orta Anadolu yaylasına geçen Mustafa Kemal, İngiliz propagandasının kullandığı yeni bir silahın ilk mermileriyle karşı karşıya geldi. İstanbul hükümet çevreleriyle onların gerisinde sinmiş İngiliz Intelligence Service'i Mustafa Kemal'le arkadaşlarının Bolşevik olduklarını ilk kez fısıldamaya başladılar. Sivas'tan Erzurum Kongresi'ne geçtikten sonra ise usuna ilk çarpan bu kurtuluş yolunu çabucak bir kenara atmak zorunda kaldı. Orada hem İstanbul, hem İngiliz propagandasından, hem de Kâzım Karabekir'den çekinmek zorunda kalmıştı. Şundan ki Kâzım Karabekir, Şişli'deki evden beri Mustafa Kemal'in bir kurtuluş çözümü olarak ileri sürdüğü bu düşüncelere karşıydı. Mustafa Kemal'in, onun düşüncelerini yine yoklamak üzere Amasya'dan kendisine yazdığı ilginç mektubu da yanıtlamaya değer görmemişti. Mustafa Kemal, bunda Rusya'daki kimi

Türk ülkelerinin komünistliği kabul ettiği halde dince ve gelenekçe varlıklarını koruduklarını anlatıyor, Türkiye'nin bu türlü kurtuluş çözümü üzerinde ne düşündüğünü soruyordu.

Mustafa Kemal, Erzurum'da kaldığı sürece otoriteyi ister istemez Kâzım Karabekir'le paylaştı.

Bu sırada Enver Paşa, Kafkasya'da kımıldayarak Mustafa Kemal'in bıraktığı çözüm yolunu denemek üzere bir atılım yaptı. Kafkasya'nın Türklerle kaplanmış bölgelerinde özellikle Bakü'de yüzde yüz İttihatçılardan bir komünist partisi kurdu. Kurucular arasında Ali Bey takma adını alan Enver Paşa görünmüyorsa da partinin genel sekreteri oydu. Kurucu kadro Halil Paşa, Baha Sait, Doktor Fuat Sabit, Küçük Talât, Kâzım Karabekir'in subaylarından Kurmay Yüzbaşı Mustafa beylerden meydana gelmişti. Sonra, bu kurucular çevresinde yeni üyeler halkalandı. Rusya'nın Sibirya bölgesindeki kuş uçmaz, kervan geçmez şehirlerden bin türlü ölüm tehlikesi atlatarak dönmekte olan binlerce Türk askeri ve subayı, Bakü'de toplanarak Türkiye'ye dönmenin yollarını arıyordu. Bu tutsaklar arasındaki birçok subay, yedek subay, Enver Paşa'nın kurdurduğu Türkiye Komünist Partisi'yle yakından ilgilendi. Bu parti, Anadolu'da bir şûralar (Sovyetler) hükümeti kurmaya hazırlanıyor. Türkiye'deki bütün eski İttihatçıları bu iş için hazırlıyordu.

Anadolu okullarında bilinçli öğretmenler, öğrencilerine şöyle bir sosyalist marşı öğretmeye başlamışlardı:

Anadolu şûralar hükümeti var olsun
İşçilerin emeği özlerine yâr olsun.
Uyan, mihnetle çalışan çıplak hemşehri,
İnkılaba katıl dünyanın hür rençperi!

Bu marşlar Anadolu ilkokullarında söylenirken Enver Paşa, kendisini Türkiye sınırlarından içeri sokmamaya çalışan Mustafa Kemal'e uzaktan uzağa bıyık altından gülüyordu. Yalnız, Enver Paşa'nın Türkiye Komünist Partisi çabucak hizipleşti. Doktor Fuat Sabit Bey, ilk kurucu kadronun üyelerinden Halil Paşa, Küçük Talât, Baha Sait, Komiser Tahsin beylerle birkaç subay, iki doktorun meydana getirdiği grubun başına geçti. Yüzbaşı Yakup Bey'le yedek subay Süleyman Sami Bey

(Orta Asya'da maarif komiserliği yapmıştı) öbür çoğunluğu subay olan hizbin başına geçtiler. Bu hizip, Mustafa Suphi Bey'in adamlarıydı. O, henüz Moskova'da Lenin'le, öbür Sovyet ileri gelenleriyle değinişmekte olduğundan Bakü'ye gelmemişti. Yalnız, her an gelmesi bekleniyordu.

Sovyetler daha çok bu ikinci gruba güveniyor, onu tutuyorlardı. Her iki grubun da bütün amacı, Türkiye'yi koşulsuz olarak kurtarmaktı. Bu kurtuluşun da iki yönde olması gerekliydi: "Emperyalizm ile Kapitalizmden."

Her iki grup, bir toplantı yaparak temel bir karara vardı.

Sovyet Rusya ile iş ortaklığı yapacaklardı. Kararlar arasında önemli şeyler vardı. İlk önce İngilizlerin boyunduruğuna girmiş olan müsavatçı Azerbaycan Hükümetini elden geldiğince çabuk yıkacaklar, onun yerine de Bolşeviklerle anlaşacak bir hükümet getireceklerdi. Böylece Bolşevikler, daha çabuk Türkiye sınırlarına varıp Kâzım Karabekir'in 15. Kolordusuyla el sıkışacaklar, Türkiye'ye de böylece Sovyet yardımı başlayacak, Türkiye devrimcileri birdenbire feraha kavuşacaklardı. Kâzım Karabekir'in gece gündüz beklediği buydu. Sovyetler, isterse bütün dünyayı Sovyetleştirsinler, yalnız bir ayak önce Türkiye sınırına gelsinlerdi.

Komünist Partisi'nin her iki grubundan ortak bir komite seçilmişti. Bu komitede Halil Paşa, Doktor Fuat Sabit, Üsteğmen Süleyman Sami, Kurmay Yüzbaşı Mustafa, Baha Sait beyler vardı. Bu komite üç dala ayrılmıştı.

Harekât dalında, Kurmay Yüzbaşı Mustafa, Baha Sait, Süleyman Sami, Yüzbaşı Yakup beylerle üç de Rus Bolşeviği vardı.

Basın dalının şefi, Doktor Fuat Sabit Bey'di. Bir de gazete çıkaracaktı.

Propaganda dalının şefi, Zor Mutasarrıfı Salih Zeki Bey'di.

Bu komite, Bakü'de bulunan, bundan sonra Rusya'nın her yanından gelecek Türk tutsaklarını Devrim Ordusu Kumandanlığı buyruğunda toplayarak örgütleyecekti.

Komite, Bakü'deki Kızıl Ordu komitesiyle bir anlaşmaya vararak, Kızıl Ordu'nun Azerbaycan'a ancak Türkiye Komünist Partisi ara-

cılığıyla girebileceği koşulunu kabul ettirdi. Gerek Türkiye Komünist Partisi, gerekse Azerbaycan komünistleri kesin bir zorunluluk olmadıkça Kızıl Ordu'nun Azerbaycan'a girmesini önleyebileceklerdi. Hepsi de Azerbaycan'ın Kızıl Ordu'nun egemenliği altına girerek ezileceğinden korkuyordu. Yalnız Bakü'de Türk Komünist Partisi'nin yapmak isteyeceği devrimin hiç de karşı koymasız, kansız olmayacağı, onu boğmak üzere ayaklanacakların pek bol bulunacağı da bilindiğinden böyle bir durum karşısında Türk Komünist Partisi ister istemez, boğazlanmamak için Azerbaycan'a Kızıl Ordu'yu çağırmak zorunda kalacaktı.

Böyle bir durum olunca, Petrovsk bölgesinde bulunan gerçek Kızıl Ordu'nun hemen yardıma çağrılması kararlaştırılmıştı. Bakü'deki Türk Komünist Partisi icra komitesi, İngilizlerle Amerikalıların ellerinde tutmaya çalıştıkları Ermenistan'ın da Bolşevikler hesabına Türk ordusunca işgalini öngörüyordu. Türk Komünist Partisi, Devrimci Kumandanlığının örgütlemekte olduğu Türk Kızıl Alayı da yolu kesen Ermeni ordusu birlikleriyle çarpışarak Türk sınırlarına doğru inecek, böylece, Azerbaycan Bolşevikleştirilirken gerek Gürcülerden, gerekse Ermenilerden gelecek saldırılar önlenmiş olacaktı.

Rus Bolşevik komitesi, bu düşünceleri iyi, yerinde bulduğunu bildirmişti. Sonra bu işgal Moskova'ca uygulanan bir plana göre yapıldığından emperyalist Avrupa devletleri Türkiye'nin emperyalist hevesleri, Ermeni düşmanlığı üzerinde spekülasyon yapamayacaktı.

Azerbaycan'ın şu sıradaki müsavatçı hükümeti, Türk Komünist Partisi'nin Kâzım Karabekir'in elindeki telsizle haberleşme yapmasını yasak etmişti. Bunun için Rus Kızıl Ordusunun telsiz aygıtlarını istemek zorunda kalmışlardı.

Bu sırada Dağıstan'da İngilizler hesabına çalışan Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa'nın adamları, İslâm Bolşevik liderlerinden Kazikof'u öldürdüler. Bu yüzden Nuri Paşa'nın durumu son kerte nazikleşti, tehlikeye girdi. Canını kurtarmak üzere bir yanda saklanmak zorunda kaldı. Nuri Paşa'nın yaptığı bu işi Halil Paşa, "çocukluk" diye küçültmeye çalışırken aşağıda dokuz doğuran Kâzım Karabekir, öfkesinden küplere binecek, defterine şöyle yazacaktır: "Azerbaycan Hükümeti, ne yazık ki kendisini ve ulusu büyük bir tehlikeye düşü-

recektir. Bir yandan Karabağ'da Ermenilerle çarpışıyor, bir yandan da Bolşeviklerle anlaşmaya yanaşmıyor. Bizi ise hiç düşünmüyor. Bütün bu ters işlerin, İngilizlerin tertibatı olduğunu bilmemesi düşünülemez. Nuri Paşa'nın yaptığı ve daha da yapacağı gafletlerde müsavat hükümetinin kışkırtması ve doğal bir felaket payı da olacaktır." Kazikof'un öldürülmesine karşın Dağıstan, yerli Bolşeviklerin eline geçmişti. Dağıstan Sovyet hükümetini, Hüdaverdi kurmuştu.

Azerbaycan kamuoyu, Bolşevikliğe karşı eğilim göstermeye başlamışsa da iki yıl önce Türk ordusu Bakü'ye gireceği sıralarda Bakü Ermenileri, Bolşevik örgütü olarak meydana çıkmış, bütün şehri yağma, talan etmiş, pek çok canlara kıymışlardı. Halk, şimdi de böyle bir olaydan korkarak biraz ikircikleniyor, Türk Komünist Partisi de onu aydınlatmaya çalışıyordu. Bu sırada, Anadolu'dan kaçıp gelerek Azerbaycan ordusunda görev almak isteyen Türk subaylarını yine İngilizlerin etkisiyle müsavat hükümeti kabul etmeye başlamıştı.

Bakü'deki Türk Komünist Partisi, Kızıl Ordu'nun Azerbaycan kapılarını çaldığı sırada birdenbire önem kazandı.

Eski korkunç bir komiteci olan Baha Sait Bey, 3. Tümen Kumandanı Rüstem Bey eliyle Türkiye Kuvayı Milliyecilerine şöyle bir mektup gönderdi:

"İstanbul'dan buraya Moskova'nın delegesi döndü. Mustafa Kemal Paşa'ya bildiriniz. Moskova'ya gönderilecek delegeler kurulunu göndersin. Pek ivedidir. Oradan gönderilecek adamı titizlikten bulamazlarsa burada Küçük Talât ile beraber ben varım. Kırmızı Ordunun bütün Kafkas işleri şimdilik benim mukadderatıma bağlanmış durumdadır(...) Nuri Paşa bir ahmak, kaderi hain gibi, gene ulusal durumu sarsacak çocukluklar yaparak Azerbaycan hükümeti ve İngiliz yanlısı oldu. Artık o, devrin güçlerinin gözünde kirli bir nokta oldu. Ne yazık ki böyle oldu. Bugün Denikin'in Hazar Denizi filosunun Azerbaycan'la birleştiği gündü. Bunun tehlikesi meydandadır. Türkiye'ye yardım edebilecek Rusya'ya yolu biraz daha kapayacaktır. Amiral Sergiyef, Azerbaycan hükümeti ve Ermeniler, durumu iyice güçleştiriyorlar. Erzurum'un Ermenileri durdurması çok gereklidir. Artık burada Halil ve falan paşalar yoktur. Halil'in de içinde bulunduğu genel örgüt vardır. Onun aracısı da benim. Onun için haberleş-

meyi öylece düzenlesin, Türk Komünist Partisi adına olacaktır (...) Moskova'nın Kafkas vekili yanında komiser olmak koşuluyla Genel Kafkas Komitesi beni şimdilik Başkumandan mevkiinde bulunduruyor. Yani, bütün bu işleri alelhesap ben görüyorum. Bir Türk subayı, Harbiye Dairesi Başkanı, bir Türk kurmay subayı Harekât Şubesi Başkanı, bir kızıl Albay da benim kurmay başkanım seçilmiştir. Yani icra gücünün yarısı Türk, yarısı da kuzey delegeleridir.

(...) Kurmay başkanı olan Albayı, Mustafa Kemal tanır, İstanbul'da bulunuyordu. İktisadi yardıma bir hafta sonraya kadar yani telgraf haberleşmesi kuruluncaya kadar sabretmek gerekir. İstenildiği kadar yardım yapılacaktır.

Baha Sait

İttihat ve Terakki'nin hem terör, hem de yaşama aracı olarak kurulan Karakol Örgütü, genel direktiflerini dışarıdan, Talât, daha çok Enver Paşa'dan alıyordu.

Bu derneğin başında bir yandan Mustafa Kemal'le arkadaşlarını oyalayarak bağımsız davranmaya çalışan, her şeyden önce İttihat ve Terakki'nin yeni taktikleri üzerinde yürüyen Albay Kara Vasıf Bey, başlamış olan ulusal örgütlenmeyi İttihat ve Terakki'ye mal etmeye yeltenerek yine dışarıdan gelen işaretle Uşak'ta bir kongre topladı.

Erzurum, Sivas kongrelerinin bütün yemişlerini bir el çabukluğuyla toplamak isteyen Kara Vasıf Bey'le arkadaşları, Türkiye'nin gelecek rejimi üzerinde tartışarak bunun sosyalizmden başka bir şey olamayacağı üzerinde bir karara vardılar. Enver Paşa'nın daha önce Küçük Talât, Bahaettin Şakir gibi arkadaşlarıyla kurduğu Komünist Partisi çoktan Türkiye içine atlamış, burada "Anadolu Şûralar Hükümeti" gibi bir devlet adı daha yerleştirmeye başlamıştı. Uşak Kongresi biter bitmez Kara Vasıf Bey ile arkadaşları, İttihat ve Terakki'nin bin türlü kılıkta, tehlike içinde pişmiş, yetişmiş bir eski adamı olan sosyalist eğilimli Baha Sait Bey'i gizlice Kafkasya'ya, Halil ve Nuri paşaların yanına göndermişti.

Uşak Kongresi, kendisini geçici Anadolu Devrim Hükümeti olarak adlandırmış, bunun seçtiği İcra Komitesi, Sovyetlerin delege olarak İstanbul'a gönderdiği Kızıl Ordu subaylarından Albay İlyaçef'le bir antlaşma müsveddesi bile yapmıştı.

Sonra, Albay İlyaçef, Kara Vasıf Bey'in aracılığıyla Sivas Kongresi'nde bulunan Mustafa Kemal'in yanına gitmiş, onunla böyle bir antlaşma tabanı üzerinde düşünce yoklamasında bulunmuştu. Yalnız Mustafa Kemal, böyle bir antlaşmanın şimdilik mevsimsiz olduğunu söylemişti. Şundan ki, orada henüz sorumlu bir hükümet filan olmadığından yapılan antlaşma kâğıt üzerinde kalabilirdi. Bu gibi işler ancak sorumlu hükümet kurulduktan sonra yapılabilirdi.

Albay İlyaçef'le arkadaşları, böylece elleri boş dönmüştü.

Ne var ki, 26 Şubat 1920 tarihinde Kara Vasıf Bey'den gelen mektup Mustafa Kemal'i hem çok şaşırtmış, hem de öfkelendirmişti. Mektupta, Kafkasya'da Türkiye Geçici Devrim Hükümeti İcra Komitesi adına yetkili delege olarak bulunan Baha Sait Bey'in oradaki yetkili Sovyet makamlarıyla yaptığı bu ittifak antlaşmasının müsveddesi vardı. Baha Sait Bey, bu on beş maddelik antlaşmasını 11 Ocak 1920'de yapmıştı.

Kara Vasıf Bey, antlaşma müsveddesinin kopya edilerek imzalandıktan sonra, kendisine gönderilmesini, Karakol Örgütünce de mühürlenerek Sovyetler'e gönderileceğini bildiriyordu. Vasıf Bey, böylece gerek iç, gerekse dış ilişkilerde Karakol Örgütü adına biricik sorumlu, yetkili kişi rolünde görünüyordu. Öbür yanda da Baha Sait Bey, dışarıda ondan aldığı yetkiyle bağımsız bir delege olarak Sovyetler'le her türlü görüşme ile antlaşmaları yapmakta serbest bulunuyordu.

Mustafa Kemal, bu dengesizliğe pek çok kızıp öfkelendi. Onlara verdiği yanıt da sert, kesin oldu. Kendisinin hem Baha Sait Bey'i delege olarak tanımadığı, hem de onun kendi başına yaptığı antlaşmaya imza atmayacağını, bundan böyle de kendi başına işler yapılmamasını azarlarcasına bildirdi. Vasıf Bey'le arkadaşları, ancak İstanbul'daki Anadolu ve Rumeli Müdafaayı Hukuk Derneği'nin üyeleri olabilirdi.

Mustafa Kemal, Kara Vasıf Bey'le Karakol örgütçülerini azarlayan mektubunu gönderdikten sonra, bunu olduğu gibi Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir'e de bildirdi.

Kâzım Karabekir özet olarak Mustafa Kemal'e şu yanıtı verdi:

"Bolşevizmin bulaşıcı olan gücü ve hareketleri özellikle İtilaf Dev-

letlerinin bize karşı baskıları bu biçimde meydana çıktıkça er geç yurdumuzu da sürükleyecek ve biricik aman kurtuluşun o güçte birlikte alınyazısı birliğini de gerektirecekti. Bir kez bu düşünceyi adeta bir temel olarak benimsedikten sonra bir de ereğe ulaşmak için yapılacak yanlış ve vaktinden önce davranışların sonuçlandıracağı en büyük felaketleri ayrı bir evre olarak incelemelidir. Bunu kesin olarak bilmelidir ki Bolşevizmin (Komünizmin) bizi kurtaracak bir biçimde girmesi ve onun gerektirdiği davranışların tutulması ancak doğu vilayetlerinden Erzurum kapısından olabilir. Ve orada böyle uzak tehlikeli kurumlarla değil, Bolşevizmin girişim ve güçlerinin Kafkasları aşıp sınırlarımıza dayanmasıyla belli olacaktır. Ve böyle bir davranıştır ki Bolşevizmin kaplama çemberine girince yurdumuzu da zorunlu gösterecektir. Bundan dolayıdır ki İstanbul'daki örgütün bir patlak vermesi ve antlaşmalara girmesi temelde yetkisiz olduğundan geçersizdir. Ve kuşkusuz, düşmanların büyük ölçüde saldırısını, sonuç olarak İstanbul'da İtilaf güçleri, Rum ve Ermeni elemanlarının birliğiyle Bolşevizmin iftirası altında İslâm halkının pek kötü biçimde baskıyla yok edilmesini ve artık Türk payitahtının Türk tarihinden uzaklaşmasını gerektirecektir. Hatta daha önce payitaht Rumeli yönünden Bolşevizmle değinişse dahi benzer biçimler altında, gafletle olacak bir ayaklanış, payitahtı ve İslâm halkını benzer tehlikelerin etkisi altında bulunduracaktır. Bu iş böyle olmakla beraber Bolşevik ordularına da ülkemiz katında umursamaz ve kaygısız davranılmayacak, kendilerinin umut ve güvenliği kurma ve koruma ve sınırlarımıza çabuk ve güvenle, eylemle gelmelerini hızlandırmak için de girişimlerden geri durmamak ve fakat bildirdiğim biçimde hiçbir zaman angajmana(bağlantıya) girişmeyerek işi manevi ilintilerle yönetmelidir. İstanbul'daki Kara Vasıf ve arkadaşlarını bu bakımdan uyararak birbiriyle olan meslek ve davranışları ılımlılığı yöneltmek ve kendilerini reddederek kırmamak düşüncesindeyim."

*

Bu sırada Batum'daki Türk subayları, şehirde on bin kişilik silahlı çıkarabilecek durumda olan Bolşevik eğilimli Türk, Müslüman halkın Bolşevize edilmesi için Kâzım Karabekir'e danıştılar. O da Temsil Kurulu Başkanı Mustafa Kemal'e yazdı. Mustafa Kemal de

ona gecikmesi vatan hainliğidir diye ivedi bir telgraf çekerek şöyle yanıt verdi:

"Batum ve dolaylarında Bolşeviklik ilanı üzerindeki yüksek düşüncelerinize bütünüyle katılırız. Bu düşüncenin hemen uygulanmasına geçilmesi için gerekenlere bildirilmesini ve giriştiğiniz yeni savaşlarda bizim için yararlı bir güç olarak sürdürülmesine çalışılmasını dileriz efendim."

Temsil Kurulu adına
Mustafa Kemal

Kâzım Karabekir, Batum'un Bolşevikleştirilmesi için 3. Tümen Kumandanlığına özet olarak şu buyruğu verdi:

"Batum'da Bolşeviklik ilanı yurdumuzun geçirmekte olduğu yeni bunalım içinde yararlı olacağından Temsil Kurulunca da uygun görülecek eylemin hızlandırılması isteniyor (...) Hem subayların gönderildiğini ve hem de katımızdan bildirildiğinin ve yönetildiğinin büsbütün gizli kalmasının ve Batum olaylarının vakitsiz Trabzon'a sıçratılmamasının sağlanması."

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

*

1920 yılı Martının ortalarında Kâzım Karabekir'in kolordusu subaylarından, Erkânı Harbiye okulu öğretmen yardımcılarından komünist eğilimli Kurmay Yüzbaşı Mustafa Bey, Trabzon yoluyla Bakü'ye gitmekteyken Rize'de üç Bolşeviğe rastladı. Bunlar Lenin'ce yedi ay önce Türkiye'deki örgütlerle anlaşmak üzere İstanbul'a gönderilmiş üç Kievli komünistti. Mustafa Bey'e pantolon kemerlerinin iç astarına yazılmış, resmî damga ile mühürlenmiş belgelerini göstererek kendilerini tanıttılar. Yüzbaşı Mustafa Bey bunların Bolşevik delegesi olduklarına inandı. Bunlarla uzun boylu konuşarak düşüncelerini olduğu gibi not etti.

Yığınla notun içinden şu temel düşünceler göze çarpıyordu:

"Kuvayı Milliye, Bolşeviklerle ne biçimde davranış birliği yapmak ister?

Kuvayı Milliye, Bolşeviklere ne gözle bakar?

Kuvayı Milliye, Kafkasya'da ne kerte güç sahibidir?

Türkiye'de Bolşeviklik ilan edilirse Padişah ve Halife'ye karşı ne durum alınacak?

Kuvayı Milliye ile görüşmek üzere bir ay önce Moskova'dan bu yakınlarda Ankara'ya giden takma adı Hacı Şeyh Süleyman, gerçek adıyla Kırım Emlak ve Arazi Komiseri Süleyman İdrisof ile arkadaşı Veli İbrahimof İstanbul'da İngilizlerin sıkı izlemesine uğradıklarından bizimle görüşmeden Şam vapuruyla İstanbul'dan savuştular. Şimdi nerede olduklarını bilmiyoruz. Bu iki kişi Mustafa Kemal'le görüşmeyi başarabildi mi? Sovyetler'le siyasal ilişkilere girişilmek isteniyorsa bizimle birlikte Moskova'ya delegeler göndersin. Batum'daki Türk komünistlerle görüşmek istiyoruz. Kimi salık verirsiniz?"

Kurmay Yüzbaşı Mustafa Bey, beraberindeki görevli subay arkadaşlarıyla Batum'daki komünist devrimini başlatmak üzere bir motorla giderken birdenbire patlayan hava dolayısıyla Rize'ye sığınmak zorunda kalmıştı.

1. Kafkas Kolordusu Kurmay Kurulunda bulunan Mustafa Bey çok yetenekli, güvenilir bir subay olarak biliniyordu. Büyük propaganda yeteneğine sahipti.

6 Mart 1920 günü Rize'ye sığınan Yüzbaşı Mustafa Bey'le arkadaşları biraz sonra fırtınadan kaçan bir başka motorun can korkusuyla kendini kıyıya attığını gördüler. İşte, bu motoradan iki Rusyalı Bolşevik çıktı, görüştüler. Bunlar, iki Müslüman Türk Bolşevikti. Biri bundan altı yıl önce Rusya'ya geçmiş bir Osmanlı Türk'üydü. Öbürü ise Kırım'ın Yalta kasabasından bir Tatar'dı. İki Türk Bolşevik, Kurmay Yüzbaşı Mustafa Bey'e söyleyeceklerini söyledikten sonra, kendilerine herhangi bir ilgi gösterilmediğinden yine motora binerek 16 Mart 1920 günü Batum'a yollandı. Batum Müslümanlarıyla Türklerini Bolşevik yapmak için Kâzım Karabekir'ce görevlendirilen Mustafa Bey'le arkadaşları da ertesi gün motorla yollandılar.

*

Batum'da Bolşevikliği ilan etmek üzere giden Mustafa Bey'le adamları, orada yedi, sekiz bin kişilik bir Müslüman Bolşevik eğilim-

lisiyle karşılaştılarsa da burada bin dört yüz kişilik iyi gereçlenmiş bir İngiliz gücü de buldular. Bu İngiliz birliğinin otuz makineli tüfeği, sekiz topu vardı. Halkın elinde silah yoktu. Tuapse yoluyla büyük silah, cephane bekleniyordu. Ancak bunlar geldikten sonra İngilizleri Batum'dan kovmak işine girişeceklerdi. Bu yüzden Mustafa Bey, İngilizleri buradan daha çabuk kovmak üzere Türkiye'den beş altı bin silah istemek zorunda kaldı. Bu silahlar verilince İngilizleri birkaç gün içinde Batum'dan atabileceklerine inanıyordu.

Kumandanlık bunun üzerine Trabzon İstihkâm parkında Ruslardan kalmış bir ateşleme makinesiyle bir ölçek fünyeyi militanlara verilmek üzere Hopa'ya gönderdi.

Karadeniz kıyısında bundan on ay önceki Kızıl Ordu'nun kalıntılarından örgütlenmiş, her gün biraz daha güçlenen çoğunluğu Müslümanlardan meydana gelmiş bir Karadeniz Ordusu vardı, adına Yeşil Ordu deniyordu. Bu ordu bütünüyle Bolşevik değilse de kilit noktalardaki gizli militanlar onu Bolşevizme eğilimli bir durumda tutuyordu.

İngilizler, bu Yeşil Ordu'yu ele almışlar, Gürcistan ve Azerbaycan'la birleştirerek Bolşeviklere karşı bir Karadeniz barajı yaratmaya çalışıyorlardı. Ne var ki bunu da pek başardıkları söylenemezdi.

Yeşil Ordu'nun kolbaşısı Novorossisk'e on beş kilometre ötedeydi. Yeşil Ordu, Armadir dolaylarından alınacak Bolşevik güçlendirme birliklerini bekliyordu. Bu güçlendirme birlikleri gelir gelmez Novorossisk üzerine yürüyerek bunu ele geçirecekleri gün bekleniyordu.

Yeşil Ordu, Lenin'in son kez yayımladığı ortaklaşa dayanış programını benimsemişti. Bu da onun Kızıl Ordularla birleştiğini kanıtlıyordu.

İşte bu sırada Batum'da saklanarak tehlikeli bir militan yaşayışı geçiren Mustafa Bey ile arkadaşları Türkiye'den silah gelmeyince bütün umutlarını bu Yeşil Ordu'ya bağlamışlardı. Ondan alacakları silahlarla hemen davranacaklar, Denikin ordusunun döküntüleri, Fransız, İtalyan güçleri Batum'a ayak basmadan önce Bolşevikliği ilan ederek Kafkas geçitlerine yaklaşmakta olan Kızıl Ordu'yla hemen bağlantı kuracaklar, böylece Kuvayı Milliye'ye kuzeye doğru bir yardım, umut kapısı açılmış olacaktı.

Beklenildiği gibi 24-25 Mart 1920 gecesi Kızıl Ordu birlikleriyle birleşen Yeşil Ordu, Novorossisk üzerine yürüyerek General Denikin'in bu son sığınağını da elinden almış, Bolşeviklerin eline pek çok tutsak, silah ve cephane geçmişti.

Artık, Kafkasya'nın Hazar Denizi, Karadeniz kıyıları baştan başa Kızıl, Yeşil orduların egemenliği altına girmişti.

Otuz bin kişilik Denikin ordusu döküntüsü Gürcistan'a kaçmış, büyük rütbeli bütün subayları Batum'a sığınmıştı. Denikin, İstanbul'a kaçmıştı.

Batum'da bu zafer üzerine, Türk militan subaylarının yönettiği devrimci komiteler, İngilizlere karşı mitingler yapmaya başladılar. 17 Nisan 1920'de şehrin her yanına Bolşeviklerce bildiriler asılarak İngilizlerin hemen Batum'u boşaltmaları, yoksa doğacak kötülüklerin sorumluluğunun onların olacağı bildirildi.

Kurmay Yüzbaşı Mustafa Bey'le buyruğundaki subaylar, Batum'dan yol bularak Bakü'ye geçtiler. Orada Ali Bey'in (Enver Paşa) bilgisi, direktifi altında ilk Türkiye Komünist Partisi'ni kurdular. Bunların başında Halil Paşa, Türkiye Devrimci Geçici Hükümetinin (Karakol Örgütü'nün) yetkili delegesi Baha Sait Bey, Doktor Fuat Sabit Bey, Küçük Talât Bey vardı. Bir yandan da Kuvayı Milliyeci olan bu Türk aydınları, böylece yarı resmî bir örgüt içinde toplanarak Sovyetler'le Kuvayı Milliyeci Türkiye arasında bir yardımlaşma bağlantısı kurmanın peşindeydiler.

Bakü'de ilk Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluşu biraz da Kâzım Karabekir'in bilgisi, korumasıyla olmuş gibiydi. Mustafa Bey'den Trabzon'daki 3. Tümen Kumandanlığı'na gelen taze haberleri, hemen Kâzım Karabekir'e aktardılar. O da Rüştü Bey'e buyruk göndererek Türkiye Komünist Partisi'nin hemen Müsavatçı Azerbaycan hükümetiyle ilişki kurarak Türk Kuvayı Milliyesine altın, para yardımı sağlamasını istedi. Hasankale'nin doğusuna Azerbaycan, Bolşevik Rus uçaklarının inebileceğini bir kolaylık olarak bildirdi.

Kızıl Ordu 28 Nisan 1920 günü olaysız Bakü'ye girdi. Türkiye Komünist Partisi, Rus Bolşevikleriyle doğrudan doğruya temasa geçti.

Dört bin Bolşevik Kırgız askeri, Taşnak ve Ermenistan üzerine yürümek üzere hazırlanmaya başladı.

Kâzım Karabekir, Bakü'de kurulmuş olan Türk Komünist Partisi'yle doğrudan doğruya ilişki kurarak 5 Mayıs 1920 tarihinde Türkiye'nin en yeni siyasal olayları üstüne bilgi verdikten sonra, Azerbaycan Hükümeti'nden Kuvayı Milliye Hükümeti için alınacak borç paraya değinmiş, Moskova'ya gitmek üzere hazırlanan özel bir Türk delegeleri kurulundan haber vermişti.

Kâzım Karabekir, yine 5 Mayıs 1920'de Ankara Büyük Millet Meclisine yazdığı yazıda şöyle diyordu:

"...Bakü Komünist Partisi aracılığıyla Moskova Bolşevik Şûrasına sunulacak yüksek meclisin önerileri Trabzon'a verilmiş ve gereken tedbirler yapılmışsa da Bolşevik ordusunun olaysızca ve hoş karşılanarak Azerbaycan'a girmesinden doğan yeni durum üzerine Batum ile Bakü ulaştırması İngilizlerce kapanmıştır. Bu yolla gönderilecek yazılar bu kez Beyazıt ve Nahçıvan yoluyla ve 11. Tümene seçilmiş seçkin subaylar eliyle dahi gönderileceğinden buna ilişkin tedbirler de alınmıştır. Ancak, Azerbaycan'a giren İslâm ordularının bir bölümü Karabağ üzerinden Ermenistan'a karşı yürüyüşe hazırlanmakta olduğu Erivan bölgesinden belgeli olarak bildirildiği gibi son bilgilere göre Gürcistan, Bolşeviklere karşı seferberlik yaptığından Azerbaycan cephesinden türlü Bolşevik güçlerinin Gürcistan sınırlarına yöneldiği de anlaşılmaktadır.

Bu olayların doğuşu ve geçişi bizi belki de yakın zamanda İslâm Bolşevik orduları birlikleriyle birleşmeye zorlayacaktır. Bundan dolayı Moskova'ya gitmek üzere çabucak hazırlanmasını önerdiğim büyük ve karışık güçlü kurula bir kez daha dikkatinizi çekmek isterim. (...) Yarın Bolşevik orduları sınırlarımıza doğru gelirken ve Türkiye'nin alın yazısı ve gelecekte insanoğlunun kurtuluşu adına yapılacak görüşmeler sırasında İslâm orduları birliklerine dayanarak ya da Anadolu'da yeniden İngilizlere karşı açılmış olan savaşlara katılmak amacıyla Enver, Talât, Cemal paşalarla arkadaşları ve yine Halil ve Nuri paşalar gelirlerse bunlar ne biçim karşılanıp benimse-

necektir? (...) O halde bu kişiler gelir ve onlar da bu kez taburlarını yeniden kurmak adı altında yeni bir öç alma durumuna düşerek işe karışmak ve hatta baş olmak ve daha bayağısı da komite akımlarını coşturmak isterlerse ulus bunu ne biçim karşılayacak ve koruyacak ya da hoş görecektir? (...) Şimdi dışarıdaki paşalarımız, Bolşevik akımı diye yurdumuza girerlerse o zaman dış ve iç düşmanlarımızın suçlamaları, artık tanıksız olarak dünyanın gözü önünde meydana gelebilir.

(...) Bununla birlikte dışarıda olan bu kişilerin onurunu kırmamak ve onları umutsuz düşürmemek de çıkarımız gereğindedir."

*

Türkiye Komünist Partisi'nin iki lideri Halil Paşa'yla Doktor Fuat Sabit Bey Anadolu Devrim Hükümetinin sorunlarını anlatmak, para, silah yardımı sağlamak üzere 1920 Mayısının sonlarında Moskova'ya gittiler. Bolşevik liderleriyle görüştüler. Türkiye'nin durumu üstüne bilgi verdiler.

— Sovyet Rusya ile ilişki kurmak, Anadolu devrim hareketinin amacıdır, dediler. Bizim görevimiz ve yetkimiz bu ilişkiyi kurmak değil, Anadolu'nun durumunu açıklayarak bunun tabanını hazırlamaktır. Bu ilişkilerin temellerinin tanımlanıp belirlenmesi her iki yanın direktifini taşıyan yetkili kişiler aracılığıyla olur. Bunları taşıyarak Anadolu'ya gidecek bir Sovyet Cumhuriyeti delegesiyle ilişkilerin biçimi ve genişliği üstüne görüşülebilir.

Yalnız, bu ilişkilerin kendiliği üstüne durumdan esinlenerek kişice kanılarını da bu konuşmaya kattılar.

Hariciye Komiseri Çiçerin:

— Anadolu'daki ulusal davranışa yardım etmek amacımızdır, dedi. Bolşevizmin kendiliği toplumca evrim olmakla birlikte Doğuda ulusal devrimleri tutmak ve ona yardım etmek prensibini benimsedikçe de bu da sınırlıdır. Örneğin Afgan'daki ulusal davranışı destekliyor ve güçlendiriyoruz. Amanullah Han'a yardım ediyoruz. Ne var ki bu silahların yarın bize karşı kullanılmayacağına güvenemiyoruz.

Fuat Sabit Bey, bunun üzerine Anadolu'daki ulusal davranışın ne gibi gereksinimlerden doğduğunu, Türkiye'nin tarihçe ve toplumca

durumunun Avrupa'dan pek başka bir şey olduğunu anlattıktan sonra şöyle konuştu:

— Anadolu'daki ulusal davranış ruhu, Batıdaki, sınıf davranışının ruhundan başka bir şey değildir. Yalnız zulüm ve baskı etkenleri Doğuda başka olduğundan dolayı özgürlüğü kurtarış etkenleri de başka biçimde belirir. Batıda bir yanda kapitalizm ve emperyalizm saltanatını kurmak uğruna istila siyaseti izleyen bir sınıfla, bunun baskısı altında inleyen başka bir sınıf olduğundan devrim, sınıf niteliğinde oluyor. (...) Yüz yılın düşüncesiyle uyuşmuş serüvenci siyasetlerin Anadolu devrimcileri arasında yeri yoktur.

Çiçerin bu anlattıklarını bir rapor olarak kendisine vermesini dilediğinden Fuat Sabit Bey de bunu yazarak ona verdi, bir suretini de Trabzon'da 3. Tümen Kumandanı Rüştü Bey eliyle Türkiye Büyük Millet Meclisine gönderdi.

Halil Paşa'yla Fuat Sait Bey'in başvurması üzerine Sovyet Hükümeti, Anadolu devrimlerine yapılacak yardımı ilk elde bir milyon altın lira, altmış bin tüfek, (yirmi bin Rus, yirmi bin Fransız, yirmi bin İngiliz) beher tüfek için üç bin fişek, yüz on iki top, on ağır top olarak öngördü.

*

Bu sırada İbrahim ve Hulusi adlı iki genç subay, Trabzon, Batum, Bakü yolunu izleyerek Moskova'ya vardı. Mustafa Kemal Paşa'nın mektubunu Lenin'e sundular.

Bu mektup Halil Paşa'yla Fuat Sabit Bey'in istediği yardım biçimini desteklemekle birlikte bir de Sovyetler'e Kafkasya'da askerce yardım öneriyordu. Sovyet devlet adamları, bunu gereksemediklerini söylediler.

Bu görüşmeler sırasında Cemal Paşa, Bahattin Şakir, eski İstanbul Polis Müdürü Bedri beyler, Almanya'dan Talât Paşa'nın yanından Moskova'ya geldiler.

Mustafa Kemal Paşa'nın kendileriyle haberleştiğini, Mustafa Kemal Paşa adına Sovyet hükümetiyle görüşeceklerini, yalnız son sözün Mustafa Kemal Paşa'ya özgü olduğunu söylediler. Bu arada temel amaçlarının da Doğuda çalışmak olduğunu açıkladılar.

Fuat Sabit Bey onlara:

— Anadolu devrimi, İttihat ve Terakki'den ayrı bir şeydir. Eğer siz Anadolu adına iş görürseniz İttihat ve Terakki ile bu devrimin bir olduğu kuşkusu uyanır ve bunun durum üzerine iyi ya da kötü etki yapacağı üstüne ben hüküm veremem, deyince Cemal Paşa:

— Benim kişisel kanılarım, Anadolu devrimi düşüncesiyle uyuşmaktadır, dedi.

Bu kanılarını, düşüncelerini Mustafa Kemal'e bildirmek üzere yazıp hazırladı. Cemal Paşa grubu, arkadaşlar arasında böyle konuşmakla birlikte Sovyet liderleriyle görüşmek üzere pek ivedi davranmadılar.

İbrahim, Hulusi beyler Sovyet liderleriyle görüştükten sonra geldikleri yoldan geri dönmek üzere hazırlandılar. Sovyetler, onların yanı sıra bir ölçek altın göndermek istedilerse de denizdeki büyük tehlike düşünülerek bundan vazgeçildi.

Fuat Sabit Bey, ilk yardım kafilesiyle Türkiye'ye döneceğini, Türkiye'ye gidecek Rus delegesinin Türk dostu, Türkiye sorununa önem verecek bir kişi olmasını istediğini, böyle bir adam aramakta olduğunu Türkiye'ye gidecek rapora yazdı. Böyle geçici bir delege bulunacak olursa İbrahim, Hulusi Beylerden hemen sonra Bakü-Tiflis-Kars yoluyla, yanında ilk posta olarak yüz yirmi bin altın lira ile Türkiye'ye gidecekti. Bundan sonra yardımlar böyle ufak partilerle yurda sokularak Kâzım Karabekir'e verilecekti. Fuat Sabit Bey, ordunun yevgisi için de ayrıca erzak vb. sağlayacaktı.

Sovyetler'in elinde pek çok mücevherat, altın stoku olduğu halde yolların güvensizliği yüzünden göndermekten çekiniyorlardı.

*

Fuat Sabit Bey, Avrupa'nın, Amerika'nın sosyalist çevrelerinden Moskova'ya gelmiş bir yığın gazeteciye, düşünce adamına Türk devrimci kımıltısı üstüne bildiriler verip duruyordu. Bununla da anlıyordu ki insancıl davalara karşı gözleri, kulakları açık olan dünya sosyalizmi, Türk'ün davası üstüne hiçbir şey bilmiyordu. Yalnız elinde istatistik verileri olmayan doktor burada birçok güçlüklere uğruyordu.

Halil Paşa'yla Fuat Sabit Bey'in Moskova'ya vardıkları günlerde İngiliz Trades-Union işçileri delegeleri de gelmişti. Sovyet hükümeti, bu İngiliz işçilerine çok parlak bir karşılayış töreni yaptı. Buna Halil Paşa'yla Doktor Fuat Sabit Bey de çağrıldı. Hemen ertesi gün Moskova'nın kocaman Opera Tiyatrosunda unutulmaz bir toplantı yapıldı. Sovyetler Birliği'nin bütün işçi delegeleri burada toplanmıştı. Fuat Sabit Bey'in sanısına göre elli bin kişi vardı. Lenin, Stalin, Zinovyef, Kamenef, Karl Radek gibi birçok Sovyet ileri gelenleri özel localarındaki yerlerini almışlardı.

İngiliz işçi delegeleri sahneye çıkıp kardeşlik nutukları çektiler, tiyatroyu yıkan bir alkış tufanı kulakları sağır etti. Sonra, Sovyet işçi örgütleri delegeleri sahneye çıkarak dostluktan, kardeşlikten, emperyalizm, kapitalizm düşmanlığından uzun boylu söz ettiler.

En sonra, Doktor Fuat Sabit Bey, Türk Komünist Partisi delegesi olarak Türk köylüsü, işçi adına konuşmak üzere sahneye çıkarken bütün Sovyet işçi delegeleri onu büyük bir coşkunlukla, sevgiyle alkışladılar. Doktor, alkışlar bittikten sonra nutkuna şöyle başladı:

— Yoldaşlar,

Bir toplantıda bulunuyorum ki orada mazlumları zulümden kurtarmak uğruna çalışan, insanlar hakkında haksızlığı kaldırmak ve kardeşliği kurmak isteyen mert insanların vekilleri toplanmıştır. Karşımda dünyadaki zulümlerin başı olan kapitalizm ve emperyalizme karşı üç yıldan beri tek başına dövüşen, sellerle kan akıtan ve en sonra başarıya erişmiş olan kahraman Rus işçisi ve köylüsünü temsil eden soylu, yürekli insanlar var. Sonra kendilerini sevinç ve saygıyla karşıladığımız İngiliz işçi delegeleri var. Ünlü konuklara içtenlikle hoş geldiniz der ve kendilerine ortak işte başarı dilerim.

Doğunun ve Batının işçi temsilcilerinin toplandığı bu tarihsel toplantıyı kutlar, burada mazlum Türk işçisi ve köylüsünün davasını açmaya ve bu nokta üstünde açıklama yapmaya müsaadenizi dilerim.

Yoldaşlar! Dünyanın en büyük faciası, bugün Anadolu köylü ve işçisinin başında oynanıyor. Avrupa kapitalistleri, kendi yurtlarında uyanan işçi kamuoyu karşısında yenileceklerini anlıyor ve Türk proletaryasını, kara halkını işletmek istiyorlar. Türkiye'yi her ülke kapitali için istila bölgesine ayırıyorlar ve oraları işgal ediyorlar.

Bu amaçlarını meşru bir biçimde yapmış görünmek için Doğuda kapitalin ajanları olan Ermeni ve Rum sorununu ileri sürüyorlar.

Yoldaşlar, ben, bu sorunu kapitalistlerin kışkırtmalarından ve resmî ajanlardan değil, yalnız olarak incelemelerini saygıdeğer temsilcilerinden dileyeceğim.

Yalnız, birkaç sözcükle göstermek isterim ki Rumlara vermek istedikleri İzmir vilayetinde Rum nüfusu yuvarlak sayı, yaklaşık olarak yüzde on beş-yirmi ve doğu vilayetlerinde Ermeni nüfusu yüzde on-on beşi geçmiyor. Rum ve Ermeni istilacılarının görevlerini kolaylaştırmak için hükümetin ve ordunun elindeki silahı topluyorlar ve silahlı Rum asker ve çetelerini yurda sokuyorlar. Doğal olarak bunu yığınla Türkleri öldürme izliyor.

Yoldaşlarım, İzmir trajedisi, bu doğruyu anlatmaya yeter. Kendileri ele geçirmek istedikleri yerleri ise sosyalist kamuoyu önünde işgallerini haklı göstermek için bir sorun çıkarıyorlar. Kilikya sorunu buna tanıktır. Size diyemem ki Ermeniler Türkiye'de zulüm görmediler. Ne var ki bunun sorumlusu Türk proletaryası, kara halkı, hatta Türk ulusu değildir. Kuşkusuz, Osmanlı hükümetinin bunlarda suçu vardır. Yalnız, olayların kaynaklarına dek analiz uzatılırsa bunun yine istilaya taban hazırlamak üzere emperyalistlerce yapılan kışkırtmalarla olduğuna kuşku kalmaz.

Yoldaşlar, Türk işçileri ve köylüleri kanıktır ki İngiliz işçi çevreleri yapılan işlerden habersizdir ve umarım ki doğruyu öğrenince hükümeti katında bu "müdahale ve işgal" siyasetine ve üzücü olaylara son vermek için gücünü kullanacaktır. Ve bekler ki bütün dünya işçileri ve özellikle Rus işçileri, başladığı varlık ve kurtuluş kavgasında kendisine kardeş yardımlarını esirgemeyecektir.

Fuat Sabit Bey, nutkunu bitirip de sahneden inerken bir alkıştır koptu. Fuat Sabit Bey, sahneden indikten sonra İngiliz Kurulu Başkanı, kâtibini göndererek onunla görüşmek istediğini bildirdi. Ertesi gün Rus gazeteleri nutkun özetini yayımladılar. Aslının çevirisi ise Dışişleri Komiserliği dergisine konulmak üzere alındı.

*

Kuzey Kafkasya'dan dönen iki istihbarat subayı, İsmail Hakkı ile Aziz beyler, 1920 Ağustosunun başında Kâzım Karabekir'e Sovyetler'le anlaşma olanakları üzerinde kolaylıklar gösteren önemli haberlerle yüklü bir rapor sundular.

Bu raporun son paragrafı şöyle diyordu:

"...Bolşeviklerin gerek birlik durumunda bulunsun ve gerekse bulunmasın Bolşevik prensiplerinin Türkiye'ye gireceği muhakkaktır. Bolşevik prensiplerinin cahil halklarda pek çok yıkım yaptığı denenmiştir. Özellikle Türkiye gibi felaket içerisinde ve düşman karşısında bulunurken ayrıca Bolşevik prensiplerinin yıkımına uğraması, yıkıma en çok bütün yurtla birlikte subayların uğraması acıklı sonuçlar doğurur.

Bundan dolayı, Bolşevik prensiplerini iyi incelemek ve bu düşüncenin nerelerden ve ne biçimde girmesi gerekeceğini belirlemek ve belli etmek, Bolşeviklik prensiplerini yurdun bugünkü din ve toplum durumuna göre değiştirerek almak zorunludur.

Bunun için en önemli merkez Trabzon'dur.

Bolşevik çalışmalarını izlemek, incelemek ve yönetmek üzere siyasal, güçlü bir çalışma kurulunun Trabzon'da bulundurulmasını kesinlikle gerekli sayıyoruz.

İsmail Hakkı - Aziz

*

Mustafa Suphi Bey, 1920 yılının Nisan sonlarına doğru bir iki içten arkadaşıyla Moskova'dan Bakü'ye gitti. Sovyet liderleri onu iyi tanıyorlardı. Sibirya'da tutsak Türk subaylarının yardımıyla örgütlediği devrimci güçlerle çarlığı yeniden diriltmek amacıyla kocaman sürülere kumanda eden Amiral Kolçak'a karşı çarpışmış, onun yenilerek yere serilmesinde, Türkistan'ın Bolşevikleştirilmesinde önemli rol oynamıştı.

Sovyet rejiminin yerleşmeye başlamasıyla Mustafa Suphi Bey'le arkadaşları Orta Asya Türkleri arasındaki çalışmaları sırasında Türkiye Komünist Partisi'ni kurdular. Sonra, oralardaki görevlerini bitmiş sayarak zincire vurulmuş Türkiye'yi kurtarmak amacıyla Türkiye sınırlarına doğru yola çıktılar. Kimisi Bakü'ye gelip hızla örgütleme

işine başlarken Mustafa Suphi Bey'le bir iki arkadaşı partisinin alın yazısı üzerinde görüşüp bir statü hazırlanmasına çalıştı.

Bir karara vardıktan sonra, Bakü'ye vardığında İttihat ve Terakki kodamanlarının kimi devrimci subaylarla bir Türkiye Komünist Partisi kurmuş olduğunu gördü.

Mustafa Suphi Bey, Bakü'ye gelince Sovyetler onu ve partisini şehrin en büyük, en güzel konaklarından birine yerleştirdiler. Mustafa Suphi Bey, Bakü'ye gelip de Türkiye üstüne söz söylemek, örgüt yapmak hakkına sahip bir tek kişi olduğunu gösterince ilk kurulan İttihat ve Terakkici Komünist Partisi'nin bütün üyeleri, Bakü'yü bırakıp Batum'a kaçmak zorunda kaldılar. İttihatçılar burada bile eski öç duygularını rahatça taşıyabiliyor, İstanbul'da vaktiyle kendilerine karşı yazı yazmış olan dilci Ahmet Cevat Bey'i yok etmekle korkutuyorlardı. Mustafa Suphi Bey gelince, bu tehdidi savuran Küçük Talât Bey, meydanda görünmez olmuştu. Şundan ki Mustafa Suphi Bey, onların 1914 yılında Sinop Kalesi'ne sürgün ettiği İstanbul'un Fransa'da üniversite bitirmiş sosyalist eğilimli gerçek aydınlarından biriydi.

İttihat ve Terakkicileri İfham gazetesindeki yazıları, konferanslarıyla durmadan yerdiğinden dolayı birçok muhalifle birlikte yakalanıp apar topar Sinop'a sürülmüş, oradan da bir kayıkla Çarlık Rusya'sına kaçmıştı. Ne var ki onlar, karaya çıktıktan pek az zaman sonra Birinci Dünya Savaşı patlamış, Mustafa Suphi Bey de savaş tutsağı sayılarak uzak Sibirya şehirlerinden birine sürülmüş, orada birkaç kötü yıl geçirmiş, sonra, arkadan 1917 devrimi patlayınca Fransa'da üniversite eğitimi yaparken çağın en parlak sosyalist hatibi ve lideri olan Jean Jaures'in düşüncelerine kapılarak sosyalist olmuş, binlerce Türk tutsağıyla korkunç ölüm yüklü yıllar yaşanmış hemen Rus Bolşeviklerinin yanı başında silaha sarılarak Çarcılar, gericilerle çarpışmaya başlamış, birdenbire devrimcilerin gözünde önemli bir adam olup çıkmıştı. İşte Sovyetler o zamandan beri ona karşı duydukları yakınlığı, güveni şimdi de sürdürüyor, onu Türkiye'de sosyalist devrimini gerçekleştirecek tek adam olarak tanıyorlardı.

Mustafa Suphi Bey, Bakü'ye ayağını basar basmaz ilk iş olarak önceki iki hizipli komünist partisini temizleyerek büsbütün kendi yö-

netimi altında bir parti durumuna getirdi. İlk partinin sol kanadı zaten kendi adamlarından meydana gelmişti.

Sonra, Orta Asya'da, Sibirya'da kendisiyle birlikte Amiral Kolçak'ın Çarcı, gerici güçlerine karşı çarpışan güçler içinde görev almış bütün tutsak Türk subaylarını toplayarak Rusya içlerinde yitip gitmiş on bin Türk askerinden Bakü'ye gelmekte olanları örgütleyip ilk elde bir "Kızıl Türk Alayı" kurmaya başladı. Daha önceki İttihatçı renkteki komünist partisiyle birkaç kendi arkadaşının başlattığı bu işi çabucak elle tutulur, gözle görülür bir varlık durumuna getirdi. Kızıl Alayı bütün silahlanmış, gereçlenmiş olarak Türkiye'ye götürecek, bağımsız bir güç olarak Yunanlıların karşısına dikecekti. Böylece Türkiye Komünist Partisi, Türkiye'nin kapısından içeri girerken salt bir propaganda aracı olarak girmeyecek, arkasında dayanacağı bir silahlı güç de bulunacaktı. Bu daha çok sembolik bir güç olacak, gerektikçe Sovyet Türklerinden tümenler getirip Yunan'ın karşısına dikecekti. O, Kızıl Alayı böyle örgütleyedursun, Halil Paşa işe karışarak bütün tutsakların zorla alaya alınmamasını, isteyenlerin, yaralı, sakat olanların hemen Türkiye'ye dönmesini söyledi. Şimdilik elde bin kişilik bir güç bulunuyordu. On bin Türk tutsağından en aşağı beş binin karlı-buzlu, çok uzak, araçsız Sibirya ülkesinden batıya ulaşmaya çalışırken açlıktan, yoksulluktan, türlü hastalıklardan kırılıp gittiği sanılıyordu. Gelse gelse Bakü'ye ancak üç dört bin kişi daha gelebilirdi.

Mustafa Suphi Bey, Kızıl Alayı güçlü Türk subaylarının buyruğunda daha önceden Nahçıvan'a doğru yola çıkarak bütün Türk Komünist Partisi kurucu üyeleriyle Türkiye'ye gitmeye hazırlanıyordu.

Bugünlerde Kars üzerinden Türkiye'ye gitmeye hazırlanan Türkiye'nin Sovyet Büyükelçisi Medivani yoldaşın kalabalık kafilesine katılıp gidecekler, Kızıl Türk Alayı da yollardaki karlar kalktıktan sonra Kars'a varacaktı. Şundan ki yollarda kalın kar tabakalarından başka Taşnak Ermeni silahlı grupları da kaynıyordu. Hem kara kışla, hem de bunlarla çarpışarak Türkiye'ye giderken yollarda kar gibi eriyebilirlerdi. İlk yaz aylarında Ermenilerle çarpışmak daha kolay olurdu.

Mustafa Suphi Bey, Türkiye'ye ellerini kollarını sallaya sallaya girilemeyeceğini iyi biliyordu.

Mustafa Kemal, Enver, Cemal, Halil, Talât paşaları ulusal davaya burunlarını sokarak karıştırmasınlar bahanesiyle Türkiye sınırlarından içeri sokmuyordu. Bundan dolayı içeri girmek için ona başvurmak gerekiyordu. İçeriye girmek için izin istemek, Türkiye'de komünizm çalışmalarına yer olup olmadığını anlamak üzere çok değerli silah arkadaşlarından, Türkistan'da iki yıl Maarif Komiserliği yapmış olan Üsteğmen Süleyman Sami Bey'e, Mustafa Kemal'e ünleyen bir mektup vererek Trabzon'a gönderdi.

3. Kafkas Tümeni Kumandanı Rüştü Bey, mektubu Mustafa Kemal'e telgrafla iletti. Mektup şöyle diyordu:

"Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

Süleyman Sami yoldaş eliyle gönderilen mektubumuzun kapsamı, gerek Rusya'daki örgütlerimiz, gerekse Üçüncü Enternasyonal çevrelerinde güzel etki yapmış, mazlum yurt ve halkımızın da tutsaklık ve yoksulluktan kesin olarak kurtulmasına değgin ortaklaşa amaçlar, elbirliğiyle çalışılması hususundaki diretimimiz güç kazanmıştır. Bunun da tasarıdan eyleme geçmesi için Türkiye'de yer yer ve hemen kendiliğinden doğmaya başlayan komünist örgütlerinin kanunlu bir biçime sokulması gerekir. Gerek bu işi sağlamak ve gerekse genellikle ilişki kurmak üzere zatıalilerinin de önerisi veçhile geniş yetki taşıyan kurul bu günlerde katınıza ulaşmak üzere yola çıkmaya hazırlanmaktadır.

Kıyam ordularının Doğu Cephesi'ndeki başarılı savaşları, burada güzel etki yaratmış ve ancak son zamanlarda sizin katınızdan hiçbir bağlantı ve ulaştırma kuryesinin de gelmemesi dikkati çekmiş olduğundan dolayı durumu incelemek ve daha güçlü ilişkiler kurulmak üzere Medivani yoldaşın başkanlığı altında bir kurul o yana yola çıkarılmıştır. Ermeni sınırları aşırı yapılan sözü geçen savaşçılar dolayısıyla kamuoyunda meydana gelen kimi ikirciklenmeler, bildirimiz sayesinde dindirilmiş ve bu savaşlardan Ermeni işçi ve köylü halkının zarara uğramayacağı, amaçların ise arada Antanta acenteliği ederek birçok kötülük ve cinayetten çekinmeyen Taşnak hükümetinin tedibine değgin bildirilmiştir.

Katınızdan da yapılan bu bildiriler, kamuoyuna güzel etki yapmış olmalı ki Türklerin barbarlıkları üstüne eskiden beri yapılagelmiş olan propagandalar, bu kez baş göstermemiştir.

Hatta Ermeni komünistleri, başında Türk savaşlarından yana görünmeseler de savaşın çıkmasında, Anadolu kıyamcılarını haklı gösterecek havadislerin yayımını sürdürmektedirler.

Herhalde, "Ermeni katliamı" biçiminde Rusya ve Avrupa proletaryasının düşüncelerini Anadolu savaşlarına karşı kaldırabilecek olaylara yol açılmayarak bizim de yalancı çıkarılmamamıza ricayı gereksiz sayıyoruz.

Vrangel'in başarısızlığı, Anadolu'nun ise Batı ve Doğu cephelerini güvene kavuşturması üzerinde İngilizlerin de Büyük Millet Meclisi Hükümeti'yle anlaşma ilişkilerine giriştiği yolundaki vaat, son günlerde güç bulmasıyla buna da böyle bir anlaşmanın Anadolu kıyamcılarına şimdiye dek kazandıklarını birdenbire yitireceğini, İngilizlerin Anadolu'yu Sovyetler üzerine yöneltebilecek maddi ve manevi her araçtan yoksun bulunduğu, ancak kıyamcıların Rusya ile daha güçlü ve işlek bir ilişkiye girişmek istediklerini söyledik ki bu düşüncelerde yanılmadığımızı sanıyoruz.

Partimizce Anadolu harekâtına yardım olmak üzere örgütlenişinden daha önce bilgi verdiğimiz Türk Kızıl Alayı üyelerinden ve merkez kurulundan Mehmet Emin yoldaşın kumandası altında yaklaşık olarak üç hafta önce Nahçıvan yoluyla Kâzım Karabekir buyruğuna gitmek üzere gönderilmiş ise de bu sırada Doğu Cephesi'nin saldırıya geçmesi, Taşnakların Nahçıvan yolunu kapamalarına yol açarak askerin Anadolu'ya ulaştırılması mümkün olmamıştır. Ancak, alayımızın Kerusi'den başlayarak Pazarçayı'na doğru yaptığı harekât başarılarla sonuçlanmış ve düşman gücünün büyük yitiklerine yol açmıştır. Askerimizden on bir şehit ve yirmiye yaklaşık hafif yaralı vardır. Şimdi kış şiddetle sürdüğünden askerimiz Agram'da dinlenmeye çekilmiştir. Delican yoluyla gönderilmeleri sağlanmak üzere gereken çalışmalar yapılmaktadır.

Büyük Millet Meclisinin Azerbaycan'da temsilcisi Memduh Şevket (Esendal) Bey Bakü'ye gelir gelmez başarılı görev görmesi ne-

denleri sağlanmış ve kendisi tanınmış devrim adamlarıyla örneğin son günlerde burada bulunan Rusya Halk (Vekilleri) Şûrası üyesi Stalin yoldaşla tanıştırılmıştır.

Stalin yoldaşla iki saate yaklaşık süren bu görüşme sonucunun Memduh Şevket Bey'ce sunulmuş olduğunu sanmakla beraber iki üç noktayı buraya eklemeyi gerekli görüyoruz.

Stalin yoldaş, bir kez Rusya Şûralar Hükümetinin Anadolu'daki ulusça ayaklanış hareketine, bütün Doğu uluslarınca uyulacak örnek olacağı bir önemli tarih olayı olarak baktığını ve bu hareketi güçlendirmek için her fedakârlığı yapmaya hazır olduğunu söyledikten sonra şimdiye dek bütün orada eylemce yardımda bulunamadıysa bunun nedenini Anadolu ile köklü bir ilişkinin ancak son günlerde kurulmuş olmasıyla açıklıyor. Öbür yandan Anadolu hareketleri başladıktan sonra Kızıl Ordu'nun yansız kaldığı hakkındaki sözlerin etkili olmadığı, bugün Nahçıvan cephesindeki savaşlar önemlice güçleri tuttuğu gibi Kırım işi girer girmez ilk planda Kafkasya savaşlarına güç verileceği bildirilmiştir.

Stalin yoldaş, üçüncü önemli bir sorundan daha söz etti:

— Enver Paşa ve arkadaşlarının Rusya'da iyi karşılanmaları, bunların kıyamcı Anadolu için çalışmaları koşuluyladır. Kendilerine maddi yardımlarda da bulunulduğuna göre, bunların Anadolu cephesini bozacak iç anlaşmazlıklar çıkarmaya girişmeleri belkisi var mıdır? Böyle yardımları sürdürmeyi engelleyici bir neden var mıdır?

Memduh Şevket Bey, nedenlerini açıklayarak Enver Paşa'yla arkadaşlarına yardımın sürdürülebileceği yanıtını vermiştir.

Buralarda eskiden beri komünist adı altında çalışıp duran Doktor Fuat Sabit Bey'in Anadolu devrimini milliyetçilikten uzak göstermek koşuluyla programsız bir çoban hareketi olarak açıklamaya çalışması, temelinde komünistlikle de ilgisi olmaması yüzünden son olarak Bekir Sami Bey'in birkaç zaman önceki sorusuna dayanarak, kendisini Anadolu Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Rusya'da elçisi olarak bildirmiş ve bir mühür de kazdırarak Azerbaycan Hükümeti'nin dört milyon ruble istemine kalkışması, durumu çirkin bir biçime sokmuştur.

Rusya Şûralar Hükümeti katında temsilcilik edecek kişinin kıyam

hareketlerinde yer almış, militan devrimcilerden seçilmesi uygun olur düşüncesindeyiz.

Örgütümüz Bakü kongresinde bir program ve örgüt nizamnamesini kabul ile parti durumuna geçtikten sonra, yurtta hemen izleyeceği siyaseti belirlemiştir. Türkiye Komünist Partisi'nin Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne, emperyalist devletlerle çarpışmakta bulunduğu sürece bütün gücüyle yardıma ve kargaşaya yol açacak her türlü aşırılıktan sakınmaya karar verdiği gibi zulüm ve istibdada karşı savaşma duygularının halkın bağrında derinleşmesini sağlamak üzere parti çalışmasına geçmeyi gerekli görmüştür ki bunun kanunlu biçimde olması için Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nce müsaadenin esirgenmeyeceği umulmaktadır.

Türkiye Komünist Partisi üstüne mektubumuzu sunan yoldaş bilgi verecektir.

Emperyalizm tutsaklığından ve Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin bu yolda açılan devrim cephesinde onurlu yer tutmayı başarmasını diler ve saygılarını yineler."

Türkiye Komünist Partisi
Merkez Kurulu Başkanı: Mustafa Suphi
Genel Sekreter: Ethem Nejat

Mustafa Suphi Bey, Üsteğmen Süleyman Sami Bey'in Mustafa Kemal'e götürdüğü mektuptan bir ses çıkmayınca bir süre sonra eski Zor Mutasarrıfı Salih Zeki Bey'i Trabzon'a gönderdi.

Tümen Kumandanı, belli etmeden gözaltı ederek onun diyeceklerini şu telgrafla Ankara'ya bildirdi:

"Paşa Hazretleri,

Örgütümüzün düşüncesi şudur: Dünyanın en hırslı emperyalistlerinin saldırısına uğrayan zavallı Türkiye'yi ve mazlum halkı istilacıların kanlı pençesinden kurtarmak hususunda devrim hükümetiyle ulusal güçler kumandanlığına her biçimde yardım etmek ve devrim hükümetinin mucizeli manivelasından yararlanarak bu meşru davayı bir ayak önce gerçekleştirmek için çalışmamızı yurt içine getirmektir.

Böylece, mutlu sonuca daha çok yaklaşılacağı kanısındayız. Savunma gücüne zarar vermemek koşuluyla yurt içinde örgüt yapmak ve yalnızca halk düzeyini ve yürek gücünü yükseltmeye yarar bilimsel, toplumsal nitelikte propagandalarla toplumsal devrim temellerini hazırlamak ve Türkiye mazlumları ile savunma örgütlerini, uluslararası dünya devrim örgütü -yani Üçüncü Enternasyonal- ile tanıştırarak bunların güçlü yardımını sağlamak suretiyle işe başlayacağız.

Şu kadar ki, bütün bu durumlar arasında yurtta toplumsal devrim temellerini hazırlamakla uğraşacak örgütümüzün nasıl karşılanacağı ve özellikle bugün yurt yönetimi başında bulunan kişilerin örgütümüz üstüne düşünce, düşün ve davranış biçimleri, Uluslararası Dünya Devrim Örgütünce de dikkatle izleneceğinden bunların herhangi bir nedenle aleyhte verilecek yargı ve kararlarının, yurdumuzun gelecekteki yazgısı üzerine etkisi muhakkak bulunduğundan pek karışık olaylara karışmış kişilerin yapmaları muhtemel uygunsuz davranışlardan doğabilecek sorumluluklarla ezilmemek ve "Tanrı esirgesin" böylece mazlum her ulusun son kurtuluş silahı olan devrim gücünün, yurdumuzdaki girişimi dahi bu veçhile bozulup, yurdu o silahtan yoksun bırakmamak için garanti elde etmek istiyoruz ve kimi arkadaşlarımızla ortaya çıkabilecek bu gibi sorunların, halkın ve devrim adamının gözü önüne konabilecek duruma getirilmesini, bu garantinin gereği olarak görüyoruz.

Devrim hükümetiyle Kuvayı Milliye Kumandanlığı'nın bu husus üstüne düşüncelerini ve istilacılara karşı bizlerle birlikte çalışmak için düşündüklerinin bildirilmesini diliyoruz."

*

Mustafa Kemal, gerek Süleyman Sami, gerekse Salih Zeki beylerin mektuplarına doğrudan doğruya yanıt vermeyerek o günlerde Eskişehir'de, Ankara'daki komünist örgütlerinde harıl harıl çalışan uzun boylu zayıf, inanmış bir komünist olan Şerif Manatof'u yakalattığı gibi eline Mustafa Suphi Bey'e yazılmış bir mektup vererek Trabzon yoluyla dışarı attırdı.

Mustafa Suphi Bey'e yazdığı mektupta kendisine danışılmadan

Türkiye'de hiçbir şey yapılamayacağını yine de Türkiye'ye gelmelerinde bir sakınca olmadığını bildiriyordu.

*

Bu sıralarda Batı Cephesi Kumandanı olarak Ankara'dan ayrılıp Eskişehir'deki karargâhına yerleşen Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal'e yazdığı bir yazıda şöyle diyordu:

"...Kimlerce ve ne gibi amaçların etkisi altında yazıldığını genişçe araştırmakta olduğum komünist nizamnamesi dolayısıyla soruşturmamdan çıkan sonuca göre sizin bu örgüt yanlısı olmadığınız sanısı iyice meydanda ise de öbür yandan komünizm akımının resmî olmayarak yurtta yayılmasının arzu buyrulduğunu Meclis üyesi Hacı Şükrü Bey söylemektedir. Hatta burada Eskişehir'de Yeni Dünya adlı bir Bolşevik gazetesi çıkıyor. Bu gazetede Büyük Millet Meclisinin siyasetine karşı açıkça saldırılar görülüyor. Oysa yine bu gazetede başlarında sizin bulunduğunuz kaçamak anlatılarak Büyük Millet Meclisinde Halk Partisi kurulduğu da yazılıyor."

Ali Fuat Paşa, bütün bunların ne demek olduğunu Mustafa Kemal'den sormuş, o da ona şu yanıtı vermişti:

— Moskova'daki delege kurulumuzdan alınan 13 Ağustos tarihli rapora göre Ruslarla görüşmeler sürmektedir. Kurul, Rusların malzemece yoksul olduklarından yardım işini görüşmelerde uzatmak eğiliminde olduklarını söylüyor. Yine de buna bakmayarak Halil Paşa aracılığıyla karadan üç sandık dolusu altınla bir elçilik kurulu geldiğini, Rusların "harekât" planlarının ilk önce Lehistan'ı yenmek ve sonra Kırım'da bulunan Vrangel'i yok etmek temeline dayandığını ve o zamana dek Doğu'da "harekâta" erişemeyeceklerinin anlaşıldığını ve bu durumlardan Bolşeviklerin malzemece pek yoksul olup barışa susadıklarını, hazırladıkları Lehistan seferini başarıyla bitirince Batılılarla hemen uyuşmak düşüncesinde bulunduklarını anladık. (...) Bolşevikler aynı zamanda yurdumuzda Bolşevik örgütü kurmak uğruna olağanüstü çalışmalara başlamışlardır. Bakü'ye gönderdikleri Mustafa Suphi ve arkadaşları aracılığıyla Türkiye komünist genel merkezini meydana getirdiler. Bütünüyle Bolşevik düşüncelerine kazanılan saf

ve saf olmayan adamlardan deniz kıyısının her noktasına çıkardıkları gibi, içeride de Eskişehir'e ve Ankara'ya dek göndermişlerdir. Bunların amacı, yurtta toplumsal bir devrim yapmaktır.

Bu durumda memleket, doğrudan doğruya Üçüncü Enternasyonal'e yani Rusya'ya bağlı olacağından Bolşevikler hiçbir antlaşma ve yardımı gereksemeden bizi kendilerinden ayrılmış bir duruma getirmiş ve Batılılarla siyasal pazarlıklarında daha güçlü bir durum elde etmiş olurlar.

Yurdumuzun düşünce ve devrim yanlısı olan ya da bu perde altında türlü türlü amaçlar peşinde koşan adamları da bu tehlikeleri ayırt etmeksizin Bolşevik örgütünü kolaylaştırmaktadırlar.

(...) Makine başında bizimle haberleşerek sorunu bir sonuca vardırmak üzere Yusuf Kemal Bey, Trabzon'a gönderilmiş ve ayrıca malzeme ve paranın denizden çıkarıldığı bildirilmiştir. Bu daha çok umut veren bir durumdur ki Yusuf Kemal Bey geldikten sonra kendiliğinden anlaşılacaktır. (...) İngilizler, nasıl içeriyi propagandayla 'kısmen' ellerine geçirmişler ve geçirmek istiyorlarsa, Ruslar da her şeyden önce iç sarsıntılarla yurdumuzu ellerine geçirmek istiyorlar. (...) Açıklamamdan da anlaşılmaktadır ki koşulsuz Rus uyrukluğu demek olan içeriden komünizm örgütü, erek dolayısıyla büsbütün bize karşıdır. Gizli komünist örgütünü bir biçimde durdurmak ve uzaklaştırmak zorundayız.

Mecliste son kez meydana çıkan Halk Zümresi bizim tanıdığımız arkadaşlardır. Bunlar yurtta bir toplumsal devrimin bölük pörçük de olsun gerektiğine inanıyorlar. Bu girişimin tehlikelerini kavrayamamaktadırlar. Hükümetten ayrı bir zümre yapmaktan vazgeçirmek istedik, olmadı.

Ne var ki şimdi halkçılık programı altında hükümetçe bir program benimsedik.

Hacı Şükrü Bey gibi birçok arkadaşlar, gizli olarak başladıkları Yeşil Ordu örgütüyle oynadılar. Bunu durdurmaları için kendilerini uyardım. Kendi istediklerini kolaylıkla kabul ettirmek isteyen birtakım kişiler, düzenbazca davranarak komünizm ve örgütü yanlısı olduğu-

mu durmadan yayıyorlar. Fakat yanlıştır. Durumum, bildirdiğim gibi Doğu ve Batı ile belli bir sonuca varmadan devrimlerden sakınmak ve sırasında Mustafa Suphi yoldaşa da yazdığım gibi, ne yapılacaksa hükümet aracılığıyla yapmaktır.

Elbette, komünizm ve Bolşevizme açıktan karşı olmayı uygun görmem."

*

Hakkı Behiç, Hacı Şükrü, sonra Tokat mebusu Nâzım beylerin sol düşüncenin biricik süngü gücü olarak düşündükleri, ele aldıkları Ethem Bey'le Kuvayı Seyyaresi, Mustafa Kemal'in gözüne diken gibi batmaya başlamıştı. Ethem Bey, bal gibi komünizme sürüklenmiş, kendisine Yeşil Ordu'nun gerçek başbuğu olarak bakılmaya başlanmıştı. Şu sırada Yeşil Ordu sözcüğü salt bir perdeydi. Onun arkasında gerçek komünizm örgütü gelişmekteydi. Ethem Bey'in, bütün ayaklanışları yıldırım hızıyla bastırması, onu birdenbire Türkiye'nin en büyük askeri durumuna yükseltmişti. Meclisteki kırk mebusluk Enver Paşacı grupla altmışa yakın bir başka grup onu tutup alkışlamaya başlamıştı. Mustafa Kemal'i destekleyen seksen yedi mebusa karşı Ethem Bey'i yüze yaklaşık mebus destekliyordu. Artık ona Yeşil Ordu'nun başbuğu dendiği gibi salt başbuğ da deniyordu. Mustafa Kemal, hele Ethem Bey için bestelenip söylenmeye ve çalınmaya başlamış olan marşa çok sinirlenmişti:

Güneş, Ay gibi ülkeyi parlattı
Kahraman Ethem, cihadın senin.
Garbı, cihanı yerinden oynattı
Kahraman Ethem, nejadın senin.

Mustafa Kemal, salt kendisi için yazılıp söylenmesi gereken böyle bir marş karşısında ne diyeceğini bilmeyerek dişlerini sıkıp beklemekten başka bir çözüm kalmadığını görüyordu. Vaktiyle Enver Paşa karşısında da çok bekleme egzersizi yapmıştı.

Ethem Bey, şimdiden tedbir alınmayacak olursa Türkiye'yi az zamanda Bolşevizme sürükleyebilirdi. Mecliste çoğunluğu aldığı gibi Türkiye halkı da ondan yılgındı. Bugün Ethem Bey'e başkaldıracak

bir tek insan yoktu. Mustafa Kemal kendini, dünyadaki ününe bakmayarak, havada buluyordu. Ethem Bey, biraz daha güçlü bir iktidar hırsı taşısa hemen onun hakkından gelebilirdi. Bunları düşünen Mustafa Kemal, ilk iş olarak Yeşil Ordu örgütünü dağıtmaya karar verdi. Ethem Bey'in ayaklarının altını boşaltmak için bu birinci çözümdü. Sonra ona büyük destek olan Ali Fuat Paşa'yı Batı Cephesi Kumandanlığı'ndan hatta askerlikten çekip alarak onun ayaklarını büsbütün yerden kesecekti. Yeşil Ordu gibi büsbütün sağa gitmesi gereken örgüt bile dönmüş dolaşmış, İslâmlıktan salt biraz hurma yeşilliği alarak kan kırmızı bir alana kaymış, kendisine yardımcı olacağına karşısında yer almıştı. En içten, en güvendiği milliyetçi arkadaşlar da bu kıpkızıl örgüt içinde sürüklenip gitmişlerdi.

Mustafa Kemal, Yeşil Ordu'yu ameliyat masasına yatırmaya karar verdikten sonra, bir akşam, genel merkez üyelerinden Hakkı Behiç, Yunus Nadi, Nâzım Bey gibi ileri gelenleri Direksiyon Konağı'ndaki bürosunda toplayarak buyruğunu yumuşak tonlarla ortaya attı: Yeşil Ordu, kontrolden çıkarak zararlı bir durum almıştır. Kapatılması gerekiyordu. Yeşil Ordu Örgütü, açık-gizli hücreler olarak ordu birliklerinin içine de girmiş, doludizgin çalışıyordu. Kimi yerlerde Yeşil Ordu militanlarıyla nizami ordu kumandanları arasında olaylar patlak vermiş, kimi kumandanlar Yeşil Ordulular tutuklayıp Ankara'ya göndermişler, bunların propagandalarının orduya zararlı olduğundan yakınmışlardı.

Mustafa Kemal, bütün bunları, buna benzeyen bir sürü sakıncaları sayıp döktükten sonra Yeşil Ordu'nun genel sekreteri eski Maliye Vekili ve şimdi Kırşehir mebusu olan Hakkı Behiç Bey'in gözlerine bakarak şöyle dedi:

— Biliyorsunuz ki Yeşil Ordu Derneği'ni, Damat Ferit ve İngilizlerin yurt içinde ayaklanışlar çıkarmak ve ulusal hareketi baltalamak için kurdukları "Cemiyet-i Ahmediye" nin kamuoyu üzerindeki kötü etkilerini ve kışkırtmalarını yok etmek ve ulusal savaşın ereğini açıklamak uğruna kurmuştunuz. Ben de salt bu amaçla hareketinize yardımcı olmuştum. Ne var ki daha sonraları derneğin asıl amacından

saptığını ve devlet içinde özel bir örgüt durumuna gelebilme yeteneğini gösterdiği görüldü. Birçok bölgelerden yakınmalar almaktayım. Bütün bunlardan başka Yeşil Ordu'nun dışarıdan yurda yayılmak istenen karışmanın sembolü ve temsilcisi olduğu propagandası da ne yazık, almış yürümüş. Ulus birliğinin korunması ve otoritenin salt Büyük Millet Meclisinde toplanması zorunluluğu vardır. Bu nedenle derneğin hemen kapatılmasını sizden istiyorum.

Genel merkez üyeleri, Mustafa Kemal'in bu saldırısı karşısında şaşırdılar. Bu kerte dal budak salmış, insancıl bir örgüt, nasıl dağıtılabilirdi? Sonra, ulusal savaşa insancıl yanını veren, işi salt askerce bir kavga olmaktan çıkarıp kanını harcayan halk yığınlarının geleceğini de güven altına almak isteyen bu örgüt, nasıl dağıtılabilirdi? Yeşil Orducular, hem şaşırmış, hem de öfkelenmişlerdi. Ulusal Kurtuluş Savaşı, ulusun canını kurtarabilirse de yarın onun yiyeceğine içeceğine saldıracak türlü düşmandan onu kurtaramazdı. İşte Yeşil Ordu onu, canı kurtulduktan sonra bu gibi tehlikelerden de kurtarmanın peşindeydi.

Mustafa Kemal, halkın yarınki kurtuluşu karşısına nasıl dikilebilirdi? Emperyalistleri kapıdan kovsan bacadan gelirlerdi. Onun yurda gireceği bütün deliği deşiği tıkayabilmek için Yeşil Ordu gibi sosyalist, insancıl, halkçı bir örgütün, büyük davanın yanı sıra çalışması güzel bir şey değil miydi? Sonra yurt çapında örgütlenmiş, genişlemiş, yayılmış bir dernek, toplumsal bir yürüyüş, bir tek buyrukla nasıl durdurulabilir, haritadan silinebilirdi? Hepsinin kellelerini koyduğu düşünce özgürlüğü ne olacaktı? Devrim denen şey, salt cephede düşmanla çarpışmakla mı meydana getirilecekti? Silah eldeyken yavaş yavaş bütün yurdun istediği iyilikler uygulanamaz mıydı?

Hepsinin de içi kararmıştı. Sonra Tokat mebusu Nazım Bey'le Muğla mebusu Yenigün gazetesinin sahibi, başyazarı Yunus Nadi Bey, Paşa'ya karşı gelir gibi bir durum aldılar, Yeşil Ordu'yu şiddetle savundular.

Hakkı Behiç Bey söz alarak şöyle konuştu:

— Paşam, Yeşil Ordu Derneği, bugün yurt içinde ve dışında zatıa-

lilerinin düşünebildiğinden daha geniş biçimde gelişmiş ve örgütlenmiştir. Bu nedenle derneğin alın yazısı üzerinde birdenbire bir karar vermek ne sizin, ne de benim elimdedir. Böyle bir maddi olanak söz konusu olmasa dahi yine uzun uzun düşünmek gerekir. Şundan ki Yeşil Ordu, başlangıçta anlamsal bir umut olarak kurulmuştu. Yalnız bugün, yüz binlerce partizanı vardır ve maddi varlık durumuna gelmiştir. Bu hususta ani karar almak çok tehlikelidir.

Mustafa Kemal, kendisinin de ulus gibi sırat köprüsünden geçtiğini bildiğinden işi bayağı bir diktatör gibi değil de yumuşak yöntemlerle çözümlemek isteyerek araya Fevzi Paşa'yı koydu. Fevzi Paşa, Mustafa Kemal'i dinledikten sonra kişisel dostu olan Hakkı Behiç Bey'in evine gitti. Yeşil Ordu'nun dağılmasının zorunlulukları üzerinde tıpkı Mustafa Kemal gibi konuştu, her ne pahasına olursa olsun bu derneğin kapatılmasına çalışacağını söyleyerek bu soruna bütün ağırlığını koyduğunu bildirdi.

Hakkı Behiç Bey, derneğin değil, sosyalizmin de başını yemek istediklerini yakından bildiği bu iki büyük askere içten bir saygı da duymaktaydı. Bu iki adama duyduğu saygıyı mı yoksa sosyalizmi mi gözden çıkaracağını şöyle bir düşündü. Sonra, razı olur gibi oldu.

Fevzi Paşa'ya şöyle dedi:

— Paşam, Yeşil Ordu başlangıçta, şimdi açıkça söyleyeyim, daha geniş bir erek uğruna kurulmuştu. Olaylar, bunun uygulanmasına imkân vermedi. Yalnız özellikle benim kendi tek ereğim yurda hizmet etmekti. Bu bir görüş sorunudur. Mademki bugünkü olaylar, Yeşil Ordu'nun dağıtılmasını gerektiriyor, bunu bütün bir yüreklilikle yapıyorum. Bunun için de güvenlik tedbirleri almak gerekir. Birçok yerlerde kapatılmaya bakmayarak çalışmanın sürüp gideceğinden korkuyorum.

Yeşil Ordu Genel Sekreterinin yediği yumrukların altında nakavt olmasına aldırış etmeyerek kafaları kızan Yunus Nadi Bey'le Nâzım Bey, yine Mustafa Kemal'i yakalayarak ona yeni önerileri sundular:

— Yeşil Ordu'nun yurda çok yararlı çalışmaları vardır. Bunlar durdurulmamalıdır. Yurdun sosyal davalarını, yoksulluğunu, sömü-

rülmesini ancak Yeşil Ordu'nun yayılması ve çalışması sayesinde sağlayabiliriz. Salt dışarıdan gelen düşmana atılacak kurşunlarla bu yurt kurtuluşa ve mutluluğa ulaşamaz. Kapitalistler, mütegallibeler, ağalar, eşraf, onun başına bela oldukça yurdun kurtulması düşünülemez. Sizin direktif ve denetlemeleriniz altında eski biçimde olmasa bile bir halkçılık, halka her şeyin başı olan halka gidiş programını çizerek bundan sonra "Halk Zümresi" adı altında bu toplumsal davayı yürütmek istiyoruz. Bu halkçılık programı olmadıkça Ulusal Kurtuluş Savaşı yarım kalabilir. Bu iş birdenbire kanlı bir devrimle olmayacağına göre biz elimizdeki örgütler ve gazetelerimizle halkı yavaş yavaş yetiştirelim. Düşmanı denize döktükten sonra hazırlanmış bir ortamda bir sürü değişiklikler ve devrimler yapmak elimizdedir.

Bu sözleri bir Yunus Nadi Bey, bir Nâzım Bey alıyor, durmadan Mustafa Kemal'i dostça etkilemeye çalışıyorlardı.

Yunus Nadi Bey, Yenigün'de yazıp savunduğu birçok sosyalistçe düşüncelerini özel olarak Mustafa Kemal'e sunmuş, onu yumuşatmıştı.

Mustafa Kemal, ta Sivas Kongresi günlerinden beri Türkiye'de sosyalizmi kurmanın gerekliliği üzerinde kendisine uzaktan uzağa birçok mektup yazmış olan Nâzım Bey'i sevmiyor, ondan çekiniyor, saf dışı etmek için de sırasını bekliyordu. Avrupa'da eğitim görmüş olan, birkaç Avrupa dili bilen, son kerte zeki, kültürlü, ufak tefek, babayani giyinişli, davranışlı bir aydın olan Nâzım Bey, Mustafa Kemal'in Dahiliye Vekili adayı Refet Bey'i (Paşa) yere vurarak meclisten yüze yaklaşık oy alıp bu makama seçildikten sonra Mustafa Kemal'in salt antipatisini değil düşmanlığını da kazanmıştı.

Yalnız, Yunus Nadi Bey, öyle değildi. O, ta Selanik'ten Mustafa Kemal'in gençlik arkadaşları çevresindendi. Onun sosyalizme inanarak bağlandığını, bunun da gençliğinde çok zor günler geçirmiş olmasından doğduğunu biliyor, bundan da çok görmüyordu. Nazım Bey'inse kıpkızıl bir komünist oluşu ona hiç güven vermiyor, onu iktidara gelir gelmez ilk iş olarak kendisini saf dışı edeceğini yediği ekmek gibi biliyordu.

Yunus Nadi Bey'le Nazım Bey, bütün Yeşil Orducular adına yap-

tıkları bu görüşmeyi kazanarak ayrılmak üzereyken Paşa'dan Sovyetler'le bağlantı kurmak, görüşmek üzere Yeşil Ordu adına Hakkı Behiç Bey'in Moskova'ya gönderilmesini de istedilerse de o, bunun için söz vermedi.

Yunus Nadi Bey'le Nazım Bey, Yeşil Ordu'nun kimi koşullara bağlı olarak çalışmasını sürdürebileceği müjdesini götürünce arkadaşları çok sevindiler. Şimdi, bütün üyelerle liderler bir kenarda kalmış, Yunus Nadi Bey bundan sonra "Halk Zümresi" adını alacak olan yeni Yeşil Ordu'nun programını harıl harıl hazırlamaya başlamıştı. Yunus Nadi Bey yine sosyalist ilkelere dayanarak programı hazırladı, toplantıya sundu. Kimi sert, dikenli yanları törpülenmiş olmakla beraber program yine sosyalist bir programdı. Yeşil giynekli bu sosyalistler, yine eskisi gibi doludizgin çalışmaya başladılar. Yunus Nadi Bey'in Yenigün gazetesi, yine Türk sosyalist devrimciliği üstüne yazılar döşeniyor, Mustafa Kemal'in adından yararlanan binlerce militan, Anadolu'nun genişliği üzerinde yemyeşil bir sosyalizm yayıyorlardı. Bilimsel sosyalist ve komünistlerle peygamberin zamanındaki temiz sosyalizmin özlemini çeken Müslüman sosyalistler el ele çalışıyorlardı.

(Yunus Nadi Bey'in bu, "Halk Zümresi" buluşu Mustafa Kemal'i de etkileyecek, o ilerde "Halk Partisi"nin temellerini bundan esinlenerek atacaktı.)

Ne var ki Mustafa Kemal'in almakta olduğu yığınla rapor, "Halk Zümresi" nin de eski Yeşil Ordu'dan başka bir şey olmadığını gösterdiğinden bunun dağılmasını istemek üzere kurucuları topladı. Uzun uzun konuşarak bu gibi çalışmaların zamanı olmadığını, davanın parçalanacağını anlattı. Onun eski arkadaşları, Muhittin Baha ile Yunus Nadi onu kıramayarak sosyalizm davasını bırakıp çekilmek zorunda kaldılarsa da ötekiler küskün küskün çekildiler. Bu küskünlüklerinin altında illegal çalışmanın, hem Mustafa Kemal'le hem de Türkiye'nin korkunç koşullarıyla boğuşarak sosyalizmi kurmanın kararı yatıyordu. Aralarına iğreti olarak sokulmuş bütün değersiz saydıkları üyelere derneğin dağıldığını söyleyerek az, öz bir üye kadrosuna sahip çık-

tılar. Bunlar artık Yeşil Ordu ya da Halk Zümresi adı altında çalıştırılamazdı. Bütün rengi, düşünceleri, parolalarıyla bir komünist partisi kurmanın zamanı gelmişti. Nazım Bey, lider olarak kendini benimsetti, gizli bir partiye dönen komünist partisinin adını "Halk İştirakiyun Fırkası" koydu. Bu bütün anlamıyla bir komünist partisiydi. Üçüncü Enternasyonal'in Türkiye'ye gelen adamlarıyla da çabucak bağlantı kurmakta ivedi davrandılar. Ankara'ya gelen Sovyet Elçiliğinin ilk basamağıyla açıktan ilişkiler sürdürmeye başlayan Nazım Bey, Mustafa Kemal'in polisince şiddetle gizlice izleniyordu.

Gerek Nâzım Bey, gerekse Ethem Bey, Mustafa Kemal'in Yeşil Ordu'yu dağıtışının nedenini anlamışlardı. Bu, Kuvayı Seyyare'yle onun başbuğunu erek tutuyordu. Sovyet Elçiliğinin ilk basamağı, Halk İştirakiyun Fırkası'yla olduğu gibi Ethem Bey'le, onun güçleriyle de ilgileniyorlardı. Onun elindeki bu seçkin halk ordusunu Türkiye'de sosyalist devrimini yapabilecek yetenekte görüyorlardı.

Hükümetle Ethem Bey'in arasının şekerrenk olmaya başladığı bunalımlı bir zamanda Nâzım Bey'le arkadaşları Ankara'da kurulmuş olan Halk İştirakiyun Fırkası'nın ilk dalını Eskişehir'de açtılar. Ethem Bey'i Türkiye komünizminin başbuğu (serdar) olarak alkışladılar. Ethem Bey de bu adı benimseyerek onlara teşekkür etti. Ethem Bey, particilik işlerinde yeni yeni geçerli bir ad olarak kullanılan "Genel Sekreter"i benimseyerek bir yandan da "Halk İştirakiyun Fırkası" Genel Sekreteri oldu.

Mustafa Kemal, bütün bunlara uzaktan uzağa bakar gibi davranmaktan başka bir şey yapamadı. Yalnız biraz dikkatle dinleyenler onun dişlerini nasıl gıcırdattığını işitebilirlerdi. Sovyetler'in, gerek Bakü'deki Mustafa Suphi'nin Üçüncü Enternasyonale bağlı Türkiye Komünist Partisi'yle, gerekse Ankara'da ve Eskişehir'de kurulan, Kuvayı Seyyare gibi vurucu asker birliklerine de dayanan Halk İştirakiyun Partisi adlı komünist partisiyle ne kerte yakından ilgilendiklerini görerek bunalımlı günler geçirmeye başladı. Onun yürütmeye çalıştığı bütün davada oynayacağı kozlar, Sovyetler'in elindeydi. Oradan altın, silah gelmedikçe durum daha da kötüye gidebilirdi.

Oysa şu sırada Sovyetler kendisini bir yana bırakarak Moskova'da Enver Paşa'yla, Bakü'de ve Türkiye'de bir çift komünist partisiyle, bu partilerden birinin Genel Sekreteri olan Ethem Bey'le ilgileniyorlardı. Bu büyüyü kırmadıkça, Sovyetler'e kendisinin de komünizmi hükümetin eliyle, biraz değiştirip yurt gelenekleriyle gerçeklerine uydurarak uygulayacağını göstermedikçe işlerin sarpa saracağını anlamıştı. Sırası gelmişti: Ta, Şişli'deki Madam Kasapyan'ın evinden beri Amasya kararları günlerine dek ilan etmeyi biricik kurtuluş çözümü olarak düşündüğü komünizmi, hiç olmazsa en yakın, güvenilir dostlar arasında gizli olarak kuracak, böylece hem içeride hem dışarıdaki iki komünist partisinin büyüsünü bozacak, hem de Moskova'ya Büyükelçi olarak göndereceği Ali Fuat Paşa'nın yanına bu kuracağı komünist partisinin dört de mebus üyesini katacaktı. Bunların başında gidecek olan Tevfik Rüştü Bey, bu komünist partisini Moskova'da Üçüncü Enternasyonal'e aldırmaya çalışacaktı. Ali Fuat Paşa'ya kendisini kumandanlıktan alıp Moskova'ya göndereceği günlerde yazdığı bir mektupta şöyle demişti:

"...Gizli komünist örgütünü her biçimde durdurmak ve uzaklaştırmak zorundayız. Yurtta ne yapılacaksa hükümet aracılığıyla yapılmalıdır."

Mustafa Kemal, Türkiye Komünist Partisi'ni kurmaya karar verdikten, Yunus Nadi, Muhittin Baha beyler gibi bir iki gençlik arkadaşını son Halk Zümresi içinden çekip aldıktan sonra, bir gün yine Hakkı Behiç Bey'i yemeğe alıkoydu.

Ona ilk kez bu işi açtı:

— Behiç Bey, dedi. Bütünüyle Rus devrimini erek tutan bir komünist partisi kuracağız. Bunun genel sekreterliğini senin üzerine almanı istiyorum. Biliyorsun Rusya'dan gelmekte olan komünizm tehlikesi büyüktür. Buna bir baraj kurup iplerini toparlayamazsak hepimizi sürükleyip götürecektir. Bak, Yeşil Orduculara söz dinletebildik mi? Yeşil Ordu olmasın da Halk Zümresi olsun dediler, ona da göz yumdum. Ama işler eskisinden beter başını almış gidiyor. Nâzım Bey'le arkadaşları, Ethem Bey'le kumpas kurmuş yeni bir örgütün peşinde koşmaktalar. Güçlerimizi dağıtacağımıza güzel güzel hükümet çev-

resinde toplanarak bu sosyal davalara bir akış yolu arasak daha iyi olmaz mı? Ben düşündüm. Türlü adlar altında ortaya çıkan bütün bu arkadaşların Türkiye'ye getirmek istedikleri şey nedir, komünizm, değil mi? İşte, biz de üstündeki örtüyü kaldırarak bunu gerçek yüzüyle ortaya koyacağız ve resmî bir komünist partisi kuracağız. Memleketin bu addan ürkeceğini söyleyeceksin. Kamuflaj daha tehlikeli değil mi? Yüreklice bu adı ileri attık mı türlü adlar altında gizlenmeye, halka şirin görünmeye çalışan bütün sollar, sosyalist, komünist ve Bolşevikler bizim saflarımıza gelecek, böylece gözümüzden kaçan ve bizi kaygılandıran yeraltı çalışmaları su üstüne çıkmış olacaktır. Böylece de ulusça ne yaptığımızı, nereye gittiğimizi bileceğiz.

Hakkı Behiç Bey, inanmış, Batı kültürüyle yoğrulmuş bir sosyalistti. Mülkiye amirliklerinde, mutasarrıflıklarda bulunmuş, halkın tutucu korkunç yanlarını yakından bilen bir adamdı. Yeşil Ordu perdesi arkasında gizlenerek çalışmak çok kolaydı. Bu bambaşka bir işti. Burada halkın karşısına bir umacı gibi çıkacak, hem resmî, hem de halkça komünist olarak tanınacağından bundan böyle her türlü ayrı parti çalışmalarına paydos etmek gerekecekti. İkincisi de anladığına göre bu göstermelik bir partiydi. Buna alet olmak, kendisini gerçek sosyalistler arasında, hem de namuslu kişiler arasında kötü bir oyuncak durumuna düşürecekti. En kötüsü bu göstermelik partinin yönetimini omuzlarına aldıktan sonra çok uzun zamandır beslediği sosyalizm idealine de bir yol paydos etmek gerekecekti. Onun bütün düşlerini, düşüncelerini süsleyen, yaşatan tek etken buydu.

Mustafa Kemal'in hatırı için kendini harcayıp bir posa gibi bir kenara atacağını düşünerek çok üzüldü. "Bu partinin bizim memlekette ereğine göre bir yönetim biçimi yaratmak bayağı olanaksızken ben bu olmayacak işi yapmaya çalışan bir adam durumuna düşeceğim ve her yandan üstüme yağan yıldırımlara karşı koymaya çalışarak antipatik bir insan durumuna düşeceğim," diye acı acı düşündü.

Kabul etmese Mustafa Kemal'le arası açılacaktı.

— Paşam, dedi. Bana vermeyi düşündüğünüz bu görev çok ağır, çok düşündürücü. Bunu ancak bir yurt görevi yapmak düşüncesiyle kabul ediyorum.

Mustafa Kemal'in sevinçten gözleri parladı. Ona teşekkür etti. Ayrıldılar.

Sonra, Mustafa Kemal'le Hakkı Behiç Bey baş başa vererek bir yazı yazdılar.

Bu, başyazı olarak Hâkimiyeti Milliye gazetesinin 13 Ekim 1920 tarihli sayısında çıktı.

"Rusya'da kanlı devrim, Bolşevik adını taşıyan koskoca bir komünizm devrimi oldu. Türkiye de bu yolda paralel olarak bir yöne doğru gidiyor. Bu yürüyüşün düzenlenmesiyle uğraşanlar için bu devrim olayının bütün ruhunu iyiden iyiye incelemek, onu anlamak ve bu anlayışa uygun bir tutum çizmek gerektiğine göre bugün de Rusya'da gerçekleşen Büyük Bolşevizm Devrimi ile Türkiye'de gerçekleşmesini görmek istediğimiz komünizm arasındaki özellikleri incelemek istiyoruz.

Rus Bolşevizmiyle Türkiye komünizmi arasında ve gerek geliş ve gerekse uygulama biçimi yönünden iki büyük özellik göze çarpar. Rusya'da Bolşevizm korkunç bir mutlakiyet yönetiminin ülkenin her köşesine dağıttığı soylular sınıflarının pek ağır baskıları altında doğmuş, yine o baskı altında büyümüştü.

Rus devrimi edebiyatını okuyunuz. Avrupa'nın başka hiçbir ülkesinde ve hiçbir döneminde bu kerte ateşli ve bu kerte kinli edebiyat daha yoktur. Tolstoy bile, kendisi devrim yanlısı olmadığı halde, yapıtlarıyla Rus yoksulları arasına kinli bir devrim için istemeyerek ne kerte çok tohum saçmıştır. Bir yüzyıla yakın sürüp giden Fransız Devrimi yaşayışında dahi Rus devrimi edebiyatına benzer hiçbir şey yoktur. Nedeni de şudur ki o korkunç Çarlar istibdadı ve soylular saltanatı, bir yandan da bilimler ve edebiyat bütün şiddetiyle birlikte yürümüştür. Bir yandan çarların baskıları egemen olurken, öbür yandan da Rusya'da güzel duygular, felsefe ve bilim düşünceleri büyük bir verimlilik ve güçle bütün Rus yaşayışını sarıyordu.

Türkiye'de böyle olmamıştı. Türkiye dıştan muzaffer olmadığından bütün dünyaya bilim ve sanat verimliliğinin büyük bir güçle yayıldığı dönemlerde bunlarla uğraşamamıştı. Bu nedenle Türkiye'de ne yüksek bilimce, felsefece düşünceler, ne de derin ve yeni güzel duygular gelişmişti.

Türkiye'de değil bir devrim edebiyatı, ulusçu bir edebiyat bile pek yeni, ancak son birkaç senede kendisini göstermiş, henüz doğmaya başlamıştı. Bu nedenle Türkiye'de komünizm, ulusun ruhundan gelen yakıcı, yıkıcı, kırıcı, dökücü bir devrim biçiminde gerçekleşecek değildir. Şundan ki bu devrim doğuşu yönünden, bunu hazırlayacak bir gereksinimden gelmiyor. Bundan başka benzer sonucu doğurmak için ikinci bir neden daha vardır: Rus devriminin bu kerte sert, ani, hızlı ve altüst edici bir güçle egemen olması için karşısında rastladığı direnmenin de büyük etkisi olmuştur. Eğer Çarlık, değil komünistler, rastgele Menşeviklere ve hatta Terakkiperverlere karşı güçlü örgütlere dayanan bir diretici direnç göstermemiş olsaydı yine Bolşevizm devrimi bu kerte hızlı, kahredici, altüst edici olmazdı. Yani böyle yapmak isteyenler, başarı sağlamak için halktan o gücü alamazlardı.

İkinci bir özellik noktası da şuradadır:

Rusya'da böyle bir devrim yapmaya kalkanların ellerinde çok güçlü bir silah vardı. Rusya'da köylü yığınlarını yıllardan beri ezip bitirmiş toprak sorunu gibi koskoca bir sorun bulunuyordu. Devrimi bu kerte hızlı, ani kahredici yapmaya karar verenler bu silahı kullandılar. Halk salt birtakım felsefece düşüncelerle bir kurama karşı ayaklandırmaya kışkırtılmayarak, onlara pek kolay anlayabilecekleri maddî bir değişiklik ve devrim parolası gösterdiler:

'Ayaklanınız', dediler. 'Bugün üzerinde ırgat ve tutsak olarak çalıştığınız bu topraklar sizin olacaktır!'

Halk, Tolstoy'un felsefesinden Marks'ın kuramlarından, Gorki'nin edebiyatından çok bu topraklar uğruna ayaklandı. Bu topraklara kavuştuklarında da devrimi anladılar ve sevdiler.

Türkiye'yi komünizmin halk yığınları için muhakkak olarak hayırlı olan geleceğine götürmek isteyenler, Bolşevizm kertesinde hızlı ve ateşli bir devrim için, ne Rusya'daki biçimde bir doğuş ve hazırlanış, ne de elde böyle güçlü bir silah görüyorlar. Yine esasen yukarı kattan yönetilmek gereken bu davranış, yüksekten gelen bir mutlak yönetimin -Rusya'da bulunduğu gibi şiddetli ve diretici bir- direnmesiyle karşılaşıyor.

Bu nedenle Rusya'da Bolşevizmin kullandığı devrim yöntemlerini, burada yani Türkiye'de uygulamak istemek kertesinde devrimcilikten haberdar olmayış düşünülemez.

Bolşevizmin devrimi, bütün komünizm davranışları için bir örnek, bir model değil, pek değerli, pek canlı, pek muazzam bir kılavuzdur. Bu kılavuzdan yararlanmayı, onun gösterdiği yollardan gitmeyi ne kerte candan istersek, onun yöntemlerini biçim olarak olduğu gibi taklit etmekten de o kerte sakınırız. Her şeyde körü körüne taklitçilik kötüdür."

*

"Rus Bolşevizmi, Türk Komünizmi" adıyla yayınlanan bu başyazı başkentte hemen herkesi şaşkına çevirmişti. Sovyet elçilik personeliyse apışıp kalmıştı. Yalnız hiç şaşırmayanlar, Nâzım Bey grubuyla Ethem Bey'le kardeşleriydi. Mustafa Kemal'in her şeyde olduğu gibi komünizmde de kendilerinden baskın çıkmaya çalışacağını biliyorlardı. Mustafa Kemal, elinden gelse komünizmi "K" sına dek yok edecek, külünü savuracaktı. Ne var ki elinde bu güç yoktu. Şimdilik güç Ethem Bey'in elindeydi.

Mustafa Kemal'in bütün savunucuları böyle düşünerek işin sonucunu beklemekteyken 20 Ekim 1920'de Hakkı Behiç Bey, kendisinden başka her türlü komünist örgütüne yaşamak hakkını yasaklayan bir bildiri yazarak -Mustafa Kemal'le birlikte- birçok yüksek makam, kişilere gönderdi.

Bildiri şöyle diyordu:

"Sevgili yoldaş!

Doğrudan doğruya Üçüncü Enternasyonal'e bağlı, (burası henüz belli değildi) temel programına göre bir Türkiye Komünist Partisi kurularak Dahiliye Vekâleti Genel Emniyet Şubesinin 18 Ekim 1920 tarihli resmî ilmühaberiyle hükümetçe de doğrulanmıştır. Partinin Üçüncü Enternasyonal'e bağlı olan temel programıyla iç yönetmeliği gönderilmek üzere olduğu gibi, yurdumuzun özel koşullarına göre, partinin genel kongresi toplanıncaya dek uygulanacak, izlenecek temellere ilişkin ayrıca bir de çalışma programı düzenlenmektedir. Bu prog-

ram üstüne değerli düşüncelerinizi beklemekteyiz. Partinin otuz kişiyi içeren genel merkezi orada burada bulunup eylem olarak kongrenin yapıcı kurulu yetkisiyle uyumlu çalışacak yoldaşlardan kurulu dokuz kişilik bir kurucu kurulu vardır.

Genel merkezin, örgüt, toprak, köylü, işçi, endüstri, askerlik ve propaganda işleri dalı örgütlenmek üzeredir. Askerlik işleri şubesi siz kumandan yoldaşımızı dahi üyeleri arasında görmekle övünecek ve orduya değgin bütün çalışmalarda değerli düşüncelerinize ve devrimci ruhunuza dayanacaktır.

Parti resmî olarak kurulmuş olup çalışmasını düzenlediğine ve vaktiyle kurulmuş olan Yeşil Ordu örgütü dahi partiye karıştığından dolayı artık Bolşevizm, komünizm düşünce ve prensipleri üzerinde hiçbir dernek ya da kurulun fotoğraflı belge ve yetkinamesi olmaksızın kim olursa olsun bir kişinin çalışmasına müsaade olunmayacaktır. Keyfiyet Dahiliye Vekâletine bildirilmiştir. Yönetmelik ve bildirinin basılıp yayımlanması biter bitmez kamuoyunun düşüncesine de keyfiyet sunulacaktır.

Şimdiden ilgililerin dikkatlerinin çekilmesine çalışılmasını dileriz."

Türkiye Komünist Partisi Genel Sekreteri

Hakkı Behiç

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

Mustafa Kemal

Hakkı Behiç Bey'le Mustafa Kemal bu beyannamelerden Ali Fuat Paşa vb. ile birlikte Ethem Bey'e de bir tane göndermişler, onu da yeni komünist partisinin doğal üyesi saydıklarını bildirmişlerdi.

Yine Mustafa Kemal'in direktifiyle Hakkı Behiç Bey, Ethem Bey'i gidip bularak onu komünist partisine çağırmışsa da Ethem Bey, karşısındakinin oynamak zorunda kaldığı rolden tiksindiğini gösteren mimikler yapınca Hakkı Behiç Bey, bunun gerçek bir komünist partisi olmadığını söyleyerek kuruluşunun en doğru nedenlerini anlatmak zorunda kalmıştı.

Oysa bildiri yayımlanmadan önce Nâzım Bey, Şeyh Servet, Baytar Binbaşı Salih Bey'le öbür arkadaşlarını yeni partiye transfer etmek için şöyle konuşmuştu:

— Ben düşündüm, komünizm programını da iyice inceledim. Yeşil Ordu için gericilik düşünceleri güdüyor diye söylentiler olduğunu da hesaba kattım ve yurda daha yararlı olacağı düşüncesiyle komünistliği üstün tuttum. Siz de düşünün, düşüncemi doğru bulursanız bu programla yine birlikte çalışmayı sürdürürüz.

Elbette, Hakkı Behiç Bey bu söylediğiyle kalmış, gerçek sosyalistler "Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası" içinde yuvalanmaya karar vermişlerdi.

Bildiri yayımlandıktan sonra gerçek sosyalistler, bütün Yeşil Ordu örgütünün olduğu gibi Hakkı Behiç Bey'in yeni komünist partisine geçtiğini gazetelerin yazması üzerine bunu yalanlamak üzere davrandılar. Hemen bir yalanlama kaleme alıp Yenigün, Hâkimiyeti Milliye gazetelerine gönderdilerse de hiçbiri bunu yayımlamadı.

Nâzım Bey, bunun nedenini sorduğunda ona şu yanıtı verdiler:

— Bu açıklamayı Mustafa Kemal Paşa'ya gösterdik. Paşa da: "Halk Zümresi Başkanlığından izin olmadan yapmışlar, ilkin başvurup izin alsınlar" buyurdu.

Nâzım Bey'le arkadaşları kuracakları "Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası" nın programını hazırlayıp izin almak üzere hükümete başvurduğunda Doktor Adnan Bey ona şöyle sordu:

— Komünist Partisi varken neden siz de aynı prensiplerde başka bir parti daha kuruyorsunuz? Onlarla birlikte çalışsanız daha iyi olmaz mı?

Nâzım Bey, ona şöyle dedi:

— Bu sırada bir iki yerden aldığımız mektuplardan da komünizm sözcüğünden ürküldüğü anlaşılıyor. Ben, zor bir duruma düştüm. Bu işi bir namus sorunu olarak düşünüyorum. Çünkü Yeşil Ordu Genel Merkezinin uygun görmesiyle taşraya giden kimi kişilere ant içirmiş ve ellerine güven belgeleri vermiştim. Bu nedenle eldeki üyeleri toplayıp "Halk İştirakiyun Fırkası" adıyla bir parti durumuna getirmek ve hükümete onaylatıp karışıklığı ortadan kaldırmak uygun olur diye düşündüm.

Halk İştirakiyun Fırkası kurulunca şöyle bir bildiri yayımladı:

"Yoldaşlar, Anadolu'nun geçirmekte olduğu bunalımı ve Doğu

devriminin bugün genişleyip büyüme ereğine doğru gittiğini göz önüne alan Yeşil Ordu ve Türkiye Gizli Komünist Partisi genel merkezleri Üçüncü Enternasyonal'ce benimsenmiş olan Rusya Komünist Partisi programının iş ve devrim düsturunu kabul ve her ikisi birleşerek yurt içindeki bütün devrim akımlarını birleştirmeye karar vermiştir. Büyük Millet Meclisi'nde kurulmuş ve kuruluşundan beri halka ve halk devrimine doğru önemli adımlarını da atmış olan 'Halk Zümresi' ile beraber hepsi birden öbür örgütten her türlü ilgiyi kesmek üzere 'Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası' adını almıştır."

Gazetelerde ilan olunduğu gibi bu birleşik ve içten örgütün son kez kurulan 'Türkiye Komünist Partisi' ile (Mustafa Kemal'in göstermelik Komünist Partisi) hiçbir ilişkisi yoktur.

Kapitalizm ve emperyalizm, insanlık için bir bela olduğuna ve zavallı Anadolu emekçilerinin artık kendisine hüküm ve zulüm eden sınıftan kurtulması zamanı gelmiş bulunduğuna kanık olan "Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası" bütün dünyaya mutluluk ve Türklere artık rahatlık ve kurtuluş verecek olan bu muazzam emekçiler devriminde çok içten ve çok doğru olmayı ve hırslı işler ve kişilerden kaçınıp sakınmayı en birinci davranış düsturu tanımıştır. Bundan sonra, "Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası" bayrağı altında birleşecek olan Anadolu halkı örgütünün de bu içtenlik ve ağırbaşlılığı prensip olarak edinmelerini önemle salıklarız.

Şurası da iyi bilinmelidir ki yürekten gelmeyen görünüşler ve gösterişler altında saklı hırslar ve amaçlar durmadan felaket getirir ve hiçbir zaman yaşayamaz.

Yeşil Ordu Nizamnamesi, özellikle on ikinci maddesi ile bu hususta gerekli taktikleri düşünmüştür. Pek yakında yayımlanacak "Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Nizamnamesi"nde de bu kayıtlar yinelenecektir. Yeni genel merkezce benimsenen parola "emek"tir.

Bu devrimden en çok yararlanan köylülerdir.

Onları durmadan uyandırmalı ve örgüte bağlamalıdır.

Genel merkeze yazılacak yazılar için adres:

Ankara, Hayvan Hastanesi Müdürü Salih'tir."

Salih Hacıoğlu
Genel Sekreter Ethem
Kuvayı Seyyare Kumandanı
(Yeşil Ordu mührü ve imzası)

Yanıt: 2 Ocak 1921

"Doğu Cephesi Kumandanlığına,

Bildiğiniz üzere Ankara hükümeti, dışarıdan gelecek akımların sınırlandırılması ve kayıt altına alınması çözümünü gözaltında bir kurulun çalışmasında bulmuş ve merkezde bir partinin örgütlenmesini hoş görerek ve belki de aracılık ederek bu parti dışındaki kişilerin çalışmaları kabul olunmayacağını bildirip yayımlamıştı. İmdi şu duruma göre bu bilinen parti dışındaki kişilerce yapılacak girişimler ve yapımlar yurtta makbul ve makul görülen komünistlik biçimine karşıt görülmekle birlikte bozguncu ve devrimci amaçlarla yorumlanmak zorunlu bulunduğundan yapım çalışmalarına engel olunmak ve kendileri izlenmek doğal işlerden ve hukuktandır. Bundan dolayı bendenizce yurttaki dayanışmayı ve uyumu bozmaya çalışan bu kişilerin sınır dışı edilmeleri zorunludur. Şundan ki Kars'ta çalışmalarını sürdürmeleri çevredeki unsurların, bunların orada hükümetin koruması altında çalıştıklarını sanmalarına ve koruyucu sandıkları makamlara karşı düşman kesilmelerine yol açar. Bununla birlikte sınır dışı etme işinin Kars'ta Rusların gözü önünde yapılması sakıncalı bulunduğundan işin bendenize havale buyurulması en doğru yoldur.

Burada halk genellikle komünizme şiddetle karşıdır. Halkçılık akımı hükümetin, yönetimin düzeltilmesi için meclise sunduğu programla kayıt altına alınmış ve kamuoyunda onunla sınırlandırılmış bulunduğundan bundan bir sakınca çıkacağı düşünülemeyeceğini bildirir ve bu vesile ile saygılarımı sunarım."

Vali
Hamit

Mustafa Suphi Bey'le on yedi-on sekiz arkadaşını içeren Türkiye Komünist Partisi kurucu kadrosu, 29 Aralık 1920 günü Sovyet elçisi

Medivani yoldaşla Kars'a ayak basınca Kâzım Karabekir başta olarak doğudaki bütün kumandanlarla yöneticilerde bir dalgalanmadır başladı.

Kâzım Karabekir hemen durumu Mustafa Kemal'e bildirdi. Mustafa Kemal, vaktiyle Samsun mutasarrıflığına getirdiği yakın adamı Erzurum Valisi Hamit Bey'in kulağını büktü. Hamit Bey, durumu önemince kavrayarak Kâzım Karabekir'e şifreyle başvurdu, ondan bir çözüm yolu istedi. Kâzım Karabekir, Kars'ta 3 Ocak 1921 tarihli şifresiyle Erzurum Valisi Hamit Bey'i şöylece aydınlattı:

"Erzurum Valisi Hamit Beyefendiye,

Ocak 1921 tarihli şifreye yanıt: Mustafa Suphi ve örgütü üstüne kanıma uygun olan yüksek düşünceleri (şifre okunamıyor) böylece bu kişinin memlekette hiçbir değer ve nüfuza sahip olmadığı kanısını Ruslara vermek fırsatı da elde edilmiş ve dışarıdaki sürekli çalışmaları üstüne dahi değeri büsbütün azaltılmış ve düşürülmüş olacaktır. Ancak yazılacak girişimler ve icraatın komünist dünyası ile bir temas ve ilişki kurmuş olan Mustafa Suphi ve arkadaşlarının sınır dışına çıkarılmasında özellikle Ruslar katında kötü bir etki ve tevile imkân vermemesi için yurttaki akımlarla kamuoylarının doğrudan doğruya yurt devrimine zararlı olarak düşünülen Mustafa Suphi ve eşliğindekilerin kişilikleri üzerinde gösterilmesine ve bu yoldaki gösterilerin ve girişimlerin komünizm devrim dünyasını okşayacak bir biçimde yönetilmesine dikkat olunmasını önemli görüyorum.

Buna göre Mustafa Suphi ve arkadaşlarının sınır dışına çıkarılmasında şu aşağıdaki gibi bir düzenin yapılması uygun görülmektedir. Onunla arkadaşlarının Erzurum'a geldikleri günden bu yana gerek gazete yayınları ve gerekse halkın uygun gösterileri ve baskılarla daha içerilere yolculuğun ve yurtta kalmak ve çalışmaklığın mümkün olmayacağı üstüne kendilerine de gereken etkiler yapılır. Bu durumda halkı doyurmak ve yurttaki birlik ve güvenliği korumak uğruna sınır dışına çıkması gerektiğine ilişkin uygun ve gerekirse resmî kovuşturma yapılır. Sınır dışına çıkarılmaları için isterlerse Trabzon'dan dahi gidebilirler.

Şu halde yoldaki oturulan yerlerde ve Trabzon'da da benzer gösterilerin yapılması, Erzurum'da yapılanların güçlendirilip birleştirilmesi uygundur. Özellikle Trabzon'da Bolşeviklerin gözleri önünde bu gösterilerin istenildiği biçimde yönetilmesi ve Bolşevikliğe karşı olmaktan çok işbu kişiler üstüne olduğunun gösterilmesini uygun buluyorum.

Mustafa Suphi ve arkadaşlarının yurttan çıkarılması nedeninin dış komünist dünyasında kırgınlığa ve eleştirmeye yol açmaması için de dışarı çıkarma girişimlerinden sonra Mustafa Suphi ve arkadaşlarının halkın gözünde sanıklıklarına ve yurtta güvenlik ve birliğin korunması gerekliliğinden söz eden resmî bir bildirinin yayımlanmasının ve ilanının doğru bir tedbir olacağı kanısındayım."

Doğu Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Mustafa Suphi Bey ve arkadaşları, Erzurum'da sol bir hükümet kurmak üzere davranan, girişimleri Kâzım Karabekir'ce önlenen sosyalist örgütten gizlice, çok kötü haberler aldılar, kara kara düşünmeye başladılar.

Kâzım Karabekir başta olarak Erzurum Valisi Hamit Bey'le Ankara'da Mustafa Kemal, kendileri için bir düzen hazırlıyorlardı. Bunun şimdilik bilinen biricik yanı; onların her geçtikleri yerde insan toplulukları, kapkara gerici parolalarla onlara karşı kışkırtılacaktı. Gözü dönen halkın bu arada neler yapıp neler yapmayacağı kestirilemezdi.

Mustafa Kemal'den Ankara'ya gitmek üzere resmî müsaade çıktıysa da yollar güvensizlik kayalarıyla barikatlanıyor, bu hazırlık ta Kars'tan başlayarak Trabzon'a dek sürüyordu. Birçok kişi bu durum karşısında daha ileri gidilmeyerek Bakü'ye dönülmesi düşüncesindeydi.

Ankara'dan daha önce sınır dışı edilip Mustafa Suphi beylerle yine Türkiye'ye girmiş olan Şerif Manatof:

— Yoldaşlar, diyordu. Kâzım Karabekir özbeöz bir Prusya generali kafasındadır. Ludendorff'la onun kafası arasında hiçbir ayrılık yoktur. Ona hiçbir biçimde güvenemeyiz.

Mustafa Suphi, günlerdir almış olduğu bu haber yüzünden bir yana kıpırdayamıyor, Sovyet elçisi Medivani yoldaşla kapanıp bir çözüm yolu araştırıyorlardı. Medivani yoldaş şu sırada paşaların kendilerine büyük kötülük yapamayacaklarını söyleyerek onlara yüreklilik vermeye çalışıyorsa da hepsinin içi kararmış, kafalarına ağılı kuşku kurdu girmişti. Çok değerli günler yel gibi geçiyordu. Bundan dolayı şöyle bir kımıldayıp yollarda kendileri için hazırlanmakta olan bu tertibin, bu düzenin ne olduğunu öğrenmeye karar verdiler.

Böylece, partinin genel başkanı Mustafa Suphi Bey'le genel sekreter Ethem Nejat Bey'i Kâzım Karabekir'le görüşmeye gönderdiler. Medivani yoldaş da bu işle çok ilgileniyordu.

Mustafa Suphi Bey'le Ethem Nejat Bey (Almanya'da yüksek eğitim görüp orada sosyalistleşmiş, Türkiye'ye döndükten sonra bu kez kalkıp Rusya'ya gitmişti.) Kâzım Karabekir'in kocaman sac odun sobasının ısıttığı odasına girdiler. Paşa onları dost olmayan bir davranışla, yalnız nazik bir biçimde karşılayarak oturttu. Mustafa Suphi Bey hemen söze başladı:

— Paşa hazretleri, dedi. Erzurum'da bize suikast hazırlandığını, bizi aşağılayıp türlü kötülükler ve işkenceler yaparak öldüreceklerini işittik. Cahil halkın yobazlık duyguları ayaklandırılmakta ve bu zavallılar bizi linç etmeye hazırlanmaktaymışlar. Erzurum Valisi Hamit Bey, daha şimdiden bütün tertibatı almış. Erzurum'dan sağ çıksak bile Trabzon'a dek bütün yollarda buna benzer kışkırtmalar, tuzaklar hazırlanmaktaymış. Biz bunu göz önüne alarak ben ve benimle birlikte birkaç arkadaş geri dönüp Tiflis ve Batum yoluyla Ankara'ya gideceğiz. Geri kalan arkadaşlarım da bu yolu deneyecekler.

Kâzım Karabekir, şimdi bunların bir bölümünü geri kaçırsa Mustafa Kemal'de kuşku uyandıracağını bildiğinden kesin olarak buyruğunu bildirdi:

— Ya hepiniz Erzurum üzerinden giderek halkın duygularını görürsünüz ya da Ankara yolculuğundan vazgeçerek Bakü'ye dönersiniz. Zaten ordumuzda Bolşevik örgütü yaptığınız üstüne dedikodular başladı. Kol kol ayrılarak yolculuk etmeniz size karşı daha büyük dedikodulara yol açacaktır.

Mustafa Suphi Bey çok düşündükten sonra:

— Evet, toptan Erzurum üzerinden gitmemiz gerekiyor, yolculuktan vazgeçmek doğru olmaz, dedi.

Kâzım Karabekir:

— Korkmayınız, dedi. Sizin güvenliğiniz için elimden geleni yapacağım. Benim bölgemde hiç kimse canınıza kastedemez. Ankara da sizin yolculuğunuzu bildiğinden orayla da haberleşebilirsiniz. Yalnız aranızdaki Şerif Manatof sizinle yolculuk edemez. Kendisi Sovyet uyruklu olduğu gibi Ankara'ca geçen yıl komünizm kışkırtıcılığı yüzünden İstiklal Mahkemesince on beş yıl ağır hapse hüküm giyerek salt Sovyet uyruklu olduğundan sınır dışı edilmişti. İşte Ankara'dan gelen buyruğa göre Şerif Manatof eşyasını toplayıp geri dönmeye hazırlansın.

Mustafa Suphi Bey'le Ethem Nejat Bey, arkadaşlarının yanına dönerek bir tartışma kapısı açtılar; çoğunluk, ileri gitmeye karar verdi. Şundan ki Rusya'da yıllarca süren cephe, siyaset yaşayışlarında korkunç denecek tuzaklarla, gerici halk yığınlarının ölüm tehditleriyle karşılaşmış, hepsinin üstesinden gelmişlerdi. Çoğunluğu subay olan bu kadronun arasındaki siviller de zaten devrim sırasında subaylaşmış, sertleşmiş, kararlı birer militan olmuşlardı. Yurdun kurtuluşu uğruna ölmek, onlara çocuk oyuncağı geliyordu. Başka yurtların kozları için çarpışmışlar, Türkiye için de çarpışacak, seve seve öleceklerdi. İşte böyle düşünerek Erzurum'a doğru yola çıkmaya hazırlanırlarken Kâzım Karabekir'in gönderdiği inzibat çavuşları, Şerif Manatof'u almaya geldiler.

Şerif Manatof, kupkuru kemikten meydana gelmiş bir Tatar'dı. Daha önce uzun zaman İstanbul'da yaşadığından Türkçeyi Tatar diyaleğiyle konuşarak Mustafa Suphi Bey'e son öğüdü verdi:

— Suphi Bey beni dinleyin. Canınız pamuk ipliğiyle bağlıdır. Siz bu Kâzım Karabekir'e inanmayın. Bütün düzeni hazırlayan odur. Diriminiz tehlikededir. Gelin birlikte Bakü'ye dönelim. Bu kaçmak değil tehlike önünde gerilemektir. Türkiye kaçmıyor. İşte burada duruyor. Yine gelirsiniz. Can elden gidince devrimcilik de kalmaz.

Bunu dinleyenler gitmekten caymakta idiler ki Mustafa Suphi Bey onun sözünü kesti:

— Arkadaş, burası bizim ana yurdumuz. Ölürsek de burada ölürüz. Biz hemen Erzurum'a yollanıyoruz.

Bunun üzerine on altı arkadaşın daha önce Erzurum'a varıp orada Mustafa Suphi Bey'i beklemeleri kararlaştırıldı. Eğer onlara kötülük edilmeye kalkışılmazsa bütün söylentilerin kötü söylentiler olduğu anlaşılacak, o zaman Mustafa Suphi Bey de onlara kavuşmak üzere Erzurum'a yollanacaktı.

Şerif Manatof üzgün, askerler arasında uzaklaşırken Mustafa Suphi Bey'in on altı arkadaşı da kiraladıkları eşeklere, atlara binerek Erzurum'a doğru karlı yollara düştüler. Komünist Partisi kurucuları, genel sekreter Ethem Nejat Bey'in başkanlığında gidiyorlardı. Mustafa Suphi Bey, genç sarışın bir Alman Yahudisi olan karısını yanında alıkoymuştu. Sonra onunla birlikte gidecekti.

Çizmeli, kalın yünlü giyneklere gömülmüş olarak yola çıkan partililer, "kesin olarak bilinmemekle birlikte Ethem Nejat, Almanya'da eğitim görmüş hatip yetenekli, Kayserili İsmail Hakkı, Süleyman Nuri, Mehmet Emin, Abit Alim, Yozgatlı Yedek Üsteğmen Süleyman Sami, Resmî, eski Zor Mutasarrıfı Salih Zeki, Trabzonlu Yüzbaşı Yakup, Asım Necati, Hilmi oğlu Hakkı, Topçu Hakkı, Ahmet, Halim, Nazmi, Hüseyin Sait, Selim Mehmet oğlu, Lütfü Necdet, İsmail Çitoğlu, Kâzım Ali, Şefik beyler arasında bulunmaktaydı." (Bunlardan birkaç kişi Kafkasya'da kalmışsa da hangisi olduğu bilinmediğinden hepsinin adını buraya yazmak zorunda kaldık.)

Mustafa Suphi Bey de onların arkasından karısıyla yola çıkmak isteyince onun Sovyet uyruklu olduğunu, sınır dışı edileceğini söyleyerek kendisiyle göndermediler.

Kafile, yola dizilir dizilmez Kâzım Karabekir, hem Mustafa Kemal'e, hem de Erzurum Valisi Hamit Bey'e birer şifreyle durumu bildirdi.

Mustafa Kemal, Mustafa Suphi Bey'le arkadaşları Kars sınırından içeri girdikleri günden beri elinin altında bulundurduğu Erzurum-

lu (Ebulhindili) Cafer Bey'i çağırttı. Mustafa Suphilerden önce Zigana Dağları'na yetişip yetişemeyeceğini sordu. Onlar hiçbir araca bindirilmeden yaya yürütüleceklerinden elbette yetişebilecekti.

Cafer Bey, Mustafa Suphi Bey kafilesini otuz yedi kişilik çetesiyle Zigana Dağları'nın yalçın uçurumlarından aşağı yuvarlayıp kurda kuşa yem edecekti. Cafer Bey, on gündür yola çıkmayı sabırsızlıkla bekliyordu. Onların üzerinde pek çok Rus altını olduğunu da işitmişti. Kendisi zaten zengin bir adamsa da daha çok zenginlik göz mü çıkarırdı?

Yalnız, Mustafa Suphi'nin uyarmasını göz önüne alan Kâzım Karabekir, kana bulanmış her türlü komitecilikten tiksindiğinden Mustafa Kemal'e ivedi bir şifre çekerek kendi asker bölgesinde Mustafa Suphi ile arkadaşlarının canına kastedileceği haberlerini üzüntüyle karşıladığını bildirdi. Böylece Mustafa Suphi ile arkadaşlarının Zigana Dağları'nda öldürülmesi planından vazgeçilerek bir başka kombinezon düşünüldü. En iyisi uçsuz bucaksız, dilsiz denizdi. Toprak her zaman konuşursa da denizler bütün gürültülerine bakmadan derin derin susardı.

Yalnız, Cafer Bey'e yeni bir görev verildi. Cafer Bey, Erzurum Belediye Başkanlığına halka okunması dileğiyle korkunç bir telgraf çekti. Bu bir komünist devrimi parolasından başka bir nesne değildi.

"Serian Bolşevik olunuz, kesiniz, kırınız, herkesi sizin seviyenize indiriniz!" diye haykırıyordu.

Bu telgraf, zaten havası karışmış olan Erzurum halkı üzerinde komünizme karşı fırtınalı bir durum yarattı.

Şimdi ağır ağır Erzurum'a doğru ilerleyen Mustafa Suphi Bey'le arkadaşları bu kerte örgütlü durumdan habersiz yine de kaygı içinde bocalayıp dururken Erzurum Valisi Hamit Bey, Mustafa Kemal'e şöyle bir şifre yollayarak direktif istedi:

"Büyük Millet Meclisi - Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

Mustafa Suphi'nin yaklaşması ve Ankara'dan Cafer'in hemşehrilerine: 'Serian Bolşevik olunuz, kesiniz, kırınız, herkesi sizin seviyenize indiriniz', gibi saçmalamaları içeren gönderdiği mektup, Erzurum halkını olağanüstü galeyana ve harekete getirmiştir. Dün, mebus Du-

rak Bey'in içinde bulunduğu eşraf, ulema ve esnaftan meydana gelen bir kurum makama gelerek hükümetin komünizme karşı siyaset biçiminin açıklanmasını istemiş ve ahalice bunun önüne geçmek için her türlü şiddetli tedbire başvurulacağını, gerekirse silahla savunulacağını bildirerek yirmi dört saat sonra bu sorunun görüşülmesi için büyük bir toplantı yapılacağı eklenmiştir. Önceden aldığım telgraftaki görüş noktasından hükümetin bu konudaki siyasetini ve Ankara'daki partinin amaç ve kuruluş nedenini açıklayarak kendilerini doyurdum. Mustafa Suphi sorununa gelince: Sözü geçenin eylem ve davranışlarının kişisel ve özel olduğunu ve hiçbir yandan korunmadığını, kendisinin buraya gelince zararlarının önüne geçmek uğruna her türlü tedbirin alınacağını bildiririm. Mustafa Suphi'nin adamlarından on altı kişi Kars'tan yola çıkmıştır. Bir iki güne dek buraya geleceklerdir. Bunlara ilişilmediği haberi alındıktan sonra kendisi yola çıkacaktır. Kâzım Karabekir Paşa ile bu konuda yapılan haberleşmeler sonucundan kararlaştırıldığı üzere taşkın bir durumda bulunan halkın saldırısına meydan vermeyerek sözü geçenle adamlarını koruyarak sınır dışına atılmak üzere Trabzon'a göndereceğim. Bu konuda başka bir diyecek varsa bildirilmesini dilerim."

16 Ocak 1921

Hamit

Komünist partililer çetin bir yolculuktan sonra Erzurum'a varırken yapılacak aşağılamalar deneyini beklemeye dayanamayan Mustafa Suphi Bey de onlara yetişti. Erzurum'un Kars kapısından içeri giren yolcular, karlar üzerinde saatlerdir beklemekten mosmor kesilmiş güdümlü, meraklı bir halk kalabalığınca yuhalanmaya, taşlanmaya başlandı. Yalnız, Kâzım Karabekir'in linç edilmesinler diye yanlarına kattığı silahlılar, gerçekten yırtıcı bir biçim alan saldırıyı güç önlediler.

Erzurum halkı içinden çıkan eski Müdafaayı Hukuk Başkanı Hoca Raif Efendi'nin arkasında toplanan gerçek gericiler, mukaddesatçılar, hilafetçiler, eski Müdafaayı Hukuk ilkelerini eksik bularak yeni bir dernek kurmuştu. Hacıların, hocaların, Erzurum eşrafının,

ağa ile zenginlerin kurduğu bu derneğin adı "Muhafazayı Mukaddesat ve Müdafaayı Hukuk"tu. Yirmi kişilik bir yönetim kurulu seçen derneğin başkanı şimdi mebus olan Hoca Raif Efendi'ydi. Ankara'da Komünist Partisi kurulduğundan dolayı Mustafa Kemal'e de düşman kesilmişti. Eski Müdafaayı Hukukçular da Ankara'nın bir asker burjuva diktatörlüğüne gittiği düşüncesiyle Erzurum'da bir sosyalist hükümet kurmak üzere davranmışlardı. Yine de Erzurum halkı, Hoca Raif Efendi'nin arkasındaydı.

İşte, böyle bir ortam içinde hem hükümet, hem de gerici örgütçe kışkırtılan yoksul Erzurum halkı sokaklara dökülmüş, şeytan taşlamaya çıkmıştı.

Kâzım Karabekir'den, Mustafa Kemal'den gelen buyruklara göre bu lanetlilere yiyecek, içecek, binek verilmeyecek, halkın sövüntüleri, aşağılamalarıyla hırpalana hırpalana yayan olarak Trabzon'a yürütüleceklerdi.

Kafile Erzurum'un ana caddesinde ilerlerken çocuklar, üzerine taş, kartopu, buz parçası, çamur fırlatmaya başladılar. Yumurta, bu açlık çeken şehirde pek değerli yiyecek olduğu halde eşraf takımının peylediği külhaniler, yaklaşarak ellerindeki yumurtaları yolcuların kafalarına, yüzlerine, gözlerine çalıyor, sövüntüyle karışık kahkahalar atıyordu. Değnek, sopa, odun son kerte değerli bir matah olup bulunmadığından halk hıncını almak üzere kocaman kartopları savurmakla yetiniyordu.

Mustafa Suphi Bey'i, eşyalarını taşıyan küçük bir eşeğe ters bindiren göstericiler, çarşıda kahkahalarla gezdirip dolaştırdılar. Polis, jandarma, tıpkı seyirci gibi dikilip bu durumu seyretti. Yalnız hiç kimsenin onları linç etmek gibi aşırı bir davranışa kalkışmasına engel olacaklarını da göstermekten geri kalmadılar. Gerek Ankara, gerekse Kâzım Karabekir, onların Trabzon'a belki de Karadeniz'in suları üstüne çıkıncaya dek öldürülmemeleri üstüne sıkıca kararlıydılar.

Erzurum'daki bu aşağılama sahnesinin yettiğini gören Vali Hamit Bey'le kumandanlık on yedi kişilik yolcu kafilesini sıkı kordon altında İstanbul kapısından çıkararak Ilıcalara doğru yolcu etti. Verilen buyruk dolayısıyla hiç kimse onlara bol para verdikleri halde yiyecek bir lokma ekmek, binecek araba, at, katır, eşek vermedi. Yalnız,

muhafızlarına bolca para yedirerek yiyecek aldırıyor, gizlice yemeye çalışıyorlardı.

Yalnız Bayburt'a vardıklarında yarı donmuş, morarmış bir durumdaydılar. Daha Bayburt'un ilk evlerini geçmişlerdi ki tıpkı Erzurum'dakini andıran dinci, mukaddesatçı parolalarla silahlanmış bir güdümlü kalabalık, üzerlerine saldırdı. Yarı donmuş durumdaki silahlı muhafızlar bile onları güç durdurdular. Salt muhafızların soğuktan donmalarını önlemek üzere Bayburt Kaymakamıyla Jandarma Kumandanı kafileyi bir hana soktular. Hanın odalarına sokmayarak toprak üzerinde, hayvanların yanında oturmalarına müsaade ettiler. Mustafa Suphi, burada da parasıyla ekmek yemek istediyse de hiç kimsenin kılı kıpırdamadı. Yalnız, geceleyin, çil çil altınların etkisiyle gizlice biraz ekmek, yiyecek aldırıp karanlıkta sezdirmeyerek yediler. Sonra birbirlerinin üstüne devrilerek her an öldürülmek tehlikesini de hesaba katarak uyumaya çalıştılar. Bu durum ta Kars'tan beri böyle sürüyordu.

Sabahleyin, yine yayan olarak Trabzon'a doğru yola dizilecekleri sırada, kaymakam, Jandarma Kumandanı, Şube Reisi gelerek iki subayı Üsteğmen Süleyman Sami ile Mehmet Emin beyleri hükümet doktorunun muayenesinden geçirerek hasta oldukları üstüne bir rapor alıp ölüm yürüyüşünden geri bıraktılar. Bu iki subay Orta Asya'daki Türkler arasında milliyetçi duygular, Türklük aşkıyla çalıştıkları üstüne yine oradan dönen subay arkadaşlarının söyledikleri savunucu sözlerin etkisiyle Kâzım Karabekir'ce kafileden alınıp sonu bilinmeyen yürüyüşten kurtarılmıştı.

On yedi kişiden on beşe inen kafile, sabahleyin yine yola düşerek karlara bata bata ilerlemeye başladı. Anadolu'da zemheri denen korkunç Ocak ayı, dondurucu poyraz fırtınaları, durmadan yağan karlarıyla yurdu bir soğuk cehenneme çevirmişti. Diz boyu kara gömülen yolcular sabahtan akşama dek ufak molalarla yürüyerek ancak az yol alabiliyorlardı. Son dirim güçlerini harcayarak yürüyorlardı. Şundan ki bu yollarda sürüklenip kaldıkları sürece kıkırdayıp bir hendekte kalabilirlerdi. Bu yüzden bir ayak önce kor-

kunç Zigana Dağları kışını aşarak Trabzon'a, ılık denize erişmeye çalışıyorlar, son güçlerini harcamaktan çekinmiyorlardı. En sonra Zigana Dağları'nı da aşarak Trabzon'un ilk evleri arasından geçen Erzurum-Trabzon Caddesi'ne vardıklarında birer insan yıkıntısı ya da birer paçavra gibiydiler. 11 Ocak 1921 gününden beri yürüyorlar, yürütülüyorlardı. Şimdi, Ocağın yirmi sekiziydi. Demek ki on sekiz gündür kar üzerinde yürümüşlerdi.

Hükümet meydanına vardıklarında güdümlü halk sopalarla, sövüntülerle, bıçaklarla onların üzerine saldırdı. Hiçbiri onları şehirde istemiyordu. Trabzon diyaleğinin kulakta şaka etkisi yapan en çirkin sözleri onların üzerine sağanak gibi yağıyordu. Mustafa Suphi'nin yakınacağı, acıma dileneceği hiçbir sorumlu kişi ya da kapı yoktu. En sonra, kayıkçılar kâhyası Yahya Bey çıkageldi. Bugüne bugün Trabzon'un diktatörü oydu. Elinde örgütü, bin kişiye yaklaşık silahlı bir milis gücü vardı. Bunu, Enver Paşa'yı yine Türkiye'nin başına geçirmek için toplamıştı. Çoğu, boşaltılan Trabzon mapushane hükümlüleriydi. Enver Paşa'nın "Anadolu Şûraları Hükümeti" hülyasının temel direklerinden biri olan Yahya Kâhya, Mustafa Suphi Bey'le adamlarının İttihatçıların, özellikle Enver Paşa'nın düşmanı olduğunu biliyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'dan kendisine gönderdiği uzun bir telgrafta bunların vatan haini olduğu, öldürülmeleri gerektiği, eğer bunları öldürüp denize atarsa çok büyük bir yurt hizmeti yapmış olacağı yazıyordu.

O da kararını vermişti. Onları Karadeniz'in kara dalgaları arasında yitirecekti. Trabzonlu kılığındaki bir yığın adamıyla Mustafa Suphi Bey'le arkadaşlarını alıp şehirden çıkardı, deniz kıyısına götürdü. Kısa kış günü sona ermekte 28. Ocak gününün saatleri güneş görmüş kar gibi eriyip gitmekteydi. Mustafa Suphi Bey'e Türk halkının kendilerini istemediğini, bu yüzden sınır dışı edileceklerini bildirdi. Onları bol altın pahasına bir motora doldurdu. Ekmek, zeytin, peynir gibi bir yığın da yiyecek alıp ellerine verdi.

Mustafa Suphi Bey, iri yarı, orta yaşlı, yakışıklı, boğazdan düğ-

meli ak Kafkas gömleği giyen kalpaklı, çizmeli, kamçılı, dik Enver Paşa bıyıklı Yahya Kâhya'nın durumunda, gözlerinde kendisine güvenlik veren hiçbir nesne bulamadı. Bu fırtınalı, yağışlı, akşam karanlığında bu küçük motorla Batum'a gitmek üzere denize açılmak, ancak alın yazısına boyun eğmekten başka çözümü olmayanların harcıydı. Buz gibi poyraz, sulu kara bulanarak yüzlerine çarpıyordu. Motorun tak takları başladı. On beş kişi küçük kamaraya dolup sıkışarak birbirlerinin sıcaklığıyla ısınmaya, yarılan yüzlerinin, çatlayan ellerinin, patlayan tabanlarının acısı biraz uyuşmaya başladı. Karadan gittikçe uzaklaşan motor, onları denizin karanlık, oynak gücü içine doğru alıp götürdü.

*

Mustafa Suphi, motorun boradalarına çıkan denizin sürekli hışırtısı, uğultusuyla İkinci Meşrutiyet yıllarının anılarına doğru zorunlu bir yolculuk yaptı. Paris'e üniversite eğitimi yapmak üzere gitmişti. Sorbon'da çalışkan, zeki bir Türk öğrencisi olarak eğitimini sürdürürken Fransız öğrenci arkadaşları arasında birçok sosyalistle tanışmıştı. Bunlar onu sık sık yalnız Fransa'nın değil, o dönemde bütün dünyanın en parlak sosyalist hatibi, lideri olan Jean Jaures'in konferanslarını, nutuklarını dinlemeye götürüyorlardı. O da az zamanda onlar gibi sosyalist olmuş, Türkiye'nin bu korkunç, karanlık tarihinin mutsuzluklarından sıyrılıp daha mutlu bir ülke olmasının tek çözümü olarak sosyalizmi görmeye başlamıştı. Jaures'e mektuplar yazıyor, onun anaforundaki derin sularda küçümencik, cılız bir çöp gibi dönüyordu.

Eğitimini bitirip de Türkiye'ye döndüğünde artık biraz Marksist kültürü de olan herkes gibi kendini sosyalist sayıyordu. İttihat ve Terakkicilerin, Tevfik Fikret'in de tiksintisini belirterek yazdığı bir "Hanı Yağma" bir yağma sofrası içinde yüzdüklerini görmüş, o da tiksinmiş, bu yağmacı partiye karşı cephe almakta gecikmemişti. Bu sırada ünlü eğitimci Satı Bey'in modernize ettiği öğretmen okulunda ruhiyat, sosyoloji dersleri okutuyor, İfham gazetesinde uygarlıkçı görüşleri yansıtan yazılar yazıyordu. İttihat ve Terakkiciler, onu hemen

mimlemişler. Prens Sabahattinciler gibi zararlı, tehlikeli bir adam olarak görmeye başlamışlardı.

İttihat ve Terakki hükümeti, Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden Prens Sabahattin'le çömezlerini sorumlu tutarak hepsini Bodrum'daki eski kaleye sürmüştü. Bu hem sürgün hem de korkunç bir hapislikti. Onlar orada çile doldurmaya başlayadursun bunu fırsat bilen İttihat ve Terakki hükümeti, İstanbul'da kendilerine kafa tutmak, etki yapmak gücünden olan nice aydın varsa hepsini toplayarak Sinop'a sürdü. Gerçi Sinop'ta da bir kale vardı. Yalnız buraya sürülenler kaleye konmayıp şehrin içinde "ikamete memur" edilerek serbest bırakılmışlardı.

Bu sürgünler arasında Amasya mebusu İsmail Hakkı Paşa, İfham gazetesinin sahiplerinden Ferit, Mustafa Suphi beyler, Doktor Celâl Paşa, Yazar Refik Halit, Gazeteci Refi Cevat (Ulunay), Alemdarcı Bedri beyler, Evkafı İslâmiye Müzesi müdürü, Melâmiler Şeyhi Salih Efendi, Şeyh Baha Bey, valilerden Ziver Bey, Sakallı Rıfkı, Osman Cemal (Kaygılı), Nemlizade Salim, Sosyalist Hilmi, kurmay subay Nevres, Mülazım Bombacı Lütfü Beylerle daha birçok değerli kişi vardı.

Yalnız, Sinop sürgünleri, böyle serbestçe gezip dolaşırken Prens Sabahattinciler Bodrum Kalesi'nin ağır hükümlülere özgü koğuşlarında çile dolduruyor, sıkıntıdan patlıyorlardı. Çakırcalı Mehmet Efe'nin tutuklanıp hüküm giydirilmiş kızanları da bu siyasal sürgünlerle içten arkadaşlık ediyor, onları buradan kaçırabilmenin yollarını arıyor, bunu onlarla sık sık konuşuyorlardı.

Ahmet Bedevi (Kuran), Satvet Lütfi (Tozan), Salih, Mahmut Sıtkı beyleri içeren bu küçük siyasiler grubu, Çakırcalı'nın kızanlarına da çaktırmadan kaleden kaçıp Bodrum'un hemen karşısındaki İtalyanların eline geçmiş olan İstanköy'e sığınabilmenin çözümlerini arayıp duruyorlardı. Bunun için Satvet Lütfi Bey'in kardeşi Esat Bey'i Bodrum'a çağırmışlardı. Esat Bey, kaçış olanaklarını hızla hazırlamaya başlamıştı. Kaleden aşağı sarkarak inmek üzere bir kangal tel bile getirmişti. İstanköy'e gidecek sandallar da hazırdı. Kale bekçilerinin

çaylarına konarak onları uyutacak ilaç bile elde bulunuyordu.

İşte, bu sırada İstanbul'dan gelen bir buyrukla Ahmet Bedevi Bey'le arkadaşları kaleden alınarak İstanbul'a, oradan da vapurla Sinop'a götürülmüşler oradaki sürgünler gibi serbestçe bir yaşayışa kavuşturulmuşlardı. Yalnız Satvet Lütfi Bey İstanbul'da alıkonarak Bursa'da ikamete memur edilmişti.

İşte, Bodrum Kalesi mahpusları böyle Sinop'a vardıktan sonra kaçış planı yine canlanmış, buna buradaki arkadaşlardan da katılanlar olmuştu. Burada herkes serbest olduğundan iş yalnızca şehirden kaçmak gibi oldukça kolay bir duruma gelmişti. Trabzon'dan getirip özel olarak bol para ile kiraladıkları Mustafa Reis'in kayığı 1913 yılının bir yaz günü kumsalda yolcularını bekliyordu. Karanlık basıp da deniz kıyısı ıssızlaşınca Zeytinlik denen yerde karaya çekilen kayık, denize sürülerek Prens Sabahattin'in özel sekreteri Ahmet Bedevi, kurmay subay Nevres, Mülazım Lütfi, öğretmen, yazar Mustafa Suphi, Münir, Sabih, Servet, Sıtkı, Raşit beyler kayığa doluştular. Mustafa Reis, küreklere asılarak engine doğru açılırken Sinop Körfezi'nin dışında kendilerini bir takanın bekleyeceğini söyledi. Onun görevi orada bitiyordu. Kayık açıldıkça açıldı. Bir yaz poyrazı, denizi kabartarak tehlikeli bir durum yaratmaya başlamıştı. Çoğunluk, taka görünürlerde olmadığına göre geri dönmenin daha akıllıca bir iş olduğunu söyledi. Yalnız Bodrum Kalesi'nden gelenler, böyle yaşamaktansa boğulup gitmenin yeğ olduğunda direttiler. Mustafa, kayığını dalgalar üzerinden aşırarak açıklara götürmek üzere yeni bir güç aldı. Bu ufacık sandalla Rusya kıyılarına düşmeyi düşünmek, hepsine düşe benzer serüvenin ölüme sürtünüp sürtünüp geçen heyecanını veriyordu. En sonra, bir takanın sönük gemici fenerini seçtilerse de bu kendilerinin beklediği taka değildi. Mustafa Reis'le adamlarının mavzerleri, küçük taka sahibini, onları bol para karşılığında Kırım kıyılarına götürmeyi kabullenmeye zorladı. Yalnız taka gerçekten küçüktü. Bununla bu coşkun denizi geçip Kırım'a varmak olacak iş değildi. "Yelkenli limon kabuğu gibi çalkalanarak denize batıp çıkıyordu. Yolcular, bu korkunç dalgalar arasına gömülme anını kaygısızlıkla bekliyorlardı."

Tanyeri attığında ufukta kocaman bir yelkenlinin pupa yelken kendilerine doğru geldiğini gördüler. Bu Sinop önlerinde kendilerini bekleyecek olan gemiydi. Hemen ona doğru yol aldılar. Kocaman takaya bindiklerinde bir ara kaygısızlık durumuna gelen ölüm korkusunu büsbütün yendiler. Denizin gürleyen dalgalarında artık pek o eski korkunçluk kalmamıştı. Gemi başını Sivastopol'e çevirmiş gidiyordu. Fırtına ıslıkları, dalgaların gürlemeleri arasında Sivastopol'de karaya ayak bastılar. Rus makamlarına serüvenlerini anlattıktan sonra serbest bırakıldılar.

Bu sırada Sivastopol'deki Türk konsolosu Cemil Bey onları bularak İttihat ve Terakki hükümetince affedildiklerini, yine yurda dönmelerini salıkladıysa da hiçbiri buna aldırış etmedi. Türkiye'de özgürlüğün bir kez daha yitiklere karıştığını görmüş, anlamışlardı. Kaçaklar, birkaç gün şehirde konuk olarak bu sürede hangi ülkelere, nerelere sığınabileceklerini kararlaştırdılar. Mustafa Suphi Bey, bir iki arkadaş Kafkas dolaylarına gitti. Orada yurduna daha yakın olacağını düşünmüştü. Ahmet Bedevi Paris'e, bir ikisi de Mısır'a yollandılar.

Çok kötü bir denk geliş olarak bu sırada Bosna-Hersek'te Avusturya veliahtı öldürülmüş, Avrupa kaynaşmaya başlamıştı. Birinci Dünya Savaşı, 1914 yazının sıcakları içinde patlayınca Türklerle düşman kampa düşen Ruslar, Mustafa Suphi Bey'i tutup ele geçirdikleri bütün Osmanlı Türkleriyle birlikte uzak Sibirya şehirlerine sürerek orada 1917 Bolşevik devrimine dek enterne ettiler.

Bolşevik devrimiyle birlikte kendisinin de sosyalist olduğunu anan Mustafa Suphi Bey, savaş süresince kampa getirilen binlerce Türk tutsağı arasında sosyalizm propagandasına başladı. Büyük bir özgürlük umuduyla meydana atıldı. Silahlandırdığı solcu çetelerle Çarcı güçlere, sonra bir ejderha gibi Sibirya'da tozu dumana katan Çar yanlısı Amiral Kolçak'a karşı çarpışmaya başladı.

*

Mustafa Suphi Bey, Sinop'tan kaçışıyla yurttan uzak evi ile arkadaşları, Prens Sabahattin'e ulaşmak üzere Paris'te kalışının acılarını büyük bir duyarlılıkla yaşarken buna bir yenisinin hem de daha

acısının katıldığını anlıyordu. O zaman yurttan kaçmak zorunda bırakılmıştı. Şimdiyse yurttan kovuluyordu. Karadeniz ona hiçbir vakit dost olmamıştı. Hep onu yurttan uzaklaştırmaya aracılık etmişti. Bu sırada fırtınanın uğultuları arasında yoğun silah sesleri işitti. Herkes kulak kabartmıştı. Silah sesleri gittikçe yaklaşıyordu.

Mustafa Suphi Bey, reise sordu:

— Reis, bu silah sesleri nedir, sonra motorun yolunu neden kestin?

— Beyim bunlar herhalde korsan olacak. Kaçarsak, atacakları kurşunlarla ya hepimizi öldürür ya da gemiyi delik deşik edip batırırlar. Hele gelsinler, bakalım neyin nesidirler?

Gerek Mustafa Suphi Bey, gerekse arkadaşları, korkunç önseziyle ürperdiler. Bunlar, yoksa ta Kars'tan beri kulaklarına çalınmış olan kara haberlerin finali miydi? Ölüm insana bir kez de gelse korkunçtu. Biraz sonra yolunu kesip dalgalar üzerinde bocalamaya başlayan motorun boradasına iri kıyım bir motor tosladı. İçinde, gemici fenerlerinin ışığında bir yığın çeteci kılığında süngü takmış silahlı adam kaynaşıyordu.

Mustafa Suphi Bey, tanıdı:

Bunlar Yahya Kâhya'nın adamlarıydı. Hemen, motora atladılar. Mustafa Suphi Bey'le arkadaşlarına:

— Anadan doğma soyunun bakalım ulan din düşmanları! diye gürlediler.

Dalgaların soğuk serpintileri altında hepsi anadan doğma soyundu. Sonra süngülüler, parlayan süngüleriyle onlara saldırdılar. Bağrışmaları, çağrışmaları, yalvarma, yakınmaları boşuna gitti. Birkaç dakika içinde kama, tabanca kurşunuyla delik deşik ederek hepsini denize attılar. Mustafa Suphi Bey süngüler, kamalar altında hâlâ ölmemişti. Denizden uzun parmaklı ellerini uzatmış, motorun kenarlarına tutunmuştu. Bir çeteci elindeki süngüyle onun ellerini delmeye çalışırken o, atılıp ağzıyla süngüyü ısırdı. Adam süngüsünü çekip alarak onun ağzına sapladı. Süngünün ucu Mustafa Suphi Bey'in ensesinden çıktı. Elleri gevşedi. Kapkara dalgalar onu kaptığı gibi

motoradan uzaklaştırdı. Katiller, boğazlananların giynekleriyle eşyaları arasında sekiz bin altın, yüz binlerce liralık mücevherat bulup yağmaladılar. Bunlar, partinin parasıydı. Ertesi sabah, Trabzon'da "Bolşevikleri" götüren motorun battığı, hepsinin boğularak öldüğü söylentisi yayıldı.

*

Mustafa Kemal, Mustafa Suphi Bey'in dosyasını gözlerinden uyku akan Hayati Bey'e uzatarak:

— Hayati Bey, dedi. Bu dosyanın artık gereği kalmadı. Bunu uzaklaştırın buradan.

Hayati Bey, dosyayla, terliklerini sürüyerek odadan çıktıktan sonra, Mustafa Kemal kalkıp Fikriye Hanım'ın odasının kapısına gitti. İçeriyi dinledi. Sonra yavaşça kapıyı tıkırdattı. Fikriye Hanım gecelik kılığıyla koşarak kapıyı açtı. Manolya çiçeğinin mat aklığıyla parlayan yüzünde üzgün bir mutluluk vardı. Eğilip Paşa'nın ayakkabılarını çıkararak tüylü terliklerini giydirdi. Giyneklerini çıkarmasına yardım ederek keten gecelik gömleğini de giydirdi. Odadaki küçük odun sobası odaya tatlı bir sıcaklık veriyordu.

Direksiyon'un önünde cepheye asker taşıyan trenlerin ardı arkası kesilmeyen manevra gürültüleri, koşuşmalar, askerce komutlar birbirini kovalıyordu. Saatin tik-takları, sobadaki odunların çıtırtısına karışıyordu. Mustafa Kemal yastığa başını korken:

— Şimdi, sıra Nâzım Bey'le arkadaşlarında, onlar da yakında bana kafa tutamayacak duruma gelecekler, diye mırıldandı.

*

Türkiye'de sosyalizmin silah gücüyle yayılmasına, kurulmasına destek olan Ethem Bey'le onun gezici güçleri tarihe karışır karışmaz Mustafa Kemal hemen davrandı. Mustafa Suphi ile arkadaşları Erzurum'dan Trabzon'a yayan yürütülürken içerideki sosyalistleri, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kurucularını birer birer tutuklatıp hapse attırdı. Ankara'da Hayvan Hastanesi Müdürü Veteriner Binbaşı Salih Hacıoğlu 11 Ocak 1921 günü tutuklanıp içeri atıldı. Onu Basın Genel Müdürlüğü memurlarından Zinetullah Nevşirvan Bey'in

27 Ocak 1921 günü tutuklanması izledi. Bunların yanı sıra birkaç kişi daha tutuklandı. Geriye, Türkiye'nin içinde sosyalizmin hatta Bolşevikliğin bayraktarlığını yaptıkları bilinen birkaç mebus kalıyordu ki bunları tutuklamak için de bir mizansen hazırlamak zorunluluğu baş gösterdi: Bir zamandan beridir Kastamonu bölgesinde küskün oturup doğa güzelliklerini seyrederek dinlenmekte olan Nurettin Paşa, Merkez Ordusu Kumandanı niteliğiyle meydana çıktı. 19 Ocak 1921 tarihli şu şifreyle Genelkurmay Başkanlığının kapısını çaldı:

"İzinli ya da memur olarak giden kimi mebuslarınızca öteye beriye verilen iki broşürün suretlerini ekli olarak sunuyorum.

Ulus için elde edilmesi murat edilen mutlu amacı isteyenlerdenim ve bunun için ulusun toplumsal düzeyiyle uygun bir toplumsal düzeliş ve yönetim yeniliğine doğru gitmeniz gerektiğine de kanığım. Ancak, bu gibi devrimlerin doğuracağı kargaşa ve karışıklıklar, yığınların eğitim düzeyleriyle ters düşmektedir. Bundan dolayı bizde bu kuşkusuz en hızlısıyla olacaktır. Mülkümüzün önemli bölgelerini kaplayan bir dış düşman karşısında bulunduğumuz sırada durumumuzun böyle bir sarsıntıya dayanamayacağı doğaldır. Bu nedenle yavaş yavaş düzelişe yönelme zorundayız.

Bu yüzden bu gibi propagandalar bugün için zararlı ve yabancı unsurların telkinleri eseri olarak kabul edilebilir. Bu konularda Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin görünüşü üstüne bilgi verilmesini dilerim."

Nurettin Paşa'nın bu yakınışı Fevzi Paşa'yı hemen davrandırdı. Vekiller kurulu başkanlığına şu 24 Ocak 1921 tarihli yazıyla yazdı:

"Merkez ordusunca elde edilip sunulan Yeşil Ordu örgütüne özgü talimatnamenin Bursa mebusu Şeyh Servet Efendi'ce ve öbür bildirinin de Tokat mebusu Nâzım Bey'in kardeşi şu sıra Amasya'da bulunan Lütfü Efendi'ce dağıtıldığı, istenen açıklamaya yanıt olarak" Merkez Ordusu Kumandanlığından bildirilmekle sunulur.

Mustafa Kemal'den çıkan yazı yine Büyük Millet Meclisi başkanı olarak Mustafa Kemal'in eline geldi. Hemen işi adalete geçirmek üzere Ankara İstiklâl Mahkemesi başkanlığına şöyle bir yazı gönderdi:

"İzinli ya da memur olarak giden kimi mebuslarca Genelkurmay Başkanlığının 19 Ocak 1921 tarih ve 647 numaralı yazısıyla sunulan Yeşil Ordu örgüt ve talimatnamesi ve ol baptaki Merkez Ordusu Kumandanlığı'nın yazıları Vekiller Kurulunun 23 Ocak 1921 tarihindeki toplantısında okunarak tasdikli suretleri ilişik olarak gönderilmiştir."

Bu bürokratik formaliteden az zaman sonra Tokat mebusu Nâzım, Afyonkarahisar mebusu Mehmet Şükrü beylerle, Bursa mebusu Şeyh Servet Efendi'nin dokunulmazlıkları kaldırıldı. Hemen tutuklanarak Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verildiler.

9 Mayıs 1921 günü yargılama bitti. İstiklal Mahkemesi'nin kararı şöyle diyordu:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetini devirerek ulusun isteğine aykırı bir hükümet kurmaya çalışmak suçundan sanık kimlikleri aşağıda yazılı olan Ethem, Tevfik, Reşit, Yüzbaşı İbrahim, jandarma Yüzbaşısı Sami, Kurmay Yüzbaşı Halil, Polis Artin, Manyaslı Şevket, Çerkez Ahmet, Reşat, Kütahya Bölge Kumandanı Binbaşı Abdullah ve mülkiye kaymakamı Lütfü'nün silahlı olarak işbu hükümet devirme suçunu işlediklerinden ve sonra düşman yanına kaçtıkları anlaşıldığından dolayı hepsinin idamlarına ve menkul ve gayrimenkul mallarının haczine, gizli Komünist Partisi kurarak gene hükümeti devirme suçunu işlemeye girişmiş bulundukları anlaşılan Tokat mebusu Nâzım'ın tutuklandığı tarih olan 12 Nisan 1921'den ve Baytar Binbaşı Hacıoğlu Salih Efendi'nin 11 Ocak 1921'den ve basın genel müdürlüğü memurlarından Zinetullah Nevşirvan'ın da 27 Ocak 1921'den başlayarak Ceza Kanununun 46'ncı maddesi delaletiyle Vatana Hıyanet Kanunu'nun 12. maddesi gereğince on beşer yıl süre ile küreğe konmalarına ve öteki sanıklardan Bursa mebusu Şeyh Servet Efendi ve Afyon mebusu Mehmet Şükrü Bey ile öbürlerinin sorumsuzluklarına karar verilmiştir."

Bu arada "Yeni Dünya" gazetesi başyazarı Arif Oruç da tutuklu kaldığı süre yeter görülerek tahliye ve ulusal amacın elde edilmesine değin hükümetin uygun göreceği bir yerde oturmaya memur edilmişti.

Sovyet elçiliğinde sık sık neşeli konukluk günleri geçiren genç, coşkun gazeteci Nizamettin Nazif Bey, dayısı Arif Oruç Bey'in sürgün cezasına çarptırılmasından sonra, sorumsuzluğu görülerek serbest bırakılanlar arasındaydı. İstiklal Mahkemesi'nin bu kararından sonra, Ankara'da hatta bütün Türkiye'de sosyalizm iğneyle delinmiş bir balon gibi söndü. Yunus Nadi Bey'le Osmanzade Hamdi beylerin çıkarmakta oldukları "Yeni Gün" gazetesinin sütunları arasında buram buram tüten sosyalizm kokusu birdenbire yok oldu. Karl Marks'ın "Kapital" inden yapılan çeviriler kimsenin göremeyeceği yerlere gizlendi. Mustafa Kemal'in sevdiği genç hukukçulardan Mahmut Esat Bozkurt'un koltuğunun altında kutsal bir kitap gibi taşıdığı "Kapital" bir gizli deliğe sokuldu. "Yeni Dünya" gazetesi, süresiz kapatıldı. Basımevi, zaten daha önce millîleştirilmişti.

Büyük Millet Meclisi'nin bahçesinde mebus, halk topluluklarına sosyalizm üstüne saatlerce ünleyen Şerif Manatoflar, Malatyalı Kaymakam Ferit Vakkaslar, onların sosyalizm çığlıkları, sağanağını dökmüş fırtına bulutları gibi geçmişe doğru hızla uzaklaşıyordu.

Bu sırada on beşer yıl kürek cezası giymiş olan Tokat mebusu Nâzım, Zinetullah, kırk bir yaşındaki Trabzonlu Baytar Binbaşı Salih Hacıoğlu beyler Ankara Cezaevi'ndeki koğuşlarında bağdaş kurup oturmuş, on beş yılın nasıl geçeceğini düşünmeye başlamışlardı.

Artık Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın geri kalan liderleri, dikensiz gül bahçesinde çalışacaklardı.

SAKARYA MARŞI

Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır, o satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça bırakılmaz.

Mustafa Kemal

Ali Fuat Paşa, Ethem Bey'le Demirci Mehmet Efe'nin bir buçuk yıl Batı Cephesi'nde Yunanlıların burnunu taşlara, topraklara sürtüp dur-

ması, yıldırım savaşlarıyla Anadolu'nun silinip süpürülmesini isteyen sabırsız Yunan halkını bıktırıp usandırmış, halk bu işin üstesinden gelemeyen Megalo İdeacı Venizelos'la onun tuttuğu bütün cephe kumandanlarına karşı ateş püskürüyor, bu beladan kendini kurtaracak bir çıkar yol arıyordu. Bu sırada, Venizelos'un İsviçre'ye sürdüğü kralı andılar. Bir kurtarıcı olarak bütün umutlarını ona bağladılar.

Ethem Bey'in son kez Demirci'de, Gediz'de Yunan ordusuna indirdiği yumruklar Yunan halkının aklını büsbütün başına getirdi. Anadolu'da işlerin yolunda gitmediğini anlayarak haykırmaya, hükümeti yeni bir seçime zorlamaya başladı. Seçime gitmek zorunda kalan Venizelos'un partisi, kralın aldığı 896.000 oya karşı ancak 500.000 oy alarak iktidardan düştü. Kralcı, "Ahali" partisi, iktidarı ele alır almaz, Yunan halkının sürekli acılarını dindirmenin, barış yolları aramanın çözümünü bulmaya çalışacağı yerde "Büyük Yunanistan" hülyasına daha korkunç bir hırsla sarıldı. Venizelosçuların üç yıldır hapishanede inlettiği General Papulas'ı çıkarıp Anadolu'daki Yunan ordusunun başına başkumandan olarak gönderdi. Antanta hükümetleri gerek kral gerekse "Ahali" partisi üzerine karakuş gibi atıldılar; onların eliyle Anadolu'yu ele geçirmek üzere son kozlarını oynadılar. General Papulas, Anadolu'ya geçer geçmez zaferi bir türlü elde edemeyen yüksek rütbeli birçok generali yerinden atarak geri kalanı eski görevlerinde bıraktı. Atılan kumandanlar İstanbul'a kaçarak orada İstanbul'u ele geçirmek, Ayasofya'ya çan asmak uğruna ayrı bir çalışmaya giriştiler.

General Papulas Anadolu'da dizginleri sıkıca eline alınca arkasından kral, yeğeni Prens Andreas, Genelkurmay Başkanlığının birkaç temsilcisi, yeni Başbakan Gonaris, Harbiye Nazırı Teotokis'le birlikte Limnos zırhlısına binerek İzmir'e doğru yola çıktı. Zırhlının güvertesinde Genelkurmayın temsilcisi General Dusmanis'le Strasigos bir yanda, Başbakan Gonaris'le Harbiye Nazırı Teotokis öbür yanda Kral'ın başkumandanlığı üzerine alıp almaması sorununu tartışıyordu. General Dusmanis, kralın kumandayı eline almasında diretiyor, nazırlarsa bunu kabul etmiyorlardı. Bu sırada Yunanistan'da büyük bir seferberlik kampanyası sürüyor bütün insan kaynakları, Anadolu'yu dize getirmek üzere gemilerle İzmir'e taşınıyordu.

Yunan Kralı 1921 yılı Haziranının 12. günü İzmir'in Kordonboyu'na ayakbastı. Kral Konstantin İzmir rıhtımına çıkar çıkmaz ak giynekli, mavi kemerli kırk güzel Rum kızı onu karşıladı. Ellerinde çiçek sepetleriyle doğunun büyüleyici kokularını taşıyan buhurdanlar vardı.

İstanbul Rumlarının Türklere karşı elde ettikleri zaferlerde söylediklerine benzer din ilahileri okuyorlardı.

İris Vinoglon adlı bir kız, Kral'a yaklaşarak şu şiirli konuşmayı yaptı:

— Ben, Helenizmin Anadolu'da ruhuyum. Uzun yıllar acı çeken, umut besleyen ve düş içinde yaşayan Homeros'un altın kelebek ülkesinin çocuklarının ruhu! Ayaklarınıza döktüğümüz şu güller, tutsak olarak yaşayan ve ölürken dudaklarından Konstantin Paleolog adı dökülen kardeşlerimizin kanı ile boyanmıştır.

*

Mustafa Kemal, Harbiye'den, Kurmay Okulundan sınıf arkadaşı olan Albay Asım (Gündüz) Bey'i İstanbul'daki gizli örgüt aracılığıyla buldurup Anadolu'ya çağırdı. O zamana dek her nedense uyuşuk, ikircikli olarak köşesinde oturup bekleyen Albay Asım Bey silkindi, gizlice İnebolu'ya vardı. Orada, daha karaya ilk adımını atarken Anadolu'nun yediden yetmişe nasıl harıl harıl çalıştığını gördü. İnebolu'dan kalkan, subay, er, cephane, silah kafileleri bir zincir gibi çamurlu, tozlu, bakımsız yollardan Ankara'ya doğru uzanıyordu. Yalnız bunca emeğe bakmadan cepheler hiç de insanın yüzünü güldürecek durumda değildi. Oralardan gelen haberler herkesi acı acı düşündürüyor, hele hükümetin Ankara'dan Anadolu'nun içlerine doğru kalkacağı haberi, herkesi umutsuz düşürüyordu.

Asım Bey, bütün yol boyunca bunları dinleyerek Ankara'ya vardığında, hemen Millî Müdafaa Vekâletine koştu. Eski arkadaşlarından Albay Refet Bey'i vekil olarak buldu. Refet Bey'in onu oturtup bir kahve ısmarladıktan sonra ilk sözü:

— Aman Asım, durum çok kritik. Mustafa Kemal Paşa cephede seni bekliyor. Kendisini orada bulursun. Yarın kalkacak trende sana bir yer ayırtayım, oldu.

Ertesi gün trenle yola çıkan Albay Asım (Gündüz) Bey, Beylikahır dolaylarında Mustafa Kemal'in treniyle karşılaştı. Hemen onun kompartımanına geçti. Mustafa Kemal bu pek eski, değerli arkadaşını kucaklayarak yanaklarından öptü, bir kez daha öpüştüler:

— Asım, hoş geldin! Tam zamanında yetiştin! Durumu görüyorsun, ne düşünüyorsun?

Albay Asım Bey, buraya gelinceye dek ancak demiryolunun her iki yanından durmadan geriye, Sakarya'ya doğru çekilen perişan kılıklı birliklerden başka bir şey görmemişti ki. Durum üstüne bildikleri ancak ötekinden, berikinden dinledikleriydi.

— Efendim, dedi. Şimdi geldim. Duruma egemen değilim. Ancak, düşmanın çok üstün olduğunu kabul etmek gerek. Bu bakımdan kendi üs ve ikmal merkezlerinden uzağa almak, dar bir cephede toplanmak, toparlanmak ve düşmanı yıpratmak herhalde doğru olacaktır.

— Doğru, biz de böyle düşünüyoruz.

Vagonda, masaya serilmiş harita üzerinde ufak bir çalışma yaptılar. Gerek Mustafa Kemal, gerekse Albay İsmet Bey, Asım Gündüz Bey'e Birinci İnönü Savaşı'ndan sonra yine gelişen cephe işlerini kısaca şöyle anlattılar: İnönü'de kafasını inlerle dolu İnönü kayalığına çarpan oldukça hazırlıksız Yunan ordusu iyi bir dayak yiyerek çekilmek zorunda bırakıldı. Bu düzenli ordunun umulmayan ilk zaferi oldu.

İngiltere geri çekilen Yunanlıları avuçlarıyla iteleyerek 23 Mart 1921 günü bir kez daha İnönü'de saldırıya geçirdi. Yunan Ordusunda 41.150 tüfek, 750 makineli tüfek, 3114 yeğnik makineli tüfek, 220 top ve 2000 kılıç, bizde 30.108 tüfek, 235 ağır makineli tüfek, 55 yeğnik makineli tüfek, 102 top, 4000 kılıç vardı.

Düşman saldırısı, iki cepheden birden başladı. Hızla ilerleyerek Mart'ın yirmi dördüncü günü güney cephemizin yaslandığı Dumlupınar mevzilerine çarptı. Kuşatılmak tehlikesiyle karşılaşan güçlerimiz buradan aradaki Balmahmut'a çekilmek zorunda kaldılar. Düşman saldırının dördüncü günü yine iki ay önce çarparak kafasını yardığı bağrı karanlık inlerle süslü İnönü kayalığının karşısına dikildi. Sağ

kanattaki 61. Tümenle çatıştılar. Böylece İkinci İnönü Savaşı başlamış oldu.

Birinci İnönü Savaşı'nda hiç ummadığı halde düşmana dayak atmanın tadını tatmış olan zayıf Türk birlikleri, yine bunu anarak dönüp ona çarpmaya başladılar.

Türk ordusu, bu oynak meydan savaşında çok kımıltılı bir taktikle ağır sıklet düşmana şaşırtıcı vuruşlar vuruyor, girişim yeteneğini elinden alarak onu her seferinde bocalatıyor, durduruyor, kaçırıyordu.

İsmet Bey, ufacık inatçı saldırı sağanağı altında düşmanı sırsıklam ıslatırken, 6 Mart sabahı düşman sağ kanattan Söğüt yönüne doğru 3. Tümeniyle süvari livasından güçlü bir kolu ileri sürdü. Bu düşman güçleri oynak savunmalı, saldırılı bir taktikle çarpışan Türk birlikleriyle çarpışmaya başladığı sırada sol kanatta hiçbir düşman kımıltısı görmeyen İsmet Bey, bu sipsivri, tek başına ilerleyen sağ kanattaki düşman gücüne askerce bir oyun oynamaya karar verdi. Sağ kanatta Gündüzbey'e giren düşmana 61. Tümen, yandan bir saldırı hızıyla çarptı, onu geri püskürttü.

Düşman böyle bir saldırıyı öylesine beklemiyordu ki birçok tutsak, cephane bırakarak kaçmak zorunda kaldı. 26 Mart günü güney cephesinde de saldırıya geçen düşman Afyonkarahisar önündeki Balmahmut'ta durduruldu.

Yunanlılar, 27 Mart'ta yine sağ kanattan saldırıya geçtiler. Merkezdeyse hiçbir kıpırtı görünmüyordu. Sağ kanattaki düşman saldırısını karşılamak üzere 24. Tümen, merkezden saldırıya geçirildi. 24. Tümen bir süre kollarını sallayarak ilerlediyse de biraz ilerde sabahtan beri yürüyüşte bulunan 7. ve 10. Yunan tümenleriyle burun buruna gelerek onlarla şiddetli bir savaşa tutuştu.

İki Yunan tümenine akşama dek göz açtırmayan 24. Tümen, sonra düşmanın ağırlığı altında ezilmemek üzere geri çekilerek eski mevzilerine yerleşmek zorunda kaldı. İlerdeki çıkıntıda kalmış olan 11. Tümen de merkezdeki güçlerle bir hizaya gelmek üzere geri çekildi.

Güney cephesinde Balmahmut'u düşüren düşman Afyonkarahisar'a girdi.

Düşman, İnönü'de kesin sonuç almak kararındaydı. Yine sağ kanattaki İzzettin Bey'in güçlerine çullandı.

İsmet Bey'in taktiği yine işlemeye başladı. Ünlü Alman savaş kuramcılarının dediğine göre, en iyi savunma saldırıydı. Türk ordusu da Alman hocalarının elinde yetiştiğinden İsmet Bey, onlardan kalmış biricik olumlu nesne olarak bunu Yunanlılara karşı göz açtırmamacasına uyguladı durdu. Kanlısırt, Metristepe, Üç Şehitler Tepesi, Gündüzbey sırtları durmadan el değiştirdi. Ufacık tepeler üzerinde harcadığı bu dev anlamlı günler, Yunanlıları berbat etmişti.

Bütün Hıristiyanlık dünyası, onların Ankara'ya varmasını beklerken onlar ufacık tepeler, sırtlar üzerinde bir avuç silahsız Türk askeriyle sanki satranç oynuyorlardı.

Bu taktik saldırılarla hırpalanıp duran Yunanlılar, Bursa'dan aldıkları taze yardımlarla 30 Mart sabahı erkenden Üç Şehitler Tepesi'ne yoğun, korkunç bir topçu ateşi açtılar.

"Biraz sonra topçu ateşi kesildi. Makineli tüfekle piyade tüfekleri ateşe başladı. Bu da çok sürmedi." Bizimkiler, tepenin yüksek çizgisinden aşarak bu yana çekildiler. Tepenin arkasında siperlenerek beklediler. Bir ara yoğun düşman topçu ateşine bizim pek az topumuz çok hesaplı, etkili yanıtlar vermeye çalıştı. Topçumuz, tepenin çizgisi üzerinde gözüken düşman piyadesini dövmeye başladı. Bunun arkasından, tepenin gerisinde siperlenen bizim piyade, süngü takarak düşmanın üstüne atıldı. Düşmanı yeni yetiştiği mevzilerden söküp attı. 30 Mart günü sağ kanatta İzzettin Bey'in güçleri Balarya Tepe, Elmacık sırtlarında düşmana çok başarılı karşı saldırılar yaptılar.

Yunan sol kanadı da çok hırçınca çarpınıp çırpındığından bir bitkinlik, yorgunluk durumu gösterdi. Bunu gören kumandanlık, 31 Mart sabahı sağ kanatta Kemalettin Sami Bey tümenini saldırıya kaldırdı. Kırkıncı Piyade Alayının en önünde, atının üzerinde düşmana saldırınca bu örnek, korkunç bir etki yaptı. Bütün asker, karşıdan yediği korkunç ateşe aldırmayarak ileri atıldı. Sonuç, hemen göründü:

Yunan tümeni tüfekler, makineli tüfekler, tutsaklar, 150 de ölü bırakarak kaçmak zorunda kaldı.

Sol kanadı tutan Ayıcı Arif Bey'in 11. Tümeni, iki koldan üzerine

yüklenen üstün Yunan güçleri karşısında geri çekildi. Buradan ilerleyen düşmanı durdurmak üzere başka yerlerden güçler kaydırıldı. 30 Mart günü, daha soldan ilerleyen düşman kolu yediği darbe karşısında duraklamak zorunda kaldı.

Cephede fırtınadan önceki durgunluğu andıran bir durgunluk görüldü. Yunan güçleri de, Türk güçleri de iyice hırpalanmış bir durumda kaygılı saatler geçirmeye başladılar. İsmet Bey, bu sessizliğin arkasından gelebilecek ağır bir Yunan saldırısını durduracak güçlerden yoksun olduğunu artık görüyordu. Bu durgunluğun arkasında Yunan çekilişi de gelebilirse de iyi bir askerin böyle belkilere bel bağlaması hiç de doğru değildi. İsmet Bey, en son raporları okuyup değerlendirdikten sonra, İnönü mevzilerini bırakarak çekilmeye karar verdi. Yazdığı şifreyi hemen Mustafa Kemal'e çektirdi.

*

1921 Martının 31'inci gününü 1 Nisana bağlayan gece, Genelkurmay Başkanlığının bulunduğu Ziraat Mektebi'nin yemekhanesinde, içlerinde Mustafa Kemal'in de bulunduğu Doktor Adnan, Diplomat Sami, Doktor Refik (Saydam), Salih (Bozok), Mustafa Kemal'in yaverlerinden pek genç Muzaffer (Kılıç), ünlü Türk Ocakları hatibi Hamdullah Suphi (Ankara'ya yeni gelmişti) beylerle Halide Edip Hanım yemeklerini ağır bir sessizlik içinde yediler. Kuru fasulye, pilav, üzüm hoşafını içeren üç kap yemek boğazlarından aşağı zorla iniyor gibiydi. Hepsi de İnönü'de bir ikinci kez düşmanın çok üstün güçlerine karşı kanlı, umutsuz bir savaş vermekte olan küçük, yetersiz, araçsız, gereçsiz Türk ordusunu, dolayısıyla kendi akıbetlerini düşünüyordu. İnönü'de yenilen Türk ordusunun yerine koyacak başka güçler de olmadığından düşman, bu ordunun kalıntılarını önüne katıp Ankara'ya doğru kovalayacaktı.

Kaç gündür kanlı bir biçimde sürüp giden son kerte kımıltılı savaş, en bunalımlı dönemine girmişti. İsmet Bey'e artık yeni bir silah, yeni bir asker gücü bulunup gönderilemiyordu. Yunanlıların elindeki kocaman olanaklar, bu yeni doğmuş küçük, çelimsiz orduyu elbette çiğneyip geçecekti.

Çatal kaşık gürültüleri, ağız şapırtıları bitince yemektekiler, Mustafa Kemal başta olarak kalkıp yukarı çıktılar. Mustafa Kemal'in eski çalışma odasındaki kanepelerle, sandalyelere çöktüler. Hiç kimsenin ağzını bıçak açmıyordu. Sigara tabakaları açılıp kapandı. Odayı koyu bir sigara dumanı kapladı. Bu kez de konuşma yerine içilen kahvelerin höpürtüsü işitilmeye başladı. Herkes, sanki bir ölü evinde bulunuyormuş gibi konuşmaktan korkuyordu. Birbirleriyle fısıltı ile konuşuyor, hemen bir suç işlemiş gibi susuyorlardı. Mustafa Kemal, oturmamıştı. Elinde tütüp duran sigarasından ara sıra bir soluk alarak ortadan bir aşağı bir yukarı gidip geliyor, çok düşünceli görünüyordu. Herkes İkinci İnönü Savaşı'nın sonucunu beklediğinden hiçbirini uyku tutmuyordu. Cepheden, İsmet Bey'den gelecek aktan çok kara haberi herkes ürpererek bekliyordu.

Sabah yaklaşıyordu. Karargâhın dolaylarındaki kır evlerinin, ötedeki Kalaba köyünün horozları alabildiğine ötüyordu. Bu horoz sesleri bile karargâh insanlarının içindeki sessizliğe kocaman taşlar gibi çarpıyordu. Sabahın saat üç buçuğuna doğru odanın kapısı açıldı. İçeriye sabahın ürpertici serinliğiyle birlikte Şemsettin Bey girdi. Bir kara haber getirdiği yüzündeki ürkütücü ölüm sarılığından belliydi. Herkesin gözü örümcek ağına takılan bir sürü sinek gibi bu yüzdeki korkunç anlama takıldı. Uzun boylu, genç, kumral subay, gözlerinde sonsuz bir acı, umutsuzluk yüzerek Mustafa Kemal'in önünde durup topuklarını kavuşturdu. Masanın üstünden masa başında oturan Paşa'ya İsmet Bey'den gelen telgrafı uzattı:

— Okumaya hacet yok, savaşı yitirmişiz, dedi.

Bu söz odanın gergin havası üstüne bir yıldırım gibi düşmüştü. Herkesin başı önüne eğildi. Herkes bundan böyle zincirleme sıralanacak kara haberlerin, felaketlerin önsezisiyle kurşun gibi düşüncelere gömülmüştü. Mustafa Kemal, telgrafa hızlı bir göz attıktan sonra okumamış gibi durdu. Herkesin gözü ondaydı. Herkesin ondan bir şey beklediği anlaşılıyordu.

Bunu anlayan Paşa şöyle konuştu:

— Arkadaşlar, savaşı yitirdik. Dinleyiniz gelen haber şudur:

"Sağ kanada kumanda eden Albay İzzettin Bey, üstün düşman güçlerinin baskısı altında elden gelen direnmeyi gösterdikten sonra tuttuğu mevzileri bırakarak geri çekilmek zorunda kalmıştı. Sol kanada kumanda eden Albay Arif Bey, benzer nedenlerle geri çekilmişti. Genel çekiliş buyruğunu verdim."

İsmet

Mustafa Kemal Paşa, bu telgrafı bitirir bitirmez uzun bir hastalıktan kalkmış gibi gözlerinin altı mosmor kesilmişti. Üzerine büyük bir yorgunluk çökmüş, yüzüne Anadolu kavgasının sonucu olacak tam felaketin gölgesi, korkusu sinmiş bitik bir adam gibi duruyordu.

Onun hayalinde Yunan ordusu bizim güçlerimizi kovalayarak Eskişehir'e giriyor, Kütahya ve Afyonkarahisar düşüyor, Batı Anadolu demiryolları elimizden çıkıyordu.

— Ne var, Hamdullah Suphi Bey, arkadaşlara bir şey mi söylüyorsunuz? diye sordu.

Hamdullah Suphi Bey:

— Paşam, dedi. Başta itiraf edeyim, size son kerte garip bulacağınız bir söz söyleyeceğim. 16-17 yaşından beri yaptığım bu deneyler bana bu yürekliliği veriyor. Arkadaşlara diyorum ki aldığımız haber yanlıştır. Biz muzafferiz. Bunu size hiç ikirciği olmayan bir kanıyla söylüyorum. Bu sırada içimde beş bin ışık yanıyor. Biz, yenilelim ve ben ruhumu bu kaynaşma durumunda bulayım. Bunun imkânı yoktur. İkinci bir haber gelecek. Biz muzafferiz.

Bir saattir odada dikilip duran uzun boylu bir askerle birlikte başta Mustafa Kemal, bütün oradakiler şaşkınlıkla Hamdullah Suphi Bey'in yüzüne baktılar:

"Köşede bir koltukta oturduğu halde ayakları odanın ortasına dek uzanan Hariciye Vekili Bekir Sami Bey, her zamanki gibi kekeme diliyle" Hamdullah Suphi Bey'e sordu:

— Bu, bu, bu, nasıl şey?

— Beyefendi, size sözümün başında demedim mi? Anlatacağım şeyi son kerte garip bulacaksınız. Çok eskiden beri başlayan deneyişlerin sonucu olarak hiç çekinmeden haber veriyorum. Biraz yendik, yenildik.

— A, a, a, anladım. Bu, bu, bu, buna ne derler?

— Buna Fransızca illüminasyon derler. Bizde "cezbe" diye tanımlanabilir.

— Cez, c, c, cezbeye tutulana meczup derler.

— Razıyım, iki saat, üç saat için meczup, fakat daha sonra ne diyeceksiniz? İkinci haber gelecek.

Bu iyimser peygamberlik önsezisi bile odada bir değişiklik yapmadı. Odada kafasını yıllardır gerçeğin granitine çarpıp duran insanlar vardı. Böyle nesnelere kulak asacak mistik insan ruhu, hele şu sırada hiçbirinin içinde egemen olacak durumda değildi. Bu kerte gerçekçi bir devrimci kafası taşıyan şu insanlar, işi mucizeye bıraktıktan sonra yok olmayı da göze almış olmayacak mıydı?

Hamdullah Suphi Bey, pek garip olarak iyimser, aydınlık yüzüyle odanın somurtkan, umutsuz havasını, "Mustafa Kemal Paşa'nın yassı kumral kalpağı altındaki bitkin yüzünü seyrediyor ve onun geniş hayali önünde serilen büyük felaketi" anlamaya çalışıyordu.

Sabah saati yaklaşmıştı. Camlar, kendi içinden aydınlık olan bir su gibi yavaş yavaş parlamaya başladı. Hüseyin Gazi Dağı'nın üstünden gelen ilk aydınlık da belirmeye başladı. Saksağanlar bu dalların arasında ok gibi Ankara sabahının içine atılıyorlardı.

İşte, bu sırada odanın kapısı çaldı. Bir fırtınayla itilmişçesine birden Binbaşı Şemsettin Bey, elinde yeni bir telgrafla ok gibi içeri girdi. Onun yüzü de Hamdullah Suphi Bey'in yüzü gibi ışık, iyimserlik saçıyordu:

— Paşam, ikinci bir haber, diyerek elindeki telgrafı Paşa'ya uzattı.

Odadakilerin yürek atışı bile durmuş gibiydi. Gerçekten bir mucize mi olmuştu? Mustafa Kemal, heyecanla telgrafı okudu. Sarışın yüzünde birdenbire güneş doğmuş gibi oldu:

— Arkadaşlar, durum büsbütün değişti. Size telgrafı okuyorum.

Herkesin ilgisi son kertesine varmıştı. Soluklarını kesmiş. Mustafa Kemal'i dinlemeye hazırlanıyorlardı.

Mustafa Kemal yine telgrafı okudu:

"Metristepe'den

1 Nisan 1921

Saat 6.30, sonrada Metristepe'den gördüğüm durum:

Gündüzbey kuzeyinde sabahtan beri direnen ve artçı olduğu sanılan bir düşman müfrezesi, sağ kanat grubunun saldırısı üzerine dağınık olarak çekiliyor. Yakından izleniyor. Hamidiye yönünde temas ve faaliyet yok. Bozüyük yanıyor. Düşman binlerce ölüsüyle doldurduğu savaş meydanını silahlarımıza bırakıyor."

Batı Cephesi Kumandanı
İsmet

Telgraf, okunup bitince herkes, sevinç içinde parlayan yüzüyle Hamdullah Suphi Bey'e döndü.

Mustafa Kemal de ayağa kalkıp ona dönerek:

— Hamdullah Suphi Bey, dedi. Bu zaferi herkesten önce siz bize haber verdiniz. Geliniz buraya oturunuz ve kutlama telgrafını siz yazınız.

Hamdullah Suphi Bey, kalkıp Mustafa Kemal'in yerine oturdu şu telgrafı kaleme aldı:

"İnönü Savaş Meydanında Metristepe'de Batı Cephesi Kumandanı İsmet Bey'e,

Bütün dünya tarihinde, sizin İnönü Meydan Savaşlarında yüklendiğiniz görev kertesinde ağır bir görev yüklenmiş kumandanlar çok azdır. Ulusumuzun bağımsızlığı ve varlığı, dâhice yönetiminiz altında onurla görevlerini gören kumandan ve silah arkadaşlarınızın kalp ve yurtseverliğine büyük güvenle dayanıyordu. Siz, orada yalnız düşmanı değil, ulusun makûs* talihini de yendiniz. İstilâ altındaki mutsuz topraklarımızla beraber bütün yurt bugün sınırlarına dek zaferinizi kutluyor. Düşmanın yurdumuzda yayılma hırsı, "azim ve himmetinizin" yalçın kayalarına başını çarparak param parça oldu.

* makûs: ters giden

Adınızı, tarihi övgüler kitabesine yazan ve bütün ulusu hakkınızda sonsuz minnet ve şükrana sevk eden büyük gaza ve zaferinizi kutlarken, üstünde durduğumuz tepenin size binlerce düşman ölüleriyle dolu bir şeref meydanı seyrettirdiği kadar, ulusumuz ve kendimiz için yükselme parıltısıyla dolu bir gelecek ufkunu da gösterdiğini söylemek isterim."

Mustafa Kemal

Mustafa Kemal, kutlama telgrafını okuyarak Hamdullah Suphi Bey'e:

"Duygularımıza ne güzel tercüman oldunuz, dedi. Sayfanın altına Arap harfleriyle bir yırtıcı kuşun pençesini andıran üç çengelli imzasını attı."

*

Kral Konstantin'le General Papulas'ın buyruğundaki seksen sekiz bin kişilik Yunan ordusu, araç, gereç, silah bakımından büyük bir üstünlük taşıyarak 1921 yılı Temmuzunun başında İnönü dolaylarındaki Türk mevzilerine tosladı.

İsmet Bey, daha ilk çarpışmalarda düşmanın ezici üstünlüğünü görerek orduyu geri çekmekten başka çıkar yol bulamadı. Kütahya-Altıntaş savaşlarını kolayca kazanan Papulas ordusu, üç kolordu, bir bağımsız atlı tugayı, üç yüz top, yirmi uçakla, Ankara'yı almak kararıyla, Sakarya'ya doğru ilerlemeye başladı. Yunanlıların Kütahya'da çok hırpaladığı, ağır yaraladığı Türk ordusu, yine de düzgün bir çekilişle Sakarya'ya yetişmeye çalışıyordu. Ordunun yiyecek içecek örgütü darmadağın olmuştu. Askercikler, cehennem gibi yakıcı Temmuz güneşi altında aç susuz, kan ter içinde hiç mola vermeden geriye doğru yürüyor, bu sırada içinden geçtiği sararmış buğday tarlalarını biçerek ufalayıp kavurga yapıyor, bununla karnını aldatmaya çalışıyordu.

Türk ordusu, hızlı bir çekilişle Sakarya Irmağı'nın sarı sularını aşıp öbür yanda toz bulutları kaldıracak yeni mevzilerine yerleşmeye hazırlanırken Batı Cephesi Kumandanı Albay İsmet Bey, Benz

otomobilinin içinde Polatlı istasyonunda kendisini sabırsızlıkla bekleyen Mustafa Kemal'e doğru hızla ilerliyordu. Otomobilin kehribar sarılığındaki bozkırdan kaldırdığı sapsarı toz bulutları durgun Temmuz göğünün maviliğine doğru yükseliyor, sonra upuzun bir yol gibi düzlükte uzayarak yavaş yavaş siliniyordu.

Bütün bozkırda asker kafileleri, mekkâreler, yorgun, bitkin, bıkkın Polatlı yönünde ilerlemeye çalışıyordu. Bozkırın çok yükseklerinde yırtıcı kuşlar süzülüyor, mavi-yeşil renkleri, çıngıraklı sesleriyle arı kuşları otomobilin üzerinden darmadağın geçiyor, kâküllü boz tarla kuşları, yoldaki tezekler üzerinden birkaç notalı küçük sesleriyle öterek kaçışıyordu. En sonra uzakta Polatlı istasyonu göründü.

Mustafa Kemal, terlerini silip durarak istasyonun önünde ayakta bekliyordu. Yanında birçok asker, sivil de vardı. En sonra sarı toz bulutları içinde bozkırın rengine bürünmüş Benz otomobilin çıktığını gördü. Birkaç dakika sonra otomobil istasyonun önünde durdu. İçinden ufak tefek, er giyneği giymiş, orta yaşlı, kara zeytin gözlü bir adam indi. Bu, Batı Cephesi Kumandanı Albay İsmet Bey'di. Üstü başı, yüzü gözü, bozkır tozlarıyla örtülerek onu da bozkır toprağının bir parçası yapmıştı. Genç kumandanın uzun, kapkara kirpikleri bile bozarmıştı. Mustafa Kemal, otomobilinden inen İsmet Bey'e doğru ilerledi. Koluna girdi. Bu küçülmüş, kavrulmuş yüzde iyi tanıdığı bir çift zeki göz kalmıştı. Savaşın korkunç kaygıları, Ankara bozkırlarının sapsarı tozu, geri kalanını büyük bir değişikliğe uğratmıştı.

İsmet Bey, Mustafa Kemal'in kolunda istasyona doğru yürürken ağlamaklı bir sesle:

— Bittik, bittik, bittik! diye inledi.

Mustafa Kemal, istasyondakilerin bunları işitmesinden korkarak:

— Sus! Sus! Üzülme! Biz, yine toplanırız. Ankara'nın gerisine çekilir, ötelere dek bu toprakları savunuruz, dedi.

Kol kola istasyona girdiler. Biraz sonra İsmet Bey otomobilde oturan Dağıstanlı Hocanın oğlu Şamil'e seslendi:

— Gelsene oğlum.

Şamil, dal gibi bir asker, koştu.

— Sen, hocanın oğlu musun?

— Evet.

— Arkada bizim sefertası var, getirsene!

Şamil, sefertasını koşarak götürdü. İsmet Bey, Mustafa Kemal'in yanında küçük sefertasını açtı. İçinde üç tane küçücük poğaça vardı. Bir yandan yiyor, bir yandan da bir elini boru gibi yapıp kulağına koyarak Mustafa Kemal'i dinliyordu.

*

Düşman, bütün hızıyla Ankara'nın üstüne üstüne geliyordu. Önünde savunak olarak birkaç kel tepeyle dümdüz, susuz, zavallı bir bozkır halısı yatıyordu. Bu halı parçasını çiğneyerek Ankara'ya varması bir gün sorunu olarak biliniyordu. Bütün halk, meclis üyeleri böyle düşünüyordu.

Yalnız bir tek adam Mustafa Kemal, karşısındaki Yunanlıların da böyle düşündüğünü bildiği halde tersini düşünüyordu. O, gerçi Ankara'daki bütün resmî dairelerin kaldırılıp Kayseri yoluna düşürülmesini salıklamışsa da düşmanı bu kel tepelerle bu sapsarı, zavallı, kıraç toprakların üzerinde evire çevire yeneceğine inanıyordu. Bütün bozkır, sıra sıra derin siperlerle bir köstebek ülkesine döndürülmüştü. Silahlı Anadolu köylüsü, bu çukurlara sinip düşmanı Ankara balıyla değil, çelik leblebilerle karşılayacaktı.

İşler çok büyüdüğünden, yüreklilik gücü sıfıra doğru yol almış olan Büyük Millet Meclisi üyelerinin sorumluluğunu tek başına bir adamın yüklenmesi gerekiyordu. Mustafa Kemal, bütün bu sorumluluğun belli bir süreyle kendisine verilmesini istedi. Diktatörlüğünden korkanlar yine ona karşı dikildilerse de ününü bildikleri bu en büyük askere en sonra boyun eğdiler. Sakarya Savaşı'nı, ordunun başkumandanı olarak onun yönetmesine karar verdiler.

Meclis kürsüsüne çıkan Mustafa Kemal şunları söyledi:

— Bu teveccühe layık olabilmek uğruna bütün varlığımı isteklerinizin çevresinde harcamaktan bir dakika kaçınmayacağım ve bunda ikircik göstermeyeceğimi telakki ve kabul buyurmanızı rica ederim. Efendiler, zavallı ulusumuzu tutsak etmek isteyen düşmanları Tan-

rı'nın yardımıyla mutlak olarak yeneceğimize değin olan güven ve inancım bir dakika olsun sarsılmamıştır. Bu dakikada bütün bu inancımı yüksek kurulunuza, bütün ulusa bildiririm.

*

Mustafa Kemal, istasyondaki Direksiyon Konağı'ndan ayrılmış, Çankaya denen Papazın Bağı'ndaki küçük bir köşke taşınmıştı. Burası da İstanbul Şişli'de kiraladığı evin sahibi Madam Kasapyan'ındı. Burasını Mustafa Kemal'e bırakmıştı. Çankaya bir kartal yuvası gibi bütün Ankara'ya kuşbakışı bakıyordu. Çevresinde altın sarısı üzümler yetiştiren bağlar, köşkün çevresinde güzel gölge veren yüksek ağaçlar vardı. Köşkün alt katında fıskiyesi çevreye tatlı bir serinlik dağıtan bir havuz da bulunuyordu.

Fikriye Hanım, burada on yıl düşünü gördüğü sarışın Paşasıyla mutluya benzer günler geçiriyorsa da cepheden gelen korkunç haberler Mustafa Kemal'i ulusal, kişisel kaygılar içine atmaktan uzak kalmıyordu. Mustafa Kemal artık, bütün yaşamınca Enver Paşa'ya hiç yakıştırmadığı o Başkumandanlığı işte en sonra ulusundan almıştı. Hem o Enver Paşa gibi Başkumandan Vekili de değil, doğrudan doğruya Başkumandandı. Şimdi tıpkı bir ulus gibi düşünmek o denli geniş düşünmek zorunda olduğunu duyuyordu.

Bir gün havuzun başında oturmuş, bir yandan kırmızı balıkları seyrediyor, bir yandan da yüksek sesle, içli içli şu şarkıyı söylüyordu:

Ya Rab! Ne eksilirdi deryayı izzetinden
Peymane-i vücuda zehri ab dolmasaydı.
Azade ser olurdum asib-i derd ü gamdan
Ye dehre gelmeseydim, ya aklım olmasaydı.

Bu sırada biraz ötede oturan köşkün sürekli konuklarından edebiyatçı, gazeteci Ruşen Eşref Bey gülerek ona:

— Ne yapalım Paşam? İkisi de oldu, ne mutlu bizlere. Hem dehre geldiniz, hem aklınız var, dedi.

O, hem alçak gönüllülük, hem de gurur yoluna sapmayı düşünmeden genç gazeteciye şu yanıtı verdi:

— Evet, böyle oldu.

Sonra, sarı kırpık bıyıklarını çekiştirerek sözünün sonunu şöyle getirdi:

— Şimdi, işin içinden çıkmak gerek.

*

Türk ordusunun çok yorucu çekilişi sürüyordu. Sakarya'nın berisine geçen birlikler, hemen kazma küreğe sarılarak siper kazmaya başlıyordu. Mustafa Kemal de artık Başkumandan olarak Sakarya'nın berisindeki kanlı olayların geçeceği bozkır üzerinden geçip Ankara'ya uzanan demiryolunda ileri geri gidip gelen gezgin karargâhında, külüstür bir vagonda çalışıyordu. O, bu üçüncü mevki vagonun eski tahta döşemesi üzerine serilen portatif yatağında yatıp kalkıyordu. Vagonun çevresinde sıkı bir güvenlik çemberi çevrilmişti. Yaver Muzaffer Bey, genç irisi gövdesiyle bir akşam nöbetçileri dolaşıyordu. Bozkırın iri yıldızları kuru yaz havası içinde kocaman pırlantalar gibi vagonun üstünde parlıyordu. Mustafa Kemal, yine portatif yatağında yatıyor, vagonun penceresinde bir mum yanıyordu.

Muzaffer Bey dışarıda dolaşırken Paşa'nın emir erine seslendi:

— Paşa hazretleri yattı mı?

Emir eri yerine vagonun içinden Paşa'nın sesi geldi:

— Muzaffer Bey, gel buraya!

Gitti, selam verdi. Paşa ona yatağının kıyısında oturması için yer gösterdi. O da oraya ilişti.

Mustafa Kemal:

— Düşman iyi savaşıyor, yönetimi de başarılı, dedi.

Muzaffer Bey de ona şu yanıtı verdi:

— Emir ve kumandanızdaki ordularımızın çekilmesi de öyle düzgün oldu ki bu da başlı başına bir başarı sayılır Paşam!

Böylece ona, Napoleon'un Moskova savaşında söylediği "Düzgün bir çekiliş zafer kertesinde önemlidir" sözünü hatırlatmak istemişti.

Mustafa Kemal, içindeki inancı haykıran gür, yüksek sesiyle ona şöyle dedi:

— Bu düşman güçlerini mutlaka yeneceğiz ve yok edeceğiz.

*

Mustafa Kemal, Başkumandanlık karargâhını Alagöz köyündeki çiftlik evlerine yerleştirdikten sonra, Kurmay Kurulunu alarak at üstünde Eskişehir-Katrancı bölgesinde araziyi incelemeye çıktı.

Sakarya'da savaşın başladığı tarih olan 23 Ağustos gününden önceydi. Mustafa Kemal, çok sevdiği kır atının üstünde Polatlı'nın otuz kilometre güneyindeki Yıldıztepe'ye dek gitti. Yanında Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Batı Cephesi Kumandanı Albay İsmet, Batı Cephesi Kumandanlığı Kurmay Başkanı Albay Asım Gündüz, Yaver Muzaffer (Kılıç) beylerle daha başkaları vardı. Tepenin üstünde atlarından inip ufak bir mola verdikten sonra haritayı açarak araziye uygulamaya çalıştılar. Mustafa Kemal bu ara Fevzi Paşa'ya döndü:

— Paşa, arazi bizi aldatıyor. Cephenin sol kanadını belirlememiz için İnli Katrancı'ya gitmek gerek.

Yine atlarına binip İnli Katrancı'ya gittiler. Mustafa Kemal, buradaki arazi durumunu görünce sağ eliyle şakağını avuçladı:

— Allah bizi buraya gönderdi, diye söylendi. "Burada arazi olduğu gibi görünüyordu."

Hemen akşama dek burada incelemede, uygulamada bulunduktan sonra dönüşe hazırlandılar. Yalnız, Mustafa Kemal'in kafasında hâlâ biçimini almamış bir yığın düşünce kaynaşıyordu. Dalgındı. Seyis onun kır atını getirdi. O, ata bineceği sırada bile uzak arazi üzerinde gezen bakışlarıyla yeni bir şey yakalamak istiyor gibiydi. Batmak üzere olan güneş, sarı bozkıra altın renkli bir boya püskürerek büsbütün sarartmıştı. Ufuklar, çepeçevre ateş almış gibiydi.

İşte, gözleri böyle uzakta gezinirken sıçrayarak atına binmek isteyen Mustafa Kemal'in ayağı üzenginin dışına kaydı. Olduğu gibi sivri kayaların üstüne yüzükoyun düştü. Düşer düşmez bayılmıştı. Herkes şaşırmış, ona bakıyor, bir şey yapmayı düşünmüyordu. Bu duruma yol açan sevgili kır at da olduğu yerde kalakalmıştı.

İlk önce Fevzi Paşa, kendine geldi, onu tutup kollarında kaldırırken:

— Çabuk, bir matara verin! diye bağırdı.

Gelen matarayla ona su içirirken İsmet Bey davrandı:

— Ne duruyorsunuz, bir doktor bulunuz.

Bu sırada Mustafa Kemal kendine geldi, gülümseyerek ayağa kalkarken korku içinde bulunan arkadaşlarına:

— Korkulacak bir şey yok! İşte, bir şey yok, dedi. Tatlı tatlı gülümseyerek yüzlerine baktı.

Kır atının başını okşadı. Sonra çevik bir davranışla hayvanın sırtına atladı. Çevresindekileri korkudan, heyecandan kurtardıysa da göğsünün içinde sızlayan bir yerler, akciğerine saplanan sivri uçlu bir şeyler olduğunu anlıyordu. Güç soluk almakla birlikte bunu çevresindekilere duyurmamaya çalışıyordu.

Kıpkızıl alevler içinde batmakta olan güneşe bakarak şunları dedi:

— Konstantin'in kafası da işte burada kırılacaktır.

Mustafa Kemal, yiğitliği elden bırakmayarak Ankara'ya, oradan da Çankaya'daki ufacık köşküne yollandı.

Fikriye Hanım, kazayı haber almış onu büyük üzüntülerle bekliyordu. Mustafa Kemal geldi. Hemen yattı. Ateşi yükselmişti. İçeriden yaralandığı anlaşılıyordu.

Fikriye Hanım, başında pervane gibi dönüyordu. Bütün yakın arkadaşlarıyla eşleri köşkteydi.

Hemen Doktor Mim Kemal Bey'le arkadaşı Murat Bey, yetişerek Paşa'yı ince bir muayeneden geçirdiler. Kaburgalarda bir şeyler olduğunu anladılarsa da ne olduğunu bütün olarak anlayamadılar. Otomobile binerek hep birlikte Cebeci Askerî Hastanesi'ne gitmek zorunda kaldılar. Orada röntgeni çekilerek tam teşhis konacaktı. Albay Kâzım Bey'le Doktor Adnan Bey de orada onları bekliyordu. Mustafa Kemal zorla yürüyerek röntgenin altına uzandı. Elinde olmadan inliyordu. Pek zor soluk aldığı görülüyordu. Filmi alındı. Gözden geçirildi. Üç kaburga kemiği kırılmıştı. Mim Kemal Bey'le arkadaşları, güçlükle bulabildikleri plasterle kırık kaburga kemiklerinin bulunduğu yanı güzelce sarıp sarmaladılar. Biraz rahatlayıp kendine gelen Paşa:

— Allah da Konstantin'e yardım ediyor, fakat ben böylece de çalışırım, dedi.

Mim Kemal Bey'le arkadaşlarının "mutlak dinlenme" salığını hiçe sayan Paşa, bir iki günlük zorunlu dinlenmeden sonra kalkıp otomobiline bindi, Başkumandanlık Karargâhının bulunduğu Alagöz köyüne yollandı.

*

Halide Edip Hanım, Ankara'dan kalkan trenin üçüncü mevki, eski püskü vagonunda genç bir yüzbaşıyla karşılıklı oturmuş, insansız, sahipsiz gibi görünen sapsarı bozkırı, mavi dağları, yeşil şeritler gibi ara sıra uzayan küçük akarsularla çevrelerindeki bodur ağaçlıkları seyrederek cepheye doğru ilerliyordu. Ankara'dan ancak Sarıköy'e dek uzanan bir toprak parçası Türklerin elinde, kalmış, Yunanlılar ötesini vahşi bir sel gibi kaplamıştı.

Odunla çalışan, son kerte yavaş giden trenin acı odun dumanları kırık pencerelerden içeri dolarak yolcuları tedirgin ediyordu. Tren, cepheye giden askerlerle doluydu. Bunlar hep asker, erzak, cephane taşımak uğrunda kullanılıyordu.

Vagonlar tahtakurusu yuvası olmuştu. Tren, istasyonlara uğradıkça yeni derlenmiş perişan kılıklı askerler, cepheye gitmek üzere binerken köylerinden onlarla birlikte buraya gelmiş olan yığınla kadın-kız acı gözyaşları dökerek ağlaşıyordu. Kalkan trenin ardınca bir süre koşarak pencerelerden sarkan askerlerle son laflarını ediyor, sonra ellerini sallayarak geride kalıyorlardı. Ağzında hiçbir diş kalmamış olan çok yaşlı bir kocakarıcığın uzun iniltileri Halide Edip Hanım'ın içini parçaladı. Bu uzun zaman onda yaşayacaktı.

Halide Edip Hanım'ın, bu yeni cephe serüveninin başlangıcı şöyle geçmişti. Kocası Doktor Adnan Bey bir gün ona:

— Nasuhçal'dan geldiler elbette, Fevzi Paşa'nın dediği gibi. Bu adamın anlayışı sanki sihirli, demişti.

Yani cephe durumunu sorduğunda da Fevzi Paşa'nın:

— Sakarya'nın doğusunda onları yeneceğiz, dediğini de karısına anlatmıştı.

Böylece konuşarak Ziraat Mektebi'nden yeşil vadideki küçük

evlerine gitmişlerdi. Karargâhta umudunu yitirmemiş bir tek sorumlunun Fevzi Paşa olduğunu görüyorlardı. Bütün öbür subaylar, dut yemiş bülbül gibi susuyordu. Hepsinin yüzünden düşen bin parça oluyordu. Büyük illet Meclisi, yalnız Mustafa Kemal'e güvenerek onu başkumandanlığa getirmekte gecikmemişti. Yunanlıların hiçbir engel dinlemeyerek ilerleyişi herkesi bataklığa benzeyen kapkara bir umutsuzluğa itivermişti.

Mustafa Kemal'in cepheyi denetleyerek Eskişehir'den döndüğü günün gecesiydi. Eve dönmek üzere Adnan Bey'i aradığında odanın ortasında kocasıyla Mustafa Kemal'in ayakta dikilerek konuştuklarını görmüştü. Paşa'nın yüzü sapsarıydı. Paşa ayaklanışların sürüp gittiği o korkunç heyecanlarla yüklü günlerde olduğu gibi kaygılı görünmüyordu. Yaklaşıp elini sıkarak bu duruma çok üzüldüğünü söylemişti.

Oturmuşlar, birer kahve ısmarlamışlardı.

— Birer kahve içerek İsmet Bey'den gelecek haberleri bekleyelim, demişti.

Biraz sonra, yazar Yakup Kadri Bey de onlara katılmış, haberi bekliyordu. Yaver her haber getirişinde odaya girip çıkarken Mustafa Kemal, sövüp sayarak öfkesini dindirmeye çalışıyordu. Böylece kaygılar, sövgüler, sigara dumanları, kahve kokuları arasında sabahı etmişlerdi.

— İsmet, Eskişehir savaşını yitirdi. Haydi, birer fincan kahve daha içelim, demişti.

Bu sırada odadan çıkıp giden Adnan Bey döndüğünde yüzü gülüyordu.

Mustafa Kemal:

— Neredeydin Adnan? diye sormuştu:

— Fevzi Paşa'yla konuştum. Çok iyimserdi. Yunanlıları yeneceğimizi söyledi.

Bunun üzerine Mustafa Kemal bir kahkaha atarak Fevzi Paşa'nın arkasından epeyce alay etmişti.

Bununla birlikte Fevzi Paşa'nın yorumu onu etkilemiş, iyimser yapmıştı. Bundan hoşnut olduğu görülüyordu. Düşlere inanan Mus-

tafa Kemal, Fevzi Paşa'nın yorumunu da hayırlı bir fal olarak almıştı.

*

Cephe karargâhında yedek subay olarak çalışan Yusuf Akçura Bey birkaç günlüğüne Halide Ediplere izinli gelmişti. O, bu karı-kocanın Türk Ocağı'ndan arkadaşıydı.

Cephe karargâhındaki işleri yapacak aydın kişilerin azlığından, yetersizliğinden yakınmıştı. Aydınların görev alma zamanının gelip çattığını anlatıyordu. Yusuf Akçura Bey'in bu sözleri Halide Edip Hanım'ı çok etkilemişti. Gidip cephede görev almayı iyice kafasına koymuştu.

Bu sırada 5 Ağustos 1921 günü beklenen olmuş, Mustafa Kemal de Meclisin bütün yetkilerini alarak üç aylığına Başkumandan seçilmişti. Bu görev her üç ayda bir yenilenecekti.

Başkumandanlığı alan Paşa, hemen bir asker kabinesi kurmuş, buna eski arkadaşı Albay Arif Bey'le Diyarbakırlı Kâzım Paşa'yı da almıştı. İşte, bu seçimden sonra İnli Katrancı'ya araziyi incelemeye giden yeni Başkumandan attan düşerek kaburga kemiklerini kırmıştı.

Ankara'nın siyasal havası paniğe dönmek üzereydi ki evinde ancak iki gün dinlenebilen Paşa, hemen cepheye koşmuştu.

Bu sırada yeşil vadideki küçük evinde Halide Edip Hanım'ı görmeye gelen kadınlı erkekli bir köylü grubu ona şöyle sormuştu:

— Beyler Ankara'dan kaçıp gidiyor. Yunanlılar yaklaşmış, şehir kaçaklarla dolu. Biz de arabalarımızı hazırladık. Ne dersin?

— Yerinizden kımıldamayın.

Halide Edip Hanım'ın onlara verdiği yanıt bu ve buna benzer bir yığın güçlendirici, inandırıcı sözdü. Bunu söylerken bile ne korkunç, ne bunalımlı bir dönem içinde soluk aldıklarını biliyordu. "Ben denilen şeyin bütünüyle ulusun içine karışmış olduğunu en çok şu zamanda duyuyorum. Ulus göçerse ben de onunla birlikte gitmek istiyorum. Bence kendimin, bir küçük parça olmamın hiç önemi yok." diye düşünerek Ağustosun on altısında Başkumandan Mustafa Kemal'e bir telgraf çekti, gönüllü asker olmak istediğini bildirdi.

Buna hemen şu yanıt geldi:

"Halide Edip Hanımefendi Hazretlerine,

- İvedidir -

Batı Cephesi,

Ordu safları arasında yurdumuzun savunmasına eylemle katılmak üzere şiddetli istekle yapılan yurtseverce başvurmanız orduca hoşnutlukla karşılandı. Eylemce askerlik görevine kabul ve Batı Cephesi'ne atandığınızı bildiririm. Durum Cephe Kumandanlığına da bildirildi. İlk araçla cephe karargâhına başvurarak oradan görevinizi almanız rica olunur."

F: 18.8.1921

Başkumandan
Mustafa Kemal

*

İşte, cepheye yeni askerlik görevini almaya giden Halide Edip Hanım, bir genç asker heyecanı taşıyordu. Mallı istasyonundan önceki istasyonda tren durunca genç kadın, doğan ay altında demiryolunu izleyerek bir atlı birliğinin cepheye doğru ilerlediğini, sonra iki askerin vagonun penceresine tırmandığını gördü:

— Ne istiyorsunuz hemşehriler?

— Biz, Nâzım Bey'in tümenindeniz, senin elini öpmeye geldik, dediler ve genç kadının elini tutup şap diye öptüler.

Onu cephe kumandanlarıyla savaş alanlarında dolaşırken görmüş, tanımış oldukları belliydi.

Askerlerin Nâzım Bey'den söz etmesi, onu birdenbire ağlamaklı yaptı. Gözleri doldu. Bu sevimli askeri, bütün sempatik varlığı, canlılığıyla karşısında görür gibi oldu.

Nâzım Bey, ayaklanış döneminde gösterdiği canlılığı Yunanlılara sürekli olarak başlayan savaşlarda da göstermişti. İnönü'ye daha önce yetişip orada mevzi tutmak üzere Yunan ordusuyla Türk ordusu arasında başlayan yarışmada Yunanlıların Pazarcık'tan bu yana kestirmek zorunda oldukları otuz kilometreye karşılık Türk ordusunun kestireceği seksen kilometrelik yolu Yarbay Nâzım Bey'in Dördüncü Tümeni daha önce kestirerek oraya varmış, onları beklemeye başla-

mıştı. Nâzım Bey'in Dördüncü Tümeniyle Albay Arif (Ayıcı) Bey'in On birinci Tümeni yetmiş-seksen kilometrelik yolu yirmi dört saatte kestirerek Ocağın sekizinde kazdıkları siperlere girmiş düşmanı, son kerte yorgun olarak göğüslemişler, yine de Birinci İnönü Savaşı'nı yengiyle sona erdirmişlerdi.

İnönü sırtlarında çetin süngü savaşları yapılmış, düşman bu süngülerle delik deşik edilerek Bursa'ya doğru kovalandıktan sonra, bu sırtlara onların adları verilmişti.

Nâzım Bey, cephede askerlerinin önünde düşmana doğru uçarken kurşunlarla delik deşik edilmişti. Genç kadın, hastanede onun ölüsüyle karşılaşışını andı. Şehit, üstüne örtülmüş Türk bayrağı altında kımıltısız yatıyordu. Bayrağı kaldırmak yürekliliğini göstermiş, başı yüksek yastıklara konmuş, topçu üniformasıyla, elleri göğsünde kavuşturulmuş yatıyordu. Başında mavi tepeli kahverengi kalpağı vardı (...) Ela gözleri açıktı. Her zamanki ifadesini taşıyordu. Dünyanın bir melodram olduğunu anlatan gülümsemesiyle "Bütün subayları kes!" der gibiydi. Önce onun ellerine bakmıştı. Herhangi çilli bir çocuk eli, uyuyan bir çocuk gibi göğsünün üstünde, bu ellerin kurşunla oynamış olduğunu düşündü. Elini elinin üstüne koyarak bir kardeşe veda eder gibi vedalaştı, bayrağı yine üzerine örttü.

Halide Edip Hanım, bu sahneyi bir daha bütün duyguca zenginliğiyle yaşadığından gözleri yaşardı. Elinin tersiyle gözlerini silerken Nâzım Bey'in askerleri de helalleşerek oradan uzaklaştılar.

Tren, Mallı istasyonuna vardığında genç yüzbaşı vagonun kapısını açarak burada ineceklerini söyledi. Burada da istasyon, asker yığınlarıyla kaynaşıyordu. Trenden iner inmez kısa boylu genç bir subay ona doğru ilerledi. Bu İsmet Bey'in yaveriydi. İsmet Bey'in kendisini almak üzere otomobilini gönderdiğini söyledi. Halide Edip, atıyla seyisini oracıkta bırakmak zorunda kalarak ötede bekleyen üstü açık Benz otomobile doğru yürüdü. Otsuz, ağaçsız topraklar üzerinde toz kaldırarak giden otomobil, kel sırtların arasındaki ince bir yoldan geçerek bu sırtların ardındaki bir vadiye girdi. Gecenin karanlığı, ancak yıldızların ışıklarıyla birazcık ağarıyordu. Otomo-

bilin homurtusuna çoban köpeklerinin kalın havlayışları yanıt verdi.

En sonra, Alagöz köyünde kurulmuş çadırların ışıkları göründü. Otomobil köye girince önünde iki süngülü askerin nöbet beklediği ahşap bir evin kapısında durdu. Yaz gecesine açılan kapıdan iki toprak tabanlı odada masa başında birçok subayın geceyi hiçe sayarak harıl harıl çalıştığını gördü.

Eve girip üst kata çıktığında Kurmay Yarbay Tevfik (Bıyıkoğlu), onu bir odaya götürdü. Köşede büyük bir masa, portatif bir karyola vardı. "Burası İsmet Bey'in odasıydı." İsmet Bey, ayakta bir binbaşıya buyruk veriyordu. Bu konuşma bittikten sonra, Halide Edip'e dönerek oturması için yer gösterdi.

Şöyle dedi:

— Artık, benim ordumda bir ersin.

— Evet, efendim.

— Sana küçük, bir odalı bir ev vereceğim. Bir de hizmet eri bulacağız sana. Başkumandanı ziyaret ettiniz mi?

— Hayır efendim.

— Şimdi hemen gitmelisiniz. Sizi bekliyor, döner dönmez sizi görevinize atayacağım.

Bir subay, Halide Edip'i alıp Başkumandan'ın karargâhına götürdü. Solda toprak yığınlarının altında birkaç evin ışığı yanıyordu. Bir tek ses karanlığı deliyordu. O da telefon servisini yapan askerin.

— İnli Katrancı! diye bir köy haberleşmesiydi.

Sağ yanındaki çukurluktan şırıldayarak bir su geçiyordu. Arkasında üç ev daha vardı. Bu evlerin arkasında yine ışıkları yanan çadırlar, uzun ve sivri bir direk, telsiz tesisleri. Köy yolları karanlık, çamur içindeydi.

Ay batmıştı. Gece yarısı horozlar karşılıklı ötüşüyordu. Subay önde Halide Edip arkada deminki akarsuyun altından aktığı bir küçük tahta köprüyü geçtiler. Öbür yanda tek başına duran eve gittiler. Burası Mustafa Kemal'in Başkumandanlık yönetim yeriydi. Kapıda koruyucular bekliyordu. Onlardan biri Halide Edip'i yukarı çıkardı. Yazıcı

Yüzbaşı Muzaffer Bey hemen onu karşıladı. Önüne düşerek Paşa'nın odasına götürdü. Burası, parlak ışıklı bir lüks lambasının aydınlığa boğduğu bir odaydı. Masanın başında çalışan Mustafa Kemal, hâlâ ağrılar içindeki göğsünün acısını yenmeye çalışarak yerinden doğrulmak istedi. Bunu bilen genç kadın kalkmasını önledi. Yanında Mustafa Kemal Paşa'nın ikiz kardeşiymiş gibi kendisine benzeyen bir albay ayakta duruyordu.

Bu, 11. Tümen Kumandanı Kurmay Albay Arif (Ayıcı) Bey'den başkası değildi.

Halide Edip ilerleyerek, yaralı Türk Ulusunun bir örneği gibi gördüğü Mustafa Kemal'in elini öptü. Bu içinden gelmişti. Oysa önceleri onun elini bir şövalye inceliği ve zarifliğiyle Mustafa Kemal öpüyordu.

— Safa geldiniz hanımefendi, diyerek Albay Arif Bey'i onunla tanıştırdı. Masanın üzerine serilmiş olan haritada Yunanlılarla bizim durumumuzu açık açık gösterdi.

Sonra Halide Edip ona şöyle bir soru sordu:

— Eğer Ankara'ya gider de bizi geride bırakırsa ne yaparız?

— Bon voyage, messieurs, derim. Arkalarından vurarak onları Anadolu'nun boşluğunda yok ederim.

Halide Edip, bundan sonra ayağa kalktı:

— Sizinle görüştüğümüzü gidip İsmet beyefendiye bildireyim, dedi.

Mustafa Kemal tatlı bir gülüşle güldü:

— Yeriniz rahat mı? Akşamları benim masamda yemek yersiniz. İsmet Bey, Arif Bey ve yaverlerimle birlikte yiyoruz.

Halide Edip Hanım, yine İsmet Bey'in yanına döndüğünde Birinci Şubede insan çok gereksindiğinden oraya atandığını öğrendi.

Garnizon Kumandanı onu kendisine ayrılan eve götürdü. Burası iki odalı bir kulübeydi. Odanın birinde elinde yanan lambayla emir eri onu bekliyordu. Köşeye bir portatif karyola kurulmuştu.

Emir eri, uzun boylu, üstü başı ve ayakkabıları paramparça bir adamdı. Halide Edip'e:

— Battaniyemi getirip kapınızın dışında yatayım mı efendim?

diye sordu.

— Garnizon Kumandanı'ndan izin aldıktan sonra yatabilirsin.

Garnizon Kumandanı:

— Edip kızı Halide, karargâh erlerinden, diye Halide Edip'in adını sanını yazdıktan sonra yemeğini erinin getireceğini, saat onda karargâha gitmesini, gece çalışıp gündüz yatılacağını söyleyerek çekilip gitti.

Sabahleyin Ali Rıza, çayını getirdiğinde Yunan uçaklarının Mallı istasyonunu bombalamış olduklarını söyledi.

*

Beklenen Yunan saldırısı 23 Ağustos 1921 günü üç koldan başladı. Porsuk Irmağı'nın iki yanından hızla ilerleyerek Sakarya Savaşı için hazırlanan mevzilerimize yaklaşıyorlardı. İlerleyiş yönlerine göre Türk ordusunu geniş bir demir kuşak içine almaya çalışıyorlardı. Sağ kanatlarında güneye doğru açılıyor, Türk ordusunu Ankara yönünde kuşatarak Kastamonu'nun dağlık, ormanlık bölgesine atmak istedikleri anlaşılıyordu.

Türklerin sol kanadındaki Mangal Dağı tahkimatına üst üste hızla, hışımla çarptılar. Sakarya Irmağı'nın karşısında beş Türk devi gibi bağdaş kurup oturmuş "Beş Tepeler" üzerindeki siperlere yağan düşmanın top mermileri, toprağı kaynatıyor, bu tepelerin arka yamaçlarına sinmiş Türk piyadesinin üstüne sapsarı bir taş, toprak sağanağı yağıyordu. Top mermileri, nerdeyse tepelerin biçimini değiştirdiği halde orada yine piyade tüfeklerinin, makineli tüfeklerin başında, ellerindeki dürbünleriyle kumanda noktalarında bulunan erler, subaylar barınıyor, saldırıya geçen düşman üzerine hesaplı, esirgenmiş mermiler yağdırarak göz açtırmıyorlardı. İlerlemek hırsıyla dolu dipdiri düşman Ağustos güneşinin korkunç sıcağı altında bozkıra yapışıp kalıyor, ecel terleri dökülüyordu. Düşman, bu doğal Beş Tepeler bölgesini önemsemekten vazgeçer gibi yaparak bütün öldürücü potansiyelini sol kanadımıza yüklemiş, burayı gerçek bir cehenneme çevirmişti.

Savaş, karşılıklı kıyıya çarpıp çekilen deniz dalgaları gibi sanki

ritmik bir uyum almıştı. Küçük toprak parçalarına, ufacık tepelere saldıran nefti giynekli insan dalgaları biraz sonra karşısındakilerin hızına çarparak çıkış yerlerine dek geriliyor ve bu durmadan böylece sürüp gidiyordu.

Her karış toprağı kanı pahasına koruma buyruğu almış olan Türk ordusu, çok üstün düşman güçleri karşısında çok bol yaralı, şehit vermeye başlamıştı. Bir meydan savaşının bütün sürprizleri, tehlikeleri, her iki orduyu da her an tehdit ediyordu. Yunanlılar, durmadan saldırıyor, beş-altı yüz metre içinde sıçrıyorlar, yaklaşıyorlar, ateşi yiyince geriliyorlar, bu kez piyade susuyor, topçular işe girişiyordu. Sarı renkli tepelerin toprakları ve kumlarla birlikte insan gövdeleri havaya savruluyor, çelik parçaları kayalara çarparak tozlar çıkarıyor, ateş yarım saat sürüyor, bir sürü eli kolu bağlı insan sedyeler üstünde ya da topallayarak geriye gidiyordu. Yunanlılar tepelerin olgunlaştığını ve artık olmuş bir armut gibi kolayca koparılabileceğini sanıyorlar ve yattıkları yerden kalkmalarıyla birlikte tüfek, makineli tüfek ateşi başlıyor, gelenleri biçiyor, iki üç yüz metre ötede yatıyorlar, sonra yine geri bir kaçışma ve yine topçu ateşi başlıyordu.

Beş Tepeler bölgesinde savaş böyle şiddetle sürüp gitmekte, dayanmak üzere pek çok taze yardım güçlerini gerektirirken iki günlük kanlı boğuşmadan sonra buradaki birlikler alınarak bizim sol kanada kaydırıldı. Düşman, bütün gücünü buraya toplamış, bütün cephenin alın yazısını burada çözümlemek ister gibi görünüyordu. Gittikçe daha çok kıraçlaşarak, çölleşen bozkır bölgelerine doğru ilerliyor, pek uzaklardan yapmayı hesapladığı bir kuşatma peşinde koşuyordu.

Bütün Türk savunma çizgisi üzerinde canlı olarak kalan erlerin, subayların kulaklarında her an Mustafa Kemal'in orduya yayımladığı şu kesin buyruk çınlayıp durmaktaydı:

— Savunma çizgisi yoktur, savunma yüzeyi vardır. O yüzey, bütün vatandır!

Buna göre bütün yurt her ne pahasına olursa olsun karış karış savunulacaktır.

*

23 Ağustos'tan 31 Ağustos'a dek kanlı bir gidiş geliş olarak sürüp

giden meydan savaşında 31 Ağustos günü Yunanlılar, birçok puan birden kazandılar. Çaldağı-Sivri çizgisi üzerinde tehlikeli bir girme meydana getirdiler. Duatepe, bir saldırıda ellerine geçti. Güçlerimiz Basritepe'ye çekilmek zorunda kaldı. Savaş, gece gündüz sürüyordu.

Açlıktan, uykusuzluktan, yorgunluktan birer zavallı otomata dönen asker ve subaylarımız, taze düşman karşısında yine de denk güçlermiş gibi dayanıyordu.

Mustafa Kemal'le kurmay kurulu, askerin gittikçe zayıflayan yüreklilik gücünü arttırmak üzere salt genç subaylardan birlikler kurarak düşman üzerine saldırttı. Subay birlikleri korkunç kertede kahramanca bir çarpışma gücü gösterdiler. Bunu gören gerçek askerler, onlarla kahramanlık yarışına girerek ölümü hiçe saydılar. Her iki yandaki yitik sayısı akılları durduracak kerteye yükseliyor, yine de bir yan, zafer, Megalo İdea düşleriyle öbür yan da salt üzerinde yaşadığı sevgili toprağını korumak düşüncesiyle kıyasıya çarpışıyordu.

*

2 Eylül'de Çaldağı'nın düşüşü, buraya büyük askerce önem veren Mustafa Kemal'le kurmay kurulunu çok üzdü. Polatlı-Haymana yolunun kesilmesine yol açan bu düşman başarısı bunalım kertesinde bir umutsuzluk yaratamadı. Burayı ele geçiren Yunan kolordusu, saldırıyı sürdürmeyince Mustafa Kemal bu durgunluktan yararlanarak hemen başka yanlardan güçler kaydırıp bir denge kurmaya çalıştı. 3 Eylül'de Kâzım Bey'in (Özalp) güçleri çok üstün düşman güçlerinin aralıksız saldırıları karşısında ezilip yok olmak tehlikesi içinde bocaladı, durdu. Cephane yokluğu yüzünden ancak süngü takılarak yapılan karşı saldırılar, düşmanı iyiden iyiye yıldırıyordu. Süngüsü olmayan kimi birlikler süngü takmış düşman askerine karşı dipçik savaşıyla karşı koyuyor, süngünün yaptığı işi hemen hemen bunlarla yapıyorlardı. Savaş meydanları dost, düşman ölüleriyle baştan başa örtülmüştü. Toprak parçaları durmadan elden ele geçiyor, hiçbir yan, kendi ölüsünü gömemiyor, bu yüzden de burunların direğini kıran çok ağır bir leş kokusu bozkırda bir baştan bir başa mide bulandırarak dalgalanıp duruyordu.

Verdiği pek çok yiğide bakmayarak arkadan durmadan asker yetiştiren Türk Başkumandanlığı, bunların yerini doldurabildiği halde Yunan ordusu, bu olanaktan yoksun kalıyordu. Bu yüzden de bu korkunç yitiğe aldırmadan öldürücü saldırısını sürdürerek sıfırı tüketmeden önce bir sonuç almaya çalışıyordu.

Kanlı, eritici bir siper savaşı dönemi başlamıştı. Stratejik saldırı olanaklarını yitiren Yunan Başkumandanı Papulas, iyi bir asker olduğunu gösteren bir iş yaptı. Eylülün beşinci günü Yunan ordusunun Ankara'ya girmesini bekleyen Yunan Harbiye Nazırına şöyle bir rapor vermek zorunda kaldı:

"Savaşlar, siper savaşı biçimini almaktadır. Savaşı sürdürmek tehlikelidir. Hükümetin kararını bekliyorum."

*

Yunan ordusunun küçük taktik saldırı dalgaları arasında bocaladığını gören Mustafa Kemal, düşman ordusunun takatten düştüğünü anladı. Fevzi Paşa'yı, düşmanın en ağır saldırılarla ezmeye çalıştığı Kâzım Bey'in Zafertepe'deki karargâhına gönderdi.

Yolda sürekli bir güz yağmuruna tutulan Paşa, orada yine bu korkunç yağmur altında gerçekten iyi, yararlı bir inceleme yaparak 8 Eylül'de düşmanın ağırlıklarını savaş bölgelerinden alıp götürdüğünü meydana çıkardı.

Bu haber Başkumandanlık karargâhını tertemiz bir sevinç sağanağıyla yıkadı. Mustafa Kemal'le birlikte bütün kumandanların yüzü ışık saçıyordu. Demek ki düşman artık bundan sonra yapacağı saldırılarla ancak çekilişini perdelemeye çalışacaktı.

Sakarya Savaşı'nın kanlı, güneşli yüzü Türk ordusuna karşı dönmüştü. Bunun üzerinde tatlı bir gülümseyiş geziniyordu.

Mustafa Kemal'in sövüp saymaları yerini daha olgun bir ağırbaşlılığa bıraktı.

*

Halide Edip Hanım, bir hafta önce Yusuf Akçura Bey'le, Binbaşı Ali Bey'in yanı sıra karargâhtan uzaklaşarak Alagöz Tepesi'ne çıkmış, ötelerde geçmekte olan savaşı dürbünleriyle iyice seyretmişlerdi. Karargâhta, "Çaldağı" lafı o kerte çok geçmişti ki Binbaşı Ali

Bey'le Yusuf Akçura Bey ona bu tepeyi hemen göstermişlerdi. Tepelerinde Yunan uçakları uçarak keşif yapıyordu. Ali Bey, karargâhın yerini keşfetmelerinden korkuyordu. Mustafa Kemal, Refet, İsmet beylerle öbür kumandanlar da bu sırada karargâhta toplantıda bulunuyorlardı.

Alagöz Tepesi'nde yan yana dikilen üç arkadaşın gözü de Çal Tepesi'ndeydi. Alagöz Tepesi'nden aşağı doğru inen sonsuz vadiler ve toprak yığınları kırmızı, mavi renklere boyanmış gibiydiler. Çal Tepesi, bunların üstünde bir dev gibi yükseliyordu. İşte, bu tepe Sakarya savunmasının kutsal bir kalesi kesilmiş, kurtuluş umutlarının çoğu ona bağlanmıştı. Çal'ın düştüğü haberi bu yüzden karargâhta bomba gibi patlamıştı. Bunun arkasından artık zincirleme başarısızlıklar, felaket bekleniyordu. Cepheyi Kâzım Bey'in karargâhında denetlemeye, incelemeye giden Fevzi Paşa'dan karargâha ilk telefon gelince, bütün karargâh bir araya gelmiş, kulak kesilmişti. Sofada bir yığın subay dimdik donmuş, haberi dinlemek üzere bekliyordu.

Fevzi Paşa'nın karşısında Mustafa Kemal, telefonun başına geçmiş şöyle konuşuyordu:

— Mustafa Kemal konuşuyor. Siz misiniz, Paşa Hazretleri? Durum lehimize mi dediniz? Doğru anladım mı? Haymana hemen hemen işgal edilmiştir. Ne? Yunanlılar güçlerinin sonuna gelmiş, geri mi çekilecekler?

Şimdi sıra, Yunanlıların daha çok ilerlemelerini önleyecek gücü bulmaya gelmişti. Mustafa Kemal'in şu sıra duyduğu gereksinim buydu.

"Mustafa Kemal Paşa'nın gözleri o gece Dante'nin cehenneminde yananların gözleri gibi anlatılmayacak kerte acı içindeydi."

Halide Edip Hanım, onun bu cehennemce acısını, sonsuz yorgunluğunu görerek gerçek bir kadın şefkatiyle:

— Dinleniniz Paşam, yatınız! dedi.

— Hayır, haydi bir kahve daha içelim.

Paşa, böyle diyerek ta Erzurum'dan Kâzım Karabekir'in karargâhından alıp getirdiği, eskiden Enver Paşa'ya da hizmet etmiş olan Ali Çavuş'a kahve getirmeleri için seslendi.

Fevzi Paşa'nın cepheyi incelemesinden vardığı kanı, deneyin korkunç dehasına dayanıyordu.

Yunanlıların Çal Tepesi'ni düşürdükten sonra, Haymana yönünde açtıkları çok tehlikeli, askerce anlamı son kerte büyük gedik önünde Kemalettin Sami Bey üç tümen düşman askerine karşı dövüşüyor ve dört yanından yanan bir mum gibi bütün gücüyle birlikte hızla eriyordu.

"Gece yarısı, Mustafa Kemal Paşa'ya telefon ederek acı acı cephane istedi."

Bütün bu aralık Fevzi Paşa, Yunanlıların çekileceklerinde diretiyordu.

*

Yunanlıların çekilecekleri üstüne gelişen düşünceler Albay Fahrettin Bey'in atlı birliklerini kımıldattı. Atlı birlikleri, Yunanlıların geri hizmetlerini, ulaşım kollarını allak bullak edecek biçimde çıkışlar yapmaya başladılar.

Ethem Bey'in dağılıp da dağlara çekilmiş atlı çeteleri, ıssızlıkta kıstırdıkları ufak Yunan topluluklarına öldürücü baskınlar yapıyorlardı.

Kanatları durmadan patates ezmesiyle yapıştırılarak onarılan bir tek Türk uçağı bin türlü tehlikeyi göze alarak havalanıyor, yirmi Yunan uçağı arasında yol buluyor, Yunan ordusu ve gerileri üzerinde yaptığı paha biçilmez keşiflerin sonucunu Başkumandanlığa ulaştırıyordu. "Pilotlar arasında dünyanın imgelerini şaşırtacak olan bir tanesi Yüzbaşı Fazıl'dı."

Mustafa Kemal'e getirilen bir Yunan tutsağı şöyle diyordu:

— Bize her tepeye saldırışta arkasında Ankara var, diyorlardı. Türklerin eline geçersek bizi öldüreceklerini söylüyorlardı. Durmadan da makineli tüfeklerle bizi ileri sürüyorlardı.

*

Harekât Şubesinden genç bir kurmay subay, Başkomutanın odasına girdi. Lüks lambasının parlak ışığında yüzü, bıyıkları, saçları daha sarı, gözleri daha mavi görünen Başkumandan, kurmay subayın elindeki raporu gördü:

— Oku, diye buyurdu.

Subay, ayakta dimdik dikilerek raporu okurken bunu can kulağıyla dinleyen Mustafa Kemal, birdenbire kaşlarını çatarak onun sözünü kesti:

— Dur, dedi. O düşman tümeni orada olamaz.

Odada oturan bir yığın insan, şaşırdı.

Mustafa Kemal daha önce aldığı raporları getirtti. Dikkatle inceledi. Gerçekten de düşman, tümeninin sol kanadına geçmiş bulunuyordu. Bunu gören Başkumandan, gerçek bir öfkenin tatsızlığı içine yuvarlandı:

— Batı Cephesi Kumandanı bu raporu gördü mü? diye sordu.

Sonra bunun yanıtını beklemeden şöyle çıkıştı:

— Başkumandana yanlış rapor vermenin meydana getireceği sonuçları düşünmüyor musun arkadaş?

Durum şöyleydi:

Kocaeli Grubu, düşmanla dişe diş savaşmaktaydı. Bu cephede düşmanın dayanılmayacak ölçüde bir saldırıya geçmek üzere olduğunu bildirerek Mustafa Kemal'den yardım istiyordu.

Başkumandansa bu sırada düşmanın en ağır saldırısını Türk sol kanadına yönelteceğini bildiğinden oradan aldığı tümeni sol kanada kaydırmak işi üzerindeydi.

İş büsbütün tersineydi.

Raporun yanlışlığını anlayarak bunun isteğinin tersini yapan Mustafa Kemal, sol kanadın istenen noktasını güçlendirdikten sonra düşman gerçekten de bu noktaya karşı büyük bir saldırıya geçti. Boş sandığı bu bölümün insan zekâsından, yüreklilikten, yurtseverlikten meydana gelen bir "tahkimat" sistemiyle örtülmüş olduğunu gördü.

Düşman saldırısı, burada da ereğine ulaşamadı.

*

Başkumandan, Fevzi Paşa'nın sevindirici raporunu aldıktan sonra bunun bütünüyle kendi görüşlerine uygun olduğunu görerek düşmana karşı genel bir saldırıya geçmenin zamanı geldiğini anladı.

İsmet Bey'i, Asım Bey'i, öbür kurmay kumandanları toplayarak:

— Tam zamanı, artık Yunan gücü kırıldı, sıra bizim, dedi.

Yirmi günden beri sürüp giden bu dünyanın en uzun meydan savaşının böyle bir dönüm noktasını sabırsızlıkla beklemişti. İşte o dönüm noktası gelip çatmıştı.

Hemen bir saldırı grubu hazırlamak üzere 1, 17, 23, 15 ve 47. tümenlerden bir seçme yaptı. Grup sol kanattan, Kâzım Bey'in buyruğu altında bulunacak, Başkumandan da saldırıyı yönetecekti. Saldırı düşmanın büyük bir güçle çöreklenmiş olduğu tehlikeli Duatepe'ye karşı yapılacaktı.

Başkumandanı, bugünlerde sevindiren bir başka olay daha geçmiş, çok eski sevgili arkadaşı Fethi Bey'i karargâha çağırmıştı. Şimdi, içinde Fethi Bey'in de bulunduğu bütün karargâhını, Kâzım (Özalp) Bey'in karargâhının bulunduğu Zafertepe'ye götürüyordu. Başkumandan, karargâhıyla Zafertepe'ye yerleşir yerleşmez Kâzım Bey, Abdurrahman Nafiz, Şükrü Naili, Osman Zati, Mümtaz, Halil beyleri toparlayarak Balkan Savaşı'yla Birinci Dünya Savaşı'nda pişmiş, yetişmiş olan bu genç tümen kumandanlarına Duatepe'ye saldırı buyruğu verdi. Birliklere ereklerini gösterdi.

Genç kumandanlar bütün gece birliklerini saldırı noktalarına yanaştırmak işiyle uğraşarak çok heyecanlı, çok yorucu bir gece geçirdiler.

*

Sakarya Savaşı başladığında, başında Albay Fahrettin (Altay) Bey'in bulunduğu Süvari Kolordusu, ordudan epeyce uzakta, yarı bağımsız bir durumda bulunuyordu. Uzun boylu, yapılı, arslan gibi genç bir asker olan Fahrettin Bey gerçi Harbiye'den, kurmay okulundan atlı sınıfı eğitimi görerek çıkmamışsa da Harbiye'de kendi isteğiyle süvariliğe çok çalışmış, Balkan Savaşı'nda Kırklareli'ni Bulgarlardan geri alan atlı tugayın kumandanlığını yapmıştı.

Fahrettin Bey'in kolordusu, düşmanla herhangi bir savaş yapmayarak Eskişehir bozgunundan sonra Sakarya'ya doğru hızla ilerleyen düşmana durmadan yanlardan saldırmış, onun hızını kesmiş, büyük kuşatma çemberleri kurmasına engel olmuştu. Düşmanın karşısında bıraktığı ufak örtü güçleri onları oyalarken o, ulaşım kollarına, yanlara genişlemek hevesi gösteren birliklere yalın kılıç, saldırıyordu.

Fahrettin Bey, bizim ordu Sakarya'ya doğru oldukça düzgün çekilirken Eskişehir ve Afyonkarahisar savaş bölgeleri arasında kalan ıssız, boş bölgede kolordusunu toplayarak düşman gerilerine yaptırdığı akınları buradaki karargâhından yönetmişti. Yenilerek moral gücünü yitirmişe benzeyen Türk birliklerine bir iyimserlik aşılamak için bu akınlar çok yararlı oluyordu.

Ordu Kumandanlığı, bu süre içinde birçok piyade, atlı birliklerini İç Anadolu'ya doğru çekerek Fahrettin Bey'i 2. ve 14. tümenler, Dördüncü Atlı Tugayı ile baş başa bırakmıştı.

Fahrettin Bey, kendi inisiyatifiyle bu üç atlı birliğini sırasıyla kullanarak üç akın düzenledi. Birinci akını Döğer yönünde, İkinci Atlı Tümeni yaptı. Düşmanın gerilerini allak bullak ederek bir şaşkınlık yarattı. Tutsaklar, ganimetler alarak döndü. Bu tümeni kurmay subaylardan Kurtcebe (Orgeneral) ile Muzaffer Tuğsavul yönetmişti. İkinci akını, Altıntaş Ovası'na doğru yaptı. Kimi düşman ulaşım kollarını vurarak korku yarattı. Ne var ki o gerilerde dolaştığı sırada düşman dönüş yollarını kesmişti. Bu yüzden 4. Tugay, ta Sandıklı'dan dolaşıp pek uzun bir yol kestirerek ordugâha dönebildi.

Şimdi akın sırası 14. Tümene gelmişti. Bu sıradaydı, Fahrettin Bey, düşman mevzilerinde garip kımıldanışlar olduğunu bildiren raporlar almıştı. Gerek bu durumu anlamak, gerekse düşman gerilerini vurmak üzere 14. Tümeni 14 Ağustos 1921 günü Cevizli yönünde yola çıkardı. Tümen yola çıkar çıkmaz düşman, Fahrettin Bey kolordusuna karşı davrandı. 14. Tümen, düşmanı göğüslediyse de geri çekilmek zorunda kaldı. Şundan ki bu salt bir savaş kolu değildi. Kocaman düşman yığınları, Sakarya yönünde hızla ilerlemeye başlamıştı. Sakarya'da mevzilenen Türk ordusuna karşı genel bir saldırıya geçtiği anlaşılıyordu. Keşiflerin sonucuna göre Seyitgazi dağlık bölgesinden doğuya doğru üç düşman tümeni ilerliyordu. Karahisar – İscehisar – Bayat üzerinden de bir tümen düşman gücü Aziziye (Emirdağ) yönünde yürüyordu.

Fahrettin Bey ilerleyen düşmanı çok yakından görerek izlemeye karar verdi. Kurmay kuruluyla birlikte savunma mevzilerine git-

meyerek düşmanla göz temasında bulunan Dağılgan köyündeki bu gecenin muhafızı atlı bölüğünün yanında kaldı. İlerde Kuruca köyü dolaylarında bir düşman tümeninin kurduğu ordugâhla ileri karakolları ayna gibi görünüyordu.

"Buranın kuzeyinde de toz duman bulutları yükseliyordu." Düşman çok ileriye keşif kolları çıkarmaktan çekiniyordu. Bu da Fahrettin Bey'in çok işine yarıyordu. Bütün sorun, yarınki yürüyüş yollarını anlayabilmekti.

Yüksek dağların ardında kıpkızıl bir kağnı tekerleği gibi inen yaz güneşi arkada tatlı, sessiz bir yaz akşamı bırakmıştı. Ovalarla vadiler, dağların yamaçları, hızla kalın gölgelerle örtülüyordu. Fahrettin Bey'in karargâhı muhafız bölüğü, Yunan ileri karakollarının hemen önündeki bir köyün ot yığınlarının üzerinde Yunanlılara teslim bayrağı gibi çekilmiş ak bir bez gördü. Hemen oraya giden birkaç atlı düşmanın burnu dibindeki ot yığınını ateşe verdi. Gittikçe kararan akşam içinde havaya kıpkızıl alevler yükseldi.

Ot yığınının yakıldığını gören köylü kadınlar, yığını tutuşturan askerlere ağlayarak şöyle dert yandılar:

— Bu teslim bayrağının asıldığından haberimiz yoktu. Herhalde bunu köye yeni gelmiş elekçilerden biri yapmış olacak.

Ateş, bu sırada teslim bayrağıyla birlikte ot yığınını da yakıp kül etti.

Biraz ilerdeki Kurucadere köyü, Fahrettin Bey'in dürbününde bir karargâh olduğunu gösteren asker ve hayvanlar kaynaşıyordu. Bol suyu olduğu anlaşılan bir kuyunun başına yığınla insan, hayvan gelip gitmekteydi.

Kumandan, karanlık iyice bastıktan sonra buraya muhafız bölüğünden birkaç piyade asker göndererek kuyu başında şimdi bile sürüp giden kaynaşmanın üzerine bir ateş baskını yaptırdı. Düşman karargâhı heyecanla yerinden oynadı. Piyade tüfekleri, makineli tüfekler, toplar, Fahrettin Bey'in karargâhı yönünde körlemeden ateşe başladı. Kırk elli top mermisi, siperlenmiş Türk akıncıları üzerinden ıslık çalarak geçip gitti.

Fahrettin Bey karargâh subaylarıyla köye egemen tepeye çıkıp baktığında düşman tümeninin doğu yönünde yürüyüşe geçtiğini gördü. Bundan başka, bir tümenlik düşman askeri de Veysel köyü yönünde ilerliyordu.

Fahrettin Bey, üç düşman tümeninin Sakarya'nın güneyinden doğuya doğru yol aldığını anladı. Bunu görünce karargâhını alarak 14. Tümenin yanına gitti, görülenleri telsizle Mustafa Kemal'in karargâhına bildirdi.

Ağustos'un on beşinde üç düşman tümeni, topçu korumasında Fahrettin Bey'in güçlerine karşı saldırıya geçti. Savaş akşama dek sürdü. Fahrettin Bey çekilmek zorunda kaldı.

Fahrettin Bey'in atlıları, Sakarya'daki ordumuza katılmak üzere Adana bölgesinden ilerleyen, Akşehir üzerinden geçecek olan 2. Kolordumuzun kazasız belasız ereğine ulaşabilmesini sağlamakla da yükümlüydü.

Düşmanın bu sağdan ilerleyen tümeni, Piribeyli'nin on kilometre kuzeybatısında ordugâh kurmuştu. Fahrettin Bey, o dolaylardaki bir subaşını, bataryalarına erek alarak seçti, bekledi. Beklediği gibi düşman, yararlanmak üzere bu subaşında birikmeye başlayınca ansızın yediği ateşten paniğe kapıldı. Bu sırada Fahrettin Bey'in akıncıları yalın kılıç bu panik havasının içine daldılar. Birçok yitik veren düşman, toparlanmakta gecikmedi. Hemen karşı saldırıya geçti.

Fahrettin Bey'in atlıları, bu ve buna benzer baskınlarla çok kurak, susuz, tozlu, sıcak bir bölgede ilerleyen düşmana rahat soluk aldırmıyor, dinlenmelerine engel oluyor, onları Sakarya cephesine götürdükleri cephanenin bir bölümünü buralarda harcamak zorunda bırakıyordu.

Fahrettin Bey'in elinde ana güçlerle haberleşmek için küçük, gezici, eski bir telsiz istasyonu vardı. Bu Teğmen Remzi Bey'in buyruğundaydı. Geride sinek vızıldasa haberleşme subayı Remzi Bey'in eliyle Mustafa Kemal'in kulağına erişiyordu.

Fahrettin Bey'in atlı kadrosu, bu sırada Orta Anadolu'nun en susuz bölgelerinden birinde bulunuyor, bu kerte susuz bir bölgeyi düşmanın yürüyüş yönü seçmeyeceğini düşünerek kolordusunu bura-

dan tedirgin edilmeden Sakarya'ya doğru çekebileceğini sanıyordu. Düşman önünde suyu bol alanlar varken elbette bu çölü yürüyüş bölgesi olarak seçmezdi. Atlı kolordusu, böylece Sakarya'da mevzilenen ordumuzun sol yanına çekilmeyi hesaplıyordu. Çekilirken vadinin doğu yamaçlarında düşmana karşı direnmeyi de tasarlıyordu. Fahrettin Bey, bütün düşüncelerinin ertesi gün düşmanın, kolorduyu saracak biçimde güneydeki susuz, kurak bölgedeki Musaoğlu köyüne doğru ilerlediğini görünce şaşırdı. Kolordusunu çevirmeye çalışan bu düşman kolordusu, on beş bin tüfek, yetmiş iki topla gereçlendirilmişti.

2. Tümen, düşmanla bir oyalama savaşı verirken Fahrettin Bey, 14. Tümenle 4. Tugayı Musaoğlu köyünün daha güneyine, Çal Dağı eteklerine çekmeye başladı. Düşman, Çal Dağı'na doğru çekilen Türk tümenlerine saldırdı. Bu saldırı gücü, bir tugay tutarında atlı ile bir sahra bataryasından meydana geliyordu. Eğer bu düşman atlıları, piyadesinden ayrılarak Fahrettin Bey güçleri karşısında yalnız başına bırakılabilseydi güzel bir av olacaklardı. Fahrettin Bey, onları piyadelerinden ayırmak düşüncesiyle alaylarını güneye doğru çekmeye başladıysa da düşman bu yeme daha çok yanaşmadı. Akşamleyin piyadesinin arkasına çekilen düşman atlıları, bir daha da meydana çıkmadı. Kolordu atlı birlikleri geceyi su içip karınlarını doyurarak Katırlı'da geçirdi. Sabahın alacakaranlığında Çal Dağı'na ulaştılar. "Düşman, onlara karşı güçlü bir yabancı himayesinde doğuya doğru ilerlemesini sürdürdü." Kolordunun 2. Tümenle bağlantısı kesildi. Bunun üzerine Fahrettin Bey, hemen Sakarya'da mevzilenmiş ordu üzerine çekilmeyi bir yana bırakarak düşmanın arkadan yeni güçlerinin gelip gelmediğini öğrenmek, gerilerini tedirgin etmek üzere biraz daha bu bölgede oyalanmaya karar verdi. Bu plana uygun olarak kuzeye doğru, düşmanın geçiş yolları üzerine iki alay atlı sürdü. Bunlar görevlerini çok iyi yaparak düşmanın ulaştırma kollarını vurdular. "İki yüze yaklaşık deve ve birçok silah, cephane, eşya vb. ele geçirdiler." Başka yeni düşman tümenleri gelmiyordu. Yalnız, Yunanlılar Uzunbeyli'de bir ulaştırma noktasıyla bir uçak meydanı yapıyorlardı. Fahrettin Bey, buraya bir akın yapılabileceğini düşündü. Bir gece

sıkı bir atlı yürüyüşle oraya varılabileceğini hesapladı. Ertesi sabah, güneş doğmadan buraya yapılacak baskında büyük bir başarı payı gören Fahrettin Bey, bu baskını kendisi yapmak istedi. Elindeki beş atlı alayını sebikbar* duruma getirerek yürüyüşe hazırlanmaları ve üç günlük demirbaş erzak almaları için buyruk verdi. Telsiz istasyonuyla ağırlıkları Katırlı güneyinde güvenilir bir yere yerleştirdi.

Fahrettin Bey'in elindeki harita buralarını gereği gibi göstermediğinden köylülerden kılavuz almak zorunda kaldıysa da aşılacak yol kırk kilometre çektiğinden verilecek raporu telsizciye bırakan Fahrettin Bey, güneş batarken, köylerden geçen ince izler üzerinden atlılarının başında kuzeybatı yönünde yola çıktı. Büyük bir iş başaracaklarından umutlu olarak sevinçli ve hızlı ilerliyorlardı.

Ne yazık ki Fahrettin Bey'in gövdesini bir sıcaklık kapladı. İki saat sonra da artık at üzerinde duramayacak duruma geldi. Doktor, ağır bir sıtma nöbetine tutulduğunu, yatması gerektiğini salıkladı. Fahrettin Bey, kumandayı 14. Tümen Kumandanı Yarbay Suphi (Tümgeneral S. Kula) Bey'e bıraktı. Kurmay Başkanı Yarbay Baki (Vandemir) Bey'i de onun yardımcılığına verdi. Kendisi, uzaklaşan atlıların ardında rastlanılan ıssız bir damda doktoru, koruyucularıyla kalarak yattı. Kalın asker kaputları altında bol bol terleyerek gözlerini açtığında nerdeyse sabah olmak üzereydi. Kılavuzu öne düşürerek birliklerin gittiği yolu izlemeye başladılar. Güneş doğmuştu. Yine de ortalıkta garip bir sessizlik vardı. Bu sırada kıyamet kopmalı değil miydi?

Küçük kafile, yarım saat yol almıştı ki gittikleri yönden silah sesleri gelmeye başladı. Biraz sonra Uzunbeyli'ye ateş etmekte olan sahra toplarının yanına vardılar. Atlılar Uzunbeyli köyünü savunan düşmana mermi yağdırıyordu. Baskıncılar, Uzunbeyli'ye güneş doğduktan sonra vardığından iş, bir baskın olmaktan, büyük bir başarı adamaktan çıkmıştı. Düşman, taşlık bir dere içindeki köyü makineli tüfekleriyle sıkı bir biçimde koruyor, havada düşman uçakları, homurdanarak dönüp duruyordu. Yalnız akıncılar köy dolaylarındaki çadırlı Yunan ordugâhını darmadağın etmişler, bütün çadırları yak-

* sebikbar: yükü hafif

mışlardı. Ne var ki köye sokulamıyorlar, atlarını geride bırakarak piyade savaşı yapıyorlardı. Bu sırada bir atlı alayı, köyü kuzeyden sarmak üzere davranıyordu.

Fahrettin Bey, saldırının şiddetlendirilerek çabucak köye girilmesini buyurdu. Bu sırada, köyün doğusundaki yollar üzerinden kalkan yoğun toz bulutları, Uzunbeyli köyüne otomobilli, kamyonlu yardımlar geldiğini gösteriyordu.

Bu sırada geride bırakılan ordugâhtan atlılar çıkageldi. Telsizle ordudan aldıkları bir ordu buyruğunu Fahrettin Bey'e verdiler. Ordu buyruğu, Fahrettin Bey kolordusunun vakit geçirmeden ordunun sol yanına varmasını bildiriyordu.

Kumandan, baskınlıktan çıkan bu savaşı buracıkta keserek hemen Sakarya'ya doğru gerileme buyruğunu verdi. Biraz daha dayanarak köyü ele geçirseler bile bu artık çok bir şey anlatmayacak, hem de gecikeceklerdi. Atlarının başını Sakarya'ya çeviren atlı yığınları Başkumandan Mustafa Kemal'in ışıklı küçücük bir nokta gibi kurşunî kaputuyla oturduğu Sakarya ötesindeki bozkıra doğru yola çıktılar.

Uzunbeyli baskınından bir yıl sonra, yine bir Ağustos günü bu köyden İzmir'e doğru giden atlılarının başına geçecek olan General Fahrettin, köylülerin anlattıkları karşısında şaşkınlıktan apışıp kalacaktı. Çünkü önceden bildikleri gibi burası bir ulaştırım noktası değil, Yunan Ordusu Başkumandanlık Karargâhıydı. Yunan Ordusu Başkumandanı General Papulas, Prens Andreas, kimi Avrupalı gazetecilerle burada bulunuyordu.

Sabahın bir vaktinde Türk akıncıları köyün dolaylarındaki ordugâh çadırlarını yakıp da köyün ilk evlerine saldırdıklarında General Papulas, pijamasıyla portatif karyolasından fırlamış, sokağa çıkmış, Türk atlıları kendisini öldürmesin diye elindeki ak bir bez parçasını sallayıp durmuştu. Karargâhta konuk olan bir Fransız gazetecisi, kendi gözleriyle gördüğü bu olayı sonra Fransız gazetelerine aktaracaktı.

Fahrettin Bey, köylülerden bu haberi aldığında General Papulas'ı

Türk Başkumandanına armağan edemediğine son kerte yanacak, telsiz telgraf istasyonunun böyle bir zamanda bozulmayıp işlediğine pek çok üzülecekti. Demek ki telsizin bir işlemeyeceği tutsaydı, Uzunbeyli nasıl olsa ele geçirilecek, Yunan Başkumandanı pijamasıyla tutsak edilecekti.

İşte, Fahrettin Bey'le atlıları, böyle bir talihe sürtünüp geçtiklerinden habersiz Katırlı'daki ağırlıkları da alarak zorlu bir yürüyüşle geceyi, gündüzü nal sesleriyle doldurdular. Fahrettin Bey'in, düşman gerilerini tedirgin edip duran atlı kolordusu, Sakarya'ya çağrılınca bu görev Kurmay Yarbay (Tümgeneral) Zeki Bey'in buyruğundaki yeni örgütlenmiş iki alaylık atlı gücüne verilmişti. Zeki Bey'in atlıları Yunan ordusunu bu susuz bölgede durmadan tedirgin edecek, onun yevgi, cephane kollarını vuracaktı.

Fahrettin Bey atlı kolordusunun geniş Yunan kuşatmasına indirdiği darbeler bu kuşatmayı nasıl ereğinden uzaklaştırmakta, geciktirmekte önemli bir rol oynamışsa Zeki Bey'in akıncıları da bu çok önemli görevi sürdürüp gidecekti.

*

Fahrettin Bey kolordusunun geceli gündüzlü yol alışı sırasında Sakarya Savaşı korkunç bir hızla, vahşilikle sürüyordu. İki günlük yürüyüşten sonra ereğine çok yaklaşan atlı dizileri, zifir gibi karanlık bir gecede bataklık bir derenin üstünde uzanan daracık bir köprüden birerli kolla geçerken sol ilerilerinden birdenbire üst üste birçok aydınlatma fişeğinin atıldığını gördüler. Atlıların, atların gözleri kamaştı. Yerin, göğün gündüz gibi aydınlanmasıyla önden şiddetli bir tüfek ateşi de başladı. Çok tehlikeli bir durum baş göstermişti.

Bu sırada Fahrettin Bey'in yaveri Üsteğmen Fevzi (Hava Korgenerali F. Uçaner) Bey, yanına aldığı birkaç erle ileri atılarak durumu anlamak istedi. Ateş edenlere zor bela yaklaşabilen Fevzi Bey, bunların düşman olmayıp birinci grup buyruğuna girmiş, onun kanadını korumakla görevlenmiş ikinci atlı tümeninden olduklarını anlayarak hemen karşılıklı ateş kesilmesini sağladı, boşu boşuna yitiklere uğranılmasını önledi.

Fahrettin Bey güçleri, ilerdeki Canımana köyüne yorgunluktan yarı ölü, aç olarak varıp mola verdiler.

Sabahleyin, güçlükle uyanan Fahrettin Bey, düşmanın birinci Türk Kolordusuna saldırmakta olduğunu öğrendi. Bunu anlayınca atlı tümenlerini düşmanın sağ yanı gerilerine saldırttı. Sonra bunu telsizle orduya bildirdi. Fahrettin Bey'in Atlı Kolordusu, Sakarya'da mevzilenmiş ordumuzu sarmaya çalışan düşman kolunu saracak bir biçim alınca düşman saldırısı durdu. Ordudan gelen yeni örgütlenme buyruğuna göre İkinci, Üçüncü Atlı Tümenleri yine Fahrettin Bey'in kolordusuna bağlandı. 4. Tugay dağıtılarak her tümene dörder alay verildi. Fahrettin Bey'i bu sırada en çok sevindiren de ordunun kendisine iki toplu, bir sahra bataryası vermesi oldu. Bu, kolordu için büyük güçtü.

Fahrettin Bey Kolordusu, Ankara'nın altmış kilometre güneyine düşen Karacaören köyünün batı yamaçlarına yerleşerek burayı tahkime başladı. Karşılarındaki Güzelcekale köyünün güney sırtlarını da düşman tutmuş, tahkim ediyordu.

Bu sırada Sakarya Meydan Savaşı, yirminci gününü doldurmuş, sonuna doğru hızla kayıyordu. Askerce bakılınca düşmanın çok yıprandığı anlaşılıyordu.

Fahrettin Bey, yakalanan tutsaklardan, Yunan askerlerinin ekmeksiz kaldığını, yenme umudunu yitirdiğini de öğrendi. Batı Cephesi Kurmay Başkanı Albay Asım (Gündüz, Orgeneral) Bey'le telefonla görüştü. Cephedeki durgunluğun gerçek nedeninin Yunan ordusunun tükenmişliği olduğu üstüne konuştu. Ordu karargâhı da bu düşünceye varmıştı. Yalnız Asım Bey, ona bundan söz etmedi. Fahrettin Bey, bu durgunluktan yararlanarak yine önceki gibi atlı kolordusunu düşman gerilerine saldırtmak istediğini, bunun için cephe kumandanından müsaade alınmasını diledi. Bu sırada Fahrettin Bey'in yanı başında bu görüşmeyi dinleyen grup kumandanı, mikrofonu alarak Asım Bey'e, düşmanın saldıramayacak durumda olduğunu, henüz kesin olarak belli olmadığını, birkaç günlük bir hazırlıktan sonra yine saldırabileceğini ve bu durumda kendi sol yanının güvensiz bırakılmasının uygun olamayacağını söyledi.

Fahrettin Bey, burada bir tümenini bırakacağını söylediyse de kulak asan olmadı. Onun ancak bir atlı tümenini düşman gerilerine sürmesine müsaade edildi. Bu akıncı tümenin başına Kurtcebe (Noyan, Orgeneral) geçerek atlılarını Mangal Dağı'na doğru dörtnala kaldırdı. Kurtcebe Bey'in gidişinden bir gün sonra cephe kumandanlığından beklediği haber geldi. Düşmanın çekilmeye başladığı, Türk ordusunun düşmana karşı saldırıya geçmek üzere olduğu, atlı kolordusunun yine eskisi gibi düşman gerilerine akınlara başlaması, Mangal Dağı'nın çabucak ele geçirilmesi bildiriliyordu.

Birkaç gündür kımıltısızlıktan tedirgin olan Fahrettin Bey'le atlı yığınları, kişnemeler, tıksırmalar, nal şakırtıları arasında hemen o akşamüstü yola çıkarak bütün gece yürüdüler. Üçüncü yürüyüş günü, 3. Tümen Mangal Dağı'nı aştı. Onun sol ilerisindeki 2. Tümen de Ilıca yönünde ilerleyerek düşmanın gerilerine sokulmaya başladı. Fahrettin Bey'in karargâhı, Katrancı'ya vardı. 14. Tümen'se bunun biraz daha batısına uzandı. Fahrettin Bey daha önce geçtiği insanlı Katrancı köylerini bomboş buldu. Savaş buralardan bir dev silindir gibi geçip gitmişti.

Fahrettin Bey, akşamleyin tümenlerine ertesi gün tanyeri atarken kuzeybatı yönünde hızla ilerleyerek düşmanın çekiliş yolunu kesmeleri ve rastlayacakları düşmanın üzerine atılarak onu yok etmeleri buyruğunu verdi.

*

9 Eylül sabahı, Başkumandanlık karargâhının Garnizon Kumandanı, Halide Edip'in kulübesinin kapısını çaldı:

— Halide Hanım, dedi. Yalnız iki battaniye alabileceksiniz. Gidiyoruz. Doktor Murat'la birlikte Mallı istasyonuna gideceksiniz.

Genç kadın herkes gibi Sakarya Savaşı'nın kazanıldığını ya da kazanılmak üzere olduğunu bilmenin bilinci ve sevinci içindeydi. Uykularında karşılaştığı kara düşler, birdenbire yitiklere karışmıştı. Bütün karargâh ayaktaydı. Polatlı'nın on beş-yirmi kilometre ötesindeki yeni karargâh yerine gitmeye hazırlanıyordu.

Halide Edip, Mallı istasyonunda Doktor Murat Bey'le trene bindi-

ğinde bir efsane kahramanı gibi hava serüvenlerinin en güzellerini yaratan Hava Kumandanı Tayyareci Fazlı Bey'le ilk kez yüz yüze gelince büyük bir heyecan duydu. Kanatları patates hamuruyla onarılıp duran tek Türk uçağıyla yirmi bir Yunan uçağına meydan okuyan bu kahramanın geniş yüzüne, üzgün, iyi bakışlı gözlerine hayranlıkla daldı. "Bu gözler, bulunduğu yerin ötesinde bir şeylere bakıyor gibiydi."

Sabahleyin karargâhtan yalnız bir bardak çay içerek ayrılan Halide Edip'in karnı açlıktan kazınıyordu. Bu sırada trenin kapısında Mustafa Kemal'in Ali Çavuş'unu görerek ondan bir dilim ekmek istedi. Sonra gece karanlığı bastığından kompartımanın kapısına iki battaniyesinden birini asarak öbürünü yastık gibi başının altına koydu, mavzerini kucağına alarak uyumaya çalıştıysa da soğuktan sabaha dek titredi. Bozkırın Eylül serinliği artık yatağının dışına düşmüş garipleri titretecek bir güç kazanmıştı.

Ertesi sabah, trenden inerek atlarına binen kırk kişilik karargâh personeli arasında doru atına atlayan Halide Edip kafilenin başında ilerlemeye başladı. Bu, onun önden gitme hevesinden çok atının acarlığı yüzündendi.

Savaş yüzünden biçilmeyen geniş buğday tarlaları olgun başakları altında bir yana yatmış, güzün bu yağmurlu günlerinde ağlamaklı ağlamaklı bekliyordu. Kafile bir Tatar köyüne varınca attan indi. Hep birlikte bir tepeye tırmandılar. Dar bir boğazdan 3. Kolordunun 53. Tümenine özgü asker, hayvan yığınlarının tam siper yaparak beklediğini gördüler. 15. ve 23. Tümenler Duatepe üzerindeki düşman güçlerine saldırıya geçmişlerdi. Havada Yunan uçakları dolaşıp duruyordu. Karargâh personelinin üzerinde bulunduğu tepenin önünde geniş bir vadi başlıyor, onun çevresinde Polatlı-Katırlı görünüyordu. Sise benzer sapsarı bir toz, duman, rüzgârın sırtında gezip duruyordu. Atlarını yeden kafile yine bunların sırtına atlayarak, vadiye doğru ilerlemeye başladı.

Bu sırada Ali Çavuş, Halide Edip'in yanına giderek:

— Sol üzengiye ayağını geçirmemişsin. Paşa gönderdi, düzelteyim diye, dedi.

Halide Edip bakınca Ali Çavuş'un öbür yanındaki siperden Mustafa Kemal'in gülerek kendisine baktığını gördü. Genç kadına seslendi:

— Gelin, hanımefendi. Harp ediyoruz.

"Yüzü, en çok sevdiği oyunu oynayan bir çocuk gibi gülüyordu."

Halide Edip'le 3. Kolordu Kumandanı Albay Kâzım (Özalp) Bey'i tanıştırdı.

Halide Edip, baktı: Mustafa Kemal, "Arkasında bir kürk, elinde bir telefon, karşıdaki tepelerle konuşan bir adam" dı. Ona:

— Duatepe'ye saldırıyoruz, dedi.

Halide Edip, Mustafa Kemal'in siperinden ayrılarak öbür siperleri de dolaşmaya gitti. Toplar durmadan gürlüyor, ağır makineli tüfekler durmadan takırdıyordu. Genç kadının gözlerindeki dürbünün içinde, ellerinde parlayan süngüleriyle karşılıklı insan yığınları birbirine doğru koşuşuyor, birbirine giriyor, kaçanlar kovalayanlar görünüyordu. Sivri bir piramit gibi göklere baş çeken Karadağ'ın arkasında Yunan çekilişi gözden kaçmayacak bir netlik almıştı. Güneşli göğün altında kara bir toz bulutu arkasında da kapkara bir insan sürüsü gidiyordu.

Genç kadının yanında dikilen Binbaşı Muharrem Bey:

— Yunanlılar yüreklice dövüşüyorlar. Güçlerinin çekilişini kapatmak için topçuları kendilerini feda ediyor, dedi.

Halide Edip, birçok siperi dolaştıktan sonra Zafertepe'de kurulan Grup Kumandanı Kâzım (Özalp) Bey'in Duatepe savaşını yönettiği karargâha vardı. Derin bir siperin içinde kürküne bürünerek telefonu dinleyen Kâzım Bey, bir yandan kalın sesiyle buyruklar verirken öbür yandan genç kadına bir hoş geldin gülümsemesi yollamayı da unutmadı.

Aşağı siperlerden ayrılıp daha önce karargâha dönmüş olan Mustafa Kemal, arkasındaki geniş kurşun renkli pelerine sarınmış olarak elindeki dürbünle korkunç bir boğuşmanın sürüp gittiği Duatepe'yi gözden geçiriyordu.

Biraz ötede Fevzi Paşa'nın geniş sırtı görünüyor, omuzları önüne eğilmiş, dağlara bakıyor, İsmet Bey, daha iyi dinleyebilmek için başını telefona eğmiş duruyordu.

Tepenin çevresinde kazılmış derin siperlerde arı gibi işleyen bir subaylar çalışması vardı. Yaverlerin biri gidip biri geliyordu. Zafertepe'nin önünde Duatepe'ye doğru bir ova uzanıyordu. Uzaklarda çepeçevre değirmi, iç içe sarı, kızıl, mor ve dumanlı dağlar yükseliyordu. En batıda, sarı iki yüksek tepeli bir dağ görünüyordu. İşte, Duatepe buydu. Türk ordusu buraya saldırıyordu. Güneşin en yüksek, rüzgârın en güçlü olduğu sırada savaş kızışmıştı. "Duatepe'nin üstü birkaç ağızlı yanardağ gibi dumanları ta gökte, yanındaki sırtlarında ve arkasındaki Kartaltepe'nin dargın ve kara doruklarında topraklar, dumanlar fışkırıyor"du. Coşkun ve dinmeyen bir gümbürtü ortasında renk renk dumanlar, ak kandiller gibi uçuşan şarapneller bu göksel melodinin sahnesiydi. Bu bir dev dünyasına benziyordu. İşte, artık bir yer görünmüyordu. "Topların köpüren, azan, çıldıran ilahileri arasında bir şey işitilmez oldu (...)

Fevzi Paşa'nın omuzları dua eder gibi büsbütün eğilmiş, Başkumandan'ın mavi gözleri yükseklere bakıyor, göğe ağıyor"du. "İsmet Bey'in kara gözleri durgun bir ateşe benziyor"du. "Biraz ileride erlerin yanık yüzlerinde kalbi yoran bir bekleyiş, bir acı var"dı.

*

Halide Edip karargâha vardığında bütün kumandanlarla birlikte Batı Cephesi Kurmay Başkanı Albay Asım Bey de onu sevimlice karşıladı, ona bir zafer maskotu gibi bakarak onbaşılık rütbesi verdi.

Biraz sonra Binbaşı Muharrem Bey genç kadının yanına sokuldu:

—Şimdi insanların top ateşi ile öldüğü yere gidiyoruz, dedi.

Otomobile binerek Zafertepe'yi arkada bıraktılar. Duatepe'ye savaşanları çıplak gözle iyice görecek gibi yaklaşmışlardı. Duman yığınları arasına dalıp çıkan insanlar birer hayalet gibi seçiliyordu. Muharrem Bey, genç kadını bizim toplu mevzilerimize götürmüştü. Bu sırada, ayakta dikilerek büyülenmiş gibi Duatepe'yi seyreden kadını "demir gibi bir ses" uyardı:

— Yüzükoyun yürüyün.

Binbaşı:

— Bulundukları yerin Yunanlılarca keşfedilmesini istemiyorlar, dedi.

Hemen yere kapanarak yüzükoyun emeklemeye başladılar. Kumanda siperlerinin yanına vardıklarında derin bir siperden demir gibi bir dev kolu uzanarak Halide Edip'i içeri çekti. Bu, Albay Şükrü Bey'in (General) koluydu. Geniş boy siperinin içine inen genç kadın, çok uzun boylu bir Cermen sarışınlığı taşıyan çocuksu mavi gözlü dev gibi bir subayla karşı karşıya geldi. "Yüzü toz toprak içindeydi." Genç kadını siperdeki batarya dürbününün başına oturtarak:

— Şimdi buradan Yunanlılara ateş edeceksin, diyerek güldü.

Genç kadın, Yarbay Arif Bey'in Şükrü Naili Bey için anlattığı şeyleri andı. O gerektiğinde süngü ile dövüşecek kerte güçlüydü. O, eski Cermenlerin çağlarındaki bir Cermen dövüşçüsüne benziyordu. Bu sırada, şu ana dek Sakarya Savaşı'nda yedi tümen kumandanının şehit düştüğünü anan Halide Edip, sekizincinin Şükrü Naili Bey olmaması için içinden dua etti.

*

İngilizlerin, Malta kalesinden salıverdiği Fethi Bey, hemen de Sakarya'da Mustafa Kemal'in düşmana karşı saldırıya geçeceği günlerde Ankara'ya gelmişti. Başkumandan bu çok eski, içten ideal arkadaşının böyle mutlu, kutlu bir günde yanında bulunmasını isteyerek yaveri Muzaffer Bey aracılığıyla onu karargâhına çağırdı. Fethi Bey 11 Eylül'de karargâha geldiğinde ertesi gün saldırıya geçecek ordu saflarında sıtmalı bir çalışma göze çarpıyordu. Fethi Bey, bütün subayların, kumandanların yüzlerinde iyimserlikle umut ışıklarının dalgalandığını görüyordu. Karargâhta eski arkadaşını İsmet Bey'le Fevzi Paşa ve başka değerli kumandanlar arasında durmadan haritayı izler, buyruk üstüne buyruk verirken buldu. Uzun uzun öpüşüp kucaklaştılar.

Fethi Bey, Başkumandanın geçirdiği çok ağır sınavların ancak kendisinin görebileceği izlerini Mustafa Kemal'in yüzünde açık seçik görmekle birlikte onu her zamanki gibi neşeli, inançlı buldu. Paşa, 12 Eylül günü tanyeri atarken düşmana sağ kanattan saldırıya geçileceğini söylemişti. Sonra kurmay kurulu Fethi Bey'le birlikte cepheye yaklaşmak, yapılacak işleri daha yakından kontrol edebilmek

düşüncesiyle karargâhtan ayrılmıştı. Otomobil onları Mallı köy istasyonunda bırakmıştı. Burada bekleyen özel trene binerek cephemizin gerisine doğru ilerlemişlerdi. Akşam karanlığı basarken tren, cephe yakınlarında bir yarma içinde durmuştu. Geceyi, lüks ışığında çalışarak trende geçirmişlerdi. Sabaha karşı bir iki saat şekerleme kestirerek gün ışırken Grup Kumandanı Albay Kâzım Bey'in Zafertepe'deki karargâhına yollanmışlardı.

Burada geniş bir boy siperi içinde haritalarını açarak düşman mevzilerine giden bütün yolları sonsuz bir dikkatle inceleyen Başkumandan, bir yandan da çevresindekilerle Fethi Bey'e yapılacak işler üzerinde bilgi veriyordu. Sakarya geçitlerine sahip olabilmek için Duatepe, Çadırtepe gibi yüksek, sarp, savunmaya elverişli yerlerden düşmanın atılması gerektiğini söylüyordu. Saldırı, Kâzım Bey'in buyruğuyla başlamıştı bile. Düşman, birçok birliklerini çekerken bunları Sakarya'nın azgın, bulanık sularında yitirmemek uğruna örnek direnişler gösteriyorsa da Türk Birlikleri, Başkumandanın gösterdiği ereklere doğru giden yollar üzerinden hoşnutluk verecek bir biçimde ilerlemeye başlamıştı. Düşman, çekilişini saklamak için Türk yığınakları üzerinde sık sık uçaklar uçuruyor, sol kanattan şaşırtmak amacıyla saldırılar düzenliyordu. Bütün bu çalışmaların biricik amacı ise Yunan ordusunun bozgun vermeden düzgünce çekilmesi içindi.

"Bütün bu olaylar süresince Kâzım Bey'in karargâhının bulunduğu Zafertepe'de telefon başından ayrılmayan Başkumandan, heybetli bir enerji örneği kesilmişti. Savaşın en ince ayrıntılarına dek her dönemini izliyor, yeni buyruklar veriyor, yeni güçleri cepheye gönderiyor, ilerden haber almak üzere emir subaylarını ileri birliklerin yanına gönderiyordu."

"Yüksekten bakan bir kartal gibi savaşın bütün davranışlarına egemen kesilmişti. Aynı zamanda en uzak cephemizde olan biten üstüne bilgi soruyor, oralara da direncini uzatmaktan geri kalmıyordu. Bu enerji sarfı akşama dek bir dakika ara vermeden sürdü. Duatepe ile Çadırtepe'deki düşman direnişi kırılmış ve düşmanın genel bir çekiliş davranışına başladığı anlaşılmıştı. Düşman bu çe-

kilişi bozgunluğa çevirmemek uğruna çok çalışıyordu. Bu cümleden olarak ara sıra cephemizin sol kanadında karşı saldırılar yapıyordu. Başkumandan da düşmana soluk aldırmamak üzere hiçbir tedbirde geri kalmıyordu."

Karanlık bastığında Başkumandan'la Fethi Bey ve arkadaşları, yarma içinde maskelenerek gizlenen trene döndüler.

Sabaha dek telefon, telgraf makinelerinin başında üst üste çay, kahve, sigara içerek çalışmasını sürdürdü. Uyku, sanki Başkumandan'ın yanına yaklaşmaktan korkuyor gibiydi. Başkumandan'ın bütün davranışlarını sabaha dek göz hapsine alan Fethi Bey, onun bütün tümenleri pençesinde tutar gibi sıkı bir değiniş durumunda kaldığını gördü.

"Düşmanın son kerte şiddetli karşı saldırılarını ciddiye alan tümen ve kolordu kumandanlarının az çok kaygılı raporlarına durmadan yanıtlar veriyor ve bütün ikircikleri yürekliliğe, girişime çevirmek için uğraşıyor, buyruklar veriyordu. Mustafa Kemal, kükremiş bir arslana benzemişti. Kendi direnci karşısında yenmek ereğine doğru durmadan ilerliyordu. Kükremiş arslanın enerji kıvılcımları bütün cepheye yayılmıştı. Sabaha dek uğraştı ve en sonra her yanda düşmanın çekildiği haberi geldi. İş, bununla bitmedi. Düşmanı izlemek için buyruklar vermek, tertibat almakla çabasını sürdürdü."

Fethi Bey, sabaha dek Anafartalar'ı yapmış olan bu eski arkadaşını, gerçek savaş tanrısını seyreder gibi hayran hayran seyretti. 13 Eylül sabahı düşmanın bütün cephe boyunca en aşağı bir bozgun psikolojisi içinde çekildiğini öğrenen Başkumandan'ın yüzünde korkunç bir devi yenmiş bir mitoloji kahramanının büyük sevinci parlıyordu.

*

Başkumandan General Papulas'ın uyanıklığıyla Yunan ordusu bütünüyle eriyip bozkıra gübre olmaktan kurtulmak için kendini Sakarya Irmağı'nın ötesine zor atmıştı. Yirmi iki gündüz, yirmi iki gece süren tarihin bu en uzun meydan savaşı, her iki ulusun ordularını da iyice yaralamıştı. Türk ordusu on bin ölü, on beş bin yaralı; Yunan ordusu ise on iki bin ölü, yirmi üç bin yaralı verdi. Türk Başkuman-

danlığı cepheye her gün bin bütünleme eri yetiştirebiliyordu. Yunan ordusu bundan yoksundu. Yalnız elindekini harcıyor, gidenlerin yerini dolduramadığından her gün bin kişi yitirerek sıfıra doğru gidiyordu. Yunan ordusu, ölülerini, döküntülerini arkada bırakarak Eskişehir'e doğru hızla yol alırken çok derinden, yaralanmış Türk ordusu da hemen hemen kandan kıpkırmızı kesilmiş gövdesiyle bozkırın tepelerine dikilerek onun kaçışını seyretmekten başka bir şey yapamadı. Onun da adımını atacak gücü kalmamıştı.

Yalnız, yaralarından kan akarak düşmanın boşalttığı savaş meydanlarında ilerleyen Türk ordusu, bütün köylerin, evlerin, tarlaların kül yığınları haline geldiğini gördü. Demiryolu atılmıştı. Hele bozkırda yaşayan çilekeş Türk köylüsünün kadın, çoluk çocuk süngüden, kurşundan geçirildiğini görmek onu ağlamaklı etti.

*

Atlı Kolordusu Kumandanı Albay Fahrettin Bey, kolordu karargâhıyla birlikte Katrancı Vadisi'ni geçerek kuzeybatıda yüksekçe bir tepeye çıktı. Çevrede düşmanın bıraktığı derin kamyon izlerinden başka hiçbir nesneye rastlamadı.

Yalnız, soldan ilerlemesi gereken On Dördüncü Atlı Tümeni de henüz görünürlerde yoktu. Dürbünüyle sağ uzağındaki masmavi Haymana dağlarını tarayan Fahrettin Bey, bunların güney yamaçlarında orduya, insana benzer hiçbir kımıltıya rastlamadı. Önde, gittikçe alçalıp uzayan vadiyi hafif bir sis kaplamıştı. Eldeki harita bu bölge üzerinde işlememişti. Bu yüzden Kumandan, şu sırada 1322 rakımlı Karlık Dağları'nda bulunduklarını anlayamadı. Önde uzayan vadi, Soğluca köyünündü.

Güneş, Fahrettin Bey'in arkasından doğuyordu. Elinde dürbün tepenin ilerisinde tek başına gezinirken yüz metre ötedeki bir derecikten birdenbire silahlı bir Yunan askerinin kendisine doğru geldiğini gördü. Tabancasını atının üstünde bıraktığından bir şaşkınlık anı geçirdiyse de bu uzun sürmedi. Hemen yanına gelmesi için Yunan erine, eliyle işaret etti. Bu sırada yaveri Fevzi (Uçaner) Bey de yanına gelmişti. Yunan askeri, kumandanın verdiği işarete uyarak tüfeğini yere bıraktı, ellerini yukarı kaldırarak onlara doğru ilerledi.

Karargâhlılar, kumandanlarının tutsağı diye Yunan askerini alıp sofralarında yemek yedirdiler, ona hoş davrandılar. Tutsağın anlattığına göre tümeniyle bütün gece yol yürümüş, sonra tümenini yitirmişti.

Fahrettin Bey, Soğluca Vadisi'ni kaplayan yoğun sisin kalkmasıyla yedi sekiz kilometre ileride Soğluca köyünün dolaylarında hemen hemen bir tümenlik düşman ordugâhının geriye, batıya doğru yürüyüşe geçtiğini gördü. Sol yandan beklenen On Dördüncü Atlı Tümeni hâlâ görünürlerde yoktu. Bunun üzerine Fahrettin Bey emir subayını o yöne göndererek tümenin çabuk gelmesini, bataryasını ileri sürmesini, ayrıca yanındaki atlı muhafız bölüğüne de geniş bir cephe ile yayılarak düşmanın üzerine atılmasını, onu durdurmaya zorlamasını buyurdu. Atlı tümeni yetişinceye dek düşmanı oyalayarak durdurmak amacıyla Atlı Muhafız Bölüğü bozkırda tozu dumana katarak ileri atıldı.

Bunu gören düşman, hemen güçlü bir artçı güç ayırarak atlıları karşılamaya davrandı. Bu sırada ana düşman gücü, hızla Sakarya yönünde ilerlemeye başladı. Bu oyalama savaşı sürerken On Dördüncü Atlı Tümeni de savaş meydanına yetişti. Hemen kurulan bataryanın topları, çekilen düşman yığınları üzerine ateş etmeye koyuldu. Topçu ateşinin ıslık çalan mermileri altında küçük Anadolu atları, köpüklü ağızlarındaki gemleri kemirerek ileri atıldı. Tümen sabahleyin hayvanları sulayacak yeterince su bulamadığından gecikmişti.

14. Tümen, çekilen düşmanı tedirgin ederek saldırıp durduğu sırada, yeni bir ordu buyruğu geldi. Bunda Atlı Kolordusunun, düşmanı Yıldıztepe genel yönünde kovalaması bildiriliyordu. Fahrettin Bey de zaten bu yönde hareket ediyordu.

Elindeki dürbünle Haymana dağlarının yamaçlarını tarayan kumandan, kimi piyade yürüyüş kollarının ilerlediğini gördü. Bunların bizim ordunun düşmanı izleyen birliklerinden olduğunu düşünerek onlara habercilerle:

"Önlerinde gördükleri birliklerin düşman olmayıp onu izleyen bizim atlılar olduğunu ve bu nedenle uzun boylu güvenlik kademeleri gerekli olmayıp bizi desteklemek üzere hızla ilerlemelerini diler" yol-

lu bir rapor gönderdi. Fahrettin Bey'i bulan atlı habercilerin getirdiği yeni raporlara göre İkinci, Üçüncü Atlı Tümenlerimiz de Ilıca Vadisi'nde düşman artçılarıyla dövüşüyordu.

Arazinin dağlık, kesik olması, düşmanın daha kolay, daha yitiksiz çekilmesini sağlıyordu. Sakarya Irmağı'na kurduğu geçici köprüleri Tamburoğlu'na yerleştirdiği toplarla koruyordu.

Fahrettin Bey'in Haymana dağlarının yamaçlarında gördüğü Türk piyadesi, yorgunluktan bitkin olarak akşama doğru savaş meydanına yetişti ve düşman artçıları üzerine atılmaktan geri durmadı. Karanlık basınca savaş ister istemez durdu. Bundan yararlanan düşman, Sakarya'nın karşı geçesine geçti.

13 Eylül sabahı Fahrettin Bey'in kolordusunun binlerce atı, son yağmurlarla kabarmış, bulanmış olarak akıp giden Sakarya Irmağı'nın kıyılarından su içiyordu. Artık bundan öteye geçmeye Türk ordusunun takati yoktu.

Sakarya'nın bozbulanık suyu, barışçıl bir sınır gibi kıvrıla kıvrıla iki yaralı ordu arasında akıp gidiyordu. Sakarya'ya dayanan Türk birliklerinin eline birçok tutsak, eşya, cephane, silah geçti. Düşmanın söküp götürmeye fırsat bulamadığı gezici köprünün tombazları da olduğu gibi ele geçti.

Yalnız Sakarya'nın batısında yerleşmiş kimi düşman bataryaları, ırmağa dayanmış Türk birlikleri üzerine durmadan ateş ediyordu. Fahrettin Bey bu topları susturmak için ırmağı geçemediğine hayıflanarak piyade birliklerinden ayrılarak atlılarının başında ırmağın güneyinden dolaşıp Uzunbeyli, Çiftler yönünde düşmanı yandan izlemeyi, onu gerilerinden vurmayı kurdu. Bu sırada piyade tümenlerinden aldığı birer güçlü dağ bataryasıyla atlı kolordusunu güçlendirdi.

Atlı kolordusu düşmanın boşaltıp çekildiği bölgelerden geçtiği sırada açlıkla karşılaştı. Bütün köyler tamtakırdı. Erat, yemek ya da bir kuru ekmek, hayvanlar ot, arpa, saman istiyordu. Bütün köyler sömürülmüş, biçilmeden kalan tarlalar düşman eliyle yakılmıştı. Sonsuz tarlalar, kapkara bir kül örtüsü altında uzuyordu. Ne var ki Fahrettin Bey'in daha önce yevgi, yem stokları elde etmek üzere Konya'ya gön-

derdiği Kolordu Levazım Müdürü Binbaşı Faik Bey, düşmanın Sakarya yenilgisini öğrenerek bol yiyecek, yem çuvallarıyla Uzunbeyli'ye dayanmış, kolordunun gelişini bekliyordu. Binbaşı Faik Bey'in, kendi girişim gücüyle böyle yardıma koşması, yorgun, aç insanlarla hayvanları pek çok sevindirdi.

Fahrettin Bey, Uzunbeyli köylüleriyle görüşünce üç hafta önce bu köye yaptırdığı saldırıda Yunan Başkumandanı General Papulas'ın geçirdiği korkunç heyecanı anlattılar. Bu kez de şaşmak sırası Fahrettin Bey'e geldi. Köylüler, Yunan Başkumandanı'nı tutsak alacakken savaşı neden birdenbire bırakarak çekilip gittiklerinin nedenini bir türlü anlayamadıklarını söylediler.

Fahrettin Bey, bu hikâyeyi dinledikten sonra yaşayışının en büyük üzüntülerinden birine kapıldı. Düşman Başkumandanı'nın karargâhını basıp da onu tutsak almadan çekilip gitmek ne pis talihti. Hem kaçırdığı o güzelim fırsatı düşünüyor, hem de kolorduyu yürüyüşe hazırlıyordu.

Bu sırada, tozu dumana katarak gelen bir otomobil onun yanı başında durdu. Otomobilden inen genç bir Kurmay Yüzbaşı (Şükrü Sökmensüer), Fahrettin Bey'in paşalığını kutlayarak ona iki mesaj verdi. Bunun biri savaş boyunca gösterdiği büyük yararlıklar dolayısıyla Fahrettin Bey'in Tuğgeneralliğe yükseltildiğini bildiriyor, ikincisinde de Mustafa Kemal, Fevzi Paşa ve İsmet Bey onun paşalığını kutluyordu.

Kumandanlarının paşalığa yükseldiğini öğrenen atlı yığınları Fahrettin Paşa'nın sevincine ortak oldular. Fahrettin Paşa da Kurmay Yüzbaşı Şükrü Bey'e yedek binek atını armağan etti. O da bu atı ancak bir koşulla alabileceğini söyledi. O da İzmir'e ilk gidecek subaylar arasında kendisinin de bulunmasına fırsat verilmesiydi. Fahrettin Paşa, buna söz verdi. "Kurmay Yüzbaşı Şükrü (Sökmensüer) gerçekten de İzmir'e ilk giren subaylar arasında bu atın sırtında bulunacaktı."

Fahrettin Paşa, ordunun buyruğuna verdiği birçok güçlerle Eskişehir'e doğru çekilen Yunanlıların ardında at oynattı durdu. Düşmanın korkusuzca yayılarak işgal ettiği bölgelerde zulüm yapmasını

önledi. Onun Atlı Kolordusu, Türk atlıları geleneğinin en yeni örneği olarak akınlarıyla düşmanın gözünü yıldırdı. Düşman ona, "Ünlü Fahrettin" adını taktı.

*

Halide Edip, cepheyi gezmeyi sürdürürken elindeki dürbünle Karadağ'a yapılan Türk saldırısını izledi. Sanki bütün bu öldürüşmeyi kendisi icat etmiş gibi korkunç bir utanç duydu. Karadağ'a saldıran bin iki yüz kişilik 57. Tümenin yedi yüzü buradaki göğüs göğüse geçen boğuşmada şehit düşmüştü. Düşman bugün bütün tutunduğu yerlerden sökülüp atılmıştı. Halide Edip en sonra, gövdece ve ruhça son kerte yoğun olarak Albay Kâzım Bey'in Zafertepe'deki çadırına döndü. Kâzım Bey ona içi ot dolu yatağının üzerinde yer gösterdi.

Hepsi, Mustafa Kemal'i bekliyordu. Çekilen düşmanın çok yakınlarına sokulan Mustafa Kemal, en sonra otomobiliyle çıkageldi. Biraz dinlendikten sonra Kâzım Bey'i, İsmet Bey'i, Fevzi Paşa'yı otomobiline alarak Polatlı'ya yollandı. Çok yavaş giden otomobilin yanı sıra bütün karargâh kişileri, Halide Edip de aralarında olarak atlı gidiyordu.

Eylül'ün on üçüncü günü, Sakarya belasını savuşturmuş olmanın iyimserliği, sevinci yüzünün her çizgisinden taşan Mustafa Kemal, savaş arkadaşlarıyla Polatlı'da öğle yemeği yedi. Fethi Bey de sofradaydı. Mustafa Kemal, eskiden beri el falına bakmakta usta olan arkadaşı Arif Bey'e elini uzattı:

— Bak bakalım şu elime Arif! dedi.

Arif Bey, onun elini avuçlarının arasına aldı, okumaya başladı:

— Bak, parmaklarının arasından ışık sızıyor. Hiç içini saklamıyorsun.

Öbürü güldü:

— Bunu bilmek için elime mi bakmak gerek?

Albay Arif Bey, sonra Halide Edip'in elini avcuna aldı:

— Siz, hem içinizi saklayabiliyorsunuz, hem de güçlü bir kişisiniz, diyerek geleceğinin parlaklığı üstüne birçok söz söyledi.

*

Yemekten sonra Mustafa Kemal, Ankara'ya gitti.

Cephe kumandanları birer birer gelip İsmet Bey'i kutladılar. Gayet vakur ve sakin olmalarına karşın, bir küçük çocuğun kendinden güçlüleri yendiği zamanki durumda oldukları görülüyordu. Vagonun basamaklarında oturup onlara bakan Halide Edip, onların yüzlerinde bu duyguları okuyordu.

Gece geç vakit, Yusuf Akçura Bey'le Doktor Murat Bey, Halide Edip'i görmeye geldiler. Savaş bittikten sonra Karadağ'da en korkunç boğuşmanın geçtiği yerleri çıkıp dolaşmışlar, taze heyecanlarla dönmüşlerdi.

Doktor Murat Bey:

— Allah bizi oraya yolladı. Orada üç yaralı Türk askeri bulduk. Bir Yunan doktoru yaralarını sarmış, onlara ekmek, su bırakmış, dedi.

Yusuf Akçura Bey de bir başka ilginç gözlemini anlattı:

— Biri Türk, biri Yunan iki askerin birbirlerine sarılmış olarak uzanıp yattıklarını gördüm. Yüzlerinde hiçbir düşmanlık izlenimi yoktu.

Yalnız, Polatlı'ya yerleşen Batı Cephesi Karargâhına Yunanlıların yapmış olduğu korkunç vahşilikler üzerine yığınla bilgi gelmeye başladı.

Polatlı'ya yerleştiklerinin üçüncü günü Halide Edip, bir Tatar evinin balkonunda oturan İsmet Bey'e raporunu götürünce kumandan onu öğle yemeğine alıkoydu.

— Sana yeni bir görev veriyorum, dedi. Mübalağa ve yalan katmadan Yunanlıların bu bölgede yapmış oldukları zulümleri inceleyeceksin.

Zulümleri İnceleme Şubesinin başında Halide Edip Hanım, üye olarak da romancı Yakup Kadri, Yusuf Akçura beyler, bir teğmen, bir de fotoğrafçı bulunuyordu. Teğmenle fotoğrafçı en uzak köylere gidiyor, Halide Edip'e resim, bilgi getiriyordu. Gelen resimlerle bilgiler o kerte insanlık dışı suçların işlendiğini gösteriyordu ki genç kadın dayanamayarak kendisi de bu incelemelere katılmak zorunluluğunu duydu.

"Yunanlıların bu köylerdeki davranışları, aklını kaçırmış insanların davranışları gibiydi."

Yunanlıların Anadolu kadınlarına yaptıkları, bütün vahşet ölçülerini aşmıştı.

Halide Edip, ırzına geçilmiş kadınlarla kızların listesini tutmak için günlerce kül olmuş köy evlerinin yıkıntıları arasında oturarak gözyaşlarıyla ıslanmış binlerce "itiraf" dinledi.

Bu vahşiliğe en çok uğrayan yerin insanları, Uzunbeyli ile Çekirdekler(Çekirdeksiz köyü) halkıydı. Bütün bu cinayetleri Yunan ordusunun artçıları yapmıştı. Uzunbeyli ile dolayları büsbütün yakılmıştı. İnsan, pencerelerin demir parmaklıklarında yanmış el parçaları görüyordu. Buraların halkı hep kaçarak Çekirdekler'e gitmişti. Duatepe'nin eteğinde, yirmi beş evli bu küçük köyden yalnız üç ev kalmıştı. Ötekiler yanmıştı. Yunanlılar, Duatepe'den çekilirken, tabii hayvan sürülerini götüremediklerinden, onları da öldürmüşler. Her yerde yığın yığın hayvan leşine rastlanıyordu.

"O karanlık günün kapattığı kül ve taş yığınları üzerinde bir sürü insan oturtmuştu. Erkekler bir şey söylemiyor, kadınlar durmadan hareket ediyor ve çocuklar ağlıyordu."

O gün, Albay Kenan Bey'le romancı Yakup Kadri Bey de Halide Edip'le birlikteydi. Onlar da köy halkı gibi taş yığınları üzerinde otururak halkın çektiklerini dinlediler.

Başı kirli bir mendille sarılı, yaşlı, buruşuk yüzlü bir kadın, dişsiz ağzı açıkta, kara gözleri ölüm acısı içinde, birer pençe gibi uzanan elleriyle Halide Edip'in omzundan yakalayarak şöyle bağırıyordu:

— Kocamı, benim Üzeyir'imi burada diri diri yaktılar.

— İnsanları burada diri diri mi yaktılar?

— Öyle galiba!

Bu köyde zulmedilip öldürülen köylüler, Balkan Savaşı'ndan kaçarak gelip buraya yerleşen Rumeli göçmenleriydi. 1912'den beri zulümden uzak yaşayan bu zavallıları, on yıl sonra bir Balkan ulusunun ordusu gelip burada da kesip biçmek, yakıp öldürmek olanağını bulmuştu. Ne var ki bundan sonra buralarda sağ kalanlar, gelecek

kuşaklara, barbarlığı, zulmü, vahşeti yenen Anadolu insanının yalın ayağıyla, nasırlı eliyle, kırık süngüsüyle, soba borusundan toplarıyla, dişiyle, tırnağıyla, kanıyla, canıyla çaldığı Sakarya Marşı'nı göğüsleri kabararak anlatacaklardı.

PAPA EFTİM ULUSAL ORKESTRADA

Herkes, buyruğu altında bulunduğu hükümete itaat etsin.

-Pavlos-

Eski Ankara vilayeti Yozgat sancağı Akdağmadeni kasabasında İstanbulluoğlu Mahallesi'nde 1884 yılında Ortodoks Türklerden Karahisarlıoğlu'nun bir çocuğu doğdu. Pek minimini, esmer, iri, kara gözlü çocuğa büyük babasının adını vererek Pavri dediler. Küçük Pavri, henüz okul çağına varmadan doksan yaşındaki gözleri görmeyen babaannesiyle kiliseye gitmeye başladı. Kilise, küçük Pavri'yi büyülemiş gibiydi. Babaannesiyle, çoğu zaman gece yarılarına dek kilisede kaldığı halde canı sıkılmaz, onun dizi dibinde uslu uslu otururdu. İlkokulu bitirerek Rüştiye'ye (ortaokul) gidince Şevki Bey adlı öğretmeni onu zekâsı, usluluğu yüzünden çok sevdi. Kur'an'ı okuyup, hatmederek, hafız olan Müslüman Türk çocuklarının kazandıkları bu manevi rütbeye erişmek için o da İncil'i ezberleyerek hafız oldu. İncil'i ezberlemek için üstüne düşen Pavri, o yaşta din üstüne pek çok şey öğrendiği gibi dine karşı da sürekli bir eğilim duymaya başladı.

Ortodoks Türklerinin yaşadığı mahallenin halkı, onun böyle İncil'e daldığını görünce:

— Pavri'yi papaz yapacağız, diye söylenmeye başladılar.

1908'de Ankara'ya yerleşen Pavri, babasının manifatura mağazasında çalışmaya koyuldu. 1911'de evlenen Pavri'nin üç kızı, iki oğlu oldu.

Bir yandan babasının mağazasında ticaretle uğraşan Pavri, bir

yandan da eski eğilimini sürdürüyor, bir din adamı olmanın düşleri içinde yuvarlanıp gidiyordu. 1912'de Diyakoz oldu. 1915'te seçimle papaz olarak bundan sonra bu meslekte çalışmak üzere Akdağmadeni'ne döndü. Kayseri Metropoliti Nikolas onu kutladı. Pavri, 1918 Mart ayında Metropolit vekili olarak Keskin kasabasına gitti.

*

Büyük savaş patladıktan sonra, Anadolu'daki Türk halkı gibi Rum denen Hıristiyan Türk yığınları da çok acı çektiler. Yalnız bütün bunların nedeni siyasaldı. Hıristiyan dinindeki Türk halk yığınları Yunan Megalo İdea'sı eliyle Türkiye'ye karşı çalıştırılmaya başladılar, bu yüzden de hiç rahat yüzü görmediler. Yerlerinden oynatılarak sürgünlere gönderildiler. Yalnız, Anadolu'nun Keskin Metropolitliğine bağlı Ortodoks Türkler Pavlos'un sözlerine kulak veren bir din adamının yardımıyla tedirgin edilmekten kurtuldular.

Osmanlı orduları yenilmiş sayılarak bırakışmayla silahlarını düşmanlarına bıraktıktan sonra, bir yandan Venizelos, bir yandan da İstanbul'daki Patrikhane eyleme geçerek bütün Anadolu'daki Rum adlı Türk Ortodokslarına karşı yoğun bir propagandaya giriştiler. Trabzon'la Samsun'da yerleşen Pontos devrimci dernekleri Ortodoks Türkleri de sürüklemeye çalışarak korkunç bir öldürme kampanyasına giriştiler. Sinop'tan Batum'a uzayan dağlık bölgelerdeki Türk, Müslüman halkın barındığı dört yüz köyü, zulmün gecesi içinde birer meşale gibi yaktılar. Karadeniz kıyılarında kurulacak Pontos cumhuriyeti ya da krallığının geleceği uğruna bütün bu bölgede yaşayan Müslüman halkın kanları helal olarak bildirildi. Bunun tepkisi görülmekte gecikmedi. Giresun'da ortaya fırlayan Topal Osman da Pontos düşünü kökünden kazımak uğruna zulme varan eylemlere girişti. Her iki yan, acımayı eski bir giynek gibi çıkarıp bir yana atarak öldürme kampanyası açtı.

Yunanistan'la Patrikhaneden yönetilen bu korkunç kampanyanın eskiden beri karşısında olan Pavri (Papa Eftim), yüreği sızlayarak meydana atıldı. Anadolu'ya dışarıdan gelen her türlü kışkırtmanın Müslüman, Türk halkı tedirgin ettiği gibi Hıristiyanları da tedirgin ettiğini bildiren bir bildiri yayımladı.

Bunda özetle şöyle diyordu:

"Büyük Tanrı'nın iradesiyle İsa Mesih'in hizmetkârı Keskin Ortodoks Ruhani Başkanı ben Papa Eftim bütün Anadolu Ortodoks cemaat ve kiliselerine Tanrı Babamızca ve kutlu İsa Mesihimizce cümlemize kurtuluş ve mutluluk, inayet ve ihsan buyurulmasını dua eder, amin!

Avrupa'nın karışması ve özellikle son zamanlardaki Yunan saldırıları sonucundan Anadolu'nun Müslümanları gibi biz Hıristiyanlar da etkileniyor, zarar görüyoruz, buna hiç kuşku yoktur. Anadolu'da hiçbir Hıristiyan yoktur ki şu genel felaketin kendilerine değinen bölümünün biricik nedeninin İstanbul Patrikhanesi olduğuna inanmamış olsun. Çünkü inkâr edilir bir durum değildir ki Türk hükümetimizin, ta baştan şimdiye dek kiliselerimize hiç karıştığı olmamışken İstanbul Patrikhanesi, kutlu İsa Mesihimizin buyruğuna aykırı olarak ruhaniyeti ve mezhebimizi şerre alet ederek, Türk olduğumuz halde Elenizm propagandasıyla aldatılarak güya soyca Yunanlı imiş ve soyuna dönecekmiş gibi azınlık hakları iddiasıyla mezhebi ulusa karıştırarak bir yandan bizi Yunan amaçlarına alıştırmak düzenbazlıklarını sürdürerek hakkımızı istiyoruz der gibi durumlar alarak Avrupa'ya karşı hükümetimizden yakınır sıfat ve durumuyla göstermeye kalkıştılar.

İstanbul Patrikhanesi, acaba bu hususta haklı mı? Haksız mı? Sorunun ruhani ve cismani olarak topluca çözümüne girişelim:

İlk önce ruhani düşüncemizden söz edelim (...) İsa Mesih'in resulü Pavlos'un Romalılara ünleyerek yazdığı mektubun on üçüncü babında şöyle yazılıdır: Herkes buyruğu altında bulunduğu hükümete boyun eğsin. Şundan ki Tanrı katından olmayan hiçbir yargı ve hükümet yoktur. Hükümet mevcuda Tanrı'ca düzenlenmiştir. Bunun için hükümete muhalefet eden Tanrı'nın düzenine karşı diretenler, kendilerine karşı hükmü davet ederler. Şundan ki hükümetler, iyi eylemler için değil, ancak kötü eylemler için korkutuyorlar. Hükümetten korkmamak ister misiniz? Boyun eğ! Ve iyi olanı işle ki onca övülsün. Şundan ki senin iyiliğin için Tanrı katından atamıştır. Yalnız, kötü olanı işlerken kork! Çünkü o, kılıcını boşuna taşımıyor. Tanrı katından

atanmış olup kötülük işleyen ve boyun eğmeyen üzerine gazap icrası için öç kılıcıdır. Bu ecelden, yanlış gazap nedeniyle değil, ancak ta içinizden hükümete boyun eğmek gerekir.

Bu nedenledir ki hükümete vergi dahi verirsiniz. Şundan ki, o Tanrı katından bir şeye atanmıştır.

İmdi, cümleye haklarını veriniz. Yani vergi hakkı olana vergi, gümrük hakkı olana gümrük, korku hakkı olana korku, itaat hakkı olana itaat, saygı hakkı olana saygı veriniz.

Sorunun ruhani bölümüne yukarıdaki Tanrısal sözler yeter. Bunlara katılacak öğüt çok olur sanırım. Sorunun dünyevi ve cismani hususlardaki düşüncemize gelince, bu da pek açık ve çok basit olduğundan uzun uzun açıklamayı gereksiz görüyorum. Şundan ki bu da herkesçe bilinen bir niteliktir. Örneğin İstanbul Patrikhanesi'nin bize Türklüğümüzü unutturmak ve dilimizi değiştirmek uğruna aldığı bunca tedbirler hiç kâr etti mi? İşte, Türk uyrukluğumuz ve dilimiz olduğu gibi duruyor. Özbeöz Türk çocukları olduğumuzu görenek, gelenek, töre, kültür ve her durumumuzla ispatlamaktayız.

Düşüncelerimizi böylece özetleyerek çözümlemiş olduğumu sanırım. İşitmek için kulağı olan işitsin. On yüzyıldan beri Anadolu'da Türk hükümetimiz kiliselerimize ve dinimize ne zaman saldırdı? Böyle bir şey olmuş mudur? Hâşâ!

Din, Tanrı'ya özgü ve vicdana bağlıdır. Kiliseler siyaset ocağı değildir. Tanrı'nın evidir. Din, şerre ve ihtilafa alet değil, hayra ve iyiliğe, barışa ve kurtuluşa delalettir. Fener Patrikhanesi'nin dinsel ve ruhani görevini yüzüstü bırakarak şanlı Türk ulusunun biz şanlı çocuklarını düzenbazlıklarla Yunanlı yapmaya kalkışması ve Avrupa'ya böyle göstermesi, Türk ulusuna karşı temelden arı yakınmalarda bulunması, Tanrı'nın buyruğuna ve gerçeğe karşıdır."

*

Papa Eftim'in Anadolu ile İstanbul Rumları arasında yayımlanan bu şiddetli, uzlaşmaz bildirisi, İstanbul Patrikhanesi'yle onun Anadolu'daki barışçıl Rum halkı arasına saldığı kurtların başına bir bomba gibi düştü. Başta Patrik olmak üzere irili ufaklı kilise yöneticileri arasında gözle görülen bir kaygı başladı. Aradan çok geçmeden 1918

yılının sonlarına doğru İstanbul Patrikhanesine bağlı Keskin Metropoliti, Papa Eftim'e bir genelge gönderdi. Bundan Türkiye'nin Yunanistan'a verildiğinden, Türk hükümetinin vereceği buyruklara boyun eğilmemesinden, artık Ortodoks Rumların Türk uyruğunda kalmasının gereksiz olduğundan söz ediyordu. Ayrıca, yapılması gün sorunu olan mebus seçimlerine de girilmemesi buyruluyordu.

Patrikhanenin bu genelgesine aldırış etmeyen Papa Eftim, artık oranın bir erek tahtası durumuna gelmişti. Her yandan ona saldırıyorlardı. 1918 yılı on ikinci ayının sonlarına doğru Patrikhane, zamanın sadrazamına başvurarak Keskin Metropolit yardımcısı Papa Eftim'in tutuklanarak kendisine verilmesini istedi. İstanbul hükümeti, Patrikhanenin isteğine uyarak Ankara vilayetine Papa Eftim'in tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesini buyurduysa da Keskin kaymakamı, Papa Eftim'in milliyetçi kavgasını iyi bildiğinden tutuklama buyruğunu ortadan kaldırdı.

Bu sıralarda İzmir'in Yunanlılarca işgal edilmesi Patrikhanenin ekmeğine yağ sürdü. Patrik ile onun çevresindeki geniş örgüt, elini kolunu sallayarak çalışmaya başladı. Artık bütün sinsi istekler, hırslar suyun yüzüne çıkmıştı.

Papa Eftim'le onu tutan Ortodoks Türkleri kuşkulu, tehlikeli bir duruma düşürmek için bunların Moskova'daki Bolşevik Ortodoks Patrikhanesinden buyruk aldıklarını ileri sürdü.

*

Papa Eftim'in Megalo İdea'cı, Pontosçu Patrikhaneye karşı şiddetli bir savaş açtığını gören Mustafa Kemal hemen onu Ankara merkezine aldırdı, ona millî kahramanlardan biri gözüyle bakmaya başladı. Papa Eftim artık Kuvayı Milliye saflarında, düşmanın çok ince hesaplarla yürüttüğü ihanetler, alçaklıklarla dolu savaşına karşı şiddetle direnen bir savaşçıydı. Anadolu Ortodoks Türk Cemaati ile kiliselerinin genel vekili temsilcisi olarak Ankara'da görevli bulunuyordu. Ortodoks Türklerden Şinasi adlı bir kâtibi, Yakup adlı bir muhafızı vardı. Yakup her sabah postaneye gidiyor, posta kutusunda toplanan yüzlerce mektubu alarak getirip Şinasi'ye veriyordu.

Bunları dikkatle okuyan kâtip, dilekleri not ediyor, listeler yaparak Papa Eftim'e veriyordu. Bu mektupların çoğu Türkiye'nin birçok yerlerine serpilmiş olarak yaşayan Hıristiyan, Ortodoks mezhebindeki Türklerden geliyordu. Bu arada birçok tanınmış Türk'ün de mektup gönderdiği oluyordu. Mektupların çoğu "hacet" sahiplerinindi. Papa Eftim, bu dilekleri ilişkin oldukları vekâletlerde izleyerek sahiplerini sevindirmeye çalışıyordu. Bu arada çok önemli bir görevle yükümlü bulunuyor, bunun üzerinde candan uğraşıyordu.

Patrikhanenin Pontosçuluk davasını gütmek üzere çeteciliğe doğru ittiği birçok yerli elebaşılarla uzaktan, yakından şiddetle ilgilenerek bunları uyarıyor, Türk köylülerine zulüm, işkence yapmalarının önüne geçmeye çalışıyordu. Bu çeteleri doğru yola getirmeye çalışan Papa Eftim, onlardan çok onları bu yola kışkırtan Patrikhanenin yerli görevlileriyle savaşmak zorunda kalıyordu. Papa Eftim, Orta Anadolu'daki Rum çetelerini doğru yola getirmek üzere adamlarından iki papazla iki sivilden meydana getirdiği bir kurulu kullanıyordu. Bu çalışmalar epeyce başarılı olmuştu. Patrikhane kışkırtıcılarının tatlı sözlerine kanan birçok çeteci, bu kurulun inandırıcı sözleri karşısında gittikleri eğri yoldan hemen ayrılıvermişti. Papa Eftim, bunların hepsini Ankara hükümetine affettirdi. Kimisi de teslim olmaktan korkarak yurt sınırlarından dışarı çıkabilmek müsaadesi aldı, çekilip gitti.

İç ayaklanışların, Türkiye'yi kasıp kavurduğu, Mustafa Kemal'in elinde bulunan binbir güçlükle örgütlenmiş asker güçlerini pamuk atar gibi attığı, hükümetin Sivas'a doğru taşınma düşüncesinde saplandığı çok tehlikeli, bunalımlı günlerden bir yaz günüydü. Mustafa Kemal, halkın moral gücünü arttırmak için mitingler tertipliyor, ulusal ruhun çökmemesi için bütün gücüyle çalışıyordu. Büyük Millet Meclisinin önündeki kürsüye birçok hatip çıkıyor, ateşli söylevler veriyor, alkışlanıyordu. Mustafa Kemal, meclis konağının önünde, bütün mebuslarla birlikte bu söylevleri izliyor, sırasında kürsüye yeni hatipler yaratıp çıkarıyordu. Bir ara gözleri mebusların arasında ayakta dikilip onlarla konuşan Papa Eftim'e ilişti:

— Haydi Eftim, dedi. Çık bakalım şu duvarın üstüne halka bir nutuk söyle.

— Aman paşam, affediniz benim hatipliğim yoktur.

— Burada hatipliğe lüzum yok. Haydi, çık kendini göster.

Papa Eftim, hemen çevik bir sıçrayışla meclisin bahçe duvarı üstüne çıktı. Mustafa Kemal'in diretmesine daha çok dayanamayacağını anlamıştı. Onun söz söylemek üzere duvarın üstüne çıktığını gören kalabalık halk yığınları, susarak ilgiyle beklemeye başladı.

Papa Eftim, yüksek sesiyle şöyle konuştu:

— Muhterem Ankaralılar, aziz hemşehrilerim! Buraya size bir şeyler söylemek üzere çıktımsa da çok söyleyeceğim yok. Yine de bu heyecanlı, ulusal günde duymakta olduğum büyük heyecanımı birkaç sözcükle olsun size aktarabilirsem ne mutlu bana! Şimdi, şu içinde bulunduğumuz siyasal durumu iyice gözlerinizde canlandırabilmek üzere size kutsal kitaplardan bir örnek vermek istiyorum.

İsrail kavminin Filistinlilerle yaptığı bir savaşta İsrail Kumandanı Yalvaç Davut'la Filistinlilerin Kumandanı, o günlerde gelenek olduğu üzere ordularının çevirdiği meydanda düello ediyorlar. Yalvaç Davut bu düelloya, dağarcığında her zaman bulundurduğu bir sapan ile çıkıyor. Rakibi olan Filistin Kumandanı da tepeden tırnağa zırhlara bürünmüş ve silahlanmış olarak meydana geliyor. Böylece savaşa başlayan iki rakip kumandan askerlerince şiddetle alkışlanıyor. Ne var ki Filistinliler, kumandanlarına çok güvendiklerinden elinde sapanla duran Davut'la alay ediyorlar. Haklı ve meşru davasına inanan ve Tanrısının yardımına dayanan ve sığınan Davut, bütün gücüyle sallıyor, sallıyor ve ileri doğru fırlatıyor. Bu taş, gözünden başka gövdesinin bütün organları zırhla bürünmüş olan rakip kumandanın tam gözüne değiyor ve o bu acıyla yere seriliyor. Bu fırsattan yararlanmasını bilen Davut, hemen rakibinin üzerine çullanıyor. Düşmanının kendi kılıcıyla kafasını kesiyor ve Filistinlilere doğru fırlatarak zafer ve yengisini bildiriyor.

Papa Eftim, bu öyküyü anlattıktan sonra bunun Türk-Yunan savaşına olan benzerliğini de anlattı. Avrupa devletlerince silahlandırılan Yunanlıların silahça zenginliğinden, üstünlüğünden yana Filis-

tinlilerin kumandanına pek çok benzediğini, Davut'un ise silahsız, gereçsiz olsa da inançla silahlanmış durumunun Türk ulusunu ne çok andırdığını söyledi.

Sonra:

— Türk ulusunun ulusal savaşı, sarsılmaz inancı karşısında bütün saldırıcı düşmanların eriyip gideceğinden hiçbir Türk kuşku etmemelidir. Bütün düşman saldırılarının ve ulusumuzun başına bela olan bütün kötülüklerin nedeni olan, din görevini unutan İstanbul Patrikhanesi, Fener mumunu hem de pek yakında kendisi söndürecektir. Yaşasın muzaffer Türk ulusu!

Söylev biter bitmez, halk onu büyük bir coşkunlukla alkışladı. Gür, tatlı sesiyle halka işittirmek için öyle çok bağırmıştı ki sesi kısılmıştı. Nutuk söylerken onun birçok pozda resimlerini çektiren Mustafa Kemal, nutuk bitince oradakilere:

— Eftim'e su getiriniz boğazı kurudu, dedi.

Papa Eftim, halkın sürekli alkışları arasında duvardan inerken birçok mebus, ellerine sarılarak onu kutladı.

Hemen herkes ona şöyle diyordu:

— Yahu, sen yüksek bir hatipmişsin de haberimiz yokmuş. Meğer yalnız, Mustafa Kemal Paşa biliyormuş bu yeteneğini senin. Böylece herkesin, senin yüksek yeteneğini öğrenmesine yardım etmiş oldu. Var ol Papa hazretleri!

Bir gün birçok Avrupa, Amerika gazetesinin muhabirleri Ankara'ya çıkageldi. Mustafa Kemal, hemen Papa Eftim'e haber göndererek bu gazetecilerle bir oturum yapmasını bildirdi.

Türk gazetecileriyle hükümet sorumlularından kimisinin, Mustafa Kemal'in bulunduğu bu oturumda Avrupalı, Amerikalı gazeteciler, Papa Eftim'e can alacak bir noktaya parmak bastıklarını sanarak şöyle bir soru sordular:

— Anadolu'da Türklerin Hıristiyanları öldürdükleri ileri sürülmüştür. Siz ne diyorsunuz?

Papa Eftim, gözlerini suçlandırır gibi açarak onlara şu yanıtı verdi:

— Evet, bu iddianın yalanı yok, yanlışı vardır ve şöyledir:

Millî hükümete ve millî davasına ihanet edenlerden İstiklal Mahkemesi'nde ihanetleri gerçekleşen Rum ve Ermenilerden çok Müslüman Türkler de idam edilmişlerdir. Nitekim, Yozgat ayaklanışında beş Rum'un ayaklanışı anlaşılınca asılmışlardır.

Akdağmadeni de böyle, Konya vb. de böyledir. Bunun üzerine muhabirler kendi gazetelerine ilginç bir din adamı olarak buldukları Papa Eftim'le onun söyledikleri üstüne yazılar gönderdiler.

Mustafa Kemal, Papa Eftim'in Avrupalı gazeteciler üzerinde yaptığı propaganda ile gerçek değeri yüksek etkiyi anlatmak isteyerek ona:

— Eftim, dedi. Seni kutlarım. Bugün Avrupalı gazeteciler karşısında bir ordu gibi iş gördün.

*

Papa Eftim'le birlikte bütün Anadolu Rumları da Selçuk Türklerinden önce İran üzerinden Anadolu'ya gelip yerleşmiş Türk boylarındandı. Türkçeden başka hiçbir dil bilmiyorlardı. Bizans sınırları içinde okunan İncil Yunanca yazıldığından bu Türkler bunu anlayabilmek için Türkçeye çevirmişlerdi. Malazgirt Savaşı'ndan önce Hıristiyanlığı benimsemiş olan bu Türk boyları, Malazgirt Savaşı'nda Selçuk ordusunun karşısında savaşan Bizans ordusu içinde bulunmak mutsuzluğuna uğramışlardı.

Son zamanlarda bile İstanbul'da Yunan harflerini kullanarak Türkçe "Anadolu" ve "Asya" adlı gazeteler çıkaran bu Türkleri Yunanlılaştırmak isteyen Patrikhane, büyük çabalar harcamak zorunda kaldı. Dinleri aracılığıyla onların Türklüğünü yok etmek için Kayseri'de Zencidere'de bir papaz okulu açtı. Buraya Yunanistan'dan tanınmış öğretmenler, profesörler getirtti. Daha sonra öksüz yurtları açarak buralarda yetişen Yunan düşünceli öğretmenleri bütün Anadolu'daki Ortodoks Türkler arasına gönderdi, birçok yerde başarı da sağladı. Onların Türkçe olan soyadlarını Yunanlılaştırdı. Örneğin Arslanoğlu yerine Leondiyadis'in, Pamukoğulları yerine Vanvakidis'in, Gülbalıoğlu yerine Antomelidis' in kullanılmasını zorunlu kıldı.

Başlangıçta Yorgi, Dimitri adı ile vaftiz edilen Türk Ortodoksları,

eski Yunan adları olan Evripides, Sokrates, Platon gibi adlarla vaftiz edilmeye başlandı.

*

İşte Papa Eftim, Anadolu'daki bütün bu Hıristiyan Karamanlı Türkleri İstanbul'daki Fener Patrikhanesi'nin elinden kurtarmak için Anadolu'da Ortodoks Türklere özgü bir patrikhane kurmak davası peşindeydi. Bu onun için biricik idealdi. Şundan ki Yunanlılaştırmak istenen bu Ortodoks Türkler, bu yüzden çevrelerinde yaşayan Türk hemşehrileriyle, hükümetle çelişkiye düşerek dağa çıkıyor, sahte bir Yunan milliyetçiliği davası gütmek yüzünden korkunç akıbetlere uğruyorlardı. Onların bu mutsuzluğu Fener Patrikhanesi'nde pusu kurmuş Megalo İdea'cıların umurunda bile değildi. İşte onların bu durumlarını bir cinayet olarak niteleyen Papa Eftim, Anadolu'nun bu en eski Türklerini Yunanlı militanların korkunç heveslerinden kurtarmak, bulundukları yerlerde Müslüman Türk kardeşleriyle mutlu bir yaşayış sürmelerini sağlamak istiyordu.

Ortodoks Türk Patrikhanesi'ni kurmak üzere bir yaylı arabada Kayseri'ye gitmekte olan Papa Eftim, Keskin, Kırşehir yoluyla giderken Nevşehir'e de uğradı. Kasabaya yaklaştığında büyük bir Türk kalabalığınca karşılanan Papa Eftim, buna bir anlam veremeyerek şaşırdı. Belediye başkanı, onu doğru belediyeye götürüp orada konuk etti, ağırladı. Belediye dairesinde biraz dinlenen genç papaz, kalkıp hükümet konağına giderken kaymakamı yerinde ziyaret etti. Kendisi için yapılan karşılamadan dolayı teşekkür ederek bu karşılamada bura Ortodoks Türklerinden hiçbirinin neden bulunmadığını sordu.

Kaymakam:

— Yapılacak töreni kendilerine bildirdik. Bilmediğimiz bir nedenle törene katılmadılar. Ancak, kilisede toplu olarak beklemeyi yeğ tuttuklarını söylediler. Belediyeye haber gönderip sizi orada beklediklerini bildirdiler.

Yarım saat sonra iki papazın başkanlığında on iki üyelik bir kurul belediyeye geldi:

— Bütün cemaat kilisede toplandı, sizi bekliyor, dediler.

Papa Eftim, kalkıp kurulun yanı sıra bir yokuşun üst başında bulunan kiliseye gitti.

Kiliseden içeri ayağını atarken bütün Nevşehir Ortodoks Türkleri:

— Hoş geldin, var ol Papa Eftim! diye bağırarak onu karşıladı.

Papa Eftim, doğruca kürsüye çıktı. Onlara güven, iç rahatlığı verici, doyurucu bir yığın söz söyledi. Patrikhanenin Yunan propagandasının korkunç tehdidi, ağırlığı altında ezilip ne yapacağını şaşıran, birçok evlatları dağa çıkmış olan, bu yüzden de Türk hükümetinden gelecek belayı düşünerek kötü kötü düşünen halk, onun sözlerinde sakinleştirici, acıları dindirici bir ilaç etkisi buldu, yine bütün kiliseyi inleterek sık sık:

— Çok yaşa, var ol Papa Eftim! diye bağırdı.

Yapılması görenek olan törenlerden, dualardan sonra Papa Eftim'i kilisenin büyücek bir odasında yapılacak bir toplantıya omuz üstünde götürdüler. Orada ileri gelenlerle yaptığı toplantıda cemaat arasında süregelmekte olan anlaşmazlıkları çözümlemek üzere geldiğini, herkesin dilediğini söylemek için adını yazdırmasını söyledi. İki karşıt listede adları yazılı olanları toplu olarak yanına çağırıp onlara Müslüman Türk yurttaşlarla aralarındaki bu tehlikeli soğukluğun ne olduğunu sordu.

Cemaat temsilcileri, özet olarak şöyle dediler:

— Hükümet, bize karşı güvensizlik gösteriyor. Müslüman Türkler de bize sürekli boykot yapmaktadır. Bize hep küskün davranıyorlar. Kimilerinin yaptıkları tehditler yüzünden de sokağa çıkamaz, dükkânlarımızı açamaz olduk!

Uzun süren karşılıklı konuşmadan sonra oradan ayrılan Papa Eftim, dinlediği yakınışları sorumlu makamlara aktardı. Bunun üzerine Nevşehir'de süregelmekte olan Müslüman-Hıristiyan Türklerin düşmanlığı birdenbire bıçakla kesilir gibi kesildi. Bu toplantıda cemaatler, halklar arasına bu bozgun havasını sokan Patrikhane militanları, bu gerçek düşmanlar olduğu gibi meydana çıkmıştı. Kaymakam, Nevşehir'in çarşı pazarına, mahalle aralarına tellallar salarak yurttaşların kardeşçe geçinmelerini, birbirlerine güven beslemelerini, buna karşı

duranların şiddetle cezalandırılacağını uzun uzadıya bağırttı.

Kilisede yapılan ikinci bir toplantıya Papa Eftim'le birlikte kaymakam, askerlik şubesi başkanı, müftü ile belediye başkanı da katıldı.

Ortodoks Türk cemaati, hükümet büyüklerinin de kiliseye gelmelerini büyük bir hoşnutlukla karşıladı, güvenleri arttı. Bundan sonra işler daha da ilerledi. Hıristiyan Türkler Müslüman Türklere, Müslüman Türkler de Hıristiyan Türklere şölenler verdiler. Yurttaşlık, kardeşlik konuları üstüne tatlı, insancıl konuşmalar yaptılar.

Papa Eftim, Nevşehir'den ayrılmadan önce Hıristiyan cemaatinin anlaşmazlıklarında sürekli jüri olarak her iki yandan altışar kişilik iki kurul seçerek bunları eski Kırşehir Mahkemesi üyelerinden Anargides'in başkanlığı altında birleştirdi. Bu kurullara kendisi de katılarak anlaşmazlıkları bir iki gün içinde giderdi. Barışan cemaat küskünleri, Ortodoks Türklerinin genel sorunları üzerine eğilmek fırsatını buldular. Papa Eftim'in direktifi altında yeni kaygısız yaşayışlarının bahçesine adımlarını attılar.

Papa Eftim, Nevşehir'i bu durumda bırakarak bir hafta sonra oradan Ürgüp'e geçti. Burada yerli Müslüman-Hıristiyan Türkler arasında sürüp giden karşılıklı sevgi, saygı ve insancıl havadan çok hoşnut kaldı. Bu olay onu hem sevindirdi, hem de şaşkına çevirdi. Bu eşi görülmemiş olayı yaratan etkenleri araştırınca çabucak buldu. Bu güzel ortamı yaratan eski şeyhülislamlardan Hayri Efendi'nin ta kendisiydi. O da orada tıpkı kendisinin çalışmalarına benzer bir çalışma yöntemi tutturmuş, Müslüman Türklerin, Ortodoks Türklere karşı pek çok nedenlerle meydana gelen küskünlüğünü yenmiş, her iki yanı da bir kitabın inanırları gibi kardeş kardeş geçinmeye zorlamıştı...

Papa Eftim, Ürgüp'e varır varmaz, Nevşehir'deki insancıl çalışmaları burada da dillere destan olduğundan Müslüman Türk ileri gelenleri Ortodoks Türk ileri gelenleriyle birbirlerine karşılıklı şölenler verip güzel konuşmalar yaptılar. Bu şölenlerin başköşesinde yer alan Papa Eftim, hem Müslüman Türklerin, hem de Ortodoks Türklerin sevgilisi oldu. Bu kardeş saflarının insancıl havası, çok dertli olan her iki halkın gözünden sevinç yaşları getirdi.

Ürgüp'ten bu tatlı hava içinde ayrılan Papa Eftim doğru İncesu'ya

gitti. Şehrin dışında yalnız kaymakamla memurlarınca karşılandı. Ortalarda bir tek Ortodoks Türk yoktu. Doğruca belediye dairesine götürüldü. Orada kaymakam, belediye başkanı vb. ile konuşurlarken içeri bir papaz girdi.

Hiç kimseden müsaade almadan selamsız sabahsız içeri dalan bu papazın gelişinden kuşkulanan kaymakam, Papa Eftim'in kulağına eğilerek:

— Bu herife yüz vermeyin, bunu gözüm tutmadı, diye fısıldadı.

Yeni gelen papaz, güler bir yüz, sık adımlarla ilerleyerek Papa Eftim'in ellerine sarılıp şapur şupur öptü. Papa Eftim, içtenliğinden kuşkulandığı papaza anlamlı bir biçimde gülümseyerek adını sordu. Öğrenince de tiksinti duydu. Şundan ki yerli Müslüman Türklerle Hıristiyan Türklerin bu bölgede arasını açanın bu olduğunu hemen anlamıştı. Onun bu kirli işlere karıştığını birçok kez işitmişti.

Bunun üzerine papazın daha çok konuşmasına meydan vermeden kalın, kara kaşlarını çattı, kısaca şöyle dedi:

— Yaa, siz misiniz?

Kapkara, iri, zeki, ateş saçan gözlerini iki yumruk gibi onun yüzüne indirerek, yine duyduğu derin iğrenti ve tiksintiyle şu sözleri onun yüzüne kustu:

— Seni şimdi dinleyemeyeceğim. Gerekirse görüşmek üzere çağırtırım ben seni!

Papaz bunun üzerine kızardı bozardı. Dudaklarını, bıyıklarını kemirerek bakışlarını iki çivi gibi Papa Eftim'in gözlerine çaktı.

Hırslı hırslı yutkunarak uzun bir:

— Yaaa! Öyle mi? çekti.

Sonra, yine geldiği gibi selamsız sabahsız çekilip gitti.

Yarım saat sonra, Hıristiyan cemaatinden dört kişilik bir kurul gelerek Papa Eftim'in cemaatçe kilisede beklendiğini bildirdi. Deminki papaz üstüne kaymakamdan yeterli bilgi alan Papa Eftim kurulla birlikte kiliseye gitti. Kapıdan girerken, kiliseyi dolduran Ortodoks Türk cemaati onu alkışlarla karşıladı. Din ayininden sonra Papa Eftim, kilise odasında kaymakamın katında cemaatin yakınmalarını dinledi.

Hepsi de haklıydı. Bu papazların geçimsizliği yüzünden cemaat de birbirinden ayrılmış, parçalanmıştı. Suçlu bulduğu papazın görevine son vererek buradan Kayseri'ye yollandı.

*

Kayseri'ye varan Papa Eftim, pek yürekten karşılandı. Zencidere (Zincirlidere) Manastırı'nda konuk edildi. Manastırın meydanında çok büyük bir kalabalık toplanmıştı. Kürsüye çıkan hatipler Papa Eftim'i çok sevindiren kardeşlik idealinin kıvılcımlarıyla parlayan nutuklar söylediler. Bu sevindirici nutukları söyleyenler arasında ünlü avukatlardan İstimat (İstamat) Zihni, Antalyalı Filip özellikle göze çarpıyordu.

Papa Eftim'in söylediği söylevden sonra koca meydan alkış sesleriyle inledi. Papa Eftim, Kayseri'ye varınca ilk iş olarak Kayseri cezaevinde siyasal suçlu olarak bulunan otuz Ortodoks Türk'ü kurtarıp serbest bıraktırdı. Sonra yine Kayseri'den Erzurum'a sürülmüş olan bin beş yüz kişilik bir kafileyi, Ankara'yla görüşerek kefaletle serbest bıraktırıp çoluk çocuğuna kavuşturdu.

Bu işler, Papa Eftim'i Ortodoks Türklerin gözünde çok yükseltti; gerçek bir kurtarıcı durumuna getirdi. İkircik içindeki pek çok dindaşı, onun arkasına takılmaktan, onun öğütlerini dinlemekten başka çözüm olmadığını anlamıştı.

Papa Eftim, Kayseri'ye boşuna gelmemişti. Anadolu'da yaşayan yüz binlerce Ortodoks Türk'ü İstanbul'daki Fener Patrikhanesi'nin siyasal pençelerinden kurtararak bir Ortodoks Türkler Patrikhanesi kurmak istiyor, Mustafa Kemal de onun girişimlerini bütün gücüyle destekliyordu.

Ortodoks Türklerin de Müslüman Türk kardeşleriyle Anadolu'da mutlu, kardeşçe bir yaşayış sürmelerinin temellerini atmak istiyordu. Bu yabancı siyasal etkilerden uzak yaşayışın içinde o da mutlu günler geçirip Türk ulusunun bir parçası olduğunu duya duya yaşamak istiyordu.

Papa Eftim'in Kayseri'de çok kalışı Fener Patrikhanesi'ni iyiden iyiye kuşkulandırmıştı. Bundan dolayı gizli militanlarıyla onu adım adım izletiyordu. Onun Kayseri'de ne yapmak istediğini anlamak için çıldırıyordu.

Fener Patrikhanesi'nin uzaktan yakından adamı olanların kimisi de Papa Eftim'in, Mustafa Kemal'in gözünden düştüğünü, Kayseri'ye sürgün olarak gönderildiğini sanıyor ve çevrelerine sevinerek bunu fısıldıyordu. Bütün bunlar hiç kuşkusuz, Papa Eftim'in rakipleriyle düşmanlarının kendilerini avutmak için bulduğu çerden çöpten avunuşlardan başka bir şey değildi. Bugünlerde Papa Eftim'in barışçıl çalışmalarını sıfıra indirmek isteyen Patrikhane, Samsun Metropoliti Kara Vangelis'e buyruk üstüne buyruk vererek Samsun dağlarındaki Pontosçuluk davasını hızlandırmaya çalışıyor, Türk devletinin uyruğundaki yerli Rumları, Yunan ordusu saflarında Türklere karşı çarpıştırmak üzere gönüllü yazdırıyordu. Patrikhane, içeriden bu zararlı işlerle uğraşırken Patrik Kaymakamı Doreteos'un başkanlığında İngiltere'ye, Amerika'ya da bir kurul göndermişti. Bu kurulun oradaki propaganda gücünü desteklemek üzere de Avrupa ile Amerika gazetelerinde Türkiye'ye karşı yığınla makale yayımlatıyordu. Fener Patrikhanesi'nin bir tek amacı vardı: "Türkleri ortadan kaldırmak."

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda İstanbul'a giren büyük düşmanlar, Fener Patrikhanesi'ne destek olmuşlar, patrikhane dedikleri de kilise kanunlarına aykırı olarak kendi aralarında bir seçim yapmış, Yunan uyruklu Melediyos'u patrik yapmışlardı. Kilise kanunlarına göre bir patrik, ancak içinde yaşadığı devletin uyruklarından seçilebilirdi. Böylece kanunsuz bir biçimde patrik seçilen Yunanlı Melediyos, ayrıca bir de Sen Sinod Meclisi kurarak, doludizgin Yunan Megalo İdeası için çalışmaya koyuldu. İşte, İstanbul Patrikhanesi'nin böylece ulusal amaçlara düşman olduğunu gören Papa Eftim, hem bir din yetkisine sahip, hem de Fener Patrikhanesi'nin yerini alabilecek bir ulusal kilise yönetimi kurmak kararıyla meydana atıldı. Böylece ulusal davanın orkestrasında o da kendi gerekli davasını yürütmeye başladı.

Mustafa Kemal'in de gözü altında yapılan bu girişim, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı arkadan vurmak üzere yerli Rum halkına dayanarak patrikhanenin açtığı korkunç kampanyaya karşı böylece bir panzehir olacak, ayrıca Müslüman, Hıristiyan yurttaşlar, boşuna öldürüşmelere girişip acı çekmeyeceklerdi.

Anadolu'da ulusal bir patrikhane kurabilmek göründüğü gibi kolay değildi. Papa Eftim, ilk önce bütün Anadolu'yu kapsayan bir kongre toplamak zorundaydı. Kongre de insanla, din adamlarının varlığıyla olacağından bu adamları bulup bir araya getirmek gerekiyordu. Papa Eftim, kilise kanunu gereğince bütün cemaatle kiliseleri temsil edecek kişileri arıyor, ayırıyor, bir yandan da hiç olmazsa Episkopos (Piskopos) payesinde üç ruhani başkanın kongrede bulunabilmesine çalışıyordu. Bunları bulmak uğruna Papa Eftim'in katlandığı güçlükler, her babayiğidin altından kalkabileceği türden değildi. Gerekli kilise adamlarını davayı kazanabilmek uğruna diğerlerinin kat kat üstünde tutmak zorunda kalıyor, bu yüzden de karakterinin zedelendiğini duyarak sonsuz üzülüyordu. Yalnız, büyük bir din ve ulus davası uğruna çalıştığını düşünerek avunuyor, böylece bu pespaye heriflere karşı gösterdiği güler yüzlülüğün utancını unutabiliyordu.

Anadolu'daki bütün kilise ulularının hemen hemen hepsi siyaset bataklığına batmış olduğundan gittikçe güçlenen ulusal davranışlar karşısında birer birer kaçıp İstanbul'a sığınmışlardı. Bir bölümü kaçmış görünerek Anadolu'da saklanıp bozguncu, ihanetçi çalışmalarını sürdürüyor, birkaçı da ulusal hükümetçe başka yerlere sürülmüş bulunuyordu. Bu yüzden bir ulusal patrikhane kurmak isteyen Papa Eftim, ortada bu yeni patrikhaneye temel olacak üç gerekli Episkoposu bir türlü bulamıyordu. Görünürlerde Konya Metropoliti Prokopiyos, Maçka (Trabzon) Metropoliti Kirillos, Antalya Episkoposu Melediyos, Gümüşhane Episkoposu Yervasvos vardı.

Bunlardan Konya Metropolitiyle Antalya Episkoposu ulus ve hükümetin buyruğuyla Erzurum'la Erzincan'a sürgün edilmişti. Papa Eftim bu durum karşısında Maçka Metropoliti, Gümüşhane Episkoposuyla anlaşmak üzere haberleşmeye girişti. Öbür yandan da hükümete başvurarak Konya Metropolitiyle Antalya Episkoposunu sürgünden kurtarıp büyük kongreye katılmalarını sağlamaya çalıştı.

Ne var ki Maçka Metropoliti Kirillos, kongre işine bir türlü yanaşmıyor, türlü bahaneler ileri sürüyor, özellikle hasta olduğunu söylüyordu. Böylece Maçka'dan bir türlü ayrılmak istemeyen Kirillos'un günün birinde İstanbul'a savuştuğu öğrenildi.

Gümüşhane Episkoposu Yervasyos ile Ankara'nın bu sırada af-

fettiği Melediyos, Papa Eftim'in çağrısını benimseyerek kongreye katılmaya yanaştılar. Yalnız Ankara'da affedilip Kayseri'ye gelen Konya Metropoliti Prokoposyos, kongreye katılma işine bir türlü yanaşmak istemiyor, bununla da kalmayarak Hıristiyan cemaati arasında Papa Eftim'e karşı ateş püskürüyordu. Ayrıca, Adliye Vekâletine Papa Eftim üstüne yakınmalarla dolu dilekçeler gönderiyordu. Kongreye katılmayı göze alan din adamları üzerinde olumsuz etkiler yapmaktan geri kalmıyor, onları Papa Eftim'in yolundan uzaklaştırmak için var gücüyle çalışıyordu. Onun bu davranışları Papa Eftim'i güçlükler içine atmaktan uzak kalmıyordu. Prokopyos, kongre erkânından genel sekreter İstimat Zihni, Avukat Filip gibi cemaat temsilcilerinden gördüğü saygı yüzünden şımarıyor, Eftimciliği yok etmek için Patrikhanenin istediği gibi çalışıyordu. Papa Eftim gibi bir adamın atıldığı girişime katılmanın aşağılatıcı, alçaltıcı bir davranış olduğunu söyleyerek ona inananları caydırmaya çalışıyor, onu gittiği gerçek din, ulus, milliyetçilik yolunda yalnız başına bırakmaya çalışıyordu. Bu sırada girişimiyle ilgili kimi işleri izlemek üzere Ankara'da bulunan Papa Eftim, Prokopyos'un bu densizliklerinden genel sekreter İstimat Zihni ile öbür arkadaşları aracılığıyla bilgi alıyordu. Her neye mal olursa olsun bu Metropoliti elde etmeye karar vermişti.

Bu inatçı, zararlı propagandacıyı Millî Hükümetin yardımıyla en sonra Ankara'ya getirmek zorunda kaldı. Amacı uğruna kullanarak kendisinden yararlanmayı bir kez kafasına koymuş olan Papa Eftim, Prokopyos'un Ankara'ya gelişinde onu parlak bir törenle karşıladı. Bu onmaz karşıtını yola getirmek uğruna birçok şaşırtıcı numaralar yaptı. Prokopyos, bu parlak karşılama karşısında gerçekten şaşırdı. Karşılayıcılarına mübalağalı minnet duygularını göstererek teşekkür etti. Ne var ki bu sırada Papa Eftim'e karşı yine son kerte sert davranmaktan, ona herkesin yanında hakaret etmekten bir türlü vazgeçmedi. Hele onun yüzüne karşı sövüp sayması, bu adamın içinde ne korkunç bir tiksinti, öç kazanının kaynamakta olduğunu gösteriyordu. Papa Eftim, bütün bu yakışıksız hırçınlıkları, saygısız davranışları, sövüp saymaları sonsuz bir peygamber sabrıyla gülümseyerek karşılıyordu.

Bu sövgüleri dinledikçe çileden çıkan adamları, Prokopyos'a haddini bildirmek üzere davranmak istedikçe Papa kaş-göz işaretleriyle onları güç durduruyordu. Bu yola gelmez adamın dinlenmesini sağlamak üzere yatacağı yatağı bile kendi eliyle, onun gözünün önünde düzeltiyor, böylece kendine inananlara da ideal uğruna ne yenilmez yutulmaz şeylere katlanmanın bir erdem olduğunu anlatmak istiyordu. Papa Eftim'in bu insanüstü dayanma gücü Metropolit Prokopyos'u şaşırtmakla birlikte ağılı dilini tutmaktan alıkoyamıyordu.

Ankara'da konuk edilen Prokopyos, Papa Eftim'in odada bulunmadığı bir sırada, oda arkadaşı Yervasyos'a şöyle dedi:

— Bu Papa Eftim ne tuhaf bir adam yahu? Yaptığım bunca hakaretlere karşı nezaketini koruyarak ikramlarda bulunmasına şaştım doğrusu. Kayseri'de başıma toplanan bir sürü heriften daha çok akıllı göründü gözüme. Şimdi bu adam bütün ulusunu, kilisenin yetkisini kişiliğinde taşıdığı gibi hükümetin de güvenini, sevgisini kazandığı, gördüğü yardımlardan anlaşılıyor. Böyle olduğuna göre hiç kuşku yok ki yaptığım davranışlara karşı her türlü kötülüğü yapmak elinde iken bakıyorum karşımda bir sıra papazı gibi son kerte itaatli, saygılı duruyor ve o oranda da nazik davranıyor. Şaştım bu haline ve sabırlarına doğrusu! Kendisine yaptıklarımdan da vicdan azabı duymaya başladım.

Bunları söyleyen Prokopyos, Yervasyos'tan da onun üstüne neler düşündüğünü sordu. Yervasyos'tan edindiği bilgi, Prokopyos'u daha çok şaşırttı. Prokopyos, görüşmek üzere Papa Eftim'i Zencidere Manastırı'na çağırdı. Ertesi gün sabahleyin başında kara bir kuzu derisi Kuvayı Milliyeci kalpağı, sırtında bir avcı giyneğiyle Papa Eftim'in Zencidere Manastırı'na çıkagelişi bağnaz Prokopyos'u hem şaşırttı, hem de öfkeden küplere bindirdi.

Bu sinir üzerine yine Yervasyos'a:

— Bak, bak, şuna bak, dedi. Papaz kılığını da bırakmış. Ne dersin buna sen?

— Evet, Papa Eftim, kilise dışında papaz giyneği giymiyor. Fakat ne beis var sanki?

— Papazlığa yakışmaz bu davranışı. Hem de cezayı gerektirir.

— Cezası bir hafta papazlık yaptırılmamak değil mi?

— Evet.

— İyi ama Papa Eftim'in aylardan beri papazlık yaptığı yok ki.

— Ne yapıyor ya?

— Dindaşlarının, yurttaşlarının işleri için, koşup duruyor. Hem onun bu hususta ki görüşü, düşünüşü bambaşka.

— Ne gibi?

— O papazların kilise dışında ruhani giynekleriyle görünmelerinden, gezmelerinden yana değil pek. Ben de bu düşüncesinden yanayım doğrusu.

— Yaa, öyle mi? Bravo. Mademki öyle, ama...

Prokopyos gerisini getirmedi. Papaz Eftim, Ankara'nın bütün Kuvayı Milliyecileri gibi giyimli olarak odadan içeri daldı. O dönemin geleneğine göre yavaş yavaş ilerledi. Prokopyos'un önünde diz çöküp yere kapandı. Saygı ile onun dizini, sonra, elini öptü. Yervasyos'a da bu biçimde saygısını belirtti. Karşılarında el pençe divan durup buyruklarını bekledi.

Prokopyos hoşnut bakışlarla Yervasyos'a baktıktan sonra Papa Eftim'e okşayıcı bir sesle:

— Gel oğlum, söyle. Akşamdan beri ben söylüyorum, sen de dinliyorsun. Otur yanıma da biraz da sen söyle, ben dinleyeyim bakayım. İlk önce şunu sorayım sana. Bizi buraya ne diye getirttin? Amacın nedir? Açıkça anlat şunları bir hele.

Papa Eftim, din görenek ve geleneklerine göre ellerini bir kez daha öptükten sonra karşılarında diz çöküp oturdu.

Tatlı sesiyle şöyle konuştu:

— Aziz babalarım, sizlere zamanın nezaketinden uzun uzadıya söz etmeyi gereksiz görüyorum. Bunu âcizinizden çok daha iyi takdir buyuracağınıza inanıyorum. Yalnız şu kadarcık söyleyeyim ki böyle nazik bir zamanda güdücüsüz kalan Ortodoks Hıristiyan sürülerini gücümün yettiğince korumayı ve bu sürüleri, uğurlarına her türlü fe-

dakârlığı göze alacak, sizin gibi iyi ve sadık çobanlara teslim etmeyi, kendim için kutsal bir ödev bildim ve bunun içindir ki sizleri buraya çağırdım. İşte, Tanrı'nın inayetiyle bunu başarabilmekle son kerte hoşnut bulunuyor ve büyük bir övünç duyuyorum.

Kaçak çobanlarınca yüzüstü bırakılan ve yeryüzüne dağılmak üzere bulunan bu zavallı sürüleri hep bir araya topladım. Sizin gibi sadık ve kutsal çobanları bunların başına geçirmeyi de sanıyorum ki başardım. Benim görevim bununla sona ermiştir. Artık daha önce Tanrı'nın yardımıyla kurulması nasip olan Ortodoks Hıristiyan topluluklarını temsil eden yetkili meclisle karşı karşıya geleceksiniz. Onlarla birleşir, el ele verir ve hayırlı işler görürsünüz inşallah! Yalnız, bana düşen bir ödev daha var. O da sizleri hükümetimizin Adliye Vekiliyle tanıştırıp görüştürmektir. Bu vesile ile hükümet ve ulusun istediğini de öğrenir ve işleri ona göre tertiplersiniz.

Her iki yüksek rütbeli din adamı, Papa Eftim'in bu sözlerinden pek hoşnut kaldı.

Bir iki saat sonra Adliye Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in odasında karşılıklı oturuyor, genç adliyecinin kendilerini karşılamakta gösterdiği candanlık karşısında ne diyeceklerini bilmiyorlardı. Mahmut Esat Bey'in bu güzel karşılaması, her iki din adamının Papa Eftim'e karşı olan tutumlarında bir olumlu değişiklik, bir güven yarattı.

Adliye Vekâletinden pek hoşnut olarak ayrılan iki din adamı ayrı ayrı, kendi hesaplarına Papa Eftim'i koltuklamaya başladılar. Bu işin ucunda büyük bir payenin hayalini görür gibi olmuşlardı.

Bu davranışları, bıyık altından gülerek karşılayan Papa Eftim, onlara bildirmeden birdenbire ortadan yiterek Keskin'e gitti. İki gün sonra da iki din adamı, Mahmut Esat Bey'ce Adliye Vekâletine çağrıldı. Vekil, ufak bir giriş yaptıktan sonra onlara şu buyruğu verdi:

— Kayseri'de Ortodoks Türklerin bir kongre yapmak üzere olduklarını elbette biliyorsunuz. Kongre üyeleri şu sırada sizleri beklemektedir. Bunun için hiç vakit geçirmeden hemen kongreye yetişmek üzere yola çıkmalısınız.

Prokopyos, hemen bu buyruğa karşı geldi. Böyle bir kongrenin

toplanmasının gereği olmadığından, kilise işlerinin salt kilise ruhani başkanlarınca yönetilebileceğinden Kayseri'ye gitmeden de işlerin yoluna konabileceğinden söz ederek Kayseri'ye gitmeyeceğini kesin olarak bildirdi.

Adliye Vekili bunun üzerine, her iki din adamının Kayseri'ye gönderilmesi işini kendisi gibi yeni Dahiliye Vekili olan Fethi (Okyar) Bey'e bıraktı. Telgrafla da Keskin'den Papa Eftim'i Ankara'ya çağırttı.

Adliye Vekili, Prokopyos'a kendi kendilerine Kayseri'ye gitmezlerse jandarmayla gönderileceğini söylediyse de buna da aldırış etmedi. Yalnız Jandarma Genel Kumandanlığınca çağrılıp da sert davranışlar karşısında kalınca şaşırdı, ürktü. Bunun üzerine Kayseri'ye gideceğini, kendisine yol hazırlığı için birkaç gün zaman verilmesini diledi.

Keskin'den dönen Papa Eftim, Mahmut Esat Bey'in yanına koştu. Din adamlarının bir densizlik yaptıklarını anlamıştı.

Vekil, durumu Papa'ya anlattıktan sonra şöyle dedi:

— Bu adamdan ne sana ve ne de cemaatinize hayır var. Bunu bil. Bu küstah ve kibirli adam Erzurum'da bulunduğu sıralarda da sana karşı birçok yazı yazdı bize. Ne var ki bunların iftira olduğunu bildiğimiz, senin üzülmeni ve umutsuzluğa düşmeni istemediğimizden bunu senden gizlemiştik. Sana da gösterdiği diretici istekler üzerine bu adamı buraya getirdik. Aramızda kararlaştırıldığı üzere değinişlere de girdik kendisiyle. Ne var ki bu adam senin yolunda yürüyeceğe benzemiyor pek. Söyle ne yapacağız şimdi?

Vekille Papa Eftim, uzun uzun görüştü. Sonra yeni direktiflerle vekâletten ayrılarak Prokopyos'u görmeye gitti. Kaç gündür büyük bir bunalım içinde bulunan Prokopyos, Papa Eftim'i görünce her şeyi unutarak sevinçle boynuna atıldı. Yanaklarını öpüp kokladı, boğuk bir sesle hayıflanarak sordu:

— Nerdesin be oğlum? Bize haber vermeden ansızın gittin gözümüzün önünden.

Papa Eftim gülümseyerek:

— Keskin cemaatinin çağrısı üzerine oraya gittim. Durum gereği

ivedi yola çıkmak zorunda kaldığımdan yolculuğumu size bildiremedim. Af buyurun kusurumu, efendim. Sizi biraz üzgün ve kaygılı görüyorum peder. Canınızı sıkan bir şey mi oldu yoksa?

Prokopyos, küçüldükçe küçülerek, kızarıp bozararak jandarmanın kendisine karşı tutumundan yakınarak şöyle yalvardı:

— Aman oğlum, sen bilirsin. Ne yap yap kurtar bizi bu Jandarma Kumandanının elinden. İki ayağımızı bir pabuca sokarcasına sıkıştırıyor bizi, ille Kayseri'ye gidin diye. Neler çektik günlerdir bilsen oğlum. Şimdi, lafı bırakalım da hemen git. Hazırlığımızı görene dek burada kalmamız ve kendi başımıza yola çıkmamız için müsaade edilmesini sağla. Ne olursa senden olacak oğlum. Jandarma Kumandanı da hiç kuşku yok senin sözünden çıkmaz.

— Demek Kayseri'ye gideceksiniz?

— Mademki hükümetin buyruğu var. İster istemez gideceğiz oğlum. Elden başka ne gelir ki?

Papa Eftim, hemen gidip müsaadeyi aldı; din adamlarına bildirerek onları sonsuz sevindirdi.

Yalnız, iki din adamı Kayseri'ye Papa'nın da birlikte gitmesini istiyor, o da niyetini saklıyor:

— Aman peder, ne işim var benim Kayseri'de, siz büyüklerimiz varken? diyordu.

— İyi ama oğlum, bizim için Kayseri'deki kongre üyeleriyle anlaşmak olanaklarını göremiyorum pek. Senin beraberimizde bulunman herhalde gerekli, yoksa hiç de yararlı bir sonuç vermez bu girişim.

Papa Eftim nazlandıkça, Prokopyos daha çok üstüne düşüyordu. Papa Eftim en sonra gitmeye razı olmuş gibi yaptığında öteki onu kandırmışçasına çok sevindi.

Papa Eftim, Kayseri yolculuğundan önce Ankara'daki Ortodoks Türklerin yardımıyla Prokopyos'la Yervasyos'a zengin bir şölen çekti. Bu sırada Kayseri'deki vekiline haber salarak oraya varacakları gün için parlak bir karşılama töreni hazırlanmasını, bütün kongre üyelerinin bunda topluca bulunmalarını buyurdu. Ruhani başkanlar, Ankara'daki şölenden sonra, Keskin, Kırşehir üzerinden Kayseri'ye yollan-

dılar. Gerek Keskin'de, gerekse Kırşehir'de şimdiye dek görmedikleri bir biçimde karşılanıp ağırlanarak en sonra Kayseri'ye vardılar.

Kayseri Hıristiyanları, Papa'nın istediğinden de güzel bir karşılama töreni yaptılar. Episkopos Melediyos'un başkanlığındaki karşılayıcılar, onları şehir dışında karşılamış, avuçları çatlayıncaya dek alkışlamışlardı. Prokopyos, bu parlak törenin Papa'nın başı altından çıktığını hemen anlamıştı. Bu yüzden de ona karşı duymaya başladığı minnet borcunu ödemek için fırsat bekliyordu:

— Haydi, oğlum Eftim, dedi. Öne geç ve adamlarını karşıla. Bu parlak karşılama bize değil sana karşı yapılıyor.

— Hayır, peder yanılıyorsunuz. Gösterilen saygı bana değil sizedir. İnanınız sözüme.

— Bana karşı olsaydı, on gün önce yine bu adamlar, hakaretle beni manastırdan kovmazlardı.

— Yaaa! Fakat babalar çocuklarının kusurlarına bakmazlar aziz peder. Belki de şunun bunun iğfallerine kapılarak bir cahillik etmişlerdir. Siz, af buyurunuz lütfen. Bu kusurlarını şimdiden sonra hepsinin de anlayarak pişmanlıkla telafi edeceklerine güvenebilirsiniz. Buna ben aciz evladınız kefil oluyorum.

Halk, bu sırada büsbütün yaklaşıp da şapur şupur ellerini öpmeye başlayınca Prokopyos keyiften dört köşe oldu. Hele ellerine sarılıp öpmeye davrananları Papa Eftim'in iteleyerek kendisine göndermesi, Prokopyos'u ayrıca çok hoşnut etti. Hemen yol üzerinde hazırlanan bir büfede ağırlanan üç ruhani başkan sonra kocaman, süslü bir yaylıya binerek kalabalığın ortasında Kayseri'nin büyük kilisesine doğru yol aldı. Kilisenin önünde, avlusunda toplanmış, onları bekleyen çok büyük bir halk kalabalığı, kafile yaklaşınca alkışlamaya, "yaşa, var ol" diye bağrışmaya başladı.

Ruhaniler, kilisede yapılan kısa, gerekli ayinden sonra Metropolitlik konağının büyük salonundaki parlak törende yer aldılar. Papa Eftim, bir söylev vererek yapılacak kongrenin amaçlarından, bunun gerek ulusun, gerekse yurdun yararına olacağından, olması gerektiğinden söz etti.

İstimat Zihni ile birkaç kongre üyesi de Papa Eftim'in düşüncelerini destekler biçimde birer konuşma yaptılar.

Tören bittikten sonra daha önceden hazırlanan zengin bir sofranın başına geçildi. Kayseri'nin ünlü Gesi Bağlarının üzümlerinden yapılmış ak, kırmızı şaraplar şişelerde, sürahilerde ağızları sulandırarak gelin gibi süzülüyordu.

Doyasıya yiyip içen ruhaniler, buradan yine büyük, süslü bir arabaya binerek kartal yuvası Talas'ın yoluna koyuldular. Bütün yol boyunca sıralanmış Hıristiyan yığınları, gözleri yaşararak onları alkışlıyordu. Bu halk, Yunan savaşının, Pontosçuluk davasının başlarına ne büyük belalar açtığını, daha da açacağını biliyor, bu yüzden bu belaların karşısında paratoner gibi dikilen insan sevgisiyle dolu Papa Eftim'i, onun yanı sıra öbür papazları yürekten alkışlıyordu. Bütün kiliselerin çanları durmamacasına çalıyor, uzaktan uzağa havanın içinde çan sesleri sürükleniyordu.

Zencidere'ye varıldığında Manastırın yüksek duvarları önündeki geniş meydanla birlikte içerideki geniş avlu büyük bir kalabalıkla dolmuş, onları bekliyordu. Manastırın iki kanatlı yüksek kapısı önünde kürsüye çıkan Papa Eftim, güçlü sesiyle topluluğa umut, güven verici sözler söyledi. Herkesin gözünü yaşarttı.

Bu uzun söylev sona erince halk hep bir ağızdan:

— Çok yaşa, Papa Eftim! Var ol! diye haykırarak onu uzun uzun alkışladı.

Halkın yaşlı gözlerini gören Papa Eftim de ağlamaya, gözlerinden yağmur gibi yaşlar boşanmaya başladı:

— Var olsun asil Türk ulusu! Var olsun hükümet başkanımız Mustafa Kemal Paşa! Var olsun Büyük Millet Meclisi Hükümeti! diye üst üste bağırınca coşan halk da:

— Var olsun aziz Türk ulusu! Bin yaşasın Mustafa Kemal Paşa! Kıyamete dek var olsun millî hükümetimiz! diye bağırdı.

Koca meydan bağırıştan, alkış sesinden inledi. Papa Eftim, halka öbür papazları da alkışlamasını bakışlarıyla anlatarak şöyle bağırdı:

— Var olsun aziz babalarımız ve sadık çobanlarımız Prokopyos, Yervasyos ve Melediyos!

Bir kez de halk Manastır kilisesine giderek yapılan gerekli ayinden sonra ruhanilerin ellerini öptü, Papa Eftim'e başarı dilekleri yapıldı. Sonra halk dağıldı.

Papa Eftim, Manastır odalarına yerleştirdiği din başkanlarıyla kongre üyelerini tanıştırdı. Bu sırada Manastırdaki genel sekreterlik odasında kongre hazırlıkları sıtmalı bir biçimde sürüyor, kongre başkan vekili Avukat Filip, genel sekreter İstimat Zihni, geceli gündüzlü çalışıyorlardı. Papa Eftim, birer aziz saydığı konuk, din ululari üzerine halkın, kongre üyelerinin bütün saygılarını toplamaya çalıştığı sırada Prokopyos yine ona karşı türlü tedirgin edici eleştirilerde bulunuyor, onu acı acı düşüncelere, başarısızlık tehlikelerinin uçurumlarına doğru sürüklüyordu.

Hazırlıklar üzerinde düşünce tartışmaları yapılır, yeni Patrikhane yönetmeliğine temel olacak konular gözden geçirilirken bu yeni din örgütünde en yüksek payeyi kapmak hırsına kapılan Prokopyos, kendisine başlıca rakip saydığı Papa Eftim'in genel vekâlet ve temsilciliğinin sona ermesi üzerinde diretiyor, kararda bunun bir maddeyle açıklanmasını istiyordu. Papa Eftim, göz kaş işaretiyle ne yapacağını şaşıran İstimat Zihni'ye bunları tutanağa olduğu gibi geçirmesini anlattı. Papa Eftim, Prokopyos'un bununla da kalmayarak daha tehlikeli engeller çıkaracağını seziyor, son kerte üzülüyordu. Papa Eftim'in genel vekâlet ve temsilcilikten düşürülmek istendiğini anlayan kongre üyeleri toptan öfkelendiler. Hiçbiri böyle bir tutanağı kabul etmeyeceğini bildirdi. Bütün Anadolu Ortodoks Türklerinin genel vekilliğini, temsilciliğini şerefle taşıyan Papa Eftim'den bunları hiç kimsenin alamayacağını bağıra bağıra söyleyen kongre üyeleri, en sonra Prokopyos'un aklını başına getirdiler. Prokopyos, bu isteğinden ister istemez vazgeçtikten sonra, her yan sütliman oldu sanılırken bu kez de Episkopos Yervasyos'la Melediyos arasında daha büyük bir anlaşmazlık patlak verdi.

Kongre üyeleri, bunun tepkisiyle tedirgin oldular; öfkelendiler. Bu iki papaz da Papa Eftim'in girişimini yarıda bırakmak için kimi temelli sorunlar üzerinde anlaşmazlığa düşmüş gibi görünerek kongreyi sabote etmeye çalışıyorlardı. Bu düşünce tartışmalarının kavgaya, dö-

vüşe, boğazlaşmaya vardığı görüldü. Bir ara sinmiş görünen Prokopyos, iki papazın boğazlaşmasından yararlanarak yeni bir hır çıkarıp kongrenin toplanmasını geciktirmek için bunlardan birinin düşüncelerini destekleyerek kavgaya karıştı. Böylece, kongrenin ulusal kaderi toza dumana karıştı. Papa Eftim'in bu üç papaz arasında yaptığı aracılık hiçbir işe yaramadı. Üç papaz da kocaman hırsların kasırgasında birer toz zerresi gibi sürüklenmiş gidiyordu.

Papa Eftim'in en çok korktuğu, hükümet, ulus karşısında yüklendiği görevin yarıda kalması, bunun sonsuz utancıydı.

Papa Eftim, tatlılıkla yola gelmelerinden umudunu kestiği bu hırs kumkuması herifi artık zorla güçle yola getirmeyi aklına koymuştu. Artık, tatlı dilini bir yana bırakıp bir komiteci kimliği takınacak, bu duygusuz heriflerin karşısına bombayla çıkacaktı. Onları bombayla da yola getiremeyeceğini anladığı dakikada bir bomba ile onların da, kendisinin de canına kıyacak, böylece yeryüzünün en büyük utancından kurtulmuş olacaktı. Bu üç ruhani başkan, onun uzun yıllardır süsleyip büyüttüğü insancıl din umutlarını yok etmiş, onun içini kızgın rüzgârlar esen bir çöle çevirmişti. Bu üç adamın, onun üzerinde yaptığı yıkıcı etki çok büyüktü. Son başarısız günün gecesinde bu kapkara yıpratıcı düşüncelerle sabaha dek yatağında çırpındı durdu. Sabahleyin el bombasıyla süslü plan hazırdı.

Elinde okşayıp durduğu kara bir el bombasını acı acı süzüyor, odasında tek başına oturarak karşı yamaçları, mavi ufukları, yürüyen bulutları seyrederek günün saatlerini sanki kemire kemire bitirmeye çalışıyordu. Odasına hiç kimseyi kabul etmiyordu. Sonra gözlerini odanın döşemesine dikip bir şeyler mırıldanıyordu. Güneş en sonra, ufka inmiş, karanlık, hazırlanan yeni bir dramı örtmek üzere pencerelerden içeri dolmaya başlamıştı.

Günlük yaşayışında çok kımıltılı, çevik davranışlı bir adam olan Papa Eftim, akşam karanlığıyla birlikte bir zemberek gibi yerinden fırladı. Odanın kapısını koparacakmış gibi açtı.

Yandaki odanın açık kapısından muhafızı Yakup'a seslendi:

— Yakup, biraz gelsene!

— Buyurunuz, sevgili papam.

— İyi dinle beni Yakup. Bu gece çok önemli bir işe atılacağım. Kulakların her an kirişte ve sana seslendiğim zaman da gözlerin hep gözlerimde olsun.

Yakup, papanın öl dese ölecek en candan adamıydı.

— Hayhay, aziz papam!

— Manastırın kapısı kapandıktan, herkes odasına çekilip yattıktan sonra, bütün kıyı köşeyi gezecek, bütün ışıkların söndüğünü görecek, bana gelip haber vereceksin. Sonra da arkam sıra gelip beni gözleyeceksin.

Hani sana saklamak için birkaç bomba vermiştim ya. Onlardan birini de yanına al. Arkamdan gelerek girdiğim odanın kapısında kalacaksın. Sağı solu gözetleyerek tetikte olacaksın.

Bu buyruğu veren Papa Eftim, bombasını koynuna sokarak doğruca Prokopyos' un yattığı odanın kapısına gitti. İçerisini dinledikten sonra, kapıyı açmak isteyince kapalı olduğunu gördü. Kapının ayna tahtasına birkaç yumruk indirdi.

İçeriden Prokopyos, boğuk bir sesle:

— Kim o? Kim o? diye bağırdı.

Papa Eftim hırsla, öfkeyle titreyen sesiyle:

— Benim, ben, çabuk aç kapıyı. Çok önemli. Son kerte ivedi bir iş üstüne görüşmek istiyorum.

Prokopyos, kapıyı açtıktan sonra yine yatağına girerek yorgana sarıldı:

— Hayrola evlat?

İçeri bir yel gibi giren Papa Eftim, koltuklardan birine çöktü.

Papaza hiç bakmayarak kapının önünde bekleyen muhafıza seslendi:

— Yakup hemen git, Yervasyos ile Melediyos'u çağır gelsin, eğer gelmezlik ederlerse zorla getirmek zorunda olduğunu ve bunun için benden buyruk aldığını söyle. Haydi, çabuk ol.

Prokopyos, yorganın altında korkudan titriyordu. Papa Eftim'se oturduğu yerde hırsından soluyordu. Bu sırada öbür iki papaz da

şaşkın şaşkın içeri girdi. Odadaki sahneyi görünce şaşkınlıkları daha çok arttı.

Papa Eftim'in yüzünden düşen bin parça oluyordu. Onlar da korkup birer koltuğa iliştiler.

Papa Ettim, Yakup'a:

— İçeri kimseyi bırakma! diye buyurdu, kapıyı çarparak kapadı. Sonra ruhanilerin yüzüne karşı tükürür gibi:

— Efendiler! diye haykırdı, hükümet ve ulus bizden hizmet bekliyor. Bizi bunun için çağırarak buraya topladı. Bizse kişisel hırslarımıza tutsak olmuş, birbirimizi yıkmaya uğraşıyoruz. Kutsal mesleğimizin ödevlerini unutuyoruz. Üçünüz de kutsal bir üçlü gibi sevgi ve saygı ile birleşmeniz, bir ruh, bir gövde olarak görünmeniz gerekirken kişisel inanç ve düşünceleriniz uğrunda birbirinizden ayrılıyorsunuz. Hırslarınız sizi birbirinize düşman etmiştir. Hepinize ayrı ayrı yalvardım, ayaklarınıza kapandım. Ağladım, sızladım. Bunların hiçbiri size dokunmadı. Meğer yüreklerinizde zerrece acıma yokmuş sizlerin. Bunun da nedeni evlenip birer yuva kurmamanız, çoluk çocuk sahibi olmamanız, sevginin, şefkatin, acımanın tatlarını tatmamış olmanızdır. Bu bakımdan bağışlıyorum sizi. Ne var ki yüksek eğitim görmüş, nurlanıp aydınlanmış insanlarsınız ne de olsa. Zemin ve zamanı, onun gereklerini, hele her şeyden kutsal olan görevinizi değerlendirmelisiniz. Şu dakikada aranızdaki anlaşmazlığın, yaptığınız iğrenç kavgaların bizi, yarın ulus önünde rezil edeceğini düşünerek içim kan ağlıyor. Buna dayanamadığımdandır ki kesin kararımı verdim. Sizleri gecenin bu vaktinde uyandırmayı ve kararlarımın ne olduğunu anlatmayı son bir ödev edindim. Kesin olarak uyarıyorum sizi. Hemen şimdi kişisel hırslarınızı bir yana bırakınız, kucaklaşıp öpüşerek barışmanızı istiyorum. Yoksa bütün mukaddesatım ve namusum üzerine ant içiyorum ki...

Papa Eftim, sözünün burasında elini arka cebine atarak küçük bombasını çıkardı:

— İşte bu bomba ile... diye bağırdı ve sözünün sonunu şöyle getirdi:

— Manastırı havaya uçuracağım. Hepimiz birden yok olup gideceğiz. Hiç olmazsa bütün dünya bir kazaya kurban gittiğimizi sanır da bize acır. İnanınız ki...

Papa Eftim, sözünün sonunu getiremedi. Üç papaz birden gözleri korkudan fal taşı gibi açılarak onun ayaklarına düştü.

Ağlayarak şöyle haykırıştılar:

— Aman oğlum, sakın yapma bu deliliği. Barışacağız. Başka ne istiyorsan onu da yapalım.

Papa Eftim, âmirce Yervasyos'la Melediyos'a:

— Haydi, öyleyse ilkin ikiniz öpüşün. Sonra da Prokopyos'un elini öpün bakayım, diye buyurduktan sonra Prokopyos'a:

— Sen de onların alnından öp hele, dedi.

Ruhaniler hemen öpüştüler. Papa Eftim de bunun üzerine yumuşar görünerek gitti, hiçbir şey olmamış gibi gülümseyerek üçünün de elini öptü, sonra şöyle dedi:

— Yarın sabah, Tanrı'nın yardımına sığınarak kilisede cemaatin ve bizlerin katılmasıyla din ayinimizi yaptıktan, bu arada Yervasyos babamızın da yarına rastlayan ad gününü kutladıktan sonra kongreyi açacağız. dedikoduyu bırakıp kutsal ereğimize ulaşmaya çalışacağız. Sizlerden dileğim bu. Haydi, şimdi güle güle yatın. Gövdenizi dinlendirmeye bakın aziz pederlerim.

Papa Ettim, sonra hoşnut, odasına çekildi. Ertesi sabah, Manastırın kilisesi tıklım tıklım cemaatle dolmuştu. Bu da ancak Papa Eftim'in bütün gece uykusunu feda ederek çalışmasıyla meydana gelmişti.

Prokopyos' un başkanlığı altında otuzu aşkın papazın katıldığı ayin çok parlak oldu. Ayin sırasında Episkoposlar Papa Eftim'i haklı olarak kutladılar. Böylece Papa Eftim, kilisenin en büyük buyurucusu (megas konnomks) durumuna yükselmiş oldu. Hazırlanan sofralarda içkili şölenlerle bu güzel sonuç da ıslatıldı. Öğleden sonra kongre başlayacaktı. Üyeler birer ikişer Manastıra geliyorlardı. Bunlardan çoğu neşesiz, umutsuz görünüyordu. Dünkü tatlı umutları böyle kararan şey neydi? Şuydu, Papa Eftim ortalarda yoktu. Bu en mutlu

günde onun ellerinden, yanaklarından öpmek isteyen halk, onu nerede aradıysa bulamadı. Kongre üyeleri, sık sık kapıya dönüp duran başlar Eftim'in sabırsızlıkla beklendiğini gösteriyordu. Bir an geldi ki büyük salonu dolduran yüzleri bir umutsuzluk dalgası dolaştı. Bu sırada, Avukat Filip'le İstimat Zihni gelerek Papa Eftim'in rahatsızlığı yüzünden kongreye katılmayacağını söylediler. Bu haber, toplantıdakilerin üzerinde uğursuz bir kamçı gibi şakladı. Bağırmaya başladılar:

— Papamızı isteriz.

— Onsuz yapılan toplantıdan ne hayır gelir ki?

— Hasta ise ne duruyoruz? Ziyaretine koşalım.

Koca salon, bu seslerle uğulduyordu. Bu sırada Papa'nın hasta olmadığı, kimi can sıkıcı nedenlerden kongreye gelmediği fısıltıları kongreyi dolaştı. Bu fısıltı üzerine, üyelerin coşkunluğu, öfkesi arttı.

Daha yüksek sesle ortaya şöyle dilekler atmaya başladılar:

— Bu tarihî kongreyi Papamız açmalı ve başkanlığını o yapmalıdır.

Bunun üzerine on kişilik bir kurul kurularak Papa Eftim'in ziyaretine gönderildi. Papa Eftim'i hiç de rahatsız bulmadılar. Üç yüksek rütbeli papazın yine bir oyunbazlık yapıp kongreyi bozguna uğratacağından korktuğu için gelmediğini söyledi.

Kongre üyeleri, onu haklı bularak ikinci bir toplantı yaptılar, şöyle bir karar aldılar:

— Bizler, temsilcileri ve her hususta yetkili vekilleri bulunduğumuz cemaatlerimizce genel vekil ve delegemiz olan Papa Eftim'in bütün dilek ve isteklerini yerine getirmekle görevlendirildik. Papamızın görevine son vermeye ya da yetkisini sınırlandırmaya ne bizlerin ve ne de Episkopos efendinin had ve hakkımız yoktur. Bu nasıl olur? Bu kötü akım hangi kaynakların telkin ve esini ile atılmıştır ortaya? Bunu herhalde öğrenmek istiyoruz. Bunu sağlamak üzere de Episkopos efendilerin toplantımıza hemen şimdi çağrılmasını ve amaçlarının kendilerinden sorulup öğrenilmesini de son kerte gerekli görüyoruz.

Böylece toplantıya Episkoposlar da ister istemez katıldılar. Avukat Filip şöyle konuştu:

— İlk önce müsvedde olarak yazılmış olan tutanağı müsaadenizle okuyacağım. Eğer aranızda buna karşı herhangi bir itirazı olanlar varsa söylesin ve tutanakta da kesin biçimini alsın da kongrede gereksiz tartışmalara yer kalmasın.

Kurul üyeleri tutanağı alkışlarla benimsediler. Prokopyos başta olarak öbür papazlar da ister istemez tutanağı uygun bularak doğruladılar. Bundan sonra kurul Papa Eftim'e giderek tutanağı okudu, onu kongreyi açmaya çağırdı. Başkanlık kürsüsüne çıkan Papa Eftim, Orta Anadolu, Karaman Türkleri şivesiyle şöyle bir konuşma yaptı:

— Aziz pederler! Sayın cemaat ve kilise vekili arkadaşlar! Hepinizi can ve gönülden selamlayarak kongremizi açıyorum.

Ortodoks Hıristiyan cemaatlerimizin ve kutsal kilisemizin mutluluk ve kurtuluş için gereken kararı almak üzere bugün burada babamız aziz Vasiyos'un kutlu makamında toplanmış bulunuyoruz. Ne mutlu bize! Bu kutsal toplantıda alacağımız karar bütün Ortodoks Hıristiyan dünyasını ilgilendireceğinden dolayı pek önemli, çok değerli ve o oranda haklı ve kutsaldır. Hıristiyanlığımızın temeli olan kilise birliğimize ayrılık sokarak onu yıkmak girişimi, hiçbirimizin akıl ve hayalinden geçmez.

Ancak uygar insan topluluklarına göre kutsal Ortodoks kilisemizi lekeleyecek her türlü aykırı girişimlerin her ne yandan herhangi bir kişinin eliyle gelirse gelsin, onları eleştirmek ya da karşısına dikilmek her Ortodoks için bir ödevdir. Nitekim biz de kiliseyi korumak amacıyla Doğu Hıristiyan Cemaat ve kiliselerinin bir zamanlar Roma merkez kilisemize karşı yaptığı şeyi yapacağız. Merkez kilisemizde, bir Anadolu cemaat ve kiliseleri adına görev yapan ruhani memurlarımızın, kutsal dinimize ve kilisemize aykırı olan ve burada açıklamaktan utanç duyduğum davranışlarından dolayı kilisemizi korumak istiyoruz. Merkez kilisemizde görevli ruhanilerimiz, görevlerini kötüye kullanarak, lekesiz ve kutlu dinimizi siyasete alet etmekle din

ve kilisemizi ve onu temsil eden Anadolu cemaat ve kiliselerini lekelediklerini ve zor duruma düşürdüklerini hep biliyoruz. İşte onların işledikleri kişisel yanılgıdan dolayı kilise ve cemaatlerin sorumluluk kabul etmeyeceklerini bugün alacağımız kararla ispatlayacağız. Bütün uygar dünyaya karşı kutsal dinimizi ve kilisemizi lekeden kurtaracağız, şanını arttıracağız ve daha da yükselteceğiz. Haklı ve kutsal davamızda yardımcımız Ulu Tanrı ve kutlu İsus Hristos' tur.

Papa Eftim, bu söylevinden sonra kongrenin genel kararıyla İstanbul'daki siyasete, hıyanete bulanmış Patrikhaneyi bir kenara iterek onun bütün yetkileriyle gereçlenmiş bir Ortodoks Türk Patrikhanesinin temelini attı. Papa Eftim patrikliğe, Prokopyos Patrik yardımcılığına atandı. Hepsi de halktan olmak üzere bir Sen Sinod Meclisi seçildi. Ufak tefek karşı koymalar bir kenara bırakılacak olursa bütün Ortodoks cemaatleri, bu Ulusal Patrikhaneye kapılandı.

(Ne yazık ki daha sonraları bu konuda pek çok gürültüler, konuşmalar olacak, Papa Eftim, küskün Ankara'ya dönüp orada yaşayacaktı. Zaferden sonra, Anadolu'nun Hıristiyan Türkleri Yunanistan'a gönderilip İstanbul'un Hıristiyan Bizanslı, Yunanlı Rumları yerli yerinde bırakılacak, Papa Eftim, böylece bu kendisine düşman Megalo İdea'cı Bizanslı cemaatle karşı karşıya kalıp bir avuç cemaatiyle küskün yaşayışını İstanbul'da sürdürmeye çalışacaktı.)

MERZİFON AMERİKAN KOLEJİ'NDE PONTOS CEPHANELİĞİ

Yurdumuzda herhangi bir kişiyi, istediğinizi sevebilirsiniz. Kardeşiniz gibi, arkadaşınız gibi, babanız gibi sevebilirsiniz. Fakat bu sevgi sizi ulusal varlığınızı, bütün sevgilerine rağmen herhangi bir kişiye, herhangi bir sevdiğine vermeye yol açmamalıdır.

Mustafa Kemal

Merzifon'un bir yanındaki geniş, düz bir alan üzerinde ak yağlı bo-

yayla boyanmış Amerikan Koleji'yle Amerikan Hastanesi uygarlığın pırıl pırıl birer kuruluşu olarak bu yoksul toprağı süslüyordu. Hemen onun yanı başında Hıristiyan Mahallesi sessiz yatıyordu. Kolejin bahçesinde iyi besili Hıristiyan çocukları, ortalığı gürültüye boğuyor, izcilerin boruları, trampetleri, bitmez tükenmez gürültüleriyle buraya bir okuldan çok bir kışla havası veriyordu.

Bütün Türkler, burada gizli bir şeyler döndüğünü seziyorsa da bunların neler olduğunu anlamıyordu. Yalnız, bunların, Türkler için ürkütücü karanlıklar taşıdığını da biliyorlardı.

Yepyeni aygıtları, bilgili, becerikli Amerikan doktorlarıyla değerli bir uygarlık yuvası gibi görünen Amerikan Hastanesi'ne nasılsa girmiş olan bir Türk kadını, bir buçuk yıldır burada çalışıyordu. Hasta bakıcı olarak çalıştığı bu yerde son günlerde tuhaf yaralılara rastlıyordu. Kurşun yaralarıyla örtülü bu gövdelere bu kurşunları yerleştirenler kimlerdi? Bu adamlar, hep Rum'du. Bunlara kurşun atanlar Türk askerinden başka kim olabilirdi? Hasta bakıcı daha çok geceleri büyük Amerikan kamyonlarının homurtularla hastanenin bahçesine girişini görüyor, bunlara gittikçe bilinçlenen bir merakla bakıyordu. Birkaç kez bu kamyonlardan yığınla fişek armaları kuşanmış silahlı çetelerin indiğini gördü. Gözleri fal taşı gibi açılmıştı. Hastanenin bodrumuna inen merdivenlerden, bahçeye doğru uzanan gizli yollardan ilk günlerde hiçbir şey anlamayan hasta bakıcı, zamanla bahçenin altının da gizli sığınaklar, barınaklar, silah depoları olarak hazırlandığını, şimdi, buraların gizli amaçlar için vızır vızır işlediğini anladı. Geceleri nöbette olduğu saatler, tuhaf gürültüler, silah şakırtılarına benzeyen sesler, hızlı, kuşkulu ayak sesleri işitiyor, kimi zaman da kamyonlardan boşaltılan yığın yığın silahı Kolejdeki delikanlıların yeraltı depolarına indirdiğini görüyordu. Artık gözleri dört açılmıştı.

Bütün bu amaçların, Türkleri öldürmek için yapılan bir hazırlık olduğunu artık iyice anlamıştı. Amerikan doktorlarının, yönetim adamlarının melek gibi yüzleri arkasında demek ne şeytanlıklar yatıyordu. Hele bir gece muşambalara sarılmış ağır makineli tüfeklerle topların kamyonlardan indirilip yeraltı sığınaklarına sokulması, bardağı taşırmıştı.

Hemen, Amasya'ya varıp 5. Kafkas Tümeni Kumandanı Cemil Cahit (Toydemir) Bey'i bularak bütün gördüklerini, işittiklerini anlattı. Kumandan, bunu bir raporla Ankara'ya bildirdi. Mustafa Kemal, Merzifon'daki Amerikan kuruluşlarının, Tavşandağı Rumlarının yataklık ettiği Pontosçularla sıkı ilişki kurduğunu biliyordu. Bu sorunun da çözümlenmesine sıra geldiğini anladığından Pontosçuların azraili Topal Osman'ı Ankara'ya çağırttı.

*

Samsun'da sekiz yüz kişilik milis alayı ile karargâh kurmuş olan Osman Ağa, Samsun'un içinde cirit atan Pontosçuları ya büsbütün temizlemiş ya da dağlara kaçırmıştı. Karadeniz sıra dağlarının yeşillikleri üzerinde barınmaya çalışan son Pontos yuvalarını da gönderdiği kalabalık müfrezelerin, düzgün güçlerin yardımıyla yok etmeye çalışıyordu. Hem Milis Alay Kumandanı, hem de Giresun Müdafaayı Hukuk Derneği başkanı, ayrıca Belediye başkanı olan Osman Ağa, Pontosçuların Pontos cumhuriyetinin merkezi olarak düşündükleri Samsun'dan her yana kolayca yetişiyor, yaramazlıkları zerrece acımadan bastırıyordu.

Mustafa Kemal'den aldığı çağrı üzerine yine kendisine önemli bir iş düştüğünü anladı. Yanına çakı gibi on beş Karadeniz uşağı alarak en kısa yol olan İnebolu'ya indi. Bu Karadeniz zıpkaları, başlıkları giyinmiş, tepeden tırnağa silahlı Karadeniz uşaklarının İnebolu iskelesine ayak basışıyla İnebolu Rumları çil yavrusu gibi dağıldılar. Kepenkleri gürültüyle indirip Rum mahallesine savuştular. Yunan savaş gemilerinin ikide bir gelip Türk mahallelerini topa tutuşu, Karadeniz kıyısını dolduran Pontos hastalığına yakalanmış yığınlarca Hıristiyanı canlandırıp umutlandırıyor, buralardan yapılacak bir Yunan çıkarması olayının yaklaştığı kanısını uyandırıyordu.

Onların başlarının bir tek belası vardı. O da Topal Osman'dı. Daha geçenlerde Sinop'ta yakaladığı birkaç Giresunlu Pontos çetesini Gülnihal vapurunun ocaklarına diri diri atarak yakmıştı. Bu olay yıldırım hızıyla her yana yayılmış, her Pontos çetesini bir kez titretmişti. Bundan daha kötü ölüm can sağlığıydı. İşte, şimdi İnebolu'ya

on beş kişilik koruyucusuyla inen Osman Ağa, bura Rumlarının hemen bu korkunç, gerçekten insanca olmayan olayı düşündürmüştü.

Gümüş kakmalı, süslü mavzeriyle Osman Ağa'nın arkasından kıvrak kıvrak yürüyen milisler, İnebolu Müdafaayı Hukukçularıyla Kuvayı Milliye müfrezesince kardeşçe karşılandılar. Karşılayanların başında Kaymakamla Belediye Başkanı vardı. 2 Kasım 1920'de Kastamonu'ya varan Topal Osman Ağa ile adamları Kâzım Karabekir Paşa'nın Kars'ı kurtarması şenliğine katıldı. O, Kâzım Karabekir'in Doğu Cephesi saldırısından önce bin kişiye yaklaşık bir milis gücü örgütleyip göndermişti. Onun için Kars zaferine herkesten çok onun sevinme hakkı vardı.

Sinoplu Rasim Bey'in ulusal müfrezesi de bugünlerde Ankara'ya çağrılmıştı. Osman Ağa onunla birlikte gitmek üzere Kastamonu'da epeyce beklemişse de en sonra Sinop'ta padişahçı kimi kımıldamalar görüldüğünden Rasim Bey müfrezesinin Ankara'ya gidemeyeceği anlaşılmıştı. Bu sırada Ankara'dan Dahiliye Vekili Doktor Adnan Bey'den gelen telgrafta, Osman Ağa'nın Rasim Bey'i beklemeksizin hemen Ankara'ya doğru yola çıkması buyuruluyordu.

Bu buyruk üzerine adamlarıyla yaylı arabalara atlayan Topal Osman, yaylıların damında trampet çalan güz yağmurlarının düş veren gürültüsünü dinleyerek ağaç denizinin içinden Ankara bozkırlarına doğru yollandı.

*

Ankara'da Mustafa Kemal, Osman Ağa'yı kişisel konuğu olarak ağırladı. Getirdiği silahlıları Direksiyon'un çevresinde nöbet beklemek üzere sahiplendi. Sonra Adnan Bey'i de çağırarak Merzifon'daki Amerikan Koleji ile hastanesi işini görüştü. Buranın bir Pontos kurmay karargâhı olduğunu en ağırları da içinde olarak büyük bir silah deposu durumuna geldiğini anlattı. Pontosçuluk üstüne uzman kesilen Osman Ağa bu eşek arıları yuvasını da temizlemek buyruğunu alarak Merzifon'a doğru yola çıkmaya hazırlandı. Bu sırada Samsun'daki sekiz yüz kişilik milis alayı da Samsun dağlarını tarayarak Amasya'ya doğru yola çıkmıştı.

Osman Ağa, alayı ile Merzifon dolaylarında buluştu. Bir gece Mer-

zifon Koleji, Amerikan Hastanesi, Hıristiyan mahallesi ansızın sarıldı. Hastanenin bütün doktorları, müstahdemleri, kolejin bütün öğretim, yönetim üyeleri hizmetlileri, öğrencileri toplanıp enterne edildi. Bir yandan da bütün Hıristiyan mahallesinde oturanlar, yediden yetmişe ikişer kolla oradan uzaklaştırıldı. İçinde askerî mülkiyelilerin de bulunduğu araştırma grupları hastaneyi, koleji baştan başa arayıp taradılar. Pek çok Pontosçu yazılar, mektuplar, mühürler, Pontos bayrağının yanı sıra okulun, hastanenin altındaki tünellerde, beton sığınaklarda binlerce tüfek, ağır, yeğnik makineli tüfek, sandıklar dolusu bomba ele geçirdiler. Hıristiyan mahallesindeki büyük kilisenin de altı, üstü, içi, dışı, silah ve cephane doluydu. Özel evlerin bodrumları, tavan araları da silah deposu gibiydi. Karadeniz uşakları, her yeni depoyu ele geçirdikçe güldürücü sövgüler savuruyorlar, şaşkınlıktan şaşkınlığa düşüyorlardı. Araştırmalar, çok uzun sürdü.

Amerikalılara hiç kimse el sürmedi. Hiç kimsenin burnu kanamadı. Yalnız, Osman Ağa Pontosçuların, Karadeniz dağlarındaki Türk köylerini yakarken kendisine öğrettikleri ateş oyunlarını uygulayarak bütün bu Pontosçu Hıristiyan mahallesini ateşe verdi. Geceleyin Merzifon'un gökleri kıpkızıl kesilip kapkara dumanlar, mermiler, büyük gürültülerle patlıyordu. Evsiz, barksız kalan Hıristiyan halk, Orta Anadolu azınlıklarının yoğun olarak bulunduğu kasabalara doğru yola çıkarıldı. Megalo İdea kim bilir daha ne mutlu toplulukların başını yiyecekti. Ne yazık ki bu zavallı insanlar, kendilerini o melun siyasetin değil de Türk hükümetinin bu duruma getirdiği kanısındaydılar. Böyle düşündükçe de mutsuzluklarının gerçek nedenini hiçbir zaman anlayamayacaklardı.

*

Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa, Genelkurmay Başkanlığına şöyle bir yazı yazdı:

"Merzifon'da Amerikan Hastanesi'nde ve kolejinde yer altında gizli tüfek, bomba gibi silah ve cephaneyle silahlı kimi Hıristiyan köylülerinin buralarda saklandığını ve hastane sorumlularının Tavşandağı'nda oturan Hıristiyan köylülerle gizli ilişkilerde bulunduğunu bir

buçuk yıl hastanede bulunduktan sonra iki buçuk ay önce çıkan ve şimdi Amasya'da Şefkatli İslamiye yurdunda çalışan bir Türk kadını haber vermiştir. Silah aranması ve bu kuruluşun aranılması buyruğu 5. Tümen Kumandanlığınca Amasya Mutasarrıflığına verilmiş ve bu aramanın yapılması sırasında memurlarca Amerikalılara iyi davranılmıştır."

Hükümet bu aramayı, İstanbul'daki Amerikan temsilcisi Amiral Bristol'a bildirdi ve sonra bütün vekiller kurulunun imzasını taşıyan şöyle bir bildiri yayımladı:

"Yunan donanmasının Ereğli'yi ve son olarak İnebolu'yu bombardıman etmesi ve geçen gün de Averof' la bir başka Yunan torpidosunun Bartın kuzeydoğu yönünde seyretmesi gibi olaylarda düşmanca deniz kıyılarımıza saldırı yapılması ve oralarda düşmanla kendilerinden yana olan Rumlardan ulusumuza karşı yararlanmaya kalkışması, yurdun savunması için olağanüstü tedbirlerin alınmasını gerektirdiğinden 12 Haziran 1921 tarihinden başlayarak Karadeniz kıyısındaki bütün kazaların savaş bölgesi ilanı karar altına alınmıştır."

Merzifon Amerikan Hastanesi'yle Kolejin basılarak topa varıncaya dek her türlü silahla dolu depoların ele geçirilmesi, Topal Osman'ın Hıristiyan mahallesini yakışı, İstanbul'daki bütün işgalcileri hop oturtup hop kaldırdı. Fransız, İngiliz ve İtalyan temsilcileri Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e bir protesto telgrafıyla başvurdular.

Yusuf Kemal Bey onlara 1921 Eylülünün 15'inde aşağıdaki yanıtı verdi:

"Hâlen İstanbul Patrikhanesi'nin uzun zamandan beri Karadeniz kıyılarında merkezi Samsun olmak üzere bir Rum hükümeti kurmak uğruna çalışan Yunan hükümetiyle birlikte davrandığı anlaşılmaktadır. Birçok gizli dernekler ki bunlardan en önemlisi 1904 yılında kurulan Pontos Derneği'dir. Yıllardan beri bu erek uğruna çalışmışlardır. Bu örgütlerin askerce ve adli alanda dahi çalışmalara değgin yönetmelikleri, heykelleri, silahları, bayrakları, madalyalarıyla derneğin mührü geçen baharda kulüplerinde ele geçirildiğinden artık bu hususta kuşkuya yer kalmamıştır. Bu arayıp tarama yapıldıktan

sonra sonuç, Amerika Olağanüstü Komiseri Amiral Bristol cenaplarına bildirilmişti. Bundan dolayı geçen bahardan beri Büyük Millet Meclisi Hükümeti geçen olaylar üstüne kesin bilgilere sahip bulunmaktadır. Hükümet burada da İzmir darbesinin yinelenmek istendiğini biliyordu. Karadeniz Rumları, her türlü insanlık ve hukuk kuralları dışında silahlandırılıp örgüt altına alınarak İzmir'de olduğu gibi hızlı bir çıkarma işine başvurmak üzere onların yardımını sağlamak ve böylece çoğunluğu meydana getiren Müslümanları Rum azınlıkların yönetimi altına almak, sonra hiçbir müdafaaya rastlanmadan yurda sahip çıkmak için bu Müslüman çoğunluğun yok edilmesi düşünüldüğünü biliyordu.

İşte yukarıda anlatılan aramadan önce Yunan destroyerlerinin Karadeniz kıyısındaki Türk toprakları üstünde olan projeleri, Mondros Bırakışması'ndan sonra bütün genişliğiyle tazelenmiştir. Hükümetin içinde bulunduğu güç durumdan yararlanan Samsun Metropoliti, Karadeniz kıyısındaki Türk topraklarına Rusya'dan ve içerisinden getirilerek yerleştirilecek Rumlarla ve böylece o bölgedeki azınlıkların sayısını çoğaltmak ve yoğunlaştırmak çalışmalarıyla uğraşmak üzere komisyon kurmuştu. Bundan önemli ve çok sayıda silah ve cephane yurt içine sokularak Rumlara dağıtılmakta ve öbür yandan çeteler örgütlenmesi harıl harıl sürmekteydi.

İzmir komplosunun yarattığı ulusal kımıltı ve meşru savunma üzerine Yunanlılar, bütün güçlerini sözü geçen bölgelere yıkmak zorunda kaldıklarından Karadeniz kıyılarında tasarladıkları proje uygulanamadı.

Ne var ki son zamanlara dek hâlâ varlığını sürdüren ve ilk zamanlar iyice silahlandırılıp düzenlenmiş olan Rum çetecileri, bu saldırgan davranışlara karşı hiçbir silah ve örgüte sahip olmayan Müslümanlara yaptıkları zulümler ve işkencelerle hükümetin dikkatini çekmekten uzak kalmadılar.

ARARAT VAPURU VE SONRASI

Uçurumun kenarında yıkık bir ülke, türlü düşmanlarla boğuşmalar, yıllarca süren savaş.

Mustafa Kemal

Türk ordusunu "Tasfiye Etme Komisyonu" toplantısında Padişah'la İşgal ordularının çıkarına çalıştığı kanısını veren, Avrupalarda eğitim görmüş, birkaç yabancı dil bilen kültürlü, alçakgönüllü Kurmay Albay Kemal Bey, ellerini göbeğinin üstünde bağlayarak Komisyon Başkanının sorusuna son kerte saygılı, içten görünen bir davranışla şu yanıtı verdi:

— Sayın başkanım, İstanbul'da yüz elli değil ancak on altı topumuz vardır, bunun yüz elliye çıkarılması için eksik olanların satın alınması gerekir!

Komisyonda yer alan bütün Türk subayları, yüz elliyi aşkın topun Anadolu'ya kaçırılmış olduğunu anlayarak sevindiler. İşgalci subaylar da İstanbul'da bu kerte az topun bulunuşuna ayrıca sevindiler. Komisyondaki Türk subayları en koyu Padişah yanlısı görünerek bu önemli yerde görev almış Kuvayı Milliyeci dövüşçülerdi. Hele ellerini göbeğinde bağlayarak "masumca" davranışları, sözleriyle işgalcilere kül yutturan Türk subayı Kurmay Albay M. Kemal (Koçer), İngilizlerce tutuklanıp Bekirağa Bölüğü'ne kapatılan, sonra bir ara bırakılıp yine tutuklanarak Malta Adası'na sürgün edilen Galatalı Şevket Bey'in yerini hakkıyla almış olan adamın ta kendisiydi.

Anadolu'ya kaçırılan yüz elli topun serüveninde onun da parmağı vardı.

*

Albay M. Kemal (Koçer), çok küçük sıkı bir arkadaş topluluğunun başında Mim-Mim Grubu denen ulusal gizli örgütün demir çekirdeğini meydana getirmişti. Çevresindeki küçük arkadaş grubunda her türlü dişe vurulmuş, demir leblebi türünden militanlar vardı. Bunlar arasında Deniz Yüzbaşısı Safranbolulu Hakkı Bey, Üsteğmen Abdül-

vahap Bey, Yüzbaşı Bilal Bey, Yüzbaşı Zeki Bey, Piyade Üsteğmeni Saffet Bey, Üsteğmen Burhan Bey, Kayyum Ahmet Efendi vardı.

Kemal Bey, silah kaçakçılığını bir süre bunlarla yönetti. Sonra bu küçük gruba Teğmen İzzet Bey, Teğmen Necmi Bey, Topçu Teğmen Ziya Bey katıldılar. Bunların çevresinde gölgede çalışan iki kişi daha vardı ki onlar da muhabere subayı (Binbaşı) Cavit Bey ile Üsteğmen Ahmet Bey'di.

Kesin olarak Albay Kemal Bey'in buyruğunda çalışan ve bir yandan İngilizlerin, bir yandan da Mustafa Kemal'in tehlikeli görerek dağıttığı Karakol Demeği'nin gözünü daldan budaktan sakınmayan sivil-asker karması bütün seçkin üyeleri Mim-Mim Grubu çalışmaları içinde zengin bir kadro meydana getiriyordu. Tasviri Efkâr gazetesi sahip ve başyazarı Velit Bey, Karakol Derneği'nin cesur şefi Kurmay Albay Baha Sait Bey'in en yakın yardımcısı, Talim ve Terbiye Cemiyeti Başkanı Göz Doktoru Esat Paşa, Sait Molla'nın şifrelerini, Anadolu kulübünde alınan kararları haber veren Su Şirketi Müfettişlerinden Halit Bey, ünlü İngiliz casusu Mustafa Sağır'la ilk önce dostluk kuran, sonra casus olduğunu anlayarak haber veren Belçika Elçiliğinde çalışan Ferit Cevat Bey, sakallı süvari Yarbayı Aziz Bey, Hürriyet ve İtilafçılarla kumar arkadaşlığı yapmak bahanesiyle sırlarını haber veren eski sporculardan Kör Emin Bey, Erenköy dolaylarındaki Nadir Bey çiftliğini basarak Almanlardan kalma pek çok silahla cephaneyi ele geçiren Yüzbaşı Mehmet Ali Bey, Alemdağ menziliyle bağlantı kuran Kuzguncuk'taki Karakol Kumandanı Yüzbaşı Memduh Bey, ulaştırma işlerinde yararlılıklarıyla ün salmış hamallar kâhyası Salih Reis, Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa'nın yaveri Binbaşı Asım Bey, Çeliköz çiftliği dolaylarında türeyen çeteleri yok eden Yüzbaşı Aziz Bey, Beykoz dolaylarında düşman çetelerini yok eden Meclisi Mebusan Muhafız Taburu Kumandanı Reşat Bey'in kardeşi Murat Bey, Kandıra ile İzmit arasındaki Kuşçalı (Kutluca)köyünün gizli telgraf merkezini yöneten (sonra Büyük Millet Meclisi Telgraf Müdürü) Ali Bey, Anadolu ile gizli haberleşmeyi yapan İstanbul telgrafhanesinde Manastırlı Salih Bey, Posta Müdürü Nusret Bey, Posta Müdürü İhsan (Pere) Bey, Moralı Halit, kardeşi

Nail Beyler, propaganda servisinden Adil Bey, Veli Bey (sonraları Ankara Noteri), Yörük vapuru kaptanı Sait Bey, Paşabahçe vapuru kaptanı Ali Bey, Anastasya römorkörü kaptanı Sava ve oğlu, Teşkilatı Mahsusa'nın başkanı Yarbay Mehmet Ali Bey, Teğmen Ahmet Bey, Saraçhane müdürü Halit Bey, Yüzbaşı Ragıp Bey, Sarayburnu ambarında Boşnak Yüzbaşı Arif Bey, Sevkiyat Müdürü İsmail Hakkı Bey, yardımcısı Yüzbaşı Fevzi Bey, deniz subayı Yüzbaşı Murat Bey, Saraçhane ambarında Binbaşı Halit Bey, yardımcısı Yüzbaşı Ali Rıza Bey, Yüzbaşı Sabri Bey, Teğmen Ekrem Bey, makineli tüfek ve yedek parçalara bakan Teğmen Nâzım Bey, kaçak eşya arasına asker eşyası karıştıran Harbiye Nezareti Üçüncü Şube Müdürü Binbaşı Rifat Bey, Ahırkapı Müdürü Binbaşı Ziya Bey, Mim-Mim Grubunun isteklerini hemen yerine getiren fabrikatör Kemal (İbak) Bey, Bursa Tümen Yaveri Hamdi Bey ve eşi Kız Öğretmen Okulu Müdiresi Şekibe ile yardımcısı Bahriye hanımlar, deniz işlerinde Kurmay Kolağası Şevket Bey, Yüzbaşı Muhittin Bey, polis müdürü Ekrem Bey (General), Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'tan Konya delegesi diye İstanbul'a gönderdiği, Niğde, Konya ve dolayları kıtalarının mekanizma, makineli tüfek vb.lerini ulaştıran, istihbarat işlerinde de çalışan, İkinci İnönü Savaşı'nda başından, kolundan, başka bir yerinden üç kurşun yiyerek yaralanan, kurşun kafasında kaldığından uzun süre görme, tanıma duyularını yitiren 4. Tümen Yaveri topçu Yüzbaşısı İhsan (İdikut) Bey, Emin Ali Bey, İstanbul'daki Mim-Mim Gruplarının canını dişine takarak, dirimini hiçe sayarak çalışan militanları arasında bulunuyordu. Bunların da çevrelerinde nice adsız kahramanlar, Anadolu savaşını beslemek üzere var gücüyle çalışıyordu. Bunların yaptıkları başlıca iş, Anadolu'ya yararlı insan, silah ve cephane kaçırmaktı.

*

Anadolu'ya durmadan kendi başına türlü yollardan silah kaçakçılığı yapan Hüsnü (Himmetoğlu) Bey, bu kez Anadolu'ya büyük ölçüde bir parti cephane ile malzeme göndermeyi kafasına koyarak Harbiye Nezaretinde görevli Topçu Yarbayı Salih Bey'le konuşup anlaştı.

Ankara'ya giderek bundan sonra gizlice Fevzi Paşa'ya danıştı:

— Şimdiye dek ufak tefek sevkiyat yaptık. Bu kez büyük ölçüde götürmek istiyorum.

Paşa, ona şu salıkta bulundu:

— Biz ufak tefek sevkiyatı daha üstün tutuyoruz. Bu daha uygundur. Çünkü büyük ölçüde sevk ederken İngilizler yakalayacak olursa azar azar gönderdiklerinize de engel olabilirler. Bundan dolayı büyük ölçekten vazgeç. Parça parça göndermenizi sürdürelim, daha iyi olur.

Paşadan umudunu kesen Hüsnü Bey, kendi adına girişime geçti. Odesa'dan Rus göçmenleri taşıyıp durmuş olan sekiz yüz tonluk Ararat vapuru sorumlularına başvurdu. Direklerinde dalgalanan Fransız bayrağı, bu vapura bir dokunulmazlık bağışlıyordu. Mösyö Kalçiy'le on beş bin liraya uyuştu.

Şirketin istediği beş yüz lira peşin parayı bulmak son kerte önemli bir iş oldu. Hüsnü Bey'in cebinde yüz kuruş bile yoktu. Anadolucu birkaç arkadaşı bu parayı bulup ona vermekte gecikmedi. Şimdi iş asıl büyük parayı bulmaya kalıyordu. Eski Anadolucu gizli Felah Grubu'na başvurdu. Bu grubun başında bu sırada İstanbul Polis Müdürü olan Ekrem Bey (Paşa), Eyüp Bey (Paşa, sonra Hatay mebusu), Seyfi Bey (Paşa) bulunuyordu.

Bunlar, Hüsnü Bey'i dinledikten sonra:

— Ne yaparsan yap biz karışmayız, dediler.

Bundan sonra, Mim-Mim Grubu üyelerine açıldı. Onlardan ancak, o da bin güçlükle beş bin lira koparabildi. Yani bulabildikleri buydu.

Üç yüz yükleme işçisi Haliç'te demirlemiş olan Ararat'a yükleme buyruğunu bekliyordu.

Hüsnü Bey, Eminönü'nde Anadolu sevkiyat ambarında elleri böğründe düşünüp dururken her zaman kendisine uğrayıp bir çayını, kahvesini içen İstanbul'un kocaman kafalı, kısa boylu ünlü uğur getiricisi Pazar ola Hasan Bey çıkageldi. Hasan Bey'in selamlama biçimi "Pazar ola" ydı. Bu, uğur getirici sayılır, bütün esnaf ona ikramda bulunur, gönlünü hoş ederdi. Hüsnü Bey de derdini unutarak Hasan

Bey'i oturttu. İranlı çaycı Mehmet'e ısmarladığı demli çayları karşılıklı içtiler. Çaydan sonra Hasan Bey bir sandal gezisi istedi. Hüsnü Bey, sandalı tuttu. Hasan Bey, yalnız binip gitti.

Sonra gelen sandalcı, Hüsnü Bey'e şu ilginç haberi verdi: Pazar ola Hasan Bey kayıkla, Kasımpaşa önünde demirlemiş olan Ararat vapuruna gitmiş, bunun çevresinde tavaf eder gibi bir kaç kez dolaştıktan sonra uzaklaşmıştı.

Bunu uğur sayan Hüsnü Bey, bütün kaygılarını bir yana bırakarak 29 Ekim 1921 cuma günü gecesi Karaağaç'tan taşıdığı sekiz mavna dolusu malzeme ile cephaneyi, Ararat'a yanaştırarak başlarında Süleyman'ın bulunduğu üç yüz işçiye taşıttı. Bunlar, dört gece sabaha dek vinçsiz çalışarak işi bitirdiler. Ararat'a yüklenen eşya arasında kırk iki bin dokuz yüz elli dört top mermisi, iki seri ateşli top, yirmi altı sandık telemetre, dürbün, telefon vb. vardı.

Ararat, beşinci günü sabahı Haliç'ten çıkarak Dolmabahçe önünde demirledi. Hüsnü Bey, şirkete bir zarar gelmemesi için kumpanyanın acenteliğini alarak gemide "mallarının" başında kaldı. Hüsnü Bey, gemideki bu korku verici cephane yığınlarını çivi, demir, sabun gibi ticaret eşyası olarak gösterdi.

Sabahleyin, Kızkulesi önüne vararak İngiliz kontrolünden geçmek üzere hazırlanan gemiye yeni bir iş daha çıktı:

Muaveneti Bahriye Başkanı Albay Nâzım Bey'den Hüsnü Bey'e gelen mektupta şöyle diyordu:

"Aman! Benim iki tayyarem var. Bunları da al götür."

Hüsnü Bey, bu tehlikeli işi gruba danışmak zorunda kaldı:

— Aman, dediler, koskoca tayyareleri İngilizler görür, çok tehlikeli iş. Bir yakalarlarsa gemi de gider, sen de gidersin.

Hüsnü Bey, her şeyi göze alarak iki uçağı da yükledi. Manifestoya da ticaret eşyası diye yazdı.

Ararat, 2 Kasım 1921 sabahı, demir alarak Kızkulesi önüne varınca İngiliz kontrol kurulu geldi. Onları salona alan Hüsnü Bey, kahveler, viskiler, likörler, sigaralar sundu. Manifestoya şöyle bir göz atan kurul, gemiyi araştırmayı gerekli görmeyerek çekip gitti.

Ararat, Karadeniz'in dalgaları üzerinde nerdeyse korkuluklarına dek sulara gömülerek İnebolu'ya doğru giderken Hüsnü Bey, cephede en önemli düşman mevzilerini ele geçirmiş bir kumandanın duyduğu zevki duyuyordu. Tam yolla giden Ararat, kazasız belasız İnebolu'ya vardı. Mevki Kumandanı Nidai (General), Selami beyler gerek Ararat'ın yükünü, gerekse bunları binbir tehlike içinden aşırarak buraya getiren Hüsnü Bey'i kahramanlar gibi karşıladılar. Her zamanki gibi yediden yetmişe davranan İnebolulular bütün takalarını, kayıklarını seferber ettiler.

Gemi, otuz altı saatte boşaltıldı. İstanbul'daysa doksan altı saatte yüklenmişti.

Ankara'ya uçan müjde orada da benzer sevinci yarattı. Genelkurmay Başkanlığı, Hüsnü Bey'e Ankara'ya gidebilmesi için bir otomobil gönderdi. Hüsnü Bey, Ankara'ya vardığında Refet, Ali, Hikmet, Asım (Gündüz) Beylerle görüştü.

Yalnız, Mim-Mim Grubu kendi dışında bir yurtseverin böyle büyük bir başarı sağlamasını çekememek gibi bir durum aldı. La Francaise Şirketine verilmesi gereken dokuz bin beş yüz lirayı ödemedi. (Bu parayı sonradan Ankara ödemek zorunda kaldı.)

Hüsnü Bey, Ankara'dan İstanbul'a döndüğünde Reşadiye Caddesi'ndeki ambarı her zaman bir silah deposu gibi işledi durdu. Eşi dostu buraya her uğrayışında büyük bir kaygıyla birlikte bu yurtseverliğin derecesine karşı büyük bir saygı da duyardı:

— Ya bir baskına uğrasaydınız!

— Ölümü zaten göze almışız!

*

İstanbul'un bütün cephanelikleri, levazım depoları, Trakya'da, Küçükçekmece'de, Anadolu yakasında da Pendik sınırına dek uzayan bölgelerde toplanmıştı.

Bu yüzden Mim-Mim Grubu bu geniş bölgedeki cephaneliklerle, depolardaki bütün Türk sorumlularla anlaşmak üzere davranmış, bunu da başarmıştı. O dönemde Kuvayı Milliyeci, yurtsever olmayan siville askere de pek az rastlanıyordu. Bu yüzden bütün işgalcilerin

sözde kontrolünde olan eski Osmanlı Ordusunun silahlarıyla cephanesi Anadolu'nun yolunu tutmak üzere nöbet bekliyordu. Başlangıçta Anadolu'ya silah kaçırmak son kerte tehlikeli olduğu halde Fransızlarla yapılan Ankara Antlaşması'ndan sonra bu tehlike hemen hemen çok azalmıştı. Fransız hükümeti, Kuvayı Milliye ile arasındaki pürüzleri temizledikten sonra, İstanbul bölgesinde kendi kontrolündeki bütün cephanelik, depo ve ambarları resmî olmayarak Mim-Mim Gurubunun kaçakçılığına açtı. Kuvayı Milliye ajanları, ünlü Fransız ajanlarıyla baş başa verip Anadolu'ya yapılan silah kaçakçılığını daha rasyonel bir biçime sokmaya başladılar. Anadolu'ya gereken silahların gitmesine göz yuman Fransız İşgal Makamları, Kuvayı Milliyeci olduğundan cezaevlerine düşmüş, dirimleri tehlikede bulunan Türk militanlarını da birer bahaneyle serbest bıraktılar. Fransızlar, Türkleri sonuna dek sıkıştırıp Bolşevikliğe doğru itmenin tehlikesini anlamış, Mustafa Kemal'i ilerde Batının adamlarından biri olmak üzere ilk kez selamlamışlardı.

İstanbul'da şimdi Kuvayı Milliye'nin üç temelli düşmanı vardı. Bunların başında İngilizler, sonra Damat Ferit hükümeti, daha sonra Yunan casusluk örgütü geliyordu. Ne var ki Fransız casus örgütü Türkiye kozu için çalışmaya başlayınca Sakarya Zaferi'nden sonra Yunanlılardan büsbütün umudunu kesen İngilizlerin Intelligence Service'i de yön değiştirerek, el altından Türk karşı casuslarıyla anlaşmakta geç kalmadılar.

İtilaf Devletlerinin işgali sırasında İstanbul'a üç beş dil bilen aydın Ermeniler de gelmişti. Bunlar, Rusya'yı da görmüş, öğrenmişlerdi. 'Artık, ırkları yok eden sürgünler durdurulmalı, düşmanlıklar, kışkırtıcılara yöneltilmeli' diyorlardı. Bunların bir bölümü Fransız uyruğuna geçmişti. Akdeniz ile Karadeniz ulaşımını sağlayan "La Française" adındaki vapur kumpanyasını yönetiyorlardı. Fransızlarda, Türklere yardım etmek eğilimi uyanınca bu düşünce bu Ermenilerde çok güçlü bir yankı buldu. Böylece hem para, hem de uyruğu oldukları Fransızların teveccühünü kazanacaklar, hem de geçmişte yaptıklarını unutturarak Anadolu'da ve İstanbul'da arta kalan Ermenileri olsun kurtaracaklardı. Artık Türklerin eskisi gibi gerek İstanbul'a, gerekse Anadolu'ya egemen olacakları da anlaşılmaya başlamıştı. Bu

Ermeniler, düşündükleri gibi yaptılar ve bütün isteklerine ulaştılar.

Fransızlar, La Française kumpanyasının bütün gemilerini silah, cephane taşımakta serbest bıraktılar. Bunda bol para da vardı. Kontrol komisyonundaki memurlarına buyruk vererek bu gemilerin aranmasını engellediler. Kontroller ya hiç yapılmadı ya da üstünkörü yapıldı.

Fransız askerinin gözcülüğü altındaki bütün fabrikalarla depolardaki silahları, cephaneyi Kuvayı Milliyecilerin buyruğuna verdiler. Bunun için de Doğu şubesinden Dela Croix adında çok genç bir memur görevlendirdiler. Dela Croix, hem Millicilerle, hem de Fransız kumandanlarıyla görüşüyor, yardımı böylece sağlıyordu. Bu süre içinde ancak Bakırköy'de bir tek Fransız subayı korkaklık göstererek General Pellet'ten yazılı buyruk istemişti.

*

Böylece, silahla cephaneye kavuşan Mim-Mim Grubu, şimdi daha büyük bir güçlükle karşılaşmıştı. Bunları taşıyacak gemilerle bu gemilere ödenecek normalinden çok üstün para, birdenbire ön plana gelmişti. Artık depolar ele geçtikten sonra şimdiye dek yapılan ufak tefek silah kaçakçılığını bir yana bırakıp büyük çapta bir silah kaçakçılığına başlamak gerekiyordu. Oysa elde hiçbir araç yoktu.

Büyük bir parti silahla cephane elde etmedikçe durup dururken para bulmaya çalışmak da Kemal Bey'e olanaksız görünüyordu. Bunlar bulunduktan sonra para kendiliğinden gelebilirdi. Kemal Bey büyük ölçüde bir parti silahla cephaneyi ilk olarak Anadolu'ya ulaştırabilmeyi kafasına koyduktan sonra Harbiye Dairesi Topçu Şubesi Müdürü, onun kara gün dostu Erzincanlı Yarbay Salih Bey'in bürosuna uğradı:

— Salih, bir vapur bulursak bize cephane vermekte kolaylık gösterebilir misiniz?

Salih Bey, hiç ikircik göstermedi:

— Cephanelikler, ben iş başındayken sizin buyruğunuzdadır. Ne zaman ve neler isterseniz alabilirsiniz, isterlerse beni cephaneliklerin kapısında assınlar! Cephaneliklerimizdeki memurlarımız bu olağanüstülükleri karşılayamazlarsa, isteklerine göre de değiştirebiliriz. Durumu tehlikeye düşenleri siz Anadolu'ya aşırırsınız.

Salih Bey'den sonra Harbiye Dairesi Başkanı olan İhsan Paşa da Mim-Mim Grubu başkanına benzer garantiyi verdi.

Silahla cephaneyi böylece sağlayan Albay Kemal Bey, şimdi bunları İnebolu'ya götürecek geminin peşine düşmüştü. Bunu nerden, nasıl bulacaktı? Kafasını kurcalayıp duran bu soruya bir çıkar yol bulmak üzere ilk usuna gelen yere doğruldu. Sirkeci'de bir ardiyeye uğradı.

Burasını Birinci Dünya Savaşı'nda Kemal Bey'in kumanda ettiği alayda emir subayı olan, ona çok bağlı bulunan Himmetzade Hüsnü Bey işletiyordu. Hüsnü Bey'in ardiyesi Anadolu'ya silah kaçıran bir şebekenin merkeziydi. Son kez İnebolu'ya gönderdiği gırtlağına dek yüklü Ararat vapuru, onun önem kazanmasını sağlamıştı. Hüsnü Bey'le karşılıklı oturup çaylarını içerlerken Kemal Bey:

— Hüsnü, dedi. Gerçekten, böyle ufak tefek silah kaçakçılığıyla Anadolu'yu besleyemeyiz. Ancak senin Ararat vapuruyla yaptığın gibi bir atılımda binlerce ton silah ve cephane gönderebilirsek temelli bir iş görmüş olabiliriz. Türk ordusunu ancak böylece besleyebiliriz.

Cephelerin ateş sağanakları altında yetişen genç subay eski kumandanının düşüncelerine hemen ortak oldu.

— Ben size vapuru sağlayacağım, dedi. El sıkışıp ayrıldılar.

Albay Kemal Bey, birkaç gün sonra yine ardiyeye uğradı. Çaylarını içerlerken sordu:

— Hüsnü, galiba yine avuntu?

— Hayır, vapuru buldum. Hem bin ton cephane alacak.

— Bin ton mu?

— Evet, üç gecede bin ton.

— Hangi vapur, kimin?

— Yine Ararat! Sizi de sahibiyle görüştüreceğim.

Sonra şu açıklamayı yaptı:

— Ararat boyanma bahanesiyle Haliç'e girecek, yüklenecek, limana çıkacak, burada da yolcusunu güvertesine aldıktan sonra denize açılacak, yükünü konuştuğumuz gibi İnebolu'ya boşaltacak.

Kemal Bey çok sevindi. Bin tonluk cephane bir sürpriz yaratacak

değerdeydi. Yalnız bu işin çakılması, girişimcilerinin dirimini tehlikeye atabilirdi. Bu ölçüde bir işin başarı yolları üzerinde türlü tehlikeli engeller bulunabilirdi. Bu, mantığın sınırları dışında boy atmış bir serüvenden başka bir şey olmayacaktı. "Cephanelikler gözaltındaydı. Geceleyin Haliç'te hareket dikkati çekebilirdi. Vinç işletilemezdi. Sonra yüzlerce işçiyi cephanelikte ve vapurda çalıştırmak, bir şey sızdırmamak acaba olabilecek iş miydi?" Casuslar, her yanda vızır vızır işliyordu. Onların koynuna dek sokulabilirlerdi. "Bu, üzerine eşya, altına cephane yükleyerek İzmit'e satıcı kılığıyla seferler yapan motorlarınkiyle nasıl ölçüştürülebilirdi? Bütün ambarlarını yasak maddelerle dolduran bir vapurun, yoklamada göze çarpmaması olacak iş miydi? Yalnız işin bu yönündeki düşüncelere kapılmak da insanı hareketsizliğe götürebilirdi."

Kemal Bey, bütün bunları düşündükten sonra hepsini bir kalemde çizerek:

"Tutsak bir yaşayışın ne değeri vardır?" diye söylendi. Sirkeci'de bir lokantadaki randevusuna doğru iyimserlik dolu bir yürekle ilerledi. Masada oturan uzun boylu, uzun sakallı, parlak gözlü bir Fransız, yerinden doğrularak onun elini sıktı. Kemal Bey, ilk bakışta bu adamın güven vermeyen bir hava taşıdığını sezer gibi oldu. Buna aldırış etmeden tabak, kaşık-çatal gürültüleri, ağız şapırtıları arasında adamın silah kaçakçılığı için açıkladığı planı ilgiyle, sevinçle dinlemekten kendini alamadı.

Adam:

— Efendim, diyordu. Boyanırken vapuru yüklemek işten bile değildir. Hem de bu ilk vapurdur. Zafer yolunu bu vapur açacaktır ve artık bu işlek yoldan yürünecektir.

O, anlatırken Kemal Bey şöyle düşünüyordu:

"Acaba karşısındaki iş adamı bir serüvenci, bir ajan mıdır? Ben, bir La Byrinte miyim? Nereye gidiyorum? Yol arkadaşını iyi seçmeyi, güvendiğim görgülerim bana öğretmedi mi? İlk konuştuğum bu adam, acaba kanlı bir oyun mu oynamaya hazırlanıyor? Herifçioğlu İstanbul'u ve birçok mevki sahiplerini yakından tanıyor. Sonra olumlu işler

yaptığından da söz edip duruyor. Bütün bunlara inanmak için doğrusu çok saf olmalı! Ben ki yaşamış, okumuş, yabancı ülkeleri de biraz tanımış bir insanım. İşin kendiliğini çok daha bilgili ve görgülülere sormak, onlardan karar almak da doğru olabilir. Yalnız, burada mantığın da yeri var mı?" Bunları düşünerek Mösyö Pozalt'a kesin bir kararlılık içinde şöyle dedi:

— Vapur, yarın geceyle birlikte yükünü alabilir.

Pozalt, bin ton cephaneyi İnebolu'ya on bir bin liraya bırakacaktı. Bu para da Kemal Bey'e çok görünmedi.

*

Düşmanın korkunç gözü altında üç gece üst üste vapura silah ve cephane yüklenecekti. Bunları yükleyecek fedakâr işçiler son kerte tehlike içinde çalışacaktı. Bir patlama, hepsinin dirimine mal olabilirdi. Yalnız, düşman nöbetçilerinin kapalı yerlere çekilerek dinlenme alışkanlığı birçok yarar sağlıyordu. Cephaneliklerin kapısı kilitlenmiş, sorumluların buyruğuna bırakılmış. Yalnız, Haliç'te köprü altında gözcüler vardı. Düşman hesabına işleyen şebekeler de boş durmuyordu.

"Yükleme hamalları iki yan olmuşlardı. Salih, Osman Reis kardeşler, Anadolu'nun ereği için yapılan, yapılacak her türlü fedakârlığa hazırdılar. Bu iki kardeşin yönetiminde binlerce işçi vardı. Hızır ile Şaban Kâhya ise o zaman egemen olan Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin bir oyuncağı idiler. Salih'in partisinden yararlanılabilirdi, öteden beri Salih'le anlaşılmıştı. Salih, çoğunluğun başındaydı. Muhalif partiye ayrılanlardan sakınmalı, bütün yapılanlar gizli kalmalı ve yabancılara bir şey sızdırmamalıydı."

Kemal Bey, işe başlayacağı sırada bir iki kişi, işçi örgütünü kendileri çalıştırmak üzere bir başkanlık davası gütmeye, işçileri çalışmaktan alıkoymaya yeltendi. Kemal Bey'le arkadaşları, her şey yoluna konmuşken böyle bayağı bir kumanda sorunu yüzünden işin aksama tehlikesini göstermesine çok üzüldüler. Bu başlara gidip ulus adına yalvarıp yakarmak zorunda kaldılar. Ayranı kabaran yeni işçi liderlerini yola getiren Kemal Bey'le arkadaşları cephaneliklere

yanaşıp mühürleri söktüler. Yüzlerce işçi gecenin karanlığında, Haliç'in ölü sessizliği içinde arı gibi işlemeye başladı. Bu çok tehlikeli işin başında Yüzbaşı Bilal, Hakkı, Teğmen Abdülvahap, Kayyum Ahmet Efendi, Tahsin Kaptan, Hemşinli (Bolşevik) Mehmet, Mustafa vardı. Kemal Bey'le Hüsnü Bey, cephaneliklerle vapur arasında mekik dokuyorlardı.

"Yalnız, Unkapanı Köprüsü altındaki casus barajı büyük tehlikeler taşıyordu. T.'nin yönetimindeki bir gözcü postası, buradan kuş uçurtmuyordu. Haliç'e gidip gelmeler de bu sıkı kontrol altındaydı. Geceleyin Haliç'te ölü bir sessizlik göze çarpıyordu. Karanlığı yırtan bir ses, casusu iş başına çağırabilirdi."

Ararat vapuru, Kasımpaşa ile Fener arasında demirlemişti. Gecenin sessizliğini vincin gürültüsüyle bozmamak, düşman kulaklarını uyandırmamak için cephane sandıkları elden ele verilerek taşınıyor, rampalardan ambarlara kaydırılıyordu. İşçiler, gelen sandıkları, bir tıkırtı çıkarmamaya çalışarak istif ediyordu. Ancak bu yükleme biçimi, yükleme saatlerini uzatıyordu. Durmamacasına en hızlı tempoyla çalışıldığı halde ancak altı yüz tonluk cephane yüklenebilmişti. Bu arı örneği çalışmaya tanyeri atmadan önce ara veriliyor, güneş doğarken işçiler, koğuşlarında horlamaya başlıyorlardı.

Bin tonu bitirmek üzere daha iki gece çalışmak gerekiyorsa da, tehlikeli görüldüğünden bundan vazgeçildi. Vapur şirketi, Kemal Bey'e haber göndererek dördüncü gün vapurun Haliç'te kalmasının tehlike yaratacağını bildirdi.

Şimdi, boyanması bitmiş olan Ararat, Sirkeci'ye yanaşıp yolcu alacaktı. Ararat, büyük kaygılar içinde Haliç'teki casus barajlarını aşarak Sirkeci'ye yanaştı: Yolcularını almaya başladı.

*

Kemal Bey'le arkadaşları, vapur serüveninin bundan sonrasını düşünerek yürek çarpıntıları içinde geçen saatleri sayıyorlardı. Mehmet ve Hüsnü Beyler de tehlike topunun ağzında yer alan iki militandı. Her üçü de kara, acı günler görmüş kişilerdi. Ne var ki bu cephanelerin yakalanması, şimdiye dek geçirdiklerini gölgede bırakacak felaketlere gebe olabilirdi. Yolcu alan her vapur, iğneden ipliğe

yoklamadan geçiriliyordu. Bunca cephane sandığının bu yoklamada ele geçmemesi, ancak bir mucize olabilirdi. Bu yüzden de bu üç kişinin kaygısı büyüktü. Vapurda başka öteberiyle birlikte kırk beş bin mavzer mermisi vardı.

Kemal Bey, arkadaşlarına:

— Bunca mermiyle Anadolu bir meydan savaşı kazanabilir, diyordu.

Aralarında varsayımlar yürütüyor, kaygılarını yeğnikleştiriyor, avunmaya çalışıyorlardı.

*

Bu sırada Pozalt'ın Kemal Bey'le görüşmek istediği bildirildi. Kemal Bey, ardiyeye girdiğinde Pozalt'ın heyecanla kaygıdan sakalının tellerini titrer buldu:

— Bu ardiyede konuşamayacağız, dedi.

Bunun üzerine Kemal Bey, bir felaketin, demir kanatlarını çırparak kendisine doğru yaklaştığını duyar gibi oldu.

Pozalt'la birlikte ardiyeden çıkarak bir tramvaya atladılar. Kemal Bey, karşısında oturan adamın yüzünü inceden inceye gözden geçirip durumu anlamaya çalışıyordu. Acaba bu herif gerçek bir provokatör müydü? Kim bilir şimdiye dek kaç kişinin başını yakmıştı? "Her ne olursa olsun bu suçu birlikte işledik cezasını da birlikte çekeriz" diye düşünerek yürekliliğini yitirmemeye çalıştı.

İstiklal Caddesi'nde Ağa Camisi durağında indiler. Karşıdaki sokağa dalarak gittiler. Oradaki bir evin kapısından girdiler. Şimdi, üç katlı evin en üst katındaydılar. Koltuklara gömüldüler. Pozalt'ın ısmarladığı kahveleri hizmetçi kız getirdi.

O çıktıktan sonra Pozalt kapıyı kapayarak şöyle konuştu:

— Bilirsiniz beyefendi, bu gibi olağanüstü girişimlerde başarı mali fedakârlığa bağlıdır. Durum tasarladığım gibi çıkmadı. Vapuru kurtarmak için çok para ödemek zorundayız. Belki elli bin lira ile vapur yola çıkabilir. Ben yirmi yıldır İstanbul'da çok işler gördüm. Elli bin lira geleceğimiz için de gereklidir. Talihin cilvelerini bilemeyiz. Yarın beraberce bu toprakları da bırakıp gitmeyeceğimizi kim garan-

ti edebilir? Bu para da göndereceğiniz mal fiyatının yüzde kaçının karşılığıdır.

Pozalt'ın bu alçakça dönüşü, Kemal Bey'in kafasına bir gülle gibi indi. Yirmi yıldır bu gibi işlerde çürümüş olan bu adam şimdi yalnız Kemal Bey'e değil, onun yirmi yıldır üzerinde çöplendiği bu güzel toprakların kaderine karşı da ihanet ediyordu.

Kemal Bey, bu aşağılık, korkunç olupbittiye ne diyeceğini şaşırmıştı. İçinden herife birçok sövgü, lanet savurarak kapıyı çarpıp çıktı. Yine Sirkeci'ye giden tramvaya bindiğinde sersem gibiydi. "Bu adam bir suikast hazırlamış olabilir. Yakasını sıyırmak için bizi ele verebilir. Ne var ki benim de yalnız olmadığımdan bütün karakteriyle yirmi yıldan beri, hele meşrutiyetten sonra tanıdığı ülkede hareketinin cezasını çekeceğinden de emindir. Amacı, zayıfları kıvrandırarak para koparmaktı ve bir kez bu yol açılırsa hırslara bir sınır çekmek elden gelmez. Kurtuluş yolu birdir. Bu da doğru yoldur. Kaderin cilvesine boyun eğmek en uygun düşüncedir. Belki elli bin lira verilir. Fakat ben, Ankara'daki makamlara ve arkadaşlarıma, bu işin nispeten ufak bir para karşılığında yapılabileceğini garanti ettim. Verilecek paranın yarısını büyük güçlüklerle İstanbul'da hamiyet erbabının lütfuna başvurarak ödünç elde ettim. Bize açılmış bir kredi yoktur. En büyük güç grubun inancıdır."

Kemal Bey, Sirkeci'ye dek tramvayın sarsıntısına kendini bırakarak acı acı hep bunları düşündü. Sözde paranın yarısı da silah ve cephane başarıyla İnebolu'ya çıkarıldıktan sonra verilecekti. Eminönü'nde tramvaydan inerek doğru Hüsnü Bey'in ardiyesine gitti. Onlar yazıhanede bu işin tartışmasını yaparken içeri güler yüzlü bir adam girerek Kemal Bey'e:

— Ne o Bey, seni heyecan içinde görüyorum? dedi.

— Rahatsızım.

— Hayır, canını sıkan olayı biliyorum. Ararat, şirketin haberi olmadan verilmiştir. Vapur, La Francaise şirketinin malıdır. Ben, bu şirkette komiserim. Derin düşüncelere dalmayınız. Belki bir çözüm buluruz. Gel beraberce direktöre gidelim. O, iyi bir kişidir. Bize, yurdumuza umarım yardım eder.

Bunu söyleyerek Kemal Bey'le Hüsnü Bey'in yüreğine birazcık soğuk su serpen Arif Bey adlı adam, bir casus da, bir kurtarıcı da olabilirdi. Zaman o zamandı. Kemal Bey, kendisi kocaman bir denize düşmüş, boğulmak üzere olan bir kaza kurbanına benzetiyor, Arif Bey'in sunduğu kurtuluş çaresini de bu denizde tutunduğu ak bir köpüğe benzetiyordu.

Şirketin direktörünü görmek üzere köprüde hızlı adımlarla ilerlerken böyle düşünüyordu.

Arif Bey, onun kaygılarını yeğnikleştirmeye çalışıyordu.

Sağa döndüler, rıhtım üzerinde biraz gittiler. Çinili Han'ı geçtiler. Sonra, Salih Reis'le zaman zaman görüştükleri yapının karşısına düşen Yuvakimyan Hanı'nın birinci katından içeri girdiler. Kemal Bey, bir dakika sonra direktörle karşı karşıyaydı. Gösterilen koltuğa yerleşerek ziyaretinin nedenini anlattı. Direktör, simidini çaya banarak yerken Albayın derin bir üzüntüyle anlattığı hikâyeyi dinliyordu.

— Fakat efendim, şirketin sorumlu direktörü benim. Bu işten hiç haberim yok. Pozalt, bu şirkette yetkisiz bir memurdur.

Bunları söyleyen direktör öfkeyle zile bastı. İçeri giren çam yarması gibi bir Ak Rus'a:

— Boris, dedi, şimdi gazetelere Pozalt'ın şirketle ilgisinin kesildiğini bildiren bir ilan veriniz.

Kemal Bey'e göre bu işlem, çıkmaza girmiş olan işi büsbütün çıkmaza sürükleyecekti. Pozalt işinden olunca, Mim-Mim Grubunu işgal makamlarına haber vererek bütün umutları kökünden baltalayabilirdi. Kemal Bey, bu konu üzerindeki bütün düşüncelerini açık yüreklilikle direktöre açtı. Direktör, oldukça soğukkanlı görünüyordu.

Yalnız, bu sırada direktörün bildiği kimi gizli buyrukları Kemal Bey de bilseydi bu kerte kaygılanmazdı. Fransız casus örgütünün Anadolu'ya karşı dostça davranmak için Paris'ten aldığı buyruk La Francaise şirketinin vapurlarını Anadolu'nun kozu için çalışmakta serbest bırakıyor, Fransızların gözcülüğündeki bütün asker, silah, cephane, malzeme depolarını Anadolu'nun isteklerine karşı açık bulunduruyordu. Yalnız, Yunanlılarla İngilizlerin gizli servislerine karşı uyanık bulunulması gerekiyordu.

Bu yüzden Kemal Bey'in bütün kaygı içinde yüzen sözlerini durgunca dinleyen direktör, monokl gözlüğünü eline alıp, gözünü silerek yine taktıktan sonra ayağa kalktı, şöyle konuştu:

— Sizi haklı bulurum. İçtenliğinize inanırım. Girişiminizin büyüklüğünü bilirim. Ben de bu toprağı severim. Size söz veriyorum. Sonuncu vapurumuzu da elden çıkarıncaya dek sizinle fakat mutlaka sizinle çalışacağım. Sevkiyatınızı ılımlı bir fiyatla yapacağım. Benim de büyük babam bu vatanda yaşamış, ailem burada mutlu olmuştu. Hem inanınız siz düşmanı yeneceksiniz.

— Teşekkür ederim. Fakat Pozalt'ı uzaklaştırmak doğru mu?

— Bak, burada iyi düşünmediniz. Hainler korkaktırlar. Şirketten ayrılan Pozalt'a yurdu için savaşanlar karşısında titremek düşer.

(Bu saygıdeğer direktörü, daha yıllarca birlikte çalışarak deneyecek olan Albay Kemal Bey, ona Türk ulusu adına bütün yaşayışınca borçlu kaldığını duyacaktı.)

Bu direktör rastgele bir adam değildi. Sekiz dilin edebiyatını biliyordu. Kredi Lyon'da yirmi iki yıl yüksek görevler görmüştü. Son görevi bu bankanın bütün Doğu şubelerinin genel müdürlüğüydü. Bu adam en sonra Avrupa'da ünlü bir ekonomi bilginiydi de. Monokl taktığı gözü kördü. Onu okulda yitirmişti. Gözünü çıkaran öğrenciyi de mahkemeye vermeyerek bağışlamıştı.

Az buçuk Türkçe de biliyordu. Bu erdem sahibi adam bir Ermeni'ydi. Adı da Kalçi idi. (Bundan sonra silah ve cephane kaçakçılığının planlarını Kemal Bey'le birlikte çizecek, işi birlikte yürüteceklerdi.)

Mösyö Kalçi, söyleşi durumuna gelen ticari, siyasal görüşmeleri sırasında Kemal Bey'e şöyle dedi:

— Beyefendi görüyorsunuz, yaşayışım ne denli sade. Ben, zevki sadelikte bulurum. Bu hafta da okul çocuklarını Boğaz'a ve Adalar'a götürdüm. İnleyen insanlığa hizmet! İşte, bence en büyük vicdan rahatlığı ve ölümsüz zevk... Şu, Ağa Camisi müezzininin güzel sesiyle her sabah uyanırım. Derin düşüncelere dalarım. Shakespeare'in, Lamartine'in, Hugo'nun, Tolstoy'un kitaplarını okuyarak açılırım.

Gözümde yaşamak, çoklarının bildiğinden başkadır. Ben, bir milyonerdim. Fakat bugünkü yaşayıştan da üzüntü duymayan bir filozofum. Ben, zevki insanlıkta ve doğruda ararım. Bütün maddesel varlığımı elimden alan Bolşeviklere karşı da derin bir güceniklik beslemiyorum. Kafamı lütfen bana bağışladılar, düşünebiliyorum. Rusya'dan, zindandan kurtuluşum da dertlilere ettiğim iyiliklerin yüzü suyu hürmetinedir. Bu, benim on üç yaşındaki oğluma acaba bir hapis yaşayışı tattırmak sizce mümkün değil midir? Onu da dünya dağdağalarına alıştırmanızı dilersem gülmeyiniz. Çünkü ben yalnız bu yaşayışı yaşamıştım. Üç aylık zindan yaşayışı bana acı geldi.

(Şarl Kalçi, kimi geceler Kemal Bey'de konuk kalacak, bu büyük konuğun varlığıyla ailece şereflenecekler di. Birçok geceler bu bilgin anlatacak, aile hem can kulağıyla dinleyecek, hem ağlayacaktı.)

*

Kemal Bey, uzun süren ticaret üstüne konuşmadan çok, iki dertli insanın karşılıklı dert dökmesine dönen söyleşmenin sonunda ruhuna baskı yapan bütün önsezileri, düşünceleri silkip attı. Şimdi Şarl Kalçi'nin üst üste ısmarladığı kahveleri gerçek bir güven, sevinç havası içinde içiyordu. Artık cephane yüklü Ararat, İnebolu'ya varıp yükünü boşaltabilecekti. Buna inanıyordu. Bundan başka dokuz vapur daha Kuvayı Milliyeci grubun buyruğundaydı. Kalçi, bunu garanti ediyordu. Kalçi, yine zile bastı. İri yarı Rus memur içeri girdi. Ona:

— Vapuru yola çıkarmak için her şeyi yapacağız. Pandikyan'la da görüşmemi sağlayınız, dedi.

Kalçi'nin yakın akrabası olan yakışıklı iri yarı Rus genci saygıyla eğilerek odadan çıktı.

İşin yürümesi için bir anlaşma yapılmasının gerekli olup olmadığını soran Kemal Bey'e Mösyö Kalçi:

— Söz senettir, dedi. Ben yaşayışımda namusum üzerine de söz vermedim. Söz zaten namustur.

Kemal Bey, karşısındaki adamın büyüklüğüne, olgunluğuna gittikçe daha çok hayran oluyordu.

Direktörün, Boris aracılığıyla Pandikyan adlı büyük İngiliz casusu

Ermeni'yle görüşmek istemesi Kemal Bey'i iyice ilgilendirmişti. Türk istihbaratçılarının bildiğine göre bu adam, İngilizlerin İstanbul'daki en korkunç adamıydı. Korkunçluğu, her türlü işin içinde bu gücü taşıyıcılığındaydı. Elindeki örgütle İstanbul'da bir sineğin kanadını çırpmasını işitebiliyordu. Demek ki o da artık Anadolu'nun çıkarına çalışacaktı. O da Mim-Mim Grubuna arka çıkarsa artık, grubun önünde başarının altın merdivenleri sonsuz sıralanacak demekti.

Kemal Bey, bunu düşününce yüreği sevinçten öyle coşmuş kabarmıştı ki artık göğsüne sığmayacak duruma gelmişti.

Yine görüşmek üzere minnetle Kalçi'nin elini sıkarak bürodan çıktı. Tramvaya binip Şehremini'deki evine giderken Yarbay Salih Bey'e rastladı. Başarılı görüşmeyi sevinç içinde ona anlattı. Tramvayda yalnız kalınca düşünmeye başladı. "Pandikyan'ın İstanbul'daki mevkisinin önemi meydanda. Bu adam bizim cephemize büyük kuvvet olacak.

Yalnız, Pandikyan, gazeteci Velid'in evini basan düşman müfrezesinin başında bulunuyordu. Bense ince siyaset okulunun yeni öğrencilerinden değildim. Böyle de olsa akıntıya uymak en doğru davranış. Büyük bilginin o açık konuşmasıyla bir güvenlik havası yaratmak istemiş olduğundan da kuşkulanamıyordum."

Albay Kemal Bey, Ararat vapurunun başına gruptan bir gözcü koymak istiyorsa da bu tehlikeli işi kime önereceğini bilemiyordu. Kardeşi Yüzbaşı Abdülvahap:

— Düşünmeyiniz ağabey, dedi. Bu ilk görev benimdir. Bu tehlikeli sanılan yolu açmak şerefini benden esirgemeyiniz.

Ararat yolcularını almış, istim üzerinde bulunuyordu. Tayfaları Türk ve Rus, kaptanları da Rus'tu. Hepsi de güvenilir kişilerdi. Albay Kemal Bey, kardeşi Abdülvahap Bey'i vapur hizmetlileri arasına yerleştirdi. Güvertede kahvecilik yapacaktı. Vapurda adı Mehmet'ti. Yoklama kurulu vapura çıkınca salonda kendilerine verilen zengin bir şölenle ağırlandı. Yoklama kurulu enternasyonaldi. Ancak, yolcuları biraz araştırdılar. Vapurun direğinde dalgalanan Fransız bayrağı, daha ileri gidilmesine engel oluyordu. Büyükdere önlerinde ikinci bir

enternasyonal yoklama kurulu Ararat'a tırmandı. O da ilkine benzer yöntemlerle kolayca atlatıldı.

Kalçi, kaptana:

— İnebolu'ya dek elden geldiğince kıyılardan gitmeye çalış, ciddi bir tehlikeyle karşılaşırsan baştankara et, demişti.

Ararat, Boğaz'dan çıktı. Ne var ki tehlike hiçbir vakit ortadan kalkmış değildi. Boğaz'daki Mim-Mim Grubunun gözcüleri, Boğaz'dan Karadeniz'e kimi düşman torpidolarının çıktığını bildirmişti. Kıyıdaki Kuvayı Milliye yuvalarından böyle izlemelere karşı tertibat alınmıştı. Bu tertibat hiçbir vakit kesin bir çözüm adamıyorsa yine de umut vericiydi.

*

Ararat'ın cephane yüklü olarak geleceğini bilen İnebolu makamları onun kasaba önüne demir attığını görünce büyük sevinç çığlıkları atıp gösteri yaptılar. Bütün halk rıhtımdaydı. Cephaneyi arı gibi işleyerek burun arkasına çekecekler, düşman savaş gemilerinin açacağı ateşten zarar görmemelerini sağlayacaklardı. Gerçekten de halk sandıkların başına üşüşerek az zamanda bunları kuytuya aşırdı. Böylece Ulusal Kurtuluş Savaşı'na Mim-Mim Grubu eliyle büyük ruhlu birkaç Ermeni'nin dost Fransız istihbarat servisinin iyi niyetiyle ilk büyük cephane kaçakçılığı başarıyla yapılmış oldu.

Ararat, yine yüklenmek üzere Karadeniz'in kocaman dalgaları üzerinde sekerek İstanbul'a döndü.

*

Bir gün, Şarl Kalçi ile Albay Kemal Bey büroda oturmuş, her zamanki gibi konuşuyorlardı. Anadolu'da Ethem Bey, Padişah'ın, İngilizlerin yarattığı büyük ayaklanıcı güçlerini silip süpürmüş, Yunanlılar, İnönü'de Albay İsmet Bey'le yiğit kumandanlar, yalın ayak Mehmetçiklerden iki korkunç şamar yemiş, Mustafa Kemal Başkumandanlığı alarak Sakarya Meydan Savaşı'nda Yunanlıları Anadolu'ya çıktıklarına pişman etmişti. Avrupa devletleri de artık Türklerin yeneceğini anladığından Anadolu'ya doğru sempatiye benzer bir ilgi ile bakmaya başlamışlardı. "Gerçekçi bir ulus olan ve akıcı bir

siyaset izleyen İngilizler de Sakarya yenilgisinden sonra Yunanlıların iflah olmayacaklarını anlamışlardı. İngiliz ulusu da artık savaş istemediğinden ister istemez Yunan Ordusunu Anadolu'da yalnız başına bırakacaklardı. Türklerin de üzerine daha çok düşmenin tehlikesini de görüyorlardı. Türkler, Batı'dan daha çok anlayışsızlık görürlerse Bolşevik olabilirler, böylece Bolşevizm birdenbire Akdeniz'e inebilir, bu yüzden de pek çok şey yitirilebilirdi. Her şeyden önce Boğazlar elden giderdi. Anadolu savaşını açan Lloyd George'un ne düşündüğü bilinmiyorsa da İtalyan ve Fransızlardan sonra İngiliz gizli servisi de Mim-Mim Grubuna resmî olmayarak iyi bir yardımcı olmaya başlamıştı."

*

İşte, Intelligence Service'te bu değişikliğin başladığı günlerden bir gün Şarl Kalçi, yukarda anlattığımız gibi oturmuş, Kemal Bey'le kahve içiyor, konuşuyordu. Kalçi birdenbire:

— Kemal Bey, dedi. Pandikyan'la tanışmanızın zamanı gelmiştir. Sürüp gidecek olan işleriniz için Pandikyan'la anlaşmak gereklidir.

Kemal Bey, ikircikleniyordu. İstanbul kamuoyunca kuşkulu tanınan Pandikyan, açıkça yaptığı işlerle de bu kuşkuları artırmaktaydı. İşler ilerledikçe tehlike de o oranda büyüyordu. Bu yüzden de Pandikyan gibi güçlü bir adamın yardımı bu tehlikeyi oldukça azaltabilir, belki de sıfıra bile indirebilirdi. Hele bu salığı veren Kalçi gibi dostluğu denenmiş saygı değer bir adam olunca Kemal Bey'in daha çok düşünmeye hakkı yoktur. Bu öneriyi sevinçle benimsediğini söyledi.

Randevu yerini Pandikyan bildirmişti. Burası Yuvakimyan Hanı'nın bir odasıydı. Sonra Pandikyan'dan gelen yeni bir haberle buluşma yerinin bir birahane olduğu bildiriliyordu ki burası, İstanbul'daki Intelligence Service'in çalıştığı yapının hemen karşısına düşüyordu. Bundan da anlaşılıyordu ki Pandikyan, yalnız iyi yürekli bir Ermeni olarak değil doğrudan doğruya İngiliz İmparatorluğu'nun gizli bir temsilcisi olarak geliyordu. Albay M. Kemal, hiç ikirciklenmeden birahanenin kapısından içeri girdi. Girmesiyle de hiç tanımadığı Pandikyan'ı parlak, zeki, büyüleyici bakışlarından tanıdı.

Pandikyan masadan kalkarak ona doğru birkaç adım attı. Onun elini birden avuçlarına alıp içten bir sıkışla sıkarak:

— Nasılsınız Kemal Bey? diye sordu.

Birahanenin arkasındaki odaya çekilerek baş başa verdiler. Pandikyan çok güzel bir Türkçe ile:

— Kemal Bey, dedi, ilk önce bundan sonra yapacağımız bütün gizli çalışmalarımızın bir programını yapıp bir planını çizelim. Sizinle Anadolu savaşı kazanılıncaya dek birlikte çalışacağım. Buna güvenmenizi isterim.

Kemal Bey:

— İstanbul'da kurulmuş olan pek sıkı gözcülük ve örgütleri er geç bize engeller çıkaracaktır. Bu engelleri yenmek için neler düşünüyorsunuz? diye sordu.

— Birlikte alacağımız tedbirlerle mutlaka başarı sağlayacağız.

Kemal Bey, karşısındaki adamın bütün konuşmalarından, davranışlarından zeki, içten bir kişiyle yüz yüze olduğunu anlıyordu. Kemal Bey, bundan yüreklenerek İstanbul'da şu sırada yapılıp duran haksızlıkların durdurulup durdurulamayacağını söz arasında çıtlattı. Bütün konuşmalarından Pandikyan'ın da bunlara parmak bastığını sezer gibi olmuştu.

Pandikyan ona şu yanıtı verdi:

— İşin iki cephesini de yönetmek hüner değil midir? Benim de herkesçe muzır tanınan bir alet olmamda beis mi var? Mahiyeti ispatlayan eylem ise beni benden sonra ölçenler, hakkımda kararlarını veremezler mi? Sizin cepheyi güçlendirmek için her çözüme başvurmalıdır, asıl olan budur. Bu toprakta yaşayanlar böyle bunalımlı zamanlarda olsun ideoloji anlaşmazlıklarını unutmalıdırlar. Irkların göç ettirilmesi, felaketlerini sonuçlandırır. Artık bu göç ettirmelere bir son verilmelidir. İşte, benim ereğim budur ve sizle bütün gücümle çalışacağım.

Bu söz, Kemal Bey'in üzerinde ereğe doğru bir adım daha ilerlediklerini anlatan bir kanıt oldu.

Pandikyan'la Kemal Bey, ilk görüşmeyi zengin bir programla taçlandırdılar: Millicilerce serbest olması birçok yararlar sağlayacak

olan tutuklu milliciler türlü bahanelerle salıverilecek, tutuklanacak millicileri, evleri, basımevlerini daha önceden haber vererek korunmaları ya da kaçmaları sağlanacak, İngiliz casus örgütünün eline geçen, milliciler için kötü sonuçlar verebilecek olan yazılı kâğıtlar yok ettirilecek, silah ve cephane kaçakçılığına hepten göz yumulacak ya da buna yardım edilecekti.

Pandikyan'la Kemal Bey çekinerek girdikleri birahanedeki soğuk bira bardaklarının başından bundan sonra Türkiye için pek çok yararlı olacak iki dost olarak kalktılar. Program, bütün hızıyla eylem alanına geçirilmişti.

*

Pandikyan artık, Şarl Kalçi gibi M. Kemal Bey'le içten bir arkadaşlık kurmuştu. Ara sıra gecenin geç vakitlerinde onun evine geliyor, yapılacak işler için alınacak tertibatı kontrolleyerek, her şeyin yolunda gitmesi için son kerte dikkat ediyordu.

Bir gece, Kemal Bey'in evine fotoğrafisi alınmış beş parça evrakın camlarını getirip masanın üzerine attı, gücenik bir sesle:

— Azizim, öyle sanıyorum, siz en sonra bizi de sürükleyeceksiniz! Bu evrakı neden ve nereden çaldırdınız? diye sordu.

— Bu evraktan yalnız bir tanesi biraz önce gruba gelmiş olan bir buyruğun kopyasıdır. Evrak bizden değil yine İstanbul'da resmî bir makamdan çalınmıştır. Bu beceriksizliği, rica ederim gruba yüklemeyiniz.

M. Kemal Bey bu evrak karşısında epeyce korku geçirdi. Bunların başka ellere geçmesi, grubun başını belaya sokabilirdi. Pandikyan'ın salığıyla, onun bir memurunun eşliğinde sabahleyin bir kayığa binen Kemal Bey, kırıp tuz buz ettikleri camları denize döktü. Pandikyan, en küçük cam kırıklarının bile tehlike doğurabileceğine inanıyordu.

Belgelerde Mim-Mim Grubu çalışmalarının bir özetiyle kadrosunun çalışma bölgeleri de gösteriliyordu. Bu grup içinde çalışan bir hainin işiyse de şimdilik hiçbir şey söylenemezdi. M. Kemal Bey bunun hesabının görülmesini sonraya bıraktı. Yalnız çalınıp fotokopisi de alı-

nan bu belgelerden üç sayı alıp saklamayı unutmadı.

*

Millicilerin tutuklu bulunan arkadaşlarını kurtarmak için şu yöntem uygulanıyordu: İngiliz istihbarat memurlarından bir ya da birkaç, tutuklunun gereken adları, örgütleri bildirmediğini, kendisinin salıverilerek arkasına yine ajanlar takılmasını, böylece gerçek Millici örgütün meydana çıkarılmasını salıklıyorlardı. Böylece salıverilen Millici, bir daha da kodese girmiyordu.

Bu sırada İstanbul'da gerçek düşman olarak çalışan bir Yunan gizli örgütü kalmıştı. Bunlar, çete reisi ünlü Fuat (Balkan) Bey'in Trakya'dan İstanbul'a geldiğini ve bir çete kurmaya çalıştığını öğrenmişler ve bunu tutuklayan ya da tutuklattırana yüz bin lira vermeyi adamışlardı.

Pandikyan'ın ajanları Fuat Bey'in saklandığı yeri öğrenmişler ve şeflerine haber vermişlerdi. İkramiyeyi alacaklarından hiç kuşkuları yoktu. Yunan istihbarat memurlarının da bulunduğu aramada Fuat (Balkan) Bey bulunamamıştı.

Ajanlar:

— Biz elimizle koymuş gibi biliyorduk, buradaydı, diyorlardı.

Aradılar, her yeri yeniden aradılar. Fuat Bey yoktu.

Pandikyan adamlarına hışımla:

— Beni de Yunanlı dostlarıma karşı utandırdınız, dedi.

"Oysa aramaya gelmeden biraz önce Millicilere haber vermiş ve Fuat Bey'i kadın kılığında bir başka yere kaçırtmıştı."

*

Mim-Mim Gurubu denen yiğitler yiğidi gizli örgüt, Karakol Derneği'nin silindirlediği yol üzerinden giderek Fransız ve İngiliz istihbaratlarında çalışan büyük Ermeni ajanların da yardımıyla Almanların Birinci Dünya Savaşı'nı doğuda sürdürmek üzere Osmanlı Ordularının depolarına yığdıkları bütün cephaneyi, silahı, aracı yavaş yavaş Anadolu'ya ulaştırdılar.

La Française şirketinin adamlarından Arif Bey, Terziyan, Papaz-

yan kardeşler, Karabet, Hogasyan, Bedeş, Mim-Mim Grubunun gerçek militanları gibi bütün tehlikelerle boğuşarak onlarla yan yana çalışıyorlardı.

Arif Bey, en tehlikeli durumlarda kaygıları silip süpüren şakaları, nükteleriyle, herkesi iyimserliğe doğru sürüklüyor, yüzlerin gerginliğini yumuşatıyordu. En zor işlerde militanların bir adım önlerinde yer alıyor, onlara yol gösteriyordu. Arif Bey, bir kitap dolusu başarı sağlamış bir adamdı.

Hogasyan Efendi, vapurların yüklenip yola çıkarılmasında bütün becerikliliğini kullanıyordu. Basit bir işçi etkisi yapan Bedeş, komik, soğukkanlı bir memurdu. Tehlikenin ortasında evinin bahçesinde dolaşır gibi dolaşmasını biliyordu.

Boşnak Tayyar, Osmanlı uyruklu, çok tehlikeli, korkunç bir işgalci casusuydu. Hep de Kemal Bey'le arkadaşlarının cephane, silah ulaşımı yolu üzerinde dikiliyordu. Bu korkunç gözden kurtulmak gerekiyorsa da yumuşak bir çözüm bulmalıydı. Yüzbaşı Hakkı Bey'le Terziyan, bu işle görevlendirildi. Güzel kadınlar, bol içki âlemleriyle süslenen gecelerde Boşnak Tayyar bal gibi eridi. Artık o da grubun adamıydı. Yalnız Kemal Bey, ondan yine de çekiniyor, onunla karşılaşmamak için her çözüme başvuruyordu.

Karanlık bir gece idi, yine Haliç'te bir gemiye cephane, silah yükleniyordu. Yüzbaşı Hakkı Bey'le Boşnak Tayyar, Terziyan, tersanenin açıklarında bir kayıkta pusmuş yüklenişi seyrediyorlar, bir yandan da kadehlerini boşaltıyorlardı. Bu sırada biraz ötede upuzun bir karaltı gören Boşnak Tayyar:

— Bu da ne yahu? diye sordu.

Baktılar, Terziyan:

— Ne olacak, bir denizaltı, dedi.

Boşnak Tayyar, bir nükte yapmanın sırası geldiğini anlayarak:

— Yükleyin onu da! diye güldü. Ötekileri de hayli güldürdü.

*

İstanbul'da düşmanın son dakikada yapabileceği herhangi bir toptan öldürmeye karşı, salt savunma amacıyla geniş bir ulusal sa-

vunma cephesi kurulmuştu. Elli dört şubesi olan bu örgütün militan sayısı altmış bine yükseliyordu. İşgalciler, son güne dek bunu bilemeyeceklerdi. Bu silahlı örgüt Mim-Mim Grubunun arkasını yasladığı bir dağ gibiydi. Bundan dolayı, grubun eli en kuytu köşelere dek yetişiyordu. Bu örgüt Kemal Bey'in yönettiği gruba yardımcı olmakla birlikte ona etki yapacak durumda değildi. Kemal Bey'le arkadaşlarıysa bu savunma örgütünün yönetici çekirdeğinde üye idiler.

Genel Yunan saldırısının Sakarya boylarına doğru uzadığı sıralarda İngilizler, Malta Adası'ndaki çoğu İttihatçı olan siyasal Türk suçlularını salıverdiler. Hepsi de gelir gelmez, kendi örgütleri olan Karakol'un yerine oturan Mim-Mim Grubunu ele geçirme yarışına giriştiler. Bu yüzden bütün savunma örgütüyle grup içinde bir tedirginlik havası esmeye başladı.

Bu, hemen de İngilizlerin Enver Paşa'yı Sovyetler'e karşı kışkırtmaya çalıştığı, onun kardeşi Nuri Paşa'yı Kafkasya'da Sovyetler'e karşı kullandıkları zamana rastlıyordu. İttihatçıları, Mustafa Kemal'e karşı bir tehdit aracı gibi kullanmayı da düşündükleri sanılıyordu. Daha önce Halil Paşa'yı da Bekirağa Bölüğü'nden Yahya Kaptan aracılığıyla kaçırıp Anadolu'ya, sonra Kafkasya'ya gönderen de onlardı.

Ne var ki Mim-Mim Grubu onlar sürgünden dönünceye dek pek çok iş başarmış, Ankara'nın güvendiği, tuttuğu bir örgüt durumuna gelmişti.

Sürgünden dönenler arasında daha önceki milliciliğinden dolayı tutuklanıp sürülen Tevhidi Efkâr gazetesi sahibi Ebuzziyazade Velit Bey de vardı. Gelir gelmez grupla bağlantı kurarak hiçbir hırsa kapılmadan gruptan iş istedi çalışmaya başladı. Bir yandan gazetesinde, elden geldiğince millici başyazılar yazarken bir yandan da cephaneliklerde, vapurun yüklenmesinde bir işçi gibi çalışıyordu. Böylece grubun en çalışkan militanları arasına girmekte gecikmedi.

Son yüklenen vapuru İnebolu'ya o götürmek istiyor, bunun için de bir çocuk gibi çırpınıyordu:

— Eğer, bu vapuru benim götürmeme imkân vermezseniz çok

üzülürüm. İsterseniz bir de asker arkadaş veriniz.

Yüklenen vapur, Lâdil'di. Bunu İnebolu'ya Velit'le Yüzbaşı Bilal beyler götürecekti. Bilal Bey, Birinci Dünya Savaşı'nda Arabistan cephelerinde kolordu emir subaylığı yapmış bir askerdi. Sabahleyin gün ışımadan yatağından fırlayıp vapura gittiğinde Velit Bey'i orada buldu. Ufak tefek Lâdil vapuru, Haliç'ten kalkıp da Köprü'den geçerken gırtlağına dek sulara gömülmüş bir mandayı andırıyordu. Hiç hava payı bırakılmamacasına cephane yüklenmişti. Daha da yolcu alacaktı. Sirkeci'ye yanaştı. Eğer Pandikyan, yukardan yoklamayı güven altına almamış olsaydı görgülü bir gözün ilk bakışta çakacağı bu durum, bir drama gebe olabilirdi.

Velit Bey'le Bilal Bey vapura girince ilkin kaptanların somurtkan suratlarıyla karşılaştılar. Karlı, soğuk bir kış günüydü. Deniz, sert bir poyraz fırtınasıyla çalkalanıyor, Sarayburnu'ndan geniş bir ırmak gibi güneye doğru akıyordu. Kaptanlar, bu küçük teknenin bu korkunç yükle Karadeniz'e çıkamayacağını, çıkarsa batacağını söylediler. Ne var ki vapurun Sirkeci'de beklemesi de bir o kerte tehlikeliydi.

Çocukluğundan beri denizle oynamış olan Velit Bey de vapurun yükünü tehlike doğuracak kerte çok buldu. Geminin batması onun için şundan önem taşıyordu ki altın pahasına elde edilen canım cephaneler denizin dibini boylayabilirdi. Matbaada bir iki arkadaşına görevini çıtlatmış, sanatoryumda ölüm halinde bulunan kardeşi Talha'ya da vasiyetnameye benzer bir mektup bırakmıştı. Fırtına, geminin iplerinde ıslık çalarken enternasyonal yoklama kurulu vapura tırmandı. Güdümlü olduğu pek belli olan kontrolden sonra defteri imzalayarak gittiler.

Lâdil, Karadeniz'in, Boğaz'a saldıran öncü sularını ezerek kuzeye doğru yol almaya başladı. Kuzguncuk önlerinde iki örme, ilginç direğiyle yatan Yunan zırhlısı Kılkış'ın yanından geçerken bir ürperti geçirdiler. Daha ötede bir Karakol gemisine daha rastladılarsa da o da Lâdil'le ilgilenmedi. Bilal Bey düşman zırhlılarının yanından geçerken fesleri çıkarıp saklayarak dikkatin çekilmesini önlediyse de Velit Bey, düşmanlarını saygıya benzeyen bu duruma layık olmadıklarını, bunu ancak düşmanı geçtikten sonra yapacağını söyledi. Akşamüstü, Lâ-

dil, Kavaklara vardı. Orada nöbet bekleyen bir düşman karakol gemisi Lâdil'i görmezlikten geldi.

O da Karadeniz'e çıkmak için çırpınıyorsa da fırtına, suları kudurttukça kudurtuyordu. Kaptan, bu kerte yüklü bir vapurun böyle bir denize açılmasının akılla bağdaşır hiçbir yanı olmadığını söylüyor, bunda diretiyordu. Vapurda birçok başka malzemeyle birlikte kırk bin de mermi bulunuyordu. Lâdil küpeştesine dek suya batmıştı.

Rus kaptan, Bilal Bey'le Velit Bey'e söz dinletemedi. Gemiyi Karadeniz'e doğru yürüttü. Boğaz'dan çıkar çıkmaz dalgalar güverteyi süpürmeye başladı. Denizin açıklarında dalgaların bu kerte tehlikeli olmadığını söyleyen Velit Bey'le Bilal Bey, geminin, gerçek tehlikenin gözüne gittiğini bile bile yaşlı kaptanın başında fena halde ekşimişlerdi. Velit Bey, Bilal Bey'in soğukkanlılığına, kendine güvenine hayran kalıyordu. Ne var ki Karadeniz, şimdiye dek pek çok soğukkanlı insanı yutmuştu. Kırk bin mermiyle birlikte onları da çerez gibi yutabilirdi.

Ak Rus kaptanı en sonra, yüzde yüz batacaklarını söyleyince, tehlikenin gerçekten başlarında çan çaldığını anlayarak yine Boğaz'a dönmeye razı oldular. Kaptan, geminin burnunu Boğaz'a çevirdi. Arkadan yüklenen dalgalarla fırtına onu her ne kadar daha hızlı yürüttüyse de iki saat süren korkunç bir bocalamayla baş başa bıraktı. Bu biçimde de kolayca denizin dibine inebilirlerdi. Karadeniz'e açılmak üzere yola çıkan birçok vapur Anadolu Kavağı'nın kuytuluğuna sığınmıştı. Lâdil de onların arasına sokularak gözden yitti.

Kırk sekiz saat süren fırtına, gemiye göz açtırmadı. Ertesi gün akşamüzeri, fırtınanın uluması, denizin çalkantısı dinmeye başlayınca durmadan Boğaz'daki karakol gemisini dikizleyen Bilal Bey'le Velit Bey, Karadeniz'e açılma buyruğunu verdiler. Karadeniz'e çıkılınca fırtınanın hiç de eksilmediğini, dalgaların yine hoyratça, azgınca küçük gemiye çullandığını gördüler. Artık, ölüm de olsa gidilecekti. Lâdil, ister istemez Amasra'ya sığındı, iki gün burada bekledikten sonra yola çıktı. İstanbul'dan ayrıldıktan altı gün sonra İnebolu önüne vardı. Karadeniz'in kışı, İnebolu önündeki dalgaları, dağlar gibi yuvarlayıp duruyordu. İnebolu Kumandanı Zafer Kemal Bey, bütün İnebolu'yu

ayağa kaldırarak malzemeyle cephaneyi karaya taşıttı. Ertesi gün ikindiüstü bütün gereçler, cephane sandıkları, karaya taşınıp Yunan savaş gemilerinin bombardımanından etkilenmeyecek bir yere istif edildi.

Velit ile Bilal beyler o sırada bir iş için İnebolu'ya gelen Refet Bey'le tanıştırıldılar.

Refet Bey, Velit Bey'e:

— Velit Bey, dedi. Şu getirdiğiniz cephaneyi bize Avrupa'dan bu anda getirselerdi hemen bir milyon lira verirdik. Siz, İstanbul'dan getirirken yüz bin lira isteseydiniz onu da hoşnutlukla öderdik. Oysa bedava getirdiniz. Nasıl teşekkür edelim ve ne diyelim!

— Yurdumuza borcumuzu ödüyoruz...

*

Karanlık bir gece yarısı Albay M. Kemal Bey'le Posta Müdürü İhsan (Pere) Bey, Yeni Postane'nin arkasındaki küçük bir kapıdan postaneye girdiler. Dar bir koridoradan biraz ilerledikten sonra soldaki küçük, küf kokan bir odaya girdiler. Bir cezaevi ölüm hücresini andıran bu odada bir telgraf makinesinin başında millici bir telgrafçı âletini tıkırdatıp duruyor, habire Ankara'ya haber yetiştiriyordu. Büyük Postane'de telgraf haberleşmesi, son kerte sıkı bir kontrol altında yapılıyordu. Telgrafhanede sürekli olarak bulunan işgalci bir müfreze, istediğinde her telgrafı kontrol etmeye yetkiliydi. Ayrıca işgalcilerin postanenin başına diktikleri bir Ermeni kontrol memuru, gece gündüz demeden iş başında bulunuyor, Anadolu'ya hiçbir haber sektirmemek için bütün gücüyle çalışıyordu.

Bütün kontrole karşın hâlâ Ankara'ya istenildiği gibi haber uçurulduğunu öğrenen işgalciler postanenin başına bela ettikleri Ermeni yurttaşı sıkıştırarak bu gizli tel merkezini bulmasını istediler. Adam hiç uyumaz oldu. Gecenin sessizliğinde dinlenmesi gerekli her yanı, her yeri dinledi. En sonra geceleri Ankara'ya doğru uzayan tellerden gizli haberleri uçuran tıkırtıları işitti. Evet, Ankara'ya gizli bir tel çalışıyordu, çalışıyordu ya nerdeydi? Bu yüzden bütün İstanbul telgrafçıları, kuşku altına düştü. Ermeni memur gizli teli Ankara'ya bağlayan telgrafçı

Cemal Bey'in üzerinde durdu. Onu şölene çağırarak önüne torbalarla altın koydu. Bu gizli telgraf merkezinin ipuçlarından biri üzerinde bulunduğunu sezen memur, Cemal Bey'i tehdit de ettiyse de bir şey çıkaramadı. Oysa gizli teli Ankara'ya bağlayan Cemal Bey'den başkası değildi.

Yalnız, bütün yük İhsan (Pere) Bey'in omuzlarındaydı. Telgraf başında çoğu zaman o bulunuyor, tehlike, başının üzerinden hiç eksilmiyordu. Hele kontrolcü Ermeni'nin korkunç araştırmaları, gerçek iz üzerinde yoğunlaştığında bu tehlike artık çan çalmaya başlamıştı. Anadolu'da savaş kızışmış. Yunanlıların zafer umudu tepetaklak olmaya başlamış, istihbarat servisleri korkunç denecek bir çalışma temposu tutturmuştu. En küçük haber gergin kamuoyu sinirleri üzerine birer ton demir külçesi gibi düşüyordu.

İşte, böyle günlerden bir gece, telgrafhane çevresinde dolaşan bekçilerin barajından geçerek gizli telgraf hücresine giren Kemal Bey'le İhsan Bey, istedikleri haberleri Ankara'ya iletmekteyken kapı, ancak bir baskındaki büyük gürültülerle vuruldu. Kısık gaz lâmbasını hemen üfleyip söndürdüler. Demek basılmışlardı. Kaçacak hiçbir delik de yoktu. Suçüstü yakalanmışlardı. Makine başındaki telgrafçı Cemal Bey kalkıp kapıya yöneldi. Hök makinelerinde çalışan bu genç telgrafçı, durgun, sağlam, çalışkan bir adamdı. O, ağır adımlarla kapıya doğru giderken Kemal Bey'le İhsan Bey tabancalarının kabzasını sımsıkı tutuyorlardı. Kemal Bey: "Acaba görev burada sona mı eriyor?" diye haklı olarak düşündü.

Telgrafçı, kapıyı açınca bütün korkularının boşuna olduğu anlaşıldı. Gizli telle ilgisi olmayan yine güvenli bir arkadaş, elindeki şifreyi getirirken şaka olsun diye içeridekileri heyecana düşürmek istemişti. Gülerek içeri girdi. Ne var ki oradakilerin kül gibi, kararlı benizlerini görünce şakanın yerinde olmadığını anladı.

*

Postaneyi kontrol eden Ermeni, gizli telin Yeni Postane'nin altındaki küçük mahzenden gittiğini en sonra meydana çıkarmıştı. İşgalcilerin istihbarat servislerinde çalışan dost bir ajan, Kemal Bey'i bularak mahzenin bir müfrezeyle basılacağını bildirdi. Mahzen boşaltıl-

dı, hemen o gece baskın yapıldıysa da gelenler elleri boş döndüler.

*

Anadolu'da savaş çok bunalımlı doruklara doğru tırmanıyordu. Kemal Bey'le İhsan Bey, baş başa verip yeni bir çözüm aradılar. Gizli telin dolu dolu çalışması gereken bir zamanda bulunuluyordu. İhsan Bey gizli merkezi Kadıköy'deki kendi evine taşımaya karar verdi. Son kerte büyük tehlikelerin demir kanatlı yırtıcı kuşlar gibi başının üzerinde uçuştuğunu bile bile makinesini Ankara'ya doğru tıkırdattı durdu.

Sakarya Savaşı, Anadolu bozkırlarını dost, düşman kanıyla sulayıp kızartarak en bunalımlı günlerini yaşarken bir gün İstanbul'daki azınlıkların kulağına korkunç bir haber ulaştı: Mustafa Kemal Paşa'yı Yunanlılar tutsak almıştı. İstanbul'un bütün Hıristiyan semtleri özellikle Beyoğlu, sevinçten yıkılıyordu. Bütün pencerelerden Yunan bayrakları sarkmaya başlamıştı. Bu korkunç bir haberdi. Kurşun gibi ağır, öldürücü bir üzüntü bütün Türklerin yüzlerinde ateş ateş yanıyor, umutsuzluk herkesi boğacak gibi oluyordu. Hiçbir yandan bir haber de alınamıyordu. İşte, bunu gören İhsan (Pere) Bey, Kadıköy'deki evinin gizli odasındaki sevgili makineciğinin başına geçerek Ankara'da Fevzi Paşa'yı aradı, buldu. Haberin aslı olup olmadığını sordu. Fevzi Paşa, bu haberin yalan bir propaganda haberi olduğunu bildirdi. İhsan Bey, hemencecik bunu Türk gazetelerine yetiştirdi. Mustafa Kemal Paşa'nın tutsak düşmediğini öğrenen Türklerin sevinci deli fişekler gibi yükselirken, azınlıkların taşkın, coşkun sevinci, içine bir teneke soğuk su dökülen kaynar bir kazana döndü.

*

Ararat vapurunun açtığı yoldan Anadolu'ya malzeme, cephane akmaya başladı. Grubun başını kaşıyacak zamanı yoktu. Velit Bey'le Bilal Bey'in İnebolu'ya götürdüğü Lâdil vapuru, onları almadan İstanbul'a kaçmış, yeni bir parti cephane yüklemeye başlamıştı. Albay Salih Bey'in delikanlı oğlu da cephaneyi vapura teslime memurdu. Salih Reis vapurda yüklemeyi yönetiyor, kardeşi Osman Reis de cephaneliklerden cephanelerin çıkarılmasında gözcülük ediyordu.

Karlı tipili bir havada cephanelerin Karaağaç'la, Eyüp'teki depolara kamyonlarla getirilip yerleştirilmesi işinde Bilal, Nedim Beyler insanüstü bir çaba göstermişlerdi. İşte, ilk gece bu depolardan Lâdil'e yirmi tona yaklaşık cephane taşınıp yüklendi. İkinci gece sabaha doğru son mavnalarla Feneryolu'ndan vapura yaklaşmakta olan son cephaneleri Kemal, Hakkı Beyler bir kayıkla izliyorlardı. Bu sırada gemiden kulakların zarını patlatan bir patlama gürültüsü koptu. Haliç'in sessizliğini dolaştı.

Vapurda elli ton barut, trotil vardı. Eğer bunlar ateş alırsa Fener, Kasımpaşa karşılıklı olarak büyük bir felaketle karşılaşılabilirdi. Neyse ki patlama oracıkta kalmıştı. Kırık bir cephane sandığından düşen bir mermi patlayarak istifle uğraşan Pütürgeli Hüseyin'i şehit etmiş, beş işçiyi de yaralamıştı.

Salih Reis'in soğukkanlılığı paniği önledi, çalışma yine arı gibi sürdü.

*

Anadolu, gruptan araba dingiliyle giyim mal istiyordu. Bunun üzerine Kemal Bey, Anadolu'nun güvenini kazanmış olan levazım başkanının bürosuna damladı. İlk ağızda ondan yüz bin giyim nal istedi.

— Sen bu kadar giyim nalı bir arada gördün mü?

— Evet, levazım ambarlarında dört yüz bin giyim var!

— Sana ancak iki bin giyim verebilirim. Hele bunları gönderin de anlayalım.

Yalnız, iki bin giyim nal verilmesi için Üçüncü Şube Müdürüne bir kâğıt yazdı. Kemal Bey, bunu Üçüncü Şube Müdürü Hilmi Bey'e götürdü:

— Reis, bize Anadolu'ya göndermek üzere bakın neler lütfettiler.

— Yirmi bin olacak! Ben bunu ambar müdürüne üç kez söylerim. Altmış bin eder. Dün de size on beş bin vermiştim. Üst yanını da siz müdürle uyuşarak alırsınız.

Ambar Müdürü Yarbay İsmail Hakkı Bey'le buyruğundaki subaylar da grupta çalışan yurtsever çocuklardı.

Yüz bin giyim nal, ufak tefek pürüzlerden sonra Sirkeci'deki vapura yüklenmeye başladı. Kimi zaman yırtık torbalardan fırlayan nallar gürültüyle ambara dökülüyordu. Vapurun komiseri ünlü Arif Bey, heyecana gelen sorumlu arkadaşlara gülerek şöyle diyordu:

— Zarar yok, bu ses, yine o sestir, beyim! Türk zaferinin şarkısını söylüyor, korkmayınız! Vapurda yabancı yoktur.

Grup, ambarlarda hesabını öğrendiği dört yüz bin giyim nalı parti parti Anadolu'ya yetiştirmekte ivedi davrandı. Şimdi dingiller kalıyordu.

Kemal Bey, Âli Satış Komisyonu Başkanı Tümgeneral Abuk Ahmet Paşa'nın karşısına dikildi:

— Kemal, ne yazık ki ben de bir şey yapamayacağım. Görüyorsunuz, bu Komisyonda kimler var. Siz başka bir çözümünü arayınız.

— Öyleyse alan bize satsın. Buna aracılık ediniz.

— Buna Komisyon Başkanı olarak karışamam.

Adam yan çiziyordu. Yalnız dingiller de elde edilmeliydi. Mustafa Kemal bekliyordu. Bunları bir Ermeni satın almak üzereydi. Ermeni'yle görüşüp anlaşmak gerekiyordu.

Kemal Bey, Bilal, Hakkı ve kardeşi Abdülvahap beyleri bu işle görevlendirdi.

Ermeni, parasıyla da olsa dingilleri gruba vermemekte diretiyordu. Zora başvurmaktan başka çözüm yoktu. Grubun tabancaları adamın şakaklarına dayanıp soğuk ecel terleri döktürünce işler hemen yoluna girdi.

Ermeni, birkaç mavnaya dingil yüklemişti. Grup bu mavnalara el koyarak yüklemeyi sürdürdü. Yüklenen bir mavna battı. Güçlükle çıkarıldı. Yüklenen mavnalar, nalları Sirkeci'de vapura vermek üzere birer birer Haliç'ten çıktı.

K. adlı bir sorumlu subay daha önce dingillerin verilmesine razı olmadığı gibi şimdi de Harbiye Nazırı Ziya Paşa'ya ispiyonlamış, işi durdurmaya çalışıyordu. Satış Komisyonuyla Harbiye Nazırının etekleri tutuşmuştu. Ziya Paşa, Kemal Bey'i çağırdı. Mim-Mim Grubu durumu anlar anlamaz K. Bey'i tıpkı nalları, dingiller gibi Anado-

lu'ya aşırırken Kemal Bey de Ziya Paşa'nın katına çıktı. Paşa, İstanbul'daki millici militanları her zaman koruyan bir yurtseverdi. Kemal Bey, Anadolu'ya gönderilen nallarını götürüp hep ona gösterir, gittikleri yer üstüne de bilgi verirdi. Ziya Paşa, her seferinde:

— Tanrı yardımcınız olsun, der, gözleri sevinç yaşlarıyla dolardı.

Yalnız, bu kez K. Bey onu fena halde doldurmuştu.

Paşa, kızgındı. Gözlerini devirerek:

— Evet, fakat kutsal bir çapulculuk!

*

Arada birçok gürültüler geçmekle birlikte dingiller Sirkeci'deki Adana vapuruna yüklendi; İnebolu'ya doğru yola çıktı. Birkaç gün sonra elindeki makbuzla yine Nazır Paşa'nın karşısına çıkan Kemal Bey, ondan her zamanki gibi eski hayır duayı aldı:

— Tanrı yardımcınız olsun!

*

Kemal Bey, Harbiye Nezareti dolaylarındaki ambarlardan birindeki üç bin mızrağı kaldırttı. Mızraklar, demir çubukların ambalajlandığı sandıklara ustaca yerleştirildi. Sandıkların kenarında görünen demir çubukların uçları, öteki savaş silahlarını gizliyordu.

Mızraklar İnebolu'ya, oradan da Ankara'ya vardıktan sonra kurye olarak giden Mehmet Bey'e Fevzi Paşa şöyle dedi:

— Mehmet Bey, en sonra grup, mızrağı da çuvala sığdırdı.

Güldüler.

*

Mim-Mim Grubunun çalışmalarını artık düşmanlardan çok bizim içimizden olanlar bozmaya başlıyordu. Ufak bir çıkar düşüncesi ya da Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin inanmış, hınçlı, kinli adamı olmak koca bir ulusun davasını baltalamaya yetip de artıyordu bile. Bütün Fransız, İngiliz casusları gruba yardımcı olurken bunlar baltalıyordu. La Française Kumpanyası vapurlarının Anadolu'ya cephane taşıdığını öğrenen yerli hainler, bütün dikkatlerini buna dikmişlerdi.

Bir gece Haliç'te yine bir vapur cephane yüklerini alarak Köp-

rü'den geçti. Bunu sonuna dek bir kayıkta gözleyen Kemal Bey'le Hüsnü Bey, tehlikenin atladığını düşünerek evlerine dönüp rahat bir uykuya daldılar.

Ne var ki sabahleyin gözlerini açtıklarında Kroker Zindanı'ndan Kayyum Ahmet'in gönderdiği bir pusulayı okumak talihsizliğine uğradılar. Intelligence Service'in buyruğunda çalışan Boşnak Cemal ile Nedim kardeşler, Kayyum'u ele geçirmişlerdi. Yalnız, yüklü gemi bu arada sıyrılıp gitmişti.

İkinci gün sorguya çekilen Kayyum, düşman polisine şöyle demişti:

— Ben bir komisyoncuyum. Balat'ta bu mavnaları bana Kızkulesi açıklarında karşılayacak olan Nuri'ye teslim etmek üzere verdiler. Nuri'yi de tanımam. Sandıkların içindekileri de bilmem. Bu iş için aldığım para da işte cebimdeki şu on liradır. Ben ne sorduğunuz örgütü ne de onu yönetenleri bilirim.

"Kayyum çelimsiz, iyi giyinen, ulusal davanın en hararetli yanlısı, çok ağzı sıkı, kurnaz bir adamdı. Muhaliflerle de sürekli temastaydı. Onların bile saygısını kazanmıştı."

En sonra, Kayyum'un zindandan kurtarılması için Boşnak Cemal'le Kemal Bey'in görüşmesi gerekli oldu. Kemal Bey, kalabalık bir koruyucu gizli grupla buluşma yerine gitti.

Cemal:

— Ben de bulunduğum partide yurdun kurtulmasına çalışıyorum. Ah şu İttihatçılar memleketi bu duruma soktular, diye dişlerini gıcırdattı.

— Evet, öyle çalıştığınıza inanıyorum ve o güvenle buraya geldim.

— Ben ordumuzu ve subaylarını severim. Fakat şu İttihatçı subaylardan tiksinirim.

— İnanınız, bizim çalışmamız particilikle ilgili değildir. Biliyorsunuz ki yardımlar Ulusal Ordunun başarısında etkili oldu. Sizin de sevineceğinize inanıyorum.

Bir saat süren konuşma sonucunda anlaştılar.

Cemal Bey, Kemal Bey'e:

— Türk ordusunun senin gibi bir subayına güvenirim. Sana ben de yardıma hazırım, dedi.

— Teşekkür ederim. Fakat ne yapacaksınız? Arkadaşları kurtarabilecek miyiz?

— Elbette kurtaracağız.

İçeride Kayyum'la birlikte birkaç kişi yatıyordu.

*

Kayyum Ahmet'le arkadaşlarının Kroker'in işkence edilen zindanlarından kurtulması gecikmedi. Onlar kurtulduktan sonra da Salıpazarı'nda cephane yüklü olarak kalan iki mavna Cemal Bey'in yardımıyla elde edildi. Cephaneler, "zevahiri kurtarmak üzere aşırıldığı cephaneliklere gönderildi."

İşçiler, onları ertesi gece yine Haliç'teki vapura taşıdılar.

İstanbul'da bu zamana dek pek çok canlar yakan Boşnak Cemal ile Nedim beyler, Kemal Bey'le görüşüp anlaştıktan sonra sonuna dek grubun yardımcısı oldular.

*

Silah ve cephane gönderilmesi işi aralıksız sürdü. Sakarya'yı 30 Ağustos yengisini besleyecek olan cephane ile silahları İnebolu'ya sırayla taşıyan kahraman gemiler, sefer sırasıyla şöyleydi: Ararat, Lâdil, Adana, Ararat, Lâdil, Mersin, Ararat, Ararat, Lâdil, Lâdil, Ararat, Lelet, Lelet, Adana, Adana, Lâdil, Mersin, Lankır, Lelet, Lankır, Lankır, Lelet, Adana.

Bu vapurlarla yirmi beş büyük top, yüz yirmi beş ufak top, üç yüz elli altı bin mermi, yüz doksan dokuz bin tapa, otuz dört bin hartuç, doksan dört kama, altı yüz on üç dürbün, yedi yüz on iki tüfek, iki milyon yedi yüz bin fişek, altmış yedi bin üç yüz yedi palaska, doksan sekiz bin yedi yüz seksen matara, elli dört bin yedi yüz yirmi sekiz ekmek torbası, elli dört bin yüz yirmi sekiz arka çantası, dört yüz bin giyim, at nalı gönderilmişti.

Mim-Mim Grubunun yiğitliklerle dolu destanı bitip tükeneceğe benzemiyordu. Kahramanlıklar, ihanetler, alçaklıklar birbirini kovalıyor, her şeye karşın Anadolu'ya türlü iskelelerden türlü iskelelere cephane yüklü gemiler gidip geliyordu. İstanbul'da işçi, subay, ay-

dın, adsız kahramanlar gibi çalışmanın tatlı sıtması içinde her şeye meydan okuyarak en tehlikeli bir cephe yaşayışı yaşıyorlardı. Büyük zafer için atılacak bütün mermiler bu adsız yiğitlerin elinden geçti.

ORDULAR, İLK HEDEFİNİZ AKDENİZ'DİR, İLERİ!

Bütün büyük işler, küçük başlangıçlarla olur.

Çiçeron

Başkumandan Mustafa Kemal, Trakya'da Yunanlıların harıl harıl hazırladığı yardımcı güçler yetişmeden genel bir saldırıya geçmek gerektiğini anlamıştı. Fevzi ve İsmet paşalarla Kurmay Kurulu da böyle düşünüyordu.

Fevzi Paşa, Mustafa Kemal'in buyruğuyla bütün cepheyi dolaştı. En küçük erinden en yüksek rütbeli subayına dek bütün orduyu gözden geçirdi. Ordu, gövdece de, ruhça da böyle bir saldırıya hazırdı. Bu raporu alan Başkumandan, ona genel saldırının planlarını hazırlamasını buyurdu. Fevzi Paşa, ordudaki görevinden ayrılarak Genelkurmay Başkanlığının bir odasına kapandı, saldırının planlarını yapmaya başladı.

Başkumandan Mustafa Kemal, Yunan ordusunun ayaklarını yerden kesebileceğini anladıktan sonra saldırı kararını Büyük Millet Meclisi'nden geçirmeye karar verdi.

Bir gün hükümet konağının üst katında olağanüstü bir toplantı yapıldı. Vekiller Kuruluna Malta Adası'ndan dönmüş olan Başvekil Rauf Bey başkanlık ediyordu.

Görüşme başlar başlamaz saldırının yersiz olduğunu haykıran sesler de yükseldi. Saldırının bir çılgınlık olduğunu söyleyenler, boşuna kan dökmenin gereksiz olduğuna diretenler çoğunluğu alır gibi oldu. Birisi:

— Efendim, dedi. Yüzde yirmi beş yenme belkisi olsa ben de bu saldırıdan yana olurdum, fakat ne yazık ki yok.

Bir başkası onu şöyle doğruladı:

— Efendim, bizim şu kadar katırımız, şu kadar devemiz olsaydı bu yapılabilirdi!

Fevzi Paşa, kocaman yumruğunu masaya indirdi!

— Efendim, dedi. Bu saldırıda zafer belkisi yüzde yirmi beş değil, yüzde yetmiş beştir. Gerçekten bizim karşıtlarımızın istedikleri ölçüde katırımız ya da devemiz yoksa da ben Mehmetçiğin dövüş gücünü dünyanın hiçbir yaratığıyla ölçüştüremem. O Mehmetçik, kavgayı sevdiğinde deveden daha çok yol yürüyerek ve deveden daha çok aç kalarak dövüşür. Hem unutmayın ki Sakarya kavgamıza, mermilerimizin çoğunu Mehmetçiğin karısı taşımıştır.

Fevzi Paşa'nın bu sözlerine Malta'dan yeni dönen Kara Vasıf Bey, şu yanıtı verdi:

— İyi ama efendim, Ankara'yla İzmir arasındaki sekiz yüz kilometrelik yolu alırken askeri neyle besleyeceğiz?

— Vasıf Bey, mesafeyi ölçerken pergeli herhalde yanlış tutmuş olacak. Şundan ki bizim saldırımız Ankara'dan değil, Afyon'dan başlayacak. Vasıf Bey, şimdi harman mevsimidir. Şimdi köylünün elinde her şey vardır. Onlar kendi ordularını, fırınlar dolusu ekmekler çıkararak sürülerle kurbanlar keserek ve çuvallar dolusu üzümler sağlayarak karşılayacaklardır. Bu kavga başka orduların, başka koşullar içinde yaptıkları kavgalardan hiçbirisine benzemez. Bunun içindir ki bu kavgada bizim yevgi konağımız, tarihin klâsik savaşlarında görülen ordularınki gibi gerimizde değil ilerimizdedir.

Bu sözler, Kara Vasıf Bey'in gözlerini yaşarttı, onu susturdu. Fevzi Paşa'nın sözleri onu doyurmuştu. Böylece karşıtların sayısı azaldı ve Vekiller Kurulu genel saldırıya karar verdi.

*

Başkumandan, saldırı kararını Vekiller Kurulu'ndan geçirdikten sonra, küçük bir grupta cepheye yaklaşarak incelemelerde bulunmak üzere saldırıdan on beş gün önce trenle Akşehir'e doğru yola çıktı. Tren, Biçer istasyonunda durdu. Oradan öteye gitmiyordu. İnerek otomobile bindiği sırada Mustafa Kemal derin bir göğüs geçirdi. Bunu

gören çocukluk arkadaşı Yaver Salih (Bozok) Bey:

— Rahatsız mısınız, paşam? diye sordu.

— Hayır.

— Öyleyse önemli bir şey düşünüyorsunuz?

— Evet, bir şey düşünüyorum ve eğer düşündüğümü uygulayacak zaman bulabilirsem ki bulabileceğimi sanıyorum, dünyanın gözlerini kamaştıracak bir görünüş doğacaktır.

*

Mustafa Kemal, cephede yaptığı uzun denetlemelerden sonra Çankaya'ya dönerek sıtmalı bir biçimde saldırı için kılı kırk yararcasına hazırlanmaya başladı.

26 Ağustos saldırısı için cepheye gideceği 23 Ağustos günü ilk şaşırtmaca olarak Anadolu Ajansı'ndan geceleyin Çankaya'da bir çay şöleni verileceğini yayınlattı.

Bunu Ankara'da gazeteler de yazdı.

Başkumandan o akşam gecenin karanlığına bürünerek Akşehir'deki karargâha yollanacaktı. Otomobiliyle Konya yoluna çıkmasına da ancak iki üç saat kalmıştı. Cevat Abbas Bey'le Ankara Mevki Kumandanı Fuat Bulca da onunla cepheye gidebilmek için bir dakika peşini bırakmıyorlardı.

Cevat Abbas Bey'i Meclisten otomobiliyle alıp Çankaya'ya götüren Paşa, Mevki Kumandanı Fuat Bulca Bey'in de köşke gelmesini buyurdu.

"Mustafa Kemal, yolculuğunu gece yapacağından birkaç saatlik vaktini ara sıra gür kaşlarını çatarak düşünceye dalarak, kimi zaman da güler, sevinçli bir yüzle yaptığı ufak tefek şakalarla geçiriyordu. Fakat büyük ruhu oturduğu yere sığamıyordu."

Mustafa Kemal, Cevat Abbas Bey'le köşkün önünden yürüyerek birinci nöbetçi kulübesine dek gitti. Oradan Fuat (Bulca) Bey'in geldiğini gördüler. Mustafa Kemal, nöbetçi kulübesinin arkasındaki doğal kaya yığınını göstererek:

— Burada oturalım, dedi.

Cevat Abbas Bey'le Fuat Bey de hemen onun dizleri dibine otur-

dular. Cevat Abbas Bey, yüreklenerek kendilerini de cepheye götürmesi dileğinde bulundu. Onu güçlendirmek üzere Fuat Bey de bu dileği yineledi.

Mustafa Kemal güldü:

— Sizin her ikinizin Ankara'da işiniz var, alamam, dedi. Her iki asker de bundan üzüldü. Üzüntülerini boğmak üzere birer sigara tellendirdiler.

Bu sırada Fuat Bey'in biraz ötedeki evinden üç fincan kahve geldi. Cevat Abbas Bey bir nükte fırsatı yakaladı:

— Çay şöleni birer kuru şekerli kahve ile geçiyor Paşam, dedi.

Paşa:

— İkinizin de burada iki göreviniz var, dedi. Biri Ankara'da sizin gibi yakınlarımın kalması, birkaç gün için yolculuğumun gizli tutulmasına yarayacaktır. Her ikiniz de Mecliste, şehirde, görüldükçe ve benden söz açıldıkça burada olduğumu karşınızdakilere söyleyeceksiniz. Öbürü çok zayıf bir belki ise çok dikkatli izlenecek bir iştir. Saldırıyı mutlaka başaracağım. Ancak binde bir ihtimal dahi olsa geri hareketlerini burada kötüye yoranlar bulunabilir.

Sonra Cevat Abbas Bey'e döndü:

— Sen, Mecliste her türlü akımı izler ve ona göre gerekenleri aydınlatırsın. Tezvirata meydan verme. Alacağın haberlere göre arkadaşları uyarırsın.

Fuat Bey'e de şöyle dedi:

— Sen de Mevki Kumandanı olarak dikkatli ve her zaman her olaya karşı hazır bulun; Ankara kamuoyuna sahip ol.

Sonra da her ikisine birden:

— Bize karşı göreceğiniz en ufak davranışları bile benimseyin. Ve şifreyle bana bildirin. Alacağınız buyruğuma göre kesin davranırsınız!

Akşam karanlığı, dostu düşmana ayırt ettirmeyecek gibi çökünce üç gölge, kayalıktan kalktı. Köşkte hazırlanan sofranın başına geçtiler.

*

Mustafa Kemal, yemekten sonra annesinin odasına girdi. Hayır duasını aldı, elini öptü. Zübeyde Hanım, çok hasta olduğundan İstanbul'dan oğlunun yanına gelmişti. Ne var ki Ankara'nın havası da çok sertti. Bu yüzden de hastalığı daha çok artmıştı. Doktor Adnan Bey, sık sık Çankaya'ya gidip geliyordu. Zübeyde Hanım, köşke yerleştiğinden beri Fikriye Hanım'ın da üzgün günleri başlamıştı. Zübeyde Hanım'ın eski hırçınlığı yine depreşmişti. Oğlunun onunla evlenebileceğini düşünmek bile ona felaket gibi görünüyordu. İstanbul'dan yola çıkarken genç kadın, birçoklarına "Mustafa Kemal'le evlenmek üzere Ankara'ya gittiğini" söylemişti. Bu yüzden de gerek Zübeyde Hanım, gerekse Makbule Hanım, bu zaman içinde kendi kendilerini yiyip bitirmişlerdi.

Şimdi, köşkte çok tedirgin bir hava esiyordu. Zübeyde Hanım, Fikriye Hanım'ı çatık kaşlarla karşılıyor, onu ancak bir hizmetçi olarak görmek istediğini anlatan davranışlarda bulunuyordu: Son kerte duygulu bir kadın olan Fikriye Hanım, göğsünün altında kız kardeşini alıp götüren ince hastalığın belirtilerini sezmeye başlamıştı. Bu ananın Mustafa Kemal'i kendisine bırakmayacağını anlıyor, çok kahırlı günler geçiriyor, yine de aldırış etmez görünerek köşkü, evin hanımı gibi çekip çeviriyordu. Mustafa Kemal, köşkte yavaştan başlayan bu dramı soğukkanlılıkla görmezlikten gelerek geçiştirmekten başka çözüm bulamıyordu. O sırada, dünyanın parmağını ağzında bırakacak gerçekten büyük bir işi yapmaya giderken bile bu dramın oynanmış ya da oynanacak sahnelerini usundan geçiriyor, tatsız bir biçimde yüzünü buruşturuyordu.

Annesinin odasına girdiğinde Zübeyde Hanım, ilerlemiş hasta görünüşüyle kımıltısız yatıyordu. Oğlunun geldiğini görünce kımıldar gibi oldu.

— Nasılsın, anne?

— Pek, iyi değilim, paşa oğlum.

— Ben birkaç günlüğüne gidiyorum. Pek yakında İzmir'deyiz. Sana oranın havası daha iyi gelir. Seni oraya götürürüz.

Kadıncağız şaşkın şaşkın oğlunun yüzüne baktı. İzmir, düşman elinde değil miydi?

Mustafa Kemal, eğilip annesinin kemikleri çıkmaya başlayan elini öptü. Hızla kapıdan çıktı.

Havuzun başında oturmuş, kırmızı balıkları seyreder gibi yaparak düşüncelere dalmış olan Fikriye Hanım'la karşılaştı:

— Ben gidiyorum Fikriye, Yunanlıları denize dökmeye. Haydi, Allahaısmarladık.

Fikriye Hanım, iri gözlerinde yanan gizli bir ateş, dudaklarında solgun bir gülümsemeyle:

— Güle güle paşam, dedi.

Sonra, akşamın koyu karanlığında bir otomobil homurtusu işitti. Otomobil 23 Ağustos gecesi ıssız Konya yolunun sessizliğini ürperterek Ankara'dan uzaklaştı. Konyalılar, ertesi gün Mustafa Kemal'i birdenbire Konya caddelerinde görünce şaşırdılar. Birkaç yıldır çok civcivli günler geçiren Konya halkı, Paşa'nın gelişini olağanüstü bir ilgiyle karşıladı.

İki gün Konya'da kalan Paşa, Akşehir'e yollandı. Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın karargâhı buradaydı.

Mustafa Kemal, bütün kumandanların katılmasıyla bir toplantı yaptı. Saldırının ne biçimde yapılacağı üstüne kararlar alındı. Bu önemli karardan sonra bir adım daha ileri gidilerek İsmet Paşa'nın karargâhı Afyon'un yaklaşık olarak yirmi kilometre güneyinde bulunan Şuhut bucağına götürüldü. Kocatepe ile Şuhut bucağı arasında ak çadırlar kuruldu. "İsmet Paşa'yla Fevzi Paşa'nın karargâhları sık ağaçlarla kaplı ve her iki yanı yalçın tepelerle çevrilmiş vadinin içindeydi."

Başkumandan, bir köy evinin ikinci kat sofrasında, buram buram tüten tezek kokuları arasında, üzerinde büyük bir gaz lambası yanan bir yemek masasının başında küçük akşam yemeğini yiyordu. Yaver Muzaffer (Kılıç) Bey, bu sırada içeri girerek Paşa'ya ağızdan rapor vermeye başladı. Bu Muzaffer Bey'in, bir gün önce cephe topçu kumandanlarından topçu grupları üstüne edindiği bilgilere değgindi.

Muzaffer Bey, ateş yoğunluğunun üç dört saat sürebileceğini, yalnız planlı engelleme ateşinin gerekli görülmediğini söyledi.

Başkumandan:

— Engelleme ateşini de onlara bırakalım, dedi.

Paşa, saat ona doğru strateji haritasını istedi. Bu, her iki yanın arazi üzerindeki durumlarını gösterir bir haritaydı. Paşa, bunda: "Özellikle düşmanın yarma, ağırlık merkezinin bulunduğu noktalardaki tahkimat ile kuşatmayı yapacak süvari kolordusunun geçeceği Ahi Dağı Geçidi'nin arazi durumunu gözden geçirdi. Aynı zamanda Eskişehir-Afyon arasında, Döğer mevkiinde bulunan düşman yedekleri üzerinde dikkatle durup haritayı inceledi."

Muzaffer Bey'e Döğer'le Eskişehir arasının haritada ölçülmesini buyurdu. Elindeki kalemle Döğer noktasına iki kez vurdu:

— Döğer, Döğer, dedi. Fakat döğmeyeceklerdir. Bu güçler hareketsiz kalmaya mahkûm.

Sonra, Muzaffer Bey'e döndü:

— Haritaları topla, yola çıkıyoruz.

*

Mustafa Kemal, 25 Ağustos akşamı Şuhut bucağından ayrılarak gece yarısı Kocatepe'nin eteklerindeki Çadırlı Ordugâha vardı. Çadırlarda gaz lâmbalarıyla mum fenerleri yanıyordu. Belirlenemeyen yönlerden cırcır böceklerinin uyku verici sesleri geliyor, uzaktan uzağa köpekler havlıyor, ordugâhın hemen önünden söğüt ağaçlarıyla örtülmüş küçük bir dere şırıldayarak akıp gidiyordu.

Gökyüzü, iri yıldızlarla örtülüydü. Gecenin karanlığı, derin bir sessizlik gibi bütün boşlukları dolduruyordu. Yıldız ışıklarının altında, süngüleri parlayan nöbetçilerin, devriyelerin ayak sesleri, sessizliği belli belirsiz noktalıyordu.

Mustafa Kemal, sivri, ak bir asker çadırında, üstünde gaz lâmbası yanan küçük bir masanın başında oturuyor, yazıcı Muzaffer Bey, karşısında hazır ol durumunda dikiliyordu.

— Emriniz paşam?

— Hazır mıyız?

Mustafa Kemal, bunu söyleyerek kalktı. "Henüz bozulmamış portatif karyolasının üzerinden tabanca kemerini alıp takındı." Bir baloya gider gibi giyimliydi ve tıraş olmuştu. Eldivenlerini de takarak

çadırdan çıktı. Düşmanın bulunduğu yöne doğru bir süre baktı. Sonra, gaz ve mum fenerlerinin titrek ışığı altında Kocatepe'ye çıkmaya başladı, öne doğru çokça eğilerek yürüyordu. Arazi çok engebeli, taşlıktı. Bu yüzden çok ağır ilerliyordu. En sonra, tepenin doruğuna çıktı. Çevresindekilerin varlığından bile habersiz görünüyordu. Bütün varlığıyla düşmanın karşısındaydı. Önleyeceği bir tek varlık, düşmandı.

Kendi kendisine söyler gibi:

— Allah, Türk ulusunu ve ordusunu koruyacaktır, dedi.

Sabahın dört-dört buçuğu sıralarıydı. Katran renkli karanlık, hızla eriyip yerini kül rengi, sonra mavimtırak bir denizaltı aydınlığına bırakıtı. Kocatepe'nin doruğuna dikilen Başkumandanlık flamasıyla ordu, kolordu ortasında yarı yiten insanlar, bir tapınaktaymış gibi susuyor, olacak bir şeyi bekliyordu. Başkumandanın çiğnediği kekik saplarından mis gibi bir kekik kokusu yükseliyordu. Başkumandan, batarya dürbünüyle düşman siperlerini gözden geçirmeye başladı.

26 Ağustos sabahı saat dördü çeyrek geçiyordu ki birdenbire dağı taşı dolduran sessizliği bir tek topun gürültüsü yırtıp paramparça etti. "İlk mermiyi atan on buçukluk bir obüstü." Düşman siperlerinin önüne düşen mermi, havaya bir toprak, duman direği kaldırdı.

Namluları düşman siperlerine çevrilmiş iki yüz top, on buçukluk obüsün arkasından, şimdiye dek buraların işitmediği korkunç bir gürültüyle ateş etmeye başladı. Avlarını iyi gözetleyen bataryalar, mermilerini onların üstüne sağanak gibi yağdırıyordu. Düşman siperlerinin önlerindeki tel örgüsü bölgesi, siperlerin içi, bir dev kazandaki lâpa olarak sürüyordu. Kalecik Sivrisi'nden Çiğiltepe'ye dek her yanda havaya toprak, duman direkleri yükseliyordu.

Düşman topçusu da uyanarak engelleme ateşine başladıysa da rastgele ateş ettiğinden etkili olamıyordu.

Türk topçularının yok etme ateşi, düşmanın bir yılda geçilemeyeceğini söylediği tahkimatı tuz buz edip havaya uçuruyordu. Kalecik Sivrisi'nin üstündeki düşman tahkimatı, bütün canlılarıyla birlikte toz toprak olarak havaya savruluyor, zincirleme patlamalar sırasında renkli şimşekler çakıyor, taşlar, topraklar, bir cehennem kazanı gibi

kaynıyordu. Tonlarca top mermisi, burnu havadaki düşman tahkimatı üstüne sanki su gibi akıyordu. Topçular bu sırada cephanenin azaldığını görerek kaygılanmaya başladılar. Bu kerte hovardaca harcanan top mermilerinin durumunu öğrenmek isteyen Mustafa Kemal de biraz kaygılandı. Yalnız bu mermilerin ancak bu saat içinde gerekeceğini iyi bildiğinden şu buyruğu verdi:

— Tek mermi kalıncaya dek ateş sürdürülecek. Cephane bütünlememizi düşmandan yapacağız.

*

Birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa, İkinci Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa, Birinci Kolordu Kumandanı Albay İzzettin Bey, İkinci Kolordu Kumandanı Albay Ali Hikmet Bey, Üçüncü Kolordu Kumandanı Albay Şükrü Naili Bey, Dördüncü Kolordu Kumandanı Albay Kemalettin Sami Bey, Altıncı Kolordu Kumandanı Albay Kâzım Bey, Kocaeli Grup Kumandanı Albay Halit Bey, Süvari Kolordusu Kumandanı Fahrettin Paşa, yok etme ateşi süresince gerilmiş bir zemberek gibi bekleyen güçlerini saldırıya geçirecekleri anı yıpratıcı bir heyecanla bekliyorlardı.

Yalnız, Fahrettin Paşa'nın Atlı Kolordusu biraz daha uzakta, düşman gerilerinde onun ulaşımını, çekilmesini engellemek üzere tertibat almış bekliyordu. Fahrettin Paşa'nın Başkumandanlıktan aldığı buyruğa göre 26 Ağustos Atlı Kolordusu için bir bekleme günü olacaktı. Atlı Kolordusu, piyadenin saldırısına seyirci kalacaktı. Fahrettin Paşa Sandıklı'daydı.

Ordudan, 25 Ağustos'u 26 Ağustos'a bağlayan gece gelen saldırı buyruğunda Atlı Kolordusunun bu gece Ahi Dağı geçitlerine doğru yürüyerek ertesi gün Sinanpaşa'ya inmesi bildiriliyordu. Böylece Fahrettin Paşa'nın atlıları, Birinci Kolordumuzun karşısında bulunan düşman birliklerinin sağ yan ve gerilerine saldıracak, demiryolunu yıkacak, Altıntaş-Eğret(Anıtkaya) bölgelerindeki yedek grubuyla Uşak grubuna karşı keşif ve güvenlik görevlerini görecekti.

Fahrettin Paşa, hemen kolorduyu bu yönlerde yola çıkardı. Atlı dizileri, Ahi Dağı geçitlerini aşarak ovaya düşmek üzere ilerlediler.

Yalnız yürüyüş çok güçlük içinde geçiyordu. Gecenin zifir gibi karanlığında sarp dereler boyunca taşlık patikalardan iki atlı tümeni tek kolda gidiyor, bir haftadır gece uykusu görmemiş atlar tökezliyordu. On dördüncü Tümenin sonuyla İkinci Tümenin başı arasında on beş kilometre çeken bir aralık vardı. Fahrettin Paşa'nın Birinci Atlı Tümeni kolbaşıyla ovaya inmiş, keşif kollarını çıkarmıştı.

Derinden ve doğudan gelen top sesleri, büyük saldırının başladığını gösteriyordu. Birinci Atlı Tümeni, Çayhisar'a doğru ilerlerken On dördüncü Tümen de Yörükmezar'da toplanıyordu. Sonra Birinci Tümenle On dördüncü Tümen düşmana doğru ilerledi.

İkinci Atlı Tümeni yalçın, sarp araziden geçerken sahra toplarıyla telsizi geride bırakmak zorunda kalmıştı. Ancak 26 Ağustos sabahı Çiğiltepe'nin batısında bir yere varabildi. Burada düşman topçusunun yoğun ateşiyle karşılaşarak bin türlü güçlükle ana güçlere yetişmek üzere sarp dağları aşmaya çalıştı.

Fahrettin Paşa bu sırada düşmanın türlü durumlarına karşı düzen almaya çalışırken bir ordu buyruğu aldı. Bütün önemli tepeler düştüğü halde Çiğiltepe'nin bir türlü düşmediği bildiriliyor. Bu tepenin düşürülmesi için Atlı Kolordusunun Kırka-Paşaköy yönünde saldırıya geçmesi buyruluyordu.

Bu yön Kırka-Sinanpaşa arasını tutan düşmanca kapatılmıştı. Burası hem de Çiğiltepe kuzeyindeki düşmanın etkili top ateşi altında bulunuyordu. Paşa, bu yöne pek yorgun bulunan İkinci Tümeni sürdü. Saldırıya geçen tümen, düşman direnmesiyle karşılaştı. Yalnız, düşman ihtiyatlarının Çiğiltepe'yi güçlendirmesini engelleyerek çok gerekli bir iş başardı. Gece bastırınca kolordu, olduğu yerde dinlenmeye geçti. Yalnız askerler de, hayvanlar da açtı. Şundan ki bu bölge Yunanlıların işgal ettiği topraklar içindeydi. Köylülerin bütün yiyecekleri ellerinden alınmıştı. Bu yüzden de kendilerini kurtaran ordularına yiyecek hiçbir şey veremiyorlardı.

Fahrettin Paşa'yı Tokuşlar köyünden Haydar Ağa konuk etti. Düşmanın yenilmek üzere olduğunu anlayan köylülerle askerler o gece, orasını bir bayram yerine çevirdiler. Kolordunun bandosu as-

ker marşları çaldı. Fahrettin Paşa bandosunu bir de İzmir'e girdikleri gün çaldıracaktı.

İki yüz Türk topunun yok etme ateşi, piyadenin geçmesi için yetesi gedikler açtıktan, düşmanı siperlerinde gerçek bir şaşkınlığa uğrattıktan sonra her birliğin kumandanı, buyruğundaki piyade birliğini, topların hâlâ hallaç pamuğu gibi attığı korkunç bölgeye saldırttı.

Mustafa Kemal, Kocatepe'den piyade yığınlarının bir süngü ormanı gibi ilerleyerek sırtları aştığını gördü. Sabah güneşi bu süngü ormanında göz kamaştıran oyunlar oynuyordu. Kuytu vadileri, dereleri örten sisler geniş avcı hatları durumunda ilerleyen piyade yığınlarını ara sıra gözden gizliyordu. Türk süngü ormanları, darmadağın edilmiş düşman siperlerine doğru ilerlerken düşman tüfekleriyle ağır, yeğnik makineli tüfeklerinin korkunç gevezeliği başladı. Bunun üzerine Türk topçusu daha şiddetli, daha yoğun bir ateş temposu tutturdu. Düşman piyadesi göz açamaz oldu. Düşman yine de direniyordu. Bunun üzerine manga manga, takım takım sıçrayarak ilerlemeler başladı. Türk topçusu, düşman siperleri önüne varan ilk tel örgülerini keserek obüslerin açtığı gediklerden geçmeye çalışan Türk piyadesine zarar vermemek üzere ateşini düşman hatlarının gerilerindeki yedek güçlere yöneltti. Artık, Kocatepe'den uzanan dürbünlerde de bir şey görünmüyordu.

Karşılıklı savrulan el bombalarının kaldırdığı toz, duman, bütün cepheyi boydan boya kaplamıştı.

*

Başkumandanın bir yanında Sovyet Elçisi Medivani, öbür yanında da Sosyalist Azerbaycan Cumhuriyeti'nin elçisi dikiliyor hepsi de Türk askerinin tel örgüler sistemini nasıl aşacağını görmek istiyordu. Medivani'nin başında bir işçi kasketi, yine onun gibi uzun boylu olan Azerbaycan elçisinin başında da ak bir papak vardı.

Medivani, Mustafa Kemal'e:

— Türk askeri bu tel örgüleri nasıl aşacak? diye sordu.

Öyle bir andı ki on binlerce insan sırtlarındaki çantaları çıkarıp tel örgülerin üzerine atarak köprüler, basamaklar yaptılar. O zaman Mustafa Kemal, Medivani'ye şu yanıtı verdi:

— İşte böyle geçecekler!

*

On binlerce insan, dağı taşı kaplamış, ilerliyor, durmadan ilerliyordu. Bu sırada, bütün cephe boyunca ilerleyen bu coşkun insan yığınları hep birden bir sevinç çığlığı attılar. Bu devlere özgü bir ses gibi savaşın bütün gürültülerini bastırdı. Kocatepe'nin üstündekiler, dürbünlerini, bütün tepelere yukardan bakan Kalecik Sivrisi'nin doruğundaki olaya çevirince sevinçten titrediler; dorukta yeni dikilmiş kocaman bir Türk bayrağı, bir dev gelincik gibi parlıyordu.

Mustafa Kemal baktı: Türk bayrağının Kalecik Sivrisi'ne dikildiğini gören bütün siperdeki Türk askeri fırlamış, "Allah! Allah!" naralarıyla düşmana doğru sıra dalgalar gibi koşuyordu. Bütün ordu bir zafer havası sezmiş, bir zafer kokusu almış gibiydi, yerinde duramıyordu.

İlk düşman siperlerine girildiğini bildiren işaretler, geriden ilerleyen savaşçı yığınlarını büsbütün aşka getirmişti.

Yenmenin verdiği heyecanla duran, koşan bütün erler, subaylar, birbirinin elini sıkıyor, birbiriyle öpüşüp kucaklaşıyor, şuna benzer sevinçli sözler söylüyorlardı:

— Hey Allah'ım, bize bugünü de mi gösterdin!

*

Çok önemli bir demiryolu kavşağında bulunan, Yunanlıların elinde aşılmaz bir kale durumuna sokulmuş olan Afyonkarahisar, yarım çember biçiminde Türk tümenlerince kuşatılmıştı. En solda Çiğiltepe'nin karşısında 57. Tümen, Kılıç Ali Tepesi'nin karşısında 14. ve 15. Tümenler, Tınaztepe karşısında 23. Tümen, Belentepe karşısında 11. Tümen, Kalecik Sivrisi denen en yüksek tepenin karşısında 5. Tümen, onun biraz sağında 8. Tümen, Afyon'un önlerinde 17. Tümen, en sağda da 16. Tümenle 61. Tümen yer almıştı.

Yunanlılar bir doğal engel olan bütün bu tepeleri, savaş biliminin en son verileriyle güçlendirmişlerdi.

Övünçle de:

— Türkler, burayı bir yılda aşamaz, diyorlardı. Sıra sıra tel örgüler arkasına çekilerek derin bir yaz uykusu çeken Yunanlılar, Tı-

naztepe'nin önündeki korkunç tel örgüsü sisteminin 25-26 Ağustos gecesi güçlü iplerle, halatlarla bağlanarak yüzlerce mandayla çekilip götürüldüğünü duymamışlardı bile.

Türk savaşçıları tel örgüsü engelinden temizlenmiş alanı aşıp da Tınaztepe'de siperlenen düşmanın burnunun dibinde bitiverince anlatılması güç bir şaşkınlık baş göstermişti.

Güneş, bir mızrak boyu yükselince Kocatepe'de dikilen Başkumandan'la karargâh görevlileri, Yunanlıların gözüne çarpmaya başladı. Düşman o kargaşa arasında yine de Başkumandanın Kocatepe'sine büyük çaptaki toplarından birinin mermilerini göndermekte kusur etmedi. İlk mermi tepenin eteklerinde büyük bir gümbürtüyle patladı. Bunu ikinci, üçüncü, dördüncü mermiler izledi. Kim bilir düşman belki de tepenin önünden geçen yaralı arabalarına ateş ediyordu. Düşman kendi cephesinin içine girmiş, orada boğuşan Türk askerine ateş edememenin acısı içinde kıvranıyor, bu yüzden de uzaktaki bu biçim erekleri seçiyordu.

Bu sırada gerek Tınaztepe, gerekse Belentepe'deki Yunan mevzilerine coşkun, sürekli saldırılarda bulunan askerlerimiz, düşmanın özene bezene yaptığı tahkimatı hızla kemirmekte, Afyon yolunu açmak için dişlerini tırnaklarına takmaktaydılar.

Saat dokuzda Çiğiltepe'den başka bütün güçlendirilmiş tepeler Türk savaşçılarının eline geçmişti. Yemyeşil Afyon Ovası'na doğru bir kaçmaca kovalamaca başlamak üzereydi. Yalnız sol uçta bulunan Çiğiltepe'de düşman anlaşılmaz bir direnme gösteriyor, siperler, elden ele geçip duruyor, çukurlarda Türk ve düşman ölüleri kucak kucağa yatıyordu. Kendi erekleri olan tepeleri ele geçiren bütün tümen kumandanları, başkumandana tekmil vermişlerdi.

Türk ordusunun Afyon'a doğru akacağı geniş bir yarma yapılmış, kocaman bir gedik açılmıştı. Düşmanın bu sırada hâlâ kaçmayarak yerinde sayması, bir us gereği değildi, bir şaşkınlıktan ileri geliyordu. Başkumandan Çiğiltepe'nin hemen düşürülmesi için buyruk üstüne buyruk veriyor, ihtiyat düşman güçlerinin savaş yerine yaklaşmaması için durmadan bunları top ateşiyle darmadağın ettiriyor, bir

yandan da Döğer'de bulunan düşman ihtiyatlarının durumu üstüne rapor isteyip duruyordu. Buralardan gelen raporlar, Başkumandan'ın yüzünde tatlı iyimserlik gülümsemeleri yaratıyordu.

Gün hızla sonuna değiyor, tepelerin, vadilerin doğu yüzleri uzun, inatçı gölgelerle esmerleşiyor, kararıyordu. Bu sırada kuşatmayı bütünlemek üzere davranan Fahrettin Paşa'nın Atlı Kolordusu, Ahi Dağı geçitlerinden süzülerek kaçması alınyazısı olan düşmanın çekiliş yollarını engellemeye çalışıyordu.

Palabıyıklı, arslan yürekli, iyi yüzlü bir asker olan 57. Tümen Kumandanı Albay Reşat Bey, batmak üzere olan güneşe bakarak kara kara düşünüyor, düşmanın direnişini kıramamanın korkunç talihsizliği karşısında ne yapacağını, ne diyeceğini bilmiyor, Başkumandan'dan gelen her telefonla bir kez daha kahroluyordu. Onun sesi, Albay Reşat Bey'in kulaklarında şöyle çınlıyordu:

— Gece olmadan Çiğiltepe alınmalıdır.

Reşat Bey, palabıyıklarını çekiştirerek en şiddetli buyruklarını verdi. Çiğiltepe'nin etekleri, yamaçları insan mezbahasına döndü. Düşman yine direniyordu.

Gece bastırınca Başkumandan 57. Tümen Kumandanı Albay Reşat Bey'e telefonda:

— Niçin hedefinize varmadınız? diye sordu.

— Yarım saat sonra bu hedeflere erişeceğiz.

Yarım saat sonra Ciğiltepe yine düşürülememişti. Mustafa Kemal, yine sorusunu yineleyince Reşat Bey, ona şu yanıtı verdi:

— Yarım saat içinde size o mevzileri almak için söz verdiğim halde sözümü yapmamış olduğumdan dolayı yaşayamam.

Bu sırada Birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa da:

— Reşat Bey, dedi. Öbür tümenler görevlerini yaparak istenen ereklere vardıkları halde siz hâlâ Çiğiltepe'yi düşüremediniz. Bu ordunun genel durumunu etkilemektedir. Rica ederim, biraz çaba gösteriniz.

Reşat Bey, bunun üzerine tek başarısız tümen kumandanı olma-

nın utancına daha çok dayanamayacağını anlayarak tabancasının namlusunu şakağına dayayarak tetiğe dokundu.

Reşat Bey'in kendisini öldürmesi, Mustafa Kemal'e bildirilince çok üzüldü.

Yine de çevresindeki bir yığın kumandana bakarak:

— Yarın öğleden sonra Afyon'da olacağız, dedi.

Herkes ikircikle, kuşkuyla birbirinin yüzüne baktı.

Ali İhsan (Sabis) Paşa'nın yerine Birinci Ordu Kumandanlığına atanan Nurettin Paşa, Başkumandan'a:

— Paşam çok yoruldunuz. Yarın önemli ve dirimsel kararları vereceksiniz. Bir iki saat uyuyunuz, önerisinde bulunduysa da Başkumandan hiç aldırış etmedi.

Güneş batmış, hava kararmıştı. Çiğiltepe'deki kanlı savaş hâlâ sürüp gidiyordu. Bu yüzden de yarın öğleden sonra Afyon'da olunacağına hiç kimse inanmıyordu.

*

Savaş, geceleyin de sürdü. Tanyeri atarken yapılan şiddetli bir saldırıyla Çiğiltepe 57. Tümen savaşçılarının eline düştü. Ne yazık ki Reşat Bey gitmişti.

Çiğiltepe'de sökülen düşman güçleri, Afyon, Sincanlı ovalarına kaçmaya başladılar. Artık, siper savaşı bitmişti. Savaş yer yer "tahkimli" noktaların dışında sürüyordu.

Başkumandan, artık ikinci erek olarak gözlerini Afyon'a dikmişti. Çiğiltepe alındıktan sonra Birinci Ordu, bütün ihtiyatlarını da kullanarak Afyon Ovası'nda bozgun durumunda kaçışan düşmanın arkasına düştü. Şimdi, bütün tümenler, birbirleriyle yarışa girmişti. Mustafa Kemal, 1310 rakımlı tepe dolaylarında açılan büyük gedikten geçen Albay Benli Kâzım (General) Bey'in buyruğundaki 8. Tümenin öğleden sonra saat on yedi otuzda Afyon'a girdiğini bir kurmay subaydan öğrendi.

Artık Türk ordusunun karşısında bir düşman cephesi yoktu. 27 Ağustos günü ancak kaçan, kovalayan iki ordu göze çarpıyordu. İkinci ordu, Yunan ihtiyatlarının kümelendiği Döğer'i alarak Altıntaş'a doğru ilerliyordu. Nurettin Paşa'nın Birinci Ordusu, düşman ordusu-

nu elden geldiğince kuzeye doğru sürerek İzmir yoluna dökülmesini, kaçmasını önlemeye çalışıyordu. Fahrettin Paşa'nın atlı kolordusu, İzmir'e giden demiryolları, şoseler üzerinde cirit oynuyordu.

Başkumandan, 27 Ağustos akşamı, ertesi gün Afyon'a gitmek üzere hazırlık yapılmasını buyurdu. 28 Ağustos sabahı iki yanına Fevzi Paşa'yla İsmet Bey'i alarak üstü açık otomobiliyle Afyon'a yollandı, öbür kumandanların arabaları da onları izliyordu.

İsmet Bey, yolda rastladıkları köylüler arasında yaşlı bir adamı tanıdığından otomobil durduruldu. Onun halini hatırını, sonra da izlenilen yolun doğru olup olmadığını sordu. Köylü:

— Yol doğrudur. Yalnız, bu şosenin ileride toprağı tesviye edilmemiştir. Otomobiller bozulur, yürüyemez, dedi.

Otomobiller, şoseden ayrılarak başka bir yola saptı. Bir süre sonra yolu şaşırdılar. Yolsuz bir bölgeye düştüler. Çok zaman yitirdiler. Onlardan sonra yola çıkıp da ilk şoseden giden karargâh arkadaşları, onlardan önce Afyon'a vardılar. Ovada yürüyerek yol ararlarken düşman siperleriyle, tel örgüleriyle karşılaştılar. Hemen bütün arazi kazılarak derin hendekler meydana getirilmişti. Otomobilin geçmesini önleyen dikenli telleri kesip koparark otomobile yol açtılar. Boş düşman siperlerinde ellerine geçirdikleri bir kapıyı hendeklerin üzerinden bir köprü gibi kullanarak otomobili geçirdiler.

Başkumandanın otomobili Afyon'a girdiğinde mahalleler, sokaklar duman, ateş içindeydi. Havada bir fırın sıcaklığı vardı. Düşman şehirden çekilirken yakabildiği bütün evleri yakmış, arkasında bir cehennem bırakmıştı.

Afyon halkı, Mustafa Kemal'in geldiğini görünce yanan evlerini söndürmekten vazgeçerek onu karşılamaya koştu. Bu arabadakiler için unutulmaz bir an oldu. Halk, kumandanları canı içine sokmak istercesine, çılgıncasına üzerlerine atılıyor, bir yandan Mustafa Kemal'in, bir yandan da Fevzi Paşa'nın, İsmet Bey'in ellerini, yüzlerini öpüp duruyordu.

Otomobil güçlükle belediye konağının önüne yanaştı. Burası nasılsa yangından kurtulmuştu.

*

Afyon savaşı başlayacağı günlerde Halide Edip bir görevle Kayseri'ye gitmişti. Amerikalılar, orada Hıristiyan çocuklarını barındıracak bir öksüz yurdu açmak istiyordu. O da oraya bu işi incelemek üzere gönderilmişti.

Ağustosun yirmi üçünde orada denetlemelerde bulunurken Mustafa Kemal'den, hemen orduya dönmesi için bir telgraf aldı. Ankara'daki asker üniformasını almak için Miss Billings'in küçük otomobiliyle gitmek zorunda kaldı. Sonra, Konya yoluyla cepheye yollandı. Kürt köylerinin tozlu yollarından Konya'ya giderken Mustafa Kemal'in ivedi olarak kendisini çağırmasının amacını düşünüyor, bunu Sakarya Savaşı'nın kazanılmasında sözde uğur melekliği -maskotluk- gücünün denenmiş olmasına bağlıyordu. Başkumandan, herhalde maskotunu büyük saldırıda da yanında görmek istiyordu.

Genç kadın, ancak Ağustosun yirmi yedisinde kendini Konya'da buldu. Emir eri İbrahim, onun dorusuna binerek cepheye gitmişti. Şimdi, o, köpeği yoldaşla yalnız kalmıştı. Ayın yirmi sekizinden önce tren yoktu. Demiryolları müfettişi, onu otodrezine alarak yola çıkardı. Yollarda halk sevinç içindeydi. Köylü kadınlar, onlara üzüm, armut sunuyorlardı.

Çay'a varmadan Türk Ordusunun Afyon'a girdiği haberini aldılar. Bütün ulusun gözleri gülüyordu. Bütün bu bakışlar, zafer mutluluğunun ışıklarıyla yıkanıyordu.

Çay'a girdiğinde kalpağı bir yana eğilmiş, Napoleon davranışıyla çalım satan bir subayla karşılaştı. Subay, Afyon'a henüz hiçbir aracın işlemediğini, Albay Kâmil Bey'i görmesini söyledi. Kâmil Bey, ulaşım merkezinin başındaydı. Genç kadın, cephe gerisinde çalışan subayların nedense daha çalımlı olduğunu gördü. Albay Kâmil Bey dertli bir adamdı. Delibaş ayaklanmasında ayaklanıcıların eline düşmüş, onu üç gün süren işkenceden sonra ölüme mahkûm etmişlerdi. Birinci gün sopa atmışlar, ikinci gün ayaklarının tırnaklarını sökmüşler, üçüncü gün de onu don gömlek soymuşlar, kollarından bir atın kuyruğuna bağlamışlardı. Kamçılanan at koştukça kafası taşlara çarpıp duruyordu.

— Görüyorsun ya onbaşı, beni ölümden oraya gelen ordumuz kurtardı.

Albayın böyle paytak paytak yürüyüşü ondandı. Genç kadın, bu gazinin elini saygıyla sıktı. Albay Kâmil Bey, Halide Edip'i bir otomobille cepheye gönderdi.

Afyon yolu, bir yıldır kullanılmadığından şoför nereden gideceğini bilmiyordu. Karanlık basınca yol bulma olanağı büsbütün ortadan kalkmış, şoför yanlış yollara sapmıştı. Yıldızların altında yaradana sığınıp giderlerken yoğun tüfek seslerini işitmeye başladılar. Cepheye yaklaştıklarını anlayarak Yunanlıların ellerine düşmekten korkup geri döndüler.

Afyon'un dolaylarındaki Çobanlar köyünün ışıkları, bir tek yol gösterici oldu. Önlerinden başları ak sargılı hayaletler geçiyordu. Bunlar birbirine destek olarak Çay'a yetişmeye çalışan yaralı Türk askerleriydi. Halide Edip, otomobilinden atlayarak bunlara sordu:

— Merhaba hemşehri. Bu yol Afyon'a gider mi?

— Doğru Afyon'a çıkar. Ama yoldan ayrılmayın. Çukurlar bomba dolu.

Otomobil Afyon'a girdiğinde Halide Edip, yıkılan evlerin yıkıntıları içinde ışıl ışıl kor yatakları gördü. Havada hâlâ genzi yakan çam tahtası dumanı yüzüyordu.

Otomobili, önünde emir erlerinin, subayların eşyalarını taşıyarak vızır vızır gidip geldikleri büyük bir evin kapısında durdu. Burası Belediye konağıydı. Halide Edip'i gören bütün subaylar, odalardan fırladılar, Onu:

— Merhaba onbaşı, diye selamladılar.

Binbaşı Tahsin Bey de içlerindeydi.

Halide Edip'in emir eri İbrahim gelmemişti. Tahsin Bey'in emir eri ona yardım etti.

Elini yüzünü yıkamaya fırsat bulunca Tahsin Bey ona:

— Hemen Başkumandana rapor ediniz. Çavuşu iki defadır geldi, sizi sordu, dedi.

— Başkumandan nerede oturuyor?

— Yandaki odada!

*

Genç kadın, yandaki odaya geçmek için dışarı çıktığında bütün Afyonluların sokaklara dökülmüş olduğunu gördü. Gecenin karanlığında kara coşkun bir su gibi caddeleri, sokakları doldurarak akıyorlardı. Binlerce göz bu kara, kımıltılı dalgalanma arasında parlıyordu. Bütün bu gözler Başkumandanla öbür büyük kumandanların bulunduğu Belediye konağının ışıklı pencerelerine dikilmişti. Onları görmek, öpmek, kucaklamak, onların göğüslerinde sevinç gözyaşları dökmek istiyorlardı. Bir araya gelmiş bir yığın kadın gözlerini Başkumandanın penceresinden ayırmıyordu. Halide Edip oradan geçerken heyecanla onun üstüne atıldılar. Yaşlı bir kadın onu kollarının arasına alarak iki yanağından şap diye öptü. O da onun iki elini öperek başına koydu. Bunu gören öbürleri, birer birer onun boynuna sarıldılar, sevinç gözyaşları döktüler. Halide Edip, bu davranış karşısında gözlerinin yaşardığını duydu, şöyle düşündü: "Bu, zaferin temelinin kendileri olduğunu anlamayan bir grup."

Onlardan zorla koparak Başkumandan'ın dairesine girdi. Kendini geniş bir sofada buldu. Sofanın ortasında kocaman bir masa vardı, burada bir yığın subay kaynaşıyordu. Kapısı açık duran bir küçük odaya gözü ilişti. Yuvarlak bir masanın üstünde iri bir gaz lâmbası yanıyor, bu masaya serilmiş bir harita üzerine eğilen Mustafa Kemal'le Fevzi Paşa'nın yüzlerini aydınlatıyordu. Haritaya bakarak bir şeyler konuşuyorlardı.

"Mustafa Kemal Paşa'nın başında, yüz güneş doğmuş gibi yüzü parlıyor"du. Halide Edip'in kapıdan girdiğini görünce başlarını kaldırdılar.

Mustafa Kemal onun elini sıkarak:

— Safa geldiniz hanımefendi, dedi.

— Tebriklerim paşam. En sonra başardınız.

Mustafa Kemal bir kahkaha attı:

— Evet, en sonra bu işi yaptık. Buraya nasıl geldiniz?

— Az daha Yunanlıların arasına düşüyordum.

— Ben de bugün Yunanlıların arasına düşüyordum.

Başkumandan bunu da gülerek söyledi.

— Sizin düşmeniz, çok büyük felaket olurdu.

Mustafa Kemal, bu söz üzerine de sevinçli bir kahkaha atarak şöyle dedi:

— Gelin hanımefendi, yemek yiyelim.

Askerlerin çabucak donattıkları masanın üzerinde evlerden gelmiş çeşitli yemekler vardı.

Fevzi Paşa, iri gövdesiyle Halide Edip'in karşısında oturuyor, çatal-bıçak, tabak gürültüleri arasında neşeli bir şeyler anlatırken sol eliyle sağ göğsünü yumruklayarak güm güm öttürüyordu. Batı Cephesi Kumandanı İsmet Bey de Mustafa Kemal'in yanında yer almıştı.

Mustafa Kemal'in taşkın neşesi Halide Edip'in çok hoşuna gidiyordu. Bu liderin yıllardır korkunç tehlikeler karşısında gülmeyi unutarak somurtup durduğunu düşünerek şimdiki durumu onun üzerinde mutluluk havası yaratıyordu. Ona:

— İzmir'i aldıktan sonra artık biraz dinlenirsiniz paşam. Çok yoruldunuz, dedi.

— Dinlenmek mi? Yunanlılardan sonra birbirimizle dövüşeceğiz, birbirimizi yiyeceğiz.

— Neden? O kadar çok yapılacak iş var ki!

— Ya bana muhalefet etmiş olan adamlar?

— Bu, bir Millet Meclisinde doğal değil mi?

Genç kadın, bu söz üzerine Mustafa Kemal'in gözlerinden tehlikeli bir parıltı geçtiğini gördü.

Muhalif mebuslardan bir ikisinin adını anarak:

— Bu adamlar, halkça linç edilseler yeridir, dedi.

Yemek sürerken bir süre susuldu. Sonra deminki konuşmanın karanlıkta geçen zincirinden bir halka olarak Halide Edip'e şunları söyledi:

— Bu savaş bitince durum sıkıntılı olacak. Başka heyecanlı bir iş bulmalıyız hanımefendi!

Genç kadın, bu söz üzerine şöyle düşündü: "Bu sözler, Mustafa Kemal Paşa'nın karakterinin anahtarıdır. Büyük güce erişenlerin hepsinde bu vardır."

Başkumandan gece yarısı gelen çok sevindirici raporu alınca düşmanın sonunun geldiğini anlayarak hemen sabahleyin Dumlupınar'a gitmek üzere karargâha buyruk verdi.

O, Birinci Ordu'nun, Fevzi Paşa da İkinci Ordu'nun karargâhına giderek meydan savaşı durumunu alan savaşı buralardan çok yakından yöneteceklerdi. Böylece düşmana hiç soluk aldırmayacak, onu iki parçaya bölerek ayrı ayrı yok etmeye çalışacaklardı. Başkumandan otomobiline binerek tanyeri atarken Dumlupınar'a yollandı. İsmet Bey, Afyon'da kalmıştı. Otomobil, Dumlupınar dolaylarındaki Balmahmut'ta Birinci Ordu Karargâhı çadırlarının önünde durdu. Ordu Kumandanı Nurettin Paşa, çadırdan dışarı fırlayarak Başkumandanı karşıladı. Mustafa Kemal, Başkumandanlık karargâhını Birinci Ordu karargâhında kurduğunu söyleyerek Dördüncü Kolordu Kumandanı Albay Kemalettin Sami Bey'le telefonla konuşmaya başladı. Bu sırada karargâha iki gün önce tutsak edilmiş birkaç Yunan subayı getirdiler. Aralarında bir de kurmay subay vardı. Başkumandan onu yanına çağırttı. Ona bir çay ısmarlayarak savaş durumu üstüne bilgi almak istedi.

Subay:

— İki gün önce tutsak düştüm. Bu yüzden yeni savaş durumunu bilemem, dedi.

Bunun üzerine Başkumandan haritayı açtı. Bu sıradaki savaş durumunu ona gösterdi. Düşman subayı, ordusunun demir bir çember içine düştüğünü hemen anladı. Sonra elinde olmayarak parmağını harita üzerinde gezdirdi.

— Bu duruma göre iki kolordu kumandanımızla tümen kumandanımızın, birliklerinizin çemberi içinde bulunduğunu sanırım, dedi.

Hemen telefona sarılan Başkumandan, Yunan subaylarının verdiği bilgiyi anlattı, çember içindeki düşman kumandanlarının hemen tutsak edilmesini buyurdu. Bu buyruk üzerine Yunan subayı bay-

gınlık geçirir gibi oldu. Başkumandanın verdiği buyruğun korkunçluğunu anlamıştı. Türkçe bilmediğini söyleyerek tercüman aracılığıyla konuşan subayın beti benzi atmış, elini alnına götürmüştü. Masanın üstünde duran çayı içmeye eli varmadı. Bunaldığını, çadırdan çıkmak istediğini söyledi. Hemen onu dışarı çıkardılar.

Herkes onun Türkçe bildiğini, bunu sakladığını anlamıştı.

Yaver Salih (Bozok) Bey de onunla dışarı çıkarak Türkçe:

— Nerelisin? diye sordu.

Subay, Selanikli olduğunu, Kulekahveleri Mahallesi'nde oturduğunu söyleyince Salih Bey de şaşırdı. O da Selanik'in o mahallesindendi. Bunu düşman subayına söyledikten sonra:

— Neden o güzel Selanik'i bırakıp da buralara geldin? diye sordu.

— Askerim, emir aldım. Başım çatlayacakmış gibi ağrıyor, onun için çok konuşamayacağım.

Salih Bey, karargâhın ilaç bavulundan ona baş ağrısını dindirecek ilaçlar verdi.

*

Yunan kurmay subayının istemeyerek verdiği bilgi üzerine heyecana gelen Mustafa Kemal, otomobiline binerek Nurettin Paşa'nın Balmahmut'taki Birinci Ordu karargâhını arkada bıraktı. Nurettin Paşa'nın bütün dilekleri, onu o tehlikeli bölgeye gitmekten alı koyamadı:

— Paşam, ateş hattına iniyorsunuz. Zatı devletiniz, burada kalınız.

Dördüncü Kolordu Kumandanı Albay Kemalettin Sami Bey'in karargâhına vardığında onu savaş meydanına egemen bir tepede dürbünüyle düşmanın Dumlupınar dolaylarındaki ovada çekilişini seyreder buldu. Vakit ikindiüstüydü.

Kolordu kumandanına:

— Beyefendi, teşebbüs ve kararınız nedir? diye sordu.

— Paşam, yürüyüş halinde bulunan tümenimizin gelmesiyle saldırıya geçmeyi düşünüyorum.

— Düşünmeye vakit yok. Güneş batmadan kesin sonucu almak gerek. Yoksa düşmanın büyük bölümü Murat Dağları eteklerinden ve Kızıltaş Vadisi'nden çekilebilir.

Bunları söylerken dürbünüyle de cepheyi tarıyordu:

— İleride bir duman görüyorum, bu nedir?

— Düşman ağırlıklarını yakıyor, Paşa Hazretleri.

— Şu sağdaki köy ve duman nedir?

— Dövüştüğümüz düşman, çekilirken yalnız ağırlıklarını değil, köyleri, şehirleri, içinde oturanlarla birlikte ateşe veren bir düşmandır. Yanan Çal köyüdür. Yunanlılar yakmıştır.

— Orada hangi birliklerimiz var?

— On Birinci Tümen.

— Telefonla görüşülebilinir mi?

— Henüz telefon kurmadık. Çünkü bir gün önce dolaylardaki tepelerde düşmanla savaş yapılmıştı.

Başkumandan On Birinci Tümenin bulunduğu yere gitmek isteği gösterdi. Kemalettin Sami Bey'i beraberine alarak Çal köyüne yöneldi. Onlar tepeye vardıklarında On Birinci Tümen birlikleri de avcı hattına yayılarak düşmana doğru koşmaya başlamışlardı. Tümenin topçuları da arkadaki bir tepeden düşmana ateş ediyorlardı.

Başkumandan, Tümen Kumandanı Albay Derviş Bey'i yanına çağırtarak:

— Burası, Başkumandan karargâhıdır, dedi.

Hemen topçunun öne geçmesini, piyadenin de ileri yürüyüşe geçmesini buyurdu.

Düşman topçusunun mermileri Mustafa Kemal'le öbür kumandanların yanı başlarında patlayıp duruyordu. Başkumandan, kısaltılmış bir batarya dürbününe gözlerini dayamış, çömeldiği siperlerden tümenin büyük yığınlarla düşmana yanaşmasını seyrediyordu. Ara sıra elindeki sigarasından da hızlı soluklar çekiyordu. Güneş, dağların üzerine bir altın tekerlek gibi yuvarlanarak iniyormuşçasına hızlı bir alçalış almış gibiydi.

Mustafa Kemal, başını geridekilere çevirerek:

— Güneş, topçumuzun görmesine engel oluyor. Fakat biraz sonra süngülerimize vurduğu zaman parıltılarıyla düşmanın görmesini engelleyecek, dedi.

Biraz sonra, dalga dalga yükselen: "Allah! Allah! Allah! Allah!" haykırışlarıyla güneşte göz kamaştıran bir süngü ormanı düşmana doğru koşmaya başlayınca Mustafa Kemal'in yüzünde çok derinlerden gelen kavurucu bir acı rüzgârı dolaştı.

Düşmanın makineli tüfek kurşunlarına karşı böyle korkusuz koşan bu yurt çocuklarına duyduğu sonsuz saygı yüzünün bütün anlamına egemen olmuştu. Elinde tütüp duran sigarasını yere fırlatarak siperde doğruldu. Kirpikleri yaşarmıştı. Bu sırada birkaç yüz metre ötede patlayan düşman tüfeklerinden birinin mermileri onun canını alabilirdi.

O yine de askerine duyduğu saygının büyüklüğünden bu tehlikeyi usuna bile getirmeden ayakta dikilerek ufukların ötesindeki düşman Başkumandanına şöyle ünledi:

— Hacı Anesti! Mağrur kumandan! Nerdesin? Gel de ordularını kurtar!

Bu sırada İkinci Ordu birliklerinin de sağ kanattan kaçan düşmana çullandığı görülüyordu.

Dağların üzerindeki son kızıllık yitip de dostun, düşmanın seçilmeyeceği koyu bir karanlık çökünce silah sesleri kesildi.

Bu sırada Başkumandana telefonla zafer haberleri yağmaya başladı. Bütün bunların dili birdi.

Hepsi ağız birliğiyle şöyle diyordu:

— Bozguna uğrayan düşman askerleri çil yavrusu gibi dağıldılar, dağlara, tepelere, ormanlara sığınıyorlar.

Raporlarda düşmandan alınan ganimetlerden de söz ediliyordu. Derviş Bey'in On Birinci Tümeni karşısında son dakikada düşman, beşi koşulu olarak yirmi beş top bırakmıştı.

Dumlupınar Meydan Savaşı kazanılmış, düşman artık bir daha belini doğrultmamak üzere yenilmişti. Bundan sonra döküntüler toplanacak ya da İzmir sularına doğru doludizgin kovalanacaktı.

Başta İsmet Bey olarak Dumlupınar Savaşı'na Başkumandanlık Meydan Savaşı dediler.

*

Başkumandan, otomobiline atlayarak şoföre Dumlupınar'a çekmesini söyledi. Karargâh kişileri Afyon'a dönüleceğini sanıyordu. Dumlupınar'a vardılar. Yakılmış, yıkılmış, eşyasız, insansız köye girdiklerinde karanlık, yoksul, son Ağustos gecesinden başka onları karşılayan olmadı. Başkumandan içlerinde olarak bir köy evinin kuru peykeleri, döşemeleri ve topraklar üzerinde kıvrılıp sabahı etmeye çalıştılar. Eşyaları ancak ertesi gün gelecekti.

O gece, çok rahatsız bir yolcu uykusu uyuyan Başkumandan, tanyeri atarken, yerinden fırladı. Karargâhlılar da onunla birlikte kalktılar. Bu korkunç savaş meydanını dolaşmak için rastgele ileri doğru yürüdü. Gördüğü şeyler onu bir duygu deniziyle doldurdu. Dağları, tepeleri, dereleri, düzlükleri, vadileri adına zafer denen korkunç bir felaket, dram örtüyordu.

Düşman ordusunun başına gelen felaketin büyüklüğü, burada apaçık görülüyordu. Karşıki sırtların gerilerinde bütün vadiler, bütün dereler, bütün kapalı ve korunmuş yerle, bırakılmış toplar, otomobillerle ve sayısız gereç ve malzemeyle ve bütün bu bırakılmış nesnelerin arasında yığınlarca ölülerle, toplanıp karargâha götürülen sürü sürü tutsak kafileleriyle gerçekten bir mahşeri andırıyordu. Bu dar ateş çemberinden pek az kişinin kurtulduğu anlaşılıyordu. Birbiri üstüne yığılmış binlerce düşman ölüsü, parçalanmış yüzlerce topçu hayvanı, savaş meydanının yüzünü, insanı duygulandıracak en acıklı bir görünüşle örtüyordu. Mustafa Kemal'in yüzünde insancıl duygunun bütün tonları yüzüyordu. Kendi kendisiyle konuşur gibi şöyle dedi:

— Bu görünüş, insanlığı utandırabilir. Fakat meşru savunmamız için bunu yapmak zorunda kaldık. Türkler başka ulusların yurdunda böyle bir davranışa girişmezler.

Biraz ileride topların arasında yere düşmüş bir Yunan bayrağına gözü ilişti. Eliyle onu göstererek:

— Bir ulusun bağımsızlık alametidir. Düşman da olsa saygı duymak gerekir. Bayrağı oradan kaldırıp topun üzerine koyunuz, dedi.

*

Savaş meydanından dönen Başkumandan Çalköy'de Fevzi Paşa'yla, İsmet Bey'le birleşti. Burası da yakılıp yıkılmış, insanları ya öldürülmüş, ya da kaçmıştı. Yıkık bir evin önünde kırık bir kağnı buldular. Döşemesi, oku üzerine şöylece ilişerek olup bitenleri birlikte görüştüler. Kazanılan zaferin toptan bir yengiye dayandığında artık İzmir'e, Bursa'ya doğru çok hızlı bir yürüyüş yapmanın gerektiğinde karar kıldılar.

Artık, Yunan ordusu döküntülerini bu yönlerde izlemekten başka yapacak iş kalmıyordu. Bu karar üzerine Başkumandan, Türk Ordusuna şu ünlü buyruğu yazdı:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Ordularına!

Afyonkarahisar, Dumlupınar Büyük Meydan Savaşı'nda zalim ve mağrur bir ordunun asıl unsurlarını inanılmayacak kadar az bir zamanda yok ederek büyük ve soylu ulusumuzun fedakârlıklarına değer olduğunuzu ispat ediyorsunuz. Sahibiniz olan büyük Türk ulusu geleceğine güvenmekte haklıdır. Savaş meydanındaki becerikllik ve fedakârlığınızı yakından gözlüyor ve izliyorum. Ulusumuzun hakkınızdaki değerlendirmelerine aracılık etmek ödevini durmadan ve sürekli olarak yapacağım. Başkumandanlığa önerilerde bulunulmasını cephe kumandanına buyurdum. Bütün arkadaşlarımın Anadolu'da daha başka meydan savaşları verileceğini göz önüne alarak ilerlemesini ve herkesin us güçlerini, yiğitlik ve yurtseverlik kaynaklarını yarışma ile göstermeyi sürdürmesini isterim. İlk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!"

Atlı Kolordusu Kumandanı Fahrettin Paşa yine düşmanın gerilerini karmakarışık etmeye başlamıştı. Düşmanın umudunu bağladığı İzmir yolları üzerinde onun atlı yığınları cirit oynuyordu.

27. Ağustos günü, İkinci Atlı Tümeni karşısındaki düşmanla aralıksız savaşırken Birinci Atlı Tümeni de Balmahmut'a varan düşmanla savaşa tutuştu. Onun saldırıdaki Türk piyadesine karşı ilerlemesini önledi. Az zaman sonra da piyademizin bütün güçlendirilmiş tepeleri düşürerek ilk, en zor ereklerine ulaştıkları haberi geldi.

Fahrettin Paşa, düşmanın ikinci savunaklarını Resulbaba-İl-

budak Dağı-Dumlupınar'da kurabileceğini düşünerek buna engel olmaya karar verdi. Yalnız, orduyla kolordunun telefon bağlantısı kesilmişti. Paşa, Batıdan gelebilecek düşman güçlerini karşılamak üzere bir güç ayırarak İlbudak Dağları yönünde bir çevirme yapmayı uygun buldu.

Yalnız, demiryolu üzerinde koruyucu Yunan güçleri vardı. Uşak'taki düşman atlı tümeninin Dumlupınar doğusuna yürümek tehlikesi de sırıtıyordu. Paşa, bu hesaplar üzerine ilk önce Akçaşar-Bakırcık Yaylası'na yerleşerek demiryolunu tutan düşman güçlerini temizlemeyi Batıdan daha kesin haberci almayı tasarladı.

Bakırcık Tepesi, bu bölgenin biricik egemen noktası olduğundan burayı tutan güçler de Sinanpaşa Ovası'na büsbütün egemen olabilirdi. Uşak'tan trenle gelebilecek düşman güçlerinin Küçükköy istasyonunda inerek burayı tutması Atlı Kolordusunun şu sıradaki pek çok gerekli davranışlarına engel olabilir, İlbudak Dağları'na giden yönü kapayabilirdi.

Fahrettin Paşa, kararını uygulayarak On Dördüncü Tümeni Bakırcık Tepesi'ne yolladı. Kendisi de karargâhıyla birlikte İkinci Tümeni izleyerek Akçaşar'a yollandı.

*

Atlı Kolordusunun yürüyüşünü gören düşman, Balmahmut güneyindeki Tayyare meydanını bozdu; buradaki uçaklarını da Uşak'a götürdü. Bu uçaklar, yürüyüş halindeki Kolordu Atlıları üzerinden geçerken atlılar bunlara yaylım ateş açtılar... Biri yaralandıysa da alçaktan uçarak kaçabildi. Bu sırada, Akçaşar'a varan iki atlı tümeni, demiryolu koruyucularıyla savaşa tutuştu. Yürüyüşte olan On Dördüncü Tümen, Elvanpaşa'dan bir düşman piyade taburuyla bir bataryasının kendisine doğru geldiğini öğrenerek bunun büyük bir gücün öncüsü olduğunu sanmış, yürüyüşünü durdurarak düzen almaya başlamışsa da düşmanın yürüyüşünü durdurduğunu görmüştü.

Fahrettin Paşa, kolordu karargâhıyla ilerlerken önden giden muhafız atlı bölüğünün demiryolu koruyucusu düşman askerine saldırdığını gördü. İki subayla birkaç er çatışmada şehit düştü. İkinci Tü-

men, İzmir demiryolu üzerindeki Küçükköy istasyonuna saldırarak buradaki düşman birliğini geri attı, istasyonu ele geçirdi. Fahrettin Paşa, bu çarpışmayı Akçaşar Tepesi'nden seyrediyordu.

Bu sırada İzmirli yedek subay Yıldırım Kemal karşısına dikilivermişti:

— Paşam, dedi. Saldırı haberini alır almaz Konya'daki asker hastanesinden kaçıp trene atladım ve hemen size geldim.

Paşa baktı: Birkaç kez yaralanmış, cephede vuruşamayacak kerte hırpalanmış olan bu yağız, yuvarlak, sert ve genç yüzde ölüme meydan okuyan bütün kahramanların o yılmaz, atılgan anlamı vardı. Küçük çenesi, basık burnu bile bu kahramanca görünüşe bir eksiklik katmıyordu. Geniş omuzları, uzun boyu, iri, kapkara gözleri karşısındaki üzerinde ilk anda etki yapacak bir güç taşıyordu. Paşa da çok uzun boylu, babayiğit bir gövde taşıdığından onu değerlendirerek süzüyordu.

*

Bu yakışıklı genç subayın serüveni İzmir'de Hukuku Beşer gazetesi başyazarı sosyalist gazetesi Osman Nevres Bey'in Efzon taburlarına ilk ulusal kurşunu attığı günlerden başlıyordu. İzmir'in Yunanlılarca işgal edileceği haberini alınca en çok acı duyan, kıvranan, bir çıkış yolu arayan insanlardan biri olmuştu. İzmir'in o kararsızlık gecesinde çırpınıp duran on binlerce kişinin kalburüstü seslerinden biri de oydu.

Birinci Dünya Savaşı'na yedek subay olarak katılmıştı. Bir savaş görgüsü de vardı. Kordonboyu'na çıkacak düşmanı göğüsleyecek hiçbir gücün kımıldamadığını, yönetici başların korkunç bir hıyanet içinde olduklarını gören Yıldırım Kemal, Parabellum tabancasını beline taktığı gibi İzmir'i kurtarmak kararıyla İzmir'den kaçarak Manisa Dağı'nın doruğuna çıkmış, oradan geriye bakınca örslerini sıktığı halde yine de gözleri doluksamıştı. Büyük anavatanı kurtarmaya giderken geride doğup büyüdüğü "Akdeniz'in incisi" güzel İzmir'le birlikte annesini, babasını, kardeşini, güzel sevgilisini bırakıyordu.

Manisa Dağları'nda ilk düşman kurşunuyla delinen gövdesini bir

köy evine atarak İzmir'deki sevgilisine yazdığı ilk mektupta şöyle demişti: "Önce vatan, sonra aşk."

Akhisar'da Köprülülü Albay Kâzım Bey'in savaşçı safları arasında ilk çalışmalarını yaparken halkı çevresine toplayarak coşkun ateşli konuşmalarıyla uyandırmaya çalışıyordu. Ulusal güçler kurulunca atlı saflar arasında yer aldı. Akhisar cephesinde yine yaralanmıştı. Bu kez düşmanla ağır bir çatışmada bulunmuşlardı. Bir süre asker hastanesinde yattı. İzmir'in emekli memurlarından biri olan babası Hasan Askeri Bey, ona bir akrabasıyla güzel bir tabanca göndermişti. Bu akrabası yatağında halsiz yatan Yıldırım'a tabancayı verdikten sonra onu bu zıpırlıklardan (!) da vazgeçirmek için aklınca şöyle öğütlerde de bulunmuştu:

— Bak evladım, takatsiz ve perişan düşmüşsün. Annen merak ediyor, nişanlın Servi bekliyor. Şimdi bütün mahalle arkadaşların İzmir'de, bak onların hiçbiri kılını kıpırdattı mı? Haydi, iyileş de seni çok sevdiğin İzmir'e götüreyim. Anana, babana, sevgiline kavuş. Bırak bu deliliği. Bu vatan yalnız seninle mi kurtulacak?

Bu sözleri gittikçe artan bir öfkeyle dinleyen Yıldırım Kemal, en sonra dayanamayarak, halsizliğine bakmadan yatağından fırladı, sesinin bütün gücüyle akrabasına şöyle haykırdı:

— Sus vatan haini, sus! Bu vatan elbette ki yalnız benimle kurtulmayacak. Fakat Yıldırım Kemal'lerle mutlaka kurtulacak. Defol karşımdan, yoksa seni şimdi babamdan getirdiğin tabancayla gebertirim.

*

Sakarya Savaşı'nın en bunalımlı, kanlı günlerindeydi. Tümen yaveri olan Yıldırım Kemal Bey'in ortadan yittiğini gören kumandan onu aratmaya başlamış, arayanlara şu salığı vermişti:

— İleri hatlara bakınız, mutlaka oradadır.

Onu arayan iki subay, avcı hatlarının arasına girmek zorunda kalmıştı. Piyade, top mermileri dört yanlarına sağanak gibi yağıyordu. Yere yatıyor, yine kalkıp biraz koştuktan sonra yatıyor, hatların en önünde onu arıyorlardı. En sonra, onu yüz metre ilerde görebil-

mişlerdi. "Sol elini ileri uzatmış, tabancasını havaya kaldırmış anlaşılmaz davranışlar yapıyordu. Çok yakınlarına düşen mermilerin çıkardığı toz kasırgası içinde onu bir ara gözden yitirdiler. Sonra yine buldular."

İki genç subay, hem koşuyor, hem de ona bağırıyorlardı:

— Yıldırım Kemal, seni kumandan istiyor.

Ona yaklaşıp da yanına vardıklarında bir otomat gibi kendinden geçmiş olduğunu gördüler. Gözleri, saldırılan Türbetepe'nin doruğundaydı:

— İzmir! İzmir! diye bağırıp duruyordu.

Onu bir türlü alıp karargâha götürememişlerdi.

En sonra, Türbetepe bizimkilerin eline geçmiş, yalnız Albay Zeki Bey, ön saflarda şehit olmuştu. Yıldırım Kemal'i büyük şehidin üstüne kapanmış ağlarken buldular.

*

Sakarya Savaşı'ndan sonra Yıldırım Kemal ilk olarak İzmir'e girenler arasında bulunmak için Fahrettin Paşa'nın atlı kolordusuna verilmek istemiş; bu dileği yerine getirilmişti. Türk bayrağını ilk olarak Kadifekale'ye o dikmek istiyordu.

Tümenden ayrılacağı sırada arkadaşlarından birine:

— Ah, bilemezsin kardeşim, diyordu, içim tutuşuyor benim! Yeryüzünde bir gölge gibi geziyorum. Yine de sana bir şey söyleyeyim mi? İnsan çok istediği bir şeyi yakalayamaz. Ruhumdaki özlem korkunç bir vebaya döndü. Sanırsam ben şehit olacağım.

— Bırak canım çıldırma yine.

— Görürsün İzmir'e girmek bana nasip olmayacak. Dudaklarımı Akdeniz'de ıslatamayacağım. Ben bunu biliyorum. Fakat ne çıkar sanki bundan? Siz gireceksiniz ya! Ha ben, ha siz! Elverir ki vatan kurtulsun, ulus kurtulsun!

Arkadaşlarıyla ağlaşarak helalleşmiş, kendisini bütün birliklerden önce İzmir'e götürecek olan atlı birliğine kavuşmuştu. Ne var ki gövdesini kaplayan genel bir rahatsızlık yüzünden Konya'daki asker hastanesine gönderilmiş, böylece birliğinden yine uzaklaşmak talih-

sizliğine uğramıştı. İşte, böylece hastanede yattığı günlerde büyük savaşın başladığını işitince taburcu olmak için doktorlara başvurmuş, doktorlar, kendisini taburcu olacak gibi bulamayınca gizlice giyneklerini sırtına çekip hastaneden kaçmış, Afyon cephesine gitmek üzere trene atlamıştı.

Yıldırım Kemal'in Akçaşar Tepesi'ndeki Kolordu Karargâhında Fahrettin Paşa'nın karşısında dikilinceye dek geçen serüveni özet olarak buydu.

Fahrettin Paşa, her zaman karargâh arkadaşlarına iyimserlik, neşe aşılayan Yıldırım Kemal'i yine kendi karargâhına almak istediyse de Paşa'ya şöyle dedi:

— Ben kılıcımı sallayarak İzmir'e en önde girmek isterim. Beni en ilerdeki bir alaya göndermenizi dilerim.

Paşa, onu İkinci Tümenin Küçükköy'de düşmanın demiryolu koruyucu birlikleriyle çarpışan İkinci Alayına gönderdi. En uçtaki atlı birliği buydu.

Fahrettin Paşa, iki saat sonra Yıldırım Kemal'in Küçükköy istasyonuna doru at üstünde saldırırken şehit düştüğü haberini aldı. Kendisine verilen bir demiryolu köprüsünü atma görevini başardıktan sonra atlıların başında istasyona saldırırken oradan atılan kurşunlarla atından yuvarlanmıştı.

Fahrettin Paşa, iki saat önce ateş hattına gönderdiği bu yiğit gencin yitip gitmesine çok üzüldü. Gözleri doluksadı. (Onun girişimiyle sonraları Küçükköy istasyonuna Yıldırım Kemal adı verilecekti.)

*

Fahrettin Paşa'nın İlbudak Dağı'na gönderdiği keşif kolları, orada düşman olmadığını yalnız Eğret bölgesinde kimi düşman ordugâhlarının görüldüğünü bildirdiler. Bu sırada Birinci Atlı Tümeni cepheden Balmahmut'a çekilmek isteyen düşman topluluklarına saldırarak bu morali bozulmuş savaşçıları kılıçtan geçirdi.

Fahrettin Paşa, akşamüzeri kolordunun sahra topçu taburuyla telsiz arabalarının geçecekleri yolu düzlemek için koca bir gün harcayarak en sonra dağları aştıklarını, Çayhisar'a yaklaştıklarını öğrenince çok sevindi. Böylece saldırı gücü artmış bulunacaktı. Hemen

On Dördüncü Atlı Alayını onları alıp getirmesi için karşıcı gönderdi.

Şimdi, Eğret'te onlar, düşman ordugâhlarını basabilirdi.

Afyon'un güneyinde yenilen düşmanın, ihtiyatı üzerine çekileceğini hesaplayan Paşa, yeni bir savunakta tutunmasını önlemek üzere bu ihtiyat toplulukları üzerine atlı baskınları yapmaya karar verdi.

Güneşin batışıyla Birinci Atlı Tümenlerini kuzeye doğru yürüttü. İkinci Tümen, İlbudak Dağı'nı aşınca onun arkasından ilerleyen Kolordu Karargâhı da Ulucak'a girip orada kaldı.

28 Ağustos 1922 gecesi, Ulucak köyünü geçip giden İkinci Tümenin iki alayı yanlış bir patikaya saparak tümenden ayrı düştü. Sabahleyin kendilerini ana güçten çok uzakta Çatalçeşme'de bulunca şaşırdılar. Bu sırada Afyon'dan Kütahya'ya çekilmek isteyen bir otomobil kolu görerek saldırdılar. Bu araçların çoğunu ele geçirdiler. Yalnız, arkadan yetişen çok kalabalık düşman piyadesinin saldırısına uğrayarak çekilmek zorunda kaldılar. Bu piyade güçlerinin başında bu bölgede yeni bir savunak tutmak isteyen Yunan Başkumandanı General Trikopis vardı. (Bunun böyle olduğu sonra anlaşılacaktı.)

Öbür yanda, Eğret yönünde ilerleyen atlı tümeninin iki alayı, düşmanın çadırlı karargâhına baskın yaptıysa da düşman, bir şaşkınlıktan sonra toparlanarak savunmaya geçti. Bir düşman tümeni de avcı hattında saldırıya geçtiğinden, atlı alayların çekilmesi gerçekleşti. Düşman piyadesini destekleyen şiddetli batarya ateşi gerek atlılar gerekse Ulucak doğusunda mevzilenmiş olan Kolordunun sahra bataryalarına çok etkili oldu. (Buradaki Yedek Kolordu Kumandanı General diyenis sonradan tutsak edildiğinde çadırını Türk kurşunlarının deldiğini söyleyecekti.)

İlbudak Dağı'na çekilip iki yitik alayı ile buluşan İkinci Atlı Tümeni, bugün çok kurban verdi.

Ne var ki ereğe erişilmiş, düşman buralarda yeni bir savunak tutamamış, çekilişi bozguna dönmeye başlamıştı. İkinci tümenin bugünkü şehit subayları arasında On Üçüncü Alay Kumandanı Yüzbaşı Galip, Rizeli Yüzbaşı Hasan Hüseyin, Manisalı Teğmen İshak İdris Beyler bulunuyordu.

Kolordu bataryasının kimi topları da düşman mermilerinin değmesinden parçalanmıştı.

*

29 Ağustos günü, yenilen düşmanın Dumlupınar üstüne çekildiğini öğrenen Fahrettin Paşa, onunla yeniden değinişmek için On Dördüncü Tümeni Cırlayık yönüne gönderdi. Bu tümen az zaman sonra İkinci Ordu buyruğundaki Mürettep Atlı Tümeniyle karşılaştı.

Paşa, öğleden sonra, On Dördüncü Tümenin yanına ve Çalköy'ü kuzeyindeki tepeye gitti. Düşman Hamurköy'le Küçükköy arasında Batıya çekiliyordu. Hemen On Dördüncü Tümeni Çalköy üzerinden bu düşman kollarına saldırttı. Sahra bataryası, düşman üzerine çok etkili bir ateşe başlamıştı. Ne yazık ki otuz mermiden başka cephanesi kalmamıştı. Akşama dek sıkıştırılıp bunaltılan düşmanın içine karanlık basarken Yüzbaşı Sekip Bey, atlı bölüğüyle bir kama gibi dalarak şaşkın asker yığınlarından birçoğunu kılıçtan geçirip ya da tutsak aldı. Yalnız düşman kurşunları onu da atından alaşağı etmekte gecikmeyerek bu güzel sonucu gölgeledi.

Gecenin bir bölümünü dinlenmekle geçiren Atlı Kolordusu Fahrettin Paşa'nın buyruğuyla kımıldadı. Karanlıkta Şıhlar'ı (Şeyhler) tutmak üzere yola dizildi. Belova Gediği'nden düşmanı geçirmemek üzere giden On Dördüncü Tümenin arkasından İkinci Tümen, sabaha karşı Tokul'a yürüyecekti. Fahrettin Paşa, On Dördüncü Tümeni izleyerek yola çıkmak üzere karargâhıyla birlikte hazırlanırken yine eski korkunç sıtma nöbetine tutuldu. Önce zangır zangır titredi, dişleri birbirine vurdu. Sonra ateş bastı. At üstünde duramayacak duruma geldiğinden yatmak zorunda kaldı. Sabaha dek kalın velenseler altında titredi, ter döktü.

Sabahleyin karargâhın önünde bir otomobil durdu. İçinden iri yarı bir asker indi. Bu Fevzi Paşa'ydı. Fahrettin Paşa'nın hastalığını görerek üzülürken Atlı Tümenlerinin kullanış biçimini beğendi. Türk ordusunun Dumlupınar'a doğru ilerlediğini, oradan da ileri atılacağını, zaferin yakın, kesin olduğunu anlatarak yine otomobiline bindi uzaklaştı.

Bu sırada gelen Altmış Birinci Tümen Kumandanı Albay Salih (General, Omurtak) Bey, ona çok yardım etti. Onun verdiği bir otomobille Arslanlar'a doğru yola çıktı. Orada tümenlerine kavuştu.

Şıhlar'a (Şeyhler) varan On Dördüncü Tümeni, Belova Gediği'nin önündeki Saraycık köyü ile yöresindeki ormanların düşmanla dolu olduğunu görerek bunlara saldırdı. Tokat'a giden İkinci Atlı Tümeni de bu savaşa katılmaktan geri durmadı. Savaş, karanlık basıncaya dek sürdü, düşman sıkıştırılarak, kımıldanamayacak duruma getirildi.

Bu sırada (30 Ağustos) Başkumandan Mustafa Kemal, Dumlupınar'a çekilen kalabalık düşman tümenlerinin belkemiğini kırıyor, büyük Dumlupınar Meydan Savaşı'nı kazanıyordu.

*

30 Ağustos günü Dr. Murat Bey, Halide Edip'i otomobille Afyonkarahisar'dan Dumlupınar'a götürüyordu. "Yollar cephane ve mühimmat yüklü kamyonlar ve yorgun düşmüş atlarla doluydu. Köylüler, otomobili durdurarak onlarla gözleri ışık içinde konuşuyorlardı." Bir köylü kadın, Halide Edip'in boynuna sarıldı, sonra eline fırından yeni çıkmış, kara ve sıcacık bir ekmek tutuşturdu.

Doktor Murat Bey:

— Bu, onun yüreğinin bir sembolüdür, dedi.

Otomobil, Dumlupınar köyünde durdu. Köyün büyük bir bölümü yakılmıştı. Çevresi vadilerle, tepelerle çevrili olan bu köyceğizin bütün dolayları önünde top mermileriyle darmadağın edilerek yumak biçimine getirilmiş yoğun bir tel örgü sistemi vardı.

Karargâhtan Yüzbaşı Şemsettin Bey, genç kadını karşılayarak:

— Onbaşı, dedi. Köyün kadınları, ağıza alınmayacak kerte kötü davranışlara uğramışlar. Bir Yunan askerini linç ettiler.

Halide Edip, Mustafa Kemal'i Birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa'nın sığındığı kulübede buldu.

Nurettin Paşa, Halide Edip'e:

— Dün gelip de kadınların nasıl öç aldıklarını ve bir Yunanlıyı nasıl linç ettiklerini görmeliydin, dedi.

Mustafa Kemal de ona:

— Bana ayrılan odayı size veriyorum. Ben, çadırda yatacağım, dedi.

Nurettin Paşa'ya ünleyerek:

— Kızılcadere'yi gösterin ona, diye ekledi.

Kızılcadere, Yunanlıların İzmir'e kaçmak isterken sıkıştırıldıkları korkunç bir kapandı. Dört buçuk Yunan tümeni bu tuzağa itilerek yok edilmişti.

Birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa, On Birinci, On İkinci Tümenlerle vadinin ağzını sımsıkı kapamıştı.

Bu planı, başkumandana öneren Nurettin Paşa'ydı.

Nurettin Paşa'yla kulübeden çıkarak savaş meydanını gezmeye başlayan Halide Onbaşı, bu kanlı görünüşe yüreği sızlayarak, gözleri büyüyerek baktı. Bu dar ve uzun, iki yanı ormanlık dağlar arasındaki vadi, sanki bir kara düşe benziyordu. Bırakılmış tüfekler ve cephane yığınları, bütün vadide güneşin altında parlıyordu. Aralarında bir sürü ölü insan ve hayvan vardı. Genç kadının gözleri bu ölü yığınları arasında başıboş dolaşıp duran köpeklere takıldı. Bunlar ölüler arasında Yunanlı sahiplerini arayıp duruyor, bu arada acıklı seslerle inliyorlardı.

Nurettin Paşa:

— Onbaşı, dedi. Bu serseri köpekleri bırak da gel, buradan bir tüfek seç.

Nurettin Paşa'yla yine karargâha döndüklerinde toplanmış birçok Yunan tutsağı gördüler. Başkumandanı bir ahırın yanı başında kurulmuş çadırında dinlenir buldular.

Çevresini bir yığın köylü kadını almıştı:

— Öcümüzü al. Onların kadınlarını yakalarsan bize yaptıklarını yap. Köpekler! Domuzlar! diye çığlık çığlığa bağırıyorlardı.

*

Ahmet Çavuş, yanına bölüğünden iki er alarak keşif için dağa tırmanmaya başladı. Yanında saatli, tetikli, fitilli olarak on bir bomba

vardı. Biraz sonra onların ardından kırk kişi daha gelecekti. Alaca karanlıkta tepenin boyun noktasına vardılar. Dikkatle bakınca bir kuytuda beş-on Yunan subayının oturduğunu gördüler.

Ahmet Çavuş, hemen belindeki bombalardan birini yakalayıp fırlatmaya hazırlanarak:

— Davranmayın, teslim olun! diye bağırdı.

Subaylar ellerini havaya kaldırdılar.

Ahmet Çavuş önündeki bir subayın atını yularından yakalayarak çekti.

Yunan subayları:

— Ne kadar gücünüz var? diye sordular.

Ahmet Çavuş:

— Üç ordu. Tümünüz kuşatıldınız. Ya teslim olacaksınız, ya da sizi grup ateşine vereceğiz, dedi.

Subaylardan biri:

— Hangi birliğe kumanda ediyorsun? diye sordu.

— Alay kumandanıyım.

— Rütben nedir?

— Başçavuş!

Bunu işiten subaylar, şaşırıp kaldılar.

Ahmet Çavuş, sözünü sürdürdü:

— Bizde onbaşıdan bile tümen kumandanı var.

Bunu da onların şaşkınlığını arttırmak için söylemişti. Onların aç olduklarını düşünerek çantalarındaki peksimetlerden çıkarıp verdiler. Subaylar da onlara bol bol sigara verdiler. Cepleri bunlarla doldu. Bu sırada Yarbay Hüseyin Hüsnü Bey'le tabur kumandanı Fuat Bey de tutsak edilen Yunan subaylarının yanına geldiler. Hüseyin Hüsnü Bey, düşman subaylarından birini eliyle göstererek Ahmet Çavuş'a sordu:

— Bu subayın kim olduğunu biliyor musun?

— Ne bileyim. Elin düşmanı. Babamın oğlu değil ya bileyim.

Tabur Kumandanı gözlerini fal taşı gibi açarak Ahmet Çavuş'un yüzüne doğru bağırdı:

— Trikopis! Trikopis! Yunan Başkumandanı!

Ahmet Çavuş'la başkaları Trikopis'le öbür subayları Başkumandanın bulunduğu Uşak'a götürdüler. Yunan Başkumandanını tutsak ettiğinden ona bir İstiklâl madalyası yazdılar. Trikopis'in giyneklerini de ona armağan ettiler.

*

Uşak'ta 30-31 Ağustos gecesi Başkumandan Mustafa Kemal, Fevzi Paşa, İsmet Bey, Asım (Gündüz) Bey, Yunan Başkumandanı Hacı Anesti için hazırlanan, odaları yağlı boya ile mavi-ak Yunan bayrağı rengine boyanmış büyük bir Türk konağının üçüncü katında geniş salonunda bir masa başında oturuyorlardı. Biraz sonra, Doktor Murat Bey'in otomobiliyle gelmiş olan Halide Edip de onlara katıldı. Hepsi heyecanla önemli bir şey bekliyordu. Tutsak edilmiş olan Yunan Başkumandanı General Trikopis'le öbür kumandanlar karargâha getirilmek üzereydi. Yunan Başkumandanı Trikopis'le Kolordu Kumandanı diyenis biraz sonra kaçan düşmanın kundakladığı Uşak'ın hâlâ alev alev yanan evlerinden caddelere vuran kıpkızıl aydınlık ortasından geçirilerek Nurettin Paşa'yla Kemalettin Sami Bey'in arasında karargâha getirildiler.

Onları, karargâhın kapısında Batı Cephesi Kumandanlığı Kurmay Başkanı Albay Asım Bey, şu sözlerle karşıladı:

— Sizleri düzgün ve modern bir ordunun subayları olarak mı, yoksa kanlı bir çetenin adamları olarak mı karşılayayım, bilemiyorum.

İçerden tutsakların getirildiğini anlayan Mustafa Kemal:

— Getirdiler mi? diye sordu.

Nurettin Paşa'yla Kemalettin Sami Bey arasında iki Yunan kumandanı süklüm püklüm içeri girdi. Yepyeni üniformaları, yüzleri gözleri toz toprak içindeydi. Yalnız, göğüslerinde türlü nişanlar, madalyalar parlıyordu. Hele Trikopis'in göğsü madalya doluydu.

Oysa masa başında oturan üç Türk kumandanı bayağı Türk erleri gibi giyinmişti.

Yunan generalleri, içeri girer girmez hazır ol durumuna geçerek askerce selam verdiler.

Fevzi Paşa'yla İsmet Bey'in arasında oturan Mustafa Kemal ağır ağır ayağa kalktı. İkisinin de elini sıktı. Fevzi Paşa'yla İsmet Bey salt başlarını eğerek selamladılar. El vermediler. Tutsak kumandanlar, gösterilen yere düşünceli, ürkek bir durumda oturdular ve başlarını önlerine eğdiler.

Mustafa Kemal, onlara kahve söyleyerek, gümüş tabakasından sigara sunarak sözüne şöyle başladı:

— Bundan birkaç ay önce Başkumandanınız Hacı Anesti cepheyi denetleyerek İzmir'e döndükten sonra gazetecilere verdiği bildiride: "Mustafa Kemal mi? Fakat ben bu adda bir kumandan tanımıyorum. Cephede hiçbir yerde rastlayamıyorum" demişti. Şimdi bir haftadır savaş meydanındayım, Başkumandanınızı göremedim, nerededir? diye sorduktan sonra, Trikopis'i son kerte şaşırtan bir haber de verdi:

— Atina, sizi Hacı Anesti'nin yerine Yunan Ordusu Başkumandanı atadı, fakat haberleşmeniz kesildiğinden atama buyruğu bizim elimize geçmiştir. Buyruğu ona göstererek Başkumandanlığını bildirdi.

Trikopis, bir süre şaşkınlıktan kurtulamadı. Yalnız gözlerini Mustafa Kemal'e dikmiş, hayran hayran bakmaktan kendini alamıyor, onun sunduğu sigara elinde boşuna tütüp duruyordu.

"Elli yaşlarında sinirli, hastalıklı, tiyatro sahnesindeymiş gibi giyinmiş" olan Trikopis:

— Ben, sizin bu kerte genç olduğunuzu bilmiyordum general, diyebildi.

Mustafa Kemal, masaya serilmiş olan haritanın başında Yunan generallerini de çağırarak:

— Bu nasıl sevk ve idaredir? Sizin için girişilecek birçok davranışlar vardı, neden hiçbirine başvurmadınız? diye sordu. Trikopis:

— Bu sonucu hiçbir vakit tahmin etmiyorduk, dedi.

Trikopis, bundan sonra dertli dertli konuştu. Bütün suçu Başkumandan Hacı Anesti'yle Venizelistlerin, Kralcıların, komünistlerin üstüne attı. Hacı Anesti'nin durumu bilmeden ordusuna buyruklar verdiğinden yakındı. Sonra Türk atlıları da Yunanlıların geriyle olan bağlantısını, ulaşımını kestiğinden birlikler, birbirleriyle anlaşabilmekten yoksun kalmıştı.

Sonra:

— Çobanlardan bir karşı saldırı yapmayı düşünüyordum, deyince Mustafa Kemal, hemen bu karşı saldırıyı nasıl kuracağını nedenleriyle açıkladı. Bu sırada Kolordu Kumandanı diyenis, kahvesini içerek iki Başkumandanın konuşmasını dinliyordu. Trikopis, bir ara diyenis'in de kendisine, buyruklarına boyun eğmeyişini bozgun nedenlerinden biri olarak ortaya atınca diyenis, Trikopis'e karşı dikilerek kendisini savunmaya başladı. Bu, oldukça sert bir tartışmaydı.

Mustafa Kemal, tartışma bittikten sonra, Trikopis'e:

— Döğer'de bulunan büyük ihtiyat grupları neden Dumlupınar sırtlarına çekilmedi? Bu büyük bir askerce yanılgıydı, dedi.

Görüşmenin bittiğini anlatmak üzere ayağa kalktı.

Trikopis'e:

— Sizin için bir şey yapabilir miyim? diye sordu.

— İstanbul'daki karımın, durumumdan haberdar edilmesini dilerim.

Mustafa Kemal, bunun yapılacağını söyleyerek Trikopis'in elini uzunca bir süre sıktı:

— Savaş, bir talih oyunudur general. Kimi zaman en büyük kumandanlar da yenilir. Nitekim dünyanın en büyük askerlerinden biri olan Napolyon da yenilmiş ve tutsak olmuştur. Üzülmeyiniz.

Trikopis, ellerini sallayarak, ağlamalı bir sesle:

— Ah, general! dedi. En son yapmam gereken şeyi yapamadım.

Bununla, kendini öldürmek yürekliliğini göstermediğini anlatmak istiyordu.

Mustafa Kemal oradakilere:

— O, kendi vicdanının bileceği iştir, ona biz karışamayız, dedikten sonra İsmet Bey'e:

— Kumandanlar, sanırsam, dinlenmeye muhtaçtırlar. Dinlensinler, güvenlik altında bulundurun, diye ekledi.

*

Dumlupınar'la dolaylarında tutsak edilen Yunan askerleri yaya olarak Polatlı'ya yürütülüyordu. Bundan üzülen, Mustafa Kemal'in

sonsuz nezaketinden yüreklenen General Trikopis, Cephe Menzil Şubesi Müdürü Binbaşı Nuri (Berköz, General) Bey'e bir yakınma mektubu gönderdi. İri yarı, tatlı, vicdanlı, yiğit yaratılışlı bir asker olan Binbaşı Nuri Bey, General Trikopis'e Başkumandanın konuşması gibi nazik olmamakla birlikte son kerte doğru, gerekli olan şu yanıtı verdi:

— Bir yıl önce Uşak'tan Sakarya'ya dek yürüyen ve orada da başarı kazanamayarak bir bu kerte mesafeyi geriye kestiren subaylarınızın, böyle dayanıksız ve yorgun olduğunu öne sürmeniz mübalağalı görülmüştür. Çağrılmadıkları yurdumuzu yakıp yıkmakta pek atik davranan Yunan subaylarının üç günlük yürüyüşe dayanamamaları iddiası gülünç olur. Hatırlayınız ki şu dakikada henüz tutsak olmayan subaylarınız, sizin verdiğiniz buyruk çerçevesinde köy ve kasabalarımızı yakmaya çalışmaktadırlar.

*

Fahrettin Paşa, Atlı Kolordusu'nu, Yunan Ordusunun kılıç artıklarını çiğneyip geçmek üzere İzmir yoluna düşürmüştü. Birinci Atlı Tümeni Kumandanı Mürsel Paşa, İkinci Atlı Tümeni Kumandanı Albay Zeki Bey, On Dördüncü Atlı Tümeni Kumandanı Albay Suphi Bey, Atlı Kolordusu Kurmay Başkanı Albay Şükrü (Koçak) Bey, başta Fahrettin Paşa, rütbeleri birer derece daha yükseltilmiş olan Türk piyade tümenlerinin önünde İzmir'e doğru önüne geçilmez bir biçimde başlayan yarışa doludizgin katıldılar. Günde yalnız bir kez sulanan, durup dinlenmeden yemsiz yürüyen küçük gövdeli Anadolu atları üstünde Anadolu çocukları, geceyi gündüze katarak Batıya doğru koşuyorlardı Özlemle yüklü, toz duman, bütün yol boyunca atlı tümenlerine yoldaşlık ediyordu. Geceli gündüzlü gidiş, atları güçsüz bırakıyor, çoğu yerde biniciler inerek atlarını sopayla dürtüştürerek onların arkasından koşuyor, kan ter içinde atlı birliklerine ayak uydurmaya çalışıyorlardı.

Albay Zeki Bey'in atlıları, kaçan düşmanın ayak seslerini kovalayarak Batıya doğru koşuyordu. İzmir'e yürüyen atlı tümenlerinin kolbaşıları Eylülün sekizinci günü sabahın saat on birinde Manisa önlerine vardığında şehirden göklere yükselen kapkara duman yığınlarıyla

yoğun yalımları(alev) görünce duraladılar. Sonra düzen alarak şehre girdiler: Gördükleri vahşilik, önlerinden yel gibi kaçıp giden düşmanın ne korkunç bir yaratık olduğunu onlara bir kez daha gösterdi. Yollar, sokaklar, Türk ölüleri, öteye beriye atılmış, saçılmış eşyayla doluydu. Şehirde pek az insan vardı. Ölümden kurtulmayı göze alan halk dağlara, ormanlara sığınmıştı.

Bu sırada henüz şehri yakmaya çalışan tek tük Yunan eratı onların üzerine ateş etmeye başladı. Küçük, çevik atlı birlikleri, hemen bunları kuşatarak tutsak ettiler.

Sonra, yanmakta olan Manisa'yı arkada bırakarak yine İzmir yoluna dizildiler. Düşman, Türk atlılarının soluklarını ensesinde duyarak kaçıyordu. Atlıların öncüleri günlerden sonra Sabuncu Boğazı'na dayandılar. Bornova'nın doğu sırtlarında tutunmuş bir düşman birliği, üzerlerine ateş açınca onlarla savaşa tutuştular. Bu yüzden daha ileri gidemeyerek geceyi boğazda geçirmek zorunda kaldılar.

Eylülün dokuzuncu günü sabahı Yarbay Reşat Bey'in buyruğunda bulunan Atlı Alayı, yine İzmir yoluna düştü. Reşat Bey, Alayın Üçüncü Bölüğünü Uç Bölüğü olarak seçti. Atlı Müfrezesinin Kumandanlığını da Binbaşı Şerafettin Bey'e verdi. Alayın öbür bölükleri de Uç Bölüğünü pek yakından izliyordu. Şerafettin Bey, Sabuncu Boğazı'ndan çıkar çıkmaz Eylül güneşi altında masmavi bir kartpostal güzelliği, durgunluğuyla serilmiş yatan Akdeniz'i görünce son kerte büyük bir heyecana kapıldı. Erat da sevincinden haykırıyor, çığlık atıyordu.

Şerafettin Bey, gözlerinin yaşlarla dolduğunu duydu. Sanki yorgunluktan bitmiş olan küçük atlar da denizin kokusunu almış gibi binicilerinin altında son güçlerini harcayarak doludizgin koşmaya başladı.

Uç Bölüğü, Bornova kasabasının kıyısına vardığında kuzeybatı sırtlarına tünemiş düşmandan yine ateş yedi. Üçüncü Bölük Kumandanı İskender Bey'le birlikte bu düşman üzerine dürbünlerini çevirince bunun pek önemsenecek bir nesne olmadığını anladılar. Düşmana önem vermeyerek Bornova'ya girdiler. Ne var ki yalnız

karşı sırtlarda bulunduğunu sandıkları düşmanın kendilerini şiddetli bir ateş baskınına tuttuğunu gördüler. Öncü bölüğün düşmanla çatıştığını gören Reşat Bey, hemen Amasyalı Mehmet Bey'in bölüğünü ona yardıma gönderdi. Bu iki bölüğün kumandanlığını da Şerafettin Bey'e verdi. Sokak savaşını kazanan Uç Bölükleri, Bornova tren istasyonunu ele geçirerek yine İzmir şosesine dizildiler.

*

Piyade tümenleri, büyük atlı kollarının düşmandan temizlediği at fışkısıyla örtülü yollarda yürüyüş kolları halinde batıya doğru ilerliyordu. Ufak molalar verip biraz şekerleme kestiren asker yığınları gece gündüz demeden İzmir yolunu tozutup duruyorlardı.

Mustafa Kemal'le Fevzi, İsmet paşaların bindiği üstü açık büyük otomobil de bu yorgun tümenler arasında batıya ulaşmaya çalışıyordu. Bir gece yol üstündeki yakılıp yıkılmış bir köyde birkaç saat şekerleme kestirmek isteyen Mustafa Kemal, öbür paşalarla bir yığıntıya sokularak içleri kuru üzüm dolu asker çuvalları üzerine uzandı.

Bu sırada çuvallardan birinin yırtığından kehribar gibi kuru İzmir üzümünün gülümsediğini gören Başkumandan, bir avuç alıp ağzına atmak üzereyken kendisine gülümseyerek bakan Fevzi Paşa'ya gülerek şöyle dedi:

— Paşam, şu hayatın cilvesine bak. Arslanlık edelim derken farelere döndük. Çuval deliğinden üzüm çalıyoruz.

Bu nükteye bayılan Fevzi Paşa, uzun uzun güldü; sol eliyle sağ göğsünü yumrukladı.

*

Mürsel Paşa'nın, Fahrettin Paşa'dan buyruk almadan İzmir'e giriş için verdiği buyruk, öncü bölükler arasında gerçek bir yarışa yol açtı. Anadolu'yu yakıp yıkarak İzmir'e kaçmış olan düşmanın elinden gerek şehri, gerekse Müslüman Türk halkını kurtarmak, en ivecen ödev olarak görünüyordu. Yüzbaşı İbrahim, Yüzbaşı Zeki (Doğan), Yüzbaşı Abdurrahman beylerin bölükleri, atlarını çatlatırcasına koşturuyorlardı. Bu sırada Bornova'nın bağları, bahçeleri arasında sinsi düşman mermileri gelip kulaklarının dibinden geçiyorsa da onların

durup yanıt verecek zamanları yoktu. Mersinli'ye vardıklarında bir düşman piyade koluna rastladılar. Karşıyaka yönünden gelip İzmir'e gidiyordu. Bunlara da aldırış etmeden yollarını sürdürdüler. Düşman piyadesi de onlara ilişmedi. Geçtikleri yol üzerinde elleri silahlı düşman askerlerine rastlıyorlar, bunlar, ne yapacaklarını şaşırmış, sağa sola kaçıyor, evlerin, duvarların arkasına saklanarak çiğnenmekten korunmaya çalışıyorlardı. Bunlardan hiçbirinin usuna, Türk atlılarına silah atmak gelmiyordu. Bu düşman askerleri, bir alay tutarındaydı. Arkadan gelen atlı tümeni onları tutsak edecekti.

Yüzbaşı Zeki Bey'in bölüğü, bütün bölükleri geçerek ilk önce Halkapınar'a girdi. Atlıların önüne koşar adım giden sekiz yaya silahlı geçirilmişti. Bunlar, düşmanın herhangi bir kahpeliğine karşı atlıları ilk anda koruyacaktı.

Tuzakoğlu Fabrikası'nın önünden geçen bölüğün üzerine bu fabrikanın pencerelerinden ateş açıldı. Önde giden sekiz piyade erinin dördü hemen kanlar içinde yere serildi. Üçü ölmüş, biri de ağır yaralanmıştı. (O da sonra ölecekti.) Zeki Bey, hemen bölüğünü attan indirerek fabrikada pusu kuran düşmanla savaşa başladı. Biraz sonra Fikret Bey'le Abdurrahman Bey'in bölükleri yetişti.

Zeki Bey onlara:

— Benim bölüğü ateşle koruyun, ben köprüden geçip ileri atılacağım, dedi.

Yeni gelen bölükler de attan inerek düşmanın üzerine kurşun yağdırmaya başladılar. Bundan yararlanan Zeki Bey, bölüğünün en önünde Halkapınar Deresi'yle köprüsünü nal şangırtıları arasında geçti.

Atının üstünde yumularak düşman yaylım ateşi altında Yüzbaşı Zeki Bey'in köprüyü geçmesi, İzmir'e doğru yel gibi gitmesi, bütün geridekileri heyecana getirdi. Onlar da beklemeyerek onun arkası sıra ileri atıldılar. Abdurrahman Bey, yanındaki son bombaları düşman sığınağına savurmuş, onları temelli susturmuştu.

Gittikçe şehre yaklaşıyorlardı. Sokaklar Rum göçmenleri, içi eşya dolu arabalar, hayvanlar, silahlar bombalı sivil, asker binlerce insan

sürüleriyle doluydu. Bölükler, kınından çektikleri kılıçları havada sallayarak aralarından geçerken bunlara aldırış bile etmiyorlardı. Punta (Alsancak) istasyonunun köşesine vardıklarında bir deniz eri müfrezesinin başında kendilerini bekleyen İngiliz amiraliyle yaverini buldular. Başvekâlet yaveri Binbaşı Atıf Bey, (sonradan kendilerine katılmıştı) onunla konuşmak üzere orada kaldı.

Bölükler, yalınkılıç Kordonboyu'na girdiler. Evlerin pencerelerinde Türk, işgal devletlerinin bayrakları sallanıyordu. Düşman askerleri, tanınmamak için üniformalarını çıkarıp atmışlar, don-gömlek limanda bulunan yabancı savaş gemilerine kapağı atmak için Kordon'daki halk yığınlarının arasına karışıyorlardı.

Kayıklar, motorlar, durmadan bunları taşıyordu. Birçoğu da yüzerek savaş gemilerine varmaya çalışıyordu. Türk halkı ise Kordon'a ilk ayak basan atların, binicilerini yüzünden, gözünden öpüyor, sevinçten ağlıyordu.

Yüzbaşı Zeki (Doğan) Bey, Sarıkışla'nın balkonunda asılı kalmış Yunan bayrağını görerek hırslandıysa da oraya asacak bayrak yoktu. Bu sırada onun derdini anlamış gibi altmış yaşlarında bir kadın, elinde bir Türk bayrağıyla çıkageldi. Bunu öperek Zeki Bey'e verdi. Zeki Bey hemen fırlayarak kışlanın balkonundaki düşman bayrağını indirdi. Onun yerine Türk bayrağını çekti. İzmir'de çekilen ilk Türk bayrağı bu oldu.

Bu sırada Eşrefpaşa yolundan gelen, yüzünden kanlar akan Binbaşı Şerafettin Bey, Zeki Bey'den hükümet konağına bayrak çekmek için iki er isteyince berikiler buna içerlediler.

Fikret Bey:

— Biz, buraya vatanı kurtarmaya geldik, tek başımıza bayrak çekmek için alayımızı bırakıp gelmedik. İstediği erleri veriniz de bayrağı çeksin, dedi.

Şerafettin Bey, hükümet konağına bayrak çekmek için iki er alarak gitti.

Kordonboyu'na girdiğinde öndeki subayların rastladıkları düşman askerlerinin silahlarıyla bombalarını denize attıklarını gördü.

Düşman askerlerinin hepsi silahını, cephanesini denize attığı halde sivil birisi atmamakta direniyordu. Elindeki bombayı denize atacağına Şerafettin Bey'in üstüne fırlattı. Bomba hemen patladı. Hayvan ağır yaralanarak öldü. Şerafettin Bey de iki yerinden yaralandı. Bundan yararlanan sivil düşman, kaçarak yoğun halk kalabalığının arasına karıştı.

Şerafettin Bey halkın getirdiği bayrağı hükümet konağına çekerken yüzündeki kanlar bayrağa da bulaştı. Aşağı indiğinde halk onu çok alkışladı.

Yarbay Reşat Bey'in başında bulunduğu Atlı Alayı, biraz sonra Celil adlı bir erin eliyle Kadifekale'ye Türk bayrağını çekti.

*

Başkumandan Mustafa Kemal'in otomobili yorgunluktan bitmiş, boyunları uzamış, sekerek yürüyen piyade yığınlarının arasında İzmir yolunda ağır aksak ilerliyordu. Armutlu köyünün kıyısındaki yola elindeki kırık testileriyle dizilen köy halkı, sunacak başka bir şey bulamadığından yüzlerinden ter yerine ateş saçılan Mehmetçiklere bardak bardak su veriyordu.

Mustafa Kemal'in otomobili bu köyden geçerken hayvanların, askerlerin geçmesi için bir ara durmak zorunda kaldı. Mustafa Kemal, kara toz gözlüğünü gözünden çıkararak bir sigara yaktı. Gözlüğünü çıkarır çıkarmaz, köylülerin içinden yaşlı bir adam hızla ona doğru ilerledi. Otomobile iyice yaklaşarak Paşa'nın yüzünü dikkatle süzdü. Sonra elini koynuna sokarak bir kartpostal çıkardı. Bunu avcunda saklayarak otomobilin basamağına tırmandı. Bir karta bir de Paşa'ya baktı, baktı. Sağ elinin şahadet parmağını ilkin karta, sonra Paşa'ya uzatarak:

— Bu sensin! diye bağırarak öbür köylüleri de uyardı:

— Arkadaşlar, Mustafa Kemal'dir.

Bunu işiten köylüler, kadın erkek, çoluk çocuk ellerindeki testileri, bakraçları bir yana bırakıp dört yandan otomobile saldırdılar. Gözyaşları dökerek Paşa'nın kalpağını, omzunu öptüler. Paşanın ayağındaki tozları sürme gibi gözlerine çekenler vardı. Köylüler, bir türlü otomobilden ayrılmak istemiyorlardı. Şoför, arabayı çalıştırıp

kornayı basınca hepsi kaçıştı. Otomobil, piyadenin yanı sıra tozu dumana katarak ilerlerken arkadan hâlâ:

— Yaşa paşamız, namusumuzu, hayatımızı kurtardın. Hepimiz sana kurban olalım! diye bağırıyorlardı.

Yunanlıların, çekilirken yakıp yıktıkları bu bir sıra köyün halkları, onlar geçerken çok içten gösteriler yapıyorlar, her kez başta paşa olarak hepsini ağlatıyorlardı.

Otomobil, en sonra Nif'e (Kemalpaşa) vardı. Paşa, halktan buradan İzmir'in ne kadar çektiğini sordu. Yirmi beş-otuz kilometre olduğunu söylediler. Paşa, yakın bir tepeden İzmir'in görülüp görülmeyeceğini de sorunca Belkahve'den görülebileceğini bildirdiler.

Paşa otomobile atlayarak:

— Çek Belkahve'ye, diye buyurdu.

Tepeye vardıklarında, düşman savaş gemilerinin kaygısızca uzandığı masmavi İzmir Körfezi, birdenbire gözlerine firuze bir mucize gibi çarptı. Şaşırmışlardı. Sanki Akdeniz, Ankara'nın yanı başına gelmiş gibiydi:

— Deniz! Deniz! diye bağırdılar.

Körfez, Kadifekale, daha birçok bilinen yerler, ayna gibi görünüyordu. Güneş, Tuzla üzerinden masmavi suları erimiş altın selleri gibi kızartarak batıyordu. Belkahve, başta Paşa olarak, onlara yıllardır hayalini kurdukları bir sevgiliye kavuşmanın pek yakın mutluluğunu, elle tutulur gibi gösteren kutlu bir yer olmuştu. Oradan bir türlü ayrılamıyorlardı. Bala düşmüş sinekler gibi özlemli gözleri, duygu, düşünce yığınları arasından bu güzel görünüşe saplanıp kalmıştı. Burası, onlara Türk zaferinin en güzel yanını gösteriyor gibiydi.

Bu sırada, ağaçlıklar arasından ilkin bir araba sesi işitildi, sonra da bir araba çıkageldi. Arabacı, özgür bir ülkenin çocuğu olarak gırtlak dolusu, korkusuzca, gerine gerine bir şarkı söylüyordu.

— Nerden böyle ahbap?

— İzmir'den.

— İzmir'de ne var ne yok?

— Askerlerimiz Kordon'da geziyor.

— Doğru mu söylüyorsun?

— Nah işte İzmir, gidin de bakın.

Mustafa Kemal'le arkadaşları, bir süre daha orada kalarak Nif'e dönmek üzere ayrıldılar. Yolda, bir piyade tümeninin İzmir'e doğru yürüyüş düzeninde ilerlediğini gördüler.

Mustafa Kemal, Salih (Bozok) Bey'e:

— Git askerlere arkadaşlarının İzmir'e girdiklerini söyle, dedi.

Salih Bey, kolbaşına eliyle işaret ederek birliği durdurdu:

— Arkadaşlar, nereye gidiyorsunuz? diye sordu.

Erat hep birden:

— İzmir'e! diye haykırdı.

— Atlıların İzmir'e girdiklerini biliyor musunuz? Arkadaşlarınız İzmir'e girdiler.

Bir er:

— Aferin be! diye bağırdı.

Yorgun askerlerle subaylar, bunun üzerine yorgunluklarını daha az duyarak yine yola koyuldular.

Mustafa Kemal, o geceyi Nif'te geçirdi. Sabahleyin erkenden kendilerine oturacak bir yer hazırlanması için Salih Bey'i İzmir'e gönderdi.

Salih Bey, Siirtli Mahmut, Ruşen Eşref, şifre memuru Memduh beylerle İzmir'e vardı. İzmir'e vardıklarında piyade tümeni kolbaşısının şehre bando çalarak girdiğini, bunların her iki yanından Türk, Müslüman halkının birer sevinç çağlayanı gibi aktığını gördüler. Damlardan, evlerin pencerelerinden kadınlar, askerlerimizin üzerine çiçek, kolonya, gülsuyu serpiyordu.

Mustafa Kemal'in kartları halkın başında, göğsünde ve evlerde görünüyordu. Salih Bey'le arkadaşlarının otomobilleri kalabalıktan durmak zorunda kaldığında, halk, onlara saldırıp hepsini ayrı ayrı öpüyordu. Güçlükle hükümet konağına vardılar. İzzettin Paşa'yı orada Vali vekili olarak buldular. Onunla görüşerek Karşıyaka'da vaktiy-

le Kral Konstantin'in, sonra da İskiryadis'in oturduğu köşkü Mustafa Kemal için hazırlamak üzere yola çıktılar.

Karşıyaka yolunda Bayraklı'dan geçerken yabancı savaş gemilerinden çıkmış olan askerler hazır ol durumunda onları selamladılar. Karşıyaka'daki köşke vardıklarında çevredeki Türk kadınları onları karşılayarak:

— Biz Paşamız için her şeyi kendi elimizle yapacağız. Siz yorulmayınız. Ancak her şeyin hazır olduğunu gidiniz, kendilerine haber veriniz, dediler.

Mustafa Kemal'le karargâh subayları, o gece Nif'te dinlenirken karargâhın kimi adamlarıyla Halide Edip Hanım, arkadan piyade yığınları arasında, dorunun sırtında, yanında sevgili köpeği Yoldaş'la geliyordu. Sabahın saat dördünde yol arkadaşı Binbaşı Tahsin Bey'le Nif'e (Kemalpaşa) girdi. Doru at, ilk kez yorgunluktan yürüyemeyecek duruma gelmişti. Ayakta uyuyordu. Atlar da, binicileri de yürürken uyuyorlardı.

İki yanında evler sıralanmış bir Küçük yokuşun başında yuvarlanır gibi dorudan inen genç kadın, evlerden birinin mermer merdivenleri üzerine başını koyarak kendinden geçti. Köpeği Yoldaş da başını göğsüne dayamış, onun yanında yatıyor, doru ise Tahsin Bey'in atıyla birlikte sütçü beygirleri gibi oracıkta uyuyordu. Tahsin Bey de biraz ötede kalın kaputuna sarınmış bir cephe uykusuna dalmıştı. Yorgun insanların altında kaskatı toprakla mermerler, kuş tüyü yatak gibi yumuşamıştı. Halide Edip Hanım, neden sonra kulağının dibinde güçlü bir ses işiterek gözlerini açtı.

Baktı, Mustafa Kemal'in ünlü Ali Çavuş'u başucunda dikilmiş, onu uyandırmaya çalışıyordu.

— Hanımefendi! Hanımefendi! Gelin, Paşa'nın berberinin yattığı bir oda var. Onu çıkarıp sizi oraya koyayım.

Kalkarak onun yanı sıra yürüdü. Aydınlık bir koridoradan, üstü camlı bir kapıdan geçti. İçerdeki kırık sedire doğru gitti. Yatağı buydu.

Ali Çavuş, kapıya bir battaniye asarak çekilirken:

— Sabahleyin yedide size sıcak su getiririm. Saat sekizde paşalarla kahvaltı edeceksiniz. Battaniyelerin altında temiz bir çarşaf var, dedi.

Halide Edip, Ali Çavuş çekildikten sonra, tozlu topraklı çizmeleri, mahmuzları, üst başlarıyla kendini bu temiz çarşafın üzerine ölü gibi bıraktı.

Ali Çavuş, onu birkaç saat sonra kaldırmaya geldiğinde henüz beş dakika önce yattığını sanarak şaştı. Elini yüzünü yıkayıp kendine çeki düzen vererek, Mustafa Kemal'le öbür kumandanların oturduğu kahvaltı sofrasına vardı. Odayı mis gibi sıcak çay kokusu sarmıştı.

Mustafa Kemal, çayını yudumlayıp genç kadına:

— Bugün İzmir'e gireceğiz, dedi.

Halide Edip:

— Ben bir zafer alayında gitmek istemem. Teşekkür ederim. Ben sonra yalnız başıma gelirim, diye düşüncesini söyleyince Mustafa Kemal, egemen sesiyle:

— Geleceksiniz Hanımefendi, diye kestirip attı.

Öğle üzeri Mustafa Kemal'le kumandanlar, zeytin dallarıyla süslenmiş beş otomobille İzmir'e yollandılar.

Birinci otomobilde Mustafa Kemal'le İsmet Paşa, yaverleri, ikinci otomobilde Fevzi Paşa ile adamları göze çarpıyordu. Arkadan gelen arabalarda da Cephe Kurmay Başkanı Asım (Gündüz) Paşa, Topçu Müfettişi Galip Paşa, Onbaşı Halide Edip Hanım, Cephe Harekât Şubesi Müdürü Tevfik (Bıyıkoğlu) Bey, Sıhhiye Başkanı Doktor Hulusi (Alataş) Bey, Kurmay Yarbay Seyfettin Şem'i Bey vardı.

Şehrin giriş yerinde onları bir atlı alayı karşıladı. Otomobiller aralarına girince her iki yanda sıralanmış atlılar kılıçlarını çekerek havaya kaldırdılar; otomobillerin çevresinde yürümeye başladılar. Kapalıçarşı'dan geçerken nal şıkırtıları bir çelik senfoni gibi çağlıyordu.

On binlerce İzmirli bu sırada Mustafa Kemal'in adını anarak:

— Yaşaaa! diye haykırıyordu.

Halkın coşkun haykırışı, Anadolu yaylasının sessizliğine alışmış küçük gövdeli atlarını ürkütüp şaha kaldırıyor, sık sık kişnetiyordu.

Böyle deniz gibi bir kalabalığın arasından ilk kez geçmenin tedirginliğini duyuyorlardı. Kadınlar, bir yandan ellerindeki karanfilleri, gülleri Mustafa Kemal'in otomobiline fırlatıp ömrüne dua ederken bir yandan da içlerinde yıllarca biriken ağuyu dökerek hüngür hüngür ağlıyorlardı. Yalnız, gözyaşlarıyla ıslanmış yüzlerinde yaşayışlarının bu büyük mutluluğu parlıyordu.

Bu sırada kalabalığın arasından güçlükle geçen yirmi-yirmi beş yaşlarında, şık giyimli, genç ve güzel bir kadın, Mustafa Kemal'in otomobiline doğru fırladı; çığlık gibi bir sesle:

— Paşam! Paşam! diye bağırdı.

Mustafa Kemal, bu güzel genç kadının çığlığını işiterek otomobili durdurdu. Bütün yürüyüş durdu. Şimdi, bütün mızraklı, kılıçlı atlılarla birlikte halk denizi de onlara bakıyordu.

Genç kadın:

— Paşam, ben Uşşakizade Lâtife, dedi. Allah'a nezrim(adağım) var. Zatı devletlerini evimde ağırlamak dileğindeyim. Lütfen kabul ediniz.

— Peki, sizin evinize konuk olacağım.

Genç kız minnetle eğilerek oradan uzaklaştı. Doğru köşke koştu. Ev halkına müjdeyi verdi. Hazırlıklar başladı.

*

Mustafa Kemal, doğru hükümet dairesine indi. Bu sırada uzaktan top sesleri işitilmeye, şehrin içine mermiler düşmeye başladı Sonra iş anlaşıldı. Söke yönlerinden kaçıp İzmir'e sığınmak isteyen iki alaylık bir düşman gücü, Seydiköy'e gelince Kadifekale'deki Türk bayrağını görmüş, elindeki toplarla şehri bombardıman etmeye başlamıştı. Çolak İbrahim Bey'in atlı tümeniyle Fahrettin Paşa'nın atlı alayları oraya yıldırım gibi yetişerek hepsini tutsak edip getirmekte gecikmedi.

Mustafa Kemal, karargâhıyla rıhtıma yerleşti; üç gün burada kaldı. İki gün çizmesinin tozuyla karargâhta oturmuş dinlenirken limandaki İngiliz donanması Amirali, bir üst subay göndererek onunla bir görüşme istedi. Mesaj, İngiliz Amiralinden Birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa'ya geliyordu. Üst rütbeli İngiliz subayı kapıda dikilip duruyordu. Halide Edip'in okuyup Mustafa Kemal'le Nurettin Paşa'ya anlattığı mesajın yanıtını bekliyordu.

Bu Yunanlıları koruyarak İzmir'e çıkaran İngiliz Donanmasının Kumandanına Mustafa Kemal, bir ders vermeyi düşündü. Amirale kendisi görüşmek üzere bir randevu saati vermek istemediği gibi yüksek rütbeli arkadaşlarından herhangi birinin de bu randevuyu kabul etmemesi için tertibat aldı.

Orada bulunan Kurmay Yarbay Seyfettin Şem'i Bey'e:

— Buna bir cevap ver, ama benim tarafımdan değil. İsmet Paşa'dan da değil, üçüncü derece bir kumandandan, Birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa tarafından.

Halide Edip'çe hazırlanan yanıta bir göz atan Başkumandan:

— Fakat biraz şövalyece olsun, diye eksik gördüğü bir niteliğe dokundu.

"Nurettin Paşa'nın Amirali kabul edeceği saat" diye yazılan noktayı da beğenmedi:

— Hayır, dedi. Şöyle yazınız: Filan saatten filan saate dek kışlada bulunacağım; altını Nurettin Paşa'ya imzalatınız.

*

Bu sırada piyade, tozdan birer parça yanık Anadolu toprağına, birer kerpiç parçasına dönmüş, yorgunluktan bitkin, Kordonboyu'na geldikçe Kordon'un taşlarına çarpıp duran suların serinliğiyle, hiç olmazsa gözleriyle serinlemek üzere taşların üzerine çöküyor, ilk rahat soluğu alıyorlardı. Ayaklarındaki postallar parçalanmış, giyinekleri muşamba gibi terden sırtlarına yapışmıştı. Kıyıda demirleyerek kocaman toplarını şehre dikmiş olan düşman gemilerine şaşkınca bakıyorlar, kıyıyı dolduran sivil Hıristiyan halkın kayıklarla şalupalarla, motorlarla denizdeki vapurlara, savaş gemilerine nasıl kaçıştıklarını ibretle seyrediyorlardı.

Bu sıradaydı ki her yanı sarsan, her şeyi heyecana veren gök gürültüsüne benzer bir gürültü işitildi. Bu gerilerdeki Ortodoks kilisesinde meydana gelen bir patlamanın çıkardığı gürültüydü. Bu patlamayı bir sıra patlama izledi. Bunun arkasından silah sesleri, bomba patlamasına benzer gürültüler geldi. Gittikçe şiddetlenen güz rüzgârı, patlamaların meydana getirdiği yangını hızla sağa sola sü-

rükleyerek dostun düşmanın gözyaşına bakmadan İzmir'i yakıp kül etmeye başladı. Bu, İzmir'i artık sonsuz bırakıp gitmek zorunda kalanların işiydi. Kül edilen son Anadolu şehri de İzmir olacaktı. Karar böyleydi. Şehrin itfaiyesini Sırp bir mütehassıs yönetiyordu. Yangın o kerte hızlı gelmişti ki onun da elleri böğründe kaldı.

Bugüne dek evlerinde sinip de Kordonboyu'na dökülmemiş olan Hıristiyan yığınları, mahallelerinin yanmaya başlaması üzerine sokaklara dökülerek kaçmaya başladılar. Üçüncü kordonu yalayan yangın, Frenk Mahallesi'ni yakıp kül ettikten sonra ikinci, birinci kordona doğru korkunç bir veba salgını gibi ilerliyor, birkaç dakikada güzelim konakların yalnız iskeletleri kalıyordu. Akşama dek süren yangın, korkunç dev bir meşale gibi İzmir'in bağlarını, bahçelerini, dağlarını kıpkızıl bir aydınlığa boğdu. Düşman savaş gemilerinin güçlü projektörleri, gökyüzüne yükselen kocaman duman yığınlarını yalayıp geçiyor, mutsuz şehrin üzerinde çatışarak sanki kılıç oyunları oynuyordu.

*

Hıristiyan halk, Kordonboyu'na sıralanmış, Rum kayıkçılarına yalvarıyor, onlar da ancak peşin para verebilenleri alıp götürüyorlardı. Hepsinin biricik umudu Müttefiklerin savaş gemileriydi. Ne var ki bunlar da iskelelerini yukarı çektiklerinden tırmanamıyorlar, yalvarıp yakararak bunların çevresinde dönüp duruyorlardı. Kimileri suya gömülmüş olan çapaların zincirlerine tutunarak gemilere çıkmaya çalışıyorlarsa da müttefik denizcileri, uçları demirli sopalarla kafalarına, ellerine vurarak onları denize düşürüyorlardı. Böylece boğulup gidenlerin yerine Rum kayıkçılar peşin parayla kıyıdan yeni kurbanlar taşıyorlardı.

Böylece Edgar Ouinet, Jean-Bart, Vittorio Emanuele, Venizia, King George, İron Dog savaş gemilerinin çelik duvarları dibinde deniz suyuyla gargara yapanların sayısı arttıkça artıyordu.

Amerikan torpidolarıyla zırhlıları da Kordonboyu'nu kontrol ediyorlardı. Halkın saldırısı başlayınca Amerikan Konsolosluğu'nun hemen önünde demirleyen bir Amerikan torpidosu demir alıp açıldı.

Hâlâ yanmakta olan Hıristiyan mahallelerinde gizli cephanelikler, yeri göğü sarsarak büyük gürültülerle patlayıp duruyordu. Ermeni Mahallesi'ni ateşleyerek kaçan bombalı, silahlı Torkum çetesinin adamları, sempatizanları kendilerine yol açmak için önlerine gelene ateş ederek denize ulaşmaya çalışıyor, bu sırada silahlanan Türkler de oralardan çıkıp kaçmaya çalışanları fare gibi avlıyorlardı. Saat gecenin dokuzu olduğu halde her yer gündüz gibiydi. Gökyüzü, cehennemin damı gibi kıpkızıl şehrin üstünü kaplıyordu.

Sabahın saat ikisinde yangın daha da korkunçlaştı. İzmir tiyatrosu yirmi dakika içinde dört duvarlık bir iskelet kaldı. Fransız Konsoloshanesini saran yalımlar, onun da bütün tahta bölümlerini sömürdü. İtalyan okulunun damına tırmanmış İtalyan denizcileri, İtalyan Amiral gemisine ışıkla yangının gelişmesi, yönleri üstüne sinyal veriyordu. Cephaneliklerin, bombaların patlaması, aralıksız sürüyordu. Otomobil garajlarındaki benzinleriyle bidonları, alkol depoları, gittikçe hızlanan yangına bir başka hırs, sanki yeryüzünü yakıp kül etmek hırsı veriyor gibiydi.

Bu büyük parıltılarla meydana gelen patlamalar, insan yığınları içine salgın gibi dalmış olan paniği daha çok arttırıyor, Müslüman, Hıristiyan insan yığınları ellerine geçirebildikleri yükte yeğnik, pahada ağır eşyalarıyla alevlerin aydınlığında cehenneme yeni atılmış günahkâr yığınları gibi sağdan sola, soldan sağa kaçışıp duruyorlardı.

Bu sırada meydana gelen son kerte şiddetli bir patlama, denizdeki yabancı donanmaları da sarstı. On binlerce Türk askeri yanan şehri boşuna kurtarmaya çalışıyordu.

*

Mustafa Kemal'in rıhtımdaki karargâhını da yalımlar az zamanda yalayıp yuttu. Yunanlıların Ayatria, Aya Fotini kilisesinin altına yerleştirdikleri dinamitleri patlatarak yangını çıkardıkları söyleniyorsa da bu işte Ermeni çete reisi Torkum'la adamlarının da parmağı olduğundan kuşkulanılıyordu.

Mustafa Kemal'in karargâhı Bornova'ya taşındı. Lâtife Hanım'ın konuğuydu. Lâtife Hanım, Paşa'nın hizmetine yalnız kendisi bakıyordu. Hizmetçileri bir yana itmişti. Bu kutlu görevde hiçbir ortak kabul edecek durumda değildi.

Üç gün süren katil yangın, Türk zaferinin en güzel günlerini cehenneme çevirmişti. Uşşakizadelerin Göztepe'deki köşkünün balkonunda yangını yan yana seyreden Mustafa Kemal'le Lâtife Hanım, herkes gibi üzgündü.

Tarihin en büyük yangınlarından en sonuncusu karşısında içleri sızlayarak dikilip durmaktan başka ellerinden bir şey gelmeyen bu iki insan, bu sırada yaşayışlarının en lirik saatlerinde bulunuyordu. Bu da onlara çılgınca bir iyimserlik aşılıyordu.

Mustafa Kemal. Lâtife Hanım'a:

— Yangın yerinde size ait emlak var mı? diye sordu.

— Evet, emlaklarımızın büyük bölümü yanan bölgededir. Fakat ne zarar! Hepsi yansın. Yeter ki siz sağ olun. Bu mutlu günleri gören insanlar için malın ne değeri var. İlerde yeniden yaptırırız.

Mustafa Kemal de coştu:

— Evet, yansın, yıkılsın, dedi. Hepsinin yerine konması mümkün!

*

Eylül'ün on sekizinci günü Lâtife Hanım, İsmet Paşa'yla gazetecileri, Halide Edip Hanım'ı İzmir zaferini bir masa başında kutlamak üzere köşke çağırdı. Mustafa Kemal köşke giderken Halide Edip Hanım'ı yanına aldı. Yol boyunca Lâtife Hanım'dan söz etti. Ondan söz ederken Mustafa Kemal'in konuşmasında tatlı, yumuşak, aşk sıcaklığı taşıyan bir lirizm titriyordu. O, şu sırada bu savaş gürültülerinin çok ötesinde, göğsünün altında aşk kalbi çarpan bir delikanlıyı andırıyordu. Halide Edip Hanım dikkat ediyordu: "Sesinde, en sonra bir yuva kurmak için hazırlandığını gösteren bir şey vardı." Lâtife Hanım'a gerçekten tutulmuş gibiydi.

Otomobil körfezin masmavi suları önünde yemyeşil bahçesiyle, ak yüzüyle gülümseyen güzel köşkün önünde durdu.

Mustafa Kemal'le arkadaşları, evin verandasına götüren merdivenlere yöneldiler. Merdivenler, sarmaşık ve mor salkımlarla süslüydü. Merdivenin başında karalar giyinmiş, ufak tefek bir kadın onları bekliyordu.

Halide Edip baktı: Yirmi dört yaşında olduğunu bildiği genç kızın davranışları, çok daha olgun gösteriyordu. "Duruşunda ve selam verişinde eski dünyanın ağır başlılığı vardı. Sosyete kızlarının gösterişi

hiç yoktu. Başına sardığı kara örtünün ortasında yüzü çok hoştu. İnce dudaklarında büyük bir irade duyuluyordu. Çok güzel ve zeki gözleri vardı. Bu kahverengi gözlerin çevresine saçtığı ışık, çok çekiciydi."

Salonda oturduğu sırada Mustafa Kemal, bir ara ortadan yitti. Biraz sonra, herkesi kendisine imrendirerek, baktıran çok hoş bir kılıkla meydana çıktı. Sırtında belden sıkmalı ak ipekten bir Rus Kafkas gömleği, bunun altında ak bir pantolon, ayaklarında da ak iskarpinler vardı. Savaş sırasında iyice zayıflamış olan gövdesi, bu giynek içinde levent gibi bir delikanlınınkinden ayırt edilemezdi. Arkaya taranmış Kızılımtırak sarı saçlarının çerçevelediği yüzü ile mavi gözleri, en büyük başarısının, yeni yakalanılmış bir aşkın verdiği en güzel mutluluk ışıklarıyla parlıyordu.

Çok güzel mezeler, yemeklerle süslenmiş olan rakı sofrasının başına geçen Mustafa Kemal, belki de çoktan beri özlediği bütün mutlulukların bu sırada bu sofra başında toplandığını düşünüyordu.

Halide Edip Hanım'la Lâtife Hanım yan yana oturuyordu. Halide Edip göz ucuyla Lâtife Hanım'ın hayran bakışlarını Mustafa Kemal'in yüzünden ayırmadığını görüyordu. O, Halide Edip Hanım'a da "Hocam" diye ünlüyordu. O, Amerikan Kız Koleji'nde Halide Hanım'ın kendisine bir yıl öğretmenlik ettiğini de söylemişti.

Paşa'nın Halide Edip'e bir gün önce anlattığına göre Lâtife Hanım'ın boynundaki madalyonun içinde kendisinin küçük bir resmi vardı. Paşa, bunu anlatırken keyifli keyifli gülmüştü.

Halide Edip, Paşa'nın şu sırada Lâtife Hanım'a bakışında da bir aşk başlangıcının bütün hoş niteliklerini yakalamıştı. Lâtife Hanım, Paşa'nın kadehini mis gibi anason kokan İzmir rakısıyla doldurduktan sonra ötekilerinkini de doldurdu. Paşa, dolu kadehi eline alarak öbür konuklara karşı kaldırdıktan sonra Halide Edip'e bakarak şöyle dedi:

— Hanımefendi, İzmir zaferini kutluyoruz. Siz de bizimle içersiniz.

— Ben, ömrümde ağzıma rakı koymadım. Şampanya ile ben de kutlayabilirim.

O zaman, Mustafa Kemal, rakı kadehini ağzına götürürken:

— Hanımefendinin huzurunda ilk kez içiyorum. Prozit arkadaşlar, dedi.

Bu sırada Halide Edip'le Lâtife Hanım da şampanya kadehlerini dudaklarına götürdüler.

*

Mustafa Kemal o gece ta Selanik'teki askerî okullardan beri gittikçe ışığı, rengi artan zafer düşlerinin en büyüğünü altın yemişler gibi avuçlarına almış, güzel İzmir kızı Lâtife'nin âşık olunası varlığına sunuyordu.

Sofradakilere durmadan içinde ilk zafer hülyalarını kurduğu Selanik'in güzelliklerinden, cephe yaşayışının en ilginç olaylarından söz etti.

Halide Edip'in dikkat ettiği bir şey vardı. Mustafa Kemal, ilk kez bu gece hiç kimsenin aleyhinde konuşmuyor, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda büyük emekleri geçip de hiç sevmediği kişileri bile bol bol övüyordu. Bu, herhalde yaşayışının en büyük zaferiyle en son, en büyük aşkının lütufkâr bir biçimde onun karşısında el bağlamış olmasındandı.

*

Halide Edip, ertesi akşam Fevzi Paşa'nın sofrasındaydı. Fevzi Paşa bir aralık ona:

— Seni başçavuş yapıyorum, dedi.

Halide Edip, onbaşılığın kendine daha çok yakıştığını söyledi. Artık. İzmir'den ayrılacaktı. Başkumandan'la vedalaşmak üzere Lâtife Hanımlara uğradı. Mustafa Kemal Paşa'yla Başvekil Rauf Bey'i Moskova'dan dönmüş olan Ali Fuat Paşa'yı koltuklara kurulmuş olarak Körfez'in mavi sularına bakar buldu. O da onların yanına bir koltuğa çöktü.

Mustafa Kemal, Fevzi Paşa kendisine söylemiş olacaktı ki Halide Edip'e:

— Siz hâlâ onbaşı işareti taşıyorsunuz, diyerek gidip başçavuşluk işaretlerini kendisi getirdi. Lâtife Hanım'a verdi. O da iğne iplik getirerek bunları Halide Edip'in koluna dikti.

Halide Edip, epeyce oturduktan sonra veda etmek üzere kalktığında Mustafa Kemal:

— Hava çok soğuk, paltonuz var mı? diye sordu.

Olmadığı yanıtını alınca:

— Biraz durun, ben pelerinimi size vereceğim, diyerek yine gidip bütün Ulusal Kurtuluş Savaşı boyunca giydiği uzun kurşun renkli pelerinini getirerek onun omzuna attı.

Halide Edip, Mustafa Kemal'in bir kara gün dostu olan kurşun renkli pelerinini yerlerde sürüyerek merdivenlerden aşağı inerken Mustafa Kemal'le Lâtife Hanım merdivenlerin başında onu uğurluyorlardı. Son basamakları inen Halide Edip dönüp arkaya şöyle seslendi:

— Pelerini miras olarak çocuklarıma bırakacağım. Sonra da müzeye gidecek.

Bahçeyi geçip yola çıkıncaya dek iki sevgili, onun arkasından baktılar. Sonra elleri ellerinde Rauf Bey'le Ali Fuat Paşa'nın oturduğu balkona döndüler.

Karşıda yanıp kül olmuş şehir, bir şehir ölüsü gibi görünüyordu. Yalnız dört duvarı kalmış sayısız ev, bu şehir mezarlığının aziz ölüleri gibi yangının yalayıp yuttuğu bütün güzelliklerinin ardından sanki yas tutuyordu. Ne var ki bu umutsuz şehrin sokaklarında düşman boyunduruğundan kurtuluş, yemenin, içmenin bile önemli bir şey olmadığını düşünen özgürlükten sarhoş insan yığınları kaynaşıyor, evlerinin barklarının külleri altında geleceğin yakut, zümrüt saraylarını kuracakları umutlarının pırlantalarını araştırıyorlardı. Önlerinde zengin masmavi pırıltısıyla Akdeniz suları gelecek için çok savaşmak gerekeceğini anlatmak ister gibi Kordonboyu'nun taşlarına çarpıp duruyor, kavganın bitmediğini anlatıyordu. Mustafa Kemal'le Rauf Bey, Ali Fuat Paşa da Göztepe'deki evin balkonundan bu görünüşü süzerken böyle düşünüyorlardı. Kavga henüz bitmemişti...

Bağımsızlık savaşının bütün kahramanları, kurtulmuş yurdun zafer sofrasındaki okuyucularına sunulmuştur.

—SON—

KUTSAL İSYAN'I NEDEN YAZDIM?

Avrupa sömürgeci devletlerinin yeryüzünü ve onun pazarlarını yağmalama rekabeti yüzünden patlattıkları Birinci Dünya Savaşı'na biz, Germanofil devlet adamlarımızın aptalca katıldıkları o savaş, kalabalık ailemizin ekmek parasını çıkaran babamla ağabeyimi aldı götürdü ve Kars dağlarının karlarına gömdü. Açlık ve ölüm, kalabalık aileye kuduz bir kurt sürüsü gibi daldı. Toprakla uğraşan bu zavallı anne iki yıla varmadan kırıldı gitti. Kutsal İsyan'ın yazarıyla iki kız kardeşi dışında. Bundan dolayı o zaman ufacık bir çocuk olan bende savaş kavramı, karşılığında salt ölüm ve açlık getiren alçakça bir davranış olarak yerleşti. Dünyaya küskün ruhumda böylece bir savaş kompleksi oluştu. Savaş anlamsız ve aptalca bir boğuşmaydı.

Ne var ki bırakışma olup da biz Samsun Darüleytamı'ndan İstanbul'a Beykoz Darüleytamı'na yerleştirildiğimizde ilginç olaylar geçmeye başladı. Beykoz çayırları İngiliz sömürge askerlerinin eğitim meydanı haline gelmişti. 16 Mart İstanbul'un işgali günü İngiliz askerleri bizim okulumuzu makineli tüfek ateşine tutarak bütün camları şangır şungur indirdiler. İngiliz subayları öğretmenlerimizi alıp Beykoz dağlarına götürdüler. (Okulumuzun müdürü olan Kâzım Nami (Duru) 16 Marttan birkaç gün önce hiç kimseyle helalleşmeden çekilip gitmişti.) Okulumuzun ambarları, debboyları (depo) süngülerle delik deşik edilen erzak çuvalları ve eşya ile bir yangın yerine döndü. Okulun ön yüzüne karşı mevzilenmiş iki ağır makineli tüfek, bütün çocukları korkuttu. Çocuklar, İngilizlerce kuşatılmış olan okulun arkasındaki bir delikten kaçıp İstanbul'a dağıldı. Zaten aç, susuzdular. Kutsal İsyan'ın yazarı, ancak sekiz on sünepe arkadaşıyla sonuna dek aç ve korku içinde döşemeleri kırarak altında fareler ve akreplerle bir iki gün orada saklandı. En sonra onlar da kaçıp gittiler.

Yabancı ulusların maskaralığı bununla bitmedi. Beykoz çayırları, İstanbul Rumlarından devşirilen bir taburluk Yunan askerinin de eğitim meydanı oldu. Bizler çayırda bez topu oynarken dişlerini gı-

cırdatarak bize:

"Hele gidip Anadolu'da Mustafa Kemal'in askerlerini temizleyelim, gelip hepinizin anasını belleyeceğiz!" diye bağırıyorlardı.

Yine de moralleri pek yerinde olmasa gerek ki papazlar, onlara Türkçe olarak şöyle bir moral şırıngası yapıyorlardı:

— Ey Elen çocukları, Bizans'ın has evlatları! Bizim bu eski topraklarımızı kurtarmaya giderken cennet daha uzaktan sizlere kapılarını açmıştır. Bugün ölseniz bile kırk gün sonra yine dirileceksiniz.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın sonuna dek bu böyle sürdü gitti.

İşte, bende boş bir cellatlık olarak yer eden savaş kompleksi, kutsal bir anlam kazanmaya başlayarak yeni bir yeşerme gösterdi. Anadolu'da Mustafa Kemal'le öbür kahramanların el ele yürüttükleri savaş, bambaşka, kutsal bir savaş olarak bende çılgınca bir sempatizan buldu. Pek küçükten resim yapmaya başladığımdan, adım da ressama çıktığından İstanbul gazetelerinden kestiğim bütün büyük kahramanların resimlerini büyütür, Pertev Bey'in sınıfının duvarlarını bunlarla süslerdim. Onlar benim o zamana dek tanıdığım en büyük yeryüzü insanlarıydı.

Milli Kurtuluş Savaşı bitmişti. Kocaman savaş üstüne hiçbir dişe dokunur kitap çıkmıyordu. 1925 yılındaydı. İbrahim Alâettin Gövsa, Ulusal Kurtuluş Savaşı için yeni bir şeyler yazılmadığından dizeleriyle Çankaya yolunu büsbütün mistikleştirip Mustafa Kemal'i de bir tanrı reis haline getirmişti. Dört yüz söz açarak bunun ancak kırk elli yıl sonra yazılabileceğini, belki bunu yazacak olanın henüz doğmamış olduğunu söylüyordu. Buna bir de örnek veriyordu: Victor Hugo, Fransız devriminin romanını ancak devrimden elli yıl sonra vermişti. Her yürekte bir arslan yatar derler. Bizim yüreğimizdeki gencecik arslan da: "Bunu ben yazacağım" dedi.

Sivas Öğretmen Okulu'nda bu savaşı anlatan piyesler yazıp kolordu sahnesinde oynattım. 1928'de Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı deşmek üzere "Batan Güneşler" adlı bir roman yazdım. Hâkimiyeti Milliye gazetesinde yitti. Sonra İzmit'te o gazetenin muhabirlerinden birinin imzasıyla ve başka bir adla çıktığını gördüm.

İşte, beni Kutsal İsyan kitabını yazmaya götüren ve pek uzaklardan gelen, iteleyici ve dürtücü nedenler, birçok deneyden sonra bana yeni bir tür içinde Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı yazmak mutluluğunu bağışladı.

Kurtuluş Savaşı için yüzlerce kitap yazılmıştı. Ne var ki bunlarda bu büyük günlerin olayları darmadağın durumdaydı. Her yazan, bu büyük olayın bir yanını didikliyor, kendi tuttuğu parçayı dev aynasında büyülterek veriyordu. Olayın görkemli bütünlüğü ise bize yaklaşacağına büsbütün uzaklaşıyordu.

Kurtuluş Savaşı için yazılan şiirler ve destanlarsa bu gerçek kahramanlar mahşerini mitolojik bir zamanın dumanları içine atıyor ve şairler, bu büyük konuyu salt kendi sanat güçlerini denemek, olgunlaştırmak ve göstermek için işliyorlardı. Romantik ve mistik şairler tuttukları konuyu tabu haline getiriyor, kendilerinden başka hiç kimsenin buna dokunamaması için ellerinden geleni yapıyorlardı. Yaşarken, kafasında en gerçek şeylerden başka bir şey yaşatmayan Mustafa Kemal'i eski tanrılardan biri haline getirmişlerdi.

O zamanlar bizler için bir tanrı şair olan Faruk Nafiz:

"Bu hıyaban ebediyet yoludur,
Gider Allah'a kadar buradan ucu;
Karşıdan bakma geçerken yolcu
Belki bir dert ile bağrım doludur.
Bu hıyaban avutur cümle yası,
Dinlen altında yeşil bir dalının;
O kızıl saçlı zafer kartalının
Bu hıyabanda kurulmuş yuvası!" diyordu.

Ben, Kutsal İsyan'da hiçbir türlü zorlamaya başvurmadım. Olayları ve kahramanları olduğu gibi, sağlam bir kronolojiye göre yerli yerinde ve can alacak noktalarını vererek yansıtmaya çalıştım. Devrik tümcelerden, laf cambazlıklarından elden geldiğince kaçınarak klasik söyleyişe yaklaşmaya çalıştım.

Elbette, Mustafa Kemal, kitabın en sempatik, en olumlu ve en

güçlü karakteri olarak sevilmektedir; başka türlü de olamaz. Bunun çevresinde irili ufaklı yığınla kahraman sempatik yaşayışlarını sürdürmekte ve olumlu kavgalarını yapmaktadır.

Bu, bir kütle romanıdır. Ulusal Kurtuluş Savaşı bir orkestra gibi Mustafa Kemal'in elleriyle ve sihirli değneğiyle çalınmakta ve yürümektedir. En yitik sesleri bile yakalayıp bu senfonik hava içinde değerlendirmektedir. Bir Papa Eftim'den bir Ulusal Kurtuluş Savaşı kahramanı yaratmanın yolunu bulmaktadır.

Ulusal Kurtuluş Savaşımızı bir tarihsel roman türünde yazmak hevesine koyulmamış pek az Türk yazarı kalmıştır. Ne var ki bu büyük olayı tarih romanı olarak yazmayı düşünmek, ona sırasında "hayali" kişiler katmayı da gerektirmektedir.

Bu olay taa başlangıcından beri öyle ilginç ve hareketlidir ki okuyucuyu büyülemek ve sürüklemek için buna "hayali" roman kahramanlarını, entrikalarını katmak hiçbir vakit gerekmez.

Yalnız, bu kitap bayağı bir tarih kitabı da olmamalıydı. Statik görünüşü içinde dondurulmuş bir yığın olay ve projeksiyonla yansıtılmış kımıltısız resimlere benzeyen kahramanlar, hiç de ilginç olamazdı.

Yazılacak kitap bir film gibi hızlı ve civcivli olmalıydı. Kocaman bir çerçeve içinde geçen olay yığınları canlandırılıp yürütülmeliydi. Ve bu statik olarak değil, senfonik ve rasyonel bir düzen içinde yönetilmeliydi.

Kahramanlar ve figüran yığınları kronolojik ve mantıki yerlerinde yaşamaya başlamalıydı. Bunun için de sanatın sihirli değneği kocaman olay yığınlarına ve ölümsüzlüğün duvarına asılı kalmış irili-ufaklı resimlerden başka bir şey olmayan kahramanlara bir kez dokundurmalıydı.

Büyük realistler gibi düşünmek ve çalışmak gerekiyordu. Kalıcı bir yapıt, böylece bir çalışma biçimi istiyordu.

Sonra bu kitap, öyle bir nesne olmalıydı ki Şah İsmail, Arzu ile Kamber, Köroğlu, Kerem ile Aslı, Battal Gazi gibi halk kitaplarını okuyan bir okuyucu ile ortalama kültüre erişmiş bir okuyucu, gerçek

bir aydın, bunu zevkle okuyabilmeliydi. Bu kitaba realist edebiyatın çoğu zaman denenmemiş gerçek gücünü yerleştirmeye çalışmalıydı.

Bence bir kitap salt halk için, salt aydın için hatta salt çocuk için yazılmaz.

En güçlü realizm, bir konuyu her yaşta ve her kültür aşamasındaki okuyucunun okuyabileceği bir güce eriştirebilmektir. Bunu deneme bilincine sahip olmayan hiçbir yazar başarının altın kapısını kolayca açamayacaktır.

Hasan İzzettin Dinamo

SON SÖZ

Ulusal Kurtuluş Savaşı, Türk tarihinin bütün dönemleri arasında üç yıl gibi çok kısa bir zamanda en çok kahraman ve kahramanlık olaylarıyla dolup taşan son kerte rasyonel, son kerte gerçekçi bir inanç mucizesidir denebilir.

Bütün Türk tarihi boyunca, Türk toplumlarını kımıldatan başlıca manivela akıncı ve istilacı bir felsefe olmuştur. Türk ulusu, ilk kez her yandan kendisini kuşatan ve ölüm fermanını okuyan düşman yığınlarına karşı dikildi ve sırtındaki pireleri bir silkinişte döken bir arslan gibi bütün düşmanlıklarını fırlattı. Bu sırada dünyaya parmak ısırtan kahramanlar ve kahramanlıklar havai fişekler gibi ardı sıra ışık saçarak yükseldi.

Bu mucizeyi canları pahasına yaratan "Meçhul Askerler" er ve subay olarak bütün sevimli ve büyük serüvenleriyle meydanlardan, kitaplardan ve "hafıza"lardan silinip gittiler ya da bu yolu tuttular. Ancak birkaç kalburüstü kumandan, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ayakta kalan biricik devleri olarak görünmeye başladı.

İşte, ben bu birkaç dev kahramanı da yaratan bir yığın kahramanın, zamanın tozları altında unutuluşun kurbanı olmasına dayanamayarak ***Kutsal İsyan'ı*** *yazdım. Zamanla bunda birçok eksik gördüm. Bilerek ihmal ettiğim son kerte gerekli konular oldu. Henüz hayatta bulunan kimi kahramanlardan uyarıcı mektuplar aldım. Örneğin, Ödemiş'in kahraman çocukları olan Ali Orhan (İlkkurşun), Ahmet Şükrü (Konuk), Ahmet (Baydar) Beyler, kitapta yerli yerine oturtulmadıklarını, Gökçen Efe'ye gereksiz yer verildiğini bildirdiler.*

Yunanlılara kurşun atan bu ilk Kuvayı Milliye örgütünün başında Gökçen Efe yoktur, hatta bu örgütün hazırlandığını Yunanlılara bildirerek onların erkenden Ödemiş'e saldırmalarına yol açmıştır. Sonra, kız kardeşinin kızı, Yunan subaylarının tecavüzüne uğrayınca mavzerini kapıp Ulusal Güçlerin arasında, hatta başında yer almıştır. "Ödemiş Zeybekleri" konusunda bunun böylece düzeltilmesi gerekiyor.

Kitabımın eksiklerinden biri de savaş sırasında en büyük kumandan kertesinde ün yapmış olan Kara Fatma üstüne, bu ünü layık gösterecek hiçbir şeye rastlayamadım. Bütün sempatime rağmen ona gereken sayfaları veremedim.

Anadolu'da Yunan zulümleri çok önemli olduğu halde bunları da bir kenara itme zorunda kaldım.

Antep Savaşı'nın son aşamalarını kitaba almak imkânı olmadı.

İstanbul, M.M. Grubu ya da gruplarının çalışmaları son kerte önemli, ilginç ve kahramancadır. Türk karşı casus örgütünün bu sırada başardığı işler başlı başına romanlar doldurur. Vahidettin'le Damat Ferit Paşa'nın ve bunların çevresinde kapkara rolleriyle ün salmış kişilerin işleri de daha çok aydınlığa çıkarılmaya değerli ve ben buna göre davranmıştım. Ne yazık ki ciltlerin birbiri peşi sıra başlarını alıp gitmesi, okuyucunun alım gücünün dışına çıktığından bu çok ilginç yanlardan istemeyerek vazgeçtim.

Sonra, Kuvayı Milliyeci gençleri de ihmal ettim.

Aziz okuyucularımın kitapta gördükleri haksızlık, eksiklik ve yanlışlıkları bildirmeleri beni çok sevindirecektir.

Kutsal İsyan, bir tarih kitabı değildir. Tarihin uçucu yanlarının bir sanatçı gözüyle gerçeğin çerçevesinden bir karış dışarı taşmayarak, bir büyük roman havası içinde yansıtılmasıdır. Kahramanların, davranışları sırasında psikolojik durumları, umutları, umutsuzlukları, öfkeleri, sevinçleri yakalanarak statik birer resim olmaktan kurtarılmalarına çalışılmış, özel yaşayışlarına derinlemesine girilmekten çekinilmiştir. Hepsinin kumandan ve asker yaşayışlarının yanı sıra insan ve sivil yanlarını da vermeye çalıştım.

Aziz okuyucularım göreceklerdir ki ***Kutsal İsyan*** *kimilerinin sandığı gibi rastgele kahramanlık hikâyelerinin birbiri peşine sıralanmasından meydana gelmemiştir. Bütün olaylar, bir orkestrada olduğu gibi yerlerini almışlardır, bütün sazlar ve onların üflediği psikolojik hava bir merkezden esip bir ereğe doğru yol almaktadır.*

"Kutsal İsyan" *kitabına "Bırakışma" ile girdik ve Türk Ordusunun*

Akdeniz kıyılarına varıp düşmanı denize dökmesiyle bitirdik.

Bu kitabı, o günlerde canını vermiş bütün şehitlerle yaralı gazilere bir panteon olsun diye yazdım. O kutsal ölülere sonsuz selamlar ve henüz sağ olanlara uzun ömürler!

Hasan İzzettin Dinamo

Hasan İzzettin Dinamo

Trabzon, Akçaabat, Ahanda (Kavaklı)'da1909 yılında doğdu. Hasan bebekken aile İstanbul'a göç etti. Beş yaşına kadar İstanbul Sarıyer'de yaşadı (1909-1914). 1914'te Trabzon'a giderken iş nedeniyle ailece Samsun'a yerleştiler. Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na katılınca babası ve ağabeyi askere alındı. Babası Ahmet Çavuş ve ağabeyi Ali Bey, Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde "Sarıkamış'ta" şehit olduktan yaklaşık bir buçuk yıl sonra annesi Şakire Hanım da vefat etti. Aileden geriye kalan üç çocuk Samsun Darüleytamı'nda (1917-1919) yaşamaya başladı. Daha sonra 1919'da İstanbul'daki Darüleytamlara getirildiler. Kız kardeşleri Validebağı Darüleytamı'na yerleştirildi. Kendisi de Yedikule, Beykoz, Halıcıoğlu, Selimpaşa Darüleytamlarında (1919-1924) yaşam savaşı verdi. Okuma yazmayı kendi kendine öğrendiğinden ilkokula sınavla ikinci sınıftan başladı. İlkokulu İstanbul'da (1919-1924), ortaokulu Amasya Darüleytamı'nda okudu (1924-1927). *"İlkokulu İstanbul'da bitirmesine rağmen diplomasını İstanbul Maarifi zamanında düzenlemediğinden Amasya'da son sınıfı yeniden okuyarak ilkokul diploması almıştır."* İlk şiiri *"Vur Demirci"*yi 14 yaşında yazdı ve 1926 yılında Giresun'da *İzler* dergisinde *"Kırlarda"* adlı bir aşk şiiri yayımlandı. On iki yıllık darüleytam yaşamı sona erdiğinde, 1927-1928 Eğitim ve Öğretim yılında Amasya'da bir yıl vekil öğretmenlik yaptı. 1928 yılında Sivas Öğretmen Okulu sınavını kazanıp buradan 1931 yılında mezun oldu. Malatya ve Adıyaman'da iki yıl ilkokul öğretmenliği görevinde (1931-1933) bulundu. 1933 yılında Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş Bölümü sınavlarını kazandı ve görevinden ayrıldı. 1934 yılında *Dinamo* soyadını aldı. Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş Bölümü'nde okurken son sınıftan mezun olacağı sırada *(Mayıs 1935'te işçi haklarıyla ilgili bildiri düzenleme ve tutuklanması sırasında aramada bulunan önceki yıllarda yazdığı "Tren" şiiriyle hükümeti olumsuz eleştirdiğinden)* Ceza Yasası'nın 142. Maddesine aykırı eylem yaptığı gerekçesiyle dört yıl hüküm giydi. Bu nedenle yükseköğrenimini tamamlayamadı.1935-1939 arası dört yıl Ankara Cezaevi'nde tutuklu kaldı. Öğretmenlik ve kamu hizmetlerinden de yasaklandı. Gazete ve dergilerde yazdığı yazı ve şiirleriyle birlikte kendisi de ömrü boyunca sürekli gözetim altında yaşadı. Savaş karşıtı, toplumsal şiir ve yazılarıyla

1940 kuşağının en önemli kalemlerinden biri oldu (1939-1942). 1941'de evlendi, sonraki yıllarda bu evlilikten bir kızı dünyaya geldi. Yayımlanan bir şiiri nedeniyle bir yıl ağır cezaya çarptırıldı ve sürgün edilip askere alındı (1942). 1944 yılındaki ünlü tutuklama furyasında yayımlanmamış *"Türkiye Sovyet Cumhuriyeti"* adlı şiiri nedeniyle bir yıl ağır cezaya çarptırılınca yaptığı askerlik de yandı. Yeniden askere alınan *Dinamo* ancak 1949'da terhis olabildi. Askerliği bitip İstanbul'a ailesinin yanına döndüğünde artık 40 yaşındaydı. Şair ve yazar olarak adından çekinildiğinden bildiği yedi yabancı dil de ona düzenli bir iş olanağı sağlamadı.1949-1960 arasında İstanbul'da başka adlar altında çeviriler yaparak ve özel yabancı dil dersleri vererek geçimini sağladı. 6-7 Eylül olaylarında (1955) haksız yere bir kez daha tutuklanan Hasan İzzettin Dinamo, İstanbul Harbiye Askeri Cezaevi'nde altı aya yakın tutuklu kaldıktan sonra beraat etti. Yazdığı eserlerini kendi adıyla 1960'tan sonra yayımlatma olanağı bulabildi. ***"Kutsal İsyan"*** adlı, konusu ***Ulusal Kurtuluş Savaşı*** olan kitabıyla adını yeniden okurlara duyurdu. Bu çalışmasından sonra ölümüne kadar çok sayıda roman, şiir, anı, çocuk kitabını yayımladı ve çeviriler yaptı. Yetmişli yıllarda en çok okunan yazarlar arasında yer aldı.12 Mart 1971 darbesinde de kısa bir süre gözaltında tutulup serbest bırakıldı. Tutuklanmaları sırasında on taneden fazla basılmamış romanı ve binlerce şiiri yok olmuştur. Seksen yıllık ömrünün altmış altı yılını yazmaya adayan Hasan İzzettin Dinamo, yazdığı eserleriyle toplumcu çizgisinden ödün vermeden yaşamını sürdürdü. Hasan İzzettin Dinamo (Hüseyin Dinamo), "Hasan İzzettin ve Hasan Deniz adlarını da kullanmıştır." 20 Haziran 1989'da 80 yaşında İstanbul'da vefat etti.

Yazın Yaşamı

İlk şiirleri öğrencilik yıllarında *İzler*-Giresun 1926, *Servet-i Fünun*-İstanbul 1928, *Adım*-Sivas 1930, *Taşan*-Merzifon 1930, dergilerinde yayınlandı. Sivas'ta bu yıllarda birçok oyun yazdı ve sahnelendi. 1931'de İlk kitabını **"***Adsız Kitap***"** (Vehbi Cem, Mehmet Cevdet ile birlikte) yayımladı. 1937 yılında Ankara Cezaevi'ndeyken *Deniz Feneri* adlı şiir kitabını İstanbul'da yayımlattı. Ardından, *Yeni Yol, İnsan, Sokak, Hamle, Küllük, Ses, Yeni İnsanlık, Yeni Edebiyat, Yeni SES* (1939-1942) dergilerinde göründü. Bu dönemde yazdığı şiirler ve yazılar nedeniyle birçok dergi kapatıldı. Askerlik ve

sürgün dönemlerinde uzunca bir süre yazın hayatından uzakta tutuldu. Askerlik sonrasında çeşitli adlar altında çeviriler yaptı. Üniversite öğrencilerine özel dil dersleri verdi. 1960 yılında *Hasan Deniz* adıyla *Amatör Fotoğrafçılık* ve *Adabı Muaşeret* adlı kitaplarını yayımladı. Yine aynı yıl *Karacaahmet Senfonisi* şiir kitabını *Hasan İzzettin Dinamo* adıyla yayımladı. *Adabı Muaşeret (Görgü Kuralları)* kitabı 1961 yılında Milli Eğitim Bakanlığınca Tebliğler Dergisi'nde yayımlanarak okullara tavsiye edildi. 2000'li yıllara kadar çok sayıda baskısı yapıldı. 1966'da MAY Yayınları'nda içeriği Ulusal Kurtuluş Savaşı olan 8 ciltlik *Kutsal İsyan*'ı yayımladı.

Papirüs, Cumhuriyet, Politika, Vatan, Hürriyet, Sanat ve Toplum, Sanat Emeği, Edebiyat Cephesi, Dolmuş, Eleştiri, Gerçek, Varlık, Yeni Ortam gibi çeşitli gazete ve dergilerde şiir, eleştiri, köşe yazıları, dizi yazılar ve kitap tanıtma çalışmaları yaptı. *Kutsal Barış* (7 ciltlik roman) ile *Orhan Kemal Roman Armağanı*'nı (1977) kazandı.

Hasan İzzettin Dinamo, hece ölçüsüyle yazdığı ilk denemelerden sonra özgür koşuk akımıyla şiirinin dolaşım alanlarını genişletme yolunu seçti. Kendinden yola çıkışlarla yazdığı şiirlerde, yaşadığı katı, acımasız gerçekleri toplumcu bir dokuyla yansıtırken, sözcük gereçlerini özgürce kullanım coşkusunu yaşadı. Yurt, toplum, dünya sorunlarıyla emek olgusunu olayların güncel tanıklığıyla donatarak, şiirini kendine özgü parlayışlarla sergiledi.

Doğaya bakışındaki gözlemci dikkati, yine toplumu sergileyen anlatım becerileri, kendi şiirsel sesinin başarılı ürünleri oldu. Son yıllarında toplumsal içerikli çok sayıda gazel yazdı.

HASAN İZZETTİN DİNAMO'NUN ESERLERİ

ROMANLAR

KUTSAL İSYAN – 5 CİLT
KUTSAL BARIŞ – 4 CİLT
SAVAŞ VE AÇLAR
ÖKSÜZ MUSA
ATEŞ YILLARI
AÇLIK
KOYUN BABA
MUSA'NIN MAPUSANESİ
MUSA'NIN GECEKONDUSU
TÜRK KELEBEĞİ
ANADOLU'DA BİR YUNAN ASKERİ
ADALET SITMASI
SÜBYAN KOĞUŞU

ANI

2. DÜNYA SAVAŞI'NDAN EDEBİYAT ANILARI
6/7 EYLÜL KASIRGASI
TKP AYDINLAR VE ANILAR

ŞİİR KİTAPLARI

ADSIZ KİTAP -1931*(Vehbi Cem - Mehmet Cevdet ile birlikte Hasan İzzettin adıyla)*
DENİZ FENERİ -1937
KARACAAHMET SENFONİSİ - 1960
MAPUSANEMDEN ŞİİRLER
ÖZGÜRLÜK TÜRKÜSÜ
SÜRGÜN ŞİİRLERİ
GECEKONDUMDAN ŞİİRLER

KAVGA ŞİİRLERİ
ÇOBAN ŞİİRLERİ
NAZIM'DAN MELTEMLER
TUYUĞLAR
GAZELLER
ATEŞ ORMANLARI ARASINDAN

ÇOCUK KİTAPLARI
SAVAŞTA ÇOCUKLAR
KENTİ YİYEN ÇOCUK

DİĞER KİTAPLARI
AMATÖR FOTOĞRAFÇILIK - *1960 (Hasan Deniz adıyla)*
GÖRGÜ KURALLARI - *1960 (Hasan Deniz adıyla)*

ÇEVİRİLERİNDEN BAZILARI
FAUST
İLYADA
WERTHER
ANDERSEN MASALLARI
GRİMM MASALLARI

KAYBOLAN ROMANLARINDAN BAZILARI

Tahiregiller (2 cilt) - Kızılırmak Donjuanı - Simavneli Bedrettin - Açlık *"Bu romanları 1935-1939 Ankara Cezaevi'ndeyken yazmıştır. Cezası bittikten sonra İstanbul'a gelirken trende bavulları çalınmıştır. Romanlarının yanında oyunları ve binden fazla şiiri de yitiklere karışmıştır."*

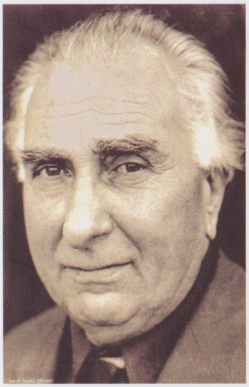
Bir Yedek Subayın Hatıraları *"Dinamo'nun ilk yazdığı romanıdır. Basımı için Ulus'a verilmiş, daha sonra bu romanın bir başkası tarafından kendi adıyla bastırdığı duyumunu almıştır." (Kaynak: Kocaeli Gazetesi, 17 Mayıs 1989-Günce-Ruşen Hakkı)*

Batan Güneşler *"1928'de Hâkimiyeti Milliye gazetesinde yitmiştir."*

Arkadya *"1935'teki tutuklanmasında polisin elinde yok olmuştur."*

İÇİNDEKİLER

1. *DENİZLİ'DE EŞRAF MEZBAHASI*
2. *TEĞMEN HALİL NURİ MUCİZESİ*
3. *DEMİRCİ ZAFERİ VE ÖTESİ*
4. *YEŞİL ORDU*
5. *KARS KAPISINDA SABIRSIZ BEKLEYİŞ*
6. *BAKÜ KURULTAYINDA TÜRKİYE SORUNLARI*
7. *KÂZIM KARABEKİR'İN KARS DÜŞÜ*
8. *BU KEZ DE DELİBAŞ*
9. *KANLI HAÇİN TÜRKÜSÜ*
10. *KARA ELMAS SAVAŞI*
11. *YERYÜZÜNDE CEHENNEM CEZASI*
12. *GEDİZ SAVAŞI*
13. *SİLAH BAŞINDAN ZORAKİ DİPLOMATLIĞA*
14. *İKTİDAR ÇEKİŞMESİNDEN İKTİDAR SAVAŞINA DOĞRU*
15. *UNUTULUŞUN CENNETİNE DOĞRU BİR YOLCU DAHA*
16. *BİR MASALIN ÖLÜŞÜ*
17. *TÜRKİYE ÜZERİNDE SOSYALİZM RÜZGÂRLARI*
18. *SAKARYA MARŞI*
19. *PAPA EFTİM ULUSAL ORKESTRADA*
20. *MERZİFON AMERİKAN KOLEJİ'NDE PONTOS CEPHANELİĞİ*
21. *ARARAT VAPURU VE SONRASI*
22. *ORDULAR, İLK HEDEFİNİZ AKDENİZ'DİR İLERİ!*

1909 - 1989

HASAN İZZETTİN DİNAMO

KUTSAL İSYAN -5-

İnönü Savaş Meydanında Metristepe de Batı Cephesi Kumandanı İsmet Bey'e,

Bütün dünya tarihinde, sizin İnönü Meydan Savaşlarında yüklendiğiniz görev kertesinde ağır bir görev yüklenmiş kumandanlar çok azdır. Ulusumuzun bağımsızlığı ve varlığı, dâhice yönetiminiz altında onurla görevlerini gören kumandan ve silah arkadaşlarınızın kalp ve yurtseverliğine büyük güvenle dayanıyordu. Siz, orada yalnız düşmanı değl, ulusun makûs talihini de yendiniz. İstila altındaki mutsuz topraklarımızla beraber bütün yurt bugün sınırlarına dek zaferinizi kutluyor. Düşmanın yurdumuzda yayılma hırsı, 'azim ve himmetinizin' yalçın kayalarına başını çarparak param parça oldu.

Adınızı, tarihi övgüler kitabesine yazan ve bütün ulusu hakkınızda sonsuz minnet ve şükrana sevk eden büyük gaza ve zaferinizi kutlarken, üstünde durduğumuz tepenin size binlerce düşman ölüleriyle dolu bir şeref meydanı seyrettirdiği kadar, ulusumuz ve kendimiz için yükselme parıltısıyla dolu bir gelecek ufkunu da gösterdiğini söylemek isterim.

Mustafa Kemal

ISBN: 978-975-478-050-5 (Takım No.)
ISBN: 978-975-478-055-0 (5. Cilt)

THG
036745
COH